

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI

23. sējums

HOLOKAUSTA PĒTNIECĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ

Latvijas Vēsturnieku komisijas
raksti

23. sējums

Symposium of the Commission
of the Historians of Latvia

Volume 23

Latvijas Vēsturnieku komisija
Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs
Muzejs "Ebreji Latvijā"

HOLOKAUSTA PĒTNIECĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ

2006.–2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā
un starptautiskās konferences materiāli,
2007. gada 6.–7. novembris, Rīga

PROBLEMS OF THE HOLOCAUST RESEARCH IN LATVIA

The Holocaust Studies in Latvia in 2006–2007
and Proceedings of an International Conference
6–7 November 2007, Riga

Latvijas vēstures institūta apgāds
Rīga 2008

UDK 94(474.3)
Ho 330

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. hist. prof. ANDRIS CAUNE (atbildīgais redaktors)

Dr. habil. hist. prof. AIVARS STRANGA

Dr. hist. h.c. MARĶERS VESTERMANIS

Sastādītājs

Dr. hist. DZINTARS ĒRGLIS

Literārās redaktore

MARGITA GŪTMANE (vācu val.)

RITA KĻAVIŅA (latv. val.)

VIKTORIJA KOĻĻEGOVA (krievu val.)

ANTRA LEGZDIŅA (angļu val.)

Korektore

BRIGITA VĀRPA

Māksliniece

INĀRA JĒGERE

Maketētāja

MARGARITA STOKA

Grāmata izdota

par Latvijas Vēsturnieku komisijas finansiālajiem līdzekļiem

SATURS

Priekšvārds	9
<i>Aivars Stranga</i> Ievada vietā. Pieminot profesora Raula Hilberga ieguldījumu holokausta pētniecībā	11
PĒTĪJUMI PAR HOLOKAUSTA PROBLĒMĀM LATVIJĀ	
<i>Aivars Stranga</i> Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1945	21
<i>Andrievs Ezergailis</i> Štāleķera ziņojumi: holokausta vēstures pirmavots un atslēga	30
<i>Rebeka Margoliss, Edvards Anderss</i> Linkimera dienasgrāmata: kā vienpadsmit ebreji pārdzīvoja holokaustu	48
<i>Aigars Urtāns</i> Holokausts Latvijas provincē: Abrenes apriņķis	72
<i>Aigars Urtāns</i> Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī	95
<i>Aigars Urtāns</i> Ebreju īpašumu ekspropriācija Ludzas un Madonas apriņķī vācu okupētajā Latvijā	118
2007. GADA 6.–7. NOVEMBRA KONFERENCES “BALTIJA OTRAJĀ PASAULES KARĀ (1939–1945)” REFERĀTI PAR HOLOKAUSTA TEMATIKU	
<i>Metjū Kots</i> Kādas saistības pastāvēja starp holokaustu Baltijas telpā un SS plāniem okupētajā Norvēģijā?	139
<i>Sergejs Novikovs</i> Holokausts nacistu okupētajā Baltkrievijā un Latvijā (1941–1944): historiogrāfijas komparatīvā analīze	162
DOKUMENTU PUBLIKĀCIJAS	
Gabriels Civjans – <i>alias</i> Gunārs Cīrulis (publicēšanai sagatavojis, tulkojis un komentējis <i>Andrievs Ezergailis</i>)	177
Ebreju darbaspēka izmantošana Rīgas geto likvidācijas fāzē (publicēšanai sagatavojis, tulkojis un komentējis <i>Kārlis Kangeris</i>)	186

NOVADPĒTNIKU VĀKUMS

<i>Josifs Ročko</i>	
No Daugavpils holokausta vēstures	213
<i>Josifs Ročko</i>	
Tas notika Preiļos	240
<i>Uldis Lasmanis</i>	
Holokausts Jēkabpils pilsētā	260
<i>Uldis Lasmanis</i>	
Holokausta upuri un izglābušies Jēkabpilī	287

ATMIŅAS

<i>Jānis Britāns</i>	
Liecinieku vairs nav...	331
Atmiņas par Latgales ebreju bēgļu likteni 1941–1945 (publicēšanai sagatavojis <i>Josifs Ročko</i>	340

CONTENTS

Preface	9
<i>Aivars Stranga</i>	
In Place of Introduction. Commemorating the Contribution of Professor Rauls Hilbergs in Holocaust Research	11

RESEARCH ON HOLOCAUST PROBLEMS IN LATVIA

<i>Aivars Stranga</i>	
Holocaust in German-occupied Latvia: 1941–1945	21
<i>Andrievs Ezergailis</i>	
Stahlecker's Reports: the Basic Source and the Key of the History of Holocaust	30
<i>Rebecca Margolis, Edward Anders</i>	
The Linkimer Diary: How 11 Jews Survived the Holocaust	48

<i>Aigars Urtāns</i> Holocaust in the Province of Latvia: Abrene District	72
<i>Aigars Urtāns</i> Assassination of Jews in Madona District	95
<i>Aigars Urtāns</i> Expropriation of Jewish Property in Ludza District and Madona District in the German-occupied Latvia	118

REPORTS ON HOLOCAUST FROM THE CONFERENCE “BALTIC IN WORLD WAR II (1939–1945)” ON 6–7 NOVEMBER 2007

<i>Matthew Kott</i> What Does the Holocaust in the Baltic States Have to Do with the SS' Plans for Occupied Norway?	139
<i>Sergey Novikov</i> Холокост на оккупированной территории Беларуси и Латвии (1941–1944 гг.): компаративный анализ историографии	162

PUBLICATIONS OF DOCUMENTS

Gabriels Cīvjans – <i>alias</i> Gunārs Cīrulis (translated and prepared for publication by <i>Andrew Ezergailis</i>)	177
Use of Jewish Workforce during the Liquidation Stage of the Riga Ghetto (translated and prepared for publication by <i>Kārlis Kangeris</i>)	186

COMPILATION BY INVESTIGATORS OF THE LOCAL HISTORY

<i>Josifs Ročko</i> From the History of Holocaust in Daugavpils	213
<i>Josifs Ročko</i> It Happened in Preiļi	240
<i>Uldis Lasmanis</i> Holocaust in the Town of Jēkabpils	260
<i>Uldis Lasmanis</i> Victims and Survivors of Holocaust in Jēkabpils	287

MEMORIES

<i>Jānis Britāns</i> No More Witnesses...	331
Memories about the Fate of Latgale Jewish Refugees in 1941–1945 (prepared for publication by <i>Josifs Ročko</i>)	340

PRIEKŠVārds

Klajā nāk Latvijas Vēsturnieku komisijas 23. sējums. Tas ir jau sestais izdevums par holokausta problemātiku, jo tradicionāli Latvijas Vēsturnieku komisijas rīkotajās konferencēs nolasītos referātus un komisijai iesniegtos pētījumus par holokausta tematiku publicē atsevišķā sējumā.

Latvijas Vēsturnieku komisijas 23. sējumu ievada Aivara Strangas apcerējums, kas veltīts 2007. gadā mūžībā aizgājušā ASV profesora Raula Hilberga ieguldījumam holokausta pētniecībā.

Grāmatas pirmajā daļā ievietoti 2006. un 2007. gadā ar Latvijas Vēsturnieku komisijas finansiālo atbalstu tapušie pētījumi par holokausta problēmām Latvijā. A. Stranga raksturo holokausta gaitu nacistu okupētajā Latvijā no 1941. gada līdz 1945. gadam, kā arī vietējo iedzīvotāju dažāda veida līdzdalību tajā. Andrievs Ezergailis izvērtē einzacgrupas komandiera SS brigādefīrera (ģenerālmajors) Valtera Štālekera (1900–1942) ziņojumus, kas uzskatāmi par Latvijas holokausta vēstures pētniecības pirmavotu. Edvards Anderss un Rebeka Margoliss analizē Kalmana Linkimera dienasgrāmatu, kas stāsta par holokaustu un ebreju izglābšanu Liepājā. Aigars Urtāns, kurš pētījis ebreju noslepkavošanu daudzos Latvijas apriņķos, šoreiz iepazīstina lasītājus ar holokausta notikumiem Abrenes un Madonas apriņķī, viņš arī pētījis, kā notikusi ebreju īpašumu ekspropriācija Ludzas un Madonas apriņķī.

2007. gada 6. un 7. novembrī Rīgā, Kara muzejā, notikušās konferences “Baltija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” divi referāti par holokausta tematiku publicēti sējuma otrajā daļā. Metjū (Matīss) Kotts savā referātā sniedz pārsteidzošas un maz zināmas saistības, kādas pastāvējušas starp holokaustu Baltijā un SS vadības plāniem vācu okupētajā Norvēģijā. Sergejs Novikovs salīdzina historiogrāfiju par holokausta norisi Baltkrievijā un Latvijā. Uzsvērts, ka Baltkrievijas un Latvijas teritorijā notikušās holokausta traģēdijas objektīva un pilnīga izziņāšana iespējama, tikai abu kaimiņvalstu zinātniekiem veicot salīdzinošus pētījumus.

Grāmatas trešajā daļā ietvertas dokumentu publikācijas. A. Ezergailis sagatavojis publicēšanai Gabriela Civjana (1923–2002) 1942. gadā Ženēvā (Šveice) sniegto liecību, kas pamatā patiesi atspoguļo holokausta norisi Latvijā. Latviešu lasītājiem G. Civjans vairāk pazīstams kā rakstnieks Gunārs Cīrulis. Kārlis Kangeris tulkojis no vācu valodas un sagatavojis publicēšanai deviņus dokumentus, kuru oriģināli atrodas Vācijas Federālajā arhīvā Berlīnē, par ebreju darbaspēka izmantošana Rīgas geto tā likvidācijas posmā 1943. gadā.

Krājuma ceturtajā daļā – “Novadpētnieku vākums” – publicēts divu autoru veikums. Josifs Ročko, kurš pārsvarā pievērsies ebreju traģēdijas apzināšanai Latgalē, apskata holokausta šausmas Daugavpilī un Preiļos. Uldis Lasmanis, pabeidzot apjomīgo pētījumu par holokaustu visos Jēkabpils apriņķa pagastos un pilsētās, izvērtē notikumus apriņķa centrā – Jēkabpils pilsētā. Iepriekšējie U. Lasmaņa pētījumi par ebreju noslepkavošanu Jaunjelgavā, Viesītē un visos Jēkabpils apriņķa pagastos publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas 12. un 18. sējumā.

Pirmo reizi holokaustam veltītajā krājumā ievietota nodaļa “Atmiņas”. Tajā ievietotas Jāņa Britāna atmiņas par ebreju noslepkavošanu 1941. gada vasarā Ilūkstes apriņķa Aknīstē. Savukārt J. Ročko sagatavojis publicēšanai daudzu Latgales ebreju skaudrās atmiņas par viņu bēgļu gaitām no 1941. gada līdz 1945. gadam dažādos Padomju Savienības rajonos.

Muzejs “Ebreji Latvijā”, Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, Latvijas vēstures institūts, kā arī citas pētniecības iestādes ciešā sadarbībā ar ārvalstu zinātniekiem turpinās risināt smagās holokausta izpētes problēmas Latvijā. Sekmīgam pētniecības darbam turpinoties, varam gaidīt jaunus Latvijas Vēsturnieku komisijas sējumus.

Redakcijas kolēģija

Pieminot profesora Raula Hilberga ieguldījumu holokausta pētniecībā

2007. gada 4. augustā 81 gada vecumā ASV mira viens no izcilākajiem un akadēmiski ietekmīgākajiem holokausta vēsturniekiem Rauls Hilbergs (*Raul Hilberg*), Vērmontas universitātes emeritētais profesors. Reti kurš cits pētnieks ir atstājis tik neizdzēšamu iespaidu uz holokausta izpēti kā viņš. Nepretendējot uz lielā zinātnieka devuma vispusīgu novērtējumu, tomēr vēlos pievērst uzmanību dažiem viņa mūža un darbu aspektiem, kurus, kā man šķiet, ir vērts atcerēties arī holokausta vācu okupētajā Latvijā izpētes kontekstā.

Hilbergs piedzima Austrijas ebreju ģimenē, kurai izdevās pēc anšlusa (vācu – *Anschluss*) 1938. gadā emigrēt uz Amerikas Savienotajām Valstīm. 1945. gadā jaunais Hilbergs nonāca Eiropā amerikāņu karaspēka sastāvā, un te bija sākums viņa interesei par Vācijas vēsturi. Tomēr, kad 1950. gadā Kolumbijas universitātē viņš izteica vēlēšanos studēt Eiropas ebreju iznīcināšanas gaitu un vācu birokrātijas lomu tās nodrošināšanā, viņam ieteica to nedarīt – tolaik par šo tematu neviens neinteresējās, vēl vairāk – to uzskatīja par politiski nekorektu rīcību: tikko izveidotā Federatīvā Vācija bija ASV sabiedrotā aukstajā karā pret PSRS, un pat ASV ebreju organizācijas klusēja holokausta – tiesa, tobrīd šāds vārds vēl netika lietots, bet tas nemaina lietas būtību – jautājumā, nevēloties nekādi apgrūtināt sadarbību ar Konrāda Adenauera Vāciju. Te bija sākums ļoti nelāgai praksei, pret kuru Hilbergs cīnījās visu mūžu: lielā nozieguma – Eiropas ebreju iznīcināšanas politizācija. Hilbergs holokaustu pētīja kā izcili godīgs akadēmiķis; daudzi citi no tā veidoja politiku, īpaši tie, kuri 20. gadsimta 50. gados bija pilnīgi klusi, bet kļuva nevaldāmi skaļi pēc gadiem divdesmit, un atkal nevis akadēmisku, bet politisku vai pat materiālu interešu vadīti.

50. gadu sākumā, kad Hilbergs – viņam gan ieteica pievērsties citam tematam – sāka pētīt Eiropas ebreju iznīcināšanu, visā pasaulē bija tikai kādi divi trīs autori, kuri bija nostājušies pret valdošo noklusēšanas tendenci. Pirmais bija Leons Poļakovs (*Leon Poliakov*) Francijā, kurš, līdzīgi Hilbergam, arī bija iepazinies ar sabiedroto rokās nokļuvušajiem vācu dokumentiem par ebreju iznīcināšanas gaitu. Tomēr pretēji Hilbergam, kuru visu mūžu interesēs holokausta organizēšana un īstenošana līdz pat vissīkākajām

detaļām, pret kurām Hilbergs vienmēr izturējās ar vislielāko pietāti, Poļakovu mazāk interesēja iznīcināšanas mašīna un process, bet vairāk garīgā vide, kura radīja iznīcināšanas idejas, īpaši – kristiešu antisemitisma vēsture, kas kļuva par Poļakova mūža milzīgo veikumu. 1951. gadā viņš publicēja tobrīd pirmo akadēmisko darbu visā pasaulē, veltītu Eiropas ebreju iznīcināšanai, – “Naida raža. Trešais reihs un ebreji” (*Breviaire de la haine. Le III-e Reich et les Juifs*”; angļu variants – “*Harvest of Hate*” nāca klajā 1956. gadā). Lai arī Poļakovs bija vairāk ideju, ideoloģiju un garīgās pasaules vēsturnieks, šis darbs bija iespaidīgs arī ar ebreju iznīcināšanas gaitas aprakstu un nopietnām vācu avotu studijām. Otrs autors, kurš tūlīt sekoja Poļakovam, bija britu vēsturnieks Džeralds Reitlingers (*Gerald Reitlinger*) – 1953. gadā nāca klajā viņa apjomīgais darbs “Eiropas ebreju iznīcināšanas mēģinājums. 1939–1945” (*The Attempt to Exterminate the Jews of Europe. 1939–1945*”), arī balstīts vācu avotu studijās (otrs, papildināts izdevums tika publicēts 60. gados). Viņš bija arī viens no pirmajiem, kurš mēģināja cik iespējams precīzi noteikt bojā gājušo ebreju skaitu, – šis jautājums pats par sevi turpmākajos gados ieguva vairākas dimensijas; pirmā bija tīri akadēmiska – kādā veidā, kādus avotus, kādu aprēķinu metodi un metodoloģiju izmantojot, ir iespējams noteikt nogalināto ebreju skaitu; diemžēl otrā bija politiska dimensija, kura nebija raksturīga tikai holokausta vēsturei vien: pakāpeniski sāka veidoties tendence ikviena genocīda, genocīda mēģinājuma vai etniskās tīrīšanas upuru skaitu, cik vien iespējams, paaugstināt, uzsākot pat zināmu sacensību, kuram ir vairāk upuru, nereti uzdodot upuru skaitu pat lielāku, nekā vispār ir bijis konkrētās nācijas piederīgo genocīda priekšvakarā (piemēram, nav apšaubāms, ka 1915. gadā uzsāktajā genocīdā pret armēņiem Osmaņu Turcijā upuru skaits bija milzīgs, varbūt pat pārsniedza 600 000 cilvēku, taču tas nevarēja būt lielāks par miljonu vai pat 1,2 miljoni, kā to apgalvoja armēņi, jo visā Osmaņu impērijā dzīvoja tikai 1,3 miljoni armēņu. Tad taču nebūtu palicis dzīvs neviens armēnis – nedz Stambulā, Smirnā vai Jeruzalemē, kur viņi tomēr bija palikuši dzīvi un neskarti). Pēcdesmito gadu sākumā, kad parādījās Reitlingera darbs, jau bija nostiprinājies skaitlis: nogalināts seši miljoni ebreju. Skaitlis nebija radies precīzu akadēmisku pētījumu rezultātā, bet to jau 1944. gada nogalē, kad vēl pat Vācija nebija pilnīgi sakauta un vēl nebija atbrīvota Aušvice – lielākā nāves noietne, deva padomju publicists Iļja Ērenburgs. Viņa vēlēšanās saglabāt piemiņu tieši iznīcinātajiem ebrejiem – pretēji PSRS valdošajai tendencei noklusēt pret ebrejiem vērstā genocīda īpašo raksturu un visus upurus iekļaut anonīmā “padomju cilvēka” masā – bija ļoti atzīstama, no tās cēlās viņa un Vasilija Grosmana pašreizējā darbība par labu genocīda pret ebrejiem dokumentēšanai (“Melnā grāmata”, kuras pirmo variantu Ērenburgs pabeidza jau 1944. gada sākumā), taču skaidrs, ka seši miljoni tolaik bija tikai Ērenburga izdoma, tāpat kā vienlaikus bija parādījusies cita izdoma – trīs vai pat četri! miljoni upuru Aušvices noietnē. Dž. Reitlingers bija rūpīgs akadēmiķis, un jautājums par bojā gājušo

skaitu viņu nodarbināja līdz 60. gadiem, un viņš vēlējās dot godīgu un avotos pierādāmu skaitli. Atzīdams to, ka pilnīgi precīzu skaitli nav iespējams iegūt, viņš sliecās uz skaitli, zemāku par pieciem miljoniem.

Tieši tad – 50. gadu vidū – vēl pavisam jaunais Hilbergs, būdams tikai 29 gadus vecs, 1955. gadā pabeidza savu doktora darbu (politoloģijā, ne vēsturē). Vēlāk paplašināts, tas kļuva par pamatu monumentālajam pētījumam “Eiropas ebreju iznīcināšana”. Viņš bija tas, kurš veica vispilnīgāko un precīzāko vācu avotu analīzi un veltīja vislielāko uzmanību birokratizētajam ebreju iznīcināšanas procesam (birokrātiju viņš nosauca par “iznīcināšanas mašīnu”). 1957. gadā Hilbergs iesniedza savas grāmatas manuskriptu Eiropas ebreju katastrofas un varonības piemiņas un pētniecības institūtam *Yad Vashem* Jeruzalemē, kurš bija nodibināts tikai pirms dažiem gadiem. Sākotnēji institūts piekrita to publicēt, taču 1958. gadā noraidīja (un tā arī nenopublicēja ne institūts, ne kāda cita izdevniecība Izraēlā līdz pat Hilberga nāvei, kad viņa izcilais darbs, paplašināts un papildināts, trīs sējumu versijā tika publicēts 1985. gadā un atzīts visā pasaulē par patiesu klasiku). Kāpēc? Pamatcēlonis bija nespēja pieņemt Hilberga vērtējumu pašu ebreju, upuru uzvedībai un rīcībai nāves priekšvakarā (īpaša uzmanība pievērsta tam, kā rīkojās ebreju padomes geto – *Judenrate*).² Šī rīcība Hilbergam, kurš bija dzimis kareivīgi orientēto cionistu – revizionistu (V. Žabotinska piekritēju) ģimenē, šķita pilnīgi neatbilstoša apstākļiem, kādos ebreji bija nonākuši. Ebreji, uzskatīja Hilbergs, esot centušies paklausīt pavēlēm, pielāgoties ienaidniekam, cerēt uz neiespējamo, bet *Judenrate*, viņaprāt, pat ir bijusi ebreju iznīcināšanas mašīnas pakļāvīga sastāvdaļa; ebreji uzvedās tā, kā viņi bija uzvedušies 2000 gadus, dzīvojot trimdā, kur bija spējuši izdzīvot, tieši pateicoties savai spējai pielāgoties un sadzīvot ar ienaidnieku. *Yad Vashem* uzskatīja, ka tā ir pārāk netaisnīga nostāja pret upuriem. Hilbergs tomēr bija pirmais, kurš ievadīja diskusiju ne tikai par slepkavu vēsturi, bet arī par upuru uzvedību katastrofas laikā. Tomēr tas nebija viņš, kas šo diskusiju padarīja publisku un skaļu. Viņš bija pārāk akadēmisks, viņa valoda – tikpat akadēmiska, savaldīga – daudziem šķita pat pārāk savaldīga un vēsa, rakstot par slepkavām un upuriem bez lielām emocijām, un vērsta tikai uz akadēmisku mērķu sasniegšanu, nevis uz publicitāti (jāpiezīmē arī, ka viņa grāmata 1961. gadā iznāca nelielā izdevniecībā, jo neviena liela izdevniecība neuzskatīja to par nozīmīgu un interesantu plašam lasītāju lokam). Tā bija politoloģe Hanna Ārente (*Hannah Arendt*), kura diezgan nekorektā veidā faktiski piesavināja Hilberga viedokli par *Judenrate*, to vēl vairāk saasināja un uzdeva par savu grāmatā “Eihmanis Jeruzalemē” (*Eichmann in Jerusalem*), kura iznāca 1963. gadā un kļuva gandrīz vai skandalozi populāra.

Tomēr, pateicoties gan Hilbergam, gan Ārentei, *Judenrate* vēsture sāka ieinteresēt pētniekus, un Jesaja Tranks (*Isaiah Trunk*) 1972. gadā publicēja darbu *Judenrat: Ebreju padomes Austrumeiropā nacistu okupācijas laikā* (*Judenrate: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation*); otrs izdevums 1996. gadā), kurš kļuva par

klasisku atbalsta punktu turpmākajiem pētījumiem. Tranks vērtēja padomju lomu daudz niansētāk, uzsverot traģiskās dilemmas, kuras nomāca *Judenrate* vadītājus un visu vadītāju pilnīgi vienādo, traģisko likteni. Cenšoties izglābt kaut vai daļu no geto ieslodzītajiem, viņi izpildīja pat visbriesmīgākās vāciešu pavēles un izdeva noslepkavošanai vājākos geto iemītniekus, cerēdami izglābt jaunākos un stiprākos; geto ebreju policija parasti bija ļoti brutāla, taču jau 1942. gadā Varšavas geto – lielākās geto vāciešu okupētajā Eiropā – padomes vadītājs Ādams Čerņakovs izdarīja pašnāvību, saprazdams, ka viņš neko nespēs glābt un vācieši viņu tikai izmanto. Lodzas geto – otrās lielākās un visilgāk pastāvējušās (no 1940. gada līdz 1944. gada augustam) padomes vadītājs Mordehajs Haims Rumkovskis iemantoja vissliktāko slavu ar savu iztapību vāciešiem un nežēlību pret vājākajiem ieslodzītajiem, bet viņš arī bija izveidojis vairākus saimnieciskus uzņēmumus geto, kuri ražoja vāciešiem vajadzīgu produkciju, un viņam likās, ka vāciešiem vēl ir palikušas saprāta paliekas, kuras liks saglabāt kaut vai nelielu geto ieslodzīto daļu tīri ekonomiskas izdevības dēļ. Viss velti: 1940. gada 28. augustā Rumkovskis, viņa sieva, adoptētais dēls, Rumkovska brālis un viņa sieva tika aizsūtīti uz Aušvices nāves nometni, kur visi tika nogalināti. Neatkarīgi no tā, kādu uzvedības taktiku bija izvēlējušies *Judenrate* vadītāji (daži, piemēram, atbalstīja ieslodzīto bruņotas cīņas mēģinājumus, visuzskatāmākais piemērs te ir Minskas geto *Judenrate* Iljas Miškina vadībā, citi, piemēram, Jakovs Gens Viļņā, tos noraidīja un darbojās vairāk Rumkovska garā), viņu liktenis galu galā bija viens un tas pats, lai arī kāda bija bijusi viņu rīcība, lai gan tās motivācija, protams, ir nozīmīgs jautājums, īpaši – no upuru uzvedības izpētes viedokļa; lieki teikt, cik šim jautājumam ir nepanesami smaga morālā nasta.

Atgriežoties pie Hilberga devuma, jāatzīmē viņa konceptuālais skatījums uz ebreju iznīcināšanas iemesliem. Viņš neuzskatīja, ka tikai antisemitisms vai Hitlera personība var izskaidrot holokausta cēloņus; viņaprāt, 1933. gadā, nākot pie varas, Hitleram nebija skaidra priekšstata, ko darīt ar ebrejiem, un nacistu politika attīstījās pakāpeniskas, bet neapturamas radikalizācijas virzienā, iespaidota ne tik daudz no ideoloģijas kā no jaunu un agrāk neparedzētu faktoru parādīšanās un ietekmes. Ideja par ebreju iznīcināšanu, it īpaši totālu iznīcināšanu, visā vācu okupētajā Eiropā radās pēc tam, kad atkrita citi “ebreju jautājuma” risināšanas varianti: izraidīšana no Eiropas (“Madagaskaras plāns” un citi), ieslodzīšana geto vai rezervātos, daļēja iznīcināšana, totāla iznīcināšana Austrumu frontē, beidzot – 1941. gada nogales lēmums par totālu iznīcināšanu visā Eiropā, ieskaitot Vakareiropu. Hilbergam likās, ka šajā radikalizācijā izšķiroša loma bija nacistu birokrātijai, kura lietoja modernas valsts līdzekļus ebreju iznīcināšanai un kura ar savu darbību praktiski īstenoja un nereti pat apsteidza Hitlera dotos norādījumus vai pat tikai mājienus (jautājums par to, vai Hitlers jebkad ir devis tiešu pavēli par ebreju totālu iznīcināšanu, nešķīta Hilbergam īpaši svarīgs, un viņš neticēja, ka tāda pavēle jebkad ir dota; daudzi citi vēsturnieki turpināja meklēt šādu pavēli daudzus gadus un – neatrada; viens no

aktīvākajiem šajā jomā pēdējā laikā ir bijis vācu vēsturnieks Kristians Gerlahs (*Christian Gerlach*). Modernas valsts institūciju un sakaru līdzekļu lomu holokaustā Hilbergs izcili pierādīja speciālā darbā par vācu dzelzceļu darbību, nodrošinot ebreju nogādāšanu uz nāves nometnēm (*“German Railways, Jewish Souls”*, 1976), – ja aptuveni viens miljons vai nedaudz vairāk ebreju tika nogalināts nošaujot (bieži vien to sauc par “einzacgrupu periodu” holokaustā), tad pārējā un lielākā grupa gāja bojā nāves nometnēs, kurp viņus nogādāja pa dzelzceļu, un *Reichsbahn* birokrātija nodrošināja dzelzceļa precīzu un efektīvu darbību, ar to dodot savu ļoti nopietno ieguldījumu holokausta īstenošanā.

Hilberga ļoti rūpīgā attieksme pret avotiem, to pamatīgā analīze un apskaužamā precizitāte pat detaļās bija acīmredzama arī viņa nostājā jautājumā par holokausta nogalināto ebreju skaitu. Viņaprāt, tas bija nopietns akadēmisks jautājums, kura saturu noteica nepieciešamība izvēlēties cik vien iespējami precīzu upuru uzskaites metodi. Hilbergs noraidīja vienkāršot metodi, kura par izejas punktu ņēma ebreju skaitu konkrētā valstī (teritorijā) pirms vācu okupācijas un palikušo ebreju skaitu pēc okupācijas beigām, pieņemot starpību starp pirmo un otro par holokausta upuru skaitu. Viņš pierādīja, ka aritmētika ir daudz sarežģītāka; tā ietvēra upuru daudzveidīgu pārvietošanu – ievesti, izvesti, pārvesti uz dažādām vietām; piemēram, okupētās Latvijas gadījumā – ievestie, noslepkavotie, bet arī izvestie ārzemju ebreji; visneskaidrākais joprojām ir jautājums par Ungārijas ebrejiešu ievēšanu, bet arī izvešanu no okupētās Latvijas 1944. gadā. Vissarežģītākā kustība, protams, notika okupētajā un 1939. gadā starp PSRS un Vāciju sadalītajā Polijā, kur bija visvairāk ebreju un kur viena ebreju daļa PSRS okupētajās teritorijās tika deportēta uz Sibīriju. Kāda nelielai daļai izdevās aizbēgt uz PSRS iekšieni 1941. gada vasarā. Arī Latvijas gadījumā joprojām nav pilnīgi precīzi zināms, cik ebreju paspēja nokļūt PSRS iekšienē 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā. Kā jau esmu rakstījis, skaitļi ir ļoti dažādi, un atsevišķas PSRS iestādes uzrādīja samēra lielu t.s. evakuējušos ebreju skaitu,³ bet Vācijas okupētajā PSRS daļā daži tūkstoši ebreju izdzīvoja. Hilbergs nebūt nebija no tiem, kurus vēlāk sauca par “relatīvistiem” – apzinātiem holokausta upuru skaita samazinātājiem, tomēr tieši akadēmiskas precizitātes dēļ viņš ieviesa divus jēdzienus: ebreju upuri (zaudējumi) – *Jewish losses*, ar to domājot Eiropas ebreju skaita samazināšanos, kas notika jebkura cita, bet ne noslepkavošanas dēļ, un jēdzienu holokausta upuri (*Holocaust victims*), kas, protams, bija galvenā upuru grupa. Holokaustā nogalināto ebreju skaits, kā uzskatīja Hilbergs, bija 5,1 miljons.

Attīstoties holokausta pētniecībai, parādījās strāvājums, kurš ieguva nosaukumu funkcionālisms un kurš radikāli attīstīja Hilberga idejas par holokaustu kā pakāpeniskas un birokrātiskas radikalizācijas, nevis Hitlera skaidru plānu vai tikai antisemitiskas ideoloģijas rezultātu. Funkcionālisma redzamākais pārstāvis bija vācu vēsturnieks Hanss Mommzens (*Hans Mommsen*), kurš diezgan ilgi uzskatīja, ka Hitleris ir bijis vājš diktators un praktisko politiku lielā mērā noteica un īstenoja reihā birokrātija; kā izteicās

Mommzens, holokausts bija vairāk “kumulatīvās radikalizācijas”, nevis ideoloģijas rezultāts. Līdzīgā garā rakstīja vairāki citi t.s. funkcionālisti, it īpaši politologs Zigmunts Baumans (*Zygmunt Bauman*).⁴ Kā jebkura pieeja vēsturiskiem notikumiem, kura balstās uz pārlieku teoretizāciju, funkcionālisms kļuva vienpusējs un vismaz daļēji ignorēja patiešām milzīgo nacistiski rasistiskās ideoloģijas un paša Hitlera lomu holokausta izraisīšanā. To funkcionālistiem ļoti enerģiski pārmeta cits strāvojums, kurš ieguva *no-doma* jeb *nolūka* (*intention*) nosaukumu un kas par primāro uzskatīja tieši antisemitismu un apzinātu Hitlera nolūku iznīcināt ebrejus. Vācijā šajā strāvojumā iekļāvās daudzi akadēmiķi (*Ebeharf Jackel, Karl Dietrich Bracher, Klaus Hildebrand* un citi), bet laikam viskonsekventāk to puda ASV vēsturniece Lūsija Davidoviča (*Lucy S. Dawidowicz*), īpaši savā lielajā darbā “Karš pret ebrejiem” (*“The War Against The Jews”*, 1986). Līdzīgi Hilbergam un Poļakovam, viņa arī bija uzturējusies Vācijā pirmajos pēckara gados un sākusi interesēties par ebreju traģēdiju. Viņasprāt, tieši kristiešu antisemitisms, kurā viņa ļoti spēcīgi izcēla Mārtiņa Lutera lomu, bija holokausta pamatcēlonis; savukārt, aprakstot upuru vēsturi, viņa galvenokārt uzsvēra ebreju augsto morāli pat geto un nāves nometņu apstākļos, uzticību reliģijai un gatavību pretoties, kas viss, protams, arī bija bijis. Būdamā diezgan karojoša attieksmē pret kolēģiem, viņa asi kritizēja gan Hilberga uzskatus, gan, piemēram, pazīstamo britu autoru Normanu Dēvisu, kurš, kā likās Davidovičiai, mazina poļu antisemitisma apjomu. Davidoviča deva arī vislielāko – akadēmiskajā literatūrā – nogalināto ebreju skaitu – pāri 5,9 miljoniem (patlaban neviens autors neapšaubā, ka upuru skaits patiešām pārsniedza piecus miljonus, taču ne tik daudz, kā uzskatīja Davidoviča). Mūsdienu historiogrāfijā vienkāršotu priekšstatu par holokausta izcelsmi un gaitu vairs nepastāv. Neviens nenoliedz Hitlera izšķirošo lomu, taču padziļināti pētījumi par ebreju iznīcināšanu konkrētās vietās pierāda arī to, cik liela loma bija vietējo vācu okupācijas iestāžu vai pat atsevišķu personību iniciatīvai un individuālai pieejai un vietējām īpatnībām.

Nobeigumā jāatzīmē vēl viena ļoti nozīmīga problēma, kuru izvirzīja Hilbergs; pētniekam tā ir pati svarīgākā problēma: kādus avotus izmantot holokausta izpētei? Par to ir speciāls Hilberga darbs – “Holokausta izpētes avoti” (*“Sources of Holocaust Research”*, 2001), kurš arī izraisīja polemiskas atsauksmes (atšķirībā no viņa galvenā darba šis tomēr tika izdots Izraēlā un lietots Izraēlas universitātēs kā mācību līdzeklis). Tas notika tāpēc, ka Hilbergs bija ļoti kritisks, vērtējot tādu avotu kā holokaustu izdzīvojušo atmiņas; var teikt, ka viņš tās vērtēja ļoti zemu, ierindojot vairāk fantāzijas un izdomu, nevis nopietnu avotu kategorijā. Pirmais, kurš viņam iebilda, bija pazīstamais holokausta vēsturnieks Izraels Gutmans (*Israel Gutman*), kurš pats bija izdzīvojis holokaustu, bijis Varšavas geto sacelšanās dalībnieks un palicis dzīvs pat pēc ieslodzījuma Aušvicē. Viņa nostāja bija nosvērtāka un pamatotāka – viņš norādīja, ka holokaustu izdzīvojušo atmiņas ir jāpakļauj analītiskam izvērtējumam un zinātniskai kritikai, tāpat kā jebkurš

cits avots, tomēr iestājās arī par šīs avotu grupas izmantošanu pētnieciskos nolūkos. Par to patiešām nevar būt šaubu, un jaunākie nopietnākie darbi uzsver nepieciešamību pēc integratīvas un integrētas holokausta vēstures (par ko arī bija iestājies Hilbergs, izvirzot nepieciešamību pētīt slepkavu, upuru un malā stāvētāju vēsturi), kuras obligāta sastāvdaļa ir padziļināta upuru dzīves un bojāejas vēsture, kura nav iedomājama bez plašas un pamatīgi izvērtētas izdzīvojušo atmiņu kā avota izmantošanas.⁵

2004. gada rudenī, apmeklējot konferenci *Jad Vashem*, man pirmo un pēdējo reizi mūžā bija laime redzēt un dzirdēt Hilbergu. Visi konferences dalībnieki bija izmitināti vienā viesnīcā un parasti kopā gan brokastoja, gan devās uz konferenci. Uzdrošinājos viņu un arī ievērojamu autoru – Gerhardu Veinbergu, ar kuru viņš turējās kopā, uzrunāt ar pāris vārdiem. Uz mani Hilbergs atstāja ļoti klusa, gandrīz vai kautrīga cilvēka iespaidu, ne miņas no iedomības, nereti raksturīgas nesalīdzināmi mazāk nozīmīgākiem autoriem...

Atsauces

- ¹ Sk. Černaja kniga. – Kijev, 1991, s. XV–XVI.
- ² *Michman, Dan*. How to Understand the Shoah // Institute News. The International Institute for Holocaust Research, December 2007, no. 11, pp. 43, 44.
- ³ The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991. Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, vol. 14. – Rīga, 2005, p. 172.
- ⁴ Z. Baumanā "modernitātes" un holokausta koncepta analīzi sk. ievērojamajā darbā: Yehuda Bauer. Rethinking the Holocaust. – Yale University Press, 2001, pp. 68–93.
- ⁵ Sk.: *Friedlander, Saul*. Nazi Germany and the Jews. The Years Extermination. – New York, 2007.

Aivars Stranga

**PĒTĪJUMI PAR HOLOKAUSTA PROBLĒMĀM
LATVIJĀ**

**RESEARCH ON HOLOCAUST PROBLEMS
IN LATVIA**

Aivars Stranga

Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1945

Ebreju iznīcināšanas gaita

Pēc vācu uzbrukuma Padomju Savienībai ebreju masveida iznīcināšana sākās visās okupētajās teritorijās, taču slepkavošanas veids un apjomi nereti atšķīrās. Grūti izskaidrojamu iemeslu dēļ ebreju iznīcināšana okupētajā Lietuvā un Latvijā bija daudz sistemātiskāka un aptverošāka nekā tajā pašā laikā okupētajā Baltkrievijā vai Rietumukrainā (Galīcijā). Galvenā loma ebreju iznīcināšanā tika ierādīta četrām speciālām drošības dienesta – SD grupām – *Einsatzgruppe (EG)*. No šīm četrām grupām Baltija bija lielākās – *Einsatzgruppe A* pārziņā; šajā grupā bija 990 cilvēku, ieskaitot 13 sievietes – sekretāres un 51 tulku;¹ grupu komandēja brigādes ģenerālis Dr. Valters Štālekers (*Stahlecker*). Tomēr šī grupa nebija vienīgā ebreju iznīcināšanas organizētāja un īstenotāja. Noteikti jāuzsver, ka visi vācu okupācijas spēki un iestādes bija iesaistītas tādā vai citādā veidā holokaustā. Tā, piemēram, vislielākā nogalināšanas akcija – aptuveni 25 000 cilvēku iznīcināšana Rīgā, Rumbulā, 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī – tika īstenota, ļaujoties ne tik daudz uz SS vai SD, bet uz dažādām vācu policijas vienībām. Holokaustā piedalījās arī vācu armijas – vērmahta (it īpaši lauka komandantūras – *Feldkommandantur*) daļas, jūras kājnieki, visu veidu policija, ieskaitot gan policijas bataljonus, gan civilpoliciju. Arī okupācijas Civiltiesībsargi (tieši tā pavēlēja pārvietot ebrejus uz trim geto – Rīgā, Daugavpilī, Liepājā; tās pakļautībā bija, piemēram, geto administrācija un ieslodzīto izmantošana par darbaspēku; savukārt pavēli par geto padomes *Judenrat* nodibināšanu izdeva vērmahts, ar to vēlreiz apstiprinot arī savu piedalīšanos holokaustā) bija iesaistīti ebreju iznīcināšanas organizēšanā un pat īstenošanā. Holokausta gaita okupētajā Latvijā bija sekojoša.

Ebreju nogalināšana sākās jau otrajā dienā pēc vācu iebrukuma 23. jūnijā Grobiņā netālu no Liepājas. Einzargrupas A apakšvienības – pirmās einzackomandas (*EK 1a*) locekļi nogalināja sešus vietējos ebrejus. Vienlaikus pirmos soļus pretim ebreju iznīcināšanai spēra vērmahts un jūras spēki; tās bija vācu komandantūras, kuras tika nodibinātas Latvijā, okupācijai sākoties, un to komandanti izdeva pirmos rīkojumus,

vērstus pret ebrejiem, kā arī draudēja ar smagiem sodiem par to pārkāpšanu. Tā, piemēram, Rīgā 2. jūlijā pirmo pretebreju rīkojumu izdeva Rīgas militārais komandants vērmahta pulkvedis Ullerspergers; savukārt Liepājā vara atradās komandanta karakuģu kapteiņa Briknera (*Brückner*) rokās, un, pildot tieši viņa pavēli, 3. jūlijā viena no einzacgrupas A apakšvienībām, kuru komandēja Erhards Grauels (*Erhard Grauel*), sāka ebreju nogalināšanu Liepājā, kur slepkavošanu veica arī vācu jūras kājnieki. 5. jūlijā Brikners izdeva tajā brīdī visaptverošāko pret ebrejiem vērsto rīkojumu, kurš sastāvēja no 11 punktiem² (tieši armijas pārstāvji visā okupētajā Latvijā izdeva rīkojumus, kuru saturs bija šāds: vispirms tika īstenota ebreju ierobežošana, nosakot to, ko ebreji nedrīkst darīt, piemēram, nedrīkst uzturēties uz ielas pēc pulksten 18 vakarā līdz 7 no rīta; nedrīkst iepirkties veikalos, kā arī citi ierobežojumi; pēc tam sekoja ebreju reģistrācija un uzskaitē; tad – ebreju iezīmēšana ar speciālām zīmēm; tad izolēšana un galu galā – noslepkavošana). Tuvākajās dienās, jūlija sākumā, ebreju slepkavošana tika uzsākta Durbē, Priekulē, Asītē, Rīgā – gandrīz visās vietās, kuras jau bija nonākušas vācu rokās. Līdz 1941. gada novembra beigām vissmagākā atbildība par ebreju slepkavošanas tiešu organizēšanu un īstenošanu gulstas uz otro einzackomandu (*EK 2*) un tās komandieri Rūdolfu Bacu (*Batz*).

Lai arī ebreju nogalināšanu vācieši bija uzsākuši jau pirmajās okupācijas dienās, masveida ebreju iznīcināšana sākās dažas nedēļas vēlāk. Lai to iesāktu, vāciešiem bija nepieciešamas vismaz divas lietas: pirmkārt, bija jāizveido un jānostiprina okupācijas varas sistēma; otrkārt, bija jānodrošina vietējo iedzīvotāju piedalīšanās ebreju iznīcināšanas sagatavošanā (vietējai latviešu administrācijai tika uzdots reģistrēt visus attiecīgajā administratīvajā teritorijā dzīvojošos ebrejus) un slepkavošanā (tika nodibināta t.s. latviešu paš aizsardzība un speciālās latviešu *SD* vienības, sk. turpmāk). Pirmie masveidā tika nogalināti Latvijas provinces – mazpilsētu ebreji. Nogalināšana parasti ilga divas trīs nedēļas, un līdz augusta vidum bija iznīcināta liela daļa Latvijas provinces ebreju, bet Zemgalē jau bija noslepkavoti visi. Slepkavošanai bija divas pieejas: dažreiz nogalināšana notika vairākos posmos, vispirms nogalinot vīriešus, vēlāk – sievietes un bērnus, bet dažreiz vienlaikus tika nogalināti visi (kā jau rakstīju, pirmais totālās iznīcināšanas gadījums bija Aucē 11. jūlijā, kad vienlaikus tika nogalināti visi ebreji, ieskaitot sievietes un bērnus). Galvenās vienības, kuras nogalināja provinces ebrejus, bija: vācu *SD* grupas; Viktora Arāja un Mārtiņa Vagulāna komandētās latviešu *SD* vienības; vietējās latviešu paš aizsardzības grupas.³

Okupētās Latvijas ebreju absolūtais vairākums tika nogalināts divos laikposmos. Pirmkārt, t.s. *Einsatzgruppen* posms, kad slepkavošanu vadīja, organizēja un vismaz daļēji īstenoja einzacgrupas un to apakšvienību komandieri. Tas ilga no 1941. gada jūlija līdz augusta beigām, kad tika nogalināti vairāki tūkstoši ebreju Rīgā, Bīķernieku mežā, un praktiski visi provinces ebreji; šajā laikā noslepkavoja aptuveni 30 000 cil-

vēku. Lai arī septembrī un oktobrī vēl nogalināja ebrejus Liepājā, Daugavpilī un Aizputē (vairāk nekā 300 nogalināto 27. oktobrī), līdz novembrim salīdzinājumā ar vasaru bija iestājusies atelpa. Taču Berlīnē jau bija parādījusies neapmierinātība ar pārāk lēno, kā likās Himleram, ebreju iznīcināšanas gaitu. Himlers uzskatīja, ka divi augstākie komandieri, kuriem bija jāīsteno holokausts okupētajā Latvijā, nebija izrādījuši pienācīgu apņēmību. Štālekers bija uzturējies Latvijā tikai divas nedēļas un jau jūlija vidū bija devies Ļeņingradas virzienā, kur viņš cerēja iegūt slavu ar ebreju un padomju partizānu iznīcināšanu (notika otrādi – sarkano partizānu raidītā lode izdzēsa viņa dzīvību 1942. gada 18. martā). Grupenfīrers Hanss Ādolfs Prīcmanis (*Prützmann*), augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē, savukārt bija sācis nosliekties par labu Ostlandes vācu civilās administrācijas vadības viedoklim, kurš paredzēja ne tik daudz ebreju iznīcināšanu, cik viņu saglabāšanu kā darbaspēku reiha labā. Himlers novembrī nomainīja Prīcmani ar obergruppenfīreru Frīdrihu Jekelnu (*Jeckeln*), kurš bija viens no visnežēlīgākajiem un efektīvākajiem ebreju iznīcināšanas organizētājiem visas Austrumu frontes garumā. Ukrainā Jekelns bija vadījis divas vislielākās slepkavošanas okupētajās teritorijās: augusta beigās divu dienu laikā nošāva vairāk nekā 20 000 ebreju Kameņecā-Podoļskā, bet 29.–30. septembrī – 33 000 Kijevas ebreju Babijjarā; šī slepkavība palika nepārspēta skaita ziņā visa kara laikā, un, lai arī tā tika īstenota, upurus nošaujot, iespējams, ka tik liels cilvēku skaits divās dienās netika nonāvēts pat nāves nometnēs, kuras tika uzbūvētas vācu okupētajā Polijā un kurās slepkavošanai bija industriāls raksturs – gāzes kameras.

Jekelns ieradās Rīgā 1941. gada 16. novembrī un nekavējoties sāka organizēt Rīgas ebreju slepkavošanu. Viņš pats izvēlējās slepkavības vietu – Rumbulu, aptuveni 10 kilometru no Rīgas geto, kurā bija ieslodzīti ebreji, un savāca vienības slepkavošanas nodrošināšanai: tie bija vācu SD spēki un vācu kārtības policija, kā arī četras latviešu vienības – V. Arāja komanda; latvieši, kuri apsargāja geto (arī pakļauti SD); Rīgas apriņķa policija un Rīgas iecirkņu policija (lielākā grupa). Šo vienību uzdevums bija izdzīt ebrejus no geto, pārbaudīt, vai kāds nav noslēpies, sakārtot ebrejus kolonnās un nodrošināt to nonākšanu Rumbulā, savākt nāvei nolemto saiņus un drēbes un dzīt upurus līdz trijām bedrēm. Šaušanu Rumbulā īstenoja tikai Jekelna personiskā apsardze un šoferi, iespējams, kādi 12 vai nedaudz vairāk vīru. Rumbulas slaktiņā 30. novembrī un 8. decembrī tika nogalināti aptuveni 24 000 Rīgas ebreju un 1000 no Vācijas atvesto ebreju. Pēc Rumbulas dzīvi bija palikuši tikai 6000 Latvijas ebreju, kurus atstāja dzīvus tādēļ, lai izmantotu kā darbaspēku.⁴ Tas nozīmēja, ka 1941. gada decembrī Ostlandes reihskomisāram Hinriham Lozem tomēr bija izdevies panākt to, ko viņš nebija spējis pirms Rumbulas, – saglabāt daļu ebreju kā darbaspēku; tāpat kā Loze, šādu nostāju atbalstīja arī vērmahts. Sākot ar 1942. gada februāri, darbspējīgie ebreji vecumā no 16 līdz 32 gadiem tika saglabāti un izvietoti Rīgas geto paliekās

(t.s. mazajā geto), bet vēlāk – vairākās koncentrācijas nometnēs, no kurām izdzīvojušie, sākot ar 1944. gada vasaras beigām, tika deportēti uz nometnēm Vācijā. Vienlaikus ar Rīgas ebreju iznīcināšanu Rumbulā okupētajā Latvijā sāka pienākt vilcienu sastāvi ar ebrejiem no reiha, kurus bija paredzēts noslepkavot Latvijā. Kā jau minēju, 30. novembra agrā rītā, vēl pirms Rīgas ebreju iznīcināšanas, Rumbulā tika nošauts pirmais tūkstotis no Vācijas atvesto ebreju. Decembra sākumā pienāca četri sastāvi ar Nirnbergas, Štutgartes, Vīnes un Hamburgas ebrejiem, kuriem sekoja citi sastāvi līdz pat 1942. gada decembrim. Lielāko daļu deportēto tūlīt pat nogalināja Biķerniekos, pat neizvietojot viņus geto; daļu deportēto 1943. gada novembrī aizveda uz Aušvices nāves nometni un nogalināja tur.⁵ No okupētās Latvijas un uz Latviju deportētajiem ebrejiem izdzīvoja tikai 1182 cilvēki.⁶

Ebreju totalā iznīcināšana gan okupētās Latvijas teritorijā, gan ārpus tās turpinājās līdz pašai nacistiskās Vācijas sakāvei 1945. gada maijā. Lai arī Latvijas teritorijas lielākā daļa nonāca Sarkanās armijas rokās jau 1944. gada rudenī, līdz pat maija sākumam vācu okupācija vēl pastāvēja Kurzemē, kur mežos slēpās vairāki desmiti no Dundagas koncentrācijas nometnes izbēgušo ebreju (aptuveni 50 cilvēku), no kuriem pusi notvēra un noslepkavoja. Liepājā līdz 1945. gada martam atradās precīzi nenoskaidrots skaits ebreju, kurus 1944. gada oktobrī īsi pirms Rīgas krišanas Sarkanās armijas rokās izveda no koncentrācijas nometnes “Lenta”. Daļa palika Liepājā līdz Vācijas kapitulācijai, daļa 1945. gada martā tika pārvesta uz Hamburgu Vācijā. Arī tiem ebrejiem, kuri no 1944. gada 6. augusta līdz septembra beigām (varbūt pat vēl līdz oktobra sākumam)⁷ no koncentrācijas nometnes “Rīga–Kaiserwald” tika izvesti uz Štuthofas koncentrācijas nometni Vācijā, holokausts beidzās tikai pēc Vācijas kapitulācijas.

Vietējo iedzīvotāju līdzdalība holokaustā

Vieni un tie paši apstākļi – vācu okupācija – dažādiem cilvēkiem izraisīja pilnīgi pretēju rīcību: vieni, riskējot ar savu dzīvību, glāba ebrejus (par ebreju glābšanu okupētajā Latvijā draudēja nāvessods). Protams, to bija absolūtais mazākums. Cits mazākums tajos pašos apstākļos ebrejus nogalināja, kamēr iedzīvotāju absolūtais vairākums bija malā stāvētāji. Vietējie iedzīvotāji piedalījās ebreju iznīcināšanā un no tās izrietošajos notikumos dažādos veidos: pirmie, protams, bija tiešie slepkavas; viņu atbildība un noziedzība ir neapstrīdama. Tuvu viņiem bija tie, kuri paši nešāva, bet apsargāja nāvei nolemtos ebrejus un veda viņus uz slepkavības vietu. Viņu vaina ir gandrīz tikpat liela. Citi varēja būt iesaistīti tikai ebreju uzskaitē. Citi – nereti piespiedu kārtā – raka bedres un aizbēra tās pēc slaktiņa vai apsargāja nogalināto mantu. Citi uzskaitīja noslepkavoto (savu bijušo kaimiņu, ar kuriem blakus bija dzīvots samērā bieži pat daudzus gadu desmitus) mantu, to dalīja un piesavinājās – tā bija vislielākā iedzīvotāju grupa, kuras

amoralitāte un alkatība bija šokējoša (piemēram, Neretas iedzīvotājs Jānis Šteinbergs apraka nošautos ebrejus un apsargāja nogalināto mantu, par ko saņēma, viņa paša vārdiem runājot, “[..] 2 bikses un 2 veļas pārus [..]”⁸).

Vācieši sāka ebreju masveida iznīcināšanu tikai pēc tam, kad bija izveidojuši visā okupētajā Latvijā t.s. pašaisardzību (*Selbstschutz*). Tas bija pirmais nopietnākais vācu pasākums, lai iesaistītu vietējos iedzīvotājus ebreju iznīcināšanā un realizētu Berlīnē izstrādāto plānu: izmantot visus līdzekļus, lai radītu priekšstatu, ka ebreju iznīcināšanu ir iesākuši un īsteno paši vietējie iedzīvotāji pēc savas iniciatīvas. Pirmajās vācu okupācijas dienās pēc vācu ierosmes un pavēles visos Latvijas administratīvajos iedalījumos tika noorganizētas pašaisardzības komandantūras – kopā vairāki simti. Vācieši – *SD* vai armija – kontrolēja latviešu pašaisardzības vienības vismaz divos līmeņos – caur apriņķu latviešu komandantūrām, kuras uzraudzīja vācieši, un vietējām vācu komandantūrām. Daudzās Latvijas vietās, kur dzīvoja ebreji, pašaisardzības vienības piedalījās ebreju iznīcināšanā, taču nav pamata uzskatīt, ka visas vienības nodarbojās tikai ar ebreju nogalināšanu. Saskaņā ar vācu plāniem pašaisardzības vienības nebija paredzētas ilgtermiņam, tās bija domātas tikai ebreju iznīcināšanai okupācijas sākumposmā.⁹ 1941. gada augusta vidū vācieši pavēlēja gandrīz visas vienības likvidēt, jo tās bija izpildījušas vācu iecerēto galveno uzdevumu – vāciešu vadībā ebreji no Latvijas mazpilsētām gandrīz pilnīgi bija savākti un nošauti. (Ventspilī pašaisardzības vienība pastāvēja līdz oktobra sākumam tieši tāpēc, ka vēl nebija nogalināti visi ebreji; pēc to nogalināšanas pašaisardzība tika likvidēta arī Ventspilī.¹⁰)

Ebreju iznīcināšanā piedalījās arī latviešu palīgpolicija (*Hilfspolizei*), kuru vācieši izveidoja, sākot ar 1941. gada 1. jūliju Rīgā pulkveža-leitnanta Voldemāra Veisa vadībā. Nedaudz vēlāk palīgpoliciju izveidoja Daugavpilī, Rēzeknē un citās lielākās pilsētās un pat laukos. Lai gan palīgpolicija veica arī civilās policijas funkcijas, tomēr jau jūlija sākumā tā aktīvi piedalījās arī ebreju nogalināšanā, tāpat kā dažas citas latviešu civilās policijas vienības (piemēram, Rīgas ostas policija un Rīgas 11. iecirkņa policisti; latviešu policisti piedalījās arī ebreju reģistrācijā, nodrošināja Rīgas geto ārējo apsardzi un piedalījās ebreju konvojēšanā no Rīgas geto uz Rumbulu).¹¹ Visizplatītākais ebreju nogalināšanas veids, it īpaši provincē, bija tāds, ka vietējie latviešu pašaisargi vai palīgpolicijas vienības “savāca” ebrejus, bet tad ieradās kāda *SD* palīgp spēku latviešu vienība vai slepkavošanai speciāli izveidota pagaidu vienība un nogalināja upurus. Lai arī ebreju slepkavošanu organizēja un vadīja vācieši, ļoti reti bija gadījumi, kad vietējie pašaisardzības vai kādas citas vienības locekļi atteicās vai izvairījās no piedalīšanās ebreju nogalināšanā. (Mazzalvē, piemēram, atteicās Voldemārs Bruners.¹²) Ebreju slepkavošanai izveidotie *SD* latviešu palīgp spēki: pirmā bija Mārtiņa Vagulāna vienība Jelgavā, ko izveidoja visagrāk – jau 29. jūnijā, bet arī

visātrāk atlaida – augusta vidū, kad tā bija veikusi savu uzdevumu un noslepkavojusi Zemgales, galvenokārt Jelgavas ebrejus (Jelgavā ebrejus slepkavoja arī vācieši: EK 2 vienības Alfrēda Bekū (*Becu*) vadībā jūlija sākumā veica vairākas ebreju iznīcināšanas akcijas). Otra bija vispazīstamākā un visvairāk noziegumus veikusi Viktora Arāja komanda, kura slepkavoja okupētās Latvijas ebrejus vismaz 19 vietās un kuras upuru skaits ir vismaz 26 000 cilvēku, tā veicināja aptuveni 60 000 cilvēku nogalināšanu. Komanda parasti darbojās 40 vīru sastāvā; piemēram, Kuldīgas ebrejus “savāca” un konvojēja uz nošaušanas vietu Padures mežā vietējie pašaisardzībnieki, bet šāva no Rīgas atbraukusi Arāja komandas vienība leitnanta Fēliksa Dībieša vadībā (Iļķus apraka pašaisardzībnieki).¹³ Par trešo grupu ir zināms daudz mazāk – tā bija Herberta Teidemaņa komandētā SD grupa Valmierā, kura, iespējams, piedalījās arī Valmieras ebreju iznīcināšanā, taču noteikti ne viena pati, jo Valmieras ebreju noslepkavošanai bija ieradusies arī Arāja komandas vienība.

Rumbulas slaktiņa laikā Arāja komanda kopā ar latviešu policistiem piedalījās geto ieslodzīto sakārtošanā kolonnā, izdzīšanā no geto, apsargāšanā ceļā uz Rumbulu. Geto teritorijā un pa ceļam uz Rumbulu varēja iet bojā aptuveni 1000 cilvēku, kuru nogalināšanā piedalījās Arāja komanda (tieši šajā noziegumā droši vien ir piedalījies Herberts Cukurs). No kādiem 1700 cilvēkiem, kurus F. Jekelns bija iesaistījis Rumbulas slaktiņa organizēšanā un nodrošināšanā, vairākums – līdz pat 1000 cilvēku – varēja būt latvieši.¹⁴ SD latviešu palīgvienību loma holokausta īstenošanā bija visievērojamākā līdz 1941. gada decembrim; tolaik šajās vienībās bija ne vairāk par 500 vīriem. Sākot ar 1942. gadu, Arāja komandas locekļi piedalījās arī ebreju iznīcināšanas akcijās ārpus okupētās Latvijas, īpaši Minskas apkaimē Baltkrievijā. Noteikt precīzi latviešu skaitu, cik tieši vai netieši piedalījās ebreju iznīcināšanā, nav viegli; aptuveni runa varētu būt par dažiem tūkstošiem.

Nekas tik lielā mērā neatspoguļo apkaunojošo morālo pagrimumu kā masveida piedalīšanās ebreju mantas – līdz pat pēdējam sīkumam – piesavināšanā, it īpaši provincē. Ja ebreju tiešo slepkavu skaits 1941. gadā bija skaitāms dažos simtos, tad mantas piesavināšanā piedalījās katrs, kurš spēja, bez mazākā kauna un sāta. Skaidrs, ka vērtīgāko piesavinājās paši vācieši, taču netika noniecināts nekas, kas bija palicis; latviešu pašaisardzības komandantūru loma ebreju mantas piesavināšanā bija liela. Tā, piemēram, Valdemārpilī 39 vietējie iedzīvotāji, ieskaitot četras sievietes, šķiroja ebrejiem atņemto, un šī šķirošana tika apmaksāta kā “papilddarbs” daļēji no ebrejiem atsavinātās mantas vai naudas.¹⁵ Gandrīz vai visa pilsētiņa piesavinājās kaut ko no ebreju mantības. Vieniem izdevās iegūt pat ebrejiem piederējušu zirgu, citiem – velosipēdu, bet vēl citi, piemēram, kāds P. Grāvītis, kurš Krustpils pagastā bija piedalījies bedres rakšanā, paņēma nošautās ebrejietes mēteli un vēlāk pāršuva sev par vasaras mēteli.¹⁶ Šķiet, ka viņam nebija nekādu morālas dabas šķēršļu to valkāt. Būtiska loma ebreju

iznīcināšanas iedvesmošanā un attaisnošanā bija vietējai latviešu un krievu preseī, sākot ar pašu pirmo izdevumu vācu okupācijas laikā – Mārtiņa Vagulāna rediģēto “Nacionālo Zemgali”, kas sāka iznākt 1941. gada jūnija pašās pēdējās dienās.

Atsauces

- 1 Sīkāk sk.: *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 491.–493. lpp.; arī: *Rhodes, R.* Masters of Death. The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust. – New York, 2002.
- 2 *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 238. lpp.
- 3 *Vīksne, R.* Holokausts Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti // Holokausts Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; turpmāk – LVKR, 18. sēj.). – Rīga, 2006, 217.–234. lpp.; *Vīksne, R.* Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti // Holokausta izpēte Latvijā (LVKR, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 41.–48. lpp.
- 4 *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 280. lpp.; arī: *Ezergailis, A.* Rumbula: A Perspective on the Perception of the Holocaust // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā (LVKR, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 33. lpp.
- 5 *Scheffler, W.* The Fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and Surroundings: A Short Survey // Turpat, 39.–51. lpp.
- 6 Turpat, 49. lpp.
- 7 *Anders, E., Dubrovskis, J.* Jews in Liepāja, Latvia. 1941–45: A Memorial Book. – California, USA, 2001, preface, p. VII.
- 8 *Lasmanis, U.* Holokausts Jēkabpils apriņķa pagastos // Holokausts Latvijā (LVKR, 18. sēj.), 276. lpp.
- 9 *Ezergailis, A.* Rumbula: A Perspective ..., 31. lpp.; *Naimark, N. M.* The Nazis and “The East”: Jedwabne’s Circle of Hell // Slavic Review, Fall 2002, vol. 61, no. 3, p. 480.
- 10 *Ezergailis, A.* The Role of the Self-Defense Commandantures in the Holocaust // Latvija Otrajā pasaules karā (LVKR, 1. sēj.). – Rīga, 2000, 235.–252. lpp.
- 11 *Waite, R. G.* “Reliable Local Residents”: Collaboration in Latvia, 1941–1945 // Turpat, 118., 119. lpp.; *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 357.–383. lpp.
- 12 *Lasmanis, U.* Holokausts Jēkabpils apriņķa pagastos, 289. lpp.
- 13 *Tomašūns, A.* Jelgavā nogalinātie ebreji: padomju un nacistu dati // Holokausts Latvijā (LVKR, 18. sēj.), 170. lpp.; *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Kuldīgas apriņķī // Turpat, 127. lpp.
- 14 *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 280. lpp.
- 15 *Treige-Treide, E., Prokopovičs, Ē., Jēkabsons, A.* Valdemārpils ebreju kopienas liktenis un ebreju īpašumu ekspropriācija // Holokausts Latvijā (LVKR, 18. sēj.), 149.–152. lpp.
- 16 *Ērglis, Dz.* Holokausts Krustpils pagastā 1941. gada vasarā: Piejūtu un Smanu sādža // Turpat, 191. lpp.

Holocaust in the German-Occupied Latvia: 1941–1945

Aivars Stranga

Summary

After the German attack on the Soviet Union, mass-scale extermination of Jews was launched in all the occupied territories, yet the method and scale of murdering often differed. Due to reasons that are difficult to explain, the extermination of Jews in the occupied Lithuania and Latvia was more systematic and comprehensive than in Belarus or Western Ukraine (Galicia) that had been occupied at the same time. The key role in the annihilation of Jews was assigned to four special groups of the Security Service – SD groups – Einsatzgruppe (EG). It should be emphasised that all forces and institutions of German occupation were in this or that way involved in the Holocaust. Units of the German army – Wehrmacht (especially those of field commandant's office Feldkommandantur), marine corps and police of all types, including police battalions and civilian police, also took part in the Holocaust. The Civilian Administration of the occupation was likewise engaged in the organisation and implementation of the extermination of Jews.

In Latvia the murdering of Jews started already on the next day after the German invasion – in Grobiņa, near Liepāja, on the 23rd of June. Although Germans had started killing of Jews already in the first days of the occupation, mass-scale extermination of Jews began a few weeks later. In order to launch it, the Germans needed at least two things: first, the power system of the occupation had to be created and consolidated; second, the participation of the local population in the preparation of the extermination of Jews (the local Latvian administration was commanded to register all Jews residing in the respective administrative territory) and in the massacre (the-so-called Latvian self-defence and special Latvian SD units were formed) had to be secured. Jews residing in the province – in small Latvian towns – were the first to fall victim to the mass-scale extermination. By mid-August, a large part of the Jewish population of Latvian provinces had been killed while in Zemgale region all Jews had been annihilated. The main units that murdered Jews in the province were: German SD groups, Latvian SD units commanded by Viktors Arājs and Mārtiņš Vagulāns and local Latvian self-defence groups.

Extermination of the absolute majority of the Latvian Jewish population fell into two phases. The first one was the-so-called Einsatzgruppen period when murders were led, organised and at least partially carried out by Einsatzgruppen and the commanders of its sub-units. It lasted from July to the end of August 1941 and in this period several thousand Jews were killed in Biķernieki forest in Riga and practically the entire Jewish population in the province was annihilated, the total number of victims in this phase constituting approximately 30 000 people. However, in Liepāja, Daugavpils and Aizpute the killing of Jews

still proceeded in September and October and, compared to the summer, a respite set in by November. In the second phase on the 30th of November and 8th of December, approximately 24 000 Jewish residents of Riga and 1000 Jews transferred there from Germany fell victim to the Rumbula massacre. Only about 6000 Jewish residents of Latvia survived Rumbula; their lives were spared in order to use their labour. Starting with February 1942, able-bodied Jews between 16 and 32 were spared their lives and herded in what had remained of the Riga Ghetto (the-so-called Small Ghetto) and later transferred to several concentration camps from where, starting from late summer 1944, the survivors were deported to camps in Germany. Simultaneously with the murder of Riga Jews in Rumbula, trainloads with Jews from the Reich started arriving in the occupied Latvia to be killed there. The majority of deportees were murdered in Biķernieki right away without even transferring them to the ghetto; a part of the deportees were taken to Auschwitz death camp and killed there in November 1943. Of the Latvian Jews and of those deported to Latvia only 1182 persons survived. Total annihilation of Jews both in the territory of occupied Latvia and elsewhere went on until the defeat of the Nazi Germany in May 1945.

The same conditions – the German occupation – provoked opposite behaviour in different people: the absolute minority saved Jews at the risk of their own lives (saving of Jews was punishable with death in the occupied Latvia). Under the same conditions another minority killed Jews while the absolute majority of the population were bystanders. The local residents took part in the extermination of Jews and in the related activities in different ways: the first in the line, of course, were the direct murderers; their responsibility and crime is indisputable. Close to them in this regard stand those who did not shoot themselves, but who guarded the doomed Jews and conducted them to the site of murder. Their guilt is almost as great. Others were involved in the registration of Jews only. Others – often under compulsion – dug graves and covered them after the massacre or guarded the victims' belongings. Still others registered the belongings of the executed ones (who in rather many cases had been their neighbours with whom the perpetrators had lived side by side for many decades), distributed and appropriated it: these people belonged to the largest group of the population, the immorality and greed of which was shocking. While the number of direct murderers constituted a few hundred in 1941, almost anyone who had the chance took part in the appropriation of the victims' belongings, without the slightest sense of shame or moderation. Clearly, the Germans themselves pocketed the most valuable things, yet nothing that remained was slighted and the commandant's offices of the Latvian self-defence played a great role in the appropriation of the Jews' property.

Andrievs Ezergailis

Štālekera ziņojumi: holokausta vēstures pirmavots un atslēga

Bija arī skaidrs jau no paša sākuma,
ka *pogromi* bija iespējami tikai dažas
pirmās okupācijas dienas.

Dr. brigādefīrers Valters Štālekera bija viscentīgākais no četriem einzacgrupu (A, B, C, D) komandieriem. Viņš darīja ne tikai to, ko vadība Berlīnē no viņa prasīja – sūtīt ik dienu telegrāfiskus ziņojumus (*Ereignismeldungen*) – viņš arī sagatavoja, it kā paaugstinājumu meklēdams, divus trīssimt lappušu garus apvienotus ziņojumus (1941. g. 15. oktobrī un 1942. g. 28. februārī), kuros konspektēja einzacgrupas A darbību Baltijas telpā un kas sastāvēja no simt lappušu teksta un astoņpadsmit dažādiem dokumentiem. Oktobra ziņojums bija pirmais un galvenais. Otrais tika atrasts Lietuvā un nonāca Maskavas arhīvā, tāpēc Rietumos līdz 20. gadsimta 90. gadiem nebija zināms.

Šie ziņojumi, lai gan līdz šim Latvijā maz apzināti, kā holokausta vēstures pirmavoti nav atvietojami. Tā kā mums par ebreju iznīcināšanu trūkst Hitlera pavēles no augšas, cita starpā, no šī dokumenta satura un notikumu norises atstāstījuma mēs varam rekonstruēt pavēles saturu no apakšas – no notikumu darbības lauka. Tas, ka Štālekera ziņojumi apraksta notikumus Baltijā, arī Latvijā, ceļ to nozīmi tiem vēsturniekiem, kas uzņemas rakstīt par holokaustu Latvijā.

Tie ir unikāli dokumenti, jo nāk no paša pūķa galvas, no nāvinieku vienības A (*Einsatzgruppe A*) komandanta štāba, kuram Reinharde Heidrihs, RSHA virspavēlnieks Berlīnē, bija uzticējis/pavēlējis iztīrīt ebrejus no Baltijas un Ziemeļkrievijas telpas.¹ Šos ziņojumus varētu uzskatīt kā atskaites dokumentus. Ebreju nošaušanas vienībām bija jānodod norēķini, daļēji arī apraksti par darbības “sekmēm”. Šīs vienības darbojās *SD* (Drošības dienesta/policijas) struktūrā, kas savukārt bija padota SS “jumta” organizācijai, kuru vadīja Heinrihs Himlers. Nākamā pakāpe augšup bija Hitleris. Visu, kam pieskārs Himlers, sedza slepenības mākonis, un pavēles *SD* trieciengrupai nebija izņēmums: pasaulei, ieskaitot vācu tautu, nekad nebija jāuzzina, ka nacistu valdība

pavēlējusi slepkavot vēl vēsturē neredzētā mērogā. Visas pavēles, kas attiecās uz ebrejiem, tika nodotas mutiski un ne vienmēr bez eifēmismiem. Tā, piemēram, Hitlera pavēle varēja tikt pasniegta kā “vadoņa vēlēšanās” vai “pamatpavēle”. Uz šaušanu varēja atsaukties kā “tīrīšanu” vai “emigrāciju”. No Hitlera līdz Štāleķeram bija trīs pavēļu pakāpes: Hitlers–Himlers; Himlers–Heidrihs; Heidrihs–Štāleķers. Ar maz izņēmumiem nav atrasti dokumenti no augšas, kas liecinātu, ka iznīcināšanas plāns izstrādāts nacistu valsts virsotnē un pavēle nākusi no Hitlera kancelejas. Tas ir tā, kā tam vajadzēja būt, un, ja uz papīra uzrakstīta pavēle būtu atrasta, tad tas būtu ārpus valstiskās normas.

Viens izņēmums bija Heidriha 7. jūlija rakstiskais paskaidrojums einzacgrupu vadībai, kas ietvēra galvenos “Hitlera pavēles elementus”.

Atsaucoties uz manu 17. jūnija mutisko izskaidrojumu, gribu Jums paskaidrot sekojošo: Okupētās teritorijās nelikt nekādus šķēršļus pret-komunistu un pret-žīdu grupām. Gluži pretēji, viņu tieksmes, ja vajadzīgs, ir jāpastiprina, neatstājot nekādas pēdas, un jāievada pareizā virzienā, nedodot šīm “pašaizsardzības” vienībām nekādus solījumus, uz kuriem tās varētu vēlāk atsaukties kā kaut kādiem politiskiem solījumiem [...]

Patstāvīgas, centrāli organizētas “pašaizsardzības” vienības sākumā nav pieļaujamas, to vietā jāatrisina tautas pogromi, kā paskaidrots iepriekš.

Šis Heidriha dokuments satur vismaz piecus Hitlera pamatpavēles elementus, kas tika vairākkārt atkārtoti Štāleķera dokumentos:

- 1) pavēle iznīcināt ebrejus ir nākusi no visaugstākās valsts instances;
- 2) pavēle jāizpilda ar vislielāko slepenību tā, lai ārpusē nekad neuzzinātu, ka aiz projekta stāv vācieši;
- 3) ebreju iznīcināšana jāuzveļ vietējiem iedzīvotājiem;
- 4) vietējie iedzīvotāji jāorganizē ebrejus iznīcināt;
- 5) iznīcināšanas jāorganizē *pogromu* veidā.

Neņemot vērā “slepenību” kā SD organizācijas operatīvo principu, tā tomēr bija daļa no valsts birokrātijas, kas bija organizēta hierarhiski un kā tāda bez pavēlēm un atskaites nevarēja pastāvēt. Par ebreju iznīcināšanas pirmo fāzi PSRS telpā Hitlers nevarēja būt vienaldzīgs, jo iznīcināšanas projekts, lai arī slepens, bija vadoņa lolojums – un tikai ar viņa pavēli einzacgrupas varēja uzsākt darbību. Ar *Barbarosas* plāna aktivizēšanos SD einzacgrupas nonāca jaunos topogrāfiskos apstākļos – dažkārt pat vairāk par tūkstoš kilometriem no Berlīnes, kad sazināšanās zem “četrām acīm” vairs nebija iespējama. Kontakti varēja būt tikai telegrāfiski, ar radio viņu palīdzību vai rakstiski. Citiem vārdiem, SD organizācijā radās Ahileja papēdis, kas no nacistu viedokļa izvērtās liktenīgs, jo plānu vairs nevarēja saturēt slepeni vai deklarēt, ka austrumeiropieši ar

rungām nosituši savus kaimiņus. Jau 1941. gada jūlijā briti zināja, ka ebreji austrumos šauti lielā skaitā, jo Skotlendjards atšifrēja šāvēju komandas telegrāfiskos ziņojumus no Baltkrievijas.²

Lai gan nacistiskās Vācijas sabrukšanas posmā apstākļi bija haotiski, SD darbiniekiem tomēr izdevās iznīcināt tonnām dokumentu.³ Laimīgā kārtā viena kopija no Štālekera ziņojumiem saglabājās un nokļuva sabiedroto rokās. Jau 1945. gadā tas nonāca Nirnbergas Starptautiskā Kara Tribunāla prokuroru zināšanā un ar dokumenta numuru L-180 iegāja Rietumu, it īpaši juristu aprītē, un ietekmēja spriedumus par nacistu valsti un viņu plāniem iznīcināt Eiropas ebrejus – un ne tikai ebrejus vien.

*

Daļa no nacistu plāna – iznīcināt ebrejus, kas izveidojās paralēli *Barbarosas* plānam, bija attālināt savu vadoni, kā arī visu augstāko garnitūru no šī kriminālā pasākuma, un šinī sakarībā izstrādāja samērā sarežģītu scenāriju, kurā atbildība par ebreju iznīcināšanu tika uzvelta Austrumeiropas tautām. Radītā fikcija ietvēra divus elementus: folkloru par austrumeiropiešu spontānu uzbrukumu saviem “kaimiņiem” – ebrejiem, kas tika apzīmēts ar vārdu *pogroms*, ko aizņēmas no Krievijas antisemitiskās pagātnes, un otrs, ka austrumeiropiešu motīvs uzbrukt ebrejiem ir atbilstība – atbilstība par ebreju “komunismu”, darbību čekas struktūrā. Vācu diplomāti, preses un propagandas instrumenti un sakari tika likti darbā, lai pasauli un arī vāciešus pašus pārliecinātu par “savu konstruēto patiesību”.⁴ Līdz ar nāvinieku komandām tika iesūtīti fotogrāfi un filmētāji, kuru uzdevums bija dokumentēt, ka nevis vācieši, bet gan austrumeiropieši šauj žīdus. Pirmās ziņas, ko nacisti oficiāli nodeva pasaules diplomātiem un savai tautai, bija filmu kadri iknedēļas notikumu pārskatos (*Wochenschau*), rādīti pirms galvenās filmas izrādes, paraža, kas vairs nepastāv. Šo ziņu savilkumi tika konstruēti Jozefa Gebelsa studijā, un to galvenais nolūks bija pasniegt “realitāti” no nacistu viedokļa. Šie filmu kadri, vienalga – īsti vai konstruēti, bija rādīti ar vienu nolūku – akcentēt nacistu propagandas līniju par *pogromiem* Austrumeiropā, ka visi eiropieši ienīst ebrejus un uzvedas līdzīgi vāciešiem “kristāla nakts” (*Kristallnacht*) dienās.

*

Nacisti bija arī domājuši par nākotni, par to, kā uz šo slepkavību skatīsies vēsture. Daļa no vācu pūlēm bija arī radīt arhivālu bāzi – saražot fikcionālus ziņojumus it kā no vietām, kas iegāja arhīvos.⁵

*

Pēc Štālekera dokumentu atrašanas vairs nevarēja pamatoti teikt, ka “Hitlera pavēle” bija fikcija, ka holokausts it kā būtu bijis stihisks process. Būtu labi, ja mēs varētu teikt, ka nacistu dokumenti, starp tiem Štālekera ziņojumi, kurus pēc kara pārķēra Sabiedrotie, būtu pulverizējuši šo propagandas līniju. Bet tas nenotika, jo Gebelsa masētās pasaules ziņu mediju smadzenes pēc kara vairs pilnīgi nespēja rekonstruēt ebreju iznīcināšanas

realitāti Austrumeiropā. Ziņojuma pirmā un galvenā funkcija bija apgaismot Nirnbergas prāvas prokurorus. Tā ietekme uz vēsturniekiem ir paraiba.⁶

Gebelsa galvenais “sasniegums” bija radīt domu, ka ne pavēles, bet antisemitisms, vienalga, kāds un cik intensīvs, izskaidro holokaustu. Holokausta interpretīvā literatūra jau no paša sākuma un vēl joprojām turpina šūpoties uz divām asīm: pirmā, ka tas bija primitīvs, dusmu, atriebības un antisemitisks uzbrukums ebrejiem; otrā, ka tas bija modernas valsts plānots, organizēts, varētu pat teikt – birokrātisks projekts. Pirmais variants lielā mērā atbalsta, it īpaši attiecībā uz Austrumeiropu, nacistu 1941. gada viedokli, un tas vēl joprojām dzīvo dažu – pat izcilu vēsturnieku galvās.⁷ Otrais ir iesēdies jo īpaši Rietumu juridiskajā praksē. Varam arī piezīmēt, ka Štālekera ziņojumi, sākot ar Nirnbergu, ir bijusi daļa no visām kara noziedznieku prāvām, bet tie ir gandrīz nepieminēti holokausta revizionistu darbos, piemēram, Dāvida Ivinga darbos. Arī Padomju Savienības juridiskā prakse neatrada vietu Štālekera ziņojumiem.⁸

*

Štālekera apvienotie ziņojumi. Štālekera ziņojumi ir vairāk nekā hronika, lai gan tos var uzskatīt arī par hroniku. Atšķirībā no viduslaiku hronikām, kas parasti rakstītas pat pāris gadsimtu pēc aprakstītā notikuma, Štālekera ziņojumi bija “tekoši” apraksti ar dienas, lielākais, dažu mēnešu atstarpi pēc notikumiem. Lai gan šie ziņojumi ir rakstīti no nacistu viedokļa, tie ir arī rakstīti ar dalītu apziņu, ka reālais notikums ir konfliktā ar tā aprakstu. No vienas puses, viņš dokumentē veiksmīgi padarītu darbu – 30 000 ebreju iznīcināšanu, raksta par pūlēm un publiskās domas maldināšanu; no otras puses, ka *pogromu* inscenēšana nav bijusi tik sekmīga, kā iecerēts, un bijusi jāmaina taktika. Varam arī teikt, ka ziņojumi ir pirmā vēsture par holokaustu, akadēmisks abstraktējums par ebreju iznīcināšanu Baltijas telpā – īsa, pat daļēji telegrāfiska, bet tomēr – vēsture. Ziņojumiem ir sākums un beigas, tie sastāv no stāstījuma un analītiskiem elementiem. Teksts satur maz detaļu, bet atsauces norāda, ka sīkāku informāciju var atrast astoņpadsmit pielikumos. Šos ziņojumus var arī uzskatīt kā birokrātisku atskaiti ar tieksmi pārspīlēt pozitīvos sasniegumus. Holokausta pētniekiem vissvarīgākās ir pirmās trīsdesmit lappuses, jo tajās atrodas Štālekera notikumu atstāstījums un problēmu analīze. Ziņojuma otra puse ir veltīta aizmugurei, Baltijas valstu un ebreju vēsturei, un šķiet, ka nav paša Štālekera sacerēta, jo vietvietām teksta saturs nesaskan ar nacistu propagandu. Piemēram:

Vispārīgi runājot, Latvijas ebreji bija cionistiski orientēti, un atšķirībā no Lietuvas viņiem nebija liela ietekme uz marksistu-boļševiku nelegālajām tieksmēm.

Pārskata līmenī daļēji ar šī ziņojuma saturu var iepazīties no tā rādītāja, kas šeit tiek publicēts. Štālekers terminu lietošanā nav pilnīgi konsekvents. Ne vienmēr

tie atbilst tā laika praksei. *SD* pareizi būtu tulkot Drošības dienests, bet viņš parasti lieto vārdu "policija". Kad Štālekers raksta "Drošības policija", tad viņš domā savu vienību, un tas var būt sinonīms einzacgrupai (*EG*) vai einzackomandai (*EK*). Kad viņš lieto vārdu "palīgpolicija", viņš domā iedzimto vienības, ne vienmēr atšķirot tās vienības, kas dienēja tieši Drošības policijas pakļautībā, no tām, kas dienēja Kārtības policijas līnijā.

SATURA RĀDĪTĀJS

PĀRSKATS

A. Baltijas teritorija

I. Organizēšanās

1) Palīgpolicijas un šucmaņu vienību (*Schutzmannschaften*) organizēšana

II. Cietumu atjaunošana

Iztīrīšana un operatīva apgabala nodrošināšana

1) Pašattīrīšanās akciju uzsākšana

2) Cīņa pret komunistiem

a. Materiālo liecību meklēšana

b. Komunistu izmeklēšana un aresti

c. Cīņa pret nelegālām komunistu aktivitātēm

3) Cīņa pret žīdismu

4) Cīņa pret partizāniem

5) Citi Drošības policijas uzdevumi

Pretspiegošana

Darbinieku izmeklēšana un kartotēkas sistēma

Kriminālpolicijas darbs

B. Krievijas un Baltkrievijas teritorijas

PĀRSKATS PAR SITUĀCIJU PIRMS VĀCIEŠU IERAŠANĀS

A. Lietuvā

B. Latvijā

C. Igaunijā

D. Baltkrievijā

ŽĪDU IETEKME OSTLANDĒ

A. Žīdi Lietuvā

B. Žīdi Latvijā

C. Žīdi Igaunijā

D. Žīdi "vecās" Krievijas teritorijā

SŪDZĪBAS UN IETEIKUMI, KĀ TĀS NOVĒRST

PIELIKUMI

- 1a. Einzacgrupas A sastāvs
- 1b. Einzacgrupas A sastāvs
2. Einzacgrupas A atrašanās vieta 1941. g. 1. augustā
3. Einzacgrupas A atrašanās vieta 1941. g. 1. septembrī
4. Lietuvas un Latvijas palīgpolicijas sastāvs
5. Cietumu administrācija
6. Likvidēto skaits Baltijas valstīs līdz 1941. g. 15. oktobrim
7. Igaunijas PSR vadība un institūcijas
8. Nogalināto personu skaits
9. Ziņojumi par pret-partizānu cīņas aktivitātēm un pieredzi
10. Latvijas Kriminālpolicijas organizācijas un darba plāns
11. Latvijas Kriminālpolicijas darbība
12. Igaunijas Kriminālpolicijas darbība
13. Baltijas tautu etniskais sastāvs
14. Baltijas valstīs ekonomiskos sektoros nodarbinātie kopš 1935. g.
15. Baltijas valstīs nodarbināto skaits galvenajos ekonomiskajos sektoros 1935. g.
16. Žīdu skaits pa apriņķiem 1935. g.
17. Procentuālais žīdu skaits pēc nodarbošanās
18. Procentuālais žīdu skaits dažos Latvijas ekonomiskajos uzņēmumos

Pārskats

Ziņojums iesākas ar vispārēju pārskatu par uzdevumiem, darbību un problēmām okupētajā teritorijā.

Kā pavēlēts, einzacgrupa A atstāja sapulcēšanās laukumu Austrumu kampaņas otrā dienā pēc tam, kad motorizētie transportlīdzekļi bija sagatavoti.

Tā Štālekera uzsāk savu ziņojumu. Pirmā problēma, kurai viņš pieskaras, ir sadarbība ar armiju, jo bez armijas priekšniecības piekrišanas un acs piemiegšanas "Drošības policijas uzdevumi", kā Štālekera atsaucas uz ebreju likvidāciju, nevarētu tikt izpildīti. Einzacgrupu sadarbībai ar armiju radās konflikts Polijas okupācijas laikā, kad bez sazināšanās ar armiju tā uzsāka poļu intelektuāļu likvidāciju pilsētu tirgus laukumā. Tādēļ sastrādāšanās ar armiju varas galotņu līmenī 1941. gadā jau bija pārrunāta un "nokārtota" pirms Austrumu kampaņas sākšanās, bet lokālās problēmas nebija pilnīgi pareģojamas. Ja armijas vadība bija informēta par ebreju iznīcināšanas projektu, operatīvās vienības un to vadītāji par to varēja arī neko nezīnāt. Katrā ziņā viņi nebija sagatavoti *pogromu* taktikai (vismaz tādai, kāda tā izvērās Kauņā). Štālekera pats

tekstā norāda, ka *pogromi* bija tik brutāli, ka no tiem pat vācu cilvēki varēja novērsties. Štālekers ziņo, ka sastrādāšanās ar vērmahtu ir bijusi “visumā laba.” Kādēļ “visumā”, to viņš nepaskaidro, bet raksta:

Nesaprašanās, kas radās pirmajās dienās ar dažādām instancēm, lielākoties tika izskaustas ar personiskām sarunām.

Ir iemesls domāt, ka *pogromi* kā ebreju iznīcināšanas metode, ar kuru Štālekers eksperimentēja Kauņā, nebija pieņemama vismaz daži vācu ģenerāļiem un pēc Kauņas viņam tika dots mājiens, lai nomierinās.

Nav šaubu, ka primārais einzacgrupu uzdevums bija ebreju iznīcināšana, bet, pēc Štālekera, situācija sarežģījās, nonākot “vecās” Krievijas teritorijā, kur bija maz ebreju un jau agrā rudenī grupas satikās ar partizānu kustību Lugas apvidū. Tad EG piederīgiem, kā atstāsta Štālekers, bija arī jāuzņemas frontes līnijas uzdevumi.

Kā speciālu uzdevumu Štālekers uzsver, ka viņš ir pūlējies, lai Drošības policijas vienības lielajās pilsētās – Kauņā, Liepājā, Jelgavā, Rīgā, Pērnavā, Tallinā, Ļeņingradā – ieietu vienlaikus ar kaujas vienībām.

Pāri visam šinīs reizēs komunistu funkcionāri un viņu atstātās materiālās liecības bija tūlīt jāpārņem, bet ārpus tā armijas vienības bija jānosargā no pārsteigumiem, jo vienības pašas to skaita dēļ nevarēja to veikt. Šajā nolūkā Drošības policija noorganizēja brīvprātīgo vienības, kuras sastāvēja no lojāliem vietējiem iedzīvotājiem [...] mūsu vadībā veica šo uzdevumu sekmīgi. Kā piemēru var minēt, ka Daugavas kreisajā krastā mūsu vienības no snaiperiem cieta daudz zaudējumu. Bet pēc tam, kad mēs noorganizējām brīvprātīgo vienības Rīgā, neviens mūsējais netika savainots Daugavas labajā krastā, lai gan šīs latviešu vienības cieta zaudējumus sadursmēs ar izkaisītām krievu vienībām.

Ar “materiālo liecību” pārņemšanu Štālekers domāja čekas atstāto dokumentu apgūšanu un čekas nošauto līķu atrakšanu.

Tad Štālekers pievēršas galvenajam uzdevumam – ebreju iznīcināšanai un arī tai lomai, kuru Heidrihs Berlīnē bija ieplānojis iedzimtājiem.

Arī pirmajās stundās pēc ierašanās, lai gan ar lielām grūtībām, iedzimto antisemitiskie spēki tika skubināti uzsākt pogromus pret ebrejiem.

Nākamajā teikumā Štālekers neatstāj šaubas, ka, to darot, viņš pildīja pavēli no augšas.

Kā pavēlēts, Drošības policija bija nolēmusi atrisināt žīdu jautājumu ar visiem līdzekļiem un pilnīgu atdevi. Tomēr bija vēlams žīdu jautājumu tūlīt nepacelt, jo nedienīgi brutālā darbība būtu radījusi šoku arī vācu aprindās.

Nākamais teikums satur galveno atslēgu nacistu plāniem Austrumeiropā, kuras izprašana ir nepieciešama visiem holokausta ekspertiem. Starp citu, tas arī, salīdzinot ar minētajiem Heidriha citātiem, norāda ne tikai uz koordinētu taktiku, bet arī uz centralizētu pavēli.

Uz ārpusi pogromam vajadzēja izskatīties, ka pati iedzimtā tauta piedalījās akcijā, atbilstoties žīdiem par desmitiem gadu apspiešanu un nesenā vēsturē par teroru zem komunistiem. Bija jāpierāda, ka iedzimtie bija visu pirmie, kas uzsāka pogromus.

Turpinot vispārējo pārskatu, Štālekers pāriet uz EG darbību pret partizāniem "vecajā" Krievijā un to lomu, ko viņa vienība spēlēja kā sakaru uzturētāja starp ātri mainīgajām vācu militārajām vienībām, civilpārvaldi un vietējiem iedzīvotājiem. Pēc Rīgas ieņemšanas EG A sadalījās stacionārās vienībās un visā pilnībā vairs nesevoja Štālekeram uz Ļeņingradu. EK 3 palika Lietuvā, EK 2 – Latvijā un EK 1a – Igaunijā.

[Nostabilizējoties uz vietām], Drošības policija bija labāk situēta un informēta par cilvēkiem un apstākļiem nekā citas vācu iestādes. Drošības policija var uzsvērt, ka viņi bija vienīgie, kuri no vācu puses ieveda stabilitāti.

Attiecībā par karu pret partizāniem Štālekers ziņo, ka problēma bijusi armijai par sarežģītu un tas ir devis izdevību Drošības policijai rast atrisinājumu. Viņš arī norāda, ka 150 latvieši Drošības policijas vadībā⁹ ir nosūtīti uz Baltkrieviju.¹⁰

Baltijas teritorija – organizēšanās

Šīs nodaļas pirmais temats ir **organizēšanās**. Šis koncepts ir svarīgs, jo vēl joprojām ir vēsturnieki, kuri organizēšanās principu Baltijā noliedz. Uzsverot organizēšanās nepieciešamību, Štālekers nekur nemin, ka iedzimtājiem pašiem, bez vācu vadības būtu bijusi brīvība darboties uz savu roku. Vispirms viņš norāda uz lielo darba slodzi.

Tā kā iekarotajā teritorijā Drošības policijas uzdevumi ātri paplašinājās, sākumā tika mēģināts, lai uzticamie vietējie paši piedalītos cīņā pret parazītiem, t.i., žīdiem un komunistiem. Piedevām, pirmajām stihiskajām akcijām sagādājot vadību, temats, kas tiks apskatīts citur, vajadzēja uzmanīties, lai iedzimto vienībām uzticētu pašattīrīšanos un tās pārveidotu par pastāvīgām palīgvienībām

Nonākot Kauņā, raksta Štālekers, vācieši atrada četras lietuviešu partizānu vienības, kuras savstarp strīdējās un mēģināja izveidoties par nacionālām armijām. Pēc Heidriha instrukcijas Štālekers šo kustību noplūca pumpurā – tās izformēja, atbrūvoja un no uzticamiem kadriem izveidoja 300 vīru vienību, iecēla tādu Klimaiti par tās vadītāju un zem stingras Drošības policijas uzraudzības iesaistīja arī lielākās cilvēku likvidācijās. Tad Štālekers arī runā par lietuviešu paš aizsardzības un policijas dažādu vienību organizēšanu Viļņā, Šauļos u.c. Situācijai Latvijā ir bijušas savas īpatnības.

Pēc vācu vienību ierašanās Latvijā tika organizētas paš aizsardzības vienības, kas, apbruņotas ar dažādiem ieročiem, sastāvēja no visām sabiedrības sfērām – daži pilnīgi nederīgi policijas darbam. Mērķis bija no šiem salašņām radīt lietojamu vienību un, galvenais, no tām attīrīt tos elementus, kuri mēģināja slēpt savu komunismu.

Rīgā, kā arī citās lielākās pilsētās pati Drošības policija uzņēmās noorganizēt drošības komandas, kas vēlāk tika pārveidotas par palīgpoliciju [...] Palīgpolicija tika sadalīta divās daļās – Drošības policijā un Kārtības policijā. Palīgdrošības policija strādā zem pastāvīgas EK 2 uzraudzības, no kuras tā saņem darba vadlīnijas, un tai tekoši ir jāziņo par tās darbību. Tā sastāv no politiskām un kriminālām sekcijām.

Tad Štālekers atstāsta par Kārtības policijas un šucmanšaftes organizēšanu un policijas tīkla pārorganizēšanu un pārveidošanu provincē.

Aprīņu policijas komandanti tika iecelti. Šo posteni uzticēja ekspertiem, parasti kādreizējiem Latvijas policijas priekšniekiem. Tā kā aprīņu policijas komandantiem bieži bija grūti gūt paklausību no paš aizsardzības vienībām, kas, starp citu, bieži bija zem pilnīgas lokālo militāro komandantu kontroles, tās tika pārveidotas par šucmanšaftēm drīz pēc tam, kad ieradās civilpārvalde. [...]

12. septembrī tika sasaukta pirmā aprīņu priekšnieku darba sapulce, kur it sevišķi tika pārrunāti organizatoriski jautājumi, kā arī nospraustas vadlīnijas, kā apieties ar žīdiem (bet žīdu jau tikpat kā nebija!) un komunistiem.

Tā kā Drošības policijai un SD drīz būs biroji štābos [...] ir garantēts, ka visi notikumi, it sevišķi tie, kas saistās ar politiku un policiju, būs vāciešu apzināti.

Bez tam aprīņu policijai katras desmit dienas bija jāziņo par savu darbību EK 2 un centrālajai Kārtības policijai. Okupantu radītā sistēma centralizēja savu policiju, bet latviešu policijai bija tikai vietējā vara.

Cietumus Baltijā atrada tukšus – bez sargiem un cietumniekiem. Tā kā tieslietu sistēma neeksistēja, tad tagad tie bija policijas pārvaldes pārziņā un par apsardzi gādāja paš aizsardzības un palīgpolicijas vienības.

Vietās, kur cietuma telpas bija par mazām, ierīkoja pagaidu koncentrācijas nometnes. Priekšdarbi lielākai koncentrācijas nometnei ir uzsākti.

Atkāpe – pogromi

Lai izprastu Štāleķera tekstus par “pašattīrīšanos” un “pogromiem”, ir vajadzīga atkāpe, jo nacistu vārdiem un terminiem bija specifisks saturs, kas ārpusniekiem nekad nav bijis labi izprotams, bet tagad ir aizmirsis. Tas, ko nozīmēja pogroms gadsimta griežos

Krievijā, ir ticis daudz pārrunāts. Līdz šim nekas nav bijis teikts par to, ko ar to saprata nacisti. Jāsaka, ka šim vārdam atkarībā no laika un vides ir bijusi mainīga nozīme. Bet nekad tas nav nozīmējis to, ko ar to gribēja pateikt gan *pogromu* veicinātāji, gan to upuri, proti – ne Krievijā, ne Vācijā tās nebija spontānas akcijas. Par *pogromiem* varam teikt, ka tie bija organizēti notikumi, ko noliedza to organizētāji.

Vispirms vārds “*pogroms*” nacistu vokabulārā parādās “kristāla nakts” laikā. Tā kā tie bija tie paši kadri, kas organizēja gan “kristāla nakti”, gan arī *EG* iebrukumu Baltijas un Padomju teritorijā, nav pārsteidzoši, ka vārds “*pogroms*” parādītos arī 1941. gada pavēlēs un Štālekera ziņojumā. Abos gadījumos plānotāji apvija šo vārdu ar iluzoru cerību, ka ar mazu dzirksteļi pietiks, lai tauta – pirmajā gadījumā – vācu, otrajā – austrumeiropieši – stihiski uzsāktu dusmu pārņemtu uzbrukumu ebrejiem. Nešķiet, ka 1938. gadā Heidrihs ar Himleru būtu sagaidījuši, ka vācieši uzsāktu sist ebrejus ar rungām un dzelžiem. Viņi cerēja, ka tauta piedalīsies sinagogu dedzināšanā un skatlogu izsišanā. No šī viedokļa “kristāla nakts” organizatori, lai gan tūkstots sinagogu nodega un miljona DM vērtībā izsita logus, cieta neveiksmi. Akciju nekad neuzskatīja par vācu tautas kustību. Cietuši neveiksmi 1938. gadā, 1941. gadā, gatavojoties iebrukumam Padomju Savienībā, Himlers ar Heidrihu uzsildīja tos pašus kāpostus un pavēlēja izmantot to pašu shēmu vidē, kuru viņi nevarēja pazīt labāk par savējo. Tomēr ir arī jāievēro, ka jēdziens par dažām pakāpēm šinī gadu atstarpē bija mainījies. Šķiet, ka 1938. gadā nacisti domāja, ka vācu tauta partijai piebiedrosies sist logus un dedzināt sinagogas. No konteksta un liecībām izriet, ka Heidrihs un Štālekera 1941. gadā iedomājās, ka austrumeiropieši paši uz savu roku sāks primitīvus uzbrukumus saviem ebreju kaimiņiem. Viņu projekcija bija ļoti tēlaina, bet arī viduslaikmetīga: viņi projektēja, ka pūlis, atriebības pārņemtie zemnieki/iedzimtie, ar rungām, dzelžiem un dažādiem darbarīkiem sakapās ebreju galvaskausus. Salīdzinājumā Bērtuļa nakts slaktiņš no tehniskā viedokļa būtu moderns. Tas ir tas priekšstats, ko nacisti radīja jau 1941. gada jūnijā *Lietukis* garāžas slaktiņā Kauņā un no kura vācu žurnālisti un daži vēsturnieki vēl joprojām nevar atraisīties.¹¹ No nacistu viedokļa komentārus par šo konceptu dod pats Štālekera un viņa padotais Martins Zandbergers – *EK 1a* komandants, ar kuru Štālekera kopā pārbrauca pāri Daugavai 1941. gada 1. jūlijā. Abi – Štālekera savā ziņojumā un Zandbergers Nirnbergas prāvas liecībā uzsver, ka *pogroms* nebija parasta šaušana, bet kaut kas ne pilnīgi definējams, no kā novērstos vācieši. Zandbergers liecināja, ka tas bijis ārpus ētiskām/cilvēciskām normām. Zandbergers neprotēja pret parastu šaušanu, bet viņš atkārtoti liecināja, ka *pogromi* viņam nebija pieņemami. Štālekera pats *pogromu* komentē tā: “.. nedienīgi brutālā darbība būtu arī radījusi šoku vācu aprindās.” Štālekera nekur īsti nepasaka, kāds tad ideālais *pogroms* būtu bijis, vienīgi to, ka tas būtu brutāls iedzimto uzbrukums ebrejiem. Lai to saprastu, mums ir jāiepazīstas ar nacistu liecinieku konstruēto aprakstu par *pogromu Lietukis* garāžā Kauņā 1941. gadā naktī no 25. uz 26. jūniju. Lai gan

Štālekers vairākkārt uzsver, ka viņam līdzī bijuši fotogrāfi un filmētāji, kuru uzdevums bija dokumentēt “bezvāciešu” slepkavības, mūsdienu demokrātiskie ļaudis, it īpaši Vācijā, uzskata, ka šie nacistu laika liecinieki objektīvi liecināja par redzēto, un paļaujas uz stāstījumu, kas bija jau izstrādāts nacistiskajā Vācijā 1941. gadā. 1943. gadā šī stāstījuma versija nonāca Stokholmā un drīz pēc tam aizsūtīta uz ASV Valsts departamenta arhīvu. Kāds vācu fotogrāfs, kurš varbūt bija tas pats, kurš bija fotografējis klātpielikto foto, liecināja:

Kad es sasniedzu laukumu, tur gulēja ap 15–20 līķu. Lietuvieši tos aizvāca projām un asins peļķes ar šļūteni aizskaloja [...] Pēc tam vēl viena grupa šaujamo cilvēku tika iestumta un iegrūsta skvērā – un bez lielas kavēšanās vīri, gērbušies civilās drēbēs, vienkārši tos ar dzelžiem nosita. [...] Jauns cilvēks ar uzlocītām piedurknēm bija apbruņots ar dzelzs stangu. Viņš izrāva vienu no grupas un nosita ar vienu vai diviem sitieniem. Tādā pašā veidā viņš noslepkavoja apmēram 45–50 cilvēku.¹²

Pārējie liecinieki arī bija vācieši, kuri nevarēja nezināt nacistu nosprausto līniju, visticamāk, viņi bija sagatavoti liecinieki.¹³

Štālekers liecina un Zandbergers to apstiprina, ka, ierodoties Rīgā, *pogromi* ir mēģināti, bet ar mazākām sekmēm nekā Lietuvā, un tas, ko Štālekers mēģināja, nebija gluži tas pats, kas Kauņā. Štālekers savā definīcijā bija atgriezies pie “kristāla nakts” definīcijas – Rīgā pietika ar sinagogu dedzināšanu, lai akciju nosauktu par *pogromu*. Kādēļ tāda atkāpe? Rīgā neviens ebrejs netika ar dzelzs stieņiem sist, ne arī mēģināts to darīt. Lēmumam – atteikties no ekstrēmiem *pogromiem* –, liekas, nebija tikai etnisks iemesls vien, starpība starp Rīgu un Kauņu, bet gan kaut kas Štālekeram tuvāks un apslēptāks, kas spieda nacistu varas kurpi, par ko Štālekers nekad tieši nerunāja. Un ne tikai tādēļ, ka ekstrēmās akcijas bija grūti uzsākt, bet gan tādēļ, ka daži vēmahta ģenerāļi tomēr no Štālekera darbības novērsās un starp Kauņu un Rīgu viņš bija saņēmis mājienu, ka tādas izdarības Vācijas armijai godu nedara. Ja ne morālu iemeslu, tad publisko attiecību dēļ tāda līmeņa vardarbība varētu ietekmēt sekmes frontē. Tā vai citādi – ētiski vai praktiski apsvērumi, bet Štālekers vairs savā darbībā Baltijā Kauņas stilā *pogromu* nemēģināja praktizēt, lai gan šis vārds turpināja riņķot, taču ar citu nozīmi. Štālekers uz visām šaušanām, arī pavēlētām un vāciešu vadītām, sāka atsaukties kā uz *pogromiem*, kas, protams, bija pietiekami briesmīgi, tomēr pieņemams vācu ģenerāļiem.

Pašattīrīšanās

Pirmajā ziņojuma paragrāfā Štālekers atkārtu “pašattīrīšanās” plānu par atriebības iegāstiem Baltijā, bet ir jāievēro, ka viņš atšķirībā no dažiem vācu mūsdienu vēsturniekiem to izsaka vēlamības izteiksmē un lielā mērā atkārtu Heidriha vadlīnijas.

Ņemot vērā, ka Baltijas zemes pēc integrācijas PSRS bija visvairāk cietušas zem komunistiem un jūdaisma (žīdiem?), bija sagaidāms, ka pēc atbrīvošanas no okupācijas viņi iznīcinātu tos ienaidniekus, kas vēl uzturējās viņu zemē pēc Sarkanās armijas atkāpšanās. Drošības policijas uzdevums bija šīs pašattīršanās uzsākt un ievadīt pareizā gultnē, lai mērķis – iztīrīt teritoriju – būtu panākts, cik vien ātri iespējams. Ne mazāk svarīgi bija nākotnei nelokāmi un faktiski parādīt, ka atbrīvotā tauta pati – bez vācu vadības ir sarīkojusi visbaigāko izrēķināšanos ar boļševikiem un žīdiem.

Tad Štālekers dokumentē savas “sekmes”: vispirms Lietuvā Kauņas pogromu, kuru, pēc viņa domām, izdevies īstenot ar partizānu palīdzību.

Pārsteidzoši, bet vispirms nebija viegli uzsākt liela mēroga pogromu. Partizānu vienības vadītājs Klimatis, jau agrāk pieminēts, bija tas, kurš, mūsu galvenokārt tur lietots, sekmīgi uzsāka pogromu pēc tam, kad maza mūsu priekšgrupa viņu pamācīja. Nekādas liecības netika atstātas, kas ārpasaulei norādītu, ka vācieši ir devuši pavēles vai mājienus.

Štālekers deklarē, ka divās naktīs, sākot ar 25. jūniju, 2800 ebreji bija likvidēti, 60 mājas nodedzinātas un vairākas sinagogas izpostītas. Armija pret šīm akcijām neesot cēlusi nekādus iebildumus. Beidzot Štālekers arī atzīstas, ka pogromi nav vairs iespējami:

Jau no paša sākuma bija skaidrs, ka pogromi bija iespējami tikai dažas pirmās okupācijas dienas. Pēc tam kad partizāni tika atbrūnoti, pašattīršanās tieksmēm bija jāapstājas.

Tad Štālekers uzsāk apskatīt Latviju.

Latvijā bija daudz grūtāk uzsākt līdzīgas tīrīšanas un pogromus. Tas ir izskaidrojams ar to, ka visu latviešu nacionālo vadību sovjeti bija aizveduši. Tomēr, izdarot pareizo spiedienu uz latviešu palīgpolīciju [domāta Arāja komanda], bija iespējams iesākt Rīgā pogromu, kad visas sinagogas tika nodedzinātas un 400 ebreji noslepkavoti. Tā kā ātri notika vispārīga iedzīvotāju nomierināšanās, tālāki pogromi vairs nebija iespējami.¹⁴

Cik iespējams, Kauņā, tāpat arī Rīgā filmās un fotogrāfijās iemūžināja to faktu, ka pirmās spontānās žīdu un komunistu eksekūcijas veica lietuvieši un latvieši.

Cīņa pret komunismu

Šinī nodaļā Štālekers analizē dažādus pretkomunisma cīņas aspektus, vispirms materiālo liecību savākšanu par komunistu režīmu, tad Latvijā palikušo komunistu apzināšanu, arestu un likvidāciju. Štālekers vairākkārt uzsver, ka Drošības policija bija tā, kas arī visos šajos jautājumos bija vadība un mugurkauls, tomēr arī atzina, ka komunistu atrašanas

un savākšanas loma, it īpaši laukos, arī pienākas pašaizsardzības spēkiem. Viņš apgalvo, ka dažos gadījumos redzamākos komunistus paši vietējie jau bija pievākuši. Lai apkarotu komunistu pagrīdniekus, kuriem varēja arī būt sakari ar partizāniem, Drošības policija ir noorganizējusi spiegu tīklu.

Cīņa pret jūdaismu

No paša sākuma mēs jau zinājām, ka pogromi vien nevarēs atrisināt žīdu problēmu Ostlandē.

*No otras pusēs, Drošības policijas "tīrīšanas mērķis" bija sakarā ar **pamatpavēlēm** vispilnīgākā ebreju likvidācija. Tanī sakarā ar zonderkomandu [Latvijā domāta Arāja komanda], kam tika pielikti izmeklēti cilvēki (Lietuvā partizānu vienības; Latvijā palīgpolicijas vienības), pilnīgas eksekūcijas tika veiktas pilsētās un laukos. Palīgpolicijas vienības, pilnīgas eksekūcijas tika veiktas pilsētās un laukos. Palīgpolicijas vienības, pilnīgas eksekūcijas tika veiktas pilsētās un laukos. Palīgpolicijas vienības, pilnīgas eksekūcijas tika veiktas pilsētās un laukos. Palīgpolicijas vienības, pilnīgas eksekūcijas tika veiktas pilsētās un laukos. Kad izvēlējamies lietuviešu un latviešu šāvējus, veltījām sevišķu uzmanību, lai norīkotu tādus kadrus, kuru radniekus vai ģimenes piederīgos bija krievi noslepkavojuši vai aizveduši.*

Nākamajos paragrāfos Štālekers attaisno šaušanas, jo Lietuvas un Latvijas ebreji piedalījušies snaiperu akcijās un sabotāžā, kā, piemēram, vairāku kvartālu nodedzināšanā Daugavpilī.¹⁵ Nodaļas otrajā pusē Štālekers dod paskaidrojumus par vēl dzīvajiem, strādājošiem ebrejiem, geto un viņa konfliktu ar civiladministrāciju, proti, Ostlandes reihskomisāru Hinrihu Lozi.¹⁶

Šinī sakarībā ir svarīgi pieminēt, ka civilpārvalde stingri pretojās liela mēroga eksekūcijām. Šiem protestiem mēs vienmēr pretojamies, norādot, ka eksekūcijas notiek sakarā ar pamatpavēlēm.

Geto organizācija un administrēšana bija atstāta civilpārvaldes rokās un ebreju nodarbināšana viņu darba birojam.

Cīņa pret partizāniem

Savā veidā ir pārsteidzoši, ka Štālekers jau tik agri pievērsa tik daudz uzmanības partizānu karam, kas arī daļēji izskaidro latviešu policijas bataljonu organizēšanas steigu 1941. gada rudenī.

Citi Drošības policijas uzdevumi

Starp tiem Štālekers min garīgi slimo problēmu, pazudušo cilvēku meklēšanu un boļševiku upuru atrakšanu un identificēšanu.

*

Štālekera ziņojuma otrā pusē, apmēram septiņdesmit lappušu, holokausta pētniekiem var mazāk interesēt, jo tajā galvenokārt apskatīta EG A aktivitāšu teritorija un

ebreju un iedzimto priekšvēsture. Šie teksti nav bez intereses, jo dod ieskatu vācu, ne tikai nacistu domāšanā par Austrumeiropu, sevišķi Baltiju. Jāsaka, ka, runājot pat par ebrejiem, dažas teksta daļas daudzās vietās būtu pat tagad pieņemamas, jo tās runā pretī tai propagandas līnijai, ar kuru vācieši ienāca Latvijā, lai gan varbūt visas ziņojuma vēsturiskās daļas Štālekera pats nerakstīja. Štālekera visumā pieļauj, ka Latvijas valstī ebreji nebija tik ietekmīgi kā Lietuvā un pat Padomju okupācijas sākumā 1940. gadā ebreji Latvijā bija bez lielas ietekmes. Viņš tomēr parāda savus nacisma zobus, teikdams, ka Maskava boļševiku valdīšanas gadā no Krievijas iesūtīja simtiem ebreju, kas pārņēma visas Latvijas tieslietu, ekonomiskās un kulturālās iestādes. Ziņojuma otrā puse ir svarīga tiem pētniekiem, kuri raksta par vācu okupācijas laiku un Hitlera impēriskajiem nodomiem.

Dokumentu nodaļa ir pati par sevi, un tā dod detalizētu ieskatu vācu plāniem un cerībām. Kā vēsturnieki mēs nevaram pieņemt, ka dokumenti nemelo, jo arī tie ne vienmēr atspoguļo realitāti. Tā, piemēram, mēs nevaram paļauties uz Štālekera shēmu par Latvijas policijas iekārtu, jo realitāte uz vietām varēja nebūt skaitļu ziņā tāda, kā shēmā uzrādīts. Arī uzrādīto upuru skaits ir izraisījis dažādas atbalsis. Ir tādi pētnieki, kas saka, ka Štālekera uzdotie skaitļi ir par maziem. Daži Vācijas pētnieki domā, ka visumā *EG* uzdotie skaitļi ir pārāk lieli, jo pēc birokrātiskā principa ir tieksme sekmes pārspīlēt. Mans personiskais uzskats ir, ka tie ir velnišķīgi pareizi.

Noslēgums

Holokausts bija daudz kas vairāk, nekā Štālekera ziņojums mums dod, taču bez viņa sajukums mūsu galvās būtu daudz lielāks nekā tagad. Bez Štālekera mēs varētu būt brīvdomātāji un teikt, ka:

- bija bezvācu holokausts;
- Hitlera pavēles nebija;
- Latvijas ebrejus nošāva latvieši (jau pirms vāciešu ierašanās);
- latviešu centrs komandēja aizsargus, lai šauj ebrejus uz laukiem un Rīgā;
- latvieši bez atļaujas varēja nēsāt ieročus;
- latviešu korporeļu grupa 1941. gada 1. jūlija naktī ar drošku aizbrauca uz Valdemāra ielu un šāva ebrejus;
- vācu okupācijas laikā pastāvēja Latvijas valdība;
- jūlijā – stundu pēc okupācijas garām Brīvības piemineklim latvieši uz nošaušanu dzina grupu ebreju;
- paš aizsardzības patiešām bija paš aizsardzības;
- pašattīrīšanās bija pašattīrīšanās;
- vācieši neuzraudzīja un nekontrolēja latviešu iestādes;

- vācieši ienāca Latvijā, bet tomēr neienāca;
- vācieši glāba ebrejus no latviešu nežēlības;
- jau okupācijas sākumā latvieši noorganizēja Ulmaņa laika policiju;
- interregnums Latvijā, it īpaši Jēkabpils apriņķī, nekad nebeidzās;
- Štālekera ar saviem vīriem Rīgā neieradās 1. jūlijā;
- latviešu policisti uz savu roku drīkstēja meklēt noslēpušos ebrejus un tos nošaut;
- latvieši 1941. gadā bija atriebības pārņemti;
- Gogoļa ielas sinagogā sadega 400 ebreju;
- kaut kā var uzrakstīt holokausta vēsturi Latvijā bez vāciešu pieminēšanas;
- bez Štālekera mūsdienu vairāku vācu vēsturnieku un Kristofera Brauninga līnija – Austrumu telpā vācieši sāka šaut ebreju sievietes un bērnus tikai 1941. gada septembrī – varētu būt ticama.

Pretim šīm teikām stāv Štālekera ziņojums, to var ignorēt, ne apiet. Katrs pētījums, kas nepiemin Štālekeru, ir aizplēsta vāze, tas ir atvērts kritikai avotu neievērošanā un paviršībā.

Vai Štālekera savā ziņojumā meloja? Acīm redzami viņš šad un tad lielījās, pārspīlēja savu lomu okupācijas sistēmas izveidošanā un apgalvoja, ka viņa vienība atrisināja partizānu kara problēmu. Vai viņš drīkstēja neteikt taisnību, un vai viņš gribētu to darīt? Nevienš revizionists un “vadoņa pavēles” noliedzējs uz šiem jautājumiem nav atbildējis. Daudzi vācu vēsturnieki, Hitlera pavēles noliedzēji visus nacistus, kas Nirnbergas prāvā liecināja, ka darbojušies pēc Hitlera pavēles, apšaubīja par savtīgu izvairīšanos, un Štālekera, kas savā 1941. gada ziņojumā teica to pašu, ko, piemēram, Oto Ohlendorfs (*EG C* komandants) teica prāvā 1947. gadā, palika bez vajadzīgās analīzes. Un neaizmirsīsim Štālekera 1941. gada 6. augusta vēstuli.

Citētajos tekstos Štālekera nemitīgi un atkārtoti uzsver, ka viņš un viņa vīri rīkojušies pēc Hitlera pavēles, organizējās paši, organizēja vietējās policijas un šāvēju vienības; ka tie bija vācieši, kuri loloja ideju, nodomu un kam bija griba iznīcināt ebrejus. Nekādā veidā no Štālekera nevarētu “izvilkt” stāstījumu, ka lietuvieši vai latvieši būtu iemācījuši vāciešiem šaut ebrejus vai ietekmēt viņu ideoloģisko propagandu. Gluži pretēji – viņš atkārtoti mums stāsta, ka iedzimtjie bija kūtri un nemākuļi, kuru vienības bija jāinfiltrē, jāizdara spiedienu un jāpierunā uz šaušanu.

Vietējos iedzīvotājus viņš bieži vien sauc par iedzimtajiem un nekur savā tekstā neaizmirst latviešu vienības saukt par palīgvienībām, vāciešu surogātiem, kuru uzdevums bija vāciešu pavēlēm paklausīt, nevis tās dot. Kā komandas sasniegumus viņš min šādus: ebreju likvidāciju, turēt savus vīrus aizmugurē, fotografēt vietējos, to darot, lai pasaule domā, ka nevis vācieši, bet vietējie bija tie mežonji, un veiklu diplomātisko praksi, kas izlīdzināja konfliktus gan starp vāciešiem, gan ar vietējiem. Viņš arī pilnīgi neaizmirst

vietējos šāvējus. Par tiem viņš izsakās pozitīvi, ka strādāja labi, bet nekur Štālekera nesaka, ka viņš būtu atļāvis viņiem darboties bez Drošības policijas uzraudzības.

Ar ironiju ir jāmin, ka tas bija Štālekera, nacists katrā sava ķermeņa šūnā, kurš, mēģinot iztapt Hitleram, nākotnei atšifrēja nacistu slepenos plānus. Ja nebūtu bijis Štālekera ziņojuma, Hitlera propagandas stāstījums būtu daudz vairāk izplatīts, nekā tas ir šodien.

Rezumējot Štālekera dokumentu par viņa atklājumiem, mēs varam teikt, ka:

- ebreji tika iznīcināti saskaņā ar augstāko pavēli;
- Štālekera valodā “ebrejs” un “boļševiks”, dažkārt arī “krievs” bija sinonīmi;
- viņam bija vājas sekmes noorganizēt “spontānus pogromus”;
- iedzimtājiem būtu vajadzējis atriebtībā šaut ebrejus;
- žīdu šaušanā vietējie bija atturīgi šāvēji, un bija nepieciešams organizēt sevišķas vienības;
- viņam bija dots uzdevums maldināt pasauli, un viņš to darīja;
- bija svarīgi parādīt pasaulei, ka holokausts notika bez vāciešiem;
- organizēšanās bija nepieciešama, lai likvidētu ebrejus;
- latviešu organizēšanu veica vērmahts un tā Drošības policija;
- šaušanas uzdevumu izpildīšanai viņš izmeklēja “žīdu/boļševiku” upuru radniekus;
- Lietuvā bija par daudz partizānu, kurus viņš izformēja, jo to vēlēšanās bija nodibināt nacionālo armiju un atjaunot Lietuvas neatkarību;
- viņš izformēja visas lietuviešu partizānu vienības, izlasot tikai 300 vīru, kurus viņš izmantojis ebreju šaušanai.

Pielikums

Bez apvienotiem ziņojumiem Štālekera arī bija atbildīgs par ikdienas ziņojumiem (*Ereignismeldungen*). Lasot apvienotos ziņojums, ir ieteicams tandēmā lasīt arī *EG A* ikdienas ziņojumus. Salīdzinājuma dēļ pievienoti citāti ir no 4. un 7. jūlija *Ereignismeldungen*.

Policiju organizēs iepriekšējais Rīgas policijas priekšnieks [Štiglics], kuru mēs atvedām līdz no Berlīnes, un tā tiks savervēta tikai no uzticamiem cilvēkiem. Mēs viņus izmantosim, tikai lai atrastu komunistus un sarkanarmiešus. Pēc ziņām no 18. armijas štāba no Liepājas, civilisti ir iesaistījušies cīņā pret vāciešiem. Tāpēc piedevām EK 1, daļa no EK 2 ir tur nosūtīta ar uzdevumu bez žēlastības situāciju nokārtot.

7. jūlija ziņojums turpina aprakstīt situāciju Rīgā:

Grupavadiņš [Štālekera] ieradās Rīga kopā ar EK 1a un EK 2. Drošība pilsētā ir nodrošināta ar palīgpoliciju (400 vīru); tādēļ karavīru vienībām nav vairs jābaidās no snaiperiem. Palīgpolicija līdz šim ir cietusi četrus upurus. Pulkvežleitnants Veiss

tika iecelts par palīgpolicijas vadītāju, un ir gādāts, lai šīs vienības nepaliktu par latviešu miliciju. Piedevām palīgpolicijai tika saorganizētas vēl divas neatkarīgas vienības, kuru nolūks ir rīkot pogromus. Visas sinagogas ir nopostītas; līdz šim 400 žīdu likvidēti. Rīgā boļševiki barakā bija nošāvuši divdesmit vācu gūstekņu. Dokumentāras liecības ir atrastas. Mēs atradām, ka kāds Rīgas žīds bija nosītiis vācu karavīrus. Tāpēc 4.7.1941. tanī pašā vietā Drošības policija un SD komanda nošāva vienu simtu žīdu.

Atsauces un komentāri

- 1 Frontes joslas uz dienvidiem apkalpoja einzacgrupas B, C un D. Sākumā Minskas rajons bija B grupas aprūpē, vēlāk tas pārgāja einzacgrupas A rokās.
- 2 Šo ziņu briti valstisku iemeslu dēļ apņēmas noklusēt.
- 3 Piemēram, no SD dokumentiem no Latvijas pilnīgi bez vēsts ir pazudis Arāja komandas algu saraksts un gandrīz visi ebreju reģistrācijas saraksti, kurus sastādīja Latvijas pilsētās un novados.
- 4 Sk.: *Ezergailis, A.* Sešas versijas par holokaustu Latvijā // *Holokausts Latvijā* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sēj.). – Rīga, 2006, 65.–82. lpp.
- 5 *Ezergailis, A.* Neighbors Did not Kill Jews // *Collaboration and Resistance during the Holocaust* / D. Gaunt, et al. – Berlin, 2004.
- 6 Vācu vēsturnieku, kā arī savu nostāju pret Štāleķera ziņojumiem visai pilnīgi savos darbos dokumentē Christophers Brownings, sākot ar: *The Path to Genocide*. – Cambridge University Press, 1992, p. 103.
- 7 Sk. Andreja Angricka un Petera Kleina neseno pētījumu: *Die "Endlösung" in Riga: Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944*. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2007.
- 8 Dubultpierādījumu par Hitlera pavēles esamību apstiprina arī Štāleķera 1941. gada 6. augusta vēstule, kurā viņš uz to atsaucas. Sk.: *The Holocaust in Latvia, 1941–1944*. – Rīga, 1996, 378. lpp.
- 9 Liekas, ka šeit ir domāta advokāta Rūdolfā Turka grupa, kuru it kā tulkus nosūtīja uz Minsku. Viņiem bija teikts, ka sūtīs uz Maskavu pēc tās ieņemšanas, bet tika iesaistīti akcijās Minskā un tās apkārtnē.
- 10 Štāleķers nenorāda, ka apmēram tāds pats skaits **latviešu SD tika nosūtīts uz Ļeņingradas frontes joslū**.
- 11 Sīkāku diskusiju par šo problēmu var atrast: *Ezergailis, A.* Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Latvia. – Rīga, 2005.
- 12 Nav noliedzams, ka Kauņā, *Lietukis* garāžā, tika noslepkavoti vairāki simti cilvēku, bet, kā rāda pēdējā laika lietuviešu pētījumi, slaktiņš nenotika tādā veidā, kā nacistu propaganda to bija traktējusi. Pēdējie pētījumi arī neapstiprina Štāleķera uzdoto noslepkavoto skaitu – 2500 cilvēku.
- 13 Par šo problēmu sīkāk: *Ezergailis, A.* Neighbors Did not Kill Jews.
- 14 Par sinagogu dedzināšanu Štāleķeram ir taisnība. Jautājums tomēr ir par 400 noslepkavotajiem, jo līdz šim, piemēram, Arāja vīru krimināllietu depozītos nav pierādījumu, ka 4. jūlijā tāda mēroga iznīcināšanas ar uguni, šaušanu vai sišanu būtu notikušas.
- 15 Sīkāk: *Ezergailis, A.* *The Holocaust in Latvia*, 271. lpp. utt.
- 16 Turpat, 205.–207. lpp.

Stahlecker's Reports: the Basic Source and the Key of the History of Holocaust

Andrievs Ezergailis

Summary

Stahlecker's Consolidated Reports, especially that of 15 October 1941 (Nuremberg document L-180), are not only a major source for understanding the structure and the process of the Holocaust in Latvia, it is also the earliest narrative account of the event. Its value derives from its secrecy, its limited distribution, and that it came from the very center of Nazism – its author was only three removes from Hitler and was in charge of killing Jews in the Baltic region. In the context of Holocaust studies his account challenges both the version of the events that the Nazi public relations bureaus put out and also the one of “revisionists” or “deniers” of later origins. In general the report does not support those historians who desire to present the Holocaust as Germanless.

Only due to serendipity one copy of Stahlecker's report survived the shredding of documents at the RASHA headquarters in winter of 1944 and already in 1945 it came to the attention of the prosecutors at Nuremberg and significantly weighed in the conviction of the Nazi perpetrators of crimes in Eastern Europe. Thereafter, the report has functioned in many Nazi crime trials, except for the USSR, the world over. The major value of the report is that it irrevocably shows that Holocaust was an organized event from top, not a spontaneous explosion of people's ire from below. Specifically, the report shows that it were the members of the Einsatzgruppe A with Stahlecker at its helm, who engaged in organization and fomentation of killing operations in Latvia and elsewhere in the Baltic. For reasons that are difficult for outsiders to understand, the report is almost ignored by a great number of German historians. They consider it as a self-serving and dismiss it as an unreliable source. The original and preferred plan of killing the Jews, Stahlecker writes, was to eliminate them by *pogroms*, by which he meant that the natives on their own, or egged on by Einsatzkommando leaders, will rise up and bludgeon the Jews to death. Since the pogrom method failed, Stahlecker admitted, we resorted to organized method “clearing” the territories. For that purpose, we used native teams which we had organized. The report consists of two parts: about 100 pages of text and 200 pages of documents.

Rebecca Margolis, Edward Anders***

The Linkimer Diary: How 11 Jews Survived the Holocaust

Introduction

To survive the Holocaust took not one but several miracles. At least one of these miracles usually involved a Gentile Rescuer who, risking his freedom if not his life, stepped forward to save a Jew.

One of the most remarkable rescuers in Latvia was the Liepāja janitor Roberts Seduls (1906–1945). An audacious daredevil, he and his wife Johanna (1910–1987) hid 11 Jews in the cellar of an apartment building in the center of town from 1943 to 1945. All survived the war but tragically Seduls did not: he was killed by a Soviet bomb on 10 March 1945.

One of the Jews, the teacher Kalman Linkimer (1913–1988), had kept a diary from the first day of the war (22.6.1941) but was forced to abandon it in April 1944 when he fled from the Paplaka military camp to Seduls' cellar. There he resumed his diary, producing a day-by-day account from 29 April 1944 to 20 February 1945 and reconstructing the lost pages for at least the first, bloodiest year of the German occupation, from 29 June 1941 to the establishment of the Liepāja ghetto on 1 July 1942. He also recorded the escape stories of the other Jews who had reached the cellar in October–December 1943. Thus, his 80'000-word diary gives a rather complete account of the Nazi occupation of Liepāja from the perspective of 11 Jews who were in mortal danger every one of these 1410 days.

The original Yiddish diary of 315 handwritten pages is in the possession of Igor Skutel'sky in Liepāja, son of Linkimer's half-sister Sophie Skutel'sky. At Mr. Skutel'sky's request we produced an English translation (RM translated, EA edited and annotated). This translation is being published by the Museum "Jews in Latvia" in Riga.¹

Unlike most Holocaust memoirs, which were written long after the war, much of the Linkimer diary is a "real-time" account, set down within hours of the events. Thus,

* University of Ottawa, Institute of Canadian Studies, Ottawa, ON K1N 6N5 CANADA

** 525 Almer Road, Apt. 105, Burlingame, California 94010-3945, USA

Robert Seduls in 1942

it captures the thoughts, emotions, and tensions of the moment – neither mellowed nor smoothed by the passage of time. Even the reminiscences of the first two years that were reconstructed in 1944/45 were written in the shadow of the ever-present Damocles sword. The neatness of the manuscript suggests that it was copied from an original draft. The first 44 pages, dealing with 1941/42, seem to have been copied after the war: paper and ink are different, the pages are numbered (unlike the rest of the manuscript), and a post-war street name appears in one place. That name also appears once in another section, so perhaps Linkimer recopied the entire manuscript.

Another unique aspect of the diary is that these Jews had a radio provided by Seduls. Unlike prisoners in camps who were totally cut off from news except for an occasional, often false rumour, these 11 Jews were able to follow military and political events hour by hour, recording their thoughts every day. Like millions of other Europeans they eagerly awaited liberation, but with an urgency felt only by people facing imminent death.

There exists a supplement to the diary: a long article by journalists E. Berg[er]s and Z. Eiduss, published in 24 installments in the Liepāja newspaper *Komunisti* in 1965.² This article is based on interviews with most of the survivors (curiously omitting Johanna

Soldier Linkimer

Seduls and her daughters), but is heavily embellished with clumsy Soviet *agitprop* as well as fictional events and dialogues. Thankfully, the crudity of these embellishments makes it easy to strip them from the story. The remaining material is rather valuable, being based on interviews only 20 years after the war, when the survivors were still in the prime of life. It is available in a critically annotated English translation.³ There also exists a shorter account written by the surviving author Bergers in 1993, after restoration of Latvian independence.⁴ Although cleansed of *agitprop* and most of the fictional material, it contains several errors that are pointed out in the English translation. Another relevant source is the account by Aron Westermann, who was in the cellar with Linkimer.⁵

The first year of the German occupation: 29 June 1941–1 July 1942

There exist several historians' accounts of Holocaust events in Liepāja. Vestermanis⁶ and Borgert⁷ cover the first few months only whereas Ezergailis,⁸ Levin,⁹ and Anders¹⁰ extend coverage to late 1943 and May 1945, respectively. In contrast to these rather detached accounts, Linkimer presents an intensely personal "grass-roots" narrative, vividly describing his own narrow escapes from the Nazi meat-grinder and the fates of less fortunate Jews.

Nazi murders began on the first day of the occupation. The victims included an opera conductor from Vienna, an accountant who came to his daughter's defence when an SD officer tried to rape her, and a number of Jews suspected of belonging to the Workers' Guard that had fought in the city's defence. Linkimer and other Jews later were ordered to dig up the bodies and rebury them in the Jewish cemetery. All Jewish men 16–60 had to report for work daily on the Firehouse Square, where they were abused and humiliated by SD-men. Most were then sent off to work, but every day some number were taken to the Women's Prison for further abuse and torture, followed by transport to an execution site near the beach.

Several times Linkimer was swept up in the daily manhunts. Realizing that only essential craftsmen would be spared, he had quickly become a glazier, replacing windows broken by the bombing. That indeed saved his life. But other, less essential Jews were shot. The killing reached a climax in late July, when a unit of the notorious Arājs Commando arrived from Riga and shot 1100 Jewish men in three days.

Yet many Jews remained in denial, clinging to the hope that the men were merely deported to work camps in the countryside. This false hope was fostered by the Nazis, who forced some of the doomed Jews to write letters to their families, claiming that they were building roads or railway lines, etc., and asking the family to send them money, warm clothes, or gold items for barter. Linkimer had arranged with his brother-in-law that if one of them was arrested and knew that he would be shot, he would ask for white underwear (symbolizing a shroud). Sure enough, a Latvian policeman brought a letter: *"I find myself near Embūte doing roadwork. I am well. Send money, clothes, and white underwear."*

Word got around and some Jews tried to flee. But few if any succeeded. Some tried to get a fisherman to take them to Sweden, only 140 km away, but there seem to have been no successful escapes. In one case mentioned by Linkimer, when two Jews showed up at the agreed meeting place, the SD was waiting for them. Linkimer himself almost fell into a trap, when a Latvian communist acquaintance offered to introduce him to partisans who would take him to the woods. But at the last moment a friend warned him that the two people he was to meet in the communist's apartment were not partisans but Latvian policemen.

From late September on, the killing was no longer confined to men but extended to women, especially elderly ones. A Latvian SD platoon was established in Liepāja to conduct executions, which until then had been carried out by Germans (except for the 22–25 July shootings by the Arājs Commando from Riga). Nearly one half of the Jews had been killed by November. But in late November the survivors began to worry about rumours of a big ditch that was being dug by Latvian policemen on the Army shooting

range at Šķēde. Pessimists thought it was to be a mass grave for Jews, but others did not believe it, as until now, Jews had to dig their own graves. At last a Jewish woman learned from a Latvian policeman that the ditch was being dug for the remaining Jews of Liepāja.

Soon a notice appeared in the local newspaper that Jews were not to leave their homes on 15 and 16 December, whereupon a dozen Jews, realizing what was in store for them, committed suicide. Starting at 4 a.m., teams of Latvian policemen methodically went from house to house, arresting every Jew who was on their list. The prisoners were taken to the Women's Prison and then driven or marched to the Šķēde execution site, some 12 km away. There they had to undress – most young women completely, others to their underwear – and walk in groups of ten to the seaward side of the ditch. Three firing squads of 20 men – two Latvian and one German – took turns shooting them, two bullets per victim. By the time the *Aktion* ended on 17 December, 2749 Jews were dead, leaving about 1050 in town. Several scores of the latter had been saved by Friedrich Kroll, a German Navy official in charge of the Navy's Uniform Warehouse in the former cork factory, where some 100 Jews worked. On the first morning of the *Aktion*, he and his assistants rushed off to the Women's Prison, demanding that all their workers be released. Kroll then urged them to stay in the warehouse overnight, but as some still went home to their families, he repeated his rescue trip to the prison the next two mornings.

Nearly all of the surviving 1050 Jews had been spared because they or the head of their family were working for the German military or even the SD. The SD had chosen some of the best craftsmen – electricians, auto mechanics, goldsmiths, boot-makers, tailors, etc. – some for equipment maintenance, others for producing luxury goods for the SD men and their families. But soon SD-chief Wolfgang Kügler received orders to further reduce the number of Jews, and allegedly said: "One-half will be done away with and the rest will be put in a ghetto."

In mid-February he ordered another mass arrest involving about 170 Jews. However, he had learned from his spies that most of the gentile population of Liepāja had been dismayed by the December killings, as stated in his biweekly report to his superior Dietrich: "*The execution of Jews carried out during the report period still is the conversation topic of the local population. The fate of the Jews is widely deplored, and thus far few voices have been heard in favour of the elimination of the Jews.*"¹¹ Kügler therefore began the next *Aktion* on 15 February 1942 in the middle of the night, during the nightly curfew and blackout. Jews were quietly taken to Šķēde on horse-drawn sleds and shot after daybreak. But 16 Jews on one sled overpowered the guards and driver and escaped.¹² Fourteen of them evaded recapture but only one survived the war.

David Zivcon hiding place

Among the Jews to be shot the next day was Ida Fleischmann, a skilled runner. She, her mother, and her sister had already stripped naked, waiting for their turn to be led to the ditch. But Ida, noticing that the guards were not too attentive, began to sprint through the snow, away from the murder site. She was more than 100 m away before the guard leader, *SS-Oberscharführer* August Kaiser, noticed her escape. By his own account according to Linkimer, his nerves were rather strained after killing some 400 Jews, making him think at first he was seeing a ghost. But the shouts of the other policemen awakened him from his reverie, whereupon they gave chase. Unable to catch up, they lost sight of her after more than three km and called for reinforcements. By Kaiser's account, they finally found her late in the evening hidden in the attic of a barn. She again sprinted off, but they sicked dogs on her that surrounded and caught her. By another account she had fled into a Navy barracks, where the sailors agreed to hide her. But when the SD men threatened them with harsh punishment, the sailors surrendered her. She was shot a few days later.

Another killing of several dozen Jews was thoughtfully carried out on Hitler's birthday, 20 April 1942. Now a ghetto was being prepared for the remaining 832 Jews, who were to move in on 1 July 1942. Many must have thought of going into hiding, but only a very few had an opportunity.

Easily the most skilled craftsman working for the SD was the electrician David Zivcon, a mechanical genius. Being indispensable to the Nazis, he managed to gain the release of several arrested Jews by rounding up the bribes demanded: a Leica camera, a kilogram of gold, or a quantity of tobacco. One day he was ordered to install an electric outlet in the quarters of SS-*Oberscharführer* Sobeck and happened to notice a roll of film – pictures of the 15 December Šķēde executions! A Jew working in the SD darkroom quickly copied them, and David hid them in the wall of the SD garage, hoping to use them as evidence against the murderers after the war.

One evening in June David visited his old friend Roberts Seduls, a former sailor who now worked as janitor in a large apartment building at Tirgoņu iela 14 in the centre of the town. Roberts, deeply resentful about the murders of Jews, had conceived a plan to save David and his wife. The basement of the apartment building was a maze of walls, niches, machinery, etc.; and in one place three walls formed a deep, U-shaped recess. Roberts suggested that this could be made into a hiding place by building a fourth wall across the U, leaving an opening just big enough to crawl through. This opening could be camouflaged by a workbench and assorted clutter.

Roberts offered to build the wall, using bricks he had salvaged from the nearby synagogue that had been torn down on Nazi orders in July 1941. “These are sacred bricks”, he said, “they will save you.” All David had to do was run electrical wiring under the plaster into the hiding place. This hiding place would be available whenever David needed it.

The ghetto, 1 July 1942 to 8 October 1943

The diary largely skips the ghetto period, except for the weeks before and after the closing, which are covered in the escape stories. A major reason for this omission may be the lack of killings or other dramatic events. The commandant of the ghetto, *Meister der Schutzpolizei* Franz Kerscher (1894–1959), was a very humane person, who occasionally revealed his sympathies with the Jews by remarks such as *Gott sei Dank* (Thank God) or *Leider Gottes* (most unfortunately). He repeatedly averted troubles by bribing the SD with valuables solicited from Jews for this purpose. Despite contrary rumours, the widow of one of the Jewish elders is sure that Kerscher kept little or nothing for himself.

Kerscher's finest hour came in September 1943. Alarmed by rumours of the imminent liquidation of the ghetto and its inmates, some of the Jews working at the SD decided to resist. They managed to smuggle several boxes of Soviet handguns

into the ghetto with the help of Trofim Torbik, a Russian ex-POW. Pretending to be a simpleton, he now worked for the SD as a carter, regularly delivering supplies to the ghetto. The Jews hid the guns in a half-collapsed shed on the ghetto grounds, but the guards accidentally discovered the weapons cache during one of their periodic searches.

In Riga and in other ghettos, such weapons finds were punished by mass executions and other draconian reprisals, but oddly, nothing whatsoever happened in Liepāja. Most likely, Kerscher managed to persuade the SD to keep quiet about the matter, arguing that the weapons may have been left behind by the Soviets in 1941 and that it was best not to let the Jews know.

More detailed coverage of the ghetto period is available in references 8–10 as well as in survivor accounts.

Two couples escape, 5 October 1943

In September 1943, the Liepāja Jews did not yet know that three months earlier Himmler had ordered all ghettos in the East to be closed. This order was not welcomed by the civil administration: Dr. Dorffel from the *Gebietskomissariat* protested to the SD that the Jewish workers were absolutely essential to the local economy and would have to be replaced with an equal number of Latvian workers, and Franz Kerscher offered to house the Jews at their work places if the ghetto buildings were needed for other purposes. To no avail, of course. Some rumours of these efforts had reached the Jews, who now feared that “liquidation” meant them as well as the ghetto. Many tried to barter their belongings for *Veronal* sleeping pills, preferring a gentle death by their own hand to the cruel methods the Nazis might have in store for them. On 5 October David Zivcon was called to repair the teletypewriter of the SD, which had stalled in the middle of a message. Zivcon had to leave the room as soon as the machine resumed reception, but managed to catch the phrase “liquidate 8 Oct...”.

David and his wife Henny decided to flee that very evening, accompanied by Michael and Hilde Skutelsky. They bid farewell to Henny’s mother (59) and gave her a vial of *Veronal*, which she took a few days later. While Michael engaged a guard in a long conversation, David cut through multiple rows of barbed wire, finally enabling them to crawl out one by one. They reached Seduls’ house at Tirgoņu 14, about 500 m away, and spent the next few days in the attic while Seduls put the finishing touches on their hiding place. Meanwhile, on 8 October the remaining ~800 Jews were loaded into 16 freight cars and sent eastward to an unknown destination and fate.

Three doomed craftsmen escape, 1 December 1943

The SD had ordered three craftsmen to stay behind, although their wives and children had been deported: Jeweler Michael Libauer and shoemakers Josef Mendelstamm and Shmerl Skutelsky (no relation to Michael Skutelsky, who had fled to Seduls on 5 October 1943). They were housed in the attic of the SD building, with orders to remove their yellow stars and not to show themselves in the street, as Liepāja had been officially declared *judenfrei* (free of Jews). Their task was to make jewelry, shoes, and boots – some for the SD men but most as Christmas presents for their families in Germany.

For ten days these three craftsmen had to sort Jewish belongings from the ghetto. The choicest items were taken by the SD men (who often physically fought over them, as vividly described by Linkimer), the lesser ones were shared by the *Schutzpolizei* and the Latvian guards, and the rest were used for black-market barter or for resale to civilians in a special shop. That job completed, the craftsmen turned to custom orders for the SD. From time to time they saw prisoners being loaded onto a truck carrying shovels and bleaching powder, evidently bound for Šķēde. Warned by some sympathetic civilian workers at the SD and a drunken guard, they realized that this would be their fate, too, once the Christmas orders were done.

Trofim Torbik, the Russian horse groom who had smuggled handguns into the ghetto, came up with an escape plan. They could flee through the hayloft where he would “forget” to lock the door and a hatch and to remove a ladder nearby. Then they could climb down to the second floor and jump down to the street. Indeed, on 1 December it became clear that the Nazis wanted to get rid of them that very day: their unfinished work was taken away from them, the Šķēde truck appeared in the yard, and the SD guards were assembling. Two of the three craftsmen deftly climbed down, but Mendelstamm caught his foot and fell, badly spraining his ankle. Libauer went straight to Seduls while Mendelstamm and Skutelsky stayed with a Latvian woman for a few days until Seduls came to pick them up.

Riva Zivcun saves herself and her four-year-old daughter Ada, December 1943

This is the most involved and most dramatic of the four escape stories. Riva and Ada left the ghetto with ~800 other Jews at 5 a.m. on 8 October 1943 and boarded a freight train to an unknown destination, allegedly for work. But remembering how many

Jews had been sent off to “work” that consisted of digging their own graves, most of them feared that they would be killed en route or at the destination. Panic broke out when the train stopped along the way and again at 2 a.m. in a forest adjoining the Kaiserwald concentration camp near Riga. There the dreaded “selection” began the next day: single adults and children over 12 to one barrack, old or handicapped people and women with children under 12 to another barrack. The Jews knew what was in store for the second group; surely the Germans would not provide children’s or old age homes. Several women left their small children with an older relative and joined the “fit-for-work” group, but most mothers stayed with their children, ready to share their grim fate.

A truck arrived, allegedly to take them to the Riga ghetto, but defying the orders of the SS-men, the women did not board, convinced that this would be their last journey. Finally, they yielded in a spirit of fatalism, but two of them poisoned themselves on the truck. To their amazement, the women soon saw the skyline of Riga, and then the barbed wire of the ghetto. For once the Germans had told them the truth. Little did the women know that most of them would be dead a month later.

More selections followed. The Riga ghetto was to be emptied by quartering able-bodied women without children or with children over 12 at various military warehouses but shipping off to death women with younger children. Riva cleverly evaded selection, and then tried to sneak onto trucks heading for warehouses. A Mr. Meller who knew ghetto procedures tried to help her and other women, but they were caught every time. At last Mr. Meller came to her with a Latvian policeman, Corporal Avots, who offered to take her out of the ghetto. At the gate he said crisply and confidently, “Corporal Avots with wife and child”, and was waved on.

Avots continued to take care of her. When she failed to find a pre-war friend [V-S-T-N; possibly Vēstnis?¹³] at his former address, Avots took her to his girlfriend’s apartment, claiming that she was Russian. But when the girlfriend discovered a few days later that Ada spoke only Yiddish, she did not want to keep them any longer. Avots finally tracked down VSTN who agreed to hide her briefly while he tried to contact the underground – without success, as it turned out. She got sick and stayed for two weeks, but then decided to return to Liepāja and try her luck there, although such travel was quite risky without identity papers. In Liepāja the people with Jewish connections (half-Jews or Jewish wives of Latvians) were afraid to take her, and Seduls did not want to risk hiding a 4-year old child who might betray them all by crying. But Riva was able to stay with her former janitor and finally found a Latvian widow, Otilija Šimelpfenigs, who was willing to take Ada. After a futile return trip to Riga, Riva went back to Liepāja where Seduls now agreed to hide her.

Linkimer and two friends escape, 28 April 1944

Some 32 Jews from the Liepāja ghetto, including Linkimer, had been sent to the Paplaka military base in early 1943, to renovate barracks where many Latvian legionnaires and Ukrainian auxiliaries were soon to be housed. The Jews stayed there even after the liquidation of the Liepāja ghetto. But on 28 April an SD car arrived with four SD men, presumably to take the Jews away. Linkimer had long been prepared for such an event, and with two friends (Zelig Hirschberg and Aron Westermann) took off for the Brūvers farmhouse nearby. They hid in the hayloft for a few hours while Mrs. Brūvers reconnoitered, but on her return she reported that the Germans were searching with dogs for three escaped Jews and were already at the next farmhouse. Linkimer and comrades decided to walk the ~30 km to Liepāja overnight. Only he and Hirschberg knew that they could find shelter with Seduls.

They had numerous scares on the way that necessitated long detours: an SD car searching farmhouses for them; a heavily guarded camp for Soviet POWs; barking dogs in farmhouses, armed sentries, checkpoints, etc. But they reached Liepāja at 5 a.m. and soon arrived at Seduls' place, receiving a warm welcome and breakfast. Then they were led into the cellar for an emotional reunion with the eight Jews who had preceded them.

The newcomers were amazed by the well-designed hiding place. A staircase into the cellar led into a workroom, connected to a back room that contained the boiler and a workbench along the back wall. The workbench concealed a small opening in the wall through which one could crawl into the "cave". It consisted of two small rooms with three bunks for the women; the men slept on the floor. There also were six handguns provided by Seduls, ensuring the Jews against being taken alive. But by thus protecting their dignity, he had forfeited his and his family's life.

The cave was hot as there was a bakery oven directly above. The heat made it hard to sleep, but if they uncovered themselves, flies bit them. During the day the Jews therefore stayed in the front or back room whenever it was safe to do so. A signal lamp wired to Seduls' apartment enabled him to transmit warnings or instructions. The cave was remarkably well equipped, thanks to the mechanical genius David Zivcon. It had a pantry with an emergency food supply, a water reservoir, electricity, a home-made radio with headphones, and shovels and axes to dig their way out if the building was struck by a bomb. The Jews took turns doing guard duty in the front room every night. There were several maps on the wall, on which the position of the front was marked every day.

There also was a picture of Stalin, drawn by David Zivcon. Being blue-collar workers, these Jews had not been persecuted by the Soviets in 1940/41, and now that the USSR was their only plausible liberator, they had an unreservedly positive view of it. However, their enthusiasm later was dampened by the realities of the second Soviet occupation. For example, David Zivcon resisted all entreaties to join the Communist Party, at some disadvantage to himself and his family.

May–August 1944

Warm friendship develops between Seduls and the Jews. He often visits them, sometimes staying until 3 a. m. Having to shop daily for 15 people, he worries that he is running low on cash and barter items. One of the Jews tells him where he has buried some valuables, Seduls digs them up during a dark and stormy night, and returns with a glass jar containing 40 watches and some gold items. Now their food supply seems assured for some time.

When money again runs short, Robert and his wife – remembering that their wards are skilled craftsmen – announce a repair service for clothes, shoes, and jewelry. Soon business booms as word spreads of the Seduls' "golden hands." But every few days there is some nerve-racking scare: people pounding at the cellar door, bakers chasing rats that have fled into the cellar, a dog barking incessantly because it has smelled the bacon in their pantry, etc.

The Jews cheer the Normandy landings on 6 June 1944, but Allied advances there remain very slow for the next seven weeks. They pin their hopes on the Soviet summer offensive, which finally starts on 22 June. Linkimer poignantly expresses his worries about liberation:

We will be spiritually crushed, only then will come the reactions of the soul that will very severely affect some of us. For the moment, we are still like shipwrecked people battling the waves that threaten to swallow us; while swimming we cannot yet rise above what the waves have swallowed. This will wear us down and we will need all our strength to swim to the shore. Only then, when we have reached the shore and have solid ground under our feet, only then will we begin to grasp what has happened to us, what we have lost in this boiling cauldron. Some of us will not be able to overcome this first reaction by ourselves. We might set out on the wrong path, seek some way to take revenge that could lead to outrages.

On 1 July, Roberts brings a young, attractive woman to the cellar: Tonija Pļūkše, wife of a fireman. It is not clear why she, of all people, needs to know that there are Jews in hiding, but soon it becomes apparent that a romantic relationship is developing between Roberts and her. Roberts sends his wife and daughters Indra (7) and Irida (4)

off to the countryside for several weeks and is quite displeased when she unexpectedly returns. Later he partitions off part of one of the front rooms outside the cave for his trysts with Tonija.

As the weeks pass, tempers are getting short and occasional quarrels flare up. Daily scares continue. Seduls assures the Jews that he wants no money for saving them, but – in a strange premonition – asks that they help his wife and children in time of need. The Red Army crosses the Latvian border in July. More radio reports on the Holocaust that deeply touch the Jews. A ray of hope comes with the first confused reports about the 20 July 1944 coup against Hitler, followed by a letdown when the coup is crushed. Seduls' superior Mrs. Strauts reports him to the police because he cooks a suspiciously large pot of food every day, and the Jews fear that they will have to flee at once. Luckily just then there is panic in town because the Red Army has broken through the German lines in late July and may reach Liepāja that very night. The Red Army's advance is halted, yet the local police are distracted and do not come for Seduls.

Linkimer is tormented by nightmares involving his friends and relatives. Night after night he is unable to sleep in the hot, smelly cave, and during the day he is often overwhelmed by thoughts about past, present, and future murders of Jews – primarily his relatives but also Jews everywhere, as reported by Radio Moscow and the BBC. He and others are deeply worried about their relatives that were deported to Riga on 8 October 1943. From Radio Moscow they hear over and over that the Germans killed the last Jews in each town before retreating. Will that also be the fate of the Riga Jews?

In early August, Roberts learns that 1100 Jews (including some 60 from Liepāja) have arrived from Riga and are being held under dismal conditions in the plywood factory. Roberts and "his" Jews suspect that they will be killed soon and want to free them, but realize that with their six handguns they have no chance of overpowering the heavy guard.

The Allied sweep across France in August 1944 and the fall of Paris are great news. David's hand becomes badly infected after an insect bite, but household remedies do not help and a visit to a doctor would endanger them all. The Jews are prepared to amputate David's hand, although for a man who lives by his extraordinarily skilled hands, this would be a terrible disaster. Fortunately David recovers. Then the Jews read a chilling newspaper report about seven Riga Jews who were hidden in a cellar by a female janitor, Alma Polis; all were caught in late August "when liberation was at the door" and shot promptly.

Their thoughts of life after the war are fixated mainly on revenge (by courts, not by mob action). Linkimer fervently believes that he has a sacred duty to stay alive in order to bring the murderers to justice. They prepare lists of German and Latvian murderers.

Then they start planning an organizational structure for pursuing revenge after liberation, and devise a 12-point plan for a “work collective” headed by a three-person committee. Naively misjudging possibilities under the Soviet regime, they plan to get this collective officially incorporated, enabling its members to apply for weapons permits. None of them is to go out anywhere alone and without weapons. They will sever all relations with Latvians “without exception”, but in individual cases the whole collective must decide whether the person “has murder on his conscience”. Searches for relatives are to be made only by three trustworthy members of the collective. Only if this search is unsuccessful may individuals conduct their own searches with the approval of the committee. Evidently their world had shrunk during the months of isolation, causing them to make quite unrealistic plans.

Linkimer and at least some of his comrades have a sweepingly negative view of the Latvian nation, despite the kindness they have experienced from individual Latvians, such as the farmers near Paplaka and above all the Seduls couple. This attitude is not surprising, as such ethnic stereotyping was the norm all over Eastern Europe and reached its most extreme expression in the Nazi Holocaust. A poignant illustration of this mindset is the following exchange between Seduls and Linkimer, prompted by a BBC appeal on 6 July 1944 to help save the remaining Jews of Hungary and Poland. Linkimer tells Seduls of this appeal, who replies.

“I took you on without being asked. I did not wait for you to come to me, I went to find you. I did not seek your money or your belongings. I wanted to save you because David was my good friend, and because I simply am willing to take great risks for such causes. And now I want to say something serious to you. I know that the time of Latvian liberation is approaching. How and what will happen, I do not know. I only know that you want to take revenge on the murderers, and you have a right, even an obligation, to this. But I ask of you one thing: that no more innocent [people] suffer. And when an innocent person comes to you, don’t shut the door to him, do help him, don’t let yourself become carried away [by blind revenge]; remember that I also helped you only because you are innocent.”

Linkimer’s tortured soul apparently is so overwhelmed by thoughts of revenge that it cannot yet free itself of ethnic stereotypes or agree to help innocent Latvians:

“Robert,” I answer him, “We Jews and also the Russians have never had a program to exterminate a people because their forefathers were Latvians, Lithuanians, or Gypsies. In our eyes, every person has a right to live, but only as long as he does not lay his hands on the life of an innocent person – then he must be punished. We have no interest in pursuing innocent people. You Latvians must, however, protect yourselves primarily from your own Latvians because one seeks to bury the other in order to ingratiate themselves with the Germans.”

Fortunately the Jews keep some balance in their lives. They start teaching each other Latvian, Russian, and Hebrew as well as electricity and mathematics. In their spare time they play chess and checkers with home-made pieces, and they read books and magazines supplied by Roberts.. They also dig an escape tunnel.

September to October 1944

The German military situation deteriorates. Although the Allied advance in the West has nearly stalled after liberation of France and Belgium, the Soviets continue to make progress. The Red Army occupies most of Estonia, Lithuania, and Eastern Latvia, trapping the 28 divisions of German Army Group North in Courland (Kurzeme), the westernmost Latvian province where Liepāja is located. That province, now called “Fortress Courland”, remains in German hands until the end of the war.

The war comes closer to Liepāja. In early September, civilians are sent out daily to dig trenches in the countryside east of Liepāja. All men previously deferred from military duty must report to the draft commission, where almost everyone, including cripples and sick people, is inducted. Roberts has also been summoned, and the Jews are deeply worried what will become of them if he is drafted. A new janitor will discover their hatch in a matter of days. They fill up their water tank and are prepared to live in the cave on their two-month supply of dried bread. But Roberts, who had been deferred because of thrombosis in his leg, has a solution. He asks David to put concentrated acetic acid on the scarred area to reopen the wound. After such treatment for several days the wound looks fearsome, and the draft commission rejects him.

The food situation is much tighter now. They live mainly on black bread and potatoes, some days only one of them or neither. Most of the 11 have diarrhea, the others have abscessed teeth. Major air raids are happening at ever-increasing frequency, first on industrial and military targets on the outskirts but then also on the centre of town. The town is abuzz with rumours that civilians will be forcibly evacuated by ship and that buildings will be mined and blown up. Roberts and the Jews plan to shoot any mine setters and disarm the mines. They also consider what to do if the building catches fire. They decide to split up into three groups, each going to a designated location and then reconnecting later.

The Jews are overjoyed when the Red Army captures Riga on 13 October 1944. They hope that some of their relatives have survived, not knowing yet that many were killed in selections in 1943/44 and the rest were sent to Stutthof, where most would perish. But the 11 now think that the fall of Riga will free up two Soviet armies for a final assault on Courland, and indeed, Radio Moscow claims that “liberation” is only a

matter of several days. But that does not happen. Most of the Soviet units are moved south for the final assault on Germany, and the remaining forces make only very slow progress.

Many gendarmes have appeared in town and, using dogs, search house after house for deserters. Roberts and the Jews try to mask any scents around the hatch, first with kerosene and then with garlic. The gendarmes also engage in a man-hunt, rounding up able-bodied civilians on the streets for immediate shipment to Germany, regardless of any children or other family members left behind.

November–December 1944

Although the front is fairly stable, the atmosphere in town becomes ever more gloomy and oppressive. Everybody except essential workers is to be evacuated, either to Germany or to the countryside. Man-hunts continue, and the pressure rises for “voluntary” evacuation to Germany. Roberts manages to get the coveted red permit slip, certifying that he is a mechanic for the bakery. Somehow he also gets a blank red slip for Tonija.

The last bombing raid has cracked the ceiling of the cave and some water pipes in the bakery upstairs, causing hot and cold water to gush into the sleeping area. The Jews stay up all night, incessantly bailing out the water with buckets. The flood continues for a week during which the Jews get little or no sleep. They first fight the flood with mops and buckets, but finally install a gutter emptying into a bucket.

Because of the air raids, cellar space has become very desirable real estate. Roberts has moved his bed into the cellar and Tonija sleeps there too, claiming that she is afraid to be seized by gendarmes if she sleeps at home. One of the tenants in the building asks Roberts if the two rooms outside the cave are available but Roberts puts him off by claiming that they are full of firewood. Several times each day and night, people tear at the door, causing great strain on the Jews. Sometimes it is the bakers.

Roberts’ nerves also are shot. He yells and makes a racket, and when someone tries to calm him down, he raises his voice: “I want to yell so that the whole house hears. Let the police come on my account. Let it cost me my head and your heads, too.” Regrettably, the warm friendship of the summer is gone, replaced by a tense, hostile relationship punctuated by frequent outbursts. But the relations among the Jews have also deteriorated badly: they are quick to take offense, argue, trade accusations, and sulk.

Roberts has obtained some massive, 20 cm wooden beams, and the Jews now cut them into pillars to support the ceiling. Not enough in case of a direct hit, but better than

nothing. Gendarmes who regularly visit a prostitute upstairs hear the noise and search the building but fail to find the Jews. The air raids sometimes have delayed effects: one afternoon a gas pipe cracks, causing all the Jews and Tonija in the front room to pass out, but fortunately Linkimer and Hirschberg who were in the cave discover them in time and revive them.*

Roberts decides that he and Tonija will completely relocate themselves to the cellar, and orders the Jews to build shelves, cupboards, and new beds for them. They are worried about the noise made by all this carpentry work, but Roberts insists.

As the Red Army inches forward, new trenches must be dug. Most of the people left in town are essential workers who have the prized red slip, but now they are required to dig trenches for some number of days in order to have their red slips revalidated by a special stamp. The newspaper warns that anyone shirking this duty will be severely punished, even shot. On a single errand, Roberts was stopped eight times for a check of his papers. People are seized in the street and immediately put on ships.

Months ago, Roberts had sent his wife Johanna and the children to Asīte in the countryside. He gets word that with the front approaching, they are hiding in a potato storage pit to await the Red Army. A few days later they are caught by Germans and returned to Liepāja, where she is to board the next ship to Germany. But Roberts throws her out of the cellar and forbids her to come down again. She does not yet know about Tonija but is desperate and considers suicide until David Zivcon succeeds in talking her out of it. All the Jewish men take her side and promise to provide for her and the children once Liepāja is liberated. Oddly, the three women all greet Johanna quite coldly and take Roberts' side, which leads to huge quarrels among the Jews. Linkimer is furious at the women, who seem to have forgotten all that Johanna has done for them.

One morning Linkimer is awakened by suspicious voices and realizes that the hatch is still open. He peers out, sees the green coat of a Latvian policeman, and fears that they have been discovered. But reassured by the calm tone of the conversation, he waits until the policeman has moved away from the hatch and then carefully closes it. It turns out that Roberts had overslept and let some people into the cellar without waking and alerting the Jews.

Manhunts in the town are intensifying. 1500 people are taken from their workplaces and homes and put on a ship to Germany. All women born between 1906 and 1928 would be forcibly evacuated the next day. There are persistent rumors about a nearly total forced evacuation of civilians.

* Household gas in Latvia was made from coal and contained a large amount of poisonous carbon monoxide.

Tonija wants to go back to her husband, and Roberts is distraught. He talks of suicide, but he also says to the Jews: "I am, after all, not bound to you. I will go my way and let my wife take over your care." Linkimer realizes that the mass evacuations may force Johanna and her children to hide in the cellar. (Tonija would then have to pretend to be the Jews' acquaintance but she does not agree.) To have young children in the cellar would be very dangerous, but Linkimer thinks "we must risk it because [Johanna] has risked enough for us." His resolve is strengthened by Tonija's remark: "[Johanna] would have left Roberts long ago but she must take you into consideration."

Finally, Johanna agrees that she cannot hide in the cellar because the children might make a fuss. (Actually the real reason is that Roberts wants her out of the way.) She offers to go to Germany, but decides, on David's suggestion, to go to friends in Dunika, 25 km away on the other side of Lake Liepāja. Linkimer's heart aches for her: she warmly welcomed the Jews, risking her life, and now there is no room in the cellar for her and the children. Soon it is Tonija's name day, for which she contributes two bottles of vodka. Linkimer is expected to say a few words, but feeling great compassion for Johanna, he decides to present his oration in verse, "so as not to say more to Tonija than he feels".

Some ugly episodes follow. Johanna has found out about Tonija and threatens to tell her husband. So does Tonija's mother, who wants to go to Germany with Tonija and her eight-year-old son. Tonija responds cryptically that this would cost her and her mother's lives, presumably for knowing about Jews in hiding. One of the tenants in the building tells Johanna that "Roberts should restrain himself because he knows that he has a secret. At some point the gendarmes will break down his doors and discover everything". All tenants in the building resent Roberts' infidelity and his treatment of Johanna.

Two massive air raids on 14 December severely damage the building, sparing the cave but blowing out doors and windows, smashing the contents of the front rooms and even flattening aluminum pots. One bomb had struck 3 m from the building, another had fallen across the street. The Jews spend days repairing the worst of the damage. They have no bread for at least four days and live on black *Ersatz*-coffee. More heavy air raids almost every day, shaking the walls of the cellar; one bomb lands right at the building wall but does not explode. Gendarmes repeatedly search the entire building, kicking in doors and checking documents.

Almost everybody has been brought close to or past the breaking point by the growing pressures: air raids, lack of food, forced evacuation, etc. Roberts has been appointed building manager for the entire 2nd police precinct and is responsible for finding vacant buildings for the Germans, in addition to repairing bomb damage in "his" building. His affair with Tonija is generating ever more problems and dangers: her angry

husband, Tonija's wish to go to Germany, dark hints from tenants that Roberts has a secret. Tonija out of jealousy forbids Roberts to support his wife and children. The Jews, too, are beginning to crack: hysterical outbursts by two of the women, quarrels by the men, and a growing disregard of precautions against discovery. They hammer and saw, not caring that Roberts alone could not make these noises simultaneously.

It gets worse in January. Several people more or less explicitly accuse Roberts of hiding Jews. Johanna, starving and freezing with her children for lack of firewood, writes a note to Roberts, begging him not to leave them in this difficult time. But if he continues in his heartless ways, he should not forget his old sin that has been overlooked up to now only because he has a wife and children. Roberts threatens to abandon the Jews if she "causes trouble", and Johanna, in her saintly kindness, yields to his blackmail. The Jews promise to share with her any bits of food that Roberts brings them. Tonija gets a letter from her ex-husband, warning that Roberts will "soon have to deal with the police who will discover all of his secrets". Emma, Johanna's sister, reproaches Roberts but gets thrown out. Then he orders Linkimer to ghost-write a letter to mollify Emma. Tonija moves out but only to prevent loss of her belongings in case Roberts is arrested.

The food situation goes from bad to worse, as the Red Army noose around the city continues to tighten. Roberts now has to provide for 19 people, including Tonija and her family, but food prices are going through the roof. Roberts brings a kilogram of horse meat, but it is full of maggots and is thrown out. Horses' feet – complete with horseshoes but devoid of meat – are made into "cavalry soup". They cook a thin oat gruel but when they notice that it is full of worms, most stop eating whereas Linkimer fishes out the biggest worms, pretends that the rest are tiny noodles, and eats this "living soup" with gusto for the next three meals.

The diary ends on 20 February 1945, Roberts' birthday. Less than three weeks later, on 10 March, Roberts goes to his apartment and sits down to lunch. But a Soviet shell fragment flies in through the window and tears him to pieces. His wife, children, and the Jews are absolutely shattered, but life must go on. Johanna applies for the janitor's job and gets it, but clearly cannot handle both the work and the procurement of food for everybody. She invites the librarian Arvids Skara to help her, after cleverly testing his dependability (see ref. 2–4). Liepāja is occupied by the Red Army only after the end of the war, on 9 May 1945, and the last few months are particularly hard. But all survive, although several of the Jews are down to half their normal weight. Riva is reunited with her daughter Ada.

The 11 Jews remain deeply grateful to the Seduls couple, see Johanna socially, and visit Roberts' grave. But the Seduls family gets no recognition from the government or public during the second Soviet occupation. In the 1970s, Roberts and Johanna were

recognized by Yad Vashem as *Righteous Among the Nations*. In 2004, plaques were installed at Tirgoņu 22 (formerly 14), with the text of a little poem written by Linkimer in the cellar:

“Šinī namā Roberts un Johana Seduli slēpa un izglāba 11 ebrejus 1943.–1945. g.

Tāpēc vārds Roberts Seduls

Palīks mūsu atcerē

Un ar zelta burtiem ieies

Liepājas žīdu vēsturē”.

“In this building Roberts and Johanna Seduls hid 11 Jews 1943–1945, thereby saving their lives

That’s why Roberts Seduls’ name

Will stay in our memory

Entering with golden letters

In Liepāja Jews’ history”.

References

- 1 K. Linkimer, “19 Months in a Cellar: How 11 Jews Eluded Hitler’s Henchmen. A Diary, 1944–1945.” Translated from Yiddish by Rebecca Margolis, edited by Edward Anders. Published by Museum “Jews in Latvia”, Riga (2008).
- 2 E. Bergs and Z. Eiduss, *Kur tu biji, cilvēk?* [Where Were You, Man?]. *Komunisti*, serialized in 24 installments (April, 1965).
- 3 E. Bergs and Z. Eiduss, *Where Were You, Man?* Abridged and annotated English translation by Edward Anders of *Kur tu biji, cilvēk?* Unpublished manuscript.
- 4 E. Bergers, “Pat nāves briesmās būt cilvēkam” [To Be Human Even in the Face of Mortal Danger], *Diena* 15 June 1993, p. 5. An unpublished, abridged and annotated English translation by Edward Anders is available.
- 5 Aron Vesterman, “Survival in a Libau Bunker” in Gertrude Schneider, *Muted Voices* (New York: Philosophical Library, 1987), pp. 157–167.
- 6 Marģers Vestermanis, “Ortskommandantur Libau: Zwei Monate deutscher Besatzung im Sommer 1941”, in Hannes Heer and Klaus Naumann, eds., *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944* (Hamburg: Hamburger Edition, 1995), pp. 241–261.
- 7 Heinz-Ludger Borgert, “Die Kriegsmarine und das Unternehmen “Barbarossa””, *Mitteilungen aus dem Bundesarchiv* 1999:1 (1999), pp. 52–66.
- 8 Andrew Ezergailis, “The Holocaust in Latvia 1941–1944” (Riga and Washington: The Historical Institute of Latvia, 1996), pp. 286–298.
- 9 Dov Levin, “Liepāja” in *Pinkas Hakehillot Latvia v’Estonia* (Jerusalem: Yad Vashem, 1988), pp. 180–186. An English translation of the Liepāja chapter (*Encyclopedia of Jewish Communities, Latvia and Estonia*) by Shalom Bronstein is available at http://www.jewishgen.org/Yizkor/Pinkas_latvia/lat_00170.html

- ¹⁰ Edward Anders, "Liepāja", in *Encyclopedia of Camps and Ghettos, Vol. 2*, US Holocaust Memorial Museum (to be published about 2010).
- ¹¹ USHMM, RG-18.002M (LVVA), file 83-1-22.
- ¹² LVVA, Schutzpolizei Libau, Report of 16 February 1942. P-83-1-207, p. 112.
- ¹³ Yiddish, like Hebrew, is usually written without vowels, and thus the consonants VSTN alone do not suffice for an unambiguous reading of the name.

Rebeka Margoliss, Edvards Andersss

Linkimera dienasgrāmata: kā vienpadsmit ebreji pārdzīvoja holokaustu

Kopsavilkums

Viens no ievērojamākajiem ebreju glābējiem Latvijā bija Liepājas sētnieks Roberts Seduls (1906–1945), kurš kopā ar sievu Johannu Sedulu (1910–1987) slēpa vienpadsmit ebrejus dzīvojamās mājas pagrabā pilsētas centrā no 1943. gada līdz 1945. gadam. Visi pārdzīvoja karu, vienīgi pats glābējs R. Seduls traģiski gāja bojā padomju bombardēšanas laikā 1945. gada 10. martā.

Viens no izglābtajiem ebrejiem – skolotājs Kalmans Linkimers (1913–1988) kopš pašas pirmās kara dienas 1941. gada 22. jūnijā rakstīja dienasgrāmatu, bet bija spiests to pamest 1944. gada aprīlī, kad aizbēga no Paplakas militārās nometnes uz Sedulu pagrabu. Šeit viņš atsāka rakstīt dienasgrāmatu, dienu pa dienai sniedzot pārskatu par pieredzēto no 1944. gada 29. aprīļa līdz 1945. gada 20. februārim un restaurējot zudušās lappuses, kas vēstīja par nacistu okupācijas pirmo – visasiņaināko gadu no 1941. gada 29. jūnija līdz Liepājas geto izveidošanai 1942. gada 1. jūlijā. K. Linkimers pierakstīja arī to ebreju izglābšanās stāstus, kuri sasniedza Sedulu pagrabu 1943. gada oktobrī–decembrī. Tā tapa jidišā rakstīta dienasgrāmata – 80 000 vārdu, 315 rokraksta lappuses, kas sniedz diezgan pilnīgu vērojumu par nacistu okupāciju Liepājā, ko skatīja vienpadsmit ebreju acis, nemitīgos nāves draudos dzīvojot šīs 1410 dienas.

Atšķirībā no vairuma holokausta atmiņu, kas rakstītas ilgi pēc kara, K. Linkimera dienasgrāmatas liela daļa tapusi notikumu norises laikā vai tūlīt pēc tiem. Tādēļ tajā saglabāts spilgts pārdzīvojums, konkrētā brīdī radušās domas, izjūtas un sasprindzinājums, ko nav nogludinājis laika plūdums. Pat pirmo divu gadu restaurētās atmiņas ir rakstītas vienmēr klātesošo nāves draudu ēnā.

Vēl kā izņēmums ir jāmin tas, ka šiem vienpadsmit ebrejiem bija pieejams Sedulu sagādāts radioaparāts. Atšķirībā no nometņu gūstekņiem, kuriem bija liegta jebkāda pieeja ziņām un informācijai, izņemot atsevišķus gadījumus – bieži vien nepatiesas baumas, vienpadsmit Liepājas ebrejiem bija iespēja sekot militārajiem un politiskajiem notikumiem ik stundu.

Nacistu rīkotās slepkavības sākās jau pirmajā okupācijas dienā. Par upuriem kļuva operas diriģents no Vīnes, kurš centās aizstāvēt savu meitu, kad kāds *SD* virsnieks mēģināja viņu izvarot, un vairāki ebreji, kurus turēja aizdomās par piederību strādnieku gvardei. K. Linkimeram un citiem ebrejiem vēlāk pavēlēja atrakt noslepkavoto līķus un pārāpbedīt ebreju kapsētā. Saskaņā ar rīkojumu visiem ebreju vīriešiem vecumā no 16 līdz 60 gadiem bija katru rītu jāpulcējas laukumā pie Ugunsdzēsēju nama, kur *SD* vīri par viņiem ņirgājās un pazemoja. Lielāko daļu sapulcināto pēc tam nosūtīja strādāt, bet katru dienu vairāki ebreji tika aizvesti uz sieviešu cietumu spīdzināšanai, kam sekoja transportēšana uz nošaušanas vietu pludmalē.

Arī K. Linkimers vairākas reizes iekļuva šajās cilvēku medībās. Saprzdams, ka tikai neaizstājams amatnieks varētu tikt pasaudzēts, K. Linkimers ātri apguva stiklinieka arodu, nomainot bombardēšanas laikā izsistos logus. Savukārt citi – par mazāk vajadzīgiem atzītie ebreji tika nošauti. 1941. gada jūlija beigās no Rīgas ieradās t.s. Arāja komanda un triju dienu laikā nošāva 1100 ebreju vīriešu.

Tomēr daudzi ebreji vēl aizvien ticēja, ka cilvēkus vienkārši pārvieto uz darba nometnēm laukos. Šo viltus cerību centās uzturēt paši nacisti, kuri atsevišķus neizbēgamai nāvei nolemtos ebrejus piespieda rakstīt vēstules ģimenēm ar apgalvojumiem, ka viņi strādājot ceļu vai dzelzceļa būvē un tamlīdzīgi, un lūgumiem sūtīt viņiem naudu, siltākas drēbes vai zeltlietas apmaiņai. K. Linkimeram bija noruna ar svaini, ka, gadījumā ja vienu no viņiem arestēs un tas zinās, ka tiks nošauts, tad viņš lūgs baltu apakšveļu (līķauta simbols). Un, protams, kāds latviešu policists atnesa šādu vēstuli: "Esmu netālu no Embūtes un strādāju ceļu darbos. Man klājas labi. Atsūti naudu, drēbes un baltu apakšveļu."

1941. gada septembra beigās sākās arī ebreju sieviešu slepkavošana. Liepājā izveidoja latviešu *SD* vadu ebreju nošaušanai. Līdz tam slepkavības veica vācieši (izņemot 1941. gada 22.–25. jūlija šaušanu Arāja komandas izpildījumā). Līdz novembrim bija noslepkavota gandrīz puse ebreju. Novembra beigās izdzīvojušos sāka satraukt baumas, ka armijas šautuvē Šķēdē latviešu policisti rok lielu bedri. Drīzumā vietējā avīzē parādījās paziņojums, ka ebreji 1941. gada 15. un 16. decembrī nedrīkst atstāt savus mājokļus. Daudzi ebreji, saprazdami, kas viņus gaida, izdarīja pašnāvību. No pulksten 4 rītā latviešu policistu grupas metodiski apstaigāja māju pēc mājas, arestējot ebrejus, kurus vispirms nogādāja sieviešu cietumā, pēc tam aizveda uz 12 kilometru attālo nošaušanas vietu Šķēdē. Tur ebrejiem pavēlēja izgērbties, jaunām sievietēm pilnīgi, citiem līdz apakšveļai, un grupā pa 10 cilvēkiem dzina pie bedres. Slepkavošanu pārmaiņus veica trīs šāvēju komandas, divas latviešu un viena vācu, katra 20 vīru sastāvā. Akcija noslēdzās 17. decembrī, un nonāvēti tika 2749 ebreji.

1942. gada 15. februārī sarīkotajā ebreju iznīcināšanas akcijā noslepkavoja apmēram 170 cilvēku. Vēl viena slepkavošana notika Ādolda Hitlera dzimšanas dienā – 20. aprīlī. Geto izveidošanas laikā 1942. gada 1. jūlijā dzīvi vēl bija palikuši 832 Liepājas ebreji.

Starp izdzīvojušajiem bija elektriķis Dāvids Zivcons. Reiz kādā 1942. gada jūnija vakarā viņš apciemoja savu vecu draugu bijušo jūrnieku Robertu Sedulu, kurš tajā laikā strādāja par sētnieku lielā dzīvojamā namā Liepājā, Tirgoņu ielā 14. Būdam dzīļi sašutis par ebreju slepkavošanu, R. Seduls bija gatavs izstrādāt plānu D. Zivconam un viņa sievas glābšanai. Mājā, kurā strādāja R. Seduls, pagrabstāvs bija vesels labirints, un kādā vietā trīs sienas veidoja dzīļu U formas nišu. Šajā vietā, uzceļot ceturto sienu, R. Seduls nolēma izbūvēt slēptuvi. D. Zivconam viņš lūdza ievilkāt slēptuvē elektrības vadus.

1943. gada 5. oktobrī D. Zivconu izsauca salabot SD telegrāfa aparātu. Kad darbs bija izdarīts un aparāts atsāka sūtījumu pieņemšanu, D. Zivcons paspēja izlasīt frāzi "likvidēt 8. oktobrī...". Tajā pašā vakarā D. Zivcons, viņa sieva Hanna kopā ar Mihaelu un Hildu Skuteļskiem, pārgriežot geto dzeloņstiepli žogu, aizbēga uz aptuveni 500 metru attālo R. Sedula namu.

Pēc geto likvidācijas Liepājā palika trīs ebreju amatnieki – juvelieris Mihaels Libauers un kurpnieki Josifs Mendelštamms un Šmerls Skuteļskis (Skuteļskis nebija 1943. gada 5. oktobrī aizbēgušā Mihaela Skuteļska radnieks). Viņiem ierādīja dzīvesvietu SD mītnes bēniņos. Šo amatnieku uzdevums bija izgatavot greznumlietas, kurpes un zābakus, ko SD vīri kā Ziemassvētku dāvanas sūtītu savām ģimenēm uz Vāciju. Vēlāk viņus 10 dienas nodarbināja no geto aizvesto ebreju mantu šķirošanā. Ar padomju karagūstekņa Trofima Torbika palīdzību ebrejiem izdevās izkļūt brīvībā 1943. gada 1. decembrī. Jau pēc dažām dienām viņi patvērās Sedula slēptuvē.

Visdramatiskākais ir Rivas Zivcunas un viņas četrgadīgās meitas Adas izglābšanās stāsts. Riva un Ada kopā ar apmēram 800 citiem ebrejiem 1943. gada 8. oktobrī tika izvestas no geto un nogādātas Mežaparka koncentrācijas nometnē. Šeit Rivu – māti ar bērnu, jaunāku par 12 gadiem, atzina par darbam nederīgu (tas nozīmēja drošu nāvi) un pārveda uz Rīgas geto. Te viņa un vairākas citas līdzīgā stāvoklī nokļuvušās sievietes ar Mellera atbalstu vairākkārt – taču neveiksmīgi – mēģināja ielavīties starp darbos sūtāmajām. Visbeidzot Mellers atnāca kopā ar kādu latviešu policistu Avotu, kurš viņas abas izveda no geto, uzdodot par savu sievu un bērnu. Avots viņas aizveda uz savas draudzenes dzīvokli. Taču Avota draudzene, pēc dažām dienām sapratusi, ka sieviete un meitene nav krievietes, kā bija apgalvojis Avots, bet gan ebrejietes, negribēja viņas paturēt. Tāpat nesekmīgs izrādījās R. Zivcunas mēģinājums atrast patvērumu pie kāda sava pirmskara drauga, un viņa atgriezās Liepājā. Šāds ceļojums cilvēkam bez personas dokumentiem bija īpaši bīstams, taču arī Liepājā R. Seduls nevēlējās viņas pieņemt, jo pamatoti baidījās, ka četrgadīgs bērns var raudāt, tā atklājot viņa ierīkoto slēptuvi. Tikai pēc tam, kad latviešu atraitne Otilija Šimelpfeniga paņēma bērnu pie sevis, R. Seduls piekrita paslēpt R. Zivcunu.

32 ebreji, to vidū arī dienasgrāmatas autors K. Linkimers, vēl 1943. gada sākumā tika aizsūtīti uz Paplaku, kur viņiem bija jāatjauno karabāzes barakas. Ebreji tur palika arī pēc Liepājas geto likvidācijas. Kad 1944. gada 28. aprīlī atbrauca automašīna ar četriem SD vīriem, lai, iespējams, aizvestu ebrejus, K. Linkimers kopā ar diviem draugiem Zēligu

Hiršbergu un Āronu Vestermani paslēpās kaimiņu zemnieces Brūveres siena gubenī. Pēc dažām stundām Brūvere viņus brīdināja, ka vācieši sākuši aizbēgušo ebreju meklēšanu, un K. Linkimers ar biedriem naktī kājām nogāja 30 kilometru, līdz pulksten 5 no rīta sasniedza Liepāju un nonāca pie R. Sedula.

Ebreji daudz domāja un sprieda, kā pēc kara atriebties slepkavām, viņi sagatavoja vācu un latviešu tautības slepkavu sarakstus, plānoja izveidot speciālu komiteju. Zīmīga šajā ziņā bija kāda dienasgrāmatā atspoguļota saruna starp K. Linkimeru un R. Sedulu pēc angļu radio 1944. gada 6. jūlijā pārraidītā aicinājuma palīdzēt glābt izdzīvojušos Ungārijas un Polijas ebrejus. K. Linkimers par to pastāstīja R. Sedulam, kurš teica: “Es jūs pieņemu bez lūgumiem. Es negaidīju, lai jūs nāktu pie manis, pats gāju jūs uzmeklēt. Es necentos iegūt jūsu naudu vai jūsu mantu. Es gribēju izglābt jūs, jo Dāvids bija man labs draugs, un tāpēc es vienkārši vēlējos uzņemties šo lielo risku. Un tagad es tev gribētu teikt kaut ko nopietnu. Es zinu, ka tuvojas Latvijas atbrīvošanas laiks. Kā un kas notiks, es nezinu. Es vienīgi zinu, ka jūs gribat atriebt slepkavām, un jums uz to ir tiesības un pat pienākums to darīt. Bet es lūdzu jums tikai vienu, lai vairs neciestu nevainīgi [cilvēki]. Un, kad kāds nevainīgs cilvēks nāks pie jums, neaizveriet viņa priekšā durvis, palīdziet viņam, neļaujiet aizraut sevi līdzī aklai atriebībai; atcerieties, ka arī es jums palīdzēju tikai tāpēc, ka jūs esat nevainīgi.”

K. Linkimera atbilde bija šāda: “Robert, mums – ebrejiem un arī krieviem nekad nav bijis programmas iznīcināt cilvēkus tāpēc, ka viņu senči bijuši latvieši, lietuvieši vai čigāni. Mūsu skatījumā ikvienam cilvēkam ir tiesības dzīvot, bet tikai līdz tam brīdim, kad viņš liek klāt rokas nevainīga cilvēka dzīvībai, tad viņš ir jāsoda. Jums, latviešiem, tomēr sevi vispirms jāpasargā no jūsu pašu latviešiem, jo ikviens ir gatavs izrakt bedri otram, lai tikai pieglaimotos vāciešiem.”

Frontei tuvojoties, Liepājā dzīve slēptuvē kļuva aizvien bīstamāka. Daudz grūtāk bija sagādāt pārtiku, nācās iztikt ar rupjmaizi un kartupeļiem, vēlāk pat ar tārpainas zirga gaļas atlikumiem. Arvien biežāki kļuva žandarmu reidi, namu pārmeklēšanas un dokumentu pārbaudes. Tiešus draudus radīja biežie padomju aviācijas uzlidojumi. Tam visam papildu slogu izraisīja sarežģītās attiecības pašu Sedulu ģimenē. Dienasgrāmata noslēdzas ar R. Sedula dzimšanas dienu 1945. gada 20. februārī.

Vienpadsmit izglābtie ebreji nekad neaizmirsā savus glābējus. Taču pēc kara Sedula ģimene padomju režīma laikā no varas vai sabiedrības puses neguva nekādu atzinību. Savukārt 20. gadsimta 70. gados *Yad Vashem* pasludināja Robertu un Johannu Sedulus par Taisnīgajiem starp tautām. 2000. gadā pie nama Liepājā, Tirgoņu ielā 22 (Otrā pasaules kara laikā mājai bija 14. numurs), tika uzstādīta piemiņas plāksne.

Aigars Urtāns

Holokausts Latvijas provincē: Abrenes apriņķis

1938. gadā Latvijas austrumos esošais Jaunlatgales apriņķis tika pārdēvēts par Abrenes apriņķi. Tas bija viens no mazākajiem Latvijas apriņķiem, par to mazāks Latgalē bija tikai Ludzas apriņķis. Līdz Otrajam pasaules karam Abrenes apriņķī bija piecpadsmit pagastu un divas pilsētas – Abrene, ko līdz 1938. gadam sauca par Jaunlatgali, un Balvi.

Tāpat kā citur Latgalē, arī Abrenes apriņķī dzīvoja daudz ebreju. Pēc Ceturtās tautas skaitīšanas datiem 1935. gadā, Jaunlatgales apriņķī dzīvoja 1558 ebreji. No tiem apmēram trešā daļa dzīvoja Viļakas pagastā (Viļakā dzīvoja 465 ebreji jeb apmēram 29,4% miesta iedzīvotāju), bet apriņķa centrā Abrenē – tikai 61 ebrejs, tas ir, 4,9 procenti pilsētas iedzīvotāju. Ebreji dzīvoja arī citos Jaunlatgales apriņķa pagastos – visvairāk Baltinavas un Rugāju pagastā, attiecīgi 187 un 150 ebreji. 379 ebreji jeb 18,7 procenti no iedzīvotāju skaita dzīvoja Balvos.¹

Vācijas un PSRS kara sākumā 1941. gada vasarā, kad Latviju okupēja nacistiskās Vācijas karaspēks, Abrenes apriņķī, tāpat kā citur Latvijā, tika īstenots noziegums – tur dzīvojošos ebrejus noslepkavoja. Turpinot holokausta norišu pētniecību Latvijā, izmantota līdzīga metodoloģija un avoti kā iepriekšējos autora pētījumos par holokaustu Bauskas, Valmieras, Ludzas, Kuldīgas un Madonas apriņķī.² Šī pētījuma mērķis ir atklāt holokausta norises Abrenes apriņķī. Lai to sasniegtu, pētījuma galvenais uzdevums ir noskaidrot nozieguma hronoloģiju un apjomu, kā arī apzināt traģēdijas problemātiku un citus ar to saistītos aspektus – pieejamo avotu bāzi un tās sniegto informāciju, okupācijas varu maiņas apstākļus un situāciju 1941. gada jūlija sākumā, latviešu institūciju, vērmahta militāro komandantūru, vācu Drošības policijas un *SD* lomu un līdzatbildību notikušajā noziegumā, kā arī ebreju glābšanas epizodes un rīcību ar ebreju mantību.

Vēstures avotu un literatūras apskats

Šī un iepriekš minēto pētījumu par holokausta norisēm Latvijas provincē būtisks vēstures avots ir Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LVA) 1986. fonda 1. un 2. aprakstā esošās noziegumos pret padomju varu apsūdzēto un sodīto personu krimināllietas. Caurskatot

krimināllietu rādītāju,³ redzam, ka apsūdzība par piedalīšanos noziedzīgās akcijās pret ebrejiem Abrenes apriņķī izvirzīta tikai deviņām personām, taču daudzi bijušie Abrenes apriņķa paš aizsardzībnieki, vēlākie palīgpolicisti, ir apsūdzēti un notiesāti par piedalīšanos dažādās represijās pret padomju pilsoņiem (bez tautības norādes). Līdzīga aina ir konstatēta arī citu apriņķu kontekstā.

Iepazīstoties ar to personu krimināllietām, kas tiesātas par holokausta noziegumiem, jāsecina, ka tās nepārsniedz 100 lapu un apsūdzības par līdzdalību holokausta noziegumos netika pierādītas. Tās tika veidotas pēc šāda principa: pēc padomju drošības iestādēs saņemtajiem ziņojumiem apcietināja aizdomās turamās personas, ierosināja krimināllietas un izvirzīja apsūdzības, kuras apsūdzētie noraidīja pat konfrontācijā ar nedaudzajiem lieciniekiem, taču tas netraucēja bez papildu izmeklēšanas apsūdzības pamatotai pierādīšanai krimināllietas novest līdz Kara tribunāla tiesas sēdei un "loģiskam" iznākumam – dažāda termiņa cietumsodam par līdzdalību noziegumos pret ebreju tautības padomju pilsoņiem. To konstatējot, var pieņemt tikai krimināllietās minēto vispārējo notikumu gaitu, arī noziegumu laiku un vietu, kur noziegumi tika pastrādāti, bet ir grūti runāt par konkrētu personu līdzdalību noziegumos, kā arī atklāt daudzas citas noziegumu pastrādāšanas nianšes.

Izzinot to personu krimināllietu materiālus, kuras tika apsūdzētas un notiesātas par piedalīšanos padomju pilsoņu (bez tautības norādes) nošaušanā 1941. gada jūlijā, atklājas vairāki interesanti fakti. Proti, daļā šo krimināllietu ir apjomīgi izmeklēšanas materiāli (krimināllietas sastāv no vairākiem sējumiem, it īpaši tās, kas tapušas 20. gadsimta 60.–70. gados), un starp izmeklētajām noziegumu epizodēm ir liecības arī par ebreju tautības iedzīvotāju slepkavošanu 1941. gada jūlijā. Taču jāatzīst, ka padomju izmeklētājus holokausta epizodes Abrenes apriņķī interesēja salīdzinoši maz – tās izmeklētas virspusēji, tiek atklāti vairāki interesanti fakti, kas netiek sīkāk izmeklēti. Tas skaidrojams ar to, ka apsūdzības būtība šajās krimināllietās bija represijas pret padomju pilsoņiem, starp kuriem bija gan padomju aktīvisti, gan ebreji, gan padomju partizāni.

Vienlaikus ar padomju valsts drošības iestādēm pēc kara darbu Latvijā sāka Republikas Ārkārtējā komisija (turpmāk – Ārkārtējā komisija), kas meklēja liecības par vācu fašistisko iebrucēju un viņu līdzskrējēju zvēribām, t.sk. par holokausta norisēm. Par Abrenes apriņķi šīs komisijas materiālos, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) P-132. fonda 26. un 30. apraksta vairākās lietās, ir atrodama vispārīga informācija, vairāku personu liecības par holokaustu, nogalināto personu saraksti, kā arī uzskaitītas noziegumos iesaistītās personas un norādīts noslepkavoto cilvēku skaits. Abrenes apriņķa komisijas materiālos nav dokumentu par holokaustu Abrenes pilsētā un Augšpils, Gauru, Kacēnu, Linavas, Purvmales un Upmales pagastā, kurus 1944. gada augustā pievienoja Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Pleskavas apgabalam.

Strādājot ar Ārkārtējās komisijas dokumentiem, kuros atspoguļoti notikumi Abrenes apriņķī, jāņem vērā, ka šajā informācijā ir jaušama tendence pārspīlēt, it īpaši tas attiecināms uz upuru skaitu, kā arī atsevišķu notikumu izklāstu. Iespējams, ka tas saistīts ar informācijas vākšanas forsēšanu vai idejiskām nostādnēm par vācu fašistisko iebrucēju un viņu līdzskrējēju zvērībām. Tādos apstākļos tad arī, visticamāk, radās “liecības” par it kā notikušām necilvēciskām zvērībām, piemēram, Balvos. Ārkārtējās komisijas vadība Rīgā izteica pārmetumus Abrenes apriņķa komisijai par vājo darbību, jo, piemēram, daudz vairāk materiālu par vācu fašistisko iebrucēju un viņu līdzskrējēju noziegumiem Abrenes apriņķa teritorijā bija savākusi un Ārkārtējai komisijai nosūtījusi Sarkanās armijas Pretizlūkošanas pārvalde *Smerš*.⁴ Šie apstākļi nav ievēroti dažu holokausta pētnieku darbos, kas nekritiski pieņēmuši šī vēstures avota sniegto informāciju par notikumiem Abrenes apriņķī.⁵ Lai izzinātu situāciju, papildinātu un precizētu to informāciju, ko sniedz LVA esošās notiesāto personu krimināllietas, jāveic rūpīga Ārkārtējās komisijas dokumentu analīze – dokumenti “jākonfrontē” un informācija jāsalīdzina.

Ārkārtējās komisijas fondi glabā arī kādu īpašu dokumentu – 1941. gada jūlijā Madonas cietumā ieslodzītā Artūra Liedes liecību.⁶ Viņš nejaušības dēļ kļuva par liecinieku ebreju slaktiņam Madonā, Litenē, Viļakā, Balvos, Abrenē, Alūksnē un Apē. Šī vēstures avota tapšanas apstākļi, sniegtās informācijas analīze, ticamības pakāpes noskaidrošana, kā arī literatūrā pausto viedokļu analīze ir sniegta pētījumā par holokaustu Madonas apriņķī.⁷ Liecība galvenajos vilcienos ir visai tuvu patiesībai (patiesa ir hronoloģija ar dažiem precizējumiem un notikušā apraksts), bet apšaubāms ir minētais upuru skaits.⁸ To var secināt arī no citā laikā un citos apstākļos tapušās Viktora Arāja komandas bijušā dalībnieka Eduarda Baloža, kurš piedalījās ebreju slepkavībās minētajās vietās, krimināllietas.⁹ Informācija abos dokumentos ir ļoti līdzīga.

Holokausta gaitu Abrenes apriņķī papildina daži Abrenes apriņķa policijas dokumenti, kas glabājas LVVA 1784. fonda 2. aprakstā. Tie ir dokumenti, kas satur informāciju par Abrenes apriņķa paš aizsardzības vienībām, kuras šeit sauca par “Dzimtenes Sargu” (arī “Tēvijas Sargi”) vienībām (tulkojums no vācu valodā lietotā “*Heimschutz*” vai “*Heimatselbstschutz*”), par šī dienesta reorganizāciju un policijas palīgdienesta struktūras veidošanu 1941. gada augustā–septembrī (6. lieta), kā arī par rīcību ar dažām ebrejiem kādreiz piederušajām ēkām Viļakā 1942.–1943. gadā (16. lieta).

No visai plašā Abrenes apriņķa valdes dokumentu apjoma LVVA 3789. fondā tikai daži dokumenti liecina par ebreju mantas savākšanu Viļakā pēc to bijušo īpašnieku nogalināšanas. Par to, kas noticis ar ebreju atstāto mantu un īpašumiem citur apriņķa teritorijā, trūkst dokumentu, to var vien nojaust pēc analogijas ar notikumiem Viļakā un citur Latvijas provincē.

Holokausts Abrenes apriņķī ir skarts dažu holokausta pētnieku darbos, no kuriem plašāko informāciju ir sniedzis novadpētnieks un vēstures skolotājs Josifs Ročko.¹⁰

Latgales holokausta historiogrāfijā viņš tiek cildināts par mutvārdu vēstures avotu (atmiņas un vēstules) izmantošanu,¹¹ tomēr aprakstā par Viļaku, Rugājiem un Balviem nevar uzziņāt tikpat kā neko jaunu, vien Ārkārtējās komisijas sniegto informāciju, turklāt nekritiski pasniegtu. Izņēmums ir ziņas un informācija par ebreju glābšanas gadījumiem Balvos.

Par holokaustu Abrenes apriņķī 1999. gadā izdotajā pētījumā "Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944" raksta arī latviešu izcelsmes vēsturnieks ASV profesors Andrievs Ezergailis. Profesora uzmanības centrā ir minētā A. Liedes liecība, turklāt no sniegtās informācijas par noziegumos iesaistītajām personām, salīdzinot to ar citos avotos minēto, var secināt par vēermahta militāro komandantūru un vācu Drošības policijas un *SD* lomu holokausta noziegumos Abrenes apriņķī.

Daži okupācijas varu maiņas apstākļu aspekti (1941. gada jūnijs–jūlijs)

Padomju un vācu okupācijas varu maiņu 1941. gada vasarā dažādos Latvijas reģionos ir pētījis un analizējis Latvijas vēstures institūta asistents Juris Pavlovičs. Pamatīgās vēstures avotu studijās balstīts ir viņa pētījums par okupācijas varu maiņu Latgalē, arī Abrenes apriņķī,¹² kas papildina vēsturnieka Elmāra Pelkausa pētījumu par latviešu bruņoto vienību organizēšanos un darbību Vācijas un PSRS kara sākumā.¹³

Okupācijas varu maiņas apstākļos, glābjoties no vācu karaspēka, daudziem ebreju bēgļiem izdevās pamest Latviju. Tomēr ne visur tas bija iespējams. Tā, piemēram, 1941. gada jūlija sākumā Ludzā un Kārsavā dažādu apstākļu dēļ, kas minēti arī J. Pavloviča pētījumā, "iestrēga" un uz austrumiem nepaspēja evakuēties lielas ebreju bēgļu grupas no Latvijas un Lietuvas. Vairākos pētījumos ir minēts, ka PSRS *NKVD* karaspēka īpašās (aizsprosta) vienības karavīri, lai neizraisītu iedzīvotājos paniku, bija bloķējuši kādreizējo Latvijas Republikas austrumu robežu un pat nošāvuši vairākus ebrejus, kas mēģināja to šķērsot.¹⁴ Acīmredzot tādēļ no Abrenes apriņķa uz austrumiem izdevās evakuēties tikai dažiem ebrejiem, kuru precīzs skaits nav zināms.¹⁵

Okupācijas varu maiņas laiku var uzlūkot kā vēsturisku fonu holokaustam. Kā norādījis J. Pavlovičs, 1941. gada vasaras notikumos Latgalē savdabīgu politisko gaisotni bija radījusi šejienes īpašā etniskā un ekonomiskā situācija (liels skaits nelatviešu¹⁶ un daudz mazzemnieku, kas bija lojāli padomju varai), kā arī padomju varas veiktās pārmaiņas (izglītotākā Latgales padomju elites daļa bija vietējās ebreju kopienas pārstāvji, kas bija ieguvuši amatus padomju varas laikā labo krievu valodas zināšanu dēļ).¹⁷

Kā viena no šī laika politiskās gaisotnes īpatnībām Abrenes apriņķī, kas atšķīrās no situācijas pārējā Latvijā, ir minams fakts, ka šeit Vācijas–PSRS kara sākumā bija maz nacionālo partizānu vienību. Tikai dažas bruņotas grupas izveidojās Abrenes apriņķa

rietumu jeb latviskajā daļā, taču tās bija visai neaktīvas.¹⁸ Nacionālo partizānu grupas darbojās Balvu apkārtnē, Tilžas un Bērzpils pagastā, kā arī Vīksnas pagastā, kur tās 1941. gada jūnija beigās izraisīja dažas bruņotas sadursmes ar vietējiem milīciem un padomju aktīvistiem.¹⁹ Vēl dažos Abrenes apriņķa rietumu daļas pagastos nelielas bruņotas partizānu grupas izveidojās līdz ar vērmahta vienību ierašanos un iesaistījās vācu militārpersonu pārraudzīto paš aizsardzības spēku dienestā.²⁰

Aplūkojot šo neredzēto bruņoto grupu darbību, E. Pelkaus ir minējis faktu, ka Vīksnas pagasta nacionālo partizānu grupa 1941. gada jūlija sākumā pirms vācu karaspēka ienākšanas iebrukusi vietējā aptiekāra ebreja Leibovica mājā Vīkstumežā, kā arī izsaka pieņēmumu, ka šī epizode varētu būt viena no neredzētajām antisemitisma izpausmēm nacionālo partizānu cīņu laikā Vācijas–PSRS kara sākumā 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā.²¹ Dokuments (krimināllieta), uz kuru atsaucas E. Pelkaus, diemžēl sīkāku informāciju nesniedz. Šis notikums ir pieminēts arī Ārkārtējās komisijas materiālos, taču nekas vairāk par to, ka bruņota banda kara sākumā Vīkstumežā ir piekāvusi cilvēkus, dokumentos nav atrodams.²²

Savdabīga situācija Abrenes apriņķī izveidojās arī pēc vācu karaspēka ienākšanas. Balvos vērmahta vienības ienāca 1941. gada 2. jūlija pēcpusdienā, Viļakā – 2. jūlija vakarā, Abrenē – 3. jūlija pēcpusdienā, taču šajās vietās vācu militārā pārvalde varu pārņēma tikai 4. jūlijā.²³ Vienlaikus ar jaunās varas institūciju dibināšanu organizējās arī latviešu paš aizsardzības spēki. Vietās, kur jau līdz vācu karaspēka ienākšanai bija izveidotas bruņotas partizānu grupas, to dalībnieki piedalījās paš aizsardzības dienesta (latviešu komandantūras) veidošanā un darbībā, bet, piemēram, paš aizsardzības vienība (latviešu komandantūra) Abrenē tika veidota tikai pēc 4. jūlija. Tajā bez latviešiem pieteicās arī daudzi cittautieši, kas personisku iemeslu dēļ alka atbēgties iepriekšējās varas piekritējiem, starp tiem arī ebrejiem.²⁴

1941. gada 8. jūlijā Latviešu paš aizsardzības spēku štābs Rīgā apstiprināja Latvijas apriņķu paš aizsardzības spēku komandieru pilnvaras,²⁵ un apmēram 10. jūlijā Abrenē ieradās pilnvarotais Abrenes apriņķa paš aizsardzības spēku komandieris virsleitnants Fricis Puzer-Millers.²⁶ Lai gan F. Puzer-Milleram bija Abrenes apriņķa paš aizsardzības spēku komandiera pilnvaras un J. Pavlovičs viņu raksturojis kā varaskāru līderi, 1941. gada jūlijā, iespējams, pat vēl ilgāk, virsleitnantam F. Puzer-Milleram bija maza saikne ar pagastos notiekošo. Šajā laikā viņš bija tikai apriņķa vietējo bruņoto spēku formāls komandieris. Vairāki apriņķa pagasti, kā arī Balvu pilsēta bija pakļauta Gulbenes vācu komandantūrai un latviešu paš aizsardzības spēku vadībai,²⁷ bet Tilžas un Baltinavas pagasts pakļāvās Ludzas vācu komandantūrai un latviešu paš aizsardzības spēku vadībai. Tādējādi Abrenes apriņķī 1941. gada jūlijā–augustā bija izveidojušās trīs atsevišķas pavēļu devējas institūcijas vietējiem paš aizsardzības formējumiem (arī par represijām pret ebrejiem):²⁸

- virsleitnants F. Puzer-Millers kontrolēja Abrenes pilsētu un tai tuvējos pagastus;
- Balvu pilsēta un tās apkārtnē (Balvu pagasts un vēl daži pagasti) bija pakļauta Gulbenes komandantūrai;
- Tilžas un Baltinavas pagasts tika pakļauts Ludzas komandantūrai, šajos pagastos aktīvu darbību izvērša kaimiņpagasta – Ludzas apriņķa Nautrēnu pagasta pašaisardzības vienība.

Šādas varas institūciju sistēmas dēļ visi Abrenes apriņķa ebreji netika nogalināti apriņķa teritorijā.

Visa Abrenes apriņķa teritorija F. Puzer-Millera kontrolē bija nonākusi 1941. gada augusta pirmajā pusē, jo šajā laikā viņš apkopoja ziņas par apriņķa pagastu pašaisardzības vienību bruņojumu.²⁹

Gandrīz visu 1941. gada jūliju, iespējams, vēl pat augusta sākumā, situācija Abrenes apriņķī bija vācu militārās pārvaldes kontrolē,³⁰ tāpēc pirmās represijas pret ebrejiem, ko veica pašaisardzībnieki, notika saziņā ar vācu militārajām iestādēm. Vēlāk – apmēram augusta sākumā, to apstiprina vairāki fakti, par kuriem runa būs turpmāk, ebreju jautājuma “galīgo risinājumu” Abrenes apriņķī pārņēma vācu Drošības policijas un SD institūcijas.

Ebreju slepkavošanas sagatavošana un norise (1941. gada jūlijs–augusts)

Balvi³¹

Vācijas un PSRS kara sākumā, ja var ticēt literatūrā atrodamajiem datiem, no Balviem pāri Latvijas robežai uz austrumiem izdevās evakuēties apmēram 50 ebrejiem.³² Nezināmos apstākļos kāda ebreju bēgļu grupa aptuveni 1941. gada jūlija sākumā no Balvu puses bija devusies nevis austrumu virzienā, bet gan uz rietumiem, un 6. jūlijā vietējie pašaisardzībnieki to aizturēja blakus esošā Madonas apriņķa Litenes pagastā.³³ Aizturētie kādu laiku bija ieslodzīti pagasta Aizsargu namā, pēc tam viņus konvojēja uz Gulbeni, kur tos sagaidīja tāds pats liktenis kā Gulbenes ebrejus – masu kaps bijušajā Latvijas armijas mācību poligonā Litenē 1941. gada 9. augusta rītā.³⁴

Konkrēts datums nav zināms, taču Ārkārtējās komisijas dokumentos ir minēts, ka 1941. gada jūlijā Balvos sāka ebreju pārvietošana uz dzeloņstieplu iežogotu kvartālu pilsētā, ko sauca gan par Balvu geto, gan par arestēto ebreju nometni.³⁵ Šeit nometināja arī vairākus desmitus Balvu apkārtnē (Balvu pagastā un vēl dažos pagastos) arestēto ebreju (iespējams, ka arī vairākus arestētos ebreju bēgļus no citām Latvijas vietām). Bez tam Ārkārtējās komisijas dokumentos ir minēts, ka dažas ebreju sievietes tika ieslodzītas Balvu cietumā, kur tās regulāri izvaroja gan vācu karavīri, gan vietējie

apsargi.³⁶ Diemžēl nekas vairāk par šiem notikumiem un to atbilstību īstenībai nav zināms. Tāpat precizējumu prasa J. Ročko apgalvojums, ka ebreju aresta laikā, kā arī geto teritorijā Balvos vietējie paš aizsardzībasnieki aktīvi meklēja vērtslietas un, tās neatraduši, ebrejus nošāva.³⁷ To kategoriski noliegt, protams, nevar, taču jādodomā, ka šeit varētu būt runa nevis par masveida ebreju nošaušanu, bet gan par atsevišķiem nepakļaušanās gadījumiem ar traģisku iznākumu, kā tas tajā pašā laikā bija vērojams, piemēram, Ludzā un Kārsavā.³⁸

Balvu ebreju slepkavošana sākās tad, kad "ebreju jautājuma risināšanu" Abrenes apriņķī pārņēma vācu Drošības policijas un SD institūcijas. Muzeja "Ebreji Latvijā" vadītājs Marģers Vestermanis ir uzsvēris, ka holokausta historiogrāfijā nostiprinājusies tēze par vācu Drošības policijas un SD struktūru klātesamību 1941. gada jūlija un augusta notikumos Latvijā ir uzskatāma par mītu. Tomēr vairāki fakti par notikušo Abrenes apriņķī liedz piekrist šim apgalvojumam. Ārkārtējās komisijas dokumentos ir lasāms, ka ebreju slepkavošanu Balvos, Rugājos, Viļakā un Abrenē ir vadījis hauptšarfīrers Hungerbergs,³⁹ kuru A. Ezergailis savukārt minējis kā Daugavpils SD vienības vadītāju Hugo Taberta palīgu Abrenes apriņķī.⁴⁰ Arī turpmāk iztīrītā Arāja komandas dalība Abrenes apriņķa ebreju noslepkavošanā liecina par SD lomu šajā noziegumā.⁴¹

Dokumentos un publicētajā literatūrā pretrunīgas ziņas ir par Balvu ebreju slepkavošanas datumu. Ārkārtējās komisijas dokumentos ir teikts, ka tas noticis 1941. gada 8. augustā.⁴² Šo datumu par atbilstošu īstenībai pieņēmis arī J. Ročko,⁴³ taču šīs komisijas citā lietā ir minēts, ka Balvu ebreji noslepkavoti 1941. gada 9. augustā.⁴⁴ Pretrunu palīdz atrisināt turpat Ārkārtējās komisijas dokumentos esošā A. Liedes liecība. Tomēr arī šai liecībai jāpieiet kritiski. Pirmkārt, A. Liede ir minējis, ka zilais autobuss ar slepkavām no Madonas apriņķa Litenes pagasta vispirms ieradās Viļakā un tikai tad Balvos.⁴⁵ Maz ticams, ka slepkavas vispirms brauca uz tālāko Viļaku, tad griezās atpakaļ uz Balviem un pēc tam vēlreiz devās Viļakas virzienā uz Abreni. Šķiet, ka A. Liede, liecinot par slepkavu maršrutu, ir kļūdījies. Otrkārt, pētījumā par holokaustu Madonas apriņķī ir secināts, ka notikumu datējumā A. Liede kļūdījies par vienu dienu.⁴⁶ Tas nozīmē, ka no Litenes Balvos Arāja komanda ieradās nevis 8. augusta vakarā, kā liecinājis A. Liede,⁴⁷ bet gan 9. augusta vakarā un Balvu ebreju slepkavošana notikusi nākamajā dienā, t.i., 10. augustā. Tieši šis datums un arī loģiskākais slepkavu pārvietošanās maršruts sakrīt ar Arāja komandas dalībnieka Eduarda Baloža, kurš piedalījās šajās akcijās, liecību.⁴⁸

Dokumentu trūkuma dēļ nav skaidrs, kā notika Balvu ebreju slepkavošanas akcijas sagatavošana, taču ir zināms, ka Arāja komanda ieradās Balvos dienu iepriekš, t.i., 9. augusta vakarā, un nakti pavadīja kādā pilsētas skolā.⁴⁹ Tās pašas dienas vakarā vairākus ebreju vīriešus aizveda uz apmēram piecus kilometrus attālo Celmiņu mežu Gulbenes ceļa malā, kur tie ceļa kreisajā pusē aptuveni 200 metru no tā izraka vairākas

bedres (dokumentos minētas 7–10 bedres).⁵⁰ 10. augusta rītā geto teritorijā ieradās liels skaits vietējo paš aizsardzībasnieku, kuri vispirms pavēlēja vīriešiem stāties kolonnās, pēc tam tos konvojēja uz izraudzīto slepkavošanas vietu. Mežā jau atradās slepkavu komanda, kas sāka savu "darbu". Tajā pašā laikā Balvu geto teritorijā iebrauca vairākas kravas automašīnas, kas bija domātas sieviešu, bērnu un vecu cilvēku transportēšanai uz mežu. Ārkārtējās komisijas dokumentos,⁵¹ kurus nekritiski pieņēmis J. Ročko,⁵² minēts, ka uz mežu ar kravas automašīnām atvestos ebrejus, kuru vidū bija arī bērni, izgāza bedrēs uz jau nošauto ebreju līķiem, bedrē iemeta granātas, bet pēc tam smagi ievainotos un sakropļotos apraka dzīvus. Šāds apgalvojums izklausās pēc Ārkārtējai komisijai dotām politiskām nostādnēm par to, kādām jābūt vācu fašistisko iebrucēju un viņu līdzskrējēju zvērībām, jo nevienā citā dokumentā šis fakts nav minēts, un šāda rīcība tomēr nebija raksturīga Arāja komandas slepkavu grupām, kuras 1941. gada augustā rosījās visā Latvijā.

Ebreju noslepkavošana Celmiņu mežā tika paveikta vairāku stundu laikā, bedres aizraktas, un slepkavu vienība devās tālāk.

Kritiku neiztur arī apgalvojums, ka Balvu ebreju slepkavošana notikusi pēcpusdienā ap pulksten 15–16, ilgusi līdz tumsai, tad atsākta nākamajā dienā un līdz vakaram pabeigta, kā arī tas, ka šajā akcijā nogalināts vismaz 2000 cilvēku.⁵³ Ārkārtējās komisijas ziņojumā ir teikts, ka pēc kara Celmiņu mežā atrasti septiņi masu kapi, kuros aprakts 920 nogalināto, t.sk. 252 bērni,⁵⁴ citā dokumentā minēts, ka šeit nogalināts vairāk nekā tūkstotis cilvēku.⁵⁵ Šie dati noteikti ir pārspīlēti, jo Balvos un tās tuvākajā apkārtnē nemaz nebija tik daudz ebreju. Tāpēc daudz ticamāks ir skaitlis, ko minējis E. Balodis, ka Balvu tuvumā nogalināts apmēram 200–300 ebreju.⁵⁶ Arī A. Ezergailis, analizējot A. Liedes liecību, uzskata, ka Balvos nogalināts ne vairāk kā 300 ebreju⁵⁷ un, lai to paveiktu, pietiktu ar dažām stundām.

Atsaucoties uz muzeja "Ebreji Latvijā" datiem, J. Ročko ir sniedzis ziņas par izglābtajiem Balvu ebrejiem. Balvu skolotāju Klāru Česnu, mīlestības jūtu vadīts, savās lauku mājās Bērzpils pagastā visus kara gadus slēpa un izglāba Pāvels Akulovs, bet Balvu mācītājs Andrejs Ābeltiņš sava dzīvokļa pagrabā Balvos slēpa četrus ebrejus – Judeli Grīnmanu, Zusmani Latvinski, Jankeli Soloveju un Prīmani Meijeru, no kuriem izglābties izdevās tikai J. Grīnmanam. Viņam A. Ābeltiņš iedeva zirgu, un J. Grīnmans slepus devās austrumu virzienā. Viņš veiksmīgi pārgāja frontes līniju, un glābšanās izdevās.⁵⁸ Par pārējo trīs ebreju nogalināšanas apstākļiem informācijas nav.

Rugāju pagasts

Balvu pilsētai un pagastam kaimiņos esošajā Rugāju pagastā Vācijas un PSRS kara sākumā dzīvoja vairāk nekā simt ebreju. Kad tika nolemts sākt ebreju slepkavošanu, sākās ebreju aresti. Vispirms apmēram 1941. gada 8. augustā Rugāju pagastā arestēja

vairākus desmitus ebreju vīriešu, kurus konvojēja uz apmēram 20 kilometru tālo Liteni, kur kopā ar Gulbenes un Litenes ebrejiem Arāja komanda viņus nošāva 9. augustā.⁵⁹ Iespējams, ka tas bija saistīts ar to, ka šajā laikā daži Abrenes apriņķa rietumu daļas pagasti, kā minēts iepriekš, vēl bija pakļauti vācu un latviešu institūcijām Gulbenē. Pārējie Rugāju pagastā arestētie ebreji (sievietes, bērni un veci cilvēki) tika izvietoti trijās pagasta centra ēkās – pagastmājā, Sarkanā Krusta ēkā un ebreja Haita namā.⁶⁰

Dažādos informācijas avotos ir ziņas, ka Rugāju pagastā arestētos ebrejus nošāva laikā no 8. līdz 12. augustam, tāpēc nepieciešams precizēt slepkavību datumu. Lai gan bijušais Arāja komandas dalībnieks E. Balodis ir liecinājis, ka no Balviem zilais autobuss vispirms devies uz Viļaku un tad uz Rugājiem, pēc tam griezies atpakaļ Viļakas virzienā un ieradies Abrenē,⁶¹ tas nešķiet loģiski, jo Rugāju pagasts atrodas pavisam netālu no Balviem. A. Liede savā liecībā Rugāju pagastu vispār nav pieminējis, jo Balvos ebreju slepkavošanas laikā viņš bija ievietots aresta telpās, kur atradās divas dienas.⁶² Tādējādi puslīdz droši var apgalvot, ka A. Liede savā liecībā par notikušo Balvu apkārtnē divas ebreju slepkavošanas akcijas ir apvienojis vienā. Ja pieņem iepriekš minētos secinājumus, iznāk, ka slepkavas no Balvu tuvumā esošā Celmiņu meža uz Rugāju pagastu izbrauca 10. augustā pēc pusdienas un Rugājos arestēto ebreju slepkavošanu grantskarjerā apmēram 5–6 kilometrus no Rugājiem Tilžas virzienā sāka tās pašas dienas pēcpusdienā. Lai tas būtu iespējams, 10. augusta rītā vairāki desmiti Rugāju pašaisardzībnieku sāka ebreju pārvietošanu uz izraudzīto slepkavošanas vietu.⁶³ Daži vecāki cilvēki, kas neieklāvās kopējā kolonnas gājienā un atpalika, tika nošauti jau pa ceļam uz grantskarjeru.⁶⁴ Slepkavošanas vietā jau iepriekš bija izraktas dažas bedres, un cilvēkiem šeit vajadzēja gaidīt vairākas stundas, līdz ieradās slepkavas. Pēc tam ebrejus grupās pa 10–15 cilvēkiem dzina pie bedrēm, un šāvēju komanda tos nošāva. Akcija ilga vairākas stundas – līdz pievakarei, pēc tam bedres aizraka vietējie pašaisardzībnieki.⁶⁵ Par šajā reizē nogalināto cilvēku skaitu avotos ir diezgan vienprātīga informācija, kas liecina, ka Rugāju tuvumā grantskarjerā noslepkavoja apmēram 150–200 ebreju.⁶⁶ Ja tā ir tiesa, kā minēts Ārkārtējās komisijas materiālos, ka Rugāju pagastā tajā pašā reizē un vietā tika nogalināti arī daži desmiti Bērzpils pagastā arestēto ebreju,⁶⁷ tad kopumā Rugāju pagastā 10. augustā Arāja komanda noslepkavoja ne vairāk kā 250 ebreju.

Pēc Rugājos pastrādātā nozieguma slepkavas tā paša 10. augusta vakarā devās uz Viļaku. Bijušais Arāja komandas dalībnieks E. Balodis savā krimināllietā ir liecinājis, ka Viļakā slepkavas ieradās vakarā, bet ebreju slepkavošana sākās nākamajā dienā.⁶⁸

Viļaka

Vācijas–PSRS kara sākumā no Viļakas uz austrumiem izdevās evakuēties tikai dažiem ebrejiem.⁶⁹ Vācu karaspēks Viļakā ienāca 1941. gada 2. jūlija vakarā, un nākamajās dienās bijušais pagasta vecākais Edgars Koks, kurš bija uzņēmis vietējās varas fun-

kcijas, sāka organizēt "Tēvijas Sargu" vienību jeb latviešu paš aizsardzības dienestu.⁷⁰ Tā kā Viļakā pirms kara bija lielākā ebreju kopiena Abrenes apriņķī un proporcionāli iedzīvotāju īpatsvaram daudzi ebreji bija iesaistījušies gan padomju varas institūciju darbā, gan komjaunatnē, tas notika spēcīgā antisemitisma gaisotnē.⁷¹

Viens no izveidotā paš aizsardzības dienesta uzdevumiem 1941. gada jūlija pirmajā pusē bija padomju aktīvistu tvarstīšana, un Viļakas pagastā tika arestēti vairāki padomju aktīvistu, starp kuriem bija arī ebreji. Josifu Kaganu, kam Viļakā līdz karam piederēja velosipēdu veikals un noliktava, arestēja pat par to, ka 1941. gada jūnija beigās viņš bija iedevis velosipēdus dažiem padomju aktīvistiem, lai tiem būtu iespēja bēgt.⁷² Jūlijā Viļakā notika arī pirmās izrēķināšanās ar arestētajiem padomju aktīvistiem, un šajā laikā it kā par bēgšanas mēģinājumu nošāva vienu no viņiem – ebreju Šaicānu.⁷³

Antisemitisma gaisotnē 1941. gada jūlijā Viļakā atsevišķos gadījumos uzplaiksnīja vardarbība pret ebrejiem – piekaušana un aplaupīšana, arī vairāki izvarošanas gadījumi.⁷⁴ Savukārt pagasta pašvaldībā šajā laikā tapa tās administratīvajā teritorijā dzīvojošo ebreju saraksts, un ir ziņas, ka ebreji Viļakā izmantoti dažādos sabiedriskajos darbos.⁷⁵ Bez tam apmēram jūlija vidū pagasta centrā – Viļakā ebrejus norobežoja no pārējās sabiedrības – kvartālā starp Liepājas un Balvu ielu izveidoja ebreju geto, kurp bija jāpārceļas visi miesta ebrejiem. Ārpus Viļakas dzīvojošie ebreji palika savās dzīvesvietās līdz masveida arestu sākumam.⁷⁶

Viļakas ebreju kopienas traģēdija notika 1941. gada 11. augustā, un par tās norisi ir visai plaša informācija, A. Liede savā liecībā gan ir norādījis, ka Viļakas ebreji slepkavoti 8. augustā, taču citos dokumentos – gan Ārkārtējās komisijas materiālos, gan vairākās bijušo Viļakas paš aizsardzības iekārtu krimināllietās, arī Arāja komandas dalībnieka E. Baloža krimināllietā ir minēts 11. augusts. Detalizēts notikušā izklāsts ir atrodams gan vairāku bijušo pagasta paš aizsardzības iekārtu krimināllietās, gan Viļakas ārsta Iļjas Mazikina liecībā Ārkārtējai komisijai. Dažādā laikā un dažādos apstākļos tapušo vēstures avotu informācija lielā mērā sakrīt, un no tā var izdarīt būtiskus secinājumus. Ārstam I. Mazikinam kopā ar feldšeri Bronislavu Ņukšu pret pašu gribu nācās novērot noziegumu, lai nepieciešamības gadījumā sniegtu palīdzību slepkavām, kuriem bija jāiztur pamatīga slodze – ebreju slepkavošanas akcija Viļakā bija jau pietā pēc kārtas (pēc Madonas, Litenes, Balviem un Rugājiem) dažu dienu laikā.⁷⁷

Dienu pirms Viļakas ebreju slepkavošanas, tātad 10. augustā, uz Viļaku no Abrenes atbrauca apriņķa priekšnieks F. Puzer-Millers un sasauca "Tēvijas Sargu" jeb paš aizsardzības vadības sapulci. Viņš paziņoja, ka pēc vācu militārās komandantūras pavēles (iespējams, ka tomēr pēc vācu Drošības policijas un SD institūciju pavēles, jo Ārkārtējās komisijas dokumentos norādīts, ka ebreju slepkavošanu Viļakā vadījis hauptšarfīrers Hungerbergs,⁷⁸ kuru A. Ezergailis savukārt minējis kā Daugavpils SD vienības vadītāja Hugo Taberta palīgu Abrenes apriņķī⁷⁹) ebreji ir jālikvidē. Pagasta paš aizsardzības spēku

vadībai virsleitnantam Pencim, virsleitnantam Spuram un leitnantam Birzniekam tika dota pavēle līdz vakaram izstrādāt operācijas plānu un, vēlākais, naktī sākt ebreju arestus, lai līdz rītam tos nogādātu slepkavošanas vietā, par kuru bija izraudzīts Zverinīcas mežs apmēram divus kilometrus no Viļakas Abrenes virzienā 50 metrus aiz Lugas ceļa krustojuma Dižukalna sādžas apkārtnē. Viļakas pagasta vecākajam Jānim Kokorēvičam⁸⁰ uzdeva gādāt, lai līdz rītam mežā tiktu izrakta bedre. Ar to sapulce beidzās, un sākās operācijas plānošana. Apmēram 100 Viļakas pašaisardzībniekus sadalīja četrās grupās. Katrai grupai bija vecākais, kurš ebrejiem aresta laikā paziņoja, ka tos pārvietos uz Abreni, un katrai grupai bija jānododas uz noteiktu Viļakas pagasta vietu arestēt un nogādāt ebrejus “savākšanas punktā” pašaisardzības komandantūrā Tautas ielā 1. Ebreju masveida aresti sākās 10. augusta vakarā un turpinājās visu nakti. Uz Viļakas sinagogu un kādu tuvēju šķūni pārvietoja arī Viļakas geto ebrejus. Turklāt vairāk nekā simt ebreju vīriešu nometināja atsevišķi ebreja Mozus Gurvica mājas pagalmā Tautas ielā, jo bija paredzēts, ka vīriešus uz mežu konvojēs kājām vispirms, bet pēc tam ar vairākām kravas automašīnām vedīs sievietes un bērnus. Ebreju arestu laikā notika laupīšana – viņu dzīvesvietās pašaisardzībnieki piesavinājās vērtīgākās mantas un vērtslietas.⁸¹

Ebrejus uz slepkavošanas vietu sāka vest 11. augusta rītā ap pulksten 6–7 vai pat vēl agrāk.⁸² Vispirms apmēram 15–20 bruņotu sargu pavadībā uz mežu konvojēja gandrīz 120–150 ebreju vīriešu. Gar ceļu, kā arī mežā bija izvietoti sardzes posteņi. Mežā ebrejiem pavēlēja nostāties apmēram 100–300 metru no izraktās bedres.⁸³ Ārkārtējās komisijas materiālos ir teikts, ka ebrejiem bija jānotupstas uz ceļiem, rokas jāaizliek aiz muguras un jānoliecas ar seju pret zemi. Šādā stāvoklī nāvei nolemtie atradušies vairākas stundas, līdz sākās slepkavošana.⁸⁴

Apmēram pulksten 8 no rīta ar zilo autobusu atbrauca vairāki desmiti Arāja komandas slepkavu, kas nakti bija pārlaiduši Viļakas Aizsargu namā, un pēc apmēram stundas vai divām sākās ebreju slepkavošana. Upuriem pavēlēja izgērbties (mežā krājās apģērbi un apavu kaudzes), tad grupās pa 10 cilvēkiem dzina pie bedres un nošāva. Ievainotos ar pistolēm apšāva daži brīvprātīgie vietējie pašaisardzībnieki. Kamēr notika vīriešu slepkavošana, uz mežu ar vairākām kravas automašīnām sāka vest sievietes un bērnus.⁸⁵ Šaušana turpinājās līdz apmēram pulksten 11, kad to pārtrauca, jo izraktā bedre bija pilna ar liķiem – vajadzēja rakt jaunu bedri. Kamēr vēl dzīvi palikušie vīrieši raka divas jaunas bedres, slepkavas atpūtās⁸⁶ un, kā liecinājis A. Liede, kurš slepkavību laikā atradās meža malā novietotajā zilajā autobusā, jautrā noskaņā iedzēra, uzkoda un fotografēja jaunākās un glītākās puskaillās sievietes.⁸⁷ Pēc tam slepkavošana atsākās un turpinājās līdz apmēram pulksten 14–15, kad bija nogalināti visi uz mežu atvestie ebreji. Slepkavas devās tālāk uz Abreni, bet trīs bedres ar nogalinātajiem cilvēkiem nākamajā dienā aizbēra Viļakas pagasta valdes mobilizētie šķūtnieki, kas uz miestu atveda arī apģērbi un apavus.⁸⁸

Rezumējot notikušo, jāteic, ka vienas dienas laikā Zverņiņas mežā Viļakas tuvumā tika noslepkavoti apmēram 500 ebreji.⁸⁹ Tas varētu atbilst īstenībai, jo pirms kara Viļakas pagastā apmēram tik daudz ebreju arī dzīvoja. Ārkārtējās komisijas materiālos ir lasāms, ka tajā pašā reizē Zverņiņas mežā kopā ar Viļakas pagasta ebrejiem nošāva vēl vairākus desmitus ebreju bēgļu no Lietuvas, un tādējādi kopējais upuru skaits šajā akcijā varēja būt ap sešiem simtiem.⁹⁰ Citos avotos gan nav atrodamas ziņas par Viļakas pusē aizturētiem ebreju bēgļiem. A. Ezergailis uzskata, ka Viļakas slaktiņa upuru skaits ir ne vairāk par 350 cilvēkiem.⁹¹ Patiesība noteikti ir starp skaitļiem 350 un 500.

No 1941. gada 11. augustā noslepkavotajiem vairākiem simtiem Viļakas ebreju Ārkārtējās komisijas ziņojumā ir uzskaitīts tikai nepilns simts cilvēku. Dokuments apstiprina, ka Viļakas pagastā nošauts rabīns Izraels Černeks un trīs viņa ģimenes locekļi, Viļakas ebreju pamatskolas pārzinis, skolotāja Gurēviča un viņas ģimene, skolotāja Haita un viņas ģimene, zobārsts Gertovičs, Josifa Kagana ģimene (sieva Anna un divi bērni), Abrama Gurēviča ģimene (vīrs, sieva un divi bērni), Vulfa Gurēviča ģimene (vīrs, sieva un divi bērni), Arika ģimene (vīrs, sieva un bērns), kā arī Ročko un Šinkins, Pinkuss Gurēvičs un viņa sieva, Špicnadels un viņa ģimenes četri cilvēki, Černeks un viņa ģimenes seši cilvēki, Bobrovs ar astoņiem ģimenes locekļiem, Šnejers un viņa ģimenes četri cilvēki, Sandlers ar ģimeni – pieci cilvēki, Šeins un viņa ģimenes četri cilvēki, Kanšlušniks un viņa ģimenes četri cilvēki, Anananskis un viņa ģimenes trīs cilvēki, Abramovičs un viņa ģimenes divi cilvēki, Kočans un viņa ģimenes trīs cilvēki, Jankelis Glazmans un viņa ģimenes divi cilvēki.⁹²

Pēc ebreju noslepkavošanas Viļakas pagasta pašvaldībā izveidoja ebreju atstāto mantu savākšanas, šķirošanas un nocenošanas komisiju, kurā darbojās vairākas pagasta valdes amatpersonas un jau izveidotās palīgpolicijas pārstāvji. Lai savāktu ebreju mantību, komisija izmantoja algotus strādniekus, kuriem mantas no ebreju dzīvesvietām bija jāatved uz pašvaldības izveidotajām mantu noliktavām un tur tās jāšķiro.⁹³ Viļakas pagasta mantu noliktavā 1942. gada 1. septembrī veiktās revīzijas dokumenti liecina, ka tajā joprojām atradās apģērbi, apavi, trauki, mūzikas instrumenti, mēbeles, zircietas un velosipēdi, kas kādreiz bija piederējuši 1941. gada vasarā noslepkavotajiem ebrejiem.⁹⁴

Īpaša kārtība 1941. gada otrajā pusē tika noteikta kādreiz ebrejiem piederējušo nekustamo īpašumu apsaimniekošanā. Ebreju nekustamos īpašumus uzskaitīja un reģistrēja, uzmanību pievēršot mēbelētiem dzīvokļiem, kur saziņā ar vācu iestādēm, sākot ar 1941. gada otro pusi, sāka izmitināt īrniekus.⁹⁵ Bijušajiem ebreju nekustamajiem īpašumiem uzmanība vēlreiz tika pievērsta 1942. un 1943. gadā. Vispirms 1942. gada 21. jūlijā Abrenes apriņķa vecākais Antons Kimerals izdeva rīkojumu par Viļakas ciemā esošajām aizceļojušo [tā dokumentā. – A. U.] ebreju ēkām, to apskati un novērtēšanu.⁹⁶ Izveidotā komisija apzināja vairākas ēkas, taču dokumentos par komisijas darba rezultātu

atrodami tikai daži akti. Piemēram, bijušā īpašnieka ebreja Dāvida Šeinis koka guļbūves ēka Viļakā, Vārtu ielā 10b, ir stipri izdemolēta un bojā ciema labo izskatu, bet tās remonts neatmaksājas 85 procentu nolietojuma dēļ, tāpēc ēka saziņā ar vācu civilpārvaldes izveidoto akciju sabiedrību “*Ostland-Grundstückgesellschaft*” ir nojauicama.⁹⁷ Savukārt 1943. gada sākumā Viļakā tika nojauktas vēl vairākas ebrejiem kādreiz piederējušās koka ēkas (Vārtu ielā 12, Balvu ielā 2, Tautas ielā 3), bet to derīgās būvkonstrukcijas detaļas (daži sienu guļbaļķi, apšuvuma dēļi, durvis un logi) izmantoja sardzes māju būvniecībai pie Vjadas un Balupes upes dzelzceļa tilta. Nederīgos kokmateriālus sazāģēja malkā.⁹⁸

Abrenes pilsēta un Baltinavas pagasts

Paveikuši ebreju slepkavošanu Viļakas tuvumā, tās pašas dienas vakarā, t.i., 1941. gada 11. augustā, Arāja komandas slepkavas devās tālāk uz Abreni, kur ebreju slepkavošana bija ielānota nākamajā rītā – 12. augustā.⁹⁹

Pirms kara Abrenē ebreju bija nedaudz vairāk par pussimtu. Iespējams, ka daži ebreji kara sākumā kā bēgļi devās uz austrumiem. Dzelzceļa stacijas apkārtnē 1941. gada jūlija sākumā tika aizturēti vairāki desmiti ebreju bēgļu no Lietuvas.¹⁰⁰ Nav ziņu, kur šie cilvēki atradās jūlija mēnesī līdz laikam, kad tika nolemts viņus kopā ar Abrenes pilsētā un tās tuvumā esošajā Baltinavas pagastā dzīvojošiem ebrejiem noslepkavot Balastu purva apkārtnes mežā sešus–septiņus kilometrus no pilsētas.

Lai īstenotu šo noziegumu, dažas dienas pirms 12. augusta sākās ebreju aresti Abrenē un Baltinavas pagastā, kur pirms kara dzīvoja nepilni divi simti ebreju. Ebreju arestēšanu Baltinavas pagastā vadīja vietējā pašaizsardzības dienesta priekšnieks Artūrs Reinvalds, un tā notika naktī no 10. uz 11. augustu.¹⁰¹ Ārkārtējās komisijas materiālos var lasīt, ka šajā naktī arestētas un pēc tam noslepkavotas 23 Baltinavas ebreju ģimenes (105 cilvēki) – Nahmana Kofmana ģimene (četri cilvēki), Belkas Zaharija ģimene (septiņi cilvēki), Vulfa Zaharija ģimene (trīs cilvēki), Joseļa Zaharija ģimene (trīs cilvēki), Haima Zaharija ģimene (četri cilvēki), Kaseļa Kofmana ģimene (septiņi cilvēki), Vulfa Ferdera ģimene (četri cilvēki), Bidera Ziskas ģimene (pieci cilvēki), Dāvida Kukeļa ģimene (septiņi cilvēki), Jankeļa Šucera ģimene (četri cilvēki), Mendeļa Černeka ģimene (trīs cilvēki), Motkas Bisera ģimene (divi cilvēki), Ošera Bisera ģimene (septiņi cilvēki), Zelika Gošreina ģimene (četri cilvēki), Abrama Levina ģimene (septiņi cilvēki), Josifa Steklava ģimene (četri cilvēki), Josifa Vainroha ģimene (trīs cilvēki), Josifa Makovska ģimene (četri cilvēki), Šneijeru ģimene (trīs cilvēki), Baškiku ģimene (seši cilvēki), Zuku ģimene (seši cilvēki), Makovsku ģimene (pieci cilvēki), Steklavu ģimene (trīs cilvēki).¹⁰² Arestētie ebreji tika noietināti Baltinavas krievu skolas ēkā. 11. augustā ap pulksten 14–15 pie skolas piebrauca vairāki šķūtnieku pajūgi – un ebrejus sāka dzīt ārā no skolas. Vīriešiem pavēlēja nostāties kolonnās, bet sirmgalvjiem, sievietēm un bērniem sēsties pajūgos. Drīz pēc tam sākās ebreju konvojēšana uz Abreni.¹⁰³

Baltinavas pagasta bijušā pašaizsardzībasnieka Pāveta Klincāna krimināllietā ir liecība, ka arestētos ebrejus pa ceļam uz Abreni nošāvuši vietējie pašaizsardzībasnieki,¹⁰⁴ taču tas neatbilst patiesībai, jo visi Baltinavas ebreji nonāca Abrenē, kur tos kopā ar tur jau arestētajiem ebrejiem līdz 12. augusta rītam nometināja mirtiesas nama pagalmā.¹⁰⁵

Dokumentu trūkuma dēļ nav informācijas par noziedzīgās akcijas īstenošanu 12. augustā, taču var pieņemt, ka nekas īpaši atšķirīgs šeit nenotika, un Arāja komandas slepkavas – līdzīgi kā Balvos un Viļakā – dažu stundu laikā nošāva uz Balastu purvu atvestos Abrenes, Baltinavas un, iespējams, vēl dažu Abrenei tuvumā esošo pagastu ebrejus,¹⁰⁶ par kuriem nav precīzu ziņu.

Liecinieks Andrejs Zelčs pēc kara liecināja, ka pēc ebreju nošaušanas Abrenes tuvumā tās dienas vakarā pie viņa tēva ieradies kāds plecā ievainots apmēram 50 gadu vecs Baltinavas ebrejs, kam līdz karam Baltinavā bija piederējis pārtikas veikals un ko A. Zelča tēvs pazina, jo pie viņa atstāja zirgu, kad bija iebraucis Baltinavā. Ievainoto pārsēja, un šajās mājās viņš nodzīvoja kādas trīs dienas. Pēc tam A. Zelča tēvs ebreju aizveda uz Krievijas robežas pusi. Par viņa turpmāko likteni lieciniekam nekas nebija zināms.¹⁰⁷

Šajā pētījumā vairākkārt pieminētais A. Liede savā liecībā ir minējis, ka mežā Abrenes tuvumā dažu stundu laikā nošauts apmēram 100–150 ebreju.¹⁰⁸ Savukārt bijušais Arāja komandas dalībnieks E. Balodis liecina, ka Abrenes tuvumā nošauts apmēram 300–400 ebreju.¹⁰⁹ A. Ezergailis savā pētījumā apgalvo, ka upuru skaits Abrenē nepārsniedza 50 cilvēku.¹¹⁰ Šoreiz tuvāk patiesībai acīmredzot ir A. Liede, jo var pieņemt, ka Balastu purvā 1941. gada 12. augustā nogalināja apmēram 150 vai nedaudz vairāk Abrenes pilsētas, Baltinavas un, iespējams, arī vēl dažu citu Abrenei tuvumā esošo pagastu ebreju.

1944. gada 30. septembrī Latvijas PSR prokurora vietnieks Bērziņš ziņoja Ārkārtējās komisijas priekšsēdētājam Jānim Kalnbērziņam, ka nepieciešams pārbaudīt 3. Baltijas frontes kara prokurora justīcijas ģenerālmajora Ļihovidova ziņojumu par to, ka 1941. vai 1942. gadā no Beļģijas, Dānijas un citām Eiropas valstīm uz Latviju ir atvests nezināms skaits ebreju, kas nošauti Abrenes apriņķī Balasta kalnā netālu no Abrenes,¹¹¹ taču Abrenes apriņķa Ārkārtējās komisijas materiālos nekas vairāk par šo faktu nav atrodams.

Apkopojot Arāja komandas “nāves bilanci” “Abrenes apriņķa tūrē”, no E. Baloža liecības, kurš piedalījās visās šajās akcijās, var izskaitļot, ka upuru skaits pārsniedza tūkstoši – noslepkavots tika apmēram 1500 cilvēku,¹¹² bet šo noziedzīgo akciju aculiecinieka A. Liedes liecībā sniegto upuru skaitu Abrenes apriņķī var lēst ap trijiem tūkstošiem,¹¹³ kas tomēr ir krietni pārspilēti. Tā uzskata arī A. Ezergailis, izsakot pieņēmumu, ka Arāja komandas nogalināto ebreju skaits Abrenes apriņķī varētu būt ap 700 cilvēku.¹¹⁴ A. Ezergailis balstās uz to, ka, izmantojot Arāja komandas slepkavošanas metodi, tādi tempi nebija iespējami. Var uzdot arī jautājumu, cik psiholoģiski smagi vai viegli bija

noslepkavot apmēram tūkstoš cilvēku, t.sk. bērnus (ja pieskaita klāt vēl šajā pašā “tūrē” līdz tam noslepkavotos ebrejus Madonā un Litenē, tad sanāk vēl vairāk), un darīt to praktiski bez mitas vairākas dienas pēc kārtas. Atbildi uz šo jautājumu ir devis E. Balodis, kurš liecinājis, ka šajā “nāves tūrē” trijos apriņķos piedalījās apmēram 50 slepkavu, taču ne visur to darīja zilajā autobusā atbraukušie, bet gan 10–12 vīru liela šāvēju grupa, kas katrā vietā tika komplektēta no jauna neilgi pirms slepkavošanas.¹¹⁵ Tas nozīmē, ka upuru skaits Abrenes apriņķī tomēr varēja būt lielāks nekā 700 cilvēku. Ņemot vērā iepriekš aprakstītos notikumus un secinājumus par katrā konkrētā vietā notikušo, šī pētījuma autors uzskata, ka Abrenes apriņķī 1941. gadā no 10. līdz 12. augustam, t.i., trijās dienās, Arāja komanda četrās vietās nogalināja apmēram 1200 ebreju. Taču tā vēl nav galīgā upuru bilance šajā Latvijas austrumu provincē, jo ebreji tika slepkavoti arī citur – tur to paveica vietējie spēki.

Abrenes apriņķis

Pirms kara ebreji dzīvoja gandrīz visos Abrenes apriņķa pagastos, un dokumenti liecina, ka ebreju slepkavošana notika ne tikai jau minētajās vietās.

Vairākos pagastos ebrejus, kas bija sadarbojušies ar padomju varu (un ne tikai tos vien), nogalināja jau 1941. gada jūlijā. Šādi gadījumi, kā minēts iepriekš, bija gan Viļakā, gan vairākos citos pagastos. Tā, piemēram, 1941. gada 19. jūlijā bija paredzēts nošaut vairāk nekā 20 **Baltinavas pagastā** jūlija sākumā arestēto padomju aktīvistu. Nāvei nolemtu grupā bez diviem brāļiem ebrejiem Gurēvičiem, kurus vietējie pazina pēc iesaukas “brāļi Palkini” un kuri padomju laikā bija komjaunatnes vietējās šūnas aktīvistu, bija iekļauts arī Baltinavas rabīns Baškins, kas diez vai bija saistīts ar padomju varas institūcijām. Var gan pieņemt, ka padomju varas laikā viņš, iespējams, bija publiski izteicis lojalitāti šai varai un līdz ar to parakstījis sev nāves spriedumu. Bet varbūt ir bijuši kādi citi motīvi, ko uzzināt nav iespējams. Akciju vadīja Baltinavas pagasta pašaisardzības grupas priekšnieks Jānis Mednis, kas deva rīkojumu savam brālim, arī pašaisardzībasniekam, Boļeslavam Mednim ar apmēram 10 bruņotiem sargiem konvojēt sagūstītos Tilžas virzienā un mežā pie Svātaunes ezera apmēram 8–9 kilometrus no Baltinavas nošaut it kā par bēgšanas mēģinājumu. Pirms tam arestantiem paziņoja, ka viņus vedīs uz ceļa remontdarbiem, tāpēc līdzī tika ņemtas četras lāpstas, kuras pēc tam, protams, izmantoja nogalināto aprakšanai. Šaušanu bija paredzēts veikt konvoja dalībniekiem, kuriem bez šautenēm līdzī bija arī viens rokas ložmetējs. Kad kolonna nonāca meža tuvumā, kur atradās grantsbedres, ebrejus apstādināja un uz tiem atklāja uguni. Pēc tam nošauto liķus aizvilka uz grantsbedri un apraka. Šaušanas laikā izbēgt izdevās komjaunietim Bronislavam Supem, kurš pēc kara liecināja, ka, lai gan ievainots galvā, izbēgt izdevies arī vienam no brāļiem Gurēvičiem – Josifam. Asinīm noplūdis, viņš meklēja palīdzību kādās tuvējās mājās pie Bernarda Ludborža-Gabrāna. Tur viņam pārsēja

galvu un palīdzēja nomazgāties, taču J. Gurēvičs pēcpusdienā atgriezās Baltinavā un vērsās pēc medicīniskās palīdzības vietējā ambulancē pie ārsta Jaunzema. Ziņa par to nonāca pagasta pašsardzības komandantūrā, un nākamajā dienā ambulancē ieradās divi bruņoti pašsardzībasnieki. Viens no viņiem (bijušā Baltinavas pašsardzībasnieka Jāņa Mežala krimināllietā minēts, ka tas ir bijis Jānis Zelčs-Pavlovičs, savukārt kādā Ārkārtējās komisijas liecībā ir minēts, ka to izdarījis Bronislavs Krakops¹¹⁶) ar vairākiem naža dūrieniem nogalināja ievainoto J. Gurēviču, līķi pēc tam apraka turpat netālu no ambulances Supenkas upītes krastā.¹¹⁷

Pētījuma par ebreju traģēdiju Ludzas apriņķī noslēguma piebildēs ir minēts fakts no Ārkārtējās komisijas dokumentiem, ka netālu no Kārsavas Naudaskalnos ir nošauti apmēram 40 Baltinavas ebreji.¹¹⁸ Pieejamie dokumenti par ebreju slepkavošanu Abrenes apriņķī nesniedz informāciju par šo notikumu, bet iespējams, ka nogalinātie ir nevis Baltinavas ebreji, bet gan Baltinavas čigāni, jo Abrenes apriņķa komisijas dokumentos un bijušā Baltinavas policista Pētera Klincāna krimināllietā ir lasāms, ka 1941. vai 1942. gadā nošautas 10 Baltinavas pagastā dzīvojošo čigānu ģimenes (pavisam 43 cilvēki).¹¹⁹ Diemžēl nekas vairāk par šo noziegumu nav zināms.

1941. gada jūlijā ebrejus šāva vēl vairākos Abrenes apriņķa pagastos, kur to nebija daudz, un, tāpat kā padomju aktīvistu nošaušanu, to paveica vietējie. Acīmredzot ticis dots kāds rīkojums par šādu rīcību, jo ir saglabāties 1941. gada 4. augusta ziņojums no Liepnas pagasta, kas adresēts Abrenes apriņķa pašsardzības spēku komandantūrai un kur atskaites formā (tātad tādas formas ir bijušas izsūtītas visiem pagastiem) lasām, ka 1941. gada jūlijā Liepnas pagastā nošautie padomju aktīvistu un žīdi ir bijuši nelabojami komunisti.¹²⁰ Kā redzams, ebreji saskaņā ar vācu propagandas tēzi tika pielīdzināti komunistiem un tāpēc iznīcināmi. Tādējādi uzzinām, ka vietējie pašsardzībasnieki **Liepnas pagastā** 1941. gada jūlijā nošāva vienīgo tur dzīvojušo ebreji Līfšicu¹²¹ un vēl apmēram 1941. gada jūlija vidū divus kilometrus no pagasta centra uz Kupravas pusi ceļa labajā pusē mežmalā 20 metru no ceļa arī 14 ebreju bēglus, kas nebija paspējuši evakuēties uz austrumiem un tika arestēti Liepnas, Kacēnu un Kupravas pagastā. Par šo epizodi ir zināms, ka līdz nošaušanai arestētie ebreji – pusmūža vīrieši bija ieslodzīti malkas šķūnī netālu no Liepnas pagastnama un kādas jūlija dienas pievakarē ap pulksten 21 tos konvoēja uz minēto mežmalu, kur konvoja sargi viņus nošāva un apraka.¹²² Savukārt Ārkārtējās komisijas materiālos minēts, ka ebreju Rudļu ģimene (Mozus Rudls, Leiba Rudls, Abrams Rudls, viņa sieva un divi bērni) 1941. gada jūlijā nošauta **Šķilbēnu pagastā**.¹²³

Neilgi pēc ebreju nogalināšanas Abrenes apriņķī 1941. gada augustā, tāpat kā citos Latvijas apriņķos ap šo laiku, pašsardzības spēki tika izformēti un to vietā pēc neatkarīgās Latvijas Republikas policijas iekārtas parauga sākās latviešu policijas

struktūras veidošana ar četriem iecirkņiem un palīgpolicijas “A”, “B” un “C” grupām.¹²⁴ Tā, piemēram, ir zināms, ka pašaisardzības dienests Kacēnu pagastā pastāvēja no 1941. gada 5. jūlija līdz 13. augustam, bet Kupravas pagastā – no 1941. gada 4. jūlija līdz 25. augustam.¹²⁵ Par citiem Abrenes apriņķa pagastiem līdzīgu dokumentu trūkst, taču vēl 1941. gada septembrī tapušajos dokumentos tika lietoti jēdzieni “latviešu pašaisardzības dienests” un “latviešu pašaisardzības spēki”.¹²⁶ Par izveidotās Abrenes apriņķa policijas priekšnieku kļuva līdzšinējais apriņķa pašaisardzības spēku komandieris Fricis Puzer-Millers, kuru kā diezgan lielu dzērāju, kādēļ apriņķa policijas pārvaldē ir valdījusi liela nekārtība un nesaimnieciskums, raksturojis kapteinis Vilis Hāzners, kurš pats viņu Abrenes apriņķa un policijas priekšnieka amatā nomainīja 1942. gadā.¹²⁷

Atsauces un komentāri

- 1 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. IV sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 302., 361. lpp.
- 2 *Urtāns, A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā. Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis // *Latvijas Vēsture*, 2000, 3. nr., 39.–48. lpp.; 2001, 2. nr., 41.–47. lpp.; *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara–rudens) // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: starptautiskā semināra referāti*, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (*Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (turpmāk – LVKR)*, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 253.–278. lpp.; *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // *Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli*, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (*LVKR*, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 225.–254. lpp.; *Urtāns, A.* Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī // *Turpat*, 187.–195. lpp.; *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Kuldīgas apriņķī // *Holokausts Latvijā: Starptautiskās konferences materiāli*, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga, un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (*LVKR*, 18. sēj.). – Rīga, 2006, 118.–136. lpp.; *Urtāns, A.* Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī, sk. šajā sējumā 95.–116. lpp.
- 3 *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā (1940–1986): noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes un K. Kangeras red.* – Rīga, 1999, 975 lpp.
- 4 *Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA)*, P-132. f., 29. apr., 29. l., 16., 18. l.
- 5 *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители // *Холокост в Латгалии.* – Даугавпилс, [б. г.], с. 131.
- 6 *LVVA*, P-132. f., 30. apr., 39. l., 91.–94. l. Liecība publicēta arī dokumentu krājumā: *Mēs apsūdzam.* – Rīga, 1965, 91.–97. lpp. (turpmāk – *A. Liedes liecība*).
- 7 *Urtāns, A.* Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī, 96. lpp.
- 8 *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 263. lpp.
- 9 *Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA)*, 1986. f., 1. apr., 39668. l.
- 10 *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 122, 131, 132.
- 11 *Холокост в Латгалии*, с. 4.

- ¹² *Pavlovičs, J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (LVKR, 13. sēj.). – Rīga, 2004, 210.–256. lpp. [par Abrenes apriņķi 233.–236. un 246.–248. lpp.]; *Pavlovičs, J.* Nacistiskās Vācijas okupācijas karaspēks Latvijā – ienākšanas hronoloģijas precizēšana // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ), 2004, 3. nr., 94.–112. lpp.
- ¹³ *Pelkaus, E.* Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā. – Rīga, 2004.
- ¹⁴ *Urtāns, A.* Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī, 191. lpp.; *Strods, H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001: Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 87. lpp.
- ¹⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 40402. l., 316. lp.
- ¹⁶ 20. gs. 30. gadu beigās Abrenes apriņķis bija viens no nelatvīskākajiem Latvijas apriņķiem, piemēram, tā austrumu daļā (uz austrumiem no Viļakas) latvieši bija absolūtā mazākumā – 17% latviešu dzīvoja Kacēnu pagastā, 5% Linavas un Augšpils pagastā, 4% Gauru pagastā.
- ¹⁷ *Pavlovičs, J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā, 210.–212. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 234. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 222. lpp.; *Pelkaus, E.* Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā ..., 85. lpp.; LVVA, 1784. f., 2. apr., 6. l., 50., 51. lp.
- ²⁰ *Pavlovičs, J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā, 246. lpp.
- ²¹ *Pelkaus, E.* Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā ..., 85. lpp.
- ²² LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 70. lp.
- ²³ *Pavlovičs, J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā, 235., 236., 238. lpp.
- ²⁴ Turpat, 248. lpp.
- ²⁵ *Biezais, H.* Nacionālie partizāni // LVIŽ, 1992, 4. nr., 137.–140. lpp.
- ²⁶ Dokumentā, ko no vācu valodas latviešu valodā tulkojis H. Biezais, minēts, ka Abrenes apriņķa paš aizsardzības spēku komandiera militārā pakāpe ir virsleitnants, bet uzvārds – Piezers-Millers. – *Biezais, H.* Nacionālie partizāni // LVIŽ, 1992, 4. nr., 137. lpp. – J. Pavlovičs savā pētījumā par okupācijas varu maiņu Latgalē 1941. gada vasarā atsaucas uz laikrakstu “Daugavpils Latviešu Avīze” (09.09.1941.) un konsekventi raksta, ka Abrenes apriņķa paš aizsardzības spēku komandiera militārā pakāpe bija kapteinis, bet uzvārds – Puzer-Millers. Savās atmiņās par šo personu rakstījis arī bijušais Abrenes apriņķa priekšnieks Vilis Hāzners (*Hāzners, V.* Varmācības torņi. – Linkolna (Nebraska, ASV), 1977, 278. lpp.) un A. Ezergailis (*Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944, 528. lpp.). A. Ezergailis min, ka šīs personas militārā pakāpe ir “leitnants”. Šī pētījuma autors vadās pēc H. Biezā pētījumā publicētā dokumenta, ka Abrenes apriņķa paš aizsardzības spēku komandiera militārā pakāpe ir bijusi virsleitnants, taču uzvārda sakarā ir vienisprātis ar J. Pavloviču, V. Hāzneru un A. Ezergaili, jo tieši šāds uzvārds tiek lietots šīs personas parakstītā dokumentā, kas atrodas LVVA, 1784. f., 2. apr., 3. l., 1. lp., kā arī vēl citos dokumentos.
- ²⁷ *Pavlovičs, J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā, 246.–248. lpp.
- ²⁸ Turpat, 245., 246. lpp.
- ²⁹ LVVA, 1784. f., 2. apr., 6. l.
- ³⁰ *Pavlovičs, J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā, 225., 226., 238., 246., 247. lpp.
- ³¹ Notikumu izklāsts sākts ar Balviem, jo tur vispirms notika ebreju masveida slepkavošana. Pēc tam sekoja ebreju slepkavošana Rugāju pagastā, Viļakā un Abrenē.
- ³² *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 131.

- ³³ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 13. lp.
- ³⁴ *Urtāns, A.* Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī, 106. lpp.
- ³⁵ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 4., 55., 56. lp.
- ³⁶ Turpat, 5. lp.
- ³⁷ *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 131.
- ³⁸ *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 231., 234., 235. lpp.
- ³⁹ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5., 8., 10., 19., 27., 32., 56., 63., 70. lp.
- ⁴⁰ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 178. lpp.
- ⁴¹ Turpat, 213. lpp.
- ⁴² LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5., 55., 56. lp.
- ⁴³ *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 131.
- ⁴⁴ LVVA, P-132. f., 30. apr., 7. l., 4. lp.
- ⁴⁵ A. Lienes liecība, 93., 94. lpp.
- ⁴⁶ *Urtāns, A.* Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī, 104. lpp.
- ⁴⁷ A. Lienes liecība, 94. lpp.
- ⁴⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20. lp.
- ⁴⁹ Turpat.
- ⁵⁰ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 55., 56. lp.
- ⁵¹ Turpat, 30. apr., 7. l., 1., 4. lp.
- ⁵² *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 131.
- ⁵³ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5., 55., 56. lp.; A. Lienes liecība, 94. lpp.
- ⁵⁴ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 30. apr., 7. l., 1. lp.
- ⁵⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20., 58.–60. lp.
- ⁵⁷ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 264. lpp.
- ⁵⁸ *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 131, 132; muzejs "Ebreji Latvijā" (turpmāk – MEL), inv. nr. III-2016; *Vestermanis, M.* Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā" // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (LVKR, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 396. lpp.
- ⁵⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 43154. l., 26. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 49. lp.
- ⁶⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 43154. l., 14. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 49. lp.; *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасители, с. 122.
- ⁶¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20. lp.
- ⁶² A. Lienes liecība, 94. lpp.
- ⁶³ LVA, 1986. f., 1. apr., 43154. l., 23., 24. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 49. lp.
- ⁶⁴ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 49. lp.
- ⁶⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 43154. l., 11.–15., 50., 51. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 23., 24. lp.; 39668. l., 20. lp.
- ⁶⁷ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 49. lp.
- ⁶⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 40402. l., 316. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 11908. l., 14. lp.

- ⁷¹ Turpat, 16732. l., 32., 33., 45. lp.
- ⁷² Turpat, 41., 42. lp.
- ⁷³ Turpat, 40402. l., 3. sēj., 158.–160. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 16732. l., 24., 33., 45. lp.; *Рочко И. Жертвы, спасенные и спасители*, с. 122.
- ⁷⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 11908. l., 21. lp.
- ⁷⁶ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5. lp.
- ⁷⁷ Turpat, 6. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 5., 8., 10., 19., 27., 32., 56., 63., 70. lp.
- ⁷⁹ *Ezergailis, A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ...*, 178. lpp.
- ⁸⁰ Lai gan LVA 1986. fonda 1. apraksta 40402. lietas dokumentos ir teikts, ka Viļakas ebreju slepkavošanas laikā pagasta vecākā amatu ieņēmā Edgars Koks, tomēr Abrenes apriņķa valdes dokumentos (LVVA, 3789. f., 2. apr., 14. l., 2. lp.) ir lasāms, ka E. Koks no amata atcelts 1941. gada 28. jūlijā un par pagasta vecāko iecelts Jānis Kokorēvičs.
- ⁸¹ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 6. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 11908. l., 14., 61. lp.; 40402. l., 1. sēj., 26., 27., 56.–58., 74.–76., 181., 186., 191., 192., 199., 270., 278. lp.; 3. sēj., 76., 77., 194.–196., 313.–320. lp.
- ⁸² Turpat, 40402. l., 1. sēj., 53., 181., 199. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 6. lp.
- ⁸³ LVA, 1986. f., 1. apr., 11908. l., 14. lp.; 40402. l., 1. sēj., 26., 27., 74.–76., 181. lp.
- ⁸⁴ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5., 6. lp.; *Рочко И. Жертвы, спасенные и спасители*, с. 122.
- ⁸⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 11908. l., 14., 21. lp.; 39668. l., 20. lp.; 40402. l., 1. sēj., 26., 27., 74.–76., 174., 181., 309., 310., 313. lp.; 3. sēj., 33.–47., 66.–93., 76.–78., 123., 194., 195., 313.–320. lp.
- ⁸⁶ Turpat, 40402. l., 3. sēj., 313.–320. lp.
- ⁸⁷ A. Lienes liecība, 94. lpp.
- ⁸⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 40402. l., 1. sēj., 174. lp.; 3. sēj., 123., 195., 309., 317., 320. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 1. sēj., 309., 310., 313. lp.; 3. sēj., 33.–47. lp.; 39668. l., 20. lp.
- ⁹⁰ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 10. lp.
- ⁹¹ *Ezergailis, A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ...*, 264. lpp.
- ⁹² LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 10. lp.
- ⁹³ Turpat, 3789. f., 2. apr., 14. l., 4.–9. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 1784. f., 2. apr., 16. l., 2., 3. lp.
- ⁹⁵ Turpat, 3789. f., 2. apr., 14. l., 7. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 16732. l., 9., 17., 33. lp.
- ⁹⁶ LVVA, 1784. f., 2. apr., 16. l., 4., 6. lp.
- ⁹⁷ Turpat.
- ⁹⁸ Turpat, 8., 9., 12.–15. lp.
- ⁹⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20. lp.
- ¹⁰⁰ I. Āres liecība, MEL, III-46; *Рочко И. Жертвы, спасенные и спасители*, с. 131.
- ¹⁰¹ LVA, 1986. f., 1. apr., P-10999. l., 81., 131. lp.; 45169. l., 2. sēj., 82., 125., 155. lp.
- ¹⁰² LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 19., 20. lp.
- ¹⁰³ LVA, 1986. f., 1. apr., P-10999. l., 81., 82. lp.
- ¹⁰⁴ Turpat.
- ¹⁰⁵ Turpat, 45169. l., 1. sēj., 91., 92. lp.; 2. sēj., 133. lp.
- ¹⁰⁶ I. Āres liecība, MEL, III-46; *Рочко И. Жертвы, спасенные и спасители*, с. 131.
- ¹⁰⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45169. l., 1. sēj., 146., 147. lp.
- ¹⁰⁸ A. Lienes liecība, 94. lpp.

- ¹⁰⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20. lp.
- ¹¹⁰ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 264. lpp.
- ¹¹¹ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 5., 6. lp.
- ¹¹² LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 20., 58.–60. lp.
- ¹¹³ A. Lienes liecība, 93., 94. lpp.
- ¹¹⁴ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 264. lpp.
- ¹¹⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 71. lp.
- ¹¹⁶ Turpat, 45169. l., 1. sēj. 4., 68., 90. lp.; 2. sēj., 24. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 19. lp.
- ¹¹⁷ LVA, P-10999. l., 84., 129., 130. lp.; 45169. l., 1. sēj., 1., 4., 6., 11., 13., 14., 16.–19., 28., 61.–64., 66., 68., 79., 90., 98., 99., 105., 202., 235. lp.; 2. sēj., 2.–6., 12.–14., 24., 176. lp.; 3. sēj., 69. lp.
- ¹¹⁸ *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 242. lpp., ar atsauci uz LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 22. lp.
- ¹¹⁹ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 19. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., P-10999. l., 82. lp.
- ¹²⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 45220. l., 5. sēj., 139., 140. lp.
- ¹²¹ Turpat, 4. sēj., 148. lp.
- ¹²² Turpat, 1. sēj., 99.–103., 149., 150. lp.; 6. sēj., 122.–124. lp.
- ¹²³ LVVA, P-132. f., 26. apr., 5. l., 29. lp.
- ¹²⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 40402. l., 1. sēj., 59. lp.
- ¹²⁵ LVVA, 1784. f., 2. apr., 6. l., 63., 64. lp.
- ¹²⁶ Turpat, 6. un 7. l.
- ¹²⁷ *Hāzners, V.* Varmācības torņi, 279. lpp.

Holocaust in the Province of Latvia: Abrene District

Aigars Urtāns

Summary

At the beginning of the war between Germany and the USSR, in the summer of 1941, when Latvia was occupied by the German troops, a crime was committed and many Jewish civilians were slaughtered in the Abrene district as well as in other places of Latvia. The author focuses on the process of the Holocaust, the chronology and the scope of the crime in the eastern province of Latvia.

The special ethnic and economic situation (a large number of people who were not Latvians and quite a number of the needy loyal to the Soviet power lived there), the changes made by the Soviet power (part of the well-educated Soviet elite in Latgale were representatives of the local Jewish community who had got appointments during the Soviet power thanks to their good knowledge of Russian) created a special atmosphere in the events of the summer of 1941. After the Nazi units had come and the institutions of the new power were organized, the Latvian self-defence forces, were organized simultaneously,

which became reinforcements in crimes organized by German institutions. The men who wanted to revenge upon former power supporters, including Jews, volunteered into Latvian self-defence forces.

Balvi

Balvi was the first town in the Abrene District where assassination of the Jews began. First – soon after the German army invaded Latvia (on 2 July 1941) – displacement of Jews to an enclosed town section which was called either Balvi ghetto or the arrested Jews camp was started. Several tens of the Jews arrested in the vicinity of Balvi (in civil parishes) were displaced into this camp. The assassination of the Jews was planned for the beginning of August 1941. The Arājs Commando arrived in Balvi in the evening of 9 August, after killing the Gulbene Jews in Litene civil parish of the Madona District. On 10 August, Arājs Commando murdered about 200–300 Jews from Balvi town and environs in the Celmiņi Forest, about 5 km from the town.

Rugāji civil parish

After the assassination of the Jews in Balvi, the murderers from the Arājs Commando left for to Rugāji Civil Parish in the vicinity of Balvi, where more than a hundred Jews lived before the war. Approximately on 8 August 1941, several tens of Jewish men were arrested and transferred to Litene which is situated about 20 km from Rugāji. They were killed together with the Jews from Gulbene and Litene by Arājs Commando on 9 August. Other Jews, arrested in Rugāji – mostly women and children – were taken to sand quarry, 5–6 km from Rugāji, where they were shot by killers from Arājs Commando. Perhaps, several tens of the Jews arrested in Bērzpils Civil Parish were killed at the same time and place. The total number of the people killed there is about 200.

Vīļaka

After the crime committed in Rugāji, the same evening (i.e. on 10 August) the killers went to Vīļaka. Strong anti-Semitic atmosphere had predominated there already with the entry of the German troops in to Vīļaka, since there had been the largest Jewish community in the Abrene District and many Jews, proportional to the number of inhabitants, had participated both in the Soviet power institutions and in Komsomol. In the first part of July 1941, one of the tasks of the self-defence forces was arrests of the Soviet activists, and therefore, several people were arrested and Jews were among them. At the same time, the list of the Jews living in the territory of the civil parish was prepared by the local authorities. In the middle of July, in the centre of the civil parish Vīļaka the Jews living there were dissociated from the other society. The Jewish ghetto was organized and all the Jews living in the small village were displaced there. The Jews living outside Vīļaka, in rural territories, stayed in their residences until the beginning of massive arrests. 11 August 1941 was the date of

the tragedy of the Viļaka Jewish community when Arājs Commando killers murdered about 400–500 Jews in the Zveriņica Forest, about 2 km from Viļaka in the direction towards Abrene, in the vicinity of Dižukalns Village.

Abrene and Baltinava civil parish

After assassination of Jews near Viļaka, in the evening of the same day, on 11 August, the Arājs Commando went to Abrene. The Jewish massacre was planned there for the next morning – on 12 August. About 50 Jews living in Abrene and about 100 Jews living in the nearby Baltinava Civil Parish were assassinated in the forest not far from Balastu Bog. There is no clear evidence as regards this event. However, it could be accepted that some tens of the Jewish refugees fleeing from Lithuania who had been arrested at the Abrene station at the beginning of July 1941, were killed at the same time and place.

The civil parishes of the Abrene District

Before the war, the Jews lived almost in all civil parishes of the Abrene District, and thus they were assassinated in other places of the district as well. In several civil parishes, for example, Baltinava and Liepna, the Jews connected with the Soviet power were killed by the local Latvian self-defence men already in July 1941. At the same time, in Liepna Civil Parish the local self-defence men killed 14 Jews who had not managed to evacuate to the East and consequently were arrested in Liepna, Kacēni and Kuprava civil parishes.

Aigars Urtāns

Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī

Madonas apriņķis 20. gadsimta 30. gadu beigās ar divām pilsētām (Madona un Gulbene) un 42 pagastiem bija viens no lielākajiem Latvijas apriņķiem.

Vēsturiski Vidzemē ebreju nekad nav bijis daudz, un Madonas apriņķis nebija izņēmums, taču, pēc Ceturtās tautas skaitīšanas datiem 1935. gadā, Vidzemes novadā Madonas apriņķī bija vislielākais ebreju tautības iedzīvotāju skaits – 571 ebrejs, kas gan bija tikai 0,79 procenti no apriņķa iedzīvotāju skaita. Ebreji nelielā skaitā dzīvoja daudzos Madonas apriņķa pagastos (visvairāk – Lubānas pagastā – 65 ebreji jeb apmēram 10% pagasta iedzīvotāju). Arī apriņķa pilsētā Madonā dzīvoja tikai 115 ebreju jeb 4,88 procenti iedzīvotāju un Gulbenē – 84 ebreji jeb 2,2 procenti pilsētas iedzīvotāju.¹

Vācijas un PSRS kara sākumā 1941. gada vasarā, kad Latviju okupēja nacistiskās Vācijas karaspēks, Madonas apriņķī, tāpat kā citur Latvijā, tika īstenots holokausts. Turklāt Madonas apriņķī vācu karaspēks apsteidza daudzus ebreju bēgļus no citām Latvijas vietām.² Arī tie tika noslepkavoti turpat Madonas apriņķī.

Šī pētījuma mērķis un uzdevums ir noskaidrot nozieguma apstākļus, hronoloģiju un nozieguma apjomu, kā arī apzināt vispārējo traģēdijas problemātiku un ar to saistītos pētniecības aspektus šajā Latvijas provincē.

Vēstures avotu apskats

Veicot pētījumu par holokausta norisēm Latvijā, viens no svarīgākajiem vēstures avotiem ir Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LVA) 1986. fonda 1. un 2. aprakstā esošās noziegumos pret padomju varu apsūdzēto un sodīto personu krimināllietas. Pēc krimināllietu rādītāja,³ apsūdzība par piedalīšanos noziedzīgajās akcijās pret ebrejiem Madonas apriņķī tikusi izvirzīta astoņām personām, taču daudzi bijušie Madonas apriņķa paš aizsardzības ierēdņi, vēlākie palīgpolicisti, ir apsūdzēti par piedalīšanos padomju pilsoņu (bez tautības norādes) arestos, konvojēšanā, apsardzē un nošaušanā. Iepazīstoties ar šo krimināllietu materiāliem, jāsecina, ka holokausta epizožu tur nav vai arī piedalīšanās holokaustā minētajām personām inkriminēta vien kā nenozīmīgs

notikums. Tā, piemēram, Edmunda Brikmaņa krimināllietā ir tikai pāris teikumu, ka apsūdzētais 1941. gadā piedalījies Madonas ebreju nošaušanā, taču apstākļi sīkāk nav iztirzāti.⁴ Tāpēc, izmantojot tikai šo vēstures avotu grupu, pilnīgu informāciju par holokaustu Madonas apriņķī iegūt nevar – un nepieciešams meklēt vēl citus informācijas avotus.

Pēc Otrā pasaules kara vienlaikus ar padomju valsts drošības iestādēm darbu Latvijā sāka Republikas Ārkārtējā komisija (turpmāk – Ārkārtējā komisija), kas vāca liecības par nacistisko iebrucēju un viņu līdzskrējēju zvērībām, arī par holokaustu. Par Madonas apriņķi šīs komisijas materiālos, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) P-132. fonda 26. un 30. apraksta vairākās lietās, ir atrodama vispārēja informācija, dažu personu liecības par holokausta norisēm, Madonas apriņķī noslepkavotu ebreju vārdi un uzvārdi,⁵ taču saraksti ir nepilnīgi. Dokumenti apliecina, ka Madonas pilsētā ir apzināti 45 nogalinātie ebreji (10 ģimenes), kas, šķiet, nav pilnīgs upuru uzskaitījums. Nepilnīgs liekas arī apriņķa pagastos nogalināto ebreju uzskaitījums, tomēr, piemēram, Mārcienas pagastā apzinātie 23 nogalinātie ebreji varētu būt visi, kas dzīvoja šajā pagastā un gāja bojā holokaustā.⁶ Komisijas dokumentos nav arī Gulbenes pilsētā un vēl dažos citos pagastos (piemēram, Litenes pagasts) nogalināto ebreju vārdi un uzvārdi, lai gan skaidri ir zināms, ka tie tikuši nošauti.

Starp Ārkārtējās komisijas dokumentiem ir kāda īpaša liecība par ebreju slepkavošanu vairākās Latvijas austrumu daļas apdzīvotajās vietās, arī Madonas apriņķī. Proti, apstākļu sagādīšanās dēļ par liecinieku ebreju slaktiņam Litenē un vēl citur kļuva 1941. gada jūlijā Madonas cietumā ieslodzītais Artūrs Liede.⁷ Augustā, paredzot izmantot zilo autobusu, ar kuru Madonā slepkavot ebrejus bija ieradusies apmēram 40 Viktora Arāja komandas vīri, A. Liede bija jātransportē uz Rīgu. Pēc Madonas ebreju noslepkavošanas autobusa maršruts tika mainīts – tas devās nevis atpakaļ uz Rīgu, bet gan tālāk uz Gulbeni, kur A. Liede redzēja ebreju slaktiņu Litenē. Pēc tam zilais autobuss devās uz Balviem, Viļaku, Abreni, Alūksni un Api, kur nākamajās augusta dienās ebreju slepkavošana turpinājās. Tikai no Apes autobuss ar slepkavu komandu un arestēto A. Liedi atgriezās Rīgā. Holokausta pētnieks Andrievs Ezergailis, nenoliegdams A. Liedes liecības galveno līniju, bet gan tikai tās detaļas, raksta, ka liecības devējs teikto pieskaņojis Ārkārtējai komisijai, lai izpatiktu tai, nevis lai atklātu patiesību.⁸ Tomēr, ja salīdzina A. Ezergaiļa izmantotajos materiālos esošo informāciju (1984. gadā ASV notikušās tiesas prāvas materiāli par bijušā Gulbenes latviešu paš aizsardzības komandantūras vadītāja vēlākā Madonas apriņķa policijas II iecirkņa priekšnieka leitnanta Elmāra Sproģa izraidīšanu⁹), ar kuru viņš apšaubā A. Liedes liecināto, ar citu Latvijā pieejamo avotu informāciju, jāteic, ka A. Liedes liecībā ir vairāk ticamu epizožu nekā A. Ezergaiļa citēto personu liecībās. Galvenā A. Liedes liecības nepatiesība, un te var piekrist profesoram A. Ezergailim, ir pārlieku lielais upuru skaits.

Par ebreju slepkavošanu Litenē raksta arī skolotājs un novadpētnieks Jānis Zvaigzne. Viņa grāmatā “Kas ir Litene?”¹⁰ pārstāstīta A. Ezergaila pētījumā “Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944” atrodamā informācija par pretrunīgajām liecībām, ko par ebreju nogalināšanu Litenē sniedzis A. Liede un kas par šo pašu notikumu ir atrodams E. Sproģa tiesas prāvas materiālos. Pārstāstot A. Ezergaili, J. Zvaigzne norāda, ka holokausta pētnieks tā arī nav pateicis, kura no pretrunīgajām versijām atbilst īstenībai. Tāpēc grāmatā par Liteni tās autors ir atstāstījis arī vairākas liteniešu atmiņas, kas precizē notikumus.

1941. gada vasarā Madonas apriņķī notikušās masu slepkavības ir pieminētas Latvijas PSR Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs 1961. gada izdevumā “Cilvēki bez sirdsapziņas”.¹¹ Tur publicētas madonietes Mildas Liepiņas atmiņas par bijušā Bērzaunes draudzes un 9. Madonas aizsargu pulka mācītāja Kārļa Sautiņa līdzdalību noziedzīgajās akcijās Madonas pilsētai tuvumā esošajā Smeceres silā. Pēc šīs liecības, Smeceres silā pirms masu slepkavībām ar vieglo automašīnu ieradies Madonas SD priekšnieks Priedītis un mācītājs Sautiņš, kurš pats atradies šāvēju ierindā, bet pēc slepkavošanas Bērzaunes mācītājmuižā kopā ar SD vīriem dzīrojis. Ārkārtējās komisijas dokumentos minēts, ka Jānis Priedītis ir bijis Madonas apriņķa Drošības policijas priekšnieks (nav gan teikts, kad).¹² Savukārt Madonas apriņķa policijas dokumentos lasām, ka 1941. gada septembrī, kad apriņķī bija izveidota latviešu palīgpolicija, viņš ieņēmis apriņķa policijas I iecirkņa priekšnieka amatu.¹³ Tās ir vienīgās liecības par J. Priedīti, taču tās nesniedz informāciju par viņa iespējamo līdzdalību pastrādātajos noziegumos. Tāpat nevienā dokumentā par notikumiem Smeceres silā nav minēta mācītāja K. Sautiņa klātbūtne, vēl jo vairāk – viņa atrašanās šāvēju ierindā, tādēļ jādomā, ka šīs padomju propagandas brošūras izdevēju mērķis ir bijis Kīvlendas (ASV) latviešu ev. lut. draudzes mācītāja nomelnošana.

Ārkārtējās komisijas Madonas apriņķa komisijas ziņojumā ir minēts, ka tā ir pārņēmusi vācu okupācijas varas iestāžu dokumentus ar nosaukumu “Žīdu mantu lietas Madonas apriņķī”,¹⁴ taču komisijas dokumentu fondā to nav. Tomēr minētie dokumenti lielā skaitā atrodami LVVA 5718. fonda “Madonas apriņķa policija” 1. apraksta lietās par ebreju atstātajiem īpašumiem un mantību visa apriņķa teritorijā – par mantu sākotnējo izlaupīšanu un pēc tam sekojošo šo gadījumu izmeklēšanu, par ebreju atstātās mantības uzskaiti, pārņemšanu un nodošanu vācu iestādēm, kā arī par šīs mantības izmantošanu. Šajos dokumentos minēti arī nogalināto Madonas apriņķa pagastu ebreju vārdi, kā arī uzskaitīti tie pagasti, kur 1941. gada jūlijā ebreji nedzīvoja (Cesvaine, Grostona, Lubeja, Mēdzula, Odziņa, Oļi, Saikava un Vēja).¹⁵ Tomēr jāatzīst, ka dokumentu kolekcija nav pilnīga, jo no 42 Madonas apriņķa pagastiem informācija ir tikai par 20. Bez tam Madonas apriņķa policijas dokumentos ir atrodama informācija par vairāku desmitu ebreju bēgļu likteni, kuri nepaspēja evakuēties uz austrumiem un kurus 1941. gada jūlijā Madonas apriņķī apsteidza uzbrūkošās vērmahta vienības.

Starp Madonas apriņķa policijas dokumentiem īpašs ir Madonas apriņķa policijas I iecirkņa priekšnieka J. Priedīša 1941. gada 10. septembra rīkojums visiem pagastu policijas virskārtībniekiem: *“Neskatoties uz maniem vairākkārtējiem aizrādījumiem un rīkojumiem, esmu novērojis, ka dažos pagastos vēl dzīvo žīdu tautības pilsoņi. Uzdodu minēto pārbaudīt un daru jūs atbildīgus, lai jūsu pārraudzītajā rajonā žīdi nedzīvotu.”*¹⁶ Tas liek domāt, ka vēl līdz pat 1941. gada 10. septembrim Madonas apriņķī nav īstenota ebreju totāla iznīcināšana, taču nav citu dokumentu, kas apstiprinātu šo pieņēmumu. Tāpēc grūti spriest par motīviem, kāpēc tika izdots šis rīkojums, jo pētījuma autoram nav izdevies gūt apstiprinājumu tam, ka pēc ebreju masu slepkavībām 1941. gada augusta sākumā Madonas apriņķī būtu palikuši vēl nenogalināti ebreji.

Madonas un Gulbenes pašvaldību dokumenti – attiecīgi LVVA 2095. fonda 1. apraksta lietas un 6638. fonda 2. apraksta lietas – satur svarīgu informāciju par vācu okupācijas varas veidošanos un attiecībām ar latviešu pašpārvaldi 1941. gada jūlija sākumā (Madonas un Gulbenes pilsētu vecāko apkārtraksti un rīkojumi, Madonas pilsētas un apriņķa paš aizsardzības spēku komandiera rīkojumi un pavēles, kā arī vācu militāro komandantūru sarakste ar Madonas pilsētas valdi un Gulbenes pilsētas vecāko), kas, piemēram, autora iepriekšējos pētījumos par holokaustu Bauskas, Ludzas vai Valmieras apriņķī bija atrodama šajos apriņķos vācu okupācijas sākumā iznākušajos laikrakstos. Madonas apriņķī 1941. gada vasarā neviens laikraksts izdots netika, lai gan Valmierā kopš 1941. gada jūlija vidus izdotā laikraksta “Tālavietis” redakcija bija nosūtījusi vēstuli Madonas pilsētas valdei ar paziņojumu, ka laikraksts aptver Valmieras, Valkas, Cēsu un Madonas apriņķi.¹⁷ Tādēļ šajā vēstulē Madonas pilsētas valdei tika izteikts lūgums sūtīt redakcijai materiālus, taču 1941. gada 10. oktobrī pilsētas valdē no laikraksta redakcijas tika saņemta jauna vēstule, kurā lasāms, ka kopš laikraksta iznākšanas no Madonas nekas nav saņemts.¹⁸ Līdz ar to laikrakstā “Tālavietis” ir velti meklēt kādu informāciju par 1941. gada vasaras notikumiem un valdošo sabiedrības noskaņojumu, arī antisemitismu, Madonā un apriņķī. Tomēr 2095. fonds glabā Madonas pilsētas valdes 1941. gada 8. augusta informatīvo ziņojumu Latvijas Radiofona Informācijas daļai, kurā atstāstīta sarkanarmiešu atkāpšanās un vācu karaspēka ienākšana Madonā.¹⁹ Ziņojuma saturā ir jūtama antisemitisma pieskaņa, jo tajā īpaši uzsverts, ka lielinieku varas laikā madoniešu spīdzināšanā sevišķi aktīvi darbojušies žīdi Frišers un Boruda, bet kāds žīdu jauneklis Lifšics Kopelis bijis iecelts par pilsētas pamatskolas politisko audzinātāju.

Rezumējot jāteic, ka pētījums par holokaustu Madonas apriņķī balstīts uz Latvijā pieejamiem avotiem, no kuriem galvenie ir padomju tiesvedības materiāli. Ņemot vērā šo dokumentu tapšanas specifiku, tajos esošā informācija ir vērtēta kritiski un veikta salīdzinoša analīze, “konfrontējot” liecības gan savā starpā, gan ar citiem avotiem un literatūru.

Daži okupācijas varu maiņas apstākļu aspekti (1941. gada jūnijs–jūlijs)

1941. gada jūnija beigu un jūlija sākuma okupācijas varu maiņas apstākļi Latvijā – arī Madonas apriņķī – no militārā viedokļa ir aplūkoti Latvijas vēstures institūta asistenta Jura Pavloviča un vēsturnieka Elmāra Pelkausa pētījumos par Vācijas Bruņoto spēku ienākšanu Latvijā, latviešu bruņoto vienību organizēšanos un to lomu notikšajā.²⁰ Okupācijas varu maiņas laiku var uzlūkot kā vēsturisko fonu holokaustam, tāpēc ir būtiski apzināt, kādos apstākļos tika sagatavota šī traģēdija Madonas apriņķī.

1941. gada 30. jūnijā vācu karaspēks sāka forsēt Daugavu un sākās vērmahta trieciens Madonas–Gulbenes virzienā.²¹ Ap šo laiku vairākos Madonas apriņķa pagastos, tāpat kā daudzviet citur Latvijā, spontāni izveidojās bruņotas latviešu vienības, kas literatūrā tiek sauktas par nacionālo partizānu vienībām. Tās traucēja gan sarkanarmiešu, gan padomju varas aktīvistu atkāpšanos uz austrumiem, piemēram, pa Rīgas–Lubānas šoseju. Bruņota sadursme starp Madonas apriņķa Strādnieku gvardes bataljona vienību un kādu bruņotu latviešu vienību, piemēram, izraisījās 29. jūnijā trīs kilometrus no Gulbenes uz Litenes ceļa. Apšaudes laikā krita divi gvardi, bet piecus ievainoja.²² Dažos Madonas apriņķa pagastos latviešu bruņotās vienības vēl pirms vāciešu ienākšanas pārņēma vietējo varu.²³ Savukārt Madonā, pirms to bija pametuši sarkanarmieši, kāda latviešu bruņotā vienība 30. jūnijā pie pasta un telefona centrāles izraisīja apšaudi, kurā krita vairāki sarkanarmieši. Apšaudē nogalināja arī vienu nezināmu ebreju – nejaušu garāmgājēju.²⁴

1941. gada 2. jūlija rīta pusē vērmahta vienības šķērsoja Madonas apriņķa dienvidu daļas pagastu teritoriju un pievakarē ienāca Madonā. Pilsētā vēl bija palikušas dažas sarkanarmiešu vienības, un nākamajā dienā tās izraisīja kauju ar Madonā esošā vācu garnizona un latviešu bruņoto vienību karavīriem. Kaujā sarkanarmiešus sakāva un iznīcināja. Pa to laiku uzbrūkošais Vācijas karaspēks 3. jūlija pēcpusdienā ieņēma Gulbeni, taču nākamajās dienās vēl pilnībā nekontrolēja situāciju visā Madonas apriņķa teritorijā, lai gan ar latviešu bruņoto vienību ziņnešu starpniecību vācu militārpersonas sāka izdot rīkojumus un pavēles.²⁵ J. Pavlovičs min, ka situācija Madonas apriņķī pilnībā vācu kontrolei pakļāva tikai 6.–7. jūlijā.²⁶ Šķiet, ka pat dažas dienas vēlāk, jo starp Madonas pilsētas valdes 1941. gada jūlija dokumentiem atrodas vācu militārā komandanta kapteiņa Rosa (*hauptmann* Ross) paziņojums Madonas pilsētas vecākajam, ka vācu militārā komandantūra Madonā, Kalpaka ielā 7, ierīkota un darbu uzsākusi 1941. gada 9. jūlijā.²⁷ Tas nozīmē, ka laiku līdz tam var uzlūkot par divu paralēlu varas struktūru laiku. Tas nebija bezvaras jeb t.s. *interregnum* laiks, jo pavēles un rīkojumus, kā redzams, izdeva vācu militārpersonas, bet situāciju kontrolēja latviešu

spēki – atsevišķās vietās pat lielas militāras vienības, kas savu darbību bija sākušas vēl pirms vācu karaspēka ienākšanas 1941. gada jūnija beigās. Tādas, piemēram, bija divu bijušo Latvijas armijas pulkvežu-leitnantu Kārļa Aperāta un Kārļa Alfrēda Gailiša vadītās grupas, kurās katrā bija ap 100 vīru un kas kontrolēja lielu Madonas apriņķa teritoriju Lubānas, Jaungulbenes, Vecgulbenes, Cesvaines, Stāmerienes pagastā un Pededzes upes apkārtnē.²⁸

Šajā divvaldības laikā Madonā un Gulbenē, kā arī apriņķa pagastos tika atjaunotas vietējās civilpārvaldes institūcijas. Tā, piemēram, 1941. gada 3. jūlijā atjaunoja Madonas pilsētas valdes darbību (šajā datumā izdots pirmais valdes rīkojums) un pilsētas pagaidu vecākā pienākumus uzņēmās Kārlis Sudārs.²⁹ Vienlaikus ar civilpārvaldes veidošanos bruņotās latviešu vienības Madonas apriņķī, tāpat kā citur Latvijā, gan pēc savas iniciatīvas, gan pildot vācu militārpersonu norādījumus, gūstīja atpalikušos sarkanarmiešus, kā arī aizturēja un arestēja vietējos padomju aktīvistus. Ir zināms arī, ka šajā laikā Gulbenē un dažos Madonas apriņķa pagastos bija atpalikuši ebreju bēgļi, kurus apsteidza vācu karaspēka vienības,³⁰ jo arī šo cilvēku atkāpšanos, kas notika kopējā evakuēšanās plūsmā pa sauszemes ceļiem, traucēja bruņotās latviešu partizānu vienības.³¹ Pirmie ebreju bēgļi no Balvu puses Litenes pagastā tika aizturēti 6. jūlijā.³² Citi gadījumi par vēršanos pret ebrejiem apriņķa teritorijā līdz divvaldības perioda beigām nav konstatēti.

Pirmo vācu militāro vienību ienākšanas laikā vai dažas dienas pēc tam nelielā sabiedrības daļā spēcīgi uzbangoja antisemitisma emocijas. Ja citos apriņķos par to liecina vietējo preses izdevumu publikāciju saturs, tad par to, ka arī Madonā bijusi līdzīga situācija, var uzzināt no madonietes Līzas Sīpolas krimināllietas. Pēc kara arestētajai sievietei viena no apsūdzībām bija celta par to, ka pēc vācu karaspēka ienākšanas 1941. gada jūlija sākumā viņa publiski aicinājusi iznīcināt ne tikai arestētos padomju aktīvistus, bet arī ebrejus.³³

Atgriežoties pie latviešu militāro vienību darbības, jāteic, ka dokumentu trūkums rada daudz neskaidrību. Tā, piemēram, 1941. gada 4. jūlijā dokumentu, ar kuru par Madonas pilsētas vecāko tika apstiprināts bijušais Madonas apriņķa nodokļu inspektora palīgs Jānis Rasa, kurš amatā nomainīja pilsētas pagaidu vecāko K. Sudāru un savus amata pienākumus sāka pildīt nākamajā dienā – 5. jūlijā,³⁴ ir parakstījis un apzīmogojis Madonas pilsētas un apriņķa latviešu paš aizsardzības spēku komandieris pulkvedis-leitnants P. Āboliņš.³⁵ Zīmoga nospiedumā uz dokumenta redzams uzraksts “Madonas apriņķa paš aizsardzības spēki”, kas tulkots arī vācu valodā. Tas varētu nozīmēt, ka P. Āboliņam ir bijusi saistība ar vācu militārajām iestādēm. Taču profesora Haralda Biezā publikācijā par 1941. gada jūlija sākuma notikumiem Latvijā³⁶ ir minēts, ka latviešu militārās vienības pēc 1941. gada 8. jūlija pārformētas paš aizsardzības vienībās, kuras pakļāva vācu Drošības policijas un *SD Einsatzgruppe A* komandiera

Valtera Štālekera pārziņā esošajam Latviešu paš aizsardzības spēku štābam Rīgā. Uz Madonu ar šo institūciju dotajām pilnvarām tika nosūtīts bijušais Latvijas armijas aviācijas pulkvedis Rūdolfs Kandis, kas kļuva par Madonas apriņķa latviešu paš aizsardzības spēku komandieri.³⁷ Viņa loma un atbildība turpmākajos notikumos ir visai neskaidra, tāpat kā ēnā palika arī iepriekš minētie latviešu partizānu vienību komandieri pulkveži-leitnanti K. Aperāts un K. A. Gailītis. Savukārt pulkveža-leitnanta P. Āboliņa vārds dokumentos parādās tikai vienu reizi – laikā, kad sākās ebreju aresti, viņš 1941. gada 15. jūlijā parakstīja pavēli par ebreju atstāto mantu savākšanu un uzskaiti.³⁸ Holokausta nozieguma organizēšanā un īstenošanā priekšplānā izvirzījās citas personas. Apmēram jūlija vidū aktīvu darbību uzsāka bijušais Latvijas armijas kapteinis Valerians Reineke. A. Ezergailis un Latvijas vēstures institūta pētniece Rudīte Vīksne viņa darbību saista ar vācu Drošības policijas un SD reģionālo vienību, par kuras vadītāju bija iecelts V. Reineke,³⁹ uzskatot, ka vietās, kur bija šādas vācu izveidotas institūcijas, tās organizēja un vadīja ebreju iznīcināšanu. Muzeja "Ebreji Latvijā" vadītājs Mārgers Vestermanis to noliedz un uzskata, ka historiogrāfijā nostiprinājusies tēze par SD klātesamību 1941. gada jūlija un augusta notikumos Latvijā ir kvalificējama kā mīts, jo tam nav apstiprinājuma dokumentos, – drīzāk esot jārunā par vērmahta komandantūru aktīvu līdzdalību un procesu vadību. Jāatzīst, ka arī šī pētījuma autora rīcībā nav nepārprotamu dokumentu, kas liecinātu par SD klātesamību un procesu aktīvu vadību Madonas apriņķī, taču kapteinis V. Reineke bija redzama figūra šajos notikumos, un Madonas pilsētas valdes dokumentos 1941. gada jūlijā viņš tiek dēvēts par Madonas policijas priekšnieku.⁴⁰ Cik zināms, latviešu policijas iekārta un struktūra vēl šajā laikā apriņķī izveidota nebija. Tas liecina, ka V. Reinekem bija kāds augstāks amats, bet tas nebija paš aizsardzības spēku komandiera amats. Vēl viena persona, kas aktīvi darbojās ebreju iznīcināšanas organizēšanā un īstenošanā, bija dokumentos par Madonas pilsētas latviešu komandantu dēvētais kāds bijušais Latvijas armijas vecākais leitnants Akermans.⁴¹

Skaidrāka situācija bija Gulbenē – zināms, ka latviešu paš aizsardzības iestādēm (dokumentā saukti par latviešu palīgpolicistiem), kurus vadīja leitnants E. Sproģis, rīkojumus 1941. gada jūlijā deva vācu militārā komandantūra (*Ortskommandantur Nr. 44302*).⁴² Tomēr šeit ir arī kāda liecība, kur norādīts par iespējamo SD klātbūtni. Proti, kādā 1942. gada martā tapušā policijas izmeklēšanas dokumentā par ebreju mantu piesavināšanos Litenē lasāms, ka ebreju slepkavošanas laikā 1941. gada augusta sākumā bijušais pagasta policijas virskārtībnieks Alfreds Vīksniņš ebrejiem atņemto naudu nodevis Drošības policijas pārstāvim Arvidam Dzelmēm no Gulbenes.⁴³

Rezumējot konstatēto, jāteic, ka minētās historiogrāfiskās problēmas atrisināšana nav šī pētījuma uzdevums, lai gan jautājums par pavēļu došanu ir ļoti būtiska problēma pētījumos par holokaustu.

Ebreju slepkavošanas sagatavošana un norise (1941. gada jūlijs–augusts)

Madona

Sākoties karam, Madonā dzīvoja apmēram 100 ebreju. Nav zināms, cik daudz ebreju kara sākumā pameta pilsētu un devās bēgļu gaitās, taču drīz pēc vācu karaspēka ienākšanas un pilnīgas kontroles pārņemšanas pilsētā 1941. gada jūlija pirmajā pusē Madonā sākās ebreju aresti, ko pēc rīkojuma saņemšanas no vācu institūcijām veica bijušā Latvijas armijas vecākā leitnanta Akermana vadītās Madonas pilsētas latviešu komandantūras paš aizsardzības vienības.⁴⁴ Arestētos ebrejus izvietoja vairākās koka ēkās (barakās), kas atradās pilsētas nomalē norobežotā kvartālā starp Rīgas–Oskara Kalpaka un Avotu ielu.⁴⁵ Izveidotā ebreju noņemšanas vieta padomju tiesvedības un Ārkārtējās komisijas dokumentos saukta gan par koncentrācijas nometni, gan par ebreju ieslodzījuma vietu, gan arī par ebreju geto. Par šīs vietas apsardzes priekšnieku, minētajos dokumentos sauktu gan par geto apsardzes priekšnieku, gan arī par koncentrācijas nometnes apsardzes priekšnieku, Madonas pilsētas latviešu komandants 1941. gada 15. jūlijā iecēla bijušo Madonas apriņķa aizsargu pulka nodaļas komandieri Nikolaju Lesnieku.⁴⁶ Viņam bija uzdots izveidot paš aizsardzības vienību posteņus un nodrošināt arestēto ebreju apsargāšanu. Jūlija vidū un otrajā pusē uz šejieni atveda arī vairākos Madonas apriņķa pagastos (Kalsnavā, Kraukļos, Meirānos, Mārcienā, Liezērē, Lubānā, Sāvienā, Vietalvā) arestētos ebrejus.⁴⁷

Pieejamajos materiālos par ebreju skaitu noņemšanas vietā liecības ir dažādas – sākot ar krietniem pārspīlējumiem (600 ebreju⁴⁸) līdz gandrīz ticamiem datiem. N. Lesnieks padomju izmeklētājiem pēc kara, kad viņu arestēja, liecināja, ka Madonā nodrošinājies apmēram 300 arestēto ebreju apsardzi.⁴⁹ Arī šis skaits, šķiet, ir pārlietu liels, un, autoraprāt, īstenībai atbilstošāki ir dati, ka Madonā un tās apkārtnes pagastos arestēti apmēram 150 ebreju.⁵⁰ Turpmāk aprakstītā ebreju slepkavošanas gaita liecina, ka pusotrs simts arestēto ebreju, kas pārtikas trūkuma apstākļos (cilvēki pārtika tikai no tā, kas bija paņemts līdz aresta laikā)⁵¹ tika turēti ieslodzījumā Madonā, ir realitātei atbilstošāks skaits.

1941. gada augusta sākumā vācu institūciju amatpersonas nolēma sākt Vidzemes ebreju iznīcināšanu. 7. augusta vakarā no Rīgas uz Madonu ar kādreizējo Rīgas pasažieru satiksmes zilo autobusu izbrauca 40–45 vīru liela Arāja komandas grupa. Viegļajā automašīnā zilajam autobusam sekoja daži vācu un latviešu virsnieki.⁵² Pēc bijušā Arāja komandas dalībnieka Eduarda Baloža, kas piedalījās šajā akcijā, liecības starp viņiem bija šīs slepkavu grupas komandieris leitnants Konrāds Kalējs.⁵³

No Rīgas atbraukušie apmetās Madonas aizsargu namā un 8. augustā agri no rīta izbrauca uz ebreju nošaušanas vietu – Madonas tuvumā Lazdonas pagasta teritorijā

esošo Smeceres mežu, kur atradās šautuve (dažus kilometrus no Madonas Rīgas virzienā pa labi no Madonas–Bērzaunes ceļa). Savukārt vietējie Madonas pilsētas latviešu pašaisardzībnieki piedalījās upuru nogādāšanā slepkavošanas vietā un tās apsardzē.⁵⁴

1941. gada 8. augusta agrā rītā vairāki pašaisardzībnieki ieradās ebreju nometinājuma vietā. Ebrejiem pavēlēja atstāt ēkas un kāpt kravas automašīnās, kas pēc tam konvoja pavadībā devās uz Smeceres mežu, kur jau iepriekšējā vakarā bija izraktas divas bedres.⁵⁵ Mežā ebrejiem pavēlēja izkāpt no automašīnām un izģērbties. Tad vairāki pašaisardzībnieki ebrejus grupās pa 10–15 cilvēkiem dzina pie bedrēm, kur tos nošāva slepkavas no Arāja komandas. Ārkārtējās komisijas materiālos ir liecības, ka vispirms nošauti vīrieši, bet pēc tam sievietes un bērni.⁵⁶ Kā liecinājis Arāja komandas dalībnieks E. Balodis, apmēram 150 uz mežu atvesto ebreju slepkavošana tika pabeigta dažu stundu laikā.⁵⁷ Bijušais Madonas pašaisardzībnieks Kārlis Rīgerts savā liecībā precizējis, ka ebreju slepkavošana pabeigta apmēram līdz pulksten 10.⁵⁸ Slepkavas devās tālāk uz Gulbeni, bet bedres ar nogalināto cilvēku līķiem aizraka vietējie pašaisardzībnieki, kas pēc tam savāca arī mežā palikušās ebreju mantas un apģērbu, ko aizveda uz Madonu. Pēc ebreju nogalināšanas uz visiem ceļiem, kas veda uz Madonu, parādījās uzraksts “*Judenfrei*”.⁵⁹

Bijušo ebreju ieslodzījuma vietu Madonā turpmāk izmantoja politieslodzīto nometināšanai, bet Smeceres mežā cilvēku (pārsvarā politieslodzīto) slepkavošana turpinājās arī vēlāk – gan 1941., gan 1942. gadā. Par to liecina Ārkārtējās komisijas pēc kara šajā vietā veiktā ekshumācija, kas mežā atklāja četrus masu kapus ar vairāku simtu cilvēku mirstīgajām atliekām.⁶⁰

Gulbene–Litene

1941. gada jūlijā Gulbenē daudzējādā ziņā bija tāda pati situācija kā apriņķa centrā Madonā. Pirms kara Gulbenē dzīvoja nepilns simts ebreju. Nav skaidrs, cik ebreju pameta pilsētu kara sākumā pirms vācu karaspēka ienākšanas, taču ir zināms, ka Gulbenes apkārtnē vācu karaspēks apsteidza daudzus ebreju bēgļus,⁶¹ kurus līdz ar vairākiem vietējiem padomju aktīvistiem un atpalikušajiem sarkanarmiešiem 1941. gada jūlijā aizturēja latviešu bruņotās vienības un nodeva Gulbenes latviešu pašaisardzības komandantūrā, ko vadīja bijušais Latvijas armijas leitnants E. Sproģis (vēlāk Madonas apriņķa policijas II iecirkņa priekšnieks) un viņa vietnieks kapteinis Lietavietis (vēlāk II iecirkņa palīgpolicijas “C” grupas komandieris).⁶²

Arestētos padomju aktīvistus, starp kuriem bija arī daži Gulbenes ebreji, ievietoja Gulbenes cietumā, sagūstītos sarkanarmiešus nodeva vācu militārajām iestādēm, bet par aizturēto ebreju bēgļu nometinājuma vietu tika izraudzīta teritorija pie Gulbenes dzelzceļa stacijas, ko padomju dokumentos, līdzīgi kā Madonā, dēvē gan par koncentrācijas nometni, gan par ebreju geto.⁶³ Ebrejiem nācās apmesties gan vairākās

dzelzceļam tuvumā esošajās tukšajās ēkās (noliktavās), kas dokumentos sauktas par “Garkalnu rijām”, gan arī dažos tukšos dzelzceļa vagonos. Teritoriju apsargāja pilsētas paš aizsardzības iecirkņu posteni.⁶⁴

Drīz pēc tam sākās Gulbenes ebreju aresti un pārvietošana uz “Garkalnu rijām”. Šeit ievietoja arī Gulbenes apkārtnē aizturētos un uz pilsētu atvestos ebreju bēgļus. Litenes pagastā aizturētos bēgļus uz Gulbeni veda pat divas reizes.⁶⁵ Jūlija beigās un augusta sākumā arestēja un uz Gulbeni konvojēja Dzelzavas un Jaungulbenes ebrejus.⁶⁶

1942. gada 18. februāra izziņā par Madonas apriņķa policijas II iecirkņa teritorijā 1941. gada vasarā apcietinātajiem ebrejiem lasāms, ka Litenē tika apcietināti 109, Dzelzavā 5, Jaungulbenē 26, Gulbenē 84 ebreji (kopā 224 personas).⁶⁷ Ir zināms, ka uz Gulbeni aizveda tikai Litenes pagasta teritorijā aizturētos dažus desmitus ebreju bēgļu, bet pagastā arestētos ebrejus nometināja turpat uz vietas, un tādēļ nosacītajā Gulbenes geto “Garkalnu rijās” atradās vairāk nekā pusotra simta ebreju.

Gulbenes ebreju iznīcināšana tika plānota pēc Madonas ebreju nošaušanas, un tajā piedalījās tā pati šāvēju grupa no Arāja komandas, kas Madonā. Kā minēts, no Madonas slepkavas ar zilo autobusu izbrauca 8. augusta priekšpusdienā. Gulbenē autobuss ieradās pēcpusdienā, lai nākamās dienas rītausmā dotos uz izraudzīto slepkavošanas vietu bijušajā Latvijas armijas mācību poligonā Litenē. Naktī sāka ebrejus no Gulbenes transportēt uz Liteni.⁶⁸ Akcijā piedalījās Gulbenes latviešu paš aizsardzības iecirkņi, to vadīja komandants E. Sproģis. Ebreju slepkavošana bija paredzēta 9. augustā. Kā nepamatots jānoraida vairākās liecībās minētais 10. un 11. augusts, jo šie datumi neatbilst notikumu secībai.⁶⁹ Īstenībai neatbilst arī A. Liedes Ārkārtējai komisijai sniegtajā liecībā minētais, ka slepkavas kopā ar viņu no Madonas izbrauca 7. augusta vakarā, bet ebreju šaušana Litenē notika 8. augustā.⁷⁰ A. Liede, kā redzams, kļūdījies par vienu dienu. Tāpat pilnīgi aplam ir tas, ka ebreju slepkavošanas datums Litenē 1942. gadā ASV notikušajā E. Sproģa izraidīšanas prāvā minēts 1. vai 2. augusts.⁷¹

Gulbenes paš aizsardzības iecirkņu ebrejus no Gulbenes līdz Litenes stacijai veda divos dzelzceļa vagonos, bet no stacijas, kas atradās netālu no izraudzītās slepkavošanas vietas, līdz mežam ebreji konvoja pavadībā gāja kājām.⁷² Kopā ar ebrejiem uz Liteni atveda arī vairākus padomju aktīvistus.⁷³ Pašā Litenes pagastā 1941. gada jūlijā arī tika arestēti daži desmiti vietējo ebreju, kas tika nometināti vairākās vietās – bijušajā pagasta Aizsargu namā, kādā šķūnī un vecā labības magazīnā.⁷⁴ Par arestēto ebreju apsargāšanu bija atbildīgs vietējais paš aizsardzības iecirkņi Kārlis Ķauķis, ko iecēla par ebreju sardzes priekšnieku.⁷⁵

A. Liede liecībā Ārkārtējai komisijai minējis, ka ebreji atradušies arī Litenes karavīru bijušās nometnes barakās,⁷⁶ taču nevienā citā avotā šādam faktam apstiprinājuma nav. Litenes pagasta novadpētnieks J. Zvaigzne, balstoties uz līteniešu atmiņām, stāsta, ka divām jaunām, skaistām ebrejietēm, kas turētas Aizsargu namā, nācies piedzīvot īpašus

pazemojumus, domājams, izvarošanu, bet dažas ebreju sievietes pēc arestēšanas izdotas darbā pie saimniekiem. Tas, protams, neglāba viņas no bojāejas, jo slepkavošanas dienā vietējie pašaizsardzībnieki ieradās arī viņu dzīvesvietās.⁷⁷

No Gulbenes atvesto, kā arī Litenes ebreju slepkavošana sākās 1941. gada 9. augusta rītā. Litenieši atceras, ka tā sākusies ap pulksten 5.⁷⁸ A. Liede liecībā Ārkārtējai komisijai minējis, ka slepkavošana sākusies agrā rītā, mazai gaismiņai austot, bet padomju izmeklēšanas dokumentos lasāms, ka ebreju slepkavošana sākusies ap pulksten 9 vai pat vēl nedaudz vēlāk.⁷⁹ A. Ezergailis norāda, ka E. Sproģa tiesas prāvā izskanējis, ka ebreju slepkavošana Litenē notikusi pēcpusdienā,⁸⁰ kas tomēr neatbilst patiesībai.⁸¹

Pirmos uz mežu bijušā Litenes poligona teritorijā atkonvojēja no Gulbenes atvestos ebrejus un dažus padomju aktīvistus. Ebrejiem pirms tam bija atņemtas visas līdzī pašņemtās mantas un vērtslietas, kā arī tiem pavēlēja izgērbties līdz apakšveļai.⁸² Mežā, netālu no Sarkanās armijas karagūstekņu iepriekš izraktajām bedrēm, ebrejus sadalīja nelielās grupās pa četriem, sešiem cilvēkiem katrā un dzina uz “ugunslīniju”, kur atradās daži desmiti šāvēju un viņu komandieri.⁸³ Kad no Gulbenes atvestie ebreji bija noslepkavoti, sākās vietējo – Litenes ebreju slepkavošana.

Atgriežoties pie tā, cikos sākās ebreju nogalināšana, jāteic, ka pulksteņa laiku nobīdes vairākās liecībās, iespējams, radušās tāpēc, ka nav nodalīta atvesto un vietējo ebreju slepkavošana. Tāpēc šeit jāprecizē, ka no Gulbenes atvesto ebreju slepkavošana, domājams, sākās 9. augusta rītausmā, bet Litenē esošo – ap pulksten 9 vai pat vēl nedaudz vēlāk, kad ebrejus uz mežu konvojēja no vairākām aresta vietām un noslepkavoja. Pēdējai Litenes ebreju grupai, pirms viņus nošāva, vajadzēja aizbērt bedres ar iepriekš nošautajiem.⁸⁴ Noziedzīgā akcija tika pabeigta tās pašas dienas pēcpusdienā ap pulksten 15–16.⁸⁵

Par Litenē nogalināto ebreju skaitu Ārkārtējās komisijas dokumentos minētie dati – 600–800 ebreju – ir pārspīlēti.⁸⁶ Turpat arī lasām, ka Litenē nogalināti 1942. gada sākumā ar vilcienu atvestie ebreji. To pieminējis arī Litenes novadpētnieks J. Zvaigzne, citējot vēsturnieku M. Vestermani, kurš, balstoties uz šiem dokumentiem, kā arī uz kādu nepareizi interpretētu bijušā Litenes pašaizsardzībnieka liecību,⁸⁷ izvirzījis jautājumu, kur palikuši 1942. gadā no ārzemēm deportēto ebreju divi ešeloni, un, norādot uz analogiju ar līdzīgu gadījumu, kad ārzemju ebreji 1941./1942. gada ziemā tika atvesti uz Krustpili un nošauti Kaķīšu purvā, izteicis minējumu, ka šo cilvēku kapu, iespējams, var meklēt Litenē.⁸⁸ Taču, kā redzējām, dzelzceļa transports ebreju atvešanai uz Liteni gan tika izmantots, tikai tas nebija 1942. gadā, un tie nebija divi ešeloni, bet gan tikai divi vagoni. Bez tam Litenē, kā to pareizi atzīmējis A. Ezergailis, nogalināti tikai Vidzemes ebreji un ebreju bēgļi, kas nepaspēja evakuēties un palika Vidzemē.⁸⁹ Tas liecina, ka Ārkārtējās komisijas materiāliem pilnībā uzticēties nevar, tāpēc patiesībai tuvāk ir skaitlis 224, kas minēts 1942. gada 18. februāra izziņā par Madonas apriņķa policijas II iecirkņa teritorijā 1941. gada vasarā apcietinātajiem ebrejiem.⁹⁰ Litenē nogalināto ebreju skaitu – ap diviem

simtiem – ir minējis arī A. Ezergailis.⁹¹ Teikdams, ka Litenē nošauts apmēram 300 ebreju, nedaudz kļūdtījies bijušais Gulbenes pašaisardzībnieks Pēteris Kauls, kurš piedalījās ebreju konvojēšanā no Gulbenes līdz viņu nošaušanas vietai.⁹²

Madonas apriņķa pagasti

Pirms kara ebreji dzīvoja daudzos Madonas apriņķa pagastos, bet trūkst precīzu datu par ebreju skaitu Madonas apriņķī Vācijas un PSRS kara sākumā, kā arī pēc vācu karaspēka vienību ienākšanas 1941. gada jūlija sākumā. Tomēr no vēstures avotiem var izdarīt vairākus secinājumus par notikušo; daži izteikti jau iepriekš.

Pirmās ziņas par arestētajiem ebrejiem ir no Litenes pagasta, kur jau 6. jūlijā tika aizturēta kāda ebreju bēgļu grupa, kas bija ieradusies no Balvu puses. Aizturētos kādu laiku turēja ieslodzītus Aizsargu namā, pēc tam pārveda uz Gulbeni.⁹³ Madonas apriņķa pagastos dzīvojošo ebreju aresti sākās vienlaikus ar arestiem Madonā un Gulbenē apmēram 1941. gada jūlija vidū un turpinājās līdz mēneša beigām. Ir zināms, ka 12. jūlijā arestēja **Liezēres pagasta** “Ārstniekos” dzīvojošos Hiršu un Hasju Evjanus;⁹⁴ 15. jūlijā tika arestēta **Sāvienas pagasta** “Piesaulēs” dzīvojošā Joffes ģimene (vīrs Mozus un sieva Jana, viņu bērni Tevje un Hana, kā arī Geršons Ichoks Joffe);⁹⁵ ap to pašu laiku arestēja **Mētrienas pagasta** “Kalnciemos” dzīvojošo Ilju Talvinski,⁹⁶ kā arī vairākas **Mārcienas pagasta** ebreju ģimenes.⁹⁷ Vēlāk ebreji tika arestēti **Kalsnavas, Meirānu, Litenes, Lubānas** (jūlija beigās⁹⁸), **Dzelzavas** (5 ebreji⁹⁹), **Kraukļu, Lazdonas, Praulienas** un **Vietalvas** pagastā, bet piecus **Jaungulbenes pagastā** dzīvojošos ebrejus arestēja tikai pēc tam, kad 1941. gada 1. augustā tika saņemta pavēle no Gulbenes pilsētas latviešu pašaisardzības komandanta E. Sproģa.¹⁰⁰

Madonai un Gulbenei tuvumā esošajos pagastos arestētie ebreji, kā jau minēts, tika konvojēti uz šajās pilsētās izveidotajām ebreju nometināšanas vietām (zināms arī precīzs datums – 1941. gada 25. jūlijs, kad uz Madonu atveda visus Kalsnavas pagastā arestētos ebrejus¹⁰¹), no kurienes tos 8. un 9. augustā aizveda un nogalināja attiecīgi Smecerēs un Litenes mežā.

Taču ne visi pagastos arestētie ebreji izgāja caur šo “nāves etapu”. **Jaungulbenes pagastā** 1941. gada augusta sākumā apcietināto ebrejieti Travkinu, kas padomju varas laikā bija vietējās Mašīnu un traktoru stacijas traktoriste – pirmrindiece, vispirms ieslodzīja pagasta aresta telpās un vairākas reizes pratināja, vainojot padomju varas atbalstīšanā, bet pēc tam trīs vietējo pašaisardzībnieku pavadībā ar motociklu veda uz Gulbeni. Ceļā Umuru purva rajonā motocikls salūza, un pašaisardzībnieki pieņēma lēmumu ebrejieti nošaut.¹⁰² Pēc citas versijas, ne jau tas, ka salūza motocikls, izšķīra ebrejietes likteni, bet gan tas, ka viņu kā “padomju aktīvisti” piemērotā vietā nošaut licis Jaungulbenes pagasta pašaisardzības grupas vadītājs Pēteris Jansons.¹⁰³ Lai vai kā, minētajā vietā apmēram 30–40 metru no ceļa ebrejieti Travkinu nošāva, kāds pašaisar-

dzībnieks tuvējās mājās dabūja lāpstu un nošauto sievieti turpat arī apraka.¹⁰⁴ Iespējams, ka nošautā Travkina ir Ārkārtējās komisijas dokumentos pēc kara minētā nezināmā ebrejiete, kas nošauta Jaungulbenes pagastā mežā netālu no Purmaļu mājām.¹⁰⁵

Ebreji tika nogalināti vēl arī citos Madonas apriņķa pagastos.¹⁰⁶ Tā, piemēram, ir zināms, ka **Odzianas pagastā** netālu no Pļaviņu–Ērgļu ceļa 1941. gada augustā vietējie pašaisardzībnieki nošāva ebreju ģimeni (piecus cilvēkus – divus pieaugušos un trīs bērnus), kas jūlijā bija pārcēlušies no Pļaviņām uz Odzianas pagasta Burtnieku mājām.¹⁰⁷ Kādā Ārkārtējās komisijas liecībā minēts, ka 1942. gada 3. martā **Dzelzavas pagastā** nezināmos apstākļos nošauts ebreju bērns – 1935. gadā dzimusī Rebeka Šnitke.¹⁰⁸

Iepriekš aprakstītajā laikā – 1941. gada augustā Madonas apriņķī sāka reorganizēt apriņķa pašaisardzības spēkus un veidot policijas struktūras.¹⁰⁹ Latviešu pašaisardzības spēku komandantūras likvidēja, to vietā pēc neatkarīgās Latvijas Republikas policijas iekārtas parauga izveidoja apriņķa policiju ar vairākiem iecirkņiem un palīgpolicijas “A”, “B” un “C” grupām. Par Madonas apriņķa policijas priekšnieku iecēla kapteini V. Reinekī,¹¹⁰ bet par viņa vietnieku apstiprināja majoru Hermani Sīmani. Amatu (diemžēl nav zināms, kādu) Madonas apriņķa policijā, pēc A. Ezergailļa sniegtās informācijas,¹¹¹ ieguva arī bijušais Madonas apriņķa pašaisardzības spēku komandieris pulkvedis R. Kandis, kura vārds bijušo pašaisardzībnieku liecībās par akcijām pret ebrejiem neparādās.

Mazu skaidrību par latviešu palīgspēkiem, to reorganizāciju un policijas iekārtas veidošanu var gūt Madonas pilsētas valdes dokumentos, kur 1941. gada jūlijā–augustā lietoti dažādi nosaukumi. Tā, piemēram, 1941. gada 16. jūlija dokumentā ir minēta Madonas pilsētas pašaisardzība, bet 17. jūlijā – Madonas pilsētas policija; 25. jūlijā un 1. augustā – Madonas pilsētas pašaisardzība, bet 30. jūlijā – Madonas pilsētas un apriņķa pašaisardzība. Sākot tikai ar 5. augustu, dokumentos ir viens nosaukums – Madonas apriņķa policija.¹¹²

Daži secinājumi un piebildes nobeigumam

1. Pētījumā par holokaustu Madonas apriņķī ir atklāts ebreju ciešanu ceļš no aresta līdz noslepkavošanai. Izpētes gaitā noskaidrots, ka Madonas apriņķī 1941. gada 8. un 9. augustā notikušas divas ebreju masu slepkavošanas akcijas. Pirmajā reizē Madonas pilsētai tuvumā esošajā Smeceres mežā tika nogalināti apmēram 150 pilsētā un vairākos apkārtnes pagastos apcietinātie ebreji, kas pirms tam bija ievietoti nometinājuma vietā jeb ebreju geto Madonā. Otrajā reizē Latvijas armijas bijušajā mācību poligonā Litenes mežā nogalināja apmēram 200 (vai pat nedaudz vairāk) Gulbenē, Litenes un vēl dažos apkārtnes pagastos arestēto ebreju. Bez tam ir zināms, ka atsevišķās vietās Madonas apriņķī ir nogalināti vēl vairāki ebreji: Jaungulbenes pagastā – viena ebrejiete, Odzianas

pagastā – piecu cilvēku ģimene, bet Dzelzavas pagastā – viens ebreju bērns. Madonas apriņķī nogalināto ebreju skaitā ir iekļauti arī vairāki desmiti ebreju bēgļu, kuri 1941. gada jūlija sākumā nepaspēja šķērsot bijušo Latvijas Republikas un PSRS austrumu robežu vācu karaspēka straujās virzības uz austrumiem dēļ un kurus, vāciešiem ienākot, vairākos pagastos aizturēja vietējie apriņķa pašsardzībasnieki.

2. Muzeja “Ebreji Latvijā” vadītājs M. Vestermanis ir sniedzis informāciju par diviem ebreju izglābšanas gadījumiem Madonas apriņķī.¹¹³ Atsaucoties uz Izraēlas profesoru Dovu Levinu, viņš norādīja, ka Gulbenē nezināmos apstākļos izglābts ebrejs Gitlsons, bet Odzianas pagastā Kārlis Vītoliņš visu vācu okupācijas laiku slēpis un izglābis Menki Latu. Ar ebreju neveiksmīgu glābšanu, iespējams, ir saistīti sīkāk neizzināti gadījumi, kad 1942. gada martā Madonas apriņķa Dzelzavas pagastā nošauta Rebeka Šnitke (dz. 1935. gadā) un 1943. gada janvārī apriņķa teritorijā tika apcietināts kāds ebrejs, kura uzvārds nav noskaidrots.¹¹⁴

3. Ebreju arestu laikā visā Latvijā sākās ebreju mantības izlauptšana. Tā notika arī Madonas apriņķa pilsētās un pagastos.¹¹⁵ Iespēja tikt pie ebreju mantas sākotnēji bija motīvs, lai iesaistītos noziegumā pret ebrejiem. Tā, piemēram, pēc kara arestētais bijušais Gulbenes pašsardzībasnieks Edgars Straume padomju izmeklētājiem liecināja, ka viņš devies arestēt bagāto Gulbenes ebrejieti Česleru, kurai pirms kara bija piederējis ienesīgs veikals pilsētā, jo cerējis piesavināties viņas vērtslietas.¹¹⁶ Kad ebreju aresti bija sākušies, 1941. gada 15. jūlijā Madonas pilsētas un apriņķa latviešu pašsardzības spēku komandieris pulkvedis-leitnants P. Āboliņš parakstīja pavēli, kurā uzdeva visiem pagastu pašsardzības spēku dalībniekiem ebreju atstāto mantu savākt, uzskaitīt un līdz turpmākam rīkojumam nodot uzticamu personu pagaidu lietošanā vai glabāšanā.¹¹⁷ Madonas un Gulbenes pilsētu pašvaldību, kā arī Madonas apriņķa policijas dokumentu fondi LVVA glabā informāciju par ebreju mantu pārņemšanas procesu apriņķa pilsētās un pagastos. Piemēram, uz vairākiem simtiem dokumentu lapu ir pieejami ziņojumi no pagastiem, un pēc tiem var izsekot gan mantu pārņemšanai un iegūt informāciju par pārņemtajām mantām, gan arī uzzināt par cilvēkiem, kuriem šīs mantas tika atņemtas un kuri paši pēc tam nonāca masu kapos. Apjomīgās avotu bāzes dēļ ebreju īpašumu ekspropriācijai Madonas apriņķī nepieciešami papildu pētījumi.

4. Pētījuma pielikumā sniegts Madonas apriņķī apzināto upuru saraksts.

5. Holokausta tematikai atbilst arī tēma par noziegumiem pret Madonas apriņķa čigāniem. Pēc Ceturtās tautas skaitīšanas datiem 1935. gadā, apriņķī bija uzskaitīti 135 čigāni.¹¹⁸ Aplūkotajos vēstures avotos, uz kā balstīts pētījums par holokaustu Madonas apriņķī, nav liecību par čigānu iznīcināšanu šajā apriņķī, taču Litenes pagasta novadpētnieks J. Zvaigzne ir citējis čigānu diasporas Latvijā pārstāvi Helgu Burkovsku, kas apgalvo, ka daudzi Madonas apriņķī dzīvojošie čigāni vācu okupācijas laikā tikuši nošauti Litenē.¹¹⁹ Diemžēl tā pagaidām ir vienīgā šī pētījuma autora rīcībā esošā liecība par čigānu tautības civiliedzīvotāju traģēdiju Madonas apriņķī.

Pielikums

**Pētījumā izmantotajos avotos minētie
Madonas apriņķī nogalinātie ebreji**

Dzīvesvieta	Vārds, uzvārds, cita informācija
Madonas pilsēta	... Bells
	... Aleksandrovičs
Vienības iela 6	... Pergamoņins
Saules iela 11	Josifs Kacins Musja Kacins Pesja Kacins Frīda Kacins
Poruka iela 3	Eliass Evjans Sāra Evjans Sloma Evjans
	Ljuba Besers
Saules iela 16	Tuvja Krūmers Raja Krūmers Movša Krūmers Hmels Krūmers Hella Krūmers
Lazdonas iela 25	Izaks Bands Sofija Bands Fanija Bands Osers Bands Leva Bands Anna Bands Raffa Bands
Rīgas iela 1	Emīlija Jēkabsons Elle Jēkabsons
	Nahulis Frišers
	Haims Morsieks Lidija Morsieks
	Saema Paniks Leja Paniks Basja Paniks Leiba Paniks Hella Paniks

Dzīvesvieta		Vārds, uzvārds, cita informācija
Madonas pilsēta		Nissans Feldhūns Raisa Feldhūns Preide Feldhūns
		Haims Lifšics Sāra Lifšics Feiga Lifšics Minci Lifšics
		... Krasņiks Estere Krasņiks Mihails Krasņiks Ella Krasņiks Ābrams Krasņiks
		Moika Grazers
		Helēna Kozakēvičs
Gulbenes pilsēta		Simha Moreina ... Česlere
Dzelzavas pagasts		Ābrams Lifšics
		Rebeka Šnitke
Jaungulbenes pagasts		Kadišs Ulmans Sofija Ulmans un trīsgadīgs bērns ... Travkina
Kalsnavas pagasts	"Pietnieki"	Faivušs Leiba Škoļņiks Harva Škoļņiks Hakels Škoļņiks Haja Škoļņiks
	"Kļavkalni"	Mihels Fingergaits Estere Fingergaits Lība Fingergaits Sulamita Fingergaits Golda Fingergaits Anna Fingergaits Benjamins Fingergaits, viņa sieva, dēls un meita
	"Grīvas"	Boruhs Borodovka Riva Borodovka Šlerns Borodovka

Dzīvesvieta		Vārds, uzvārds, cita informācija
Kalsnavas pagasts	Veckalsnavas aptieka	Olga Ratners
		Josifs Barts
Kraukļu pagasts	“Kalna Sāpas”	Hiršs Lavinskis
	“Kalna Skridas”	Berels Kacs Šeine Kacs
	“Kapteīntaureņi”	Grigorijs Prismans
	ebreju bēgļi – no Jumpravas no Madlienas no Jaunjelgavas no Rīgas	Leizers Sons Jakovs Kacs Matels Šermanis Ecins Giršs
Liezēres pagasts	“Ārstnieki”	Hiršs Evjans Hasja Evjans
Litenes pagasts	ebreju bēgļi	Zamuels Taube Israils Ginsbergs Jude Alše Šaloms Kaba Leibe Nahmazone Šenkera Veinbergs Šmuls Veinbergs Leibe Veinbergs Faine Veinbergs Kleimaņi (2 cilvēki) Elionasi (2 cilvēki) Vaineri (2 pieaugušie un 5 bērni) Raja Vainers Sora Vainers Frēda Zahrins Levini (māte un bērns) Hercbahi (2 pieaugušie un bērns) Volkini (2 pieaugušie un 2 bērni) Skrudeļiņi (māte un 4 bērni, t.sk. 3 mēnešus vecs zīdāinis)
Lubānas pagasts		Roza Ulmans Geršons Ulmans Rahmiels Ulmans
Mārcienas pagasts	“Riekstiņi”	Kalmans Mindels, viņa sieva un 2 bērni

Dzīvesvieta		Vārds, uzvārds, cita informācija
Mārcienas pagasts	“Ozollejas”	Judelis Birkenfelds
	“Priedītes”	Nahmans Rožeckis (Ropickis ?), viņa sieva un 2 bērni
	“Stūrīši”	Vulfs Spungins, viņa sieva un 2 bērni
	“Parki”	Lazars Birkenfelds, viņa sieva un 2 bērni
	“Upmaļi”	Iciks Kleimanis Anna Kleimanis un 2 bērni
		Blukenfeldu ģimene (2 pieaugušie un bērns)
Meirānu pagasts		... Gelšteins ... Jankelovičs ... Kacs
Mētrienas pagasts	“Kalnciemi”	Iļja Talvinskis
	“Mētriņas”	Beno Rubenšteins
Odzienas pagasts	“Burtnieki”	5 cilvēku ģimene (2 pieaugušie un 3 bērni)
Praulienas pagasts		... Viļenskis
Sāvienas pagasts	“Piesaules”	Mozus Joffe Jana Joffe Tevje Joffe Hana Joffe Geršons Ichaks Joffe
Vecgulbenes pagasts		Mina Rapoport Izaks Ceslers
Vietalvas pagasts	“Bērziņi”	Abrams Genhelis
	“Dzeņi”	Mozus Giršs

Atsauces

- 1 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. IV sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 294., 297., 301., 320., 352., 353. lpp.
- 2 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 5556. l., 132. lp.; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 5718. f., 1. apr., 30. l., 13., 34. lp.; 31. l., 78. lp.
- 3 No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā (1940–1986): noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes un K. Kangera red. – Rīga, 1999, 975 lpp.
- 4 LVA, 1986. f., 1. apr., 34993. l., 13., 20. lp.

- ⁵ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 42., 133., 134., 151., 152., 250., 261. lp.
- ⁶ Madonas apriņķa Mārcienas pagastā 1935. gadā dzīvoja 20 ebreji. – Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. IV sēj.: Tautība, 353. lpp.
- ⁷ LVVA, P-132. f., 30. apr., 39. l., 91.–94. lp. Liecība publicēta arī dokumentu krājumā: Mēs apsūdzam. – Rīga, 1965, 91.–97. lpp. (turpmāk – A. Liedes liecība).
- ⁸ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 263. lpp.
- ⁹ Turpat, 263.–265. lpp.
- ¹⁰ *Zvaigzne, J.* Kas ir Litene? – Rīga, 2006, 322.–325. lpp.
- ¹¹ Cilvēki bez sirdsapziņas. – Rīga, 1961, 8.–14. lpp.
- ¹² LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 6. lp.
- ¹³ Turpat, 5718. f., 1. apr., 39. l., 16. lp.
- ¹⁴ Turpat, P-132. f., 30. apr., 24. l., 9. lp.
- ¹⁵ Turpat, 5718. f., 1. apr., 31. l., 30., 32.–35., 51., 53., 54. lp.
- ¹⁶ Turpat, 39. l., 16. lp.
- ¹⁷ Turpat, 2095. f., 1. apr., 23. l., 244. lp.
- ¹⁸ Turpat, 24. l., 45. lp.
- ¹⁹ Turpat, 23. l., 81. lp.
- ²⁰ *Pavlovičs, J.* Nacistiskās Vācijas okupācijas karaspēks Latvijā – ienākšanas hronoloģijas precizēšana // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2004, nr. 3, 94.–113. lpp.; *Pelkaus, E.* Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā. – Rīga, 2004.
- ²¹ *Strods, H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001: Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 75. lpp.
- ²² LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 1. lp.
- ²³ *Strods, H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās ..., 78. lpp.; *Pelkaus, E.* Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā, 111.–120. lpp.
- ²⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 34993. l., 13., 20. lp.
- ²⁵ LVVA, 2095. f., 1. apr., 23. l., 81. lp.; *Pavlovičs, J.* Nacistiskās Vācijas okupācijas karaspēks Latvijā ..., 105. lpp.
- ²⁶ Turpat, 106. lpp.
- ²⁷ LVVA, 2095. f., 1. apr., 16. l., 5. lp.
- ²⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 5556. l., 380., 381. lp.; *Pelkaus, E.* Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā, 118.–120. lpp.
- ²⁹ LVVA, 2095. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.
- ³⁰ Turpat, 5718. f., 1. apr., 30. l., 13., 34. lp.; 31. l., 78. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 5556. l., 132. lp.
- ³¹ Turpat, 319.–326. lp.
- ³² LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 13. lp.
- ³³ LVA, 1986. f., 1. apr., 5977. l., 20., 28. lp.
- ³⁴ LVVA, 2095. f., 1. apr., 23. l., 1. lp.
- ³⁵ Turpat, 9. l., 1. lp.
- ³⁶ *Biezais, H.* Nacionālie partizāni // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1992, nr. 4, 132.–144. lpp.
- ³⁷ Turpat, 137. lpp.
- ³⁸ LVVA, 2095. f., 1. apr., 16. l., 1. lp.

- ³⁹ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 270., 367. lpp.; *Vīksne, R.* Holokausts Latvijas mazpilsētās // Holokausts Latvijā: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga, un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (turpmāk – LVKR), 18. sēj.). – Rīga, 2006, 227. lpp.
- ⁴⁰ LVVA, 2095. f., 1. apr., 9. l., 3. lp.
- ⁴¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 1870. l., 12. lp.
- ⁴² LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 51. lp.; 43. l., 23. lp.; 6638. f., 2. apr., 8. l., 5. lp.
- ⁴³ Turpat, 5718. f., 1. apr., 30. l., 34. lp.
- ⁴⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 1870. l., 12. lp.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ Turpat, 17975. l., 2. sēj., 90. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 5556. l., 103., 309., 310., 317., 383. lp.; 28711. l., 2. sēj., 408. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 42., 151., 152., 250., 261. lp.; 30. apr., 24. l., 8. lp.; 5718. f., 1. apr., 31. l., 12., 31., 38., 52., 59., 60., 65., 78. lp.
- ⁴⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 17975. l., 2. sēj., 90. lp.
- ⁴⁹ Turpat, 126., 162. lp.
- ⁵⁰ LVVA, P-132. f., 30. apr., 24. l., 8. lp.; *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 271. lpp.
- ⁵¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 17975. l., 1. sēj., 186., 187. lp.
- ⁵² Turpat, 39668. l., 19., 20. lp.
- ⁵³ Turpat.
- ⁵⁴ Turpat, 1870. l., 12., 33., 34., 58. lp.; 17975. l., 1. sēj., 103.–105. lp.; 2. sēj., 89. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 1870. l., 12. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 24. l., 10. lp.
- ⁵⁶ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 4., 5. lp.
- ⁵⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 39668. l., 19., 20. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 1870. l., 34. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 17975. l., 1. sēj., 188. lp.
- ⁶⁰ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 4., 5. lp.; 30. apr., 24. l., 7., 10. lp.
- ⁶¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 5556. l., 132. lp.
- ⁶² Turpat, 30339. l.
- ⁶³ Turpat, 5556. l., 132. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 2. lp.
- ⁶⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 10., 23., 29., 35., 39. lp.
- ⁶⁵ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 34. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 35. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 10., 23., 29., 35., 39. lp.; 5556. l., 103. lp.; 5966. l., 16. lp.
- ⁶⁷ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 35. lp.
- ⁶⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 17. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 39., 40., 63. lp.
- ⁷⁰ A. Lieder liecība, 92. lpp.
- ⁷¹ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 264. lpp.
- ⁷² LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 4. lp.; 5718. f., 1. apr., 30. l., 12. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 39., 40., 63. lp.

- ⁷³ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 4. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 17., 46., 47. lp.
- ⁷⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 39., 40. lp.; LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 16., 17. lp.; *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 263. lpp.; *Zvaigzne, J.* Kas ir Litene? 325. lpp.
- ⁷⁵ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 15. lp.
- ⁷⁶ A. Lienes liecība, 92. lpp.
- ⁷⁷ *Zvaigzne, J.* Kas ir Litene? 325. lpp.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 39., 40., 63., 64. lp.
- ⁸⁰ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 264. lpp.
- ⁸¹ *Zvaigzne, J.* Kas ir Litene? 325. lpp.
- ⁸² LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 4. lp.
- ⁸³ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 40. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 64. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 39., 40., 63., 64. lp.
- ⁸⁶ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 4. lp.; 30. apr., 24. l., 11. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 5718. f., 1. apr., 30. l., 12. lp. Dokumenta kopija glabājas arī muzejā "Ebreji Latvijā", inv. nr. III/1233.
- ⁸⁸ *Zvaigzne, J.* Kas ir Litene? 325. lp.
- ⁸⁹ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 263. lpp.
- ⁹⁰ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 35. lp.
- ⁹¹ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 264., 271. lpp.
- ⁹² LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 46., 47., 64. lp.
- ⁹³ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 13. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 31. l., 52. lp.
- ⁹⁵ Turpat, 12., 31., 38. lp.
- ⁹⁶ Turpat, 4.–8. lp.
- ⁹⁷ Turpat, 14.–16. lp.
- ⁹⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 5556. l., 101., 383. lp.
- ⁹⁹ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 35. lp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 38., 39. lp.
- ¹⁰¹ Turpat, 31. l., 60., 63., 65. lp.
- ¹⁰² LVA, 1986. f., 1. apr., 5556. l., 39., 168. lp.
- ¹⁰³ Turpat, 80., 85. lp.
- ¹⁰⁴ Turpat, 80., 85., 86., 382. lp.
- ¹⁰⁵ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 375. lp.
- ¹⁰⁶ Turpat, 5. lp.
- ¹⁰⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1381. l., 147., 148. lp.
- ¹⁰⁸ LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 133., 134. lp.
- ¹⁰⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 1870. l., 13. lp.
- ¹¹⁰ *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 270., 367. lpp.
- ¹¹¹ Turpat, 526. lpp.
- ¹¹² LVVA, 2095. f., 1. apr., 23. l., 19., 21., 22., 38., 45., 46., 56., 57., 61., 70., 77., 96. lp.

- ¹¹³ *Vestermanis, M.* Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā" // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (LVKR, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 395. lpp.
- ¹¹⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 28711. l., 2. sēj., 408. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 19. l., 133., 134. lp.
- ¹¹⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 10., 23., 29., 35., 39. lp.
- ¹¹⁶ Turpat, 5966. l., 16., 23., 26., 33.–41. lp.
- ¹¹⁷ LVVA, 2095. f., 1. apr., 16. l., 1. lp.
- ¹¹⁸ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. IV sēj.: Tautība, 328. lpp.
- ¹¹⁹ *Zvaigzne, J.* Kas ir Litene? 326. lpp.

Aigars Urtāns

Assassination of Jews in Madona District

Summary

At the beginning of the war between Germany and the USSR in the summer of 1941, when Latvia was occupied by the German troops, a crime was committed and many Jewish civilians were slaughtered in Madona District as well as elsewhere in Latvia. The German troops overtook many Jewish refugees moving eastwards from other places of Latvia. They were also killed in Madona District. In the research based on sources available in Latvia, mostly on the materials of Soviet proceedings, the conditions and chronology of the crime are described for this part of the country. The list of recognized victims in Madona District is given in the research appendix.

On 30 June 1941, the German troops started forcing the river Daugava and attacking in the direction of Madona – Gulbene. In the morning of 2 July 1941, the southern part of civil parishes in Madona District was crossed and Madona was entered in the evening by the Nazi units but in the afternoon of 3 July Gulbene was also occupied. German militaries took the control over the district territory till 9 July. In this period German militaries issued orders with intercession of Latvian armed units messengers. During this time the first Jewish refugees, who had failed to evacuate to the East, were detained in the north-eastern Litene civil parish, but in other places no retaliations against the Jews followed although there were strong anti-Semitic emotions in a part of society. Arrests of Jews were started some days after, on 9 July.

Madona

In the first part of July, arrests of Jews started in Madona. They were settled in several wooden buildings (barracks) situated in the outskirts in the demarcated block as a settlement for Jews (ghetto). In the middle and the second half of July the arrested Jews from

several civil parishes of Madona District were brought there. There were approximately 150 Jews in total who were convoyed by Latvian self-defence men in lorries to Smecere forest in the territory of Lazdona civil parish near Madona. The manslaughter was fulfilled by a 40-man-team from Riga lead by Viktors Arājs.

Gulbene – Litene

At the beginning of July 1941, the German troops in Gulbene scooped several Jewish refugees having failed to evacuate eastwards. These people together with the Jews – residents of the town, as well as the detained Jewish refugees, were arrested and settled in the territory of Gulbene railway station storehouses. There were more than 150 Jews, accordingly; their slaughter was held a day after the extermination of Madona Jews, on 9 August. The place of slaughter was chosen to be a former Latvian army shooting-range in Litene. The Jews were taken to Litene in early dew in two railway transportation carriages. By this time a group of Arājs team had arrived and during some hours shot the Jews from Gulbene and some tens of the Jews, inhabitants of Litene civil parish.

Civil Parishes of Madona District

A small number of Jews lived in many civil parishes of Madona District before the war. Arrests of them started simultaneously with those in Madona and Gulbene – approximately in the middle of July – and continued till the end of the month and the beginning of August. The arrestees were convoyed to Madona and Gulbene where Jews were settled and slaughtered accordingly in Smecere and Litene forests. However, in some civil parishes (e.g. Jaungulbene, Odziena) after the arrests the Jews were slaughtered by the local self-defence men.

Aigars Urtāns

Ebreju īpašumu ekspropriācija Ludzas un Madonas apriņķī vācu okupētajā Latvijā

Divdesmitā gadsimta totalitāro režīmu pret civiliedzīvotājiem vērstu noziedzīgo akciju turpinājums parasti bija rīcība ar represēto atstāto mantību un īpašumiem. Arī holokausta neatņemama sastāvdaļa ir noslepkavoto ebreju atstātās mantības un īpašumu sadalīšana. Jāpiebilst gan, ka vārdi “ebreju atstātā mantība un īpašums”, kas lietoti šajā pētījumā, bija nacistu lietoti un to nozīme bija legālas darbības piešķiršana ebreju mantības un īpašumu pārņemšanai. Citos līdzīga satura pētījumos šī procesa apzīmēšanai ir lietots vārds “ekspropriācija”,¹ kurš arī izmantots šajā pētījumā.

Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 12. sējumā ir publicēts pētījums par holokaustu Ludzas apriņķī. Tā noslēguma piebildēs akcentēta pētījuma turpināšanas iecere, kas saistīta ar materiālu izpēti par ebreju atstāto mantību un īpašumiem šajā Latvijas austrumu provincē.² Līdzīga pētījuma nepieciešamība ir akcentēta 2006. gadā pabeigtajā pētījumā par holokaustu Madonas apriņķī.³ Abu pētījumu tapšanas gaitā apzinātie avoti dod priekšstatu par ebreju mantības pārņemšanu un izmantošanu, kā arī par izlaupīšanu un piesavināšanos, kas bija holokausta nozieguma neatņemama sastāvdaļa visā Latvijā. Tādējādi šis pētījums ir būtisks papildinājums līdzšinējiem pētījumiem par holokaustu Ludzas un Madonas apriņķī, un tajā ir aplūkoti šīs problemātikas divi aspekti: administratīvi valstiskais mehānisms, ar kura palīdzību ebreju manta un īpašums nokļuva vietējo pašvaldību, kā arī nacistu okupācijas varas rīcībā, un personiskā iniciatīva ebreju mantības izlaupīšanā, kas balstījās daudzu morāli pagrīmušu ļauzu zemiskajos instinktos un mantkārībā.

Līdz šim tikai dažos Latvijas holokausta vēsturnieku pētījumos ir aplūkota problemātika par ebreju īpašumu ekspropriāciju, kuras historiogrāfiju ir analizējis Latvijas vēstures institūta pētnieks Dzintars Ērglis.⁴ To, kas notika ar ebreju atstāto mantu un īpašumu, izzināt iespējams, ja var balstīties uz pašvaldību un policijas iestāžu dokumentiem, kā tas ir darīts Dz. Ērgļa pētījumā par ebreju īpašumu ekspropriāciju Krustpilī.⁵ Ja dokumentu bāze ir nepietiekama, tad šo problēmu var tikai ieskicēt, kā tas ir darīts pētījumos par holokaustu Bauskas, Ilūkstes, Jēkabpils, Valmieras, Kuldīgas apriņķī un vēl citur Latvijā.

Daudz darba savas tautas traģēdijas izziņāšanā dzimtajā pusē ir paveicis bijušais ludzānietis, tagad Izraēlas *Yad Vashem* institūta pētnieks vēstures doktors Ārons Šneijers. Balstoties gan uz paša vāktajiem, gan dažādās krātuvēs esošiem atmiņu pierakstiem un dokumentiem, ir tapuši vairāki viņa pētījumi par holokausta norisēm Ludzas pilsētā, kuros skarts arī ebreju mantības un īpašumu liktenis.⁶

Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) 1412. fonda 2. aprakstā glabājas Ludzas apriņķa policijas iestāžu dokumenti, starp kuriem ir arī 17. lieta “Saraksti par ebreju mantām”. Taču, pāršķirstot šīs lietas 1325 dokumentu lapas, nākas konstatēt, ka par ebreju mantām tur var gūt tikai fragmentāru informāciju, jo pārsvarā šajā lietā ir sakopoti dažādi policijas darba dokumenti. Tāpat arī citos šī fonda un apraksta lietu dokumentos ir tikai fragmentāras liecības par ebreju mantības un īpašumu likteni – daži izmeklēšanas dokumenti par ebreju mantu piesavināšanās gadījumiem.

Salīdzinoši daudz informācijas par to, kas notika ar ebreju atstāto mantību Ludzas apriņķī, sniedz bijušo pašaizsardzībasnieku krimināllietas, kas glabājas Latvijas Valsts arhīva (turpmāk tekstā – LVA) 1986. fonda 1. un 2. aprakstā. Vairākām pēc kara arestētām personām viens no apsūdzības punktiem bija ebreju īpašumu izlau-pīšana, un krimināllietās šie gadījumi ir visai sīki izmeklēti. Tā, piemēram, pēc bijušā Ludzas geto komandanta vietnieka Pāvela Kovaļevska aresta 1944. gada 20. augustā viņa dzīvesvietā tika konfiscētas vairākas kādreiz ebrejiem piederējušas vērtslietas (zelta pulkstenis un zelta gredzeni), un tie bija lietiskie pierādījumi pret viņu celtajā apsūdzībā.⁷

Fragmentāra informācija par Ludzas apriņķa ebreju atstāto mantību un īpašumu, arī par izlau-pīšanu ir atrodamā pēc kara izveidotās Republikas Ārkārtējās komisijas vācu fašistisko iebrocēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai (turpmāk – Ārkārtējā komisija) Ludzas apriņķa komisijas materiālos. Toties Madonas apriņķa komisijas ziņojumā ir minēts, ka tā ir pārņēmusi vācu okupācijas varas iestāžu dokumentus ar nosaukumu “Žīdu mantu lietas Madonas apriņķī”,⁸ taču komisijas dokumentu fondā to nav. Ja tie ir tie paši dokumenti, tad tie lielā skaitā atrodami LVVA 5718. fonda “Madonas apriņķa policija” 1. apraksta lietās par ebreju atstātajiem īpašumiem un mantību visā šī apriņķa teritorijā – par mantu sākotnējo iz-lau-pīšanu un pēc tam sekojošo šo gadījumu izmeklēšanu, par ebreju atstātās mantības uzskaiti, pārņemšanu un nodošanu vācu iestādēm, kā arī par šīs mantības izmantošanu. Tomēr dokumentu fonds nav pilnīgs, jo no šīs informācijas nav iespējams līdz galam izpētīt notikušo – liegta iespēja izziņāt vairākus interesantus gadījumus, rīkojoties ar ebreju atstāto mantību un īpašumiem, kas ir tikai pieminēti, bet nav sīkāk iztirzāti. No apzinātās informācijas un atklātajiem faktiem iespējams izdarīt tikai vispārinājumus un konstatēt likumsakarības. Fragmentāras liecības par ebreju atstāto mantu un īpašumu Madonas apriņķī ir atrodamas arī dažos Madonas un Gulbenes pilsētas valdes iestāžu

dokumentos – attiecīgi LVVA 2095. fonda 1. apraksta lietās un 6638. fonda 2. apraksta lietās. Tāpat daļējas liecības, kas notika ar ebreju atstāto mantību Madonas apriņķī, ir atrodamas dažās bijušo pašaizsardzībasnieku krimināllietās.

Ludzas apriņķa ebreju atstātās mantības un īpašumu ekspropriācija

Raksturīga pazīme rīcībā ar ebreju atstāto mantību un īpašumiem nacistu okupētajā Latvijā bija izlaupīšana, kas sākās jau 1941. gada jūlija sākumā. Ludzā izlaupīšana sākās uzreiz pēc Sarkanās armijas vienību un padomju varas amatpersonu aiziešanas no pilsētas 1941. gada 1.–2. jūlijā. Šie notikumi, kuros bija iesaistīti daudzi ludzānieši un pat tuvākās apkārtnes laucinieki, vairāk gan atgādināja marodierismu, jo vispirms tika izlaupīti pamestie veikali un bēgļu, tostarp arī ebreju atstātie dzīvokļi.⁹ Laupīšanas nebeidzās arī tad, kad darbu uzsāka vācu militārā komandantūra, pilsētas valde un pašaizsardzības vienība. Vēl vairāk – atstātās mantas piesavinājās vairāki pilsētas valdes ierēdņi un pašaizsardzībasnieki.¹⁰ Konstatējot šādu notikumu gaitu, visai interesanti ir kādā krimināllietā lasīt, ka viens no Ludzas pilsētas pašaizsardzībasnieku uzdevumiem 1941. gada jūlija sākumā bija atstāto dzīvokļu un veikalu apsargāšana. Šādi pienākumi pašaizsardzībasniekiem bija visā Latvijā, taču tas netraucēja šiem vīriem Ludzā un arī citur izmantot savus amata pienākumus savtīgiem mērķiem. Vispārējā laupīšanas gaisotnē 1941. gada jūlija pirmajā pusē izlaupīts tika Ludzas sinagogu inventārs. Sudraba priekšmetus pārņēma vācu iestādes, savukārt Svētie Raksti un Toras tīstokļi tika sadedzināti vai arī izmantoti dažādām vajadzībām, piemēram, ēku sienu un bēniņu siltināšanai.¹¹

Ebreju aplaupīšana 1941. gada jūlija sākumā bija vērojama arī Ludzas apriņķa otrā pilsētā – Kārsavā. Tur tā notika tik brutāli, ka prasīja arī pirmos upurus. Ja var ticēt avotiem, tad gan vietējie pašaizsardzībasnieki, gan vācu karavīri ieradās ebreju dzīvesvietās un pieprasīja atdot vērtslietas. Cilvēciskās cieņas dēļ izrādītā pretošanās dažiem ebrejiem maksāja dzīvību. Tā 5. jūlijā par atteikšanos pakļauties varmākām savā darbnīcā Kārsavā tika nošauts pulksteņmeistars Samuils Bļahmans (šo noziegumu it kā pastrādāja vācu karavīri), bet kāds cits ebrejs uz ielas tika nošauts tāpēc, ka negribēja atdot laulības zelta gredzenu. Par līdzīgu nepakļaušanos savas mājas pagalmā Kārsavā tika nošauta Volfu ģimene – vīrs, sieva un pieci bērni.¹²

Ebreju mantības izlaupīšana Kārsavā turpinājās arī geto izveidošanas laikā 1941. gada 20. jūlijā. Formāli šajā laikā notika ebreju īpašumu juridiska atsavināšana, jo ebrejiem uz geto bija jāpārceļas, līdzīgi ņemot tikai daļu savas iedzīves, bet pārējais jāatstāj dzīvesvietā.¹³ Tādējādi Kārsavas ebreju dzīvesvietās palika liels daudzums mantu, kas joprojām vilināja ne tikai vietējos pašaizsardzībasniekus, bet arī daudzus pilsēt-

niekus.¹⁴ Laupīšanas Kārsavā acīmredzot ir bijušas tik plašas, ka apmēram 1941. gada jūlija otrajā pusē par ebreju mantu vērienīgu piesavināšanos un laupīšanu vācu iestādes izformēja Kārsavas paš aizsardzības vienību un veidoja šo palīgstruktūru no jauna, bet vairāki paš aizsardzībasnieki, ieskaitot komandieri, 1941. gada augusta sākumā tika arestēti un kādu laiku atradās ieslodzījumā.¹⁵ Šis fakts par sadarbību ar vācu okupācijas režīmu pēc kara tiesātajiem, kas bija iesaistīti šajā ebreju mantu izlaupīšanā, kalpoja pat par sava veida alibi sadarbības ar vācu okupācijas varu noliegšanā.¹⁶

Līdzīgi pēc geto izveidošanas Ludzā ebreju atstātās mantības izlaupīšana 1941. gada jūlija otrajā pusē turpinājās, un tā netika pārtraukta arī pašā geto teritorijā un ebreju slaktiņa laikā Zvirgzdenes pagasta Poguļankas mežā. Tā, piemēram, par nevēlēšanos atdot rotaslietas Ludzas geto teritorijā tika nošauta ebrejiete Haja Lifšica.¹⁷ Ebreju slaktiņa laikā ebrejiem atņemto naudu un vērtslietas (pārsvārā gredzenus un auskarus) piesavinājās gan vietējie policisti, gan Arāja komandas slepkavas.¹⁸ Tajā pašā laikā visai zemiskā veidā geto komandanta Viktora Ladusāna īpašumā nonāca Berlinu ģimenes vērtslietas un nauda. Pirms nošaušanas V. Ladusāns bija prasījis Berlinu dēlam, apmēram 14 gadu vecam pusaudzim, vai viņš zinot, kur vecāki noslēpuši naudu un zeltu. Zēns, domādams, ka tas paglābs viņu, izstāstīja par vecāku ierīkoto slēptuvi kādā geto ēkā.¹⁹

Rīkojumi par rīcību ar ebreju mantību un īpašumiem tika izdoti tikai tad, kad pirmais izlaupīšanas vilnis jau bija noplacis.²⁰ Laikraksts "Ludzas Vēstnesis" 1941. gada 31. jūlijā publicēja Ludzas apriņķa valdes rīkojumu, ka visa veida ebreju atstātās mantības uzskaitīšana un nodošana mantu noliktavās ir Ludzas apriņķa pilsētu un pagastu pašvaldību uzdevums.

Pildot šo rīkojumu, Ludzas pilsētas valde uzskaitīja un savā pārziņā pārņēma ne tikai pilsētā palikušo ebreju mantību, bet arī visus ebreju nekustamos īpašumus, kas atradās Ludzā – ēkas, dzīvokļus, amatnieku darbnīcas ar inventāru.²¹ Pilsētas valdē vairākas privātpersonas pieteicās uz šo nekustamo īpašumu apsaimniekošanu, bet tukšajos ebreju dzīvokļos ievācās vācu iestāžu amatpersonas, kā arī vairāki Ludzas paš aizsardzībasnieki (latviešu palīgpolicisti).²² Vēlāk saziņā ar vācu iestādēm bijušās ebreju dzīvojamās platības pilsētas valde ar iespēju tās nodot īpašumā izīrēja privātpersonām, bet 1943. gadā vairākos bijušajos Ludzas ebreju dzīvokļos tika izmitināti bēgļi no Ļeņingradas apkārtnes. Savukārt pirms tam, kad tika kārtotas izīrēto dzīvojamo platību īpašumtiesības, 1942. gada 29. aprīlī Daugavpils apgabala komisārs vēstulē Ludzas pilsētas vecākajam par bijušā ebreju īpašuma nodošanu jaunajiem īpašniekiem norādīja, ka vācu Drošības policijā ir jāapstiprina to politiskā uzticamība.²³

1941. gada 18. augustā notika Ludzas ebreju slepkavošana.²⁴ Pirms tam visiem geto ebrejiem paziņoja, ka viņus pārvietos uz īpašu nometinājuma vietu, tāpēc līdzī var ņemt nepieciešamās mantas un sadzīves priekšmetus.²⁵ Tādējādi masu slepkavības

vietā Poguļankas mežā palika liels daudzums ebreju mantu, kuras ar vairākām kravas automašīnām tajā pašā dienā tika atvestas uz Ludzā ierīkotajām mantu noliktavām.²⁶ Turpat nākamajās dienās nonāca arī geto teritorijā palikušās mantas.

Līdzīgi notikumi risinājās Kārsavā, kur tāpat, pildot laikrakstā "Ludzas Vēstnesis" 1941. gada 31. jūlijā publicēto rīkojumu, tika ierīkota ebreju mantu noliktava, kurā saveda vēl neizlaupīto ebreju mantību – mēbeles, apģērbus, apavus, traukus u.c. sadzīves priekšmetus un lietas –, kas pirms tam bija aprakstīta un uzskaitīta, bet pārņemtās vērtslietas aizsūtīja uz Ludzu.²⁷ Kārsavas ebreju mēbelētajos dzīvokļos, tāpat kā Ludzā, ievācās gan vācu militārpersonas, gan vietējo paš aizsardzības spēku (vēlāk latviešu palīgpolicija) vadība.²⁸ Tā, piemēram, Kārsavas paš aizsardzības nodaļas priekšnieks Antons Dudars ievācās bijušā pilsētas ārsta (ebreja) ģimenes dzīvoklī.²⁹ Arī pirms Kārsavas ebreju iznīcināšanas, kas notika 1941. gada 20. augustā, tāpat kā pirms Ludzas geto ebreju slepkavošanas sākuma, geto teritorijā tika paziņots, ka ebrejus pārvietos uz kādu nometinājuma vietu, tāpēc līdzī var ņemt nepieciešamo apģērbu, apavus u.c. sadzīves priekšmetus. Tas viss palika ebreju slepkavošanas vietā Naudaskalnā un tika pārvests uz ebreju mantu noliktavu Kārsavā.

Līdzīgi minētajam, notikumi risinājās arī citur apriņķī, kur dzīvoja ebreji, – Zilupē, Šķaunē un citviet. Viņu dzīvesvietās, nometinājuma un slepkavošanas vietās palika liels daudzums mantu. Tās, tāpat kā Ludzā un Kārsavā, gan izlaupīja, gan uzskaitīja un pārņēma vietējās pašvaldības.³⁰

Vācu okupācijas varas iestādes Ludzas apriņķī pirmo rīkojumu par to, kā rīkoties ar ebreju atstāto mantību un īpašumu, izdeva tikai 1941. gada 29. septembrī (Daugavpils apgabala komisāra Švunga (*Schwung*) rīkojums). Tas paredzēja, ka ebreju atstātās mantības un īpašuma saraksti pagastu un pilsētu pašvaldībās jāapkopo līdz 1941. gada 15. oktobrim un kopā ar vēl esošajiem vērtspapīriem, vērtslietām un dārglietām līdz 25. oktobrim jānodod Ludzas apriņķa vecākajam.³¹ Tālāk sekoja vēl vairāki vācu iestāžu rīkojumi, piemēram, Ostlandes reihskomisāra 1941. gada 18. oktobra un 1942. gada 14. oktobra rīkojums par rīcību ar žīdu atstātajām mantām un īpašumu kārtošanu. 1943. gada 8. janvārī SS Daugavpils novada policijas vadītājs Daugavpilī izdeva rīkojumu Abrenes, Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķa priekšniekam par ebreju mantas sarakstu apkopošanu un to nosūtīšanu uz Kārtības policijas pārvaldi.³²

Saziņā ar vācu okupācijas varas iestādēm laikā no 1941. gada rudens līdz 1942. gada vidum pārņemtā ebreju mantība (pārsvārā mēbeles un sadzīves priekšmeti) tika izpārdota Ludzas apriņķa pašvaldību rīkotajās izsolēs, daļa no ebreju nevērtīgā un lietotā apģērba un apaviem Sarkanās armijas karagūstekņu vajadzībām 1942. gada sākumā tika aizvesta uz Daugavpils gūstekņu nometni,³³ bet pārņemto naudu un vērtslietas vēl 1941. gada vasarā un rudenī nodeva vācu iestādēm.³⁴

Tomēr ar to vien "cīņas" par palikušo ebreju mantību un īpašumiem Ludzas apriņķī nebeidzās, un tās turpinājās arī 1942. un 1943. gadā. Šajā laikā vācu un latviešu policijas iestādes izmeklēja ebreju mantu piesavināšanās gadījumus 1941. gada vasarā. Tomēr dokumentu trūkuma dēļ nav iespējams izziņāt tos pilnībā. Ņemot vērā to, ka ebreju mantības izlaupīšanā 1941. gada vasarā aktīvi bija piedalījušies daudzi pašaisardzībnieki (palīgpolicisti), visiem Ludzas apriņķa latviešu palīgpolicistiem bija jāparakstās un jāapliecina, ka viņu īpašumā nav ebreju mantu.³⁵ Jau minēts, ka pirmās vainīgo sodīšanas notika "pašā notikumu epicentrā" 1941. gada vasarā, kad, piemēram, par ebreju mantu vērienīgu izlaupīšanu izformēja Kārsavas pašaisardzības vienību un daudzus bijušos pašaisardzībniekus atbrīvoja no dienesta vācu palīginstitūcijās. Šajā pašā laikā laikraksts "Ludzas Vēstnesis" ziņoja, ka par veikalu izlaupīšanu un nolauptu mantu slēpšanu ar nāvessodu 1941. gada 1. augustā sodīts kāds Lukašs Pušnickis.³⁶ 1942. un 1943. gadā izmeklēšana turpinājās. 1942. gada 23. oktobrī Ludzas apriņķa policijas I iecirknī tika saņemts Ludzas pilsētas vecākā Koluža un pilsētas valdes žīdu atstāto mantu pārziņa Zabarovska ziņojums, ka pie pilsoņa Ignata Zimacka, kas dzīvo Ludzā, Stacijas ielā, atrodas divas adammašīnas, kuras viņš nav reģistrējis kā žīdu atstāto mantu. Pēc pārbaudes adammašīnas I. Zimackim konfiscēja.³⁷ Līdzīgs bija Ludzas pilsētas vecākā 1943. gada 14. janvāra ziņojums apriņķa policijas I iecirkņa priekšniekam: *"Pēc pilsētas pašvaldības žīdu mantu reģistrācijas grāmatām redzams, ka uz Voldemāra Jundera vārda, dzīvojoša Ludzā, Vienības ielā 1, ir reģistrētas šādas žīdu mēbeles: drēbju skapis, bufete, spogulis, ozola ēdamgalds, seši polsterēti krēsli, divi naktsgaldiņi, divas koka gultas ar matračiem, viena kušete, seši mīkstie samta plīša krēsli. Kad armijas vajadzībām pilsētas pašvaldība no minētā pilsoņa prasīja mēbeles atpakaļ, viņš norādīja, ka nekādu žīdu mēbeļu viņam nav, jo tās viņam patvarīgi atņēmis bij. Ludzas apriņķa priekšnieks Kārlis Riekstiņš, kas pārbaudot izrādījās patiesība. Tomēr pilsētas pašvaldības rīcībā ir ziņas, ka V. Jundera rīcībā tomēr vēl ir daļa no minētajām žīdu mēbelēm, kuras viņš slēpj un gatavojas slepus izvest no pilsētas. Lūgums pie V. Jundera veikt policijas izziņu un atrodošās mēbeles apķīlāt."*³⁸ Taču, kad policija veica pārbaudi V. Jundera dzīvesvietā, tika konstatēts, ka pie viņa ebreju mantu nav.³⁹

Ludzas apriņķa policijas I iecirkņa 1942. gada darba pārskatā ir minēts, ka izmeklētas trīs lietas par 1941. gadā notikušo ebreju mantu piesavināšanos,⁴⁰ taču par šiem gadījumiem un tajos iesaistītajām personām nekas sīkāk nav zināms. 1942. gadā par ebreju mantu piesavināšanos sāka izmeklēšana bijušā Ludzas apriņķa policijas priekšnieka Kārļa Riekstiņa lietā, taču LVVA ir tikai divi dokumenti, kas to apliecina, – Daugavpils apgabaltiesas prokurora Strazdiņa 1943. gada 14. janvāra lūgums Ludzas apriņķa policijas I iecirkņa priekšniekam sniegt paskaidrojumu par to, kādos apstākļos pie K. Riekstiņa ir nokļuvis zelta pulkstenis, un policijas amatpersonas atbilde: *"Zinu, ka*

*zelta pulkstenis kopā ar citām žīdu atstātām vērtslietām ir nodots Daugavpils apgabala komisāra pārvaldē 1941. gada 17. decembrī, bet par K. Riekstiņa lietas apstākļiem man nav nekas zināms.*⁴¹

Tiesāšanās par izlaupīto ebreju mantu Ludzā turpinājās arī pēc kara. Par to minējis Ā. Šneijers, norādot, ka tikai tiesas ceļā daļu savu mantu no ludzāniešiem atguva tie ebreji, kas pēc kara 1944.–1945. gadā atgriezās no bēgļu gaitām.⁴²

Madonas apriņķa ebreju atstātās mantības un īpašumu ekspropriācija

Ebreju mantības izlaupīšanas pirmais vilnis Madonas apriņķa pilsētās un pagastos sākās ebreju arestu laikā 1941. gada jūlijā.⁴³ Bieži vien iespēja tikt pie bagātāko ebreju mantības, pārsvarā vērtslietām, bija iegāsts daudzu pašaisardzībasnieku brīvprātīgai un aktīvai līdzdalībai ebreju arestos. Tieši šādu motivāciju savai līdzdalībai noziegumā padomju izmeklētājiem pēc kara atklāja arestētais bijušais Gulbenes pašaisardzībasnieks Edgars Straume, teikdams, ka bagāto Gulbenes ebreji Česleru, kurai pirms kara bija piederējis ienesīgs veikals pilsētā, viņš devies arestēt, jo cerējis piesavināties viņas vērtslietas.⁴⁴

Madonas pilsētas un apriņķa ebreju arestu laikā 1941. gada 15. jūlijā Madonas pilsētas un apriņķa latviešu pašaisardzības spēku komandieris pulkvedis-leitnants Āboliņš parakstīja pavēli visiem pagastu pašaisardzības spēku dalībniekiem, ka ebreju atstātā manta ir savācama, uzskaitāma un līdz turpmākam rīkojumam nododama uzticamu personu pagaidu lietošanā vai glabāšanā.⁴⁵ Bijušie ebreju nekustamie īpašumi tika pasludināti par bezsaimnieka mantu, kas jāpārņem pašvaldībām – pilsētu un pagastu valdēm.⁴⁶ Savukārt tie ebreji, kuri savu mantību (pārsvarā vērtslietas – zelta un sudraba pulksteņus, tējkarotes, gredzenus, auskarus u.c. rotaslietas) bija nosargājuši aresta laikā un paņēmuši līdzī uz noņemšanas vietu, no tās, protams, šķīrās neilgi pirms nāves, piemēram, Litenē pirms konvojēšanas uz mežu vērtslietas un naudu atņēma no Gulbenes atvestajiem ebrejiem.⁴⁷ Gandrīz droši var apgalvot, ka līdzīgi notikumi risinājās arī Madonā pirms ebreju vešanas uz Smeceres mežu.

Pēc ebreju mantības izlaupīšanas un tai sekojošām pavēlēm, kā rīkoties ar arestēto ebreju mantību, notika ebreju masu iznīcināšanas akcijas, pēc kurām gan ebreju noņemšanas, gan slepkavošanas vietās vēl palika daudz vērtību. Par to savākšanu Madonā liecina pilsētas valdes 1941. gada 14. augusta ziņojums Madonas apriņķa policijas priekšniekam.⁴⁸ Tajā lasām, ka, pildot latviešu komandanta rīkojumu [acīmredzot iepriekš minēto 1941. gada 15. jūlija Madonas pilsētas un apriņķa latviešu pašaisardzības spēku komandiera pavēli. – A. U.], pilsētā izveidota ebreju mantu savākšanas un uzskaites komisija, kas līdz augusta vidum, izmantojot strādniekus ar zirgu pajūgiem

(šķūtniekus), ir savākusi ebreju atstātās mantas – vērtslietas, naudu, mēbeles, apģērbu, apavus, sadzīves priekšmetus un uzrakstījusi mantu uzskaites aktus. Pārņemtās mantas bija jānovieto slēgtās un aizzīmogatās noliktavās. Madonā par noliktavām izmantoja telpas Aizsargu namā, pilsētas valdei piederošās brīvās ēkās, kā arī Izstādes laukumā speciāli uzbūvētu šķūni.⁴⁹ Madonas pasta un telegrāfa kantoris bija pārņēmis ebreju dzīvesvietās noņemtos telefona aparātus.⁵⁰

Līdzīgi arī Gulbenē pēc ebreju arestiem pilsētas valde izveidoja ebreju atstāto mantu pārņemšanas komisiju,⁵¹ kas 1941. gada jūlijā un augustā pārņēma un uzskaitīja ebreju atstāto mantu. Mantas salika kastēs, un tās aiznagloja, nekustamo īpašumu durvis aizslēdza un aizzīmogoja, bet atslēgas un dokumenti tika nodoti Gulbenes pilsētas valdē.⁵² Pēc Gulbenes ebreju aizvešanas uz Liteni komisija pārņēma un uzskaitīja arī nometinājuma vietā pilsētas dzelzceļa stacijas noliktavās jeb “Garkalnu rījās” palikušās mantas. Ēkas, kurās atradās mantas, aizslēdza, bet logus aizsita ar finieri.⁵³ 1941. gada 31. jūlijā vācu militārajam komandantam Gulbenē tika nodotas ebrejiem konfiscētās vērtslietas (zelta un sudraba izstrādājumi) un nauda – 9259 rubļi.⁵⁴

Pārņemtajos ebreju nekustamajos īpašumos gan Madonā, gan Gulbenē tika iecelti ēku pārvaldnieki, kuru uzdevums bija uzturēt kārtībā īpašumu un teritoriju ap to (ielas un ietves), kā arī iekasēt no īrniekiem īres maksu.⁵⁵ Mēbelētajos dzīvokļos, kas tika izīrēti dažādām personām (arī militārpersonām un dzelzceļniekiem), obligāti redzamā vietā bija jāpiestiprina paziņojums vācu un latviešu valodā: “Visi priekšmeti un lietas atrodas valsts komisāra Austrumu apgabālā pārziņā. Katra piesavināšanās un prom aiznešana tiks sodīta pēc vācu soda likumiem.”⁵⁶

Madonas apriņķa pagastos ebreju mantības pārņemšana norisinājās līdzīgi – par to bija atbildīgas pagastu valdes. Savukārt Madonas apriņķa policijas I iecirkņa priekšnieka 1941. gada 26. augusta rīkojumā visiem pagastu policijas kārtībniekiem vēlreiz tika atgādināts par ebreju mantu pārņemšanas kārtību, kā arī uzdots sagatavot ziņojumus par paveikto.⁵⁷ Visticamāk, ka šādu rīkojumu par mantu pārņemšanas kārtību izdeva arī Madonas apriņķa policijas II iecirkņa priekšnieks, taču pieejamos dokumentos tas nav atrodams. LVVA vairākos simtos dokumentu lapu ir pieejami šie ziņojumi no apriņķa policijas I iecirkņa teritorijas pagastiem, un pēc tiem var izsekot gan mantu pārņemšanai un iegūt informāciju, kādas mantas pārņemtas, gan arī uzzināt par cilvēkiem, kam šīs mantas tika atņemtas un kuri paši pēc tam nonāca masu kapā. Ziņojumi rakstīti pēc vienas formas: *“Sakarā ar ebreja Iljas Talvinska aizvešanu viņa dzīvesvietā Madonas apriņķa Mētrienas pagasta Kalnciemu mājās 1941. gada 13.–14. jūlijā ieradās un strādāja pagasta komisija atstāto mantu uzskaitē, novērtēšanai un pārņemšanai. Atstātās mantas (mēbeles, sadzīves priekšmetus, apģērbu), naudu un vērtslietas pārņēma pagasta valde, mājlopi ar aktu ir nodoti kaimiņiem, bet nekustamais īpašums 1941. gada 9. augustā nodots Mētrienas pagasta patērētāju biedrībai.”*⁵⁸ Daudziem ziņojumiem klātpielikti arī

naudas, vērtslietu u.c. mantu pārņemšanas saraksti (akti). No ziņojumiem uzzinām, ka ebreju mantība un nekustamais īpašums ticis pārņemts šādos pagastos:

Dzelzavas pagastā – Ābrama Lifšica mantas un nekustamais īpašums.

Kalsnavas pagastā – “Pietniekos”, kur bija veikals, Faivušam Leibam Škoļņikam un viņa ģimenei (sievai Harvai, dēlam Hakelam un meitai Hajai) piederošās mantas un nekustamais īpašums; “Kļavkalnos” Mihelam Fingergaitam un viņa ģimenei (sievai Esterei, meitām Lībai, Sulamitai, Goldai un Annai), kā arī brāļa Benjamina ģimenei (sievai, dēlam un meitai) piederošās mantas un nekustamais īpašums.

Kraukļu pagastā – “Kalna Sāpās” Berela Kaca un Hirša Lavinska mantas un nekustamais īpašums; “Kalna Skridās” Berela un Šeines Kacu mantas un nekustamais īpašums.

Liezēres pagastā – “Ārstniekos” Hirša un Hasjas Evjanu mantas un nekustamais īpašums.

Mārcienas pagastā – “Riekstiņos” vietējā aptiekāra Kalmana Mindela mantas un nekustamais īpašums; “Ozollejās” Judeļa Birkenfelda mantas un nekustamais īpašums; “Priedītēs” Nahmana Rožecka mantas un nekustamais īpašums; “Stūrīšos” Vulfa Spungina mantas un nekustamais īpašums; “Parkos” Lazara Birkenfelda mantas un nekustamais īpašums; “Upmaļos”, kur bija skārdnieka darbnīca un veikals, Icikam un Annai Kleimaņiem piederošās mantas un nekustamais īpašums.

Mētrienas pagastā – “Mētriņu” mājās Beno Rubenšteina mantas un nekustamais īpašums.

Sāvienas pagastā – “Piesaulēs”, kur bija veikals, Mozus Joffes ģimenei, kā arī Geršonam Ichakam Joffem) piederošās mantas un nekustamais īpašums.

Vietlvas pagastā – “Bērziņos” Abrama Genheļa mantas un nekustamais īpašums.

Vēl ir zināms, ka ebreju mantība tika uzskaitīta un pārņemta **Praulienas un Lazdonas pagastā** (1941. gada 4. un 6. septembra saraksti), taču nav zināmi tās bijušie īpašnieki,⁵⁹ bet no Cesvaines, Grostonas, Lubejas, Mēdzulas, Odzienas, Oļu, Saikavas un Vējavas pagasta tika saņemti ziņojumi, ka šo pagastu teritorijā ebreji nedzīvo un nekādu ebreju mantu nav.⁶⁰

Pašvaldības pārņēma arī to ebreju atstātās mantas, kuri bija pametuši savas dzīvesvietas kara sākumā, piemēram, **Iršu pagasta** doktorātā pagasta valde pārņēma ārsta Leibas Šifa mantas, ko viņš bija pametis, atstājot savu dzīvesvietu pirms vācu karaspēka ienākšanas,⁶¹ bet **Kusas pagastā** 24. jūlijā pagasta valde pārņēma pamestās mantas, ko bija atstājuši bēgošie ebreji no Ērgļu apkārtnes (ziņojumā ir minēts, ka daļa mantu piederējusi kādam Afroimam Sandleram).⁶² Apriņķa teritorijā pārņemtas tika arī arestēto un aizbēgušo padomju aktīvistu mantas, bet Lazdonas pagasta valde uzskaitē pārņēma sarkanarmiešu pamestās mantas.

Ziņojumiem par ebreju atstāto mantu pārņemšanu ir daudz kopēja. Nekustamos īpašumus pārņēma pagasta valdes, mantas uzskaitīja, durvis aizslēdza un norīkoja ēku un mantu apsardzi. Saskaņā ar Latviešu zemes pašpārvaldes Finanšu ģenerāldirekcijas Tirdzniecības departamenta instrukciju veikali un tur esošās preces bija jānodod vietējai patērētāju biedrībai.⁶³ Produkti, malka un mājlopi tika nodoti kaimiņiem. **Kraukļu pagasta** doktorātā un “Kapteiņtaureņos” pagasta valdes komisija uzskaitīja arestētā ārsta Grigorija Prismaņa mantību, taču, ņemot vērā, ka viņa dzīvesbiedre bija angliete Moda Prismane, viņas lietošanā atstāja dzīvokli “Kapteiņtaureņos” un pēc saraksta nodeva uzskaitītās un ģimenei piederošās mantas.⁶⁴ Līdzīgi rīkojās **Vietalvas pagasta** valdes komisija “Dzeņos” apcietinātā Mozus Girša mantības sakarā: pēc saraksta mantība tika nodota viņa sievas – latvietes lietošanā un glabāšanā.⁶⁵

Dažos Madonas apkārtnes pagastos pārņemtā mantība jūlija beigās tika aizvesta uz Madonu,⁶⁶ bet citur mantas līdzī paņēma paši ebreji, kad tos konvojēja uz nometinājuma vietu Madonā. Piemēram, 25. jūlijā uz Madonu savas mantas līdzī paņēma Kalsnavas pagasta “Grīvās” īrētās telpās dzīvojošā kurpnieka Borodovka ģimene (Boruhs, sieva Riva, dēls Šlerns).⁶⁷ Tajā pašā dienā uz Madonu savas mantas līdzī paņēma arī Veckalsnavas aptiekas pārvaldniece Olga Ratners.⁶⁸

Pārņemot un uzskaitot palikušo mantību, atsevišķu aktu sastādīja par pārņemto naudu un vērtslietām. Naudu, vērtslietas un citu mantību atņēma arī vairākos Madonas apriņķa pagastos aizturētajiem ebreju bēgļiem, kurus pēc tam nosūtīja uz nometinājuma vietām Madonā un Gulbenē. Zināms, ka 1941. gada 12. jūlijā Madonas apriņķa **Kraukļu pagastā** tika aizturēta ebreju bēgļu grupa – Leizers Sons no Jumpravas, Jakovs Kacs no Madlienas, Matels Šermanis no Jaunjelgavas un Ecins Giršs no Rīgas. Viņus pārmeklējot, tika konfiscēta nauda un vērtslietas, kā arī zirgs un rati.⁶⁹ Nauda (9391 rbl.), vērtslietas (sudraba karotes, trauki, sudraba kauss un pulksteņi, zelta un sudraba rotaslietas un gredzeni, 85 cara zelta rubļi) un citas mantas (krekli, uzvalki, mēteļi, segas un zvērādas) tika atņemtas arī 1941. gada 19. jūlijā **Litenes pagastā** aizturētajiem deviņiem ebreju bēgļiem (Zamuelam Taubem, Israilam Ginsbergam, Judei Alšei, Šalomam Kabam, Leibeļ Nahmazonei, Šenkeram, Šmulam, Leibeļ un Faineļ Veinbergiem) un 21. jūlijā turpat pie pagasta pamatskolas aizturētajiem 33 ebreju bēgļiem (četri vīrieši, 13 sievietes un 16 bērni: Kleimaņi (divi cilvēki), Elionasi (divi cilvēki), Vaineri (divi vecāki, pieci bērni un vēl Raja Vainers un Sora Vainers), Levinī (māte un bērns), Hercbahi (divi vecāki un bērns), Volkini (divi vecāki un divi bērni), Skrudeļini (māte un četri mazgadīgi bērni, t.sk. trīs mēnešus vecs zīdāinis), Frēda Zahriņs).⁷⁰ Konfiscēto naudu (6493 rbl.), vērtslietas un citas mantas un arestētos ebrejus aizveda uz Gulbeni. Ebrejus novietoja nometinājuma vietā dzelzceļa stacijā, naudu nodeva pilsētas valdē, bet vērtslietas – pilsētas vācu komandantam.⁷¹ Atlīdzību par paveikto darbu, atskaitot

to no ebrejiem atņemtās naudas, saņēma vairāki pagasta iedzīvotāji, kas bija norīkoti ebreju un viņu mantības pārvešanai uz Gulbeni.⁷²

Daži ebreji pirms arestēšanas savu mantu bija mēģinājuši noslēpt vai arī nodot saviem paziņām, taču arī tā bija jāatdod mantu vākšanas komisijām, jo Madonas apriņķa policijas I iecirkņa priekšnieka 1941. gada 26. augusta rīkojumā bija atgādinājums, ka iedzīvotājiem, kuru rīcībā ir ebreju mantas, tās nekavējoties jānodod pilsētu un pagastu valdēm.⁷³ Tā, piemēram, jau 1941. gada 15. jūlijā Gulbenē, Līkā ielā 26, dzīvojošā Alvīne Martinsone latviešu komandantūrā (pašaizsardzības spēku štābā) nodeva savā dzīvoklī atrastās ebrejietes Simhas Moreinas vērtslietas – dažādu valstu sudraba monētas, vienu zelta pulksteni, vairākus gredzenus un rotaslietas, sudraba galda piederumus un traukus, sudraba portsiģāru. Mantu nodošanas laikā A. Martinsone rakstīja paskaidrojumu, ka viņa savā dzīvoklī atradusi zem dīvāna paslēptu čemodānu ar zelta un sudraba lietām, bet nezina, kas un kā to tur novietojis.⁷⁴ Diemžēl arestētās S. Moreinas paskaidrojumā nav informācijas par to, kādos apstākļos vērtslietas nonākušas minētajā dzīvoklī, ir tikai apstiprinājums, ka nekā no vērtslietām netrūkst.⁷⁵ Tāpat zināms, ka 1941. gada 16. jūlijā Gulbenes pilsētas valde uzrakstīja aktu par Vecgulbenes pagasta "Līdumos" atrastām Minas Rapoportas, viņas brāļa Īzaka Ceslera u.c. nezināmu ebreju mantām – sudraba un alpaka traukiem, galda piederumiem, lata monētām, zelta gredzeniem, rotaslietām un pulksteņiem, sadzīves priekšmetiem, segām u.c. gultas piederumiem, aizkariem un audumiem, kreklēm, kleitām, vestēm, biksēm, mēteļiem, šallēm, cepurēm, cimdēm, zeķēm, lakatiem, kaklasaitēm, vilnas apģērbiem, kažokiem, zābakiem, kurpēm.⁷⁶ Iespējams, ka šis gadījums apjomīgā mantu daudzuma dēļ saistīts ar piesavināšanos, taču nav dokumentu, kas apstiprinātu šo pieņēmumu. To, ka ebreju mantu piesavināšanās jeb izlaušanās lielos apmēros ir notikusi, liecina ne vien daudzie gadījumi visā Latvijā,⁷⁷ bet arī konkrēti, dokumentos fiksēti notikumi Madonas apriņķī. Tā, piemēram, 1941. gada septembrī, acīmredzot pēc vācu institūciju rīkojumiem, tika ierosināta krimināllieta un notika izmeklēšana par ebreju vērtslietu piesavināšanos 1941. gada jūlijā un augusta sākumā. Daži šīs krimināllietas materiāli glabājas LVVA, piemēram, divu bijušo Litenes pagasta pašsardzībasnieku pratināšanas protokoli par ebrejiem piederošo vērtslietu piesavināšanos 1941. gada jūlijā un augustā.⁷⁸ Apsūdzēto vaina tika pierādīta un vainīgās personas sodītas – nosūtīja uz fronti kā alternatīvu cietumsodam.⁷⁹ Bez tam arī par citu ebreju mantu piesavināšanos Litenes pagastā tika ierosināta vēl vismaz viena krimināllieta un notika izmeklēšana, kurā noskaidroja, ka pirmie ebreji Litenes pagastā aizturēti 1941. gada 6. jūlijā un tie bija bēgļi, kas pagastā ieradušies no Balvu puses.⁸⁰ Kādreizējā pagasta policijas virskārtībasnieka Alfrēda Vīksniņa uzdevumā aizturētos ebreju bēgļus pārmeklēja, viņiem atņēma līdzpaņemtās mantas, naudu un vērtslietas, ko nodeva A. Vīksniņam glabāšanā pagasta Aizsargu namā, bet arestētos konvojēja uz Gulbeni.⁸¹ Arī turpmākajās pagastā dzīvojošo ebreju arestēšanas reizēs uz Aizsargu

namu tika atvestas ebrejiem atņemtās mantas, nauda un vērtslietas. Daļu šīs mantības, kā norādīts iepriekš, aizveda uz Gulbeni, bet daļa vēl līdz pat oktobrim neuzskaitīta atradās Aizsargu namā A. Vīksniņa darba kabinetā.⁸² Izmeklēšanas materiālos par ebreju mantu piesavināšanos Litenē ir liecības, ka pagastā notikusi ebreju atstātās mantības izlaupišana, un vairāki liecinieki apgalvoja, ka pats A. Vīksniņš daļu ebreju mantu un vērtslietas izdalījis savai sievai un radniekiem.⁸³ Taču acīmredzot tas netika pierādīts, un izmeklēšanas noslēgumā 1942. gada 24. janvārī attiecībā uz A. Vīksniņu konstatēja: *“A. Vīksniņš pie žīdu nosūtīšanas no Litenes uz Gulbeni ir par atņemtām mantām un naudu sastādījis aktus un līdz ar žīdiem nodevis tos divos gadījumos iecirknī Gulbenē, bet trešajā gadījumā, kad žīdi nošauti uz vietas turpat Litenē, [...] SS grupas pārstāvji atļāvuši soda ekspedīcijas grupas kareivjiem ņemt priekš sevis no žīdu mantām, kas vien tīk. Atlikušās mantas palika Litenes pagasta valdes rīcībā, kas tās nodeva pagasta nespējniekiem. Palikusī nauda nodota Drošības policijas darbiniekam Arvīdam Dzelmēm. Tā kā žīdu mantu atņemšana un piesavināšanās notikusi ar priekšniecības ziņu, tad pārkāpums nav izdarīts un izziņas tālāka vešana nav vajadzīga.”*⁸⁴

Krimināllietu par ebreju atstāto mantu piesavināšanos ierosināja arī Gulbenē, kur ieslodzījuma vietā “Garkalnu rijās” dzelzceļa stacijā pēc ebreju aizvešanas uz Liteni palika liels daudzums mantu. Kā jau minēts, ēkas aizslēdza un logus aizsita ar finieri, taču, kad pēc dažām dienām tur ieradās Gulbenes pilsētas mantu savākšanas komisija, tā konstatēja, ka durvis un logi ir atlauzti un daudzas mantas izzagtas. Balstoties uz aculiecinieku ziņojumiem, par notikušo tika ierosināta krimināllieta pret Jāni un Alvīni Meisiem, kā arī pret Jāni Mašinski-Matisonu,⁸⁵ taču par tās iznākumu nav informācijas.

Ebrejiem atņemto mantu piesavināšanās bija vērojama arī citur Madonas apriņķī.

1941. gada 24. jūlijā Madonas pilsētas valdē tika saņemta ar roku rakstīta anonīma vēstule, ka ebreja Frišera mēbeles piesavinājies ebreju mantu savākšanai norīkotais strādnieks Aleksandrs Čačs un mājas sētnieks Šuriņš. Vēstulē ir minēts, ka arī citos gadījumos abi tikai daļu mantības ir aizveduši uz pilsētas valdes noliktavām, jo daudzas mantas jau ir paspējuši nodot saviem radiem un draugiem, bet A. Čača malkas šķūnī joprojām ir ebreju mēbeles, apģērbi un sadzīves priekšmeti.⁸⁶ Arī šajā gadījumā dokumentu trūkums neļauj līdz galam izziņāt turpmāko valdes rīcību un notikumu attīstību.

Ar ebreju mantu piesavināšanos, iespējams, bija saistīta 1941. gada 6. oktobrī notikusī mantu pārņemšana (tajā piedalījās Madonas pilsētas valdes kancelejas ierēdnis ar zīmīgu uzvārdu – Žīdiņš) organizācijas “Pērkoņkrusts” mītnē Madonā, Vienības ielā 6. Par šo gadījumu nekas vairāk nav zināms kā vien tas, ka pilsētas valdē par mantu esamību šajās telpās bija paziņojis madonietis Alberts Vidušs.⁸⁷

Liezēres pagastā ebreju mantas bija piesavinājušies vairāki vērmahta karavīri. Tur ceļu krustojumā, kura tuvumā atradās ebreja Evjana veikals, pēc mantu pārņemšanas tika ierīkots pašaizsardzības postenis, taču kādā naktī ap 20. jūliju četri vācu karavīri,

ignorējot apsardzes posteni, bija patvaļīgi iegājuši veikalā, kur atradās Evjana mantas. Par notikušo tika ziņots pagasta pašsardzības priekšniekam Jānim Melbārdiņam, kurš atbildēja, ka nav tiesīgs vērsties pret vācu karavīriem.⁸⁸

Atšķirīga situācija bija Praulienas pagastā, kur pirms kara 1941. gada pavasarī ebrejs Viļenskis nodeva ganībās Eduardam Čečeram trīs aitas un četrus jērus, bet līgto atlīdzību nebija samaksājis. Iepazīstoties ar apstākļiem, pagasta valde ar 1941. gada 4. septembra aktu aitas atdeva E. Čečera īpašumā.⁸⁹

Madonas apriņķa pašvaldībās pārņemto ebreju mantu saglabāšana bija jānodrošina pašvaldībām, bet juridiski tās atradās policijas iestāžu pārziņā, kas sāka tās izdalīt. Tā, piemēram, augustā no Madonā pārņemtajām ebreju mantām 10 pārus lietu ūdenszābaku izsniedza meliorācijas darbos pilsētas plāvās nodarbinātajiem apcietinātajiem.⁹⁰ Bija arī vēl citi līdzīgi gadījumi, un tāpēc Madonas pilsētas valde 1941. gada 14. augustā apriņķa policijas priekšniekam adresētajā vēstulē norādīja, ka pilsētas valde nevar uzņemties atbildību par mantu saglabāšanu, ja tās nezināmu apstākļu dēļ ar policijas amatpersonu ziņu tiek izdalītas.⁹¹ Gandrīz vienlaikus ar šiem notikumiem augustā un arī vēlāk septembrī, kad daļa ebreju mantu bija jau pārvesta uz Madonu, pilsētas valde saņēma vairāku privātpersonu un organizāciju gan pamatotus, gan arī nepamatotus lūgumrakstus par pārņemtās mantības dalīšanu, un veidojās interesanta situācija. 1941. gada 12. augustā Madonas Patērētāju biedrība pilsētas valdei adresētajā vēstulē lūdza cūku nobarošanai piešķirt ebreja Bella veikala pagrabā esošos kartupeļus.⁹² Savukārt vairākas privātpersonas lūdza kompensēt tām ebreju dēļ radušos zaudējumus. Tā, piemēram, lazdonieša Reinholda Roziša vēstulē lasām: *“1939. gada 21. aprīlī Madonas žīds Krūmers nopirka no manis zirgu, samaksādams par to man tikai piekto daļu (50 rbļ.) no prasītās summas (250 rbļ.). Tā kā žīds ir palicis man parādā 200 rubļus, tad lūdzu izsniegt man žīda mantas minētās summas apmērā, lai parāds būtu nolīdzināts.”*⁹³ Līdzīgs saturs bija madonieša Ēvalda Kolla vēstulei, kurš lūdza kompensēt pie ebreja Evjana Eliasa nopelnīto, bet neizmaksāto atalgojumu no ebrejiem konfiscētās naudas.⁹⁴ Pēteris Bromults no Oļū pagasta Madonas pilsētas valdei lūdza atdot ebreja Pergamoņina apavu darbnīcā Madonā, Vienības ielā 6, ko pēc ebreju arestēšanas ir pārņēmusi pilsētas valde, līdz karam nodotās kurpes.⁹⁵ Visos gadījumos Madonas pilsētas valde lūgumus noraidīja, pamatojoties uz to, ka visas ebreju mantas ir policijas rīcībā un pilsētas valdei nav tiesību ar tām rīkoties. Tikpat neveiksmīgi beidzās dažādu organizāciju lūgumi. Noraidīts tika Mārcienas Krājaizdevu sabiedrības lūgums dzēst arestētā Judeļa Birkenfelda parādu.⁹⁶ Arī Kalsnavas pagasta valde 1941. gada septembrī noraidīja vairāku atjaunoto organizāciju (piemēram, “Pērkoņkrusta” nodaļa) prasības dalīt ebreju mantu. Pagasta valdes atbildē ir lasāms, ka mantu nav tik daudz un to dalīšana var izraisīt šķelšanos un strīdus, kas var ietekmēt pagasta sabiedrisko dzīvi. Vēl interesantāka situācija bija izveidojusies Madonas Patērētāju biedrībā, kas

1941. gada 4. septembrī pilsētas valdē iesniedza dokumentus par bijušo biedrības veikalvežu ebreju Eliasa Evjana un Josifa Kacina, kuri bija materiāli atbildīgi par viņiem uzticēto biedrības mantu un naudu, radītajiem iztrūkumiem vairāku tūkstošu rubļu apmērā. Pretenzijas Madonas Patērētāju biedrība pieteica, atsaucoties uz Latvijas Republikas Civillikumu un paturot tiesības vērsties ar prasību tiesā pēc tiesu iestāžu darbības atjaunošanas, jo pilsētas valdes pārziņā atrodas pārņemtie Eliasa Evjana un Josifa Kacina nekustamie īpašumi (mājas Poruka ielā 3b un Vienības ielā 6a) un manta.⁹⁷ Nav gan zināms, ar ko minētās lietas beidzās, taču var pieņemt, ka šī prasība, tāpat kā iepriekš minētās, tika noraidīta. Jāpiebilst, ka tādas pašas problēmas radās arī ar lielnieku arestēto personu parādiem, jo arī šo personu mantas kā bezīpašnieka mantība bija jāpārņem pilsētu un pagastu valdēm. Piemēram, 1941. gada oktobrī Mašīnu un armatūru fabrika Madonas apriņķī “dzina pēdas” kādam Ādolfam Seržantam, kurš 1939. gada 19. jūnijā bija uz nomaksu iegādājies motociklu, taču 1940. gada decembrī tika arestēts un motocikls konfiscēts.⁹⁸

Kā noskaidrojais Dz. Ērglis, līdzīga situācija bijusi vērojama arī Krustpilī,⁹⁹ un to visai labi raksturo kāda šajā laikā ar roku rakstīta rezolūcija bez datējuma un paraksta: *“Madonas apriņķa policijas I iecirkņa priekšnieks ir paskaidrojis, ka Vidzemes apgabala komisārs Hanzena kungs ir stingri norādījis, ka visi žīdu atstātie īpašumi un mantas pārīet Lielvācijas īpašumā un neviena organizācija vai privātpersona uz to nevar pretendēt; pilsētu un pagasta valdēm ir jānodrošina precīza atstāto mantu uzskaitē, pārņemšana un to nodošana policijas iestādēm.”*¹⁰⁰ Tas nozīmē, ka ebreju mantu pārņemšanā gan Madonas apriņķī, gan arī citur Latvijā savas tiesības 1941. gada rudenī ar atpakaļejošu datumu pieteica vācu administrācija,¹⁰¹ un juridiski šī kārtība tika nostiprināta ar Ostlandes reihskomisāra 1941. gada 18. oktobra rīkojumu par žīdu īpašumu kārtošānu Austrumu apgabalu Valsts komisāra pārvaldītā apgabalā.¹⁰²

Spriežot pēc dokumentiem, 1941. gada decembrī vācu iestādes Madonas apriņķī pilnībā bija pārņēmušas gan vērtslietas, gan vērtīgākās mantas. 1941. gada 3. decembrī Madonā notika apriņķa policijas darbinieku apspriedē, kurā nolēma, kā turpmāk rīkoties ar ebreju nevērtīgo mantu.¹⁰³ 1941. gada nogalē Madonas apriņķī sākās šo mantu – mēbeļu, trauku, apģērba, apavu izpārdošana izsolēs,¹⁰⁴ kas turpinājās līdz pat 1942. gada sākumam, bet iegūto naudu pārskaitīja Vācu darba bankai Rīgā.¹⁰⁵

Atsauces un komentāri

¹ Ērglis, Dz. Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī // Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (turpmāk – LVKR), 12. sēj.). – Rīga, 2004, 62. lpp.

- 2 *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // Turpat, 245. lpp.
- 3 *Urtāns, A.* Ebreju slepkavošana Madonas apriņķī. Sk. šī sējuma 108. lpp.
- 4 *Ērglis, Dz.* Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (LVKR, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 158. lpp.
- 5 Turpat, 158.–209. lpp.
- 6 *Šnejers, Ā.* Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji // Holokausta izpēte Latvijā ..., 49.–56. lpp.; *Шнеер А.* Гибель евреев Лудзы: документально-пристрастное повествование // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, [б. г.], с. 32–52.
- 7 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 12508. l., 45. lp.
- 8 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-132. f., 30. apr., 24. l., 9. lp.
- 9 LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 103. lp.; 12508. l., 44.–46. lp.; *Шнеер А.* Гибель евреев Лудзы ..., с. 35, 36.
- 10 Turpat.
- 11 Turpat, с. 37.
- 12 *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 231. lpp.
- 13 *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 395. lpp.
- 14 *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 235. lpp.
- 15 LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 56. lp.; *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 322. lpp.
- 16 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 226., 228., 314., 315., 317., 318. lp.
- 17 *Šnejers, Ā.* Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji, 52. lpp.
- 18 Turpat, 54. lpp.; *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 234., 238. lpp.
- 19 LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 82., 90., 101., 102. lp.
- 20 Turpat, 12508. l., 25. lp.
- 21 Turpat, 1043. l., 91., 94., 95. lp.
- 22 Turpat, 12508. l., 56. lp.
- 23 *Šnejers, Ā.* Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji, 55., 56. lpp.
- 24 Par Ludzas ebreju masu slepkavošanas datuma precizēšanu sk.: *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 237. lpp.
- 25 Turpat.
- 26 Turpat, 238. lpp.
- 27 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 63., 112., 119., 134., 137. lp.; 39665. l., 28. lp.
- 28 Turpat, 12451. l., 138. lp.; 39665. l., 119. lp.
- 29 Turpat.
- 30 *Urtāns, A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis, 240.–242. lpp.
- 31 Ludzas Vēstnesis, 1941, 7. okt., 19. nr.
- 32 Daugavas Vēstnesis, 1941, 24. okt.; LVVA, 1412. f., 2. apr., 17. l., 184. lp.
- 33 LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 91. lp.

- 34 Turpat, 12508. l., 25. lp.
- 35 LVVA, 1412. f., 2. apr., 17. l., 189., 190. lp.
- 36 Ludzas Vēstnesis, 1941, 5. aug., 2. nr.
- 37 LVVA, 1412. f., 2. apr., 17. l., 24., 25. lp.
- 38 Turpat, 500., 501. lp.
- 39 Turpat, 502. lp.
- 40 Turpat, 22. l., 13. lp.
- 41 Turpat, 17. l., 199., 201. lp.
- 42 Šneijers, Ā. Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji, 54. lpp.
- 43 LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 10., 23., 29., 35., 39. lp.
- 44 Turpat, 5966. l., 16., 23., 26., 33.–41. lp.
- 45 LVVA, 2095. f., 1. apr., 16. l., 1. lp.
- 46 Turpat, 13. l., 39., 40. lp.; 20. l., 23. lp.
- 47 Turpat, 12., 15. lp.; *Zvaigzne, J. Kas ir Litene?* – Rīga, 2006, 325. lpp.
- 48 LVVA, 2095. f., 1. apr., 23. l., 100. lp.
- 49 LVA, 1986. f., 1. apr., 5556. l., 40. lp.
- 50 LVVA, 2095. f., 1. apr., 23. l., 35. lp.
- 51 Turpat, 5718. f., 1. apr., 30. l., 41. lp.
- 52 Turpat, 36., 37. lp.
- 53 Turpat.
- 54 Turpat, 51. lp.; 43. l., 2., 23. lp.
- 55 Turpat, 30. l., 49. lp.; 2095. f., 1. apr., 13. l., 44.–46. lp.; 23. l., 23. lp.
- 56 LVVA, 5718. f., 1. apr., 39. l., 43. lp.
- 57 Turpat, 1. lp.
- 58 Turpat, 31. l., 4.–8. lp.
- 59 Turpat, 36., 44. lp.
- 60 Turpat, 30., 32.–35., 51., 53., 54. lp.
- 61 Turpat, 25. lp.
- 62 Turpat, 46.–48. lp.
- 63 Turpat, 84. lp.
- 64 Turpat, 79., 80. lp.
- 65 Turpat, 59. lp.
- 66 Turpat, 14.–16. lp.
- 67 Turpat, 63. lp.
- 68 Turpat, 60. lp.
- 69 Turpat, 78. lp.
- 70 Turpat, 43. l., 3., 5.–8., 14. lp.
- 71 Turpat, 3., 14., 15. lp.
- 72 Turpat, 30. l., 6. lp.; 43. l., 3., 4. lp.
- 73 Turpat, 39. l., 1. lp.
- 74 Turpat, 43. l., 21. lp.
- 75 Turpat, 22. lp.
- 76 Turpat, 16., 18., 20. lp.

- ⁷⁷ *Stranga, A.* Holokausts Latvijā: 1941–1945 // Holokausta izpēte Latvijā ..., 214. lpp.
- ⁷⁸ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 12., 15. lp.
- ⁷⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 30339. l., 39. lp.
- ⁸⁰ LVVA, 5718. f., 1. apr., 30. l., 13. lp.
- ⁸¹ Turpat.
- ⁸² Turpat, 14., 27. lp.
- ⁸³ Turpat, 16., 17. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 34. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 36., 37. lp.; 36. l., 115. lp.
- ⁸⁶ Turpat, 2095. f., 1. apr., 23. l., 33. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 5718. f., 1. apr., 31. l., 86., 87. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 66., 70., 85., 91. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 37. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 2095. f., 1. apr., 23. l., 129. lp.
- ⁹¹ Turpat, 100. lp.
- ⁹² Turpat, 93. lp.
- ⁹³ Turpat, 101. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 282. lp.
- ⁹⁵ Turpat, 24. l., 62. lp.
- ⁹⁶ Turpat, 5718. f., 1. apr., 31. l., 94. lp.
- ⁹⁷ Turpat, 2095. f., 1. apr., 23. l., 182.–185. lp.
- ⁹⁸ Turpat, 24. l., 64. lp.
- ⁹⁹ *Ērglis, Dz.* Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī, 171. lpp.
- ¹⁰⁰ LVVA, 5718. f., 1. apr., 31. l., 65. lp.
- ¹⁰¹ *Ērglis, Dz.* Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī, 163. lpp.
- ¹⁰² Daugavas Vēstnesis, 1941, 24. okt.
- ¹⁰³ LVVA, 5718. f., 1. apr., 39. l., 43. lp.
- ¹⁰⁴ Turpat, 31. l., 104., 106.–111. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 119. lp.

Expropriation of Jewish Property in Ludza District and Madona District in the German-occupied Latvia

Aigars Urtāns

Summary

The criminal actions, which in the 20th century totalitarian regimes were connected with repressions against civilians, were followed by seizure of the property of the repressed. Part and parcel of the Holocaust is also the action connected with the belongings and

property of the murdered Jews. The research in the Ludza and Madona districts, which is the supplement to former researches on the Holocaust in these districts, is focused on the following two aspects of the problem: administrative mechanism run by the state by which the property and estate of the Jews were expropriated and became the property of the local authorities and at the disposal of the ruling Nazi occupation, and individual initiatives to plunder the property of the Jews the reason of which was mean instincts, low moral and greed of many degraded individuals.

Characteristic of the actions against the property and real estate which had belonged to the Jews during the time of Nazi occupation was plunder that started at the beginning of July 1941 in Ludza and Madona districts like elsewhere in Latvia. In Ludza it started as soon as the Soviet Army and the state officials had left the town – at the beginning of July 1941. This reminded marauders, since the shops and flats left by refugees, including the Jews, were burgled first. In Kārsava town the Jews were burgled not only by the local self-defence men but also by the soldiers of the German Army. These events were characterised by fierce brutality and there were the first victims. Some of the Jews attempted to regain human dignity by resisting, which cost them lives.

At the beginning of 1941, the Jewish refugees who had not managed to evacuate to the East and were detained by the self-defence men were plundered in Ludza and Madona districts. They were deprived of all valuables and money before being sent to the places of deportation.

Looting of the Jewish property continued in Ludza and Kārsava even after the ghetto was established. The same happened also in the Madona District towns Madona and Gulbene. Quite often the opportunity to obtain the belongings, especially valuables, which had been owned by rich Jews was among the main reasons for voluntary self-defence men to take an active part in arresting the Jews.

During the time of segregation of the Jews from the rest of the society, formal legal expropriation of their property took place according to the rules, which stated that the Jews were allowed to take with them only part of their belongings when being moved to the ghetto or other special places of deportation leaving all the rest of their property in their dwelling places. Thus, a lot of valuable things were left in their houses which “attracted” not only self-defence men but also many city dwellers.

During the massacre of the Jews, the money and valuables taken from them were embezzled by people committing the crime – local self-defence men (the guards) and Arājs Commando killers.

Orders concerning the Jewish property and estate were issued only after the first wave of robberies. It was stated that all the belongings and property of the Jews should be enlisted and stored by the local authorities. According to these rules, the local authorities took possession of all the property left by the Jews, including real estate. Consequently, decisions were taken on the management of this property.

The German occupation institutions issued the first orders on actions concerning the Jewish belongings and property only in autumn 1941. The inventory of the property and estate as well as valuables had to be handed in at these institutions whereas the belongings (mainly furniture and household objects) were allowed to be sold at the auctions organised by the local authorities. This was realised from autumn 1941 till the middle of 1942 in accordance with the decisions of the German occupation institutions. Part of the clothing and footwear that were not valuable or new was used for the needs of the prisoners of war of the Red Army.

At the end of 1941, in 1942 and in 1943 the German and Latvian police units investigated the situation of the summer of 1941. As a result, several individuals were punished for being involved in embezzlement of the Jewish property in both the Ludza and Madona districts. Most of the accused were sent to the front as an alternative to being imprisoned.

After the war, several cases were tried in Ludza regarding the robberies of the property belonging to the Jews. After the war, in 1944 and 1945, the Jews who returned from displaced refugee camps managed to regain part of their property.

**2007. GADA 6.–7. NOVEMBRA KONFERENCES
“BALTIJA OTRAJĀ PASAULES KARĀ
(1939–1945)”
REFERĀTI PAR HOLOKAUSTA TEMATIKU**

**REPORTS ON HOLOCAUST
FROM THE CONFERENCE
“BALTIC IN WORLD WAR II (1939–1945)”
ON 6–7 NOVEMBER 2007**

*Dr. Matthew Kott**

*with additional research by Bernt Rougthvedt***

What Does the Holocaust in the Baltic States Have to Do with the SS' Plans for Occupied Norway?

What does – or did – the Holocaust in the Baltic States have to do with the Nazi German SS' plans for occupied Norway? Such questions are not often asked in the field of Holocaust studies, despite its international scope and character. The reason for this is that in most cases the answer to such questions at first glance would be: “Not very much.” As we gain a broader understanding of the workings of Nazism and its allied regimes in wartime Europe, however, we begin to discern a complex web of interconnectedness on a continental scale. By attempting to piece together the relations between individuals and events that have heretofore most often been studied in isolation, we can start answering some of the questions that have remained unanswered for too long.

Herein, the attempt will be made to show that the SS leadership had important designs for Norway in a future New Europe, and that these plans were in several aspects directly linked to the mass murder of Jews and other perceived racial enemies of the Nazi Germanic *Volksgemeinschaft*, particularly in the territories of Reichskommissariat Ostland and north-western Russia.

Himmler's priorities in 1940 and in 1941

It would not be an understatement to say that the question of how to deal with the Jews of the newly-occupied territories in eastern Europe, including the Baltic States, was one of the issues foremost in the mind of *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler throughout the second half of 1941. As historian Martin Cüppers has demonstrated, the specially-created *Kommandostab Reichsführer-SS* and its subordinate units of the *Waffen-SS* acted as

* Center for Studies of the Holocaust and Religious Minorities (HL-senteret), Oslo, Norway. The research presented in this paper constitutes part of the project “Norwegian Volunteers in the *Waffen-SS*, 1940–1945”, funded by the Norwegian government.

** Bernt Rougthvedt is an author and historian currently writing a biography of Jonas Lie for the Norwegian publisher Aschehoug. He has kindly allowed me to use some of the sources he has found in this paper. Such instances are marked [BR] in the notes.

Himmler's personal instrument for propelling the Nazi–Soviet *Weltanschauungskrieg* ('war of worldviews') into an all-out *Vernichtungskrieg* ('war of annihilation').¹ In doing so, Himmler helped fulfil one of the key goals of the Nazi regime in general and the SS in particular – namely, the genocidal destruction of "Jewish Bolshevism" at its presumed source, at the same time rapidly expanding the power and prestige of his SS organisational empire in the process.²

Similarly, it can be shown that in 1940 Himmler exhibited a comparable hands-on approach to staking a personal and ideological claim on newly-conquered territories in western Europe. Himmler had a particular interest in the so-called "Germanic" lands (Netherlands, Flanders, Denmark, and Norway), whose supposed racial and cultural closeness to Germans afforded them a key place in the potential for the SS to extend its power and influence.

Whereas the mainstream Nazi party (*Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP), once it achieved power in 1933, exhibited a great degree of exclusivist German nationalism with imperialist overtones,³ already in late 1930s Himmler was taking his elitist SS in the direction of pan-Germanism, opening its ranks to persons of "Germanic descent".⁴

One of the reasons for this interest in pan-Germanism by the SS was that Himmler had become won over by the pseudoscientific anthropological theories of Jena Professor Hans F. K. Günther, who idealised the "Nordic race" as the pinnacle of humanity. In the mid-1930s, Günther's *Rassenkunde des deutschen Volkes* (1st ed. 1922) was required reading within the SS and German police.

Influenced by his many years living in Scandinavia during the glory days of the racial biological theories emanating from Uppsala, Günther not only placed Nordic man at the top of his racial hierarchy, but even praised the Norwegians and Swedes as the purest examples of the Nordic race – much more so than the Germans.⁵ Add to this a romanticisation of the Vikings as the ideal combination of warriors, explorers, and colonisers, and it becomes clear why Himmler was fascinated with Scandinavia, and with Norway in particular. Norway, with its pure Nordic bloodstock and cultural heritage, was therefore ideal for recruiting modern-day warrior-farmers to the SS, in preparation for the coming conquest and Germanisation of *Lebensraum* ("living space") in the East.

Furthermore, Himmler saw an opportunity to extend his political power base by usurping influence over administrative structures in occupied countries away from his competitors in the Nazi Party, state, and military. By mobilising its pan-Germanic ideology in order to take over the collaborationist structures in the Germanic countries, the balance of power could not only be shifted in favour the SS in these occupied territories, but also back home in Germany.⁶ Norway, with its small population – little more than Latvia's at the time – and isolated, peripheral location, provided the SS with

a convenient laboratory for experimenting in building a model "SSified" state. This model could then be perfected and applied later for the eventual seizure of power by the SS in Germany proper.⁷

Just as the Holocaust in the Baltics and the USSR was foremost in Himmler's mind in 1941, so was the struggle for control of the Germanic countries, and particularly Norway, a key concern of his in 1940. Already from the outset of the German invasion on 9 April 1940, Himmler was working quickly to infiltrate high-ranking SS placemen in positions within the Nazi occupation apparatus in Norway. The offices which these special emissaries of Himmler held were often as heads of seemingly unassuming, middle-rank departments, yet all these men held incongruously high ranks within the SS. Furthermore, many of them were assigned special personal powers as advisers (*Berater*) to various organisations in Norway over which the SS sought to take control, such as the Norwegian police, or Vidkun Quisling's *Nasjonal Samling* (National Unity) party.

After Quisling's first attempt at seizing power in a coup on 9 April was quashed by the German authorities, a power struggle ensued for how Norway would be run. The two main factions were led, on the one side, by the Nazi Reichskommissar for Norway, Josef Terboven, and on the other, by the clique of SS advisers.⁸ Throughout the summer of 1940, there were intense negotiations over how the Norwegian collaborationist administration would be constructed, and who would lead it. When the jockeying between the factions resulted in a deadlock, Adolf Hitler made the final decision in September 1940 naming Quisling and his *Nasjonal Samling* party the sole partners in ruling the occupied Norway with the Germans. On the face of things, this was a clear setback for Himmler's faction, and one by one the *Reichsführer*-SS recalled his special envoys transferring them to other duties of more immediate importance.

Interesting to note is that there is a significant overlap of key SS personnel between the early phases of the German occupation in Norway, and the genocidal activities of *Einsatzgruppe A* (EG A) in the Baltic countries and Belarus.

The most prominent example is that of Franz Walther Stahlecker, most widely known as the commander of EG A and *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* (BdS) for Reichskommissariat Ostland from 1941 until his death in March 1942. His consolidated report of 15 October 1941 is one of the most infamous and damning documents in the history of the Holocaust.⁹

Prior to this, however, Stahlecker had also served as BdS for occupied Norway as well. Already in April 1940, Himmler chose Stahlecker as one of his key representatives in Oslo. Stahlecker arrived in Norway in mid-April at the head of a 200-man-strong *Einsatzgruppe*.¹⁰ Bearing also the official title of *Ministerialrat*, Stahlecker enjoyed a broad remit in shaping the organs of local administration and reorganising the police forces in Norway to fit the needs of the occupation regime. Stahlecker was also one

of the key figures representing the interests of the SS in the drawn-out negotiations over the composition of the collaborationist cabinet throughout the summer of 1940. Himmler and the SS would have preferred another candidate than Quisling, namely, the policeman Jonas Lie, as leader of the collaborationist movement in Norway.¹¹

In the meantime, however, the German occupation administration was consolidating around Reichskommissar Terboven, who at this point still had good standing with powerful friends in Berlin, including Hitler and Hermann Göring. Terboven managed to get people he considered his friends and allies appointed *Höhere SS- und Polizeiführer* (HSSPF) in Norway: initially Fritz Weitzel, who suddenly died already in June 1940; and Wilhelm Redieß for the rest part of the war. Terboven hoped that by having such men appointed, the office of HSSPF could be used in strengthening his own control as Reichskommissar over the SS and police forces, instead of its functioning as a tool for Himmler to meddle in Norway.¹²

In the face of these machinations by Terboven, Stahlecker – who as BdS was formally subordinate to the HSSPF – was restricted in his ability to fulfil the ambitions of his true master, Himmler. The decision of Hitler to appoint Quisling as the head of the collaborationist government in September 1940 came as a serious blow to Stahlecker, Himmler, and the SS.¹³

In November 1940, Stahlecker was transferred back to Berlin to a posting in the German Foreign Office (*Auswärtiges Amt*). In June 1941, he was promoted to *SS-Brigadeführer* and given command of EG A. His successor as BdS for Norway was Heinrich Fehlis, who had previously been head of *Einsatzkommando 1* and *Kommandeur der Sipo und des SD* (KdS) in Oslo.¹⁴

The general nature of Stahlecker's command of EG A until his death near Krasnogvardeisk (Gatchina) in March 1942 is assumed to be relatively common knowledge, and this will not be repeated here.

A similar story to Stahlecker's can be told about Erich Ehrlinger. An official of the *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA), he served in one of the *Einsatzkommados* during the Polish campaign. After a brief interim assignment within the *Waffen-SS*, in August 1940 he was sent as a Himmler's personal envoy to Oslo to oversee the creation of a *Waffen-SS* organisation in Scandinavia, in which capacity he also acted as a *Berater* to Quisling. Ehrlinger returned to the RSHA in Berlin in February 1941, after the first Norwegian recruits had been inducted into the "Germanic" *Waffen-SS* regiment *Nordland* (later part of *SS-Division Wiking* during Operation Barbarossa).¹⁵

Himmler had secured consent from Hitler for the creation of Regiment *Nordland* already on 20 April 1940, just ten days after the occupation of Denmark and Norway. Covertly, however, Gottlob Berger's *Ergänzungsamt der Waffen-SS* (*Waffen-SS Recruitment Office*) had already been headhunting Scandinavian recruits since 13 April.¹⁶

It was hoped that Ehrlinger would be able to recruit enough Norwegians and Danes, and even Swedes and Finns,¹⁷ to *Nordland* that the regiment could eventually be fielded comprising a majority of Germanic fighting men.

Despite some promising early results from Denmark, the overall recruitment to *Nordland* cannot reasonably be deemed a success.¹⁸ Even though the Germans had more direct control over occupied Norway than in semi-sovereign Denmark, Ehrlinger's job in Oslo was hampered by the drawn-out negotiations regarding the collaborationist cabinet in the summer and autumn of 1940. After several months' delay, the recruitment to *Nordland* was announced with great fanfare in January 1941, following a speech by Quisling that intimated that this marked the beginnings of the rebirth of the Norwegian army, following the humiliating defeat and occupation in 1940.¹⁹ Only some 160 Norwegian volunteers who heeded Quisling's call met the SS's strict physical and racial criteria.²⁰ Many of these earliest volunteers were convinced national socialists who sympathised with the rhetoric of pan-Germanism that Quisling also employed at the time.²¹

Nevertheless, despite these meagre results that were much lower than for similar recruitment drives in other occupied Germanic countries, Himmler still flew to Oslo on 28 January 1941 to personally oversee the induction of the first Norwegian volunteers into the *Waffen-SS*.²²

This was the first of two important visits to Norway by Himmler in 1941.²³ The second one coincided with the official founding in May 1941 of *Norges SS*, a Germanic equivalent of the *Allgemeine-SS* for ethnic Norwegians.²⁴ In the six months prior to the start of Operation Barbarossa, Himmler thus spent a significant amount of time visiting Norway.

It is not clear whether Ehrlinger was also tasked with preparing the creation of *Norges SS*, or if he was only to organise recruitment to the *Waffen-SS*. Formulations in some of the documents pertaining to the post-war trail against Ehrlinger are ambiguous in this respect.²⁵ As mentioned previously, he had already been transferred back to the RSHA in Berlin in February 1941.

In June 1941, Ehrlinger was given command of *Sonderkommando 1b* (Sk 1b) within EG A. On its way to its final operation destination in Belarus, Sk 1b was involved in the massacre of at least 185 Lithuanian Jews during its sojourn in Kaunas from 29 June to 4 July 1941.²⁶ Upon his arrival, Ehrlinger met up with his superior officer and former colleague from Norway, Stahlecker, who was then overseeing the instigation of pogroms in Kaunas before moving onward towards Riga.²⁷ In his post-war trial, Ehrlinger testified that, in a conversation in Kaunas on 29 June, Stahlecker had informed him personally of the full extent to which the mission of the *Einsatzgruppen* was to involve mass murder of all Jewish men, women, and children on purely racial grounds.²⁸ One might speculate as to what role their former working relationship had in getting Ehrlinger appointed to

Stahlecker's EG A. Regardless, it is somewhat striking that both had not long previously been sent by Himmler personally on important SS missions to Norway.

After Kaunas, Sk 1b moved on to Daugavpils, where Ehrlinger organised the first mass killings there. Between 8 and 12 July, his men were responsible for the execution of over 1150 Jews – both local residents and refugees that had fled from Lithuania. On 13 July, Ehrlinger was relieved in Daugavpils by Joachim Hamann, who headed a *Rollkommando* of Karl Jäger's *Einsatzkommando 3* (EK 3).²⁹ Sk 1b moved on towards the Leningrad front in the wake of Army Group North (*Heeresgruppe Nord*). In November 1941, it was transferred to Minsk, where Ehrlinger became KdS for occupied Belarus (*Weißruthenien*).³⁰

Ehrlinger's career developed steadily. In January 1942, he was made KdS in Kiev. In September 1943, now *SS-Standartenführer*, he was promoted to BdS in Ukraine, and a month later transferred back to Minsk as BdS for Belarus. In 1944, in recognition of his exemplary service in furthering the genocidal ambitions of the SS in Lithuania, Belarus, and the Ukraine, Himmler awarded Ehrlinger the rank of *SS-Oberführer*.³¹

There is at least one more interesting example of one of Himmler's personal envoys to Norway in 1940 also being sent to the Baltic States in the wake of EG A in 1941, albeit of a slightly different character. Otto Marrenbach was inducted into the SS on 20 April 1940, and straight away elevated to the rank of *SS-Oberführer*.³² Unlike Stahlecker and Ehrlinger, however, Marrenbach appears to have either hidden or downplayed his SS affiliation; instead, he figures mainly in the literature as a high-ranking official of the NSDAP, and especially as a *Geschäftsführer* of the *Deutsche Arbeitsfront* (DAF). Most likely due to his expertise on organising the social welfare programmes of the DAF,³³ Marrenbach was initially assigned to the outwardly modest, but highly influential post in the Reichskommissariat administration of organising labour and social services (*Arbeits- und Sozialwesen*) in occupied Norway.³⁴ Less openly, however, he was also assigned by Himmler to have a place in the staff of the HSSPF in Norway.³⁵ This was presumably to facilitate the main task entrusted to him by the SS, which in all likelihood meant trying to bring the Norwegian *Arbeidstjeneste* (AT), a national socialist youth labour service headed by Axel Stang, under the full control of the SS.³⁶

Even though Stang was eventually included in the list of ministers in Quisling's collaborationist cabinet, the SS was thwarted in its first attempt to wrest control of AT from Quisling's faction. This in part may be one part of the reason for Marrenbach having left Norway for Germany again already in late May 1940.³⁷

Despite his rather rapid retreat from Norway, Marrenbach had not lost Himmler's confidence. In Berlin, he set up a liaison office for relations with the collaborationist movement in Norway.³⁸ Gottlob Berger later championed Marrenbach's promotion to *SS-Brigadeführer* – despite the latter's lack of combat experience at the front – due to

Marrenbach's invaluable role in steering DAF resources into building up the *Germanische Sturmabteilung*.³⁹ These constituted an organisational vehicle created by the SS for channelling industrial labourers from the Germanic countries working in Germany into military service with the Waffen-SS.

Of more interest to the topic at hand, however, is that Marrenbach turns up in early July 1941 in Lithuania as part of a *Sondergruppe* of the Wehrmacht's *Wirtschaftsstab Ost* created to assess the opportunities for economic exploitation of the newly occupied eastern territories. Additionally, Marrenbach's outfit was also to advise the local SS and police authorities concerning industrial matters. Having seen what Stahlecker and Ehrlinger had accomplished during the "pogrom" phase of the Holocaust in Vilnius and Kaunas, Marrenbach was appalled. His criticism of the murderous activities of EG A was not, however, based on humanitarian concern for the fate of the Lithuanian Jews; instead, he was most indignant about how the massacres were a waste of potential slave labour for the Nazi, i.e. the SS, economy.⁴⁰

These few examples demonstrate that both Norway in 1940 and the Baltic area in 1941, in their respective times, were of primary significance to Himmler's plans. In each case, Himmler sent hand-picked individuals to perform specific special tasks for furthering the interests of the SS. The fact that several of these trusted representatives recur in both times and places also suggests that there may be a link between the two cases. Taken on its own, however, this striking overlap of important personnel is not enough to clearly demonstrate a policy link in the mind of the SS leadership.

Police Battalion 9, Kongsvinger, and education for genocide

A more clear reciprocal link is between the SS in occupied Norway and the Holocaust in the Baltic States in the form of Police Battalion 9 (*Polizeibataillon 9*; PB 9) of the German *Ordnungspolizei* (Orpo). The veritable explosion of new research into the Orpo in recent years⁴¹ allows us to move far beyond the pioneering work of Christopher Browning's *Ordinary Men*⁴² in understanding the important place of the police soldiers in Himmler's plans for a new Europe. Not only it can now be seen that these units were amongst the shock troops of the Holocaust in eastern Europe, but it is much clearer than for Browning to what extent the martial and ideological training instilled the Orpo as an *institution*, even if not necessarily all the individuals within it, with the SS ethos of genocidal racial warfare.⁴³

With the help of the recent literature, we can gain a fuller picture of the deployment history of PB 9, and tie it in to events in both Norway and the Baltic region. This unit was created in September 1939 in the Berlin borough of Schöneberg from reservists

and active officers of the police. Its first deployment abroad was a brief stint to help crush the Prague student revolt in November 1939. In May 1940, it was transferred to Oslo, where its duties were supposed to include helping secure the border with neutral Sweden.⁴⁴ This latter task in this sector of the country was mainly performed by Police Battalion 2 stationed in the town of Kongsvinger, leaving PB 9 mainly to patrol and maintain order in the Norwegian capital.⁴⁵

In February 1941, PB 9 was recalled back to Berlin. It had been decided that PB 9's companies were to be distributed among the four *Einsatzgruppen* being assembled for the attack on the USSR. Regarding the region covered in this paper, the 1st Company under *Oberleutnant* Peter Clausen was assigned to EG A, while the 2nd Company under *Hauptmann* Helmut Gantz was assigned to *Einsatzgruppe B* (EG B).⁴⁶ For the 1st Company within EG A, the 1st Platoon became part of Rudolf Batz's *Einsatzkommando 2* (EK 2) for Latvia, and the 2nd Platoon was included in Jäger's EK 3 for Lithuania, while the 3rd Platoon and the company staff were included in Stahlecker's unit staff for EG A.⁴⁷

In the service of the *Einsatzgruppen*, the men of PB 9 left behind them a trail of death and destruction with few equals, even in grim the history of the Holocaust. The total estimated death toll for PB 9 during this period is 97,000,⁴⁸ although even this astounding figure may be too low. There exists testimony that Gantz's 2nd Company serving with EG B was by itself responsible for ending 52,000 lives.⁴⁹

Some members of Gantz's company arrived in Kaunas at the very beginning of July 1941, while others travelled via Daugavpils and Pskov to reach the Russian town of Novosel'e on 20 or 22 July. Eventually the entire company reassembled at Novosel'e, with the exception of three men who remained in behind Kaunas at the headquarters of Jäger's EK 3. After some time 2nd Company was transferred back to Kaunas, and later moved to Vilnius. In November, some of Gantz's men were transferred from Vilnius to the SD in Minsk, where they came under the command of Ehrlinger's Sk 1b.⁵⁰ In all likelihood, these men would have recognised Ehrlinger from their time in Oslo, and perhaps he recognised them as well.

Stahlecker arrived in Riga accompanied by Clausen and 1st Company's 3rd Platoon. Those men of 1st Company not travelling with Stahlecker arrived in Riga in early July 1941 along various routes. One group travelled from Liepāja to Ventspils first, while the other group came via Lithuanian Šiauliai.⁵¹

Along the way, the police soldiers participated in mass killings. The men in Erhard Grauel's *Teilkommando* executed over 300 mainly Jewish prisoners in Liepāja between 7 and 10 July, before moving on to Ventspils.⁵² In Ventspils, Grauel ordered the local Latvian police chief Kārlis Lobe to round up all adult Jews in Ventspils District. With the assistance of Latvians from the Ventspils *Selbstschutz* detachment, the men of PB 9 under Grauel's command executed some 300 Jews in Kaziņu Wood over the next few days.⁵³

Soon after the arrival of the main body of EK 2 in Riga in early July 1941, a detachment of men from 1st Company of PB 9 were ordered to Jelgava for several days. Here they participated in the mass execution of local Jews alongside men for the local SD and the Latvian SD auxiliary unit under Mārtiņš Vagulāns. These executions of several hundred Jews were described as particularly bloody, and the victims included not only women, but also children.⁵⁴ It is interesting to note that Vagulāns, one of the most eager genocidaires in Latvia, was appointed head of the local Latvian SD auxiliary by Stahlecker himself, as he passed through Jelgava *en route* to Riga.⁵⁵

Perhaps the biggest single action where men from PB 9 took part in Latvia was the series of massacres in the Biķernieki Wood just outside of Riga, starting on 7 July, in which several thousand Jews were murdered. The brunt of these semi-industrialised executions was performed by Latvians from the infamous *Sonderkommando Arājs*, but Stahlecker also ordered men from PB 9 to participate in the shooting as well – including Clausen and those from 3rd Platoon serving in his personal staff. Legal expert Wolfgang Curilla estimates that the men from 1st Company murdered at least 500 Jews in this series of massacres.⁵⁶

It is highly probable the men from PB 9 assigned to EG A also participated in the murder of Roma, suspected Communists, and the mentally ill.⁵⁷

In time, Stahlecker took most of the men from PB 9 under his command with him to his new EG A headquarters at Krasnogvardeisk on the Leningrad Front. These men were relieved in December 1941 by units from Police Battalion 3. Suffering from the mental stress of having participated in so many mass executions, all the companies of PB 9 serving with the different *Einsatzgruppen* were withdrawn to Zamość in Poland to recuperate. In April 1942, they were stationed in the Czech town of Jihlava (Iglau), where the Orpo had several training facilities. By July 1942, PB 9 was once again deployed back in Norway, this time as 3rd Battalion of the newly-created Police Regiment 27 (*III./Polizeiregiment 27*). Its new home base would be the town of Kongsvinger, not far from the Swedish–Norwegian border, where it would remain stationed until the end of the war.⁵⁸

Despite its small size and peripheral location, Kongsvinger was a focus of SS and police activity in occupied Norway. Regarding Germans, it was home to not only an Orpo battalion, but also an SD branch office and border control point. The Norwegian presence was equally significant. Kongsvinger was a key station for the Norwegian border police, as well as home to schools for both the Norwegian police and Norwegian SS organisation (*Norges SS*, later reorganised as *Germanske SS Norge*).⁵⁹

The new police school created at Kongsvinger in late 1940 was the only institution for educating aspiring policemen in occupied Norway. The goal was to create a new, elite type of police force, *Ordenspolitiet*, directly patterned after the German *Ordnungspolizei*.

The Norwegian police cadets were not only trained according to the German Orpo model, they were even taught by experienced German Orpo officers in addition to their Norwegian instructors.⁶⁰

Thus, from mid-1942 onwards, Norwegian police recruits at Kongsvinger would be able benefit from the practical expertise in SS-style policing the officers and men of PB 9 gained from murdering tens of thousands of innocents on the Eastern Front, including Lithuanian, Latvian, and Belarusian Jews. If this had not already been the case before, now it was clear that the courses at Kongsvinger were essentially a school for *Vernichtungskrieg* and genocide in Norway.

SS ideals: *Staatsschutzkorps* and *kämpfende Verwaltung*

That genocidal mass murderers would be directly involved in educating what was supposed to become the new elite of Norwegian law enforcement may seem perverse to us today, but it was completely in line with two key principles of Himmler that were designed to blur the delineations between the police, the Waffen-SS, and the various other branches of the SS. These two principles are the ideas of a *Staatsschutzkorps* and of what historian Michael Wildt has identified as *kämpfende Verwaltung*.

The idea of the *Staatsschutzkorps* (Corps for State Protection) began to develop in the late 1930s, after Himmler had become the supreme head of all the police in Germany. Not only did he wish to fuse the various different German police forces into one cohesive whole, he sought to blend it inextricably with the SS. Furthermore, the police was also to be thoroughly militarised. This was to be expressed not only in military-style organisation and discipline, but also in the ability to actually serve in combat at the front. The ideal was a unified corps of politicised soldier-policemen, who were equally capable of defending the Nazi racial *Volksgemeinschaft* from external enemies at the front, as from the internal enemies lurking within the home society.⁶¹

During World War II, the German Orpo most closely realised this goal of a *Staatsschutzkorps*. Its battalions and regiments spread out to commit genocide and war crimes throughout Nazi-dominated Europe, and later many of its more successful members returned to Germany to either take up important positions in the police of their home locality, or even to rise up the ladder of the central RSHA hierarchy in Berlin.

It is this process by which exemplary duty at the front resulted in career advancement at home that is central to the other key idea mentioned, that of *kämpfende Verwaltung* ("fighting administration"). Within the SS in general, but particularly in the various police and security services united under the RSHA, the idea prevailed that one had to prove one's strength of character and commitment to the SS cause through active front service before one could take up the highest ranks or offices within the SS empire. Being able to

ruthlessly kill the enemies of the *Volksgemeinschaft*, particularly the “Judaeo-Bolsheviks” of the East, was deemed a sign of mastery over one’s human weaknesses.⁶²

In Michael Wildt’s study of the cohort of young officers who reached high positions in the RSHA hierarchy, *Generation des Unbedingten*, Erich Ehrlinger is one of those seen as exemplifying this striving towards the ideal of *kämpfende Verwaltung*.⁶³ By contrast, the bureaucrat and businessman Otto Marrenbach had never served the SS in the front-line struggle against Jews and Bolshevism; hence Himmler was initially negatively predisposed to Berger’s aforementioned recommendation that Marrenbach be promoted to the rank of *SS-Brigadeführer* in 1942.⁶⁴

PB 9 fit the ideal of the *Staatsschutzkorps*, having ably proven itself a valuable weapon against the enemies of the SS at the front. It then returned to the core areas of Germanic Europe to pass on this expertise to others at Kongsvinger – not only a school for the next cohort of the genocidal SS *Staatsschutzkorps*, but also a potential training ground for a Norwegian contribution to *kämpfende Verwaltung*.

Jonas Lie, the Norwegian Police Companies, and the SS’ plans for Norway

One of baffling mysteries of the occupation in Norway is the story of the Norwegian Police Companies (*politikompaniene*) within the history of Norwegian volunteers to the Waffen-SS. These small units of around 160 men were created in parallel to the other Waffen-SS formations where Norwegians served, i.e. Regiment *Nordland* in SS Division *Wiking*, the Norwegian Legion, SS Division *Nordland*, and the Ski Ranger Battalions (*Schijägerbataillone*) attached to SS Division *Nord*. The Police Companies even served alongside the Norwegian Legion at the Leningrad Front, and with the Ski Rangers in northern Finland. The 4th Police Company was just in the process of being formed when the war ended in May 1945.⁶⁵ The military contribution of these Norwegian Police companies to the German war effort was minimal, yet nonetheless a great deal of effort was exerted in recruiting and deploying them – right up to the dying hours of the Third Reich. Was their creation simply an act of folly on the part of the Quisling, or were they part of some greater, unrealised scheme?

In September 1942, the German SS leadership was informed that Jonas Lie – formerly the SS’ favourite to head the collaborationist government, now Police Minister in the cabinet of Quisling – had founded a Norwegian Police Company that would travel to the Leningrad Front to fight alongside the Norwegian Legion.⁶⁶ Lie had received tacit agreement to the idea from Quisling already in July of that year,⁶⁷ but had only formally asked for Quisling’s endorsement on 1 September. In his request, Lie stressed the enormous importance of this unit for the development of what he called the “new Norwegian police”.⁶⁸

The reason for this delay may have something to do with an important meeting that had taken place in the mean time in Berlin. On 6 August 1942, *Reichsmarschall* Göring, acting as Hitler's deputy, met with the highest military and police commanders of several occupied territories, including the *Reichskommissariate* of both Norway and Ostland. Point 3 of the meeting protocol records the decision that new *Schutzmannschaft* battalions should be recruited from Norway and the Netherlands, and even partially from Belgium and France. These new battalions would be used in anti-partisan warfare in the areas around St. Petersburg and Lake Ilmen, freeing up the German police battalions deployed there at the time for service elsewhere. It was assumed that there was no danger of units from north-western Europe fraternising with the Soviet partisan enemy, and that the combat morale of these battalions would thus be high.⁶⁹ Aside from the seemingly incongruous application of the somewhat deprecating name *Schutzmannschaft* to units of allegedly racially superior Germanic Norwegians,⁷⁰ the message of what is decided is clear: Norwegian police units would be sent to the East for anti-partisan warfare.

The first company of the *Ordenspolitiet* destined for front service, headed by Jonas Lie personally, was formally created in autumn 1942.⁷¹ Amongst the places where recruitment drives had been held was Kongsvinger,⁷² where a round of police courses had been underway, and where the hardened Orpo men of PB 9 could tell the volunteers what to expect from this kind of front duty.

Jonas Lie himself also had personal experience of front service, SS-style. In 1940, he had served at Himmler's invitation in the Balkan campaign attached to the elite Waffen-SS division, *Leibstandarte SS Adolf Hitler*. The next year, he went on a "study trip to the Black Sea" with *Einsatzgruppe D*.⁷³ Jonas Lie was therefore also a good Norwegian example of *kämpfende Verwaltung*.

After a brief stopover in Germany, the 1st Police Company travelled to the Leningrad Front via Tallinn, where they took part in a parade held as part of the recruitment campaign for the Estonian Legion. Behind the front lines, the policemen received some extra training from 15 September to 6 October, before they were eventually deployed to a sector separate from the rest of the men of the Norwegian Legion.⁷⁴

This short period of training was certainly not a problem for the men of Lie's Police Company. The company was dominated by men who were products of the police training courses at Kongsvinger, and many of them had served in the Oslo Police Battalion (*Politibataljon Oslo*) of the *Ordenspolitiet*. The courses they had received at Kongsvinger comprised mainly of two types of training: firstly, ideological indoctrination, and secondly, a great deal of practical combat training according to German infantry and Orpo methods. For example, under the heading "Policing Education" in the literature list for the Kongsvinger courses were listed Max Kreutzer's *Die Polizeitruppendienst* and Alfons Illinger's *Der Unterführer in der Polizeiverwendung*, both standard Orpo manuals

that went through several editions during the war. The textbooks for "Soldier's Training" included *Der Feuerkampf der Schützenkompanie* and other works pertaining to general infantry weapons and tactics.⁷⁵ Thus, those who had completed the course at Konsvinger could be viewed as having pretty much the same level of training as the men of PB 9 had had when they were first deployed in active duty.

The real problem for Lie was that his men were not trained for trench warfare, which is how they were actually being used on the Leningrad Front. Probably, Lie expected something completely different for his men, i.e. that they would be used in the anti-partisan warfare mentioned in the protocol of the meeting with Göring.

Indeed, the Norwegian Legion at this time was included in *SS-Kampfgruppe Jeckeln*,⁷⁶ headed by Friedrich Jeckeln, the HSSPF for Ostland and North Russia, whose exploits had included responsibility for the infamous massacres of Jews at Babiy Yar in the Ukraine and Rumbula in Latvia. Jeckeln was to be one of the key figures in commanding the various major anti-partisan operations on the north Russian front in 1942 and 1943.⁷⁷

In the latter half of 1942, sections of the Danish equivalent to the Norwegian Legion, *Frikorps Danmark*, were to be transferred from *SS-Kampfgruppe Jeckeln* to bloody anti-partisan operations in Belarus as part of the 1st SS Brigade.⁷⁸ Similarly, sub-units of the Flemish and Dutch Legions on the Leningrad Front, also within Jeckeln's overall command, were sometimes temporarily assigned to anti-partisan operations. Was it not conceivable that the Norwegian Legion, a formation of mere battalion strength, would not also be used for such unpalatable activities?⁷⁹

It would appear that this was indeed the intention from the side of the German SS leadership. The nationalistic commanding officer of the Norwegian Legion, *Legion-Sturmbannführer* Arthur Quist, would, however, have none of it. He complained both to Quisling and to friendly ears in Berlin, and thus managed to keep the Norwegians in the trenches outside starving Leningrad, instead of having them sent into the woods to hunt real or alleged partisans. This insubordination was not tolerated by Himmler for long, though. Quist was forcibly removed from his command in February 1943, after which Jonas Lie took over command of the entire Norwegian Legion.⁸⁰

By this point, however, the time had largely run out for the national legions within the Waffen-SS. These smallish, tactically awkward, and potentially nationalistic units were to be dissolved, and reformed into more mainstream Waffen-SS units: the Norwegian case, this would be as SS Regiment 23 *Norge* of the planned SS Division *Nordland*.

The Norwegian Legion was withdrawn from Leningrad in stages for a group discharge at the Waffen-SS base for Germanic volunteers in Jelgava, where they would eventually be thanked for their services by Himmler himself.⁸¹ In early March 1943, the first unit to travel to Latvia was the 1st Police Company, several weeks ahead of the rest of the Legion. The activities of the Police Company during this a two-week period

is a blind spot in our knowledge.⁸² Could Lie's men have had a last chance to take part in one of Jeckeln's ongoing anti-partisan operations, such as "Winterzauber"?

Lie obviously wanted to build a Norwegian SS *Staatsschutzkorps*, since he actively encouraged all policemen to have at least a six-month tour of duty at the front under their belts.⁸³ It seems that Lie strove for interchangeability between his policemen and the German ones.

It seems also that the SS also encouraged this parity between Norwegians and Germans. Norwegians could serve almost any unit of the Waffen-SS, not just in the "Germanic" Division *Wiking*. As already mentioned, Lie himself served in the elite of the elite – *Leibstandarte SS Adolf Hitler*. The records of the former Berlin Document Centre held at the Bundesarchiv contain several instances where Norwegians were inducted into the German *Allgemeine*-SS, not just the local Norwegian equivalent.

Furthermore, not only did the Norwegian *Ordenspolitiet* get the same training and wear green uniforms almost identical to those of their German Orpo colleagues, there is evidence to suggest that Norwegians were even permitted serve in German Orpo units at the front before Lie created the Norwegian Police Companies. For example, it is fairly certain that Norwegians served in *Polizei-Gebirgsjäger-Regiment 18*, an elite unit of the German Orpo, during the ethnic cleansing operation "Enzian" in Slovenia in the summer of 1942.⁸⁴ This same regiment was involved in a long string of atrocities, including the deportation of the Jews of Athens in 1943.⁸⁵

Already in the autumn of 1940, 50 high-ranking Norwegian policemen had been invited on a "study trip" to Germany, hosted by the Orpo and the SS. They received red-carpet treatment, and were informed of German policing methods and met high-ranking officials from the Orpo and RSHA.⁸⁶ Among those who participated in this "study trip" were many individuals who were to hold important posts in the *Ordenspolitiet* under Lie, such as Egil Olbjørn, later the Norwegian equivalent to *Befehlshaber der Ordnungspolizei* (BdO) in Norway.

As evidence that this interchangeability was between German and Norwegian SS and police personnel was real, the case of *Rittmeister* Fridjof Georg Henriksen may be cited. Henriksen was an experienced cavalry officer who joined the Legion, but was later transferred to the SS Cavalry Brigade. After seeing some combat in anti-partisan operations, he went on to work for the HSSPF in Minsk, and was later appointed an *SS- und Polizeiführer* on a local level in his own right. Henriksen had had a leading role during Operation "Zauberflöte" in Minsk in April 1943, and later lectured on anti-partisan tactics.⁸⁷ Thus, we have here an instance of a Norwegian both commanding and instructing Germans in anti-partisan operations.

Henriksen can also be viewed as an example of a Norwegian displaying SS ideal of *kämpfende Verwaltung*. Indeed, Lie could well have wanted more men like him back

in Norway. The German SS leadership, too, wished for Norwegians after their front service to return home and take up key positions as the vanguard of the pan-Germanic SS idea in Norwegian society.⁸⁸

Hence, both Lie and Himmler sought the same things, namely, the creation of a Norwegian cohort of an SSified pan-Germanic *Staatsschutzkorps*, from which an elite could be chosen for appointments in *kämpfende Verwaltung*. The question is: did they want these for the same reasons?

On the part of the SS, the goal appears to be the same as it was in 1940: namely, to gain more or less total control of Norway by neutralising the influence of all its competitors for power. When the SS had been outflanked in September 1940 with the appointment of Quiling as head of government, the plans for trying to rule Norway by hijacking the *Nasjonal Samling* party were abandoned. Instead, the SS shifted its focus to the police. Just as he had gained inordinate power in Germany by remoulding the former police forces to fit the SS' ideological and operational purposes, so, too, was winning the Norwegian police for the SS the key to winning control of Norway. When wedded to front service in units of the Orpo or the Waffen-SS, the police would become a fifth column for the SS, bringing the principles of *Staatsschutzkorps* and *kämpfende Verwaltung* into the core institutions of the Norwegian polity. Norway was important to Himmler not only for the fact that it was racially so purely Nordic, but also because it would hopefully become the model of an SS state, which could be applied in extending SS control over other Germanic territories, and ultimately even Germany proper.⁸⁹

Some evidence for this interest in tightening SS control over Norway, and the occupied Germanic countries, can be found in the directive formulated by Himmler in mid-March 1942 concerning Berger's increased powers with regard to Germanic volunteers. Berger and Heydrich had requested this directive in order to better coordinate the activities of the *SS-Hauptamt* and the RSHA in this policy area. Himmler's order not only entrusted new tasks to Berger's *Germanische Freiwilligen-Leitstelle*, but devolved these powers to the HSSPFs in the various territories. Recruitment of volunteers to frontline police units (*Polizeiverbände*) was specifically mentioned in conjunction with recruitment to the Waffen-SS and the national Legions. The building up of Germanic SS organisations in occupied countries and in Germany proper was to take place according to centralised guidelines. Finally, all youth and student organisations in the Germanic countries were to become recruitment bodies for the SS.

A link between these intensified plans for the SSification of Norway and the Germanic countries can be found in the recipients' list for this order. It was specifically addressed to six recipients: Redieß, Hans Albin Rauter, Theodor Berkelmann, Kurt Kaul, Rudolf Querner, and Stahlecker.⁹⁰ The first five were all HSSPFs for territories where Germanic SS, Waffen-SS, and police volunteers were recruited, trained, or both.

Stahlecker, whose rank was merely BdS for Ostland and North Russia, stands out in this context as curious. Nevertheless, Stahlecker had previously been instrumental in implementing SS policies in Norway in 1940, so he was up to speed on the issues. Furthermore, as commander of EG A he was also at the time in charge of anti-partisan combat on the Leningrad Front – which was precisely where the Germanic Legions and police units were to be deployed. Soon after receiving this order, however, Stahlecker died following a clash with Soviet partisans, leaving it largely up to HSSPF Jeckeln to oversee its full implementation.

The planned SSification of Norway had obvious benefits for the SS, but what was in it for Lie? As the head of both the Norwegian police and the Norwegian SS movement, Lie's powers and functions in many ways paralleled those of a German HSSPF. Lie's "new" Norwegian police had even been reorganised and trained in the same manner as its German counterpart. It may have even been Lie's ambition to take the place of Redieß as HSSPF in Norway, who has often been portrayed as having been more loyal to Terboven than to Himmler.⁹¹

The idea of Lie as HSSPF is not completely unthinkable. Lie was an active promoter of the *Staatsschutzkorps* idea and a textbook example of *kämpfende Verwaltung*. He was probably the highest ranking non-German collaborator to have direct experience of the *Einsatzgruppen* in action, thus making him an intimate to the overall SS vision for a racially-reordered Europe. Furthermore, Henriksen had been granted responsibilities as *SS- und Polizeiführer* at a local level in Belarus, affirming that it was therefore possible in principle for a Norwegian to hold this type of position of authority over German SS and Orpo structures.

Indeed, during one of the periodic fallings-out between Lie and the SS leadership, Himmler himself suggested to Terboven that Sverre Riisnæs – Quisling's minister of Justice, Lie's deputy as head of the police while Lie was at the front, and Himmler's other main favourite in Norway – be temporarily made *Stabschef der SS* in Norway, second only to Redieß, and perhaps his possible successor as HSSPF. Himmler withdrew the suggestion when Terboven's suspicions as to the underlying motives were aroused.⁹²

Furthermore, it is not to be excluded that Lie aspired to an even greater position in the SS hierarchy, as service as an HSSPF could be a stepping stone to a *Hauptamt* of the SS in Berlin.⁹³

Conclusion

In order to sum up, let us return to the initial question: what did the Holocaust in the Baltic states and Belarus, along with the anti-partisan operations in these areas and north-western Russia, have to do with the SS' designs on Norway during World War II?

Firstly, by noting the continuity of key personnel, hand-picked for the most important special tasks, we can deduce that trying to take control of Norway in 1940 was just as important to Himmler in his grand scheme, as was the annihilation of the Jews in the newly occupied East a year later.

Secondly, we have the deployment history of PB 9. This Orpo battalion spent time securing Norway right after the occupation, and then was transferred to serve with the *Einsatzgruppen* on the Eastern Front, often in conjunction with the aforementioned key SS personnel from Norway, such as Stahlecker and Ehrlinger. The battalion then returned to Norway, this time to the town of Kongsvinger, the organisational epicentre for the planned SSification of Norway. Here, the men from PB 9 passed on their knowledge and experience in genocide directly to the coming elite of an SSified Norwegian police.

Thirdly, the Baltic region becomes the locus for the first attempt to forge a Norwegian *Staatsschutzkorps* through trying to apply the lessons learned from predecessors like PB 9 in combating partisans and other representations of the Jewish-Bolshevik enemy, all under the command of the arch-genocidaire Jeckeln. The hope of the SS and police leadership in Germany and Norway was that this would make the cream of these veterans of *Vernichtungskrieg* into good practitioners of *kämpfende Verwaltung*. The Holocaust in the Baltic in 1941 was, in a way, a paradigm that Jonas Lie would have liked his Norwegian Police Companies of the *Ordenspolitiet* to live up to. Far from being a curious appendix to the history of the Waffen-SS recruitment in Norway, these four small Police Companies take on a more central and sinister meaning when seen in this context.

There are of course other connections to be found as well. For example, it has already been mentioned in passing that Himmler expected that Norwegian colonists in the tens of thousands would help Germanise the eastern *Lebensraum* that SS-administered genocide was in the process of clearing of its existing Jewish and Slavic inhabitants. Norwegian volunteers who signed up for service in the Waffen-SS were even promised a good farm in the East after the Nazi victory, should they prefer that to a job in the police or the SS back home in Norway.

Once one begins to look, it becomes possible to see surprising and significant links between widely separated parts of Nazi-dominated Europe during World War II, in this case between Norway and the Baltic region. By continuing to look for the connections between the different peripheries, instead of purely concentrating on the relations to the centre in Nazi Germany, we may begin to gain a deeper understanding of how and to what extent the crimes inspired by Nazism came so deeply to affect the entire European continent.

References

- ¹ Martin Cüppers, *Wegbereiter der Shoah: Die Waffen-SS, der Kommandostab Reichsführer-SS und die Judenvernichtung 1939–1945* (Darmstadt: Wissenschaftliches Buchgesellschaft, 2005).
- ² See, for example, Ruth Bettina Birn's discussion of the dramatically increased power of the *Höhere SS- und Polizeiführer* (HSSPF) in the occupied East as compared with the more limited original position of this office in Germany proper: Ruth Bettina Birn, *Die Höheren SS- und Polizeiführer: Himmlers Vertreter im Reich und den Besetzten Gebieten* (Düsseldorf: Droste, 1986).
- ³ Cf. Hans-Dietrich Looock, "Zur 'großgermanischen Politik' des Dritten Reiches", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 8 (1960), no. 1: pp. 62–3.
- ⁴ Mark P. Gingerich, "Waffen SS Recruitment in the 'Germanic Lands', 1940–1941", *The Historian* 59 (1997), no. 4: pp. 817–8.
- ⁵ E.g. Hans F.K. Günther, *Rassenkunde des deutschen Volkes*, 15th ed. (Munich: J.F. Lehmanns Verlag, 1930), p. 192 fn. 2.
- ⁶ Harold Skilbred, "The SS and 'Germanic' Fascism during World War II", Ph.D. diss. (University of California, Berkeley, 1974), pp. 193–225.
- ⁷ Skilbred, pp. 5–7.
- ⁸ The historiography of this period has up to now mainly focussed upon the struggle between Quisling (initially supported by the *Wehrmacht*, particularly the *Kriegsmarine*) and Terboven for power and influence in the summer of 1940. Cf.: Robert Bohn, "Die Instrumentarien der deutschen Herrschaft im Reichskommissariat Norwegen" in: Robert Bohn (ed.), *Die deutsche Herrschaft in den "germanischen" Ländern 1940–1945* (Stuttgart: Franz Steiner, 1997), pp. 72–73. This approach, however, ignores the markedly diverging ambitions of Terboven and the SS. For example, in this version Stahlecker is portrayed as championing Terboven's interests when he attempts to marginalise Quisling, e.g.: Sverre Rødder, "*Min ære er troskap*": *Om politiminister Jonas Lie* (Oslo: Aschehoug, 1990), p. 90.
- ⁹ Nuremberg Document L-180, in *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945–1 October 1946*, English ed., (Nuremberg: [s.n.], 1947–9; hereafter – *IMT Blue Series*), vol. 37, pp. 670–717.
- ¹⁰ Michael Wildt, *Generation des Unbedingten: Das Führerkorps des Reichssicherheitshauptamtes* (Hamburg: Hamburger Edition, 2003), p. 509.
- ¹¹ Magne Skodvin, *Striden om okkupasjonsstyret i Norge: Fram til 25. september 1940* (Oslo: Det norske Samlaget, 1956), pp. 157–9, 161, 272; Rødder, pp. 89–93.
- ¹² Birn, pp. 216–8, 343, 348.
- ¹³ Skodvin, p. 340; Wildt, p. 510.
- ¹⁴ Hans-Heinrich Wilhelm, *Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42* (Frankfurt a.M. &c.: Peter Lang, 1996), p. 489; Wildt, p. 509.
- ¹⁵ Wilhelm, pp. 478–9; Wildt, pp. 509–10; cf. Bundesarchiv-Lichterfeld (BArch) (former BDC), SSO-Akten, Erich Ehrlinger, roll 177, frame 351.
- ¹⁶ Gingerich, p. 818.
- ¹⁷ Wilhelm, p. 479.
- ¹⁸ Cf. Gingerich, p. 830.
- ¹⁹ Skilbred, p. 74. Later, in 1942, rumours surrounding the role of Regiment *Nordland* in the resurrection of the Norwegian armed forces resurfaced in an article in Helsinki's *Hufvudstadsbladet*, which caused Berger some consternation: BArch, NS 19/1576.

- ²⁰ Gunnar Sverresson Sjästad, "Nordmenn i tysk krigsinnsats: En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den andre verdenskrig", master's thesis (University of Bergen, 2006), p. 47.
- ²¹ Svein Blindheim, *Nordmenn under Hitlers fane: Dei norske frontkjemparane* (Oslo: Noregs forlag, 1977), pp. 143–4.
- ²² Gingerich, p. 828; Skilbred, p. 75.
- ²³ See the relevant entries in for early 1941 in: Heinrich Himmler, *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/42*, ed. Peter Wette (Hamburg: Christians, 1999), pp. 115–6, 159.
- ²⁴ Blindheim, pp. 31–2.
- ²⁵ The West German court judgment from 1961 describes his task as the creation of a "norwegische SS Truppe", which could imply either, or both: *Justiz und NS-Verbrechen: Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1966*, vol. 18 (Amsterdam: University Press Amsterdam, 1978), p. 70.
- ²⁶ *Justiz und NS-Verbrechen*, p. 81.
- ²⁷ Alexander Neumann, Petra Peckl, & Kim Priemel, "Praxissemester 'Osteinsatz': Die Führernachwuchs der Sipo und der Auftakt zur Vernichtung der litauischen Juden", *Zeitschrift für Genozidforschung* 7 (2006), no. 1, p. 20.
- ²⁸ Wolfgang Curilla, *Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust in Baltikum und in Weißrussland 1941–1944* (Paderborn &c.: Schöningh, 2006), pp. 111–12. Ehrlinger later tried to recant this statement.
- ²⁹ For a summary of Ehrlinger's activities in Daugavpils, see: Geoffrey Swain, *Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940–1946* (London & New York: RoutledgeCurzon, 2004), pp. 52–54.
- ³⁰ Peter Klein (ed.), *Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42: Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD* (Berlin: Edition Hentrich, 1997), pp. 30, 42.
- ³¹ BArch (former BDC), SSO-Akten, Erich Ehrlinger, roll 177.
- ³² BArch (former BDC), SSO-Akten, Otto Marrenbach, roll 297A, frame 233.
- ³³ Marrenbach edited the following publications of the DAF: *Kriegsarbeits- und Sozialrecht: Sammlung der kriegsgesetzliche Bestimmungen auf der Gebiete des Arbeits- und Sozialrechts* (1939); *Fundamente des Sieges: Die Gesamtarbeit der Deutschen Arbeitsfront von 1933–1940* (1940); *Grundlagen der deutschen Sozialordnung: Die Gesamtarbeit der Deutschen Arbeitsfront* (1942)
- ³⁴ Skodvin, p. 250; Bohn, "Instrumentarien", pp. 80–1.
- ³⁵ BArch (former BDC), SSO-Akten, Otto Marrenbach, roll 297A, frame 240.
- ³⁶ Cf. Christian Gerlach, *Kalkulierte Morde: Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944* (Hamburg: Hamburger Edition, 1999), p. 634. On the plans of the SS to take over AT, see: Aktennotiz Rosenberg to Hitler 21.7.1940, Nuremberg Document PS-992, Norges Hjemmefrontmuseum (NHM) 8(Magne Skodvin Papers) [BR]. On Stang's pro-SS orientation, see: Skodvin, pp. 290, 306. Stang served briefly in a supporting capacity with SS Division *Nord* on the Finland front during Operation Barbarossa in 1941. He was said to have originally volunteered for SS Regiment *Nordland*, but was not deemed fit enough for front-line service in this unit: Sjästad, p. 36.
- ³⁷ BArch (former BDC), SSO-Akten, Otto Marrenbach, roll 297A, frame 240.
- ³⁸ Skodvin, p. 265.
- ³⁹ BArch (former BDC), SSO-Akten, Otto Marrenbach, roll 297A, frame 231.
- ⁴⁰ Gerlach, p. 634. Cf.: Neumann, Peckl, & Priemel, pp. 20–1.

- ⁴¹ Edward B. Westermann, *Hitler's Police Battalions: Enforcing Racial War in the East* (Lawrence: University Press of Kansas, 2005); Stafen Klemp, "Nicht ermittelt": *Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz – Ein Handbuch* (Essen: Klartext, 2005); Curilla, *op. cit.*
- ⁴² Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final solution in Poland* (1992; London: Penguin, 1998).
- ⁴³ Westermann, pp. 1–19, 234–5.
- ⁴⁴ Klemp, p. 88.
- ⁴⁵ Lagebericht über die in Norwegen eingesetzten Einheiten der Ordnungspolizei nach dem Stande vom 25.5.40., BArch, R 19/462, pp. 40–1.
- ⁴⁶ Klemp, pp. 88–9; Curilla, p. 269. Andrew Ezergailis names the leader of 1st Company as Joachim Claußen: Andrievs Ezergailis, *Holokausts vācu okupētājā Latvijā 1940–1944* (Riga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999), p. 477 and elsewhere.
- ⁴⁷ Curilla, p. 269.
- ⁴⁸ Klemp, p. 466
- ⁴⁹ See: Klaus-Michael Mallmann, Volker Rieß, & Wolfram Pyta (eds.), *Deutscher Osten 1939–1945: Der Weltanschauungskrieg in Photos und Texten* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003), p. 132.
- ⁵⁰ Curilla, p. 270; Neumann, Peckl, & Priemel, p. 22.
- ⁵¹ Curilla, p. 269.
- ⁵² Ezergailis, pp. 332–4, Curilla, p. 287–8.
- ⁵³ Ezergailis, pp. 346–9; Curilla, p. 292. Curilla cites German sources as giving the number of victims in Ventspils as being at least 150 Jewish men.
- ⁵⁴ Curilla, pp. 289–91.
- ⁵⁵ Ezergailis, p. 184.
- ⁵⁶ Curilla, p. 293; Ezergailis, pp. 254–8.
- ⁵⁷ Cf. Klemp, p. 94.
- ⁵⁸ Curilla, pp. 270–1; Klemp, pp. 418, 455.
- ⁵⁹ Übersichtsplan der deutschen Zivilverwaltung im Norwegen, NHM 8(Magne Skodvin papers)/F-8c-0005, MP 31c, p. 5; Nils Johan Ringdal, *Mellom barken og veden: Politiet under okkupasjonen* (Oslo: Aschehoug, 1987), pp. 75, 216; Robert Bohn, *Reichskommissariat Norwegen: "Nationalsozialistische Neuordnung" und Kriegswirtschaft* (Munich: Oldenbourg, 2000), p. 88; "SS-skolen på Kongsvinger åpnes", *Germaneren* (Oslo), 22.8.1942; Blindheim, pp. 59–60; Skilbred, pp. 156–7. From 1943, the SD even operated an *Außenkommando* of Grini Concentration Camp at Kongsvinger: *Alta bataljon*, Norwegian government official publication NOU 1998:12 (Oslo, 1998), p. 191.
- ⁶⁰ Ringdal, pp. 67–9, 75–78; "Politiskolen på Kongsvinger", *Norsk Politiblad* no. 23 (1941) [BR].
- ⁶¹ Bernd Wegner, *Hitlers politische Soldaten: Die Waffen-SS 1933–1945 – Leitbild Struktur und Funktion einer nationalsozialistischen Elite*, 7th ed. (Paderborn &c.: Schöningh, 2006), pp. 110–12; Westermann, p. 48.
- ⁶² Wildt, pp. 203–6. This is also the topic of the article: Neumann, Peckl, & Priemel, *op. cit.* Cf. Himmler's well-known speech to assembled *SS-Gruppenführer* at Poznan on 4.10.1943: Nuremberg Document PS-1919, in *IMT Blue Series*, vol. 29, pp. 110–73, especially the sections on "Die Judenevakierung" and "Die Haltung des SS-Mannes" (pp. 145–7).
- ⁶³ See also the assessments of Ehrlinger's character in the recommendation for promotion: BArch (former BDC), SSO-Akten, Erich Ehrlinger, roll 177, frame 344.

- ⁶⁴ Persönlicher Stab RF-SS to SS-Personalhauptamt 26.10.1942, BArch (former BDC), SSO-Akten, Otto Marrenbach, roll 297A.
- ⁶⁵ Blindheim, pp. 97–9.
- ⁶⁶ Telegram Jüttner to Himmler 8.9.1942, BArch, NS 19/3165.
- ⁶⁷ Kompanidagbok, Nasjonalbiblioteket Oslo (NBO), Handskriftsamlingen, Jonas Lie Ms. 4° 4711:1.
- ⁶⁸ Letter of Lie to Quisling 1.9.1942, NBO, Handskriftsamlingen, Jonas Lie Ms. 4° 4711:1.
- ⁶⁹ Meeting protocol of 7.8.1942, NHM 8(Magne Skodvin papers) [BR]. The document is a copy from the US National Archives' microfilm collection T-175.
- ⁷⁰ The designation *Schutzmannschaft* was usually reserved for non-Germanic peoples of eastern Europe: i.e. Latvians, Lithuanians, Ukrainians, Belarusians, and the like.
- ⁷¹ Blindheim, p. 97.
- ⁷² Kompanidagbok, NBO, Handskriftsamlingen, Jonas Lie Ms. 4° 4711:1.
- ⁷³ Rødder, pp. 130–6, 138–9; Andrej Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord: Die Einsatzgruppe D in der südlichen Sowjetunion 1941–1943* (Hamburg: Hamburger Edition, 2003), pp. 305–6. While there, Lie encountered men 4th Company of PB 9 attached to EG D: Angrick, p. 306 fn. 338.
- ⁷⁴ Kompanidagbok, NBO, Handskriftsamlingen, Jonas Lie Ms. 4° 4711:1; Diary of Rasmus Hetland, typescript, p. 1, available online at www.sno.no; Sjøstad, p. 39.
- ⁷⁵ Undervisning og undervisningsmateriell, Riksarkivet Oslo (RA), Stapo (S-1329), I 0003 Ø3.
- ⁷⁶ Cüppers, p. 241; Blindheim, p. 44.
- ⁷⁷ On Jeckeln's role in anti-partisan warfare, see both Cüppers and Curilla, *op. cit.*
- ⁷⁸ Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen, & Peter Scharff Smith, *Under hagekors og Dannebrog: Danskere i Waffen SS* (Copenhagen: Aschehoug, 1998), pp. 267–76.
- ⁷⁹ Cf. Egil Ulateig, *Jakten på masseorderne: En dokumentarboek* (Lesja: Reportasje, 2006), p. 225.
- ⁸⁰ Ole Andreas Dahl, "Frontkjemperbevegelsen i Norge: Med særlig vekt på 'Den norske Legion'", master's thesis (University of Oslo, 1972), pp. 49–50.
- ⁸¹ A photo of Himmler addressing the Norwegian volunteers in Jelgava is published in: Egil Ulateig and Geir Brendan, *Nordmennene på Østfronten: Deres egen historie i bilder* (Lesja: Reportasje, 2005), p. 95.
- ⁸² See, for example, the lack of entries for this period in: Diary of Rasmus Hetland, p. 6. Lie's KTB for the 1st Police Company also ends before the trip to Jelgava.
- ⁸³ Ringdal, pp. 79–80.
- ⁸⁴ Letter of former Tito partisan Dr Antoni Słupik to the author 17.9.2007. Słupik states that in one skirmish his unit captured two Norwegians, at least one of whom he took pity on and let escape.
- ⁸⁵ On the record of *Pol.Geb.Rgt. 18*, see: Ralph Klein, "Das Polizei-Gebirgsjäger-Regiment 18: Massaker, Deportation, Traditionspflege", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 55 (2007), no. 1, pp. 41–64. Two of the three battalions that were brought together to form the regiment, PB 302 and PB 312, had been serving in northern Norway immediately prior: Klein, p. 44.
- ⁸⁶ O.H. Langeland, *Dømmer ikke* (Oslo: Heim og samfund 1948), pp. 237–45. Even though Major Langeland's book was later withdrawn from sale following a libel trial, wartime press clippings and documents in Riksarkivet confirm his version of events.
- ⁸⁷ Blindheim, pp. 16–17; BArch (former BDC), SSO-Akten, Fridjof Georg Henriksen, roll 087A; RA, L-sak Fridjof Georg Henriksen. My thanks to my project colleague, Terje Emberland, for finding the material in Henriksen's *landssviksak*.

- ⁸⁸ Øystein Sørensen, *Hitler eller Quisling: Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940–45* (Oslo: Cappelen, 1989), p. 63.
- ⁸⁹ This is very much in line with the main theses in: Skilbred, *op. cit.*
- ⁹⁰ Nuremberg Document NO-1787, Archiv des Instituts für Zeitgeschichte Munich.
- ⁹¹ Skilbred, p. 172.
- ⁹² Himmler to Heydrich 11.5.1942, BArch, NS 19/1576, p. 16. A similar arrangement had been tried with Richard Jungclauss in the Netherlands for *Stab SS-Oberabschnitt Nordwest*.
- ⁹³ Cf. Birn, p. 102.

Metjū Kots

Kādas saistības pastāvēja starp holokaustu Baltijas telpā un SS plāniem okupētajā Norvēģijā?

Kopsavilkums

Sākotnēji ir grūti iedomāties, ka holokaustam, kā arī citiem nacionālsociālisma vārdā pastrādātajiem noziegumiem pret cilvēci Baltijā, Baltkrievijā un Ziemeļrietumkrievijā būtu jebkas kopējs ar okupēto Norvēģiju un SS ambīcijām tajā. Tomēr saistības starp šīm divām nacistu dominētās Eiropas visai atšķirīgām daļām eksistē, un, tās saredzot, atklājas arī iespējas interpretēt jau zināmus faktus citā kontekstā.

Pirmkārt, uzkrītoši ir tas, ka abos gadījumos pastāvēja liela kontinuitāte SS personāla ziņā. Tie paši cilvēki, kuriem SS reihsfīrers Heinrihs Himlers (*Heinrich Himmler*) personiski uzticēja speciālus uzdevumus SS varas nostiprināšanai Norvēģijā 1940. gadā, piemēram, Francs Valters Štālekērs (*Franz Walther Stahlecker*), Erihs Ērlingers (*Erich Ehrlinger*) un Oto Marenbahs (*Otto Marrenbach*), gadu vēlāk ierodas Baltijā kā svarīgas amatpersonas SS politikas īstenošanai okupētajos Austrumu apgabalos.

Otrkārt, ir arī vācu Kārtības policijas (*Ordnungspolizei*) 9. bataljona dislocēšanas vēsture. Šis bataljons ieradās Norvēģijā tūlīt pēc tās okupācijas 1940. gadā, bet 1941. gadā tā rotas tika izdalītas pa SD einzacgrupām. Tā, piemēram, 9. bataljona 1. rota dienēja Štālekera vadītā einzacgrupā A, ar Ērlingera vadītā apakšvienībā, bet 2. rota pakļāvās einzacgrupai B. Baltijas un Baltkrievijas teritorijā šie vācu policisti piedalījās ebreju masu slepkavībās daudzās vietās holokausta pirmajā posmā, arī Kauņā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā, Daugavpilī un Rīgā – Biķerniekos.

1941.–1942. gada mijā 9. policijas bataljonu nomainīja vācu 3. policijas bataljons, kas turpināja priekšgājēju sāktu. 9. bataljons pēc īsas atpūtas Čehijā atgriezās Norvēģijā. Šoreiz tas nonāca Kongsvingerā, kas bija gan vāciešiem, gan norvēģu kolaboracionistiem svarīgs centrs SS un policijas aktivitātēm. Tur holokaustā rūditie masu slepkavas no 9. bataljona,

cita starpā, piedalījās jauno norvēģu kārtības policijas kadetu sagatavošanā svarīgiem nākotnes uzdevumiem.

Treškārt, holokausts Baltijas telpā bija kā paradigma Himlera lolotā jaunā “valsts apsardzības korpusa” (*Staatsschutzkorps*) izveidošanā. Pieredze cīņā ar “ārējo ienaidnieku” iznīcināšanas karā Austrumu frontē – sākotnēji ebreju slepkavošanā, vēlāk arī pretpartizānu akcijās – bija nepieciešama arī tiem, kuriem uzticēja “iekšējo ienaidnieku” apkarošanu frontes aizmugurē, arī Norvēģijā. Tiem, kuri izrādīja vislielāko dedzību šajā aktīvajā cīņā ar ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem, bija paredzēti pēc SS “karojošās administrācijas” (*kämpfende Verwaltung*) ideāla vadošie amati SS, policijā u.c. iestādēs pēckara sabiedrībā Norvēģijā, kur, līdzīgi kā citās “ģermāņu” zemēs (t.i., Dānija, Nīderlande un Beļģijas flāmu apdzīvotā daļa), pēc Himlera iecerēm dominētu SS.

Himlera sapnī par Norvēģiju kā SS paraugzemi dalījās arī daži norvēģi. Ietekmīgākais no tiem bija policijas ministrs Jonass Lī (*Jonas Lie*). Lī iemiesoja “valsts apsardzības korpusa” un “karojošās administrācijas” principus, kā arī veicināja norvēģu policijas štata pārveidošanu pēc jau agrākā SS parauga. Viņš vēlējās, lai katrs norvēģu policists kaut kad dienētu Austrumu frontē, un tāpēc lika izveidot norvēģu slēgtās policijas rotas frontes dienestam. Jau 1942. gada vasarā vācu nacistu režīma augstā vadība Berlīnē bija nolēmusi pārsūtīt uz Baltijas un Ļeņingradas apkaimi veselus norvēģu policijas bataljonus, lai tie tur palīdzētu cīņā pret padomju partizāniem un aizdomās turētiem civiliedzīvotājiem. Lai gan Lī jau iepriekš bija pierādījis savu atbilstību SS ideāliem, dienējot ieroču SS rindās Balkānu kampaņā, kā arī stažējoties ar einzacgrupu D Odesā 1941. gadā, tomēr viņš pats uzņēmās 1. norvēģu policijas rotas vadību frontē pie Ļeņingradas 1942. gada rudenī. Šeit norvēģu policisti nonāca Latvijas ebreju lielbendes Ostlandes un Ziemeļkrievijas augstākā SS un policijas vadītāja Fīdriha Jekelna (*Friedrich Jeckeln*) pakļautībā. Šajā kontekstā šīs norvēģu policijas vienības uzņem daudz nopietnāku un draudošāku nozīmi nekā līdzšinējā historiogrāfijā par ieroču SS, kur tie parādās galvenokārt kā maznozīmīgs kuriozs.

Himlers uzskatīja, ka norvēģi ir vistiešākie vikingu – seno karotāju un kolonizatoru pēcteči un līdz ar to arī piemēroti palīgi lielo nākotnes vīziju īstenošanā kā “ģermāņu zemēs” Ziemeļrietumeiropā, tā arī “dzīves telpā” Austrumos. Tāpēc viņš vēltīja tikpat daudz spēku savos mēģinājumos iegūt SS varu Norvēģijā 1940. gadā, cik holokausta tempa paātrināšanai Baltijā gadu vēlāk. Tā nav tikai sakrītība, ka tādi kā Štālekera, Lī un 9. policijas bataljona vīri spēlēja svarīgas lomas Himlera vīzijas īstenošanā abos šajos tāli šķirtajos reģionos.

Jo vairāk mēs, vēsturnieki, izzināsim, jo biežāk mēs atklāsim šādus pārsteidzošus momentus, kas saista kopā notikumus visdažādākās nacistu okupētās Eiropas daļās. To darot, varbūt ar laiku kļūs pārredzams, kā un cik lielā mērā nacisma inspirētie noziegumi pret cilvēci ir ietekmējuši mūsu kontinentu, un mēs nonāksim pie patiesās apziņas, ka holokausts nav tikai vienas tautas vai dažu tautu traģēdija vien.

Сергей Новиков

Холокост на оккупированной территории Беларуси и Латвии (1941–1944 гг.): компаративный анализ историографии

Современное исследование истории Холокоста, посвященное трагедии жертв минского и рижского гетто в годы германской оккупации 1941–1945 гг., обусловлено рядом очевидных факторов:

во-первых, *историческим*: захваченные германскими оккупантами белорусская и латвийская столицы – Минск и Рига – с лета/осени 1941 г. по конец осени 1943 г. являлись элементами нацистской системы по “окончательному решению еврейского вопроса” в Европе;

во-вторых, *исследовательским*: в изучении названной проблематики достигнуты важные результаты как в отечественной, так и зарубежной историографии истории Холокоста в Беларуси и Латвии (однако в белорусской исторической науке отсутствует специальное исследование по истории минского гетто);

в-третьих, *общественным*: трагедия, масштабы которой вписаны в историю Холокоста десятками тысяч жертв минского и рижского гетто, затрагивает судьбы не только белорусских и латвийских, но и немецких, чешских, австрийских евреев и евреев других европейских стран.

Сохранить память об историческом прошлом в отношении жертв войны и оккупации – одна из задач каждого цивилизованного общества.

Анализ историографических источников и историографических фактов доказывает, что Минску и Риге “особая роль” в рамках выполнения нацистских планов по “окончательной ликвидации” европейских евреев была определена лично Гитлером. Принятое 10 октября 1941 г. имперской службой безопасности специальное решение закрепляло общую численность “лишних евреев рейха и протектората” и утверждало столичные города в качестве мест депортации 50 тысяч немецких, австрийских и чешских евреев. В соответствии с распоряжением, отданном ведомством германской полиции безопасности и службы безопасности 17 октября 1941 г., в Минске и Риге планировалось создание специальных лагерей, где бы одновременно находились как депортированные, так и местные евреи.

Ход “окончательного решения еврейского вопроса” на примере истории минского и рижского гетто убеждает в том, что депортация европейских евреев и их уничтожение в Минске и Риге имели как общие черты, так и особые отличия.

Предметом представленной историографической рефлексии являются не только новейшие работы белорусских и латышских исследователей, но и разработки немецких историков. Анализ новейшей отечественной и зарубежной историографии дает возможность для вывода, что историками на сегодня создан значительный задел по изучению истории Холокоста на территории Беларуси и Латвии в целом и истории минского и рижского гетто в 1941–1943 гг. в частности. В последние два десятилетия в новейшей историографии Беларуси, Германии и Латвии были сделаны важные шаги по объективному исследованию последствий нацистского геноцида в отношении еврейского населения на территории Рейхскомиссариата Остланд:

– латышские историки Г. Смирин, А. Странга, А. Эзергайлс исследуют разные аспекты истории Холокоста,¹ в том числе стремятся вести “научные поиски материалов и формы мемориализации Холокоста в Латвии”,² раскрывают сущность каждой из “шести исследовательских версий” геноцида в отношении еврейского населения на оккупированной территории Латвии, показывают главных исполнителей “окончательного решения еврейского вопроса” в латвийской столице.³ Не оставляют без внимания латышские исследователи и “историю евреев Риги в годы нацистской оккупации 1941–1944 гг.”⁴;

– в германской историографии исследование истории *рижского* гетто стоит в центре внимания немецких исследователей А. Ангрика, В. Бенца, К. Квита, П. Кляйна, В. Куриллы, П. Лонгериха, Ю. Матхойса, К. Райхельт и других, кто собрал значительную документальную базу и на ее основе провел важные исследования по истории нацистского геноцида в “Рейхскомиссариате Остланд”⁵, определяя реальные масштабы “массового уничтожения евреев, депортированных в Каунас, Ригу и Минск”⁶, показывая характер колониальной “эксплуатации и уничтожения евреев в рижском гетто”⁷, преступные методы деятельности германской полиции порядка на территории “Прибалтики и в Беларуси”⁸; исследование истории *минского* гетто началось берлинским историком В. Виленчиком в первой половине 1980-х гг. и в течение двух последних десятилетий было продолжено немецкими историками У. Гартеншлегером, Г. Геером, К. Герлахом, В. Бенцом, П. Колем, Б. Кьяри, В. Куриллой, Г. Ленгардом, Ю. Матхойсом, П. Рентроп, К. Хеккер, кто скрупулезно выписывал трагическое полотно истории нацистского геноцида еврейского населения на территории Беларуси⁹, в том числе “немецких евреев в минском гетто”¹⁰.

– белорусские исследователи Э. Г. Иоффе, Г. Д. Кнатько, В. Д. Селеменев, Л. Л. Смилавицкий, Р. А. Черноглазова в течение последних 10 лет провели первые научные исследования, в которых на основе новых документов пытаются показать историю Холокоста в Беларуси в 1941–1944 гг.,¹¹ раскрыть масштабы “катастрофы евреев”¹² на белорусской земле, рассмотреть нацистскую политику уничтожения белорусских и европейских евреев на оккупированной территории Беларуси как “систему экономического и физического геноцида”. В отдельных работах находит отражение “история минского гетто”¹³ и судьбы “иностранных евреев в Тростенецком лагере смерти”¹⁴. Исследователи Холокоста в Беларуси все больше переносят центр тяжести в сторону изучения истории повседневности,¹⁵ акцентируя при этом свое внимание на судьбах узников минского гетто, в т.ч. минских “зондергетто”.

Трагедия минского гетто

Обращение к новейшим отечественным¹⁶ и зарубежным¹⁷ исследованиям дает возможность реконструировать общую канву истории минского гетто. Началом его создания является 19 июля 1941 г., когда комендант 812 полевой комендатуры вермахта отдает приказ о создании “еврейского района” в Минске. В пятидневный срок евреям предписывалось туда переселиться. Фактически за установленный срок еврейское население города, в котором в июле 1941 г. оказалось 80 тыс. евреев, не успело завершить переселение, поэтому срок был отодвинут на 1 августа. За переселение и размещение евреев отвечал особый орган – юденрат. Устанавливался особый режим поведения для евреев, которые должны были носить опознавательные знаки: желтые – все евреи гетто, красные – те, кто работал, и зеленые – неработающие евреи.¹⁸ Нахождение евреев за территорией гетто категорически запрещалось. Покидать гетто могли только евреи, входившие в состав рабочих колонн, которым городской управой выдавались специальные направления на работу. За нарушение распоряжений предусматривался расстрел. Еврейская рабочая сила использовалась в учреждениях вермахта, германского гражданского управления и на производстве. Через год после создания гетто в Минске работали 10 тысяч евреев.

За время существования гетто германские службы безопасности, полиции порядка и подчиненные им местные полицейские части провели в отношении еврейского населения ряд массовых расстрелов, во время которых были убиты от 50 до 85 тыс. белорусских евреев. В ноябре 1941 г. и в течение 1942 г. в Минск прибыли не менее 24 тысяч немецких, австрийских и чешских евреев. Первый транспорт с евреями прибыл в Минск из Гамбурга 10 ноября 1941 г.

Депортированные немецкие евреи размещались в специально отведенной для этих целей части минского гетто – “зондергетто № 1” и “зондергетто № 2”. Всего до конца месяца в минское гетто были доставлены 6962 еврея из Гамбурга, Дюссельдорфа, Франкфурта-на-Майне, Берлина, Бремена, Вены и Брно. До июля 1942 г. половина из них была физически уничтожена. Большинство евреев, прибывших в Минск в 1942 г., отправлялись в лагерь смерти Тростенец, где сразу же уничтожались. Общая численность евреев, привезенных в Минск из стран Европы, не определена по сей день (в разных источниках встречаются цифры от 25 до 80 тысяч). Лишь незначительной части депортированных евреев удалось пережить трагедию минского гетто.

Минское гетто оставило свою хронику гибели. На момент его создания в июле 1941 г. в Минске оказались около 80 тыс. евреев, через 2 месяца их количество выросло до 100 тысяч, в феврале 1942 г. – 25 тыс. (из которых 18 тыс. были местные евреи и 7 тыс. – депортированные), в августе 1942 г. – приблизительно 15 тыс., в апреле 1943 г. – около 8500, в конце октября 1943 г. – гетто было ликвидировано. За историю минского гетто там произошли 4 погрома: 7 и 20 ноября 1941 г., 2 марта и 28/31 июля 1942 г., и последний погром – в ходе окончательной ликвидации гетто 23 октября 1943 г. В промежутках между погромами в гетто ни на один день не останавливались облавы, аресты и расстрелы. Основная часть евреев гетто погибла или умерла от голода и болезней, части удалось уйти в партизанские зоны, небольшое число спаслось в мини-гетто на предприятиях, несколько человек – в подземельях гетто.¹⁹

По утверждению немецкого исследователя Б. Кьяри, минское гетто являлось “местом проживания” (*Wohnort*) для без малого 100 тыс. евреев из Минска и его окрестностей.²⁰ К сентябрю 1943 г. все евреи, которым не удалось спастись из гетто, стали жертвами массового истребления, учиненного немцами. Только от 8 до 10 тыс. евреев, особенно те, кто был годен к воинской службе, смогли поодиночке или группами убежать в окружающие леса и избежать изоляции, террора и физического уничтожения. Немецкий историк считает, что даже при столь очевидном сокращении числа узников гетто, главную функцию еврейское население минского гетто выполняло, оставаясь “резервуаром рабочей силы”²¹.

По мнению Х. Герлаха, за создание гетто на оккупированной территории Беларуси, в том числе непосредственно в Минске, отвечали армейские комендатуры, а не командование айнзацгруппы Б.²² Создание гетто преследовало несколько целей: 1) решение проблемы с жильем; 2) экономия продуктов питания; 3) получение еврейской рабочей силы. При этом исследователь видит прямую связь между экономическими интересами оккупантов на восточных территориях и нацистской политикой уничтожения евреев на территории Беларуси.²³

В. Курилла в документальном исследовании "Германская полиция порядка и Холокост в Прибалтике и Беларуси (1941–1944 гг.)" (Гамбург, 2006)²⁴, показывает "динамику" уничтожения евреев силами германской полиции порядка, не оставляя без внимания региональную историю "окончательного решения еврейского вопроса" на оккупированной белорусской и латвийской территории.

Таким образом, даже краткий анализ имеющихся историографических источников подтверждает тезис о том, что настало время для проведения специального исследования по истории минского гетто – крупнейшего места трагедии евреев не только в оккупированной Беларуси, в Рейхскомиссариате Остланд, но и всей Восточной Европе в период 1941–1944 гг.

История рижского гетто

На наш взгляд, историю рижского гетто невозможно до конца понять без выявления масштабов трагедии как латвийских евреев, так и евреев европейских стран, депортированных в оккупированную Ригу.

Анализ документов и новых историографических фактов²⁵ показывает, что латвийские евреи по распоряжению полиции безопасности должны были переселиться в специально отведенный для них район Риги – Московское предместье до 14 августа 1941 г. С этой целью 12 августа было создано специальное "бюро по переселению". В соответствии с распоряжением окружного комиссара Риги от 23.10.1941 г. гетто должно "официально закрыться" в 18 часов 25 октября 1941 г.²⁶ На момент "закрытия" гетто в нем находились 29 602 человека, из которых 5652 ребенка, 8300 т.н. нетрудоспособных и 15 650 трудоспособных (из них 6143 – мужчины и 9507 женщин). В течение 29/30 ноября и 8/9 декабря 1941 г. большая часть узников гетто была выведена в лесной массив Румбула недалеко от Риги и там уничтожена. В гетто остались 4500 трудоспособных мужчин. Освобожденная таким путем часть гетто служила территорией, куда в начале ноября начали прибывать депортированные немецкие, австрийские и чешские евреи. Улицы, на которых были размещены европейские евреи, получили соответствующие названия (Кёльнская, Берлинская, Ганноверская и др.).

Первые расстрелы евреев, депортированных из германского рейха и протектората Богемия и Моравия, были 5 и 9 февраля, 14 и 26 марта 1942 г. Трудоспособные евреи постоянно были на рабочих местах, где не только работали, но и находились целыми неделями. Днем официального уничтожения гетто в Риге, ликвидированного по приказу Гиммлера, является 2 ноября 1943 г. Оставшиеся дети, старики, больные и немощные общим числом до 4 тыс. человек были депортированы в Польшу (в лагерь Освенцим).

По подсчетам немецкого исследователя В. Куриллы, до 15 апреля 1942 г. в Латвии были убиты 30 025 евреев, из них 500 – во время погромов в Риге, проведенных группой В. Арайса, и 29 525 человек – айнзацкомандой 2 (почти 26 тыс. евреев были убиты во время погромов в гетто 30 ноября и 8/9 декабря 1941 г.²⁷). Евреи из Берлина, прибывшие первым транспортом в Ригу 30 ноября 1941 г., были сразу же ликвидированы. Следующие транспорты размещались в трудовом мужском лагере Саласпилса или отправлялись в хозяйство СС Юмпрамуйжа (*Jungfernhof*). В связи с катастрофическим положением, которое сложилось в лагере зимой 1941/42 гг., большая часть депортированных евреев умерли от голода и холода. Незадолго до ликвидации узники рижского гетто были переведены в концентрационный лагерь Кайзервальд.

“Первая фаза ликвидации рижского гетто”, как считают немецкие историки А. Ангрик и П. Кляйн, авторы новейшего исследования “Окончательное решение” в Риге” (Дармштадт, 2006), началась 30 ноября 1941 г.²⁸ Днем раньше все трудоспособные мужчины от 18 до 60 лет были переселены в новую часть гетто – в специально подготовленное малое гетто. Отбор этой категории рабочей силы проводился в строгом соответствии со следующими критериями: 1) старики, дети и младенцы; 2) трудоспособные мужчины, которые не могли использоваться в качестве рабочей силы; 3) трудоспособные мужчины, физически пригодные к работе, должны были переселиться в специальное “малое гетто”; 4) трудоспособные мужчины, задействованные в трудовых колоннах или имевшие рабочий пропуск.²⁹

Результатом мероприятий, проведенных в рижском гетто в связи с депортацией на восток европейских евреев, стала массовая ликвидация латвийских евреев. На 10 февраля 1942 г., когда в Ригу прибывает очередной транспорт из Вены, на территории гетто находилось 12 400 евреев, депортированных из Германии, Вены, Праги и Брно. По распоряжению Гимmlера, с 1 августа 1943 г. запрещалось использование еврейской рабочей силы: началась акция по “уничтожению вместо работы”. Это происходило без учета того факта, что ежедневно в Риге почти 60% трудоспособных евреев из гетто направлялись на работу в более чем на 200 производств.³⁰

Подсчеты, проведенные немецкими исследователями в отношении депортированных евреев, содержат следующую статистику. Из 31 тыс. депортированных в Прибалтику, в том числе в Ригу, немецких, австрийских и чешских евреев, пережили ужасы Холокоста на латвийской земле немногим более за 1100 человек.³¹ Доля оставшихся в живых латвийских евреев составляет около 1,25% или приблизительно 1000 человек (из которых 200 женщин и около 50 детей старшего возраста).

Всего в Латвии под германской оккупацией оказались 70–75 тыс. евреев. Абсолютное большинство из них стали жертвами массовых преступлений нацистского режима на оккупированной территории.³²

Попытка исследовательского сравнения

При сравнении отдельных событий истории минского и рижского гетто становится очевидным наличие не только общих черт "окончательного решения еврейского вопроса", но и отличий, характерных для истории Холокоста на территории Рейхскомиссариата Остланд. Если в первом случае имеются все основания для определения общей хронологии событий, связанных с созданием, существованием и ликвидацией гетто, то основу второго составляют факты, показывающие разные масштабы преступлений, совершенных на оккупированной территории германскими службами безопасности – СД и СС, полицией порядка, частями вермахта, а также их местными приспешниками.

Анализ фактов, говорящих о характере происшедшего в отношении депортированных евреев, доказывают, что первый транспорт, прибывший в Ригу, был уничтожен сразу же, тогда как в Минске первые прибывшие из рейха евреи на некоторое время были расселены в гетто.³³ Однако в Минске положение с депортированными евреями было без всякого сравнения худшим, чем в Риге.³⁴ По утверждению В. Куриллы, минское гетто, даже с учетом того, что депортированные из рейха евреи, прибывшие в гетто, имели некоторые личные привилегии по сравнению с местными евреями, было "самым ужасным гетто на востоке".

Ход "окончательного решения еврейского вопроса" на примере минского и рижского гетто дает основания для вывода, что депортация евреев происходила в разные периоды времени: если в Риге это произошло в течение "первой фазы уничтожения евреев", то в Минске – "второй". Эти фазы отличались и количеством жертв. На территории генерального округа Беларусь их число было значительно меньше, чем на территории Прибалтики. Главные причины необходимо искать в "доминировании" региональных факторов, в том числе и демографической структуре местного населения.³⁵ Так, например, если из рейха и протектората Богемия и Моравия в течение трех месяцев (с 8.11.41 по 6.02.42) всего были отправлены 32 транспорта, то из них на территории Прибалтики оказались 25 (Каунас – 5, Рига – 20) и только 7 транспортов прибыли в Минск.

Депортация 25 тыс. европейских евреев на территорию Прибалтики завершилась в основном в течение "первой фазы уничтожения": вермахт, полиция порядка и части СС в рамках войны мировоззрений ликвидировали значительную часть еврейского населения, в число которого с августа 1941 г. были включены

евреи – старики, женщины и дети³⁶. Характер “второй фазы” определялся тем, что с начала 1942 г. в фокусе преступной деятельности германской оккупационной власти и местных вспомогательных служб оказываются не столько узники созданных до того времени гетто, сколько местные евреи, живущие в сельской местности. Кроме того, расширяется арсенал средств уничтожения, среди которых начинается использование газовых камер на автомобильных шасси, известных как “душегубки”.

С 10 ноября по 16 декабря 1941 г. в Минск должны были прибыть 17 транспортов, следующие 7 – с 10 по 20 января 1942 г. Фактически прибыло только семь транспортов, общее количество депортированных составило 6959 человек. Главной причиной практической остановки депортации на территорию Беларуси стала катастрофическая ситуация на железнодорожном транспорте, сложившаяся на территории группы армий “Центр” в период, когда рейхом делалось все для предотвращения поражения под Москвой. В то же время ситуация с обеспечением группы армий “Север” являлась более благоприятной, поэтому в Ригу депортируется больше евреев, чем ранее было запланировано на 1941 г.³⁷ Депортированные евреи в рижском гетто составляли большинство, тогда как в минском они были меньшинством.

Таким образом, дальнейшее изучение истории рижского и минского гетто ставит на повестку дня задачу по проведению историко-сравнительного исследования, в том числе с использованием метода историографической компаративистики.

Перспективы исследования проблемы

Анализ отечественных и зарубежных историографических источников по истории минского и рижского гетто показал, что с июля 1941 по ноябрь 1943 г. оккупированные столицы были превращены в действующие элементы нацистской системы “по окончательному решению еврейского вопроса” в Европе.

История Холокоста на территории Рейхскомиссариата Остланд имела свою специфику, выраженную:

- в конкретной хронологии событий, связанных с созданием, существованием и ликвидацией гетто в Минске и Риге в 1941–1943 гг.;
- в особых масштабах преступлений, совершенных на оккупированной территории германскими службами безопасности (СД, СС, полицией порядка), а также частями германского вермахта;
- в самых изуверских формах, средствах и методах уничтожения белорусских, латвийских и депортированных из других стран евреев.

В 1941–1944 гг. на белорусской земле было уничтожено от 650 до 680 (по иным данным 500–550) тыс. евреев, на всей территории Прибалтики – свыше 270 тыс. (из них более 70 тыс. – в Латвии). Конкретное количество европейских евреев, уничтоженных в минском гетто, по сей день не определено, тогда как в рижском гетто это цифра известна с точностью до десятых долей процента.

Объективное изучение всех без исключения страниц трагической истории Холокоста на белорусской и латвийской земле – одна из задач отечественной и зарубежной исторической науки в аспекте проведения историками наших стран совместных научных исследований.

Возможным на этом пути нам видится:

1) проведение исследований с использованием новейших научных разработок на основе метода компаративного анализа историографических источников и историографических фактов;

2) изучение региональных аспектов истории европейского Холокоста в аспекте всестороннего анализа полиэтнической составляющей каждого оккупированного региона, района, города и населенного пункта;

3) исследование региональной специфики Холокоста как истории трагической повседневности еврейских жертв в Беларуси и Латвии в 1941–1944 гг.

Примечания

- ¹ Holocaust in Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, vol. 18). – Riga, 2006, 383 pp.
- ² *Stranga, A.* Research and Memory of the Holocaust in Latvia // *Ibid.*, pp. 13–32.
- ³ *Ezergailis, A.* Six Versions of the Holocaust in Latvia // *Ibid.*, pp. 65–82.
- ⁴ *Smirins, G.* Jews of Riga in the Period of the Nazi Occupation (1941–1944) // *Ibid.*, pp. 83–116.
- ⁵ Einsatz im "Reichskommissariat Ostland": Dokumente zum Voelkermord im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944 / Hrsg. von W. Benz. – Berlin, 1998, 301 S.
- ⁶ *Longerich, P.* Reaktion auf die Aufnahme der deportierten Juden aus dem Reich im "Ostland" Ende 1941: Die Massenmorde von Kowno, Riga und Minsk // *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung.* – München, 1998, S. 461–465.
- ⁷ *Angrick, A., Klein, P.* Die "Endlösung" in Riga: Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944. – Darmstadt, 2006, 520 S.
- ⁸ *Curilla, W.* Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2006, 1041 S.
- ⁹ *Wilenchik, W.* Der jüdische Untergrund und die Partisanen // *Die Partisanenbewegung in Weissrussland 1941–1944: Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte.* Bd. 34. – Berlin, 1984, S. 242–257; *Kohl, P.* "Ich wundere mich, dass ich noch lebe": Sowjetische Augenzeugen berichten. – Gütersloh, 1990, 319 S.; *Kohl, P.* Der Krieg der deutschen Wehrmacht und der Polizei. Sowjetische Ueberlebende berichten. – Frankfurt am Main, 1995, 349 S.; *Kohl, P.* Das Vernichtungslager Trostenez. Augenzeugenberichte und Dokumente. – Dortmund, 2003, 112 S.; *Heer, H.* Gustav Freiherr von Mauchenheim,

- genannt Bechtolsheim – ein Wehrmachtsgeneral als Organisator des Holocaust // *Karrieren der Gewalt. Nationalsozialistische Täterbiographien* / Hrsg. von K.-M. Mallmann, G. Paul. – Darmstadt, 2005, S. 33–46.
- ¹⁰ Мінскае гета 1941–1943 гг.: Трагедыя. Гераізм, Памяць. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі 24 кастрычніка 2003 г., Мінск. – Мінск, 2003, 208 с.; *Хеккер К.* Немецкие евреи в Минском гетто / Отв. ред К. И. Козак. Пер. с нем. Г. А. Скакун. – Минск, 2007, 152 с.
- ¹¹ Холокост в Беларуси. 1941–1944. Док. и материалы / Сост.: Э. Г. Иоффе, Г. Д. Кнатько, В. Д. Селеменев. – Минск, 2002, 276 с.; *Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы* / Сост. В. И. Адамушко, Г. Д. Кнатько, Н. Е. Колесник, В. Д. Селеменев, Н. А. Яцкевич / Под ред. Г. Д. Кнатько. – Минск, 2003, 292 с.; *Иоффе Э. Г. Белорусские евреи: трагедия и героизм: 1941–1945.* – Минск, 2003, 428 с.; *Актуальные вопросы изучения Холокоста на территории Беларуси в годы немецко-фашистской оккупации. Сб. научных работ. Сост. и ред. Я. З. Басин.* – Минск, 2005, 306 с.
- ¹² *Смиловицкий Л. Л. Катастрофа евреев в Беларуси, 1941–1944 гг.* / Л. Л. Смиловицкий. – Тель-Авив: Атос, 2000, 432 с.
- ¹³ *Judenfrei! Свободно от евреев: История минского гетто в документах* / Автор-сост. Р. А. Черноглазова. – Минск, 1999, 432 с.; *Иоффе Э. Г. Минское гетто: основные этапы истории* // Мінскае гета 1941–1943 гг.: Трагедыя. Гераізм. Памяць: Матэрыялы міжнар. навук. канф. 24 кастр. 2003 г., Мінск / Адк. рэд. В. Ф. Балакіраў, К. І. Козак. – Мінск, 2003, с. 47–59; *Кнатько Г. Д. История минского гетто* // *Генацыд у Другой сусветнай вайне: праблемы даследаванняў (у памяць ахвяр Трасцянца): Матэрыялы міжнар. навук. канф., 25–27 крас. 2002 г., г. Мінск* / Адк. рэд. К. І. Козак, А. М. Літвін, У. Н. Сідарцоў. – Мінск, 2003, с. 37–60; *Тукала С. М. Правядзенне пагромаў у мінскім гета* // *Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 12 мая 2006 г.* / Рэдкал.: А. А. Каваленя (гал. рэд.), С. Я. Новікаў (нам. гал. рэд.) і [інш.]. – Мінск, 2007, с. 153–157.
- ¹⁴ *Иоффе Э. Г. Иностранные евреи в Тростенском лагере смерти.* – Минск, 2000, 19 с.
- ¹⁵ “Existiert das Ghetto noch?” Weissrussland: Juedisches Ueberleben gegen nationalsozialistische Herrschaft / Hrsg. von Projektgruppe Belarus im Jugendclub Courage Köln e.V. – Köln, 2003, 319 S.; *Лагерь смерці Трасцянец 1941–1944 гг.: памяці ахвяр нацызму ў Беларусі: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. 10 ліст. 2004 года, Мінск* / Адк. рэд. В. Ф. Балакіраў, К. І. Козак. – Мінск, 2005, 316 с.; *Першая і Другая сусветныя войны: акупацыя і яе наступствы на Беларусі: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. 5 мая 2005 года, Мінск* / Адк. рэд. В. Ф. Балакіраў, К. І. Козак. – Мінск, 2006, 256 с.; *Беларусь у выпрабаваннях Вялікай Айчыннай вайны: Масавыя забойствы нацыстаў: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. 2 ліпеня 2004 года, Мінск* / Адк. рэд. В. Ф. Балакіраў, К. І. Козак. – Мінск, 2005, 306 с. і нш.
- ¹⁶ *Літвін А. М. Мінск у гады другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў (1939–1945 гг.)* // *Гісторыя Мінска.* – Мінск, 2006, с. 375–381.
- ¹⁷ *Lexikon des Holocaust* / Hrsg. von W. Benz. – München, 2002, 264 S.; *Gerlach, Ch. Minsk (Ghetto)* // *Ibid.*, S. 152, 153.
- ¹⁸ *Тукала С. М. Правядзенне пагромаў у мінскім гета,* с. 154.
- ¹⁹ *Кнатько Г. Д. История минского гетто,* с. 60.
- ²⁰ *Chiari, B. Alltag hinter der Front. Besatzung, Kollaboration und Widerstand in Weissrussland 1941–1944.* – Düsseldorf, 1998, S. 238.

- ²¹ Ibid., S. 240.
- ²² *Gerlach, Ch.* Kalkulerte Morde: Deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. – Hamburg, 1999, S. 523.
- ²³ *Gerlach, Ch.* Deutsche Wirtschaftsinteressen, Besatzungspolitik und der Mord an den Juden in Weissrussland, 1941–1943 // *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939–1945. Neue Forschungen und Kontroversen* / Hrsg. von U. Herbert. – Frankfurt am Main, 1998, S. 263–291.
- ²⁴ *Curilla, W.* Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weissrussland ..., 1041 S.
- ²⁵ Einsatz im "Reichskommissariat Ostland": Dokumente zum Voelkermord im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944 / Hrsg. von W. Benz. – Berlin, 1998; *Lexikon des Holocaust* / Hrsg. von W. Benz. – München, 2002; *Angrick, A., Klein, P.* Die "Endlösung" in Riga: Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944. – Darmstadt, 2006; *Curilla, W.* Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2006.
- ²⁶ *Reichelt, K.* Riga (Ghetto) // *Lexikon des Holocaust*, S. 200, 201.
- ²⁷ *Curilla, W.* Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weissrussland, S. 304.
- ²⁸ *Angrick, A., Klein, P.* Die "Endlösung" in Riga: Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944, S. 168.
- ²⁹ Ibid., S. 151.
- ³⁰ Ibid., S. 480.
- ³¹ Ibid., S. 295, 296.
- ³² Ibid., S. 446.
- ³³ *Gerlach, Ch.* Die Ermordung der weissrussischen Juden // *Kalkulerte Morde ...*, S. 552.
- ³⁴ *Curilla, W.* Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weissrussland ..., S. 479.
- ³⁵ Einsatz im "Reichskommissariat Ostland": Dokumente zum Voelkermord im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944 ..., S. 71.
- ³⁶ Ibid., S. 72.
- ³⁷ *Gerlach, Ch.* Kalkulerte Morde ..., S. 751–753.

Sergejs Novikovs

Holokausts nacistu okupētajā Baltkrievijā un Latvijā (1941–1944): historiogrāfijas komparatīvā analīze

Kopsavilkums

Okupētās Baltkrievijas un Latvijas teritorijā 1941.–1944. gadā notikušā holokausta vēstures pētniecību mūsdienās nosaka vairāki faktori.

Pirmkārt, vēsturiskais. Nacistu okupētās Baltkrievijas un Latvijas galvaspilsētas – Minska un Rīga – no 1941. gada jūlija līdz 1943. gada novembrim tika izmantotas kā elementi nacistiskajā sistēmā, kura paredzēja "ebreju jautājuma galīgo atrisinājumu" Eiropā.

Otrkārt, pētnieciskais. Šīs problemātikas izpētē kā Baltkrievijas, tā arī ārvalstu holokausta historiogrāfijā ir sasniegti nozīmīgi rezultāti, lai gan Baltkrievijas vēstures zinātnē joprojām trūkst speciāla pētījuma par Minskas geto.

Treškārt, sabiedriskais. Traģēdija, kuras apmēri holokausta vēsturē ierakstīti ar desmitiem tūkstošu upuru Minskas un Rīgas geto, skar ne vien Baltkrievijas un Latvijas, bet arī Vācijas, Čehijas, Austrijas un citu Eiropas valstu ebreju likteni.

Pētniecības aktualitāti nosaka nepieciešamība risināt trejādu zinātnisku uzdevumu, kas vērsts uz vēsturiskās pagātnes objektīvu izziņāšanu, tās mūsdienīgu zinātnisku izskaidrošanu un diferencētu pieeju, lai iezīmētu holokausta vēstures kopējo ainu Baltkrievijas un Latvijas teritorijā. Mūsdienās pieejamie dokumenti pierāda, ka holokaustam Ostlandes reihskomisariātā piemita savas īpatnības, kuras izpaudās:

- notikumu konkrētā hronoloģijā saistībā ar geto izveidošanu, pastāvēšanu un likvidēšanu Minskā un Rīgā no 1941. gada līdz 1943. gadam;
- noziegumu īpašajos apmēros, kurus okupētajā teritorijā pastrādāja vācu drošības dienesti (SD, SS, Kārtības policija), vērmahta daļas un to vietējie līdzskrējēji;
- pašās zvēriskākajās formās, līdzekļos un metodēs, ko lietoja Baltkrievijas, Latvijas, kā arī no citām valstīm deportēto ebreju iznīcināšanai.

No 1941. gada līdz 1944. gadam Baltkrievijā tika iznīcināts 650 000–680 000 (pēc vācu ziņām 500 000–550 000) ebreju; visā Baltijas teritorijā vairāk nekā 270 000 (no tiem vairāk par 70 000 Latvijā). Minskas geto noslepkavoto Eiropas ebreju precīzs skaits līdz pat šai dienai nav noskaidrots, bet par Rīgas geto šis skaits ir zināms ar precizitāti līdz procenta desmitdaļai.

Baltkrievijas un Latvijas teritorijā notikušās holokausta traģēdijas objektīva un pilnīga izpēte ir viens no svarīgākajiem Baltkrievijas un Latvijas vēstures zinātnes uzdevumiem, kas izpildāms mūsu valstu zinātniekiem, veicot kopīgu salīdzinošu pētījumus.

Holocaust in the Occupied Territories of Belarus and Latvia (1941–1944): Comparative Analysis of Historiography

Sergey Novikov

Summary

Contemporary research into the Holocaust in the occupied territories of Belarus and Latvia in 1941–1944 is determined by a following range of factors:

Firstly, the *historical* factor: the seizure of the capitals of Belarus and Latvia – Minsk and Riga – by the German occupants in July 1941 – November 1943 was part of the Nazi system aimed at “the final solution of the Jewish issue” in Europe;

Secondly, the *scholarly* factor: considerable results have been achieved in the research of this topic both in local as and in foreign Holocaust historiography (however, the Belarusian historical research has failed to carry out a specialised study of the history of Minsk Ghetto);

Thirdly, the *social* factor: the tragedy, the scope of which is written in the Holocaust history with tens of thousands of victims in Minsk and Riga Ghettos, touches the destinies of not only Belarusian and Latvian Jews, but also Jews from Germany, Austria and other European countries.

What makes research topical is the need to fulfill the triple research task aimed at impartial study and modern scholarly explication of the past and application of a differentiated approach to draw the full picture of the history of the Holocaust in Belarusian and Latvian territories. The identified documents testify that the Holocaust in the territory of *Reichskommissariat Ostland* had specific features that took expression in:

- the concrete chronology of events, related to the foundation, operation and closure of ghettos in Minsk and Riga in 1941–1943;

- the especially vast scale of the crimes committed in the occupied territories by the German security services (SD, SS, Police of Public Order), units of *Wehrmacht* and their local henchmen;

- the most atrocious forms, means and methods of extermination of Belarusian and Latvian Jews and the Jewish deportees from other countries.

On the Belarusian soil, 650–680 thousand (according to German data, 500–550 thousand) Jews were killed in 1941–1944, while more than 270 thousand perished in the Baltic territory (of these over 70 thousand were annihilated in Latvia). The exact number of European Jews murdered in Minsk Ghetto has not been established yet, while the number of victims of Riga Ghetto has been identified with the precision to tens of fractions of per cent.

Impartial research of all without exception pages of the tragic history of the Holocaust on Belarusian and Latvian soil is one of the tasks of the local and foreign historical science, which implies joint comparative studies by scholars of our countries.

**DOKUMENTU
PUBLIKĀCIJAS**

**PUBLICATIONS
OF DOCUMENTS**

Gabriels Civjans – *alias* Gunārs Cīrulis

Gabriels Civjans (1923–2002) bija pirmais ziņnesis* no Latvijas, kas 1942. gadā aiznesa pirmās pareizās, ja arī ne pilnīgas ziņas uz Šveici par ebreju iznīcināšanu vācu okupētajā Latvijā. Viņa ziņojums tūlīt arī nonāca pasaules mediju un ebreju biedrību rokās. Klāt pievienotais dokuments atrodas Pasaules Ebreju kongresa (*World Jewish Congress*) arhīvā Cincināti Ohaio.

Civjana ceļojums uz Šveici iesākās 1941. gada 18. decembrī, kad viņš atstāja geto. Līdz jūnija sākumam viņš slēpās pie paziņām laukos, atgriezās Rīgā un 1942. gada 8. jūnijā ar kuģi izbrauca uz Štetīni Vācijā. 1942. gada 22. septembrī viņš nonāk Ženēvā un 29. oktobrī nodod zvērinātu ziņojumu ASV sūtnim Paulam Skvairam (*Paul Squire*) Ženēvā.

Latviešiem Gabriels Civjans ir pazīstams kā Gunārs Cīrulis – kriminālromānu rakstnieks. Retam būs arī zināms, ka viņš Otrā pasaules kara laikā, varbūt pret savu gribu, nospēlēja pietiekami ievērojamu lomu, lai viņa vārds ieietu Latvijas vēstures grāmatās. Ebrejam, kuram vācu okupācijas laikā tika apdraudēta dzīvība, tomēr izdevās izvairīties no nāves, aizbēgot uz Šveici. Viņu neaizveda uz Štuthofas nometni kā cietumnieku, kā tas dažkārt atstāstīts vecā režīma enciklopēdijās. No Latvijas viņš izbrauca uz Vāciju ar sava paziņas Gunāra Cīruļa pasi kā darba dienesta (*Reichsarbeitsdienst*) piederīgais. Citiem vārdiem, viņš izvairījās iekrist nacistu dienestu nagos, brīvprātīgi iestājoties nacistu dienestā. Šo savas dzīves “noslēpumu” šī ievada rakstītājam Civjans atklāja, malkojot konjaku Māmuļas bārā. Pabijis dažus mēnešus darba dienestā, viņš iekāpis vilcienā un aizbraucis līdz Šveices robežai. Robežai viņš ticis pāri ar Latvijas sūtņa Feldmaņa palīdzību, ar kuru viņa ģimenei ir bijuši agrāki sakari. Šveicē Civjans uzsāka studijas universitātē, bet pēc kara – 1945. gadā divdesmit divu gadu vecumā atgriezās Latvijā, kur viņš turpināja studijas un uzsāka romānu rakstīšanu.

Holokausta vēsturniekiem Civjana nodotā liecība ir ievērojams dokuments, jo tas rāda dažādos sarežģītus veidus, kādi ebrejiem bija jāpārdzīvo, lai izglābtos. Civjana

* Grigg, J. W. Jews Killed by Nazis Put at 200,000 // New York World-Telegram, June 1, 1942.

stāsts ir pirmavots, kas dažos gadījumos var izklīdināt mītus un nepatiesības, kas piecdesmit gadus ir ieviesušas par ebreju – un arī latviešu – lielo traģēdiju. Ja no pasaules viedokļa 1942. gada beigās viņš pateica daudz, ko tad pat amerikāņu ebreju kopiena nevarēja zināt, tad no mūsdienu perspektīvas ir jāsaka, ka viņa zināšanas, lai gan detaļās un visumā pareizas, bija skeletālas. Vispirms ir jānorāda, ka daudz no tā, ko viņš pastāstīja, nebija viņa paša, bet “otrās rokas” ziņas, kuras viņš bija saklausījis, būdams rīdzinieks un dzīvodams geto. Savā ziņojumā viņš daudzkārt atsaucas uz vairākiem ebreju un arī latviešu lieciniekiem. Viņš apzinājās, ka, lai iegūtu balansētu patiesību par holokaustu, liecinieks nevar paļauties uz informāciju, kas iegūta tikai no viena sabiedrības grupējuma pārstāvjiem; ir vajadzīgas dažādas ziņas, iegūtas no glabējiem, šāvējiem un upuriem; ka nevienam, pat ne holokausta pārdzīvotājiem, nav zināšanu monopola par šo notikumu Latvijā.

Civjans atstāja Rīgu 1941. gada 18. decembrī, un tas nozīmē, ka viņš Rīgā izdzīvoja visus galvenos holokausta posmus: vācu ienākšanu, pirmās šaušanas jūlijā, bija dzirdējis par ebreju totālu iznīcināšanu Dagdā un citās Latvijas lauku pilsētās, par Rīgas ebreju sadzīšanu geto. Dzīvi geto viņš piedzīvoja pats, un šo to viņš arī zināja par Latvijā ievestajiem Vācijas ebrejiem. Vispārsteidzošākais ir tas, ka Civjans bija ievācis visai pareizas, atšķirībā, piemēram, no Makša Kaufmana, lai arī ne pilnīgas ziņas par Rumbulas akciju. Šāvējus, šaušanas metodi, vedējus, apsargus un bedru racējus viņš identificēja pareizi. No apraksta varam spriest, ka viņš bija runājis ar cilvēkiem, kuri šaušanas dienā atradās Rumbulas bedru tuvumā. Civjana apraksts pamatā sakrīt ar to variantu, kādu mums piedāvā Hamburgas tiesu procesi par to pašu notikumu.

Civjana dokumenta galvenais pozitīvais faktors ir, ka viņš atstāsta notikumus tā, kā tie tika saprasti, pirms tos apvija folklorā un padomju drošības dienestu piešprīces. Tā, piemēram, ne vārda šis rīdzinieks – topošais kriminālromānu rakstnieks nemin par četrsimt ebreju sadedzināšanu Rīgas Gogoļa ielas sinagogā. Tas var nozīmēt, ka šī notikuma atstāsts tādā variantā, kāds tas iznira padomju okupācijas gados, nekad ne-notika. Bet šis nav vienīgais mīts, ko ar Civjana dokumenta palīdzību var apšaubīt.

Publicēšanai sagatavojis, tulkojis un komentējis *Andrievs Ezergailis*

Šveices Konfederācija
Ženēvas pilsēta un kantons
Amerikas Savienoto Valstu konsulāts

10/1/1942

Pie manis, pienācīgi pilnvarota un kvalificēta Amerikas Savienoto Valstu konsula Ženēvas konsulārajā apgabalā Šveicē Paula Skvaira (*Paul C. SQUIRE*), personiski ieradās Gabriels Civjans (*Gabriel ZIWIAN*), kurš, pienācīgi devis zvērestu, apliecina un stāsta, ka –

Viņš ir dzimis Rīgā, Latvijā, 1923. gada 8. oktobrī; ka viņš ir Latvijas pilsonis; ka viņš vienmēr ir dzīvojis Rīgā, ka viņš no 1941. gada 2. oktobra bija spiests mitināties geto, kurš 1941. gada 25. oktobrī tika noslēgts no ār pasaules; ka viņš uzturējās minētajā geto līdz 1941. gada 18. decembrim, kad viņš izbēga no geto; ka viņš 1942. gada 8. jūnijā aizbēga no Latvijas un ieradās Štefīnē, Vācijā, no šīs pilsētas jūras ostas slepeni devās tālāk uz Šveici un 1942. gada 22. septembrī ieradās Ženēvā Šveicē; ka pašlaik viņš mitinās pie sava onkuļa 4 *Rue Dentand* Ženēvā Šveicē. Viņa personību identificē Uzturēšanās atļauju biroja Ženēvā 1942. gada 30. septembrī izsniegtā kvīts par viņa uzturēšanās atļaujas pieprasījuma pieņemšanu.

Viņš tālāk apliecina un stāsta, ka –

Pievienotais ziņojums par ebrejiem Latvijā, kuru 1942. gada 22. oktobrī Viņa Ekselencei Amerikas ministram Bernē iesniedza R. Lihtheima (*R. Lichtheim*) kungs un G. Rīgnera (*G. Riegner*) kungs, ir balstīts uz informāciju, kuru Pasaules Ebreju kongresa sekretāram G. Rīgnera kungam sniedzu es.

Šajā ziņojumā ir īsumā izklāstīti fakti, kuriem es pats personiski biju liecinieks, uzturoties Rīgā, līdz brīdim, kad 1941. gada 18. decembrī izbēgu no geto, vai arī par kuriem es uzzināju, slēpjoties ārpus Rīgas geto no 1941. gada 18. decembra līdz 1942. gada 25. martam un viesojoties šajā pilsētā 1942. gada maija otrajā pusē un 1942. gada jūnijā.

Attiecībā uz faktiem, kurus pats personiski neesmu novērojis, es savu liecību balstu uz šādiem avotiem:

1. Ziņojums par aptuveni 1500 ebreju arestēšanu un ieslodzīšanu 1941. gada jūlija pirmajās dienās un viņu nošaušanu 1941. gada 20. jūlijā vai aptuveni ap šo laiku (ziņojuma 5. paragrāfs, 1. lpp.) balstās uz manu sarunu ar I. Šneidera (*I. Schneider*) kungu no Rīgas, kuru es ilgus gadus pazīstu kā uzticamu cilvēku un kurš bija manas māsas Selmas draugs. Saskaņā ar viņa stāstīto Šneidera kungs pats bija viens no arestētajiem, un viņam izdevās izbēgt no nāvessoda, uzdodot sevi par “pa pusei ārieti”. Tad viņam prasīja uzrādīt apliecinājumu savai izcelsmei, ko viņš nevarēja iesniegt, un

tāpēc viņš mēģināja izdarīt pašnāvību, bet tika aizvests uz geto ebreju slimnīcu, kur viņa dzīvība tika glābta. Vēlāk es Šneidera kungu satiku geto, kur policija viņu vairs nevajāja.

2. Liecība par Latvijas ebreju iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās un ciemos (ziņojuma 6. paragrāfs, 2. lpp.) galvenokārt balstās uz šādiem avotiem:

a. Kādai sievietei, kuras vārdu esmu aizmirsis, bet atceros, ka viņas pirmslaulību uzvārds bija Rudina (*Rudin*), izdevās aizbēgt no Latvijas mazpilsētas Dagdas uz Rīgu, un 1941. gada augustā viņa apciemoja manus vecākus. Es satiku šo sievieti, kura mums pastāstīja, ka viņa bija vienīgā, kas izbēga no šīs mazpilsētas – visi pārējie Dagdas ebreji tika nošauti.

b. Kad Latvijā strādāju par ārsta palīgu Indrā, netālu no Krievijas robežas, 1942. gada aprīlī daudzi pilsētas un tās apkārtnes iedzīvotāji, ar kuriem es runāju, stāstīja man, ka visi šajā apgabalā dzīvojošie ebreji nošauti 1941. gada jūlijā.

c. Strādājot slimnīcā Štetīnē 1942. gada jūlijā un augustā pēc aizbēgšanas no Latvijas, es iepazīnos ar latviešu strādnieku, vārdā Edgars KOZLOVS, no Jēkabpils (*Jakobstadt*), kurš šai slimnīcā ārstējās. Saskaņā ar viņa stāstīto Kozlova kungs 1941. gada jūlijā–septembrī bija darbojies latviešu palīgpolicijā un pats bija piedalījies Jēkabpils, Krustpils un apkārtnes ebreju nošaušanā. Viņš teica, ka ebrejiem lika rakt tranšejas, un dažas dienas vēlāk viņi kopā ar savām sievietēm un bērniem tika nošauti un aprakti šajās tranšejās.

Saskaņā ar man stāstīto Latvijas mazpilsētās un lauku rajonos ebreji tika pilnībā iznīcināti, izņemot Liepājas (*Libau*) un Daugavpils (*Dünaburg*) pilsētas, kur laikā, kad es pametu Latviju 1942. gada 15. jūnijā, daži ebreji vēl bija dzīvi. Daugavpilī es redzēju ebrejus ar ebreju zvaigzni pie apģērba strādājam ielās. Viens no viņiem man stāstīja, ka pilsētā palicis vairs tikai 500 ebreju, visi pārējie nošauti. Pirms kara Daugavpilī dzīvoja aptuveni 12 000 ebreju.

3. Liecība par Rīgas ebreju nogalināšanu, aizvedot viņus no Rīgas naktī no 30. novembra uz 1. decembri un naktī no 7. uz 8. decembri (ziņojumā, sākot ar 3. paragrāfa 5. lpp. līdz beigām), balstās uz manu personisko sarunu 1941. gada decembrī ar Latvijas geto sardzes komandieri kapteini Ozoliņu (*OZOLIN*), ar kuru mani kā latvieti iepazīstināja Jānis DULEBO kungs no Rīgas, kurš man palīdzēja slēpties ārpus geto. Visus manā ziņojumā minētos faktus par Rīgas ebreju nošaušanu man stāstīja Ozoliņa kungs.

Mani draugi, īpaši Anna Zēbergas (*SEEBERG*) jaunkundze no Rīgas, kuru es pazīstu kopš bērnības, pati bija redzējusi Rīgas ielās ebreju apģērbus un veļu, ko pēc nošaušanas ar automašīnām atveda atpakaļ uz Rīgu, un viņa stāstīja, ka arī citi cilvēki ir stāstījuši, kā nošaušana notikusi.

4. Attiecībā uz apstākļiem Rīgas geto 1942. gada jūnijā (ziņojuma 3. paragrāfs, 7. lpp.) mana liecība ir balstīta uz Rīgas geto slimnīcas ārsta Dr. Blūmenfelda (*Dr. Blumenfeld*) vēstuli Dr. Idelsonam (*Dr. Idelson*), kurš dzīvoja Rīgā ārpus geto. Vēstulē ir aprakstīti dzīves apstākļi mazajā geto 1942. gadā no aprīļa līdz jūnijam. Es pats šo vēstuli lasīju Dr. Idelona mājā.

(paraksts)

Parakstījies un devis zvērestu manā priekšā šodien, 1942. gada 29. oktobrī.

(paraksts)

Paul C. Squire

Amerikas Savienoto Valstu konsuls

Valsts dienesta nr. 10(?)87

Samaksa 2 USD – kas vienlīdzīgs 8,80 Šveices frankiem

Gabriel Zivian (1923–2002) was the first messenger from Latvia who carried to Switzerland the first correct information, not yet complete, about the killing of Latvian Jews. His report immediately was given to international mass media and Jewish community. The document reprinted below, is kept in the Archive of World Jewish Congress in Cincinnati, Ohio.

Confederation of Switzerland
City and Canton of Geneva } S.S.
Consulate of the United States

12/1/1942

Before me, Paul C. SQUIRE, Consul of the United States of America in and for the consular district of Geneva, Switzerland, duly commissioned and qualified, personally came Gabriel ZIWIAN who, being duly sworn deposes and says that -

He was born at Riga, Latvia on October 8, 1923; that he is of Latvian nationality; that his home was always in Riga, that he was compelled to reside in the district of the Ghetto beginning October 2, 1941, this Ghetto having been closed to the outside world on October 25, 1941; that he remained in said Ghetto until December 18, 1941, on which date he ran away; that he escaped from Latvia on June 8, 1942 and arrived at Stettin, Germany, from which seaport he proceeded clandestinely to Switzerland and arrived at Geneva on September 22, 1942, and that he is now residing with his uncle at 4 Rue Dentand, Geneva, Switzerland. That he is identified by a receipt for an Application for Regularisation of Sojourn issued by the Sojourn-Permit Office at Geneva on September 30, 1942.

He further deposes and says that -

Jewish person who had escaped from her town while all the other Jews of Dagda had been shot.

b. During my work as a Latvian medical assistant in Indra near the Russian border, in April 1942, many inhabitants of the town and the environments, with whom I have spoken told me that all the Jews who had lived in that region had been shot during the month of July 1941.

c. While working in the hospital at Stettin in July and August 1942, - after my escape from Latvia - I have made the acquaintance of a Latvian worker named Edgar KOZLOVS from Jekabpils (Jakobstadt) who was under treatment in the hospital. According to his statement, Mr. Kozlovs has been a member of the Latvian auxiliary Police during the months of July to September 1941, and has himself taken part in the execution of Jews of Jekabpils, Krustpils and the environments. He declared that the Jews were forced to dig trenches, and some days later were shot and buried in these trenches with their women and children.

According to what I was told, the extermination of the Jews of the smaller towns and rural districts of Latvia was complete, with the exception of the cities of Liepaja (Libau) and Daugavpils (Dünaburg), where some of the Jews were still alive when I left Latvia on June 15, 1942. In Daugavpils I have seen Jews wearing the Jewish Star and working in the streets. One of them told me that there were only 500 Jews left in that city while all the others had been shot. Before the war there were about 12 000 Jews in Daugavpils.

3. The statement concerning the execution of the Jews of Riga, who were taken away from Riga in the nights of November 30th to December 1st and from December 7th to December 8th (page 5, paragraph 3 and following of the report) is based on a conversation I have had personally at the end of December 1941, with Captain OZOLIN, Commander of the Latvian Ghetto guard, to whom I had been introduced as a Latvian by Mr. Janis DĒLEBO of Riga, who has helped me in hiding outside the Ghetto. All the facts I have mentioned in the report with regard to the execution of the Jews of Riga have been communicated to me by Mr. Ozolin.

The attached report concerning the Jews in Latvia, which was submitted on October 22, 1942 to His Excellency the American Minister in Bern, by Mr. R. Lichtheim and Mr. G. Riegner, is based on information I have given to Mr. G. Riegner, Secretary of the World Jewish Congress.

The report summarises the facts I have observed myself in Riga until I escaped from the Ghetto on December 18, 1941 or of which I have got knowledge while hiding outside the Ghetto of Riga, from December 18, 1941 to March 25, 1942, and during my visits to that city in the second half of May 1942 and in June 1942.

Concerning the facts I have not observed personally, I am basing my statement on the following sources:

1. The statement concerning some 1,500 Jews who were arrested and imprisoned in the first days of July 1941, and who were afterwards shot on or about the 20th of July 1941 (page 1, paragraph 5 of the report) is based on a communication made to me by Mr. I. Schneider of Riga whom I have known as a reliable person during long years and who was a friend of my sister Selma. According to his statement, Mr. Schneider himself was one of the arrested people and succeeded to escape from the execution by declaring himself "a half Aryan". He then was asked to show evidence concerning his origin, which he was not able to submit. He therefore tried to commit suicide but was brought to the Jewish hospital in the Ghetto where he was saved. I have seen Mr. Schneider afterwards in the Ghetto, where the Police did not pursue him any more.

2. The statement concerning the extermination of the Latvian Jews in the smaller towns and villages in Latvia (page 2, paragraph 6 of the report) is mainly based on the following sources:

a. A lady, whose name I have forgotten but whose family name before her marriage was Rudin, was able to escape from Dagda, a small Latvian town, to Riga and paid a visit to my parents in August 1941. I have seen the lady who told us that she was the only

- 3 -

Friends of mine, especially Miss Anna SEEBERG of Riga, a person whom I have known from childhood have seen personally in the streets of Riga the clothes and linen of the Jews which were brought back to Riga on motor-cars after the execution, and stated to me that they also had been told by other people about the way the execution had taken place.

4. Concerning the situation in the Ghetto of Riga in June 1942 (page 7, paragraph 3 of the report) I am basing my statement on a letter written by Dr. Blumenfeld, a physician in the Riga Ghetto hospital to Dr. Idelson residing in Riga outside the Ghetto, and in which the living conditions in the small Ghetto during the months of April to June 1942 were described. I have read myself the letter in the house of Dr. Idelson.

Gabriels Civjans

Subscribed and sworn to before me this 29th day of October, 1942.

Paul C. Squire

Paul C. Squire
 Consul of the United States of America.

Official Service No. 1987
 Fee \$ 2.- equal Sec. F. 8.80

Ebreju darbaspēka izmantošana Rīgas geto likvidācijas fāzē

Šeit publicējam deviņus dokumentus, kuros atspoguļota ebreju darbaspēka izmantošana Latvijā 1943. gada beigās. Tas bija laikposms, kad likvidēja Rīgas geto un visiem ebrejiem bija jāpārvācas uz jaunizveidoto koncentrācijas nometni Mežaparkā. Dokumentu oriģināli atrodami Vācijas Federālajā arhīvā Berlīnē (*Bundesarchiv-Berlin*) Ģenerālkomisāra Rīgā fondā (R 92), nodaļā Pārvalde–Finances–Algas un aprūpe. Signatūras numurs ir 865, akta nosaukums “Ebreju geto – Algu maksājumi, statistisks pārskats” (BA-B: R 92/865). Publicēti tiek visi šī akta dokumenti.

Pēc Latvijas okupācijas jau vasaras mēnešos sāka reģistrēt visu darbaspēku. Ja vācu okupācijas sākuma mēnešos ebrejus izmantoja dažādos darbos, tad tomēr no vācu politikas viedokļa nebija vēlams, lai viņi tiktu ilgstoši iesaistīti darba procesā. Vajadzēja rīkoties einzacgrupas A vadītāja Dr. Valtera Štālekera garā, kurš atsaucās uz “principiālām pavēlēm”, ka Austrumzemes reihskomisariātā ir jāpanāk galīga ebreju iznīcināšana. Kad organizēja Rumbulas akciju (1941. gada novembra beigās/decembra sākums) – Rīgas geto ebreju iznīcināšanu, tad skaitījās, ka tajā kā darbaspējīgi reģistrēti gandrīz 16 000 ebreji. Ar šo potenciālo darbaspēku vācu pārvalde beigās nerēķinājās, lai gan Latvijā darbaroku trūkums bija manāms.

Tomēr bija noteiktas arodu grupas, ko arī Štālekera atzina, ka tās vācu kara saimniecībai būtu nepieciešamas un kuras nevarētu atvietot ar “vietējiem iedzīvotājiem”, – runa galvenokārt bija par ebreju amatniekiem.

Pēc Rumbulas akcijas Rīgas geto par darbaspējīgiem Latvijas ebrejiem tika reģistrēti 4092 vīrieši un 388 sievietes, no tiem 3253 strādāja ārpus geto. 1942. gada februārī šis skaits bija pieaudzis līdz 4193 vīriešiem un 524 sievietēm.

Pēc Rumbulas akcijas Rīgas geto teritoriju samazināja un izveidoja divus ar dzelzceļiem šķirtus geto – vienu Latvijas ebrejiem, otru – no Vācijas reiha atvestajiem. Šie geto pastāvēja līdz to likvidēšanai 1943. gada beigās.

Ja arī šai laikā (1942. g. 29. janvāris) SS reihsfīrers Heinrihs Himlers izdeva vadlīnijas, kurās bija teikts, ka ebreju iznīcināšanas jautājumā neesot jāērķinās ar saimnieciskiem apsvērumiem, tad šķiet, ka Latvijā, sākot ar 1942. gada pavasari, tomēr domāja citādi, nekā Himlers bija iecerējis. Masveida ebreju iznīcināšana Latvijā vairs nenotika.

Attiecībā uz darbaspēku situācija Latvijas ģenerālapgabālā bija ļoti saspīlēta, jo visu arodu jomā trūka strādnieku, un tāpēc vairs nevarēja būt domas par dzīvi palikušo ebreju iznīcināšanu. Pārvalde pat cerēja, ka ar ebrejiem, kas atvesti no Vācijas, varēs situāciju darbatīgū uzlabot. Un tā, sākot ar 1942. gada pavasari, geto esošos darbaspējīgos ebrejus sāka sistemātiski iesaistīt darbā. Tas notika divējādi.

Pirmais veids bija *Kasernierung*, tā to sauca vācieši. Tas nozīmēja, ka ebreji tika noņemti darbavietās – kur strādāja, tur arī dzīvoja. Vācu vārdu “*Kasernierung*” mēs šeit tulkojam kā noņemšanu/dzīvošanu “kazarmu apstākļos”, jo ebreju strādnieki šais darba apmetnēs bija pakļauti speciālam dzīves režīmam.

Otrs veids bija, kā to vācu valodā sauca, – *Marschkolonnen*. Tās bija ebreju strādnieku kolonnas, kuras katru rītu no geto veda uz darbavietām. Visi gāja kājām. Latviski mēs “*Marschkolonnen*” tulkojam kā “gājēju kolonnas”. Kolonnas geto sastādīja pulksten 6 no rīta. Tad ieradās darbavietas pārstāvis, kurš pēc tam kolonnu aizveda uz attiecīgo darbavietu. Pēc atgriešanās vispirms pārbaudīja ebreju skaitu kolonnā – vai visi ir atgriezušies, tad atsevišķi pārbaudīja katru cilvēku, vai no ārpuses geto nav ienests kaut kas neatļauts – parasti tā bija pārtika. (Par to ebrejiem varēja piespriest nāvessodu.)

1942. gada beigās geto dzīvoja apmēram 12 000 ebreju, no kuriem 10 500 skaitījās darba procesā: 6500 vīriešu un 4000 sievietes. Kazarmu režīmā bija noņemti 2000 ebreju, 1200 strādāja geto robežās, bet apmēram 7300 ebreju katru dienu devās gājēju kolonnās uz viņiem noteiktajām darbavietām.

1943. gada 21. jūnijā Himlers izdeva rīkojumu, ka Austrumzemē visi ebreji no geto jāpārvedot uz koncentrācijas nometnēm. Pēc 1. augusta aizliedza ebrejus no koncentrācijas nometnēm izvest uz darbiem ārpus tām. Rīgas tuvumā izveidojama koncentrācijas nometne, kurā būtu apvienojama visa produkcija armijas vajadzībām. Privātie uzņēmumi no koncentrācijas nometnes bija izslēdzami. Visiem uzņēmumiem bija jābūt īstiem koncentrācijas nometnes uzņēmumiem.

Koncentrācijas nometni izveidoja Rīgā – Mežaparkā. Būvdarbi šai nometnei jau bija sākti 1943. gada martā. Nometni nekad tik plašu neizbūvēja, lai tajā varētu uzņemt visus Latvijas vai pat Baltijas ebrejus. Tā bija iedalīta vīriešu un sievietes nodaļās, kuras bija atdalītas ar dzelozstieplu žogu. Sākoties ebreju pārvietošanai uz koncentrācijas nometni, skaitījās, ka Latvijā vēl dzīvo 13 000 ebreju. 1944. gada martā Mežaparka

koncentrācijas nometnē formāli bija reģistrēti 11 178 ebreji (6182 vīrieši un 5696 sievietes), lai gan liela daļa dzīvoja ārpus nometnes kazarmu režīmā dažādās darbavietās.

Šeit publicētie dokumenti attiecas uz to laikposmu, kad sākās un būtībā arī beidzās ebreju pāriešana no geto uz Mežaparka koncentrācijas nometni, t.i., no 1943. gada jūnija līdz 1943. gada decembrim.

No 1. dokumenta skaitļiem labi redzama Geto algu biroja ieņēmumu samazināšanās, kas pirms pārcelšanās uz Mežaparku 1943. gada jūnijā bija 472 482 reihsmarkas, bet divus mēnešus vēlāk jau vairāk nekā par pusi mazāk – 220 000 reihsmarku. Septembrī algu biroja ienākumi turpināja sarukt un bija nokritušie līdz 131 807 reihsmarkām (7. dokuments). Vēl par oktobra mēnesi Geto algu biroja ienākumi būs bijuši tuvu 100 000 reihsmarkām, jo gājēju kolonnās ik dienu tika izsūtīts vēl pārvs strādnieku skaits (līdz pat 2842 cilvēkiem dienā). Kā no Geto algu biroja vadītāja 1943. gada 23. novembra ziņojuma redzams, tad, sākot ar novembri, ebreju darbaspēks skaitījās nodots Mežaparka koncentrācijas nometnei (7. dokuments), tātad bija nonācis SS saimniecības pārvaldes ziņā, kam ar darbavietām bija sava norēķināšanās sistēma.

1943. gada 16. septembrī kazarmu režīmā skaitījušies 3964 jau agrāk ievietotie ebreji, kas bija sadalīti pa 19 darbavietām. No tiem 1682 bija reiha ebreji, bet 2278 – Latvijas ebreji (2. dokuments). Tajā pašā datumā jauno kazarmu režīmā nodoto ebreju skaits 15 darbavietās bija 3789 personas, kuru starpā pārsvarā bija reiha ebreji – 2115 personu, bet Latvijas ebreju skaits bija mazāks – tikai 1662 personas (3. dokuments). Te parādās vācu iestāžu vēlme, cik ātri vien iespējams, no Vācijas un vēl citām vietām uz Latviju atvestos ebrejus iesaistīt darbā. Reiha ebreju grupā vīriešu un sieviešu skaita attiecība bija diezgan līdzīga, toties starp Latvijas ebrejiem bija ļoti liels vīriešu pārsvars: abās grupās (vecie un jaunie kazarmu režīmā esošie) kopā 3435 vīrieši pret 505 sievietēm. Kazarmu režīmā izvietoto ebreju skaits 1943. gada 15. septembrī sasniedza 7753 personas. (Salīdzinājumā ar agrākiem datiem šis skaitlis liekas ļoti liels.)

Rīgas geto 1943. gada 27. septembrī vēl skaitījās 7922 iemītnieki, no kuriem darbā bija iesaistīti 6208 cilvēki. 33 gājēju kolonnās un pēkšņa izsaukuma darba komandās (*Sprungkommando*) bija iesaistīti 2371 ebrejs, no šī skaita trīs ceturtdaļas bija reiha ebreji (6. dokuments), bet sieviešu un vīriešu skaits – gandrīz vienāds. Kazarmu režīmā 1943. gada 27. septembrī bija 3837 ebreji, sadalīti pa 38 darbavietām. Šai grupā Latvijas ebrejiem, lai gan neliels, tomēr bija skaitlisks pārsvars. Vīriešu bija gandrīz trīsreiz vairāk nekā sieviešu (5. dokuments).

8. publicētais dokuments liecina par kazarmu režīmā esošo Rīgas geto ebreju skaitu. Tas, pēc 1943. gada 15. novembra datiem, bija sarucis līdz 320 personām

14 darbavietās. Līdz ar to redzams, ka ebreju pārvietošana no geto uz Mežaparku gandrīz beigusies un visi ebreji – darbspējīgi vai arī nespējīgi – pārgājuši SS “aprūpē”. Gājēju kolonnas arī nozudušas no statistikas, lai gan vēl oktobrī gājēju kolonnās iesaisītīto personu skaits bija liels (9. dokuments). Papildu iemesls Mežaparka koncentrācijas nometnes ierīkošanai bija arī ebreju gājēju kolonnu likvidēšana. SS vēlējās, lai šīs gājēju kolonnas nozustu no Rīgas ielām un nekas vairs rīdziniekiem neatgādinātu par to, ka te dzīvotu vai būtu dzīvojuši ebreji.

Šeit publicētie dokumenti sniedz nelielu ieskatu vācu politikā – izmantot ebrejus spaidu darbam, kas notika, vai nu viņus turot darbavietās kazarmu režīmā, vai arī katru dienu kolonnās vedot uz noteiktām darbavietām. Pasniegts tiek galvenokārt statistiskas dabas materiāls, tomēr skaitļi un darbavietu nosaukumi ir mazs “scenārijs” no kopējās ebreju tragēdijas, kas vācu okupācijas laikā risinājās Latvijas teritorijā.

Piezīme.

Plašākais darbs par ebreju darbaspēka izmantošanu Latvijā: *Angrick, A., Klein, P.* Die “Endlösung” in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944. – Darmstadt, 2006.

Publicēšanai sagatavojis, tulkojis un komentējis *Kārlis Kangeris*

1. dokuments

Geto algu biroja ieņēmumi

1943. gada jūnijs	472 482,- RM
1943. gada jūlijs	303 061,- “
1943. gada augusts	ca. 220 000,- “

2. dokuments

Noraksts

Rīgā 1943. gada 16. septembrī

Kazarmu režīmā un jau agrāk kazarmu režīmā (Altkasernierten) esošo ebreju skaits
1943. gada 15. septembrī

Jau agrāk kazarmu režīmā esošie

Nr. p.k.	Vienība	Kdr.	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
			vīr.	siev.	vīr.	siev.	
1.	Kūdra		275	625	646	60	1606
2.	Reihskomisāra darbnīcas				39	35	74
3.	H. B. D. Ziemeļi		90	73	47	7	217
4.	S. S. P.				50		50
5.	Jumpravmuiža		50	31			81
6.	Augstākais SS un policijas vadītājs		26	14			40
7.	Zušumuiža		51	9	24	1	85
8.	Rāmavas muiža			9			9
9.	Bēma akmenslauztuves		24	5	60	1	90
10.	Spilves cementa fabrika		93	17	200	5	315
11.	SS lazarete "Sarkankalns"		2	18	46	14	80
12.	H. K. P. transporta vienība				21		21
13.	Kara lazarete				13	6	19
14.	"Lenta"	2	156	101	607	61	927
15.	Vērmahta vietējā komandantūra, aresta vieta				13	2	15
16.	K. P. O.	2	7	6	237	40	292
17.	Johans Dombrovskis, līdz 18.9.				15	4	19
18.	Vērmahta mītnu pārvalde				22		22
19.	Dr. Bēversdorfs				2		2
		4	774	908	2042	236	3964

3. dokuments

Noraksts

Rīgā 1943. gada 16. septembrī

Jauno kazarmu režīmā nodoto skaits 1943. gada 15. septembrī

Nr. p.k.	Vienība	Kdr.	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
			vīr.	siev.	vīr.	siev.	
1.	A. B. A. ¹ malkas sagādes komanda				5		5
2.	SS lazarete Maskavas ielā		1		1	1	3
3.	Lazaretis nodaļa Mežaparkā			6			6
4.	Salaspils		1				1
5.	T. W. L. ²		41	99	24		164
6.	Spilves lidlauks	12	112	162	352	146	784
7.	Centrālā tirdzniecības savienība (T. W. L.)		5		6		11
8.	Augstākais SS un policijas vadītājs, būvgrupa (T. W. L.)				34		34
9.	Ārējā komanda, einzacgrupa III		2		32		34
10.	SS darbavieta, Centrālcietums		3	1			4
11.	Mežaparks, Zauers		728	928	904	121	2681
12.	Fp. ³ 15305				10		10
13.	Kleistu muiža				5		5
14.	SS apģērbu kase (T. W. L.)				13		13
15.	K. d. O. ⁴ im T. W. L.		16	10	7	1	34
		12	909	1206	1393	269	3789

¹ A. B. A. – *Armee-Bekleidungs-Amt* – Armijas ietērpa pārvalde.

² T. W. L. – *Truppen-Wirtschafts-Lager* – armijas apgādes noliktava.

³ *Feldpostnummer* – lauka pasta numurs.

⁴ K. d. O. – *Kommandeur der Ordnungspolizei* – Kārtības policijas komandieris.

4. dokuments

II nodaļa, Finances
Geto algu birojs

Rīgā 30.9.1943.
Ludzas ielā 72–2
Telefons 24585

Ģenerālkomisāra kungam Rīgā
II nodaļa, Finances
Valdības padomniekam Dr. Neiendorfa kungam
Rīgā
Smilšu ielā 1

Atsaucoties uz pārrunām ar Jums, vēlos Jums paziņot, ka pēc Darba pārvaldes nodaļas – Ebreju izmantošana datiem geto ebreju skaits 1943. gada 27. septembrī bija 7922 ebreji. Pēc pievienotajiem sarakstiem strādāja

Rīgas pilsētā (gājēju kolonnas) 2371 ebrejs
Kazarmu režīmā..... 3837 ”

Geto algu birojs aprēķina:

- 1) iepriekš minētās gājēju kolonnas
- 2) no kazarmu režīmā esošiem:
 - Bēma akmenslauztuves
 - Vērmahta mītnu pārvaldi
 - Dr. Bēversdorfu.

Par visiem pārējiem kazarmu režīmā esošajiem ebrejiem norēķinās ar pārvaldes kasi tieši.

Bez tam katru mēnesi Algu birojs izraksta rēķinu par 600 RM, kas domātas par pārtiku reihskomisāra darbnīcām. –

Man dienesta kārtībā nav ziņots, kur tiek nodarbināti un kā tiek maksāts šturmbanfireram Zauera kungam Mežaparka koncentrācijas nometnē pakļautajiem ebrejiem.

[Paraksts P. Zībergs]
Geto algu biroja vadītājs

Pielikums: 2 pārskati.

5. dokuments

Rīgā 1943. gada 27. septembrī

Kazarmu režīmā esošo skaits 1943. gada 27. septembrī

Akta nr.	Vienība	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
		vīr.	siev.	vīr.	siev.	
K 3	Reihskomisāra darbnīcas Vaļņu ielā 12, Tel. 28961			39	35	74
K 7	Kūdras raktuves Smārdē	65	62	32	1	160
K 8	“ “ Slokā	7	141	128	21	297
K 10	“ “ Valgundē	8	64	119	0	191
K 11	“ “ Priedainē	27	22	1	0	50
K 12	“ “ Salaspilī	6	54	30	4	94
K 13	“ “ Misā	57	34	5	5	101
K 14	“ “ Skrundā	4	20	59	0	83
K 23	Malkas sagādes komanda A. B. A. ¹ 701/I	6	0	7	0	13
K 25	Malkas sagādes komanda SS lazaretē Maskavas ielā	1	0	1	0	2
K 35	H. B. D. Ziemeļi, Preču ²	90	73	47	7	217
K 42	Kūdras raktuves Olainē	6	57	120	13	196
K 50	Jumpravmuiža (S. D.)	50	31	0	0	81
K 51	Augstākais SS un policijas vadītājs, Saimniecības nodaļa	26	14	0	0	40
K 52	Kūdras raktuves Plocē	20	60	32	11	123
K 54	Apmācības štābs Zušumuižā	14	7	15	1	37
K 56	Rāmavas muiža	0	9	0	0	9
K 59	Bēma akmenslauztuves	24	5	60	1	90
K 60	Kūdras raktuves Kūkās	0	68	0	0	68
K 61	“ “ Slamstē	0	29	0	0	29
K 64	Spilves cementa fabrika	93	17	200	5	315
K 77	Salaspils (S. D.)	1	0	0	0	1
K 103	SS lazarete Sarkankalnā	1	11	35	9	56
K 106	Transporta vienība H. K., 30. iecirknis	0	0	21	0	21
K 109	Kūdras raktuves Aizputē	90	12	60	0	162
	Pārnesums	596	790	1011	113	2510

¹ A. B. A. – *Armee-Bekleidungs-Amt* – Armijas ietēra pārvalde.² Domāta dzelzceļa Preču stacija.

– 2 –

27.9.1943.

Akta nr.	Vienība	Kdr.	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
			vīr.	siev.	vīr.	siev.	
	Pārnesums		596	790	1011	113	2510
K 113	Kara lazarete 2/608, Pārvalde		6	3	–	–	9
K 116	Vērmahta vietējā pārvalde, aresta vieta		13	2	–	–	15
K 117	H. K. P. ³ 641	2	7	6	237	41	293
K 118	SS Arājs (S. D.)		1	–	–	–	1
K 127	Vērmahta mītnu pārvalde Pleskavas ielā 32		–	–	4	–	4
K 128	Tas pats, Ģertrūdes ielā 9		–	–	3	–	3
K 129	Tas pats, Eksporta ielā 3		–	–	2	–	2
K 130	Tas pats, Vaļņu ielā 3		–	–	3	–	3
K 132	Tas pats, Eksporta ielā 4		–	–	2	–	2
K 133	Tas pats, Vācu ordeņa gatvē ⁴ 6		–	–	8	–	8
K 134	Kūdras raktuves Garozē		2	7	62	4	75
K 140	Dr. Bēversdorfs		–	–	2	–	2
K 114	“Lenta”	1	151	102	591	65	910
		3	757	905	1944	228	3837

³ H. K. P. – Heeres-Kraftwagen-Park – Armijas autoparks.

⁴ Agrāk – Zigfrīda Meierovica bulvāris.

6. dokuments

Rīgā 1943. gada 27. septembrī

Gājēju kolonnas, sadalītas grupās: reiha un Latvijas ebreji, vīrieši un sievietes

Nr. p.k.	D. S. nr.	Vienība	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
			vīr.	siev.	vīr.	siev.	
1	22	Gaisa spēku ietērpā pārvalde	11	59	–	1	71
2	24	H. K. P. ¹ 14. uzņēmums, <i>Hitenstrasse</i> ² 3	5	27	3	–	35
3	24a	H. K. P. 14. uzņēmums, Ādolfa Hitlera ielā ³ 137	–	–	1	–	1
4	44	SS Vairogs	27	2	26	–	55
5	50	V. Koperšmits un dēli	–	–	11	–	11
6	68	SS lazarete Maskavas ielā	5	13	16	–	34
7	74	Vērmahta mītnu pārvalde Vaļņu ielā 6	6	5	1	10	22
8	77	Augstākais SS un policijas vadītājs Austrumzemē, Bruņniecības namā	–	–	8	–	8
9	93	Kara lazarete 608, Zobu protētikas nodaļa	–	1	12	–	13
10	112	O. T. ⁴ Operatīvais štābs Ziemeļkrievija	–	1	3	–	4
11	115	Augstākais SS un policijas vadītājs, Dezinfekcija	1	7	20	1	29
12	166 166a	H. V. M.	11	9	4	1	25
13	227	Kara lazarete 4/608, Zelļu ielā	10	10	–	–	20
14	253	O. T. lazarete	–	4	–	–	4
15	266	Zenītlieģabalu remontdarbnīca	12	12	24	1	49
16	304	“Krawe” darbnīcas vads 107/1	17	4	–	–	21
17	365	1. pilsētas lazaretēs nodaļa Torņu ielā 4	–	–	5	2	7
18	390	“Volkswagen” galvenā darbnīca	6	–	–	–	6
19	406	Atuotošanas iestāde	1	11	–	–	12
20	415	Reihskomisāra autodarbnīca	23	3	–	–	26
Pārnesums			135	157	145	16	453

¹ H. K. P. – *Heeres-Kraftwagen-Park* – Armijas autoparks.

² Šķiet, ka oriģinālā ieviesusies kļūda. Pareizi – *Hirtenstrasse*, latv. Ganu iela.

³ Agrākā Brīvības iela.

⁴ O. T. – *Organisation Todt* – Tota organizācija.

27.9.1943.

Nr. p.k.	D. S. nr.	Vienība	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
			vīr.	siev.	vīr.	siev.	
		Pārnesums:	135	157	145	16	453
21	418) 418d)	SS iestāde	16	1	2	–	19
22	425	O. T. Ūnijas ielā	52	–	–	–	52
23	434	H. K. P. 568	5	1	–	–	6
24	452	K-uzņēmums 11 Bastert, Ādolfa Hitlera ielā 129	–	2	–	–	2
25	453	K-uzņēmums, Kačmareks	2	–	–	–	2
26	455	“Adam Opel” akciju sabiedrība	–	6	–	–	6
27	459	“Daimler-Benz”	–	10	–	–	10
28	491	H. V. L., Aug. Achterstrasse ⁵	33	2	–	–	35
29	533	“Meteors”	6	50	3	–	59
30	601	Ķīmiskā fabrika Auniņš	–	3	–	–	3
31	621	levainoto mītne	1	5	–	–	6
32		A. B. A., 6. nodaļa	197	532	178	24	931
33	183	Ģenerālkomisāra darbnīcas	116	443	170	58	787
			563	1212	498	98	2371

⁵ Nav pārdēvēto Rīgas ielu sarakstā.

7. dokuments

Ģenerālkomisārs Rīgā

II nodaļa, Finances
Īpašumu pārvalde
Geto algu birojs

Rīgā 23.11.43.
Ludzas ielā 72–2
Telefons: 24585

Ģenerālkomisāra kungam Rīgā
II nodaļa, Finances, Īpašumu pārvalde
Virsinpektora Rauha kungam
Rīgā
Smilšu ielā 1

Ziņojums

1943. gada septembra mēnesī Geto algu birojs ir izrakstījis 70 algu rēķinus par kopējo summu 131 807,48 RM, kas nosūtītas pārvaldes kasei.

Līdz 16.11.43. g. algu birojs ir izrakstījis 14 algu rēķinus par 1943. gada oktobri par summu 11 896,14 RM. Vēl par oktobra mēnesi nav nokārtoti norēķini par 64 gājēju kolonnām un pēkšņa izsaukuma darba komandām, kuri vēl ir apstrādāšanā.

Sakarā ar aizliegumu atstāt geto teritoriju un visu ebreju darbaspēka nodošanu Mežaparka koncentrācijas nometnei atskaites par minētajām 64 darba vienībām nav ienākušas. Man tagad rakstiski un telefoniski jānopūlas, lai no iestādēm un vienībām saņemtu ziņas par stundu skaitu un tarifu grupām. Tāpēc šajā mēnesī rēķina sastādīšana ieilgs.

No Geto algu biroja tiek aprēķinātas šādas kazarmu režīma vietas:

- 1) Bēma akmenslauztuves
- 2) Vērmahta mītņu pārvalde
- 3) Dr. Bēversdorfs.

No pievienotā saraksta ir redzams, cik ebreju 1943. gada 15. novembrī bija kazarmu režīmā un cik daudz 1943. gada oktobrī bija iesaistīti gājēju kolonnās un pēkšņa izsaukuma darba komandās.

Algu biroja vadītājs
[paraksts P. Zībergs]

Pielikumi: 2 pārskati.

8. dokuments

Kazarmu režīmā esošo ebreju skaits 1943. gada 15. novembrī

Akts	Nr.	Vienība	Reiha ebreji		Latvijas ebreji		Kopā
			vīr.	siev.	vīr.	siev.	
K	3	Reihskomisāra darbnīcas Vaļņu ielā 12			39	35	74
K	50	Jumpravmuiža	50	31			81
K	51	Augstākais SS un policijas vadītājs, Saimniecības nodaļa	14	7			21
K	56	Rāmava			9		9
K	59	Bēma akmenslauztuves	22	5	59	1	87
K	113	Kara lazarete 2/608			6	3	9
K	116	Vērmahta vietējā komandantūra, Cietums			13	2	15
K	127	Vērmahta mītņu pārvalde Pleskavas ielā 32			4		4
K	128	Tas pats, Ģertrūdes ielā 32			3		3
K	129	Tas pats, Eksporta ielā 3			2		2
K	130	Tas pats, Vaļņu ielā 3			3		3
K	131	Tas pats, Eksporta ielā 4			2		2
K	133	Tas pats, Vācu ordeņa gatvē 6			8		8
K	140	Tas pats, Dr. Bēverdorfs			2		2
			86	52	141	41	320

9. dokuments

Ģenerālkomisārs Rīgā

II nodaļa, Finances

Geto algu birojs

Rīgā 19.11.1943.

Ludzas ielā 72

Telefons: 24585

Izvilks no kontroles grāmatas par gājēju kolonnām un pēkšņa izsaukuma darba komandām, kuras 1943. gada oktobrī izlaistas no geto darbā, ieskaitot ģenerālkomisāra darbnīcās nodarbinātos ebrejus

	Vīrieši	Sievietes	Kopskaitis
1.	1145	1399	2544
2.	1197	1395	2592
3.	348	535	883
4.	1145	1414	2559
5.	1195	1434	2629
7.	970	1213	2183
8.	984	1210	2194
9.	923	1151	2074
10.	223	418	641
11.	893	1175	2068
12.	950	1289	2239
13.	972	1358	2330
14.	976	1425	2401
15.	975	1484	2459
16.	960	1492	2452
17.	—	—	—
18.	1030	1688	2718
19.	1040	1632	2672
20.	1026	1719	2745
21.	1036	1678	2714
22.	1100	1673	2773
23.	1125	1678	2803
24.	—	—	—
25.	1147	1695	2842
26.	1169	1670	2839
27.	1161	1620	2781
28.	1140	1597	2737
29.	750	1485	2235
30.	—	—	—
31.	270	541	811

Šie skaitļi ņemti no Darba pārvaldes nodaļas par ebreju nodarbinātību.

In diesem Band werden 9 Dokumente veröffentlicht, die den Einsatz jüdischer Arbeitskräfte Ende 1943 in Lettland widerspiegeln. In dieser Zeit wurde das Rigaer Getto liquidiert und alle Juden in das neugegründete Konzentrationslager "Kaiserwald" umgesiedelt. Die Originaldokumente befinden sich im Bundesarchiv in Berlin (R 92/865).

<u>Einnahmen des Lohnbüros im Ghetto.</u>		
J u n i	1943	472.482,-- RM
J u l i	"	303.061,-- "
A u g u s t		ca. 220.000,-- "

Abschrift

Rīga, den 16. September 1943.

Stand der Ksernierten und Altkasernierten vom 15. September 1943,

A l t k a s e r n i e r t e

Lfd. Nr.	E i n h e i t	Kdr.	R. Juden		L. Juden		insges.
			M.	Fr.	M.	Fr.	
1.	Torf		275	625	646	60	1606
2.	Werkstätten des Reiko				39	35	74
3.	H.B.D.Nord		90	73	47	7	217
4.	S.S.P.				50		50
5.	Jungfernhof		50	31			81
6.	HöH.SS u. Pol. Führer		26	14			40
7.	Suschenhof		51	9	24	1	85
8.	Gut Ramava				9		9
9.	Steinbruch Böhm		24	5	60	1	90
10.	Zementfabrik Spilve		93	17	200	5	315
11.	SS Lazarett Rothenburg		2	18	46	14	80
12.	H.K.P. Fahrbereitschaft				21		21
13.	Kriegslazarett				13	6	19
14.	Lenta	2	156	101	607	61	927
15.	Wehrmachts-Ortskommandantur Haftanstalt				13	2	15
16.	K.P.O.	2	7	6	237	40	292
17.	Johan Dombrowski				15	4	19
18.	Wehrm. Quartierämter				22		22
19.	Dr. Bewersdorff				2		2
		4	774	908	2042	236	3964

bis 18.9.

Abšchrift

Rīga, den 16. September 1943.

Stand der Neukasernierten am 15. September 1943.

Lfd. Nr.	Einheit	Kdr.	R. Juden		L. Juden		insges.	
			M.	Fr.	M.	Fr.		
1.	A.B.A. Holzkommando				5		5	
2.	SS-Lazarett Moskaustr		1		1	1	3	
3.	Teillazarett Kaiserwald			6			6	
4.	Salaspils		1				1	
5.	T.W.L.		41	99	24		164	
6.	Flugplatz Spilve	12	112	162	352	146	784	
7.	Zentr. Handelsges. (T.W.L.)		5		6		11	
	Höh. SS u. Pol. Führer B ₂ zug / TWL)				34		34	
9.	Aussenkdo. Einsatzgruppe III ...		2		32		34	
10.	SS Dienststelle, Zentralgefängnis		3	1			4	
11.	Kaiserwald Sauer		728	928	904	121	2681	
12.	Fp. 15305				10		10	
13.	Kleistenhof				5		5	
14.	SS-Kleiderkasse (T.W.L.)				13		13	
15.	K.d.O. im T.W.L.		16	10	7	1	34	
			12	909	1206	1393	269	3789

Abt. II Fin.
Lohnbüro im Ghetto

30.9.1943.
Ludzasstr. 72-2
Ruf 24585

An den
Herrn Generalkommissar in Riga
Abt. II Fin.
z. Hd. von Herrn Reg. Rat Dr. Nequendorff
R i g a
Sandstr. 1

Ich nehme Bezug auf die mit Ihnen gehabte Rücksprache und teile Ihnen mit, dass laut Register der Arbeitsverwaltung -Abteilung Judeneinsatz- der Stand der Ghettoinsassen am 27. September 1943 7.922 Juden betrug. Hiervon arbeiten laut beiliegenden Aufstellungen

in der Stadt Riga (Marschkolonnen)	2.371 Juden
Kasernierte	3.837 "

Vom Lohnbüro im Ghetto werden berechnet:

- 1) Die oben bezeichneten Marschkolonnen
- 2) Von den Kasernierten:
Steinbruch Böhm
Wehrmacht-Quartieramt
Dr. Bewersdorff.

Alle übrigen kasernierten Juden werden direkt mit der Amtskasse verrechnet.

Darüber hinaus stellt das Lohnbüro allmonatlich eine Rechnung über 600 RM für Verpflegung an die Werkstätten des Reichskommissars aus. -- Amtlich ist mir nicht bekannt, wo die bei Herrn Sturmabführer Sauer im Konzentrationslager Kaiserwald sich befindlichen Juden beschäftigt werden und wo hierfür bezahlt wird.

Leiter des Lohnbüros im Ghetto

Anlage: 2 Aufstellungen

Rīga, den 27. September 1943.

Stand der Kasernierten am 27. September 1943.

Akt. Nr.	E i n h e i t	R.-Juden		L.-Juden		Insgesamt -
		H.	Fr.	M.	Fr.	
K 3	Werkstätten des Reichskommissars, Wallstr.12, Tel.28961			39	35	74
K 7	Torfindustrie Swarden	65	62	32	1	160
K 8	" Schlock	7	141	128	21	297
K 10	" Wolgunde	8	64	119	0	191
K 11	" Friedaine	27	22	1	0	50
K 12	" Salaspils	6	54	30	4	94
K 13	" Missa	57	34	5	5	101
K 14	" Skrudnen	4	20	59	0	83
K 23	Holzkommando A.B.A.701/I	6	0	7	0	13
K 25	" SS-Lazarett Moskauerstrasse	1	0	2	0	2
K 35	H.B.D.Nörd, Precu	90	73	47	7	217
K 42	Torfindustrie Olaine	6	57	120	13	196
K 50	Jungfernhof (S.D.)	50	31	0	0	81
K 51	Höh.SS u. Pol.Führer, Abtlg. Wirtschaft	26	14	0	0	40
K 52	Torfindustrie Plotzen	20	60	32	11	123
K 54	Ausbildungsstab Suschenhof	14	7	15	1	37
K 56	Gut Ramava	0	9	0	0	9
K 59	<u>Steinbruch Böhm</u>	24	5	60	1	90
K 60	Torfindustrie Kukaas	0	68	0	0	68
K 61	" Slanste	0	29	0	0	29
K 64	Zementfabrik Spilve	93	17	200	5	315
K 87	Salaspils (S.D.)	1	0	0	0	1
K 103	SS-Lazarett Rothenberg	1	11	35	9	56
K 106	Fahrbereitschaft H.K. Bezirk XXX	0	0	21	0	21
K 109	Torfindustrie Hasenpoth	90	12	60	0	162
Uebertag		596	790	1011	113	2510

- 2 -

27.9.1943

Akt, Nr.	E i n h e i t	Kdr.	R.-Juden		L.-Juden		Insgesamt
			M.	Fr.	M.	Fr.	
	Uebertrag:		596	790	1011	113	2510
K.115	Kriegslazarett 2/608 Verwaltung		6	3	-	-	9
K 116	Wehrmacht-Ortskommandantur Haftanstalt		13	2	-	-	15
K 117	H.K.P. 641	2	7	6	237	41	293
K 118	SS Arays (S.D.)		1	-	-	-	1
K 127	Wehrmacht-Quartieramt Pleskanstr.32		-	-	4	-	4
K 128	dto. Gerturdenstr.9		-	-	3	-	3
K 129	dto. Exportstr. 3		-	-	2	-	2
K 130	dto. Wallstr, 3		-	-	3	-	3
132	dto. Exportstr.4		-	-	2	-	2
K 133	dto. Deutschordensring 6		-	-	8	-	8
K 134	Wollindustrie Garose		2	7	62b	4	75
K 140	Dr.Bewersdorff		-	-	2	-	2
K 114	Lenta	1	151	102*	591	65	910
		3	757	905	1944	228	3837

Rīga, den 27.September 1943.							
Marschkolonnen, getrennt nach Reichsjuden und Lettischen Männern und Frauen							
Lfd. Nr.	D.S. Nr.	E i n h e i t	R.-Juden		L.-Juden		Insgesamt
			M.	Fr.	M.	Fr.	
1	22	Feldbekleidungsamt der Luftwaffe	11	59	-	1	71
2	24	H.K.P.Werk 14, Hitenstr.3	5	27	3	-	35
3	24a	H.K.P.Werk 14, Ad.Hitler- str.137	-	-	1	-	1
4	44	SS-Vairogs	27	2	26	-	55
5	50	W.Kopperschmidt u.Söhne	-	-	11	-	11
6	68	SS-Lazarett Moskauerstr,	5	13	16	-	34
7	74	Wehrmacht-Quartieramt, Wallstr.6	6	5	1	10	22
8	77	HöH.SS-u.Pol.Führer Ostland Ritterhaus	-	-	8	-	8
9	93	Zahnprothet.Abtlg.des Kriegs- lazarett 608	-	1	12	-	13
10	112	O.T.Einsatzstab Gruppe Russland-Nord	-	1	3	-	4
11	115	HöH.SS- u.Pol.Führer Entwe- sund	1	7	20	1	29
12	166 166a	H.V.M.	11	9	4	1	25
13	227	Kriegslazarett 4/608 Gesellenstr,	10	10	-	-	20
14	253	O.T.Lazarett	-	4	-	-	4
15	266	Flakbeute-Instandsetzungs- werkstatt	12	12	24	1	49
16	304	Krawe-Werkstattzug 107/1	17	4	-	-	21
17	365	Teillaz. I.Städt.Kranken- haus, Turmstr.4	-	-	5	2	7
18	390	Volkswagenhauptwerkstatt	6	-	-	-	6
19	406	Entlausungsanstalt	1	11	-	-	12
20	415	Reichskommissar Werkstelle Autowerkstatt	23	3	-	-	26
Uebertrag			135	157	145	16	453

		27.9.1943					
Lfd. Nr.	D.S. Nr.	E i n h e i t	R.-Juden		L.-Juden		Insgesamt
			M.	Fr.	M.	Fr.	
Uebertrag:			135	157	145	16	453
21	418) 418d)	SS-Dienststelle	16	1	2	-	19
22	425	O.T.Unionstrasse	52	-	-	-	52
23	434	H.K.P.568	5	1	-	-	6
24	452	K-Werk 11 Bastert, Ad.Hitlerstr.129	-	2	-	-	2
25	453	K-Werk Katschmarek	2	-	-	-	2
26	455	Adam Opel A.G.	-	6	-	-	6
27	459	Daimler-Benz	-	10	-	-	10
28	491	H.V.L., Aug.Achterstr.	33	2	-	-	35
29	533	Meteor	6	50	3	-	59
30	601	Chem.Fabrik Auninsch	-	3	-	-	3
31	621	Versehrtenheim	1	5	-	-	6
32		A.B.A. in 6 Abteilungen	197	532	178	24	931
33	183	Werkstätten des General- kommissars	116	443	170	58	787
			563	1212	498	98	2371
=====							

Der Generalkommissar in Riga

Abtl. II Fin
Vermögensverw.
Lohnbüro im Ghetto.

Riga, d.23.11.43
Ludzasstr. 72-2
Ruf 24585

An den
Herrn Generalkommissar in Riga
Abtl. II Fin. Vermögensverwaltung
z.H. von Herrn O.Insp. R a u c h.
R i g a
Sandstr. 1.

B e r i c h t.

Riga
20. Dec 1943
No 1017

Im Monat September 1943 wurden durch das Lohnbüro im Ghetto 70 Lohnrechnungen über eine Summe von RM. 131 807,48 ausgestellt und an die Amtskasse übersandt.

Bis zum 16.11.43 hat das Lohnbüro 14 Lohnrechnungen über eine Summe von RM. 11 896,14 für den Monat Oktober 1943 ausgestellt. Es stehen noch die Abrechnungen von 64 Marschkolonnen und Sprungkommandos für den Monat Oktober offen, die noch in Bearbeitung sind.

Wegen der Ausmarschsperrre aus dem Ghetto und der Abgabe sämtlicher jüdischer Arbeitskräfte nach dem Konzentrationslager Kaiserwald sind die Nachweise von den oben erwähnten 64 Einheiten nicht eingegangen. Ich muss mich daher jetzt schriftlich und telefonisch bemühen, die Daten über Stundenzahl und Tarifgruppen von den Dienststellen und Einheiten zu erhalten. Deswegen wird die Ausstellung der Rechnungen in diesem Monat etwas länger dauern.

Vom Lohnbüro im Ghetto werden folgende Kasernierungen berechnet:
1) Steinbruch Böhm
2) Wehrmacht-Quartieramt
3) Dr. Bewersdorff.

Aus den beigelegten Verzeichnissen ist zu ersehen, wieviel Juden am 15.11.43 kaserniert waren und wieviele im Monat Oktober 43 in Marschkolonnen und Sprungkommandos herausgegangen sind.

Der Leiter des Lohnbüros.

Anlage: 2 Aufstellungen.

P. Liders 258 9

Stand der Kasernierten vom 15. November 1943

Akt.	Nr.	E i n h e i t	R. Juden		L. Juden		Insgesamt
			M.	Fr.	M.	Fr.	
K	3	Werkstätten d. Reichskomm. Wallstr. 12			39	35	74
K	50	Jungfernhof	50	31			81
K	51	Höh. SS.u. Pol. Führer Abtl. Wirtschaft	14	7			21
K	56	Ramava		9			9
K.	59	Steinbruch Böhm	22	5	59	1	87
K	113	Kriegslazarett 2/608			6	3	9
K	116	Wehrm. Ortskdtr. Haftanstalt			13	2	15
K	127	Wehrm. Quartieramt Pleskauerstr. 32			4		4
K	128	dtö. Gertrudenstr. 32			3		3
K	129	dto. Exportstr. 3			2		2
K	130	dto. Wallstr. 3			3		3
K	131	dto. Exportstr. 4			2		2
K	133	dto. Deutschordensring 6			8		8
K	140	dto. Dr. Bowersdorff			2		2
			86	52	141	41	320

Der Generalkommissar in Riga

Abtl. II Fin.
Lohnbüro Ghetto

Riga, d. 19.11. 1943
Ludzasstr. 72
Ruf:24585

Auszug aus dem Kontrollbuch über die in Marschkolonnen und
Sprungkommandos im Monat Oktober 1943 herausgegangenen einschl.
der in den Werkstätten des Generalkommissars beschäftigt gewesenen
Juden

	Männer	Frauen	Gesamtsumme
1.	1145	1399	2544
2.	1197	1395	2592
3.	348	535	883
4.	1145	1414	2559
5.	1195	1434	2629
7.	970	1213	2183
8.	984	1210	2194
9.	923	1151	2074
10.	223	418	641
11.	893	1175	2068
12.	950	1289	2239
13.	972	1358	2330
14.	976	1425	2401
15.	975	1484	2459
16.	960	1492	2452
17.	--	--	--
18.	1030	1688	2718
19.	1040	1632	2672
20.	1026	1719	2745
21.	1036	1678	2714
22.	1100	1673	2773
23.	1125	1678	2803
24.	--	--	--
25.	1147	1695	2842
26.	1169	1670	2839
27.	1161	1620	2781
28.	1140	1697	2737
29.	750	1485	2235
30.	--	--	--
31.	270	541	811

Obengenannte Daten bekam ich von der Arbeitsverwaltung
Judeneinsatz.

**NOVADPĒTNIEKU
VĀKUMS**

**COMPILATION BY INVESTIGATORS
OF THE LOCAL HISTORY**

Josifs Ročko

No Daugavpils holokausta vēstures

*Mana tēva Geršona Ročko piemiņai,
kas izcieta mocekļa ceļu no Daugavpils
geto līdz Štuthofas noņemnes
krematorijas vārtiem un izdzīvoja.*

Daugavpils ebreju traģēdijai Otrā pasaules kara gados veltīti daudzi pētījumi. Vispirms jāatzīmē Z. Jakuba darbs “Tajās dienās”¹ (“*В те дни*”), kurā vispusīgi aplūkoti notikumi Daugavpils geto. B. Volkoviča pētījumā detalizēti analizēta bijušā geto ieslodzītā Sidneja Aivena grāmata “Cik tumšas debesis: 1400 dienas nacistiskā terora spīlēs” (“*Как темны небеса: 1400 дней в клещях нацистского режима*”).² Vēsturnieka A. Ezergaiļa monogrāfijā ebreju traģēdija tiek skatīta, galvenokārt izmantojot dokumentus, nacistu rakstītās atskaites, kā arī tiesu procesu materiālus.³ Izraēlā ivritā izdota bijušā geto ieslodzītā Haima Kuricka grāmata “Pārciest un pastāstīt”.⁴ Lielbritānijā un ASV publicēts angļu vēsturnieka Dž. Sveina darbs “Starp Hitleru un Staļinu. Šķiru un rasu cīņa pie Daugavas 1940–46”.⁵ Šīs grāmatas trijās nodaļās vēstīts par Daugavpili vācu okupācijas laikā, viena nodaļa – “Genocīds” (“*Genocid*”) atvēlēta tieši holokausta izpētei.

Daugavpils ebreju traģēdija sākās jau pirms geto izveides, turpinājās pēc tā likvidēšanas un pat pēc kara beigām – tas aktualizēts J. Ročko rakstā,⁶ un šajā pētījumā autors cenšas paskatīties uz holokaustu ar “svešām” acīm. No 2002. gada līdz 2006. gadam tika aptaujāts ap 100 vecāka gadagājuma cilvēku Latgalē. Tie ir poļi, krievi, latvieši, kas bijuši ebreju kaimiņi. Tika intervēts arī vairāk nekā 10 ebreju, kas pieredzējuši padomju varas laiku, tāpat arī kādreizējie geto ieslodzītie. Viņu atmiņās atkārtojas daudzi fakti, kas tādējādi dod iespēju pārlicināties par notikušā patiesumu. Mutvārdu vēstures materiālu salīdzinājums ar arhīvu dokumentiem ļauj noteikt un atlasīt nozīmīgākos datus. Jāpiebilst, ka daži ebreju traģēdijas aculiecinieki nevēlējās stāstīt par pagātnes notikumiem, to motivējot ar bailēm, nevēlēšanos saistīties ar ebrejiem. Citas grupas liecinieku motivācija (tie dalījās atmiņās) bija līdzjūtība pret ebrejiem, kā arī protesta izteikšanas forma savam tagadējam stāvoklim. Savāktais materiāls ir mutvārdu vēstures

avots par cittautiešu reakciju uz holokaustu tā, kā tas saglabājies aptaujāto atmiņā, vai arī tā, kā viņi tagad vēlas redzēt savu toreizējo attieksmi pret nelaimē nonākušajiem līdzilvēkiem. Cilvēkiem ir ļoti grūti izturēties kritiski pret savu pagātni, tāpēc jāpieņem, ka daļa respondentu atmiņu ir t.s. pseidoreminiscence – cilvēks bieži vien atceras to, kas uzlabo viņa paštēlu. Droši vien respondenti snieguši arī ne mazums gluži aplamu pagātnes notikumu interpretāciju. Arī tās būtu interesantas, jo atspoguļo zināmā sabiedrības daļā valdošos mītus par ebrejiem.

Protams, var jautāt, vai cilvēks spēj atcerēties to, kas norisinājies pirms vairāk nekā sešdesmit gadiem. Respondenti, kas dzīvojuši blakus ebrejiem, jutuši tiem līdzīgu un mēģinājuši palīdzēt, atbild: “Kā lai to aizmirst! Viņi taču bija mūsu kaimiņi.” Tie, kas piedzīvoja ebreju vajāšanu, redzēja kaimiņu bojāeju, to nevar aizmirst. Daži aptaujātie bija ebreju radnieki vai jauktu ģimeņu locekļi. Viņus arī skāra holokausts. Pat attāla līdzība ebrejam nacistu okupācijas laikā bija bīstama.

Šis pētījums sastāv no trim daļām: pirmkārt, holokausta liecinieku atmiņas, kas nebija ebreji; otrkārt, Daugavpils geto bijušo ieslodzīto atmiņas; treškārt, aprakstīti nesen uzzināti ebreju glābšanas gadījumi, kurus pētījis autors; starp tiem glābšanās, pieņemot kristietību.

1935. gadā Daugavpilī dzīvoja 11 106 ebreji jeb 24,6 procenti pilsētas iedzīvotāju. Aptaujātie ebrejus vairāk atceras kā nelielu veikaliņu īpašniekus, kas nekad neatteica iedot preces uz parāda, kā arī prasmīgus amatniekus. Ebreji tika uzskatīti par bagātiem ļaudīm. Tā, piemēram, V. Novickis atzīmē: “Ebrejiem bija daudz zelta.” A. Kursišs no Mežciema saviem tuviniekiem ebrejus minēja kā paraugu: “Paskatieties, kā ebreji strādā, viņi nedzer un rūpējas par bērnu izglītošanu.”

Ar sirsnību bodīšu īpašniekus atceras A. Kozlovs; viņš stāsta, ka ebreji devuši darbu citu tautību pārstāvjiem: “Mēs visi bijām saistīti ar ebrejiem. Ja tu kaut ko nozagi ebreju tirgotājam, tad zini, ka darbu pie viņa vairs nedabūsi. Reizēm, lai pārbaudītu jaunā pārdevēja godīgumu, saimnieks nemanot kasē ielika lieku monētu.”

Ebreji bija kaimiņi ne tikai pilsētas centrā, bet arī nomalēs. Turīgie ebreji trēja vasarnīcas Mežciemā (Poguļankā), turpat arī savus pienākumus pildīja miesnieks. Ebreji trēja istabu lūgšanām pie Ādama Kursiša Magoņu ielā. Vasarnieku un saimnieku bērni lasīja ogas un sēnes, dziedādami ebreju dziesmas.

“Piektdienās ebreji lūdza iedegt sveces, bet māte man teica: “Neej pie ebrejiem. Viņi ķer bērnus, sadur tos un asinīs jauc macu.” Ebrejus nemīlēja: viņi bija uzņēmīgi, neviens nesēdēja, rokas klēpī salicis, dzīvoja pieticīgi, taču bērni mācījās skolā” (N. Sultanovas atmiņas). Saprotams, ka ebreji asinis neizmanto, tomēr aizspriedumi attieksmē pret ebrejiem ir raksturīgi joprojām.

Ebreju un neebreju attiecības parasti tiek raksturotas šādi: “Dzīvoja draudzīgi” (B. Pētersones atmiņas). Ebreji nereti aizdeva naudu, palīdzēja ar padomu. Kā at-

ceras J. Jonāns, viņa kaimiņš esot teicis: “Droši kārtu lietas ar ebrejiem, viņi nekad nepievils.” Daudzi respondenti apgalvoja, ka līdz karam antisemitisma neesot bijis. Tai pašā laikā aptaujātie atzīmē pretrunīgus faktus. Tā, piemēram, Vidzemes un Šuņu ielā atradās divas sinagogas. Bieži vien lūgšanu laikā puisiļi esot rukšķējuši un klaigājuši. Ebreji dusmojušies un sākuši lūgšanu no jauna (E. Odiņeca atmiņas). Kā vērtēt šo zēnu rīcību – kā huligānismu vai antisemitismu? Uz Jelgavas ielas sinagogas durvīm puikas – antisemīti zīmēja cūku vieplūsus. Par īpaši drosmīgu rīcību tika uzskatīta bedres izrakšana ebreju kapos, kuru piepildīja ar atkritumiem un pārklāja ar koku zariem. Ebreji, nākot uz kapsētu, tajā iekrita. Jaunajā Forštātē izcēlās kautiņi starp ebreju un neebreju zēniem. V. Glagoļevs domā, ka “puisiļus uzskūdīja vecāki: “Ko jūs padodaties žīdiem?””. Viņš arī atceras, ka ebreji centās neapmeklēt Jaunās Forštates tirgu, kad Lieldienās vecticībnieki tur ripināja olas. Analizējot respondentu atmiņas par antisemitisma gadījumiem, atklājas specifiska īpatnība – pareizticīgie antisemitismā vaino vecticībniekus, tie – latviešus un poļus, poļi – vecticībniekus. “Poļi nekad ebrejus nesita,” apliecina A. Plečkina. Poļu teiktais nav jāuztver tieši, tos ietekmēja vietējo nacionālistu un vācu nacistu pret viņiem vērstās vajāšanas. Aptaujātie poļi ne reizi vien stāstīja, ka okupanti viņiem draudējuši: “Iznīcināsim ebrejus, čigānus, komunistus, tad ķersimies pie jums.” Autora skatījumā šī iemesla dēļ poļi ir snieguši daudz vērtīgu liecību par ebreju dzīvi, mēģinājumiem nelaimīgajiem palīdzēt, jūdu kristīšanu. Vajātie jūt līdzī vajātajiem. Okupācijas laikā daži poļi kļuva par aktīviem kolaboracionistiem. Ebreji poļu antisemitismu vēsturiski saista ar katoļu Baznīcu. “Zini, katrs sevi cienošs polis sirdī kaut nedaudz ir antisemīts,” vai nu jokojot, vai nopietni atzīmējis A. Romanovskis.

Padomju varas nodibināšana 1940. gada vasarā tiek vērtēta dažādi. “Tomēr bija jautri: uz ielām “grieza kino”, cilvēki dziedāja un dejoja, bet galvenokārt viņi bija nabadzīgi ļaudis.” Vedējs Zjama D., kurš dzīvoja pagrabā, teica: “Lūk, atnāks mūsu brāļi, mēs parādīsim buržujiem.” Pēc padomju varas nodibināšanās viņam jautāja: “Nu kas, Zjamke, kā brāļi?” Lielais nabags nopūzdamies atbildēja: “Ne šos brāļus es gaidīju.”

“Cilvēki pulcējās pie tilta pār Daugavu. Sarkanā armija devās no Grīvas caur pilsētu uz Vecstropu pusi,” atceras notikumu aculiecinieks J. Šteimans. “Brīnījāties, ka karavīru vidū ir sievietes. Karaspēku satika ne vairāk kā 300 cilvēku. Dažiem līdzī bija ziedi. Starp sagaidītājiem bija daudz ziņkārīgo, kā arī ebreju sociāldemokrāti, komunisti – to pilsētā nebija vairāk par 20. Brauca tanki, kavalērija. Kolonna neapstājās, tāpēc uz tankiem neviens nerāpās. Boriss Averbuhs, turīga veikala īpašnieka dēls, un viņa draugi uz finiera plakātiem bija uzrakstījuši: “Lai dzīvo Latvijas tautas valdība!”, “Lai dzīvo Sarkanā armija!”. Latvijas KP CK loceklis (vēlāk arī Saeimas deputāts) F. Fridmans ar biedru grupu devās cietuma virzienā. Viņi klaigāja, sveicinot ieslodzītos. Sagaidītāju vidū bija arī privātās drēbēs ģērbti cilvēki, kuri fotografēja notiekošo. Strādnieki centās viņiem

fotoparārtus atņemt. Daži sagaidītāji kopā ar karavīriem devās uz Vecstropu pusi; viņi nenakšņoja mājās, jo baidījās, ka tiks arestēti. Nākamās dienas rītā daži aktivisti tika apcietināti, bet drīz vien tos atbrīvoja.”

Kā vērtēt jaunās varas sagaidīšanu? No jurisprudences viedokļa raugoties, šie ļaudis bija likumpārkāpēji, jo sagaidīja nelikumīgas varas pārstāvjus. Sakarā ar PSRS 1940. gada 16. jūnija ultimātu K. Ulmanis bija spiests pieļaut Sarkanās armijas neierobežotā karaspēka ienākšanu visos Latvijas novados. Komunisti un sociāldemokrāti K. Ulmaņa režīmu uzskatīja par nelikumīgu, jo tika aizliegta partiju darbība, liegtas pamatbrīvības, atlaista Saeima. Sociāldemokrāti, bezdarbnieki arī atbalstīja jauno varu, taču vēlāk nacisti ar viņiem neizrēķinājās tā kā ar ebrejiem. J. Šteimans norāda, ka “latvieši psiholoģiski nepieņēma padomju varu. Viņi pārāk ilgi gaidīja savu valsti un pārāk ātri to zaudēja.” Ebreji cerēja, ka jaunā vara tos pasargās no nacisma.

Padomju vara pilsētā noturējās vienu gadu un deviņas dienas. “Mūsu kaimiņiem” tas bija pretrunīgs laiks – cerības un vilšanās, okupācija un deportācija. Palikušos ebrejus gaidīja evakuācija, jauna okupācija un holokausts.

Kara pirmajās dienās parādījās bēgļi no Lietuvas, starp tiem ebreji. No pilsētas esot paspējis evakuēties ap 2000 ebreju.⁷ Taču līdz Krievijai visi netika. Bieži vien vilcieni nokļuva apšaudēs, daļa evakuēto gāja bojā bombardēšanas laikā. Bēgļus, kas gāja uz Krāslavas pusi, apturēja vācu desants un vietējie kolaboracionisti un aizgādāja atpakaļ uz Daugavpili. Turklāt kara pirmajās dienās padomju varas instances slēdza iepriekšējo Latvijas–PSRS robežu.⁸ “Cilvēki krievu formās pie robežas bēgļiem lika doties atpakaļ. Viss esot mierīgi, vācieši apturēti. Mēs atgriezāmies Dagdā, kur jau bija vācieši.” Tā I. Hurins nepaspēja evakuēties un drīz vien nonāca geto. Līdzīgs liktenis gaidīja arī Lejas Lesinas ģimēni. A. Rozenko atceras, ka viņi bēguši no pilsētas automašīnā. Ceļā viņiem pievienojies padomju virsnieks. Maltā dokumentu pārbaudē noskaidrots, ka tas ir vācu diversants.

Taču nelaimīgos gaidīja briesmas. Tā, piemēram, kāda ģimene (vīrs, sieva, apmēram septiņus gadus vecs puisēns) nokļuva līdz Stropicu ciemam (pagrieziens uz Križiem). “Pārgurušie ebreji ienāca atpūsties Nauma un Feodosijas Ivanovu mājā,” stāsta A. Ivanovs. Par nelaimi, viņus ieraudzījis bijušais aizsargs, saukts Bukaška. Viņš ielauzās mājās un, piedraudot saimniekiem, izveda bēgļus pļavā. Nošāva vīrieti. Sieviete slepkavam atdeva kaut kādu saini. Bijušais aizsargs nošāva gan sievieti, gan zēnu.

Daudzi ebreji nezināja, kā rīkoties, īpaši smagi bija slimajiem un gados vecākiem. M. Antikolam tēvs deva padomu: “Dēliņ, bēdz. Padomes mūs iznīcina morāli, bet nacisti – fiziski. Jaunajiem vajag bēgt, jaunajiem galvenais – dzīve, vecajiem – dvēsele.”

1941. gada 26. jūnijā vācieši pilsētu okupēja. Pilsētā uzliesmoja ugunsgrēki. Kā stāstīja mans tēvs Geršons Ročko, Gajoks, kur bija pārsvarā koka mājas, nodega pilnīgi. Bija degbumbu tiešs trāpījums. Spēcīgajā vējā no Daugavas puses uguns kļuva vēl spēcīgāka. Iedzīvotāji (V. Cikunovs u.c.) teica, ka no šī rajona varēja izklūt ar lielām grūtībām. Uguns plostījās arī citos pilsētas rajonos. "Ceturtdien ap 100 cilvēku sēdēja pie Borisoglebskas katedrāles. Dega nami Raiņa un Šosejas ielā. Runāja, ka aizdedzinājuši ebreji, bet viņi arī bija cietušie vidū" (S. Kudiņa atmiņas). "Ebreji paši aizdedzināja savas mājas tagadējā Dzelzceļnieku parka apvidū," autoru centās pārliecināt respondents P. Karpovs. Nacistu propaganda vainoja ebrejus.⁹ Tā bija daļa no okupantu plāna, lai sakūdtu iedzīvotājus pret ebrejiem.¹⁰

Pēc V. Cikunova domām, pirmā ebreju apšaušana notika 26. jūnijā Dubrovina parkā. "Vācieši parkā nošāva ebreju grupu. Apkārt stāvēja apsardze, tā ka tuvāk pieiet nebija iespējams."

Sāka atgriezties pilsētas iedzīvotāji, kas glābās no kaujām un ugunsgrēkiem nomalēs. Viņi galvenokārt domāja par savu saimniecību atjaunošanu, nevis par ebreju iznīcināšanu, kā to interpretē okupanti.¹¹

29. jūnijā Daugavpilī sāka darboties latviešu policija ar prefektu R. Blūzmanu priekšgalā. Tika izveidoti seši policijas iecirkņi, izdeva pavēli, ka visiem ebrejiem, kas vecāki par četriem gadiem un kas dzīvo pilsētā un Ilūkstes apriņķī, jānēsā dzeltena sešstūru zvaigzne.¹² "Kaimiņiene pasauca manu mammu. "Palīdzi piešūt zvaigznes, grūti." Un, lai gan māte to darīt negribēja, zvaigznes tika piešūtas. Mūsu ģimene ļoti pārdzīvoja, jūta līdzī nelaimīgajiem" (M. Ņečajevas atmiņas).

26.–28. jūnijā ebrejus grūda ārā no rindām, daļa zemnieku tirgū atteicās viņiem pārdot produktus, bez iemesla sagūstīja un veda uz sinagogu, kas atradās Saules un Viestura ielas stūrī. Pēc tam daļu ebreju no sinagogas pārdzina uz cietumu. 27. vai 28. jūnijā sinagoga aizdegās. "Es redzēju, kā sinagoga dega," atceras A. Kozlovs. "Kopā ar māti un ļaužu pūli mēs skrējām pa ielu. Vācietis kļiedza: "Halt!" – taču neviens neklausījās. Pūlī cilvēki runāja, it kā ebreji paši aizdedzinājuši sinagogu, pēc tam esot dzirdējuši, ka ebreju – dedzinātāju noķēruši." Protams, ka aizdedzināja vai nu okupanti, vai to atbalstītāji, bet vainoti tika ebreji.

Nākamajā dienā pilsētā bija izkārtā pavēle latviešu un krievu valodā, kurā bija teikts, ka 29. jūnijā visiem ebreju vīriešiem vecumā no 16 līdz 60 gadiem jāierodas tirgus laukumā. Par neierašanos draud nāve. Svētdien tur izskanēja pirmie šāvieni: kāds stāvēja ne tā, kā vajag, kāds mēģinājis kaut ko pačukstēt sievai.¹³ Vīriešus dzina uz pilsētas cietuma pusi. "Piebrauca mašīna, un vīrietis SS formā teica: "Ebreji! Jūsu stunda ir sīdusi, drīz jūs visus nošaus."¹⁴ Grupa iedzīvotāju, starp tiem ebreji no Vidzemes ielas, slēpās kādas mājas pagrabā. 29. jūnijā ebreju vīrieši devās uz pilsētu, arī Jankels M. Sieva viņam skrēja pakaļ un sauca: "Jankel! Jankel!" Vācu patruļa sievieti

nošāva mājas pagalmā.” A. Kuzņecova atceras, kā noķēra ebreju komjaunieti un tūlīt pat nošāva aiz mājas Vidzemes ielā 21.

Ebreji, kas dzīvoja Vecajā Forštatē, Jaunajā Forštatē un Stropos, ieradās Jaunās Forštates tirgū. Kā atceras V. Glagoļevs, ap tirgu visapkārt stāvējuši policisti ar karabīnēm un melnu apsēju ap piedurkni. Ebrejus nostādīja ierindā un dzina pa Šosejas ielu cietuma virzienā. Sardze dzina prom cilvēkus, kas tai rītā devās uz tirgu. Palaikam ebreji no kolonnas paziņām meta savas lietas.

2.–3. jūlijā pie cietuma (Dzelzceļnieku parkā aiz cietuma) norisinājās šausmīgi notikumi. Par tiem runāts vienā no J. Ročko darbiem.¹⁵ Vairāki simti pilsētnieku stāvēja ap dambi, vērojot sirdi plosošu ainu. V. Novickis stāsta, kā ebreju grupa tika izvesta no cietuma un pašu rokām likuši atrakt kapus. Nacisti un to vietējie līdzskrējēji apgalvoja, ka tur guļot cilvēki, kurus nomocījuši padomju čekisti un ebreji. Tiešām, kara priekšvakarā šeit tika iznīcināti ļaudis, kurus padomju vara uzskatīja par ienaidniekiem, starp tiem bijušais Saeimas deputāts pilsētā pazīstams sabiedrisks darbinieks M. Kaļistratovs. Ebreji mazgājuši līķu sejas, pēc tam tās noslaucīja ar saviem krekliem. Pilsētniekus aicināja atpazīt nogalinātos radniekus, nodarītajā vainoja ebrejus. Neatraduši savus tuviniekus, saniknotie cilvēki lauza dēļus no žoga un dusmās sita ebrejus līdz nāvei. Ar īpašu nežēlību izcēlās policists Kalmanis (J. Narbuta atmiņas). Liferijs L., kas arī bija aculiecinieks, autoram stāstīja, ka policisti apstādinājuši visus gar cietumu ejošos un likuši skatīties uz notiekošo. Viņš arī atceras, ka vēlāk no cietuma izvesti 10–15 ebreji. Viņiem iedevuši dēļus un likuši citam citu sist. Nogalinātie tūlīt pat tika aprakti, savukārt dzīvus palikušos noasiņojušos ebrejus aizdzina atpakaļ uz cietumu. Antoņina K. nevar aizmirst, kā no zemes izvilka mucu, kurā sadzītas naglas. Mucā atradās miris cilvēks, kas bija aptīts ar stiepli. “Lūk, ko padomes un žīdi dara.” Mucu vēluši, lai visi to redzētu, mirušais izkritis. Tuvāk stāvošie Gajoka iedzīvotāji šausmās ieraudzījuši, ka noslepkavotais ir viņu kaimiņš – ebreju bodnieks Gerška. H. Pokermans¹⁶ pavēstīja, ka jūnija beigās vācieši sākuši atrakt “boļševiku upuru” apbedījumus. Izrādījās, ka šie līķi bija apglabāti pavisam nesen. Kāda mirušā kabatā tika atrasta kartīte, pēc kuras sievietē atpazīna savu vīru, kurš tika arestēts pēc tam, kad vācieši ieņēma pilsētu... Tika atpazīti arī daudzi citi noslepkavotie, kas, tāpat kā minētais vīrietis, tika arestēti pēc vācu ienākšanas. Tieši tādu pašu akciju hitlerieši organizēja arī Rēzeknē. Tas liecina par vienotu scenāriju, ko jau iepriekš bija izplānojuši okupanti. Tādējādi tika mēģināts sakūdīt iedzīvotājus, lai tie aktīvi piedalītos ebreju vajāšanā.¹⁷

Bijušais SS 15. divīzijas leģionārs Francs Tenniss (tagad pensionārs) netic, ka apšaušanās, ko veica padomju varas pārstāvji pie cietuma, piedalījušies ebreji. “Ebreji paši nešāva, tas neatbilst viņu raksturam.” Rudenī nacisti pilsētā organizēja fotoizstādi. Tajā tika rādītas fotogrāfijas, kas tapušas šīs necilvēciskās akcijas laikā. Izkropļoti līķi,

ķermeņi ar mugurā izgrieztiem krustiem, noslepkavotie, kuru dzimumorgāni aptīti ar stieplēm (H. Paškeviča atmiņas). Šīs “izstādes” rīkotāji to izmantoja, lai stimulētu antibolševistisko histēriju un antisemitismu.

Citas traģēdijas aculieciniece Č. Antāne atgādināja autoram kādu aizmirstu apšaušanas vietu. Tas ir bijušais Latvijas armijas poligons dzelzceļa Daugavpils–Rīga kreisajā pusē pretī Mežciema stacijai. Jūlija sākumā viņa redzējusi, kā uz poligonu atdzīti ebreji. Tuvākajā vasarnīcā viņus izģērba un apakšveļā veda uz noslepkavošanas vietu. Pēc apšaušanas kaimiņiene Zina Soboļeva visiem teikusi: “Nemiet mantas, tās atrodas tur, vasarnīcā, visiem pietiks.” A. Ezergaiļa grāmatā atrodams šī fakta apstiprinājums: “Ebreji tika atvesti uz gravu armijas poligonā, kur gaidīja savu kārtu. Daži latviešu policisti bija klāt kā apsardze, iespējams, arī kā šāvēji. [...] Tika nogalināti vismaz 80 ebreji.”¹⁸

L. T. Vasaraudze atceras, ka pa Šosejas ielu Stropu virzienā devusies ļaužu grupa ar dzeltenām zvaigznēm uz apģērba. Starp viņiem bijuši arī bērni. Rokās turējuši nelielus saiņus. “Es mammai jautāju, kas tie par cilvēkiem ar dzeltenām zvaigznēm. Māte atbildēja: “Iespējams, ka arī mums, poļiem, drīz piešūs tādas zvaigznes kā tagad ebrejiem.””

Desmitiem cilvēku zina par apšaušanām, kas notika aiz cietuma jūlija pirmajās divās nedēļās. Viņi dzirdēja šāvienus – parasti no rītiem vai vēlu vakaros. Taču neviens tieši vai netieši nebija traģēdijas aculiecinieks. Kā raksta A. Ezergailis, no okupācijas sākuma līdz 1941. gada 13. jūlijam pilsētā darbojās einzacgrupas (*EK 1b*) speciālās komandas daļa, kuru vadīja tiesību doktors oberšturbānfīrers (pulkvedis-leitnants) Ērihs Erlingers. Šī “jurista” atskaitē minēts, ka pilsētā nogalināts 1150 ebreju. Soda komandā bijis 110 cilvēku.¹⁹

Jūlija pirmās nedēļas ebreji vēl pavadīja savās mājās, lai gan arī tās bija baismīgas nedēļas. H. Pokermans stāsta: “.. Daugavpilī bija tāda kārtība, ka jebkurš nacistu karavīrs, policists vai žandarms varēja ierasties jebkurā dzīvoklī, kurā mīta ebreji, un paņemt to, kas viņam iepatikās [...], ja kāds pretojās – nošāva.”²⁰ Nogalināto ebreju dzīvokļos jaunā vara noietināja tos, kuriem mājas bija nodegušas. “Kara pirmajās dienās nodega māja Jaunajā Forstatē, kur mēs dzīvojām. Vecākiem piedāvāja dzīvokli kaut kur pilsētā. Viņi aizgāja to apskatīt, bet atteicās tur apmesties, jo tajā atradās visas mantas, it kā tur vēl tikko būtu dzīvojuši cilvēki. Mēs tajā nekad nebūtu laimīgi. Tas bija kādas ebreju ģimenes dzīvoklis,” savās atmiņās raksta L. T. Vasaraudze.

Tajās dienās sākās sinagogu grautiņi. Ebrejus sadzina sinagogā, pieprasīja naudu. Izplatījās baumas, ka tieši sinagogās ebreji glabā zeltu. Atradās “aculiecinieki”, kas apgalvoja, ka zelts atrasts sinagogā uz Krāslavas un Saules ielas stūra.²¹ A. Bļahmans apliecina, ka “2.–3. jūlijā Gajokā tika aizdedzināta sinagoga, kurā atradās 50 ebreju...”²². To ne reizi vien autoram ir stāstījuši arī bijušie geto ieslodzītie. Un pēkšņi – mīts:

cietušie dažkārt pārspīlē savas ciešanas, kaut arī viņi ir pārdzīvojuši to, ko nav iespējams pārdzīvot un aizmirst. Vairāk nekā pēc sešdesmit gadiem atradās šī nozieguma aculieciniece Antoņina K.: "Gajokā, uz Vidus un Fabrikas ielas stūra, atradās sinagoga.²³ Tā bija divstāvu ķieģeļu ēka ar restēm augstajos logos un masīvām, brūnām durvīm.²⁴ Reiz no pilsētas atdzina 50 ebrejus. Viņus iedzina sinagogā. Aiznagloja durvis. Apkārt stāvēja sargi. Mans tēvs pazina vienu no viņiem – Janku. "To Janku nosist ir par maz. Savējais, bet dara šitādas lietas." Mēs stāvējām ielas otrā pusē. Sargi ar baltiem apsējiem ap piedurknēm dzina projām tos, kas skatījās. Pie durvīm stāvēja vācietis ar suņiem. Tēvs teica: "Kaut kas notiks." Mēs sajūtām kodīgu smaku, parādījās dūmi, un pēkšņi sinagoga aizdegās. Ebreji baismīgi kļiedza. Cilvēki, kas stāvēja uz ielas, raudāja un šausmās kļiedza." Kas izdeva šo barbarisko pavēli, kas to izpildīja, kas bija šie nelaimīgie ebreji? Atbildes nav.

1941. gada 15. jūlijā tika izdota policijas prefekta R. Blūzmaņa pavēle: visiem ebrejiem jāpārceļas uz nocietinājumu, kurā atbilstoši viņa instrukcijām tika organizēts geto. Par geto komandantu iecēla Voldemāru Zaubi. Pavēles izpildes laiku noteica līdz 26. jūlijam. Neizpildīšanas gadījumā – nošaušana. Daži kaimiņi uzrādīja vajātos, policisti palīdzēja atbrīvot pilsētu no "svešajiem elementiem". Vairāki liecinieki atceras šo drūmo ainu, kā ebreji devās pretī nāvei – vīrieši, sievietes, bērni, vecie ļaudis, invalīdi ratiņos. Pašu nepieciešamāko un vērtīgāko cilvēki veda līdzī. Viens no anonīmajiem aptaujātajiem stāstīja: "Ceļš, pat gaiss šķīta dzeltens no zvaigznēm." Skārdnieks Klepmans no Raiņa ielas pirms aiziešanas praviētiski teicis: "Kamēr esam pilsētā, visus nenošaus. Bet, kad visus sadzīs vienuviet, tad gan mūs sagaida pazušana" (S. Kudiņa atmiņas).

Vecāka gadagājuma pilsētas iedzīvotāji, protams, nevar zināt, kas notika geto, jo viņi nebija šo norišu aculiecinieki. Spriežot pēc fotogrāfijām, ebreji gulējuši zem klajas debess, sievietes mazgājušas un žāvējušas veļu, mēģinājušas kaut ko gatavot, bērni spēlējušies.²⁵ Geto bijis pārpildīts. Ebreji atradušies upes krastā pie nocietinājumiem pirms tilta. I. Polovinkins apstiprina: "Ratos braucot pa pontonu tiltu, es redzēju sievietes, bērnus, kas gulēja zemē pie geto sienas. Bija septembris, kļuva auksts..." Pilsētnieki uz notiekošo reaģēja atšķirīgi. Daži uz nelaimīgajiem ebrejiem skatījās ar neslēptu smīnu, ļaunu prieku. Vairākums izlikās, ka tas, paldies Dievam, viņus neskar. Taču bija arī tādi, kas trotuāra malā, kur garām gāja ebreji, atstāja sainīšus ar ēdamo, siltām drēbēm (A. Rakovskas atmiņas).

1941. gada jūlija otrajā pusē un augusta sākumā geto tika iznīcināta vairāk nekā puse pilsētā dzīvojošo ebreju, kā arī bēgļi no Lietuvas,²⁶ ebreji no Krāslavas, Grīvas, Višķiem, Indras un citām vietām,²⁷ starp tiem arī no Vidzemes.²⁸ Dzīvi geto detalizēti raksturojis Z. Jakubs.²⁹ Atsevišķus traģēdijas aspektus centies atklāt arī šī raksta autors.³⁰

Policijas prefekts bija atbildīgs par kārtības uzturēšanu geto. Tika izveidota geto padome – Jūdenrāte, kam bija jāseko instrukciju izpildei. Jūdenrātē ietilpa priekšsēdētājs, atbildīgais par pārtiku, ārsts. Kā stāsta ieslodzītie, padomes locekļi mainījies, bet lielākoties tie bijuši ārsti. Par Jūdenrātes priekšnieku tika iecelts inženieris Movše Movšenzons. 1941. gada 25. septembrī pēc lielākajām akcijām M. Movšenzons vērsās pilsētas domē ar lūgumu “dot iespēju saņemt skolas inventāru skolas iekārtošanai”³¹. Maza, nodzeltējusi, no burtnīcas izrauta lapiņa.³² Cik tajā ir cerību uz dzīvi, bērnu izglābšanu, cerību, ka akcijas vairs neatkārtosies! Šis dokuments tapis pēc četrām akcijām, kas notika 28. jūlijā, 1., 18. un 19. augustā. To laikā tika nogalināti gados veci un darbnespējīgi ebreji, tāpat vairāki simti bāreņu, kas atradās bērnumos.³³ Par palikušajiem bāreņiem M. Movšenzons nolēma rūpēties.³⁴

Geto bija sava policija, bruņota ar nūjām un pletnēm. Policistiem uz piedurknes bija sarkani apsēji ar sešstūru zvaigznēm. 30. jūlijā tika izdota direktīva, kas ebrejiem atļāva peldēties Daugavā. Vīrieši peldējās no pulksten 7 līdz 8 un no 14 līdz 15, sievietes – no pulksten 8 līdz 9 un no 15 līdz 16.³⁵ Taču karstajās jūlija un augusta dienās ar to bija par maz. “No geto sievietes veda mazgāties uz pirti Vidzemes ielā. Pirti apsargāja vācietis. Mana māte Helēna Marcinkeviča viņam deva speķi un olas, un viņš to laida pirtī. Māte palīdzēja mazgāties kaimiņienei Davidovičai, kas gaidīja bērnu. Viņa lūdza kaut ko siltu. Māte viņai atnesa šalli, džemperu, vairākkārt nesa produktus,” atceras A. Marcinkevičs.

Geto ieslodzītie tika nošķirti: sievietes un bērni līdz 14 gadu vecumam atradās vienā priekštilta nocietinājumā daļā, vīrieši – citā. Satikties varēja tikai geto pagalmā un ne vēlāk par pulksten 9.00 vakarā. Šo noteikumu dažkārt pārkāpa: “Jūsu vectēvs Boriss Ročko vairākas reizes sieviešu daļā apmeklēja savu vedeklu Zāru Ročko (dz. Šteingolde) un divus mazbērnus Hajū-Dušu un Izrailu-Senderu”³⁶ (no L. Koltuna vēstules autoram).

No bijušā ieslodzītā A. Magida atmiņām: “Geto arī ritēja dzīve un cilvēki, kas bija nolemti nāvei, tāpat kā agrākajā dzīvē, ieņēma noteiktu vietu. Bija gan “apakšas”, gan “augšas”, daži bija pat slepenie – tādi, kas pildīja slepenu darbu pie vāciešiem. Katru rītu viņus kaut kur veda, bet vakarā atgādāja atpakaļ; neviens, protams, nezināja, ko viņi dara, un tikai gluži nejauši uzzināju par vienu no viņiem. Tas bija galantērijas veikala īpašnieks Averbūhs, mans kādreizējais pacients. Gribat zināt, ko viņš darīja? Viņš bija *mierinātājs*. Kad stacijā pienāca vilcieni ar nāvei nolemtajiem, kas tūlīt pat tika izvesti ārpus pilsētas un iznīcināti, viņš stāvēja uz perona, labi ģērbies, noskuvies, sagaidīja atbraucējus un kopā ar citiem *mierinātājiem* pavadīja cilvēkus līdz nogalināšanas vietai. Ja ļaudis uztraucās vai sākās panika, viņš tos mierināja un teica: “Ko jūs uztraucaties? Redzat, es esmu tāds pats ebrejs kā jūs. Ar mani nekas slikts nav noticis, dzīve te ir ciešama, paskatieties uz mani un sakiet – vai es līdzinos upurim? Nemulļojieties un nomierinieties...” Pēc paveiktā darba viņš nodeva kostīmu noliktavā, pārgērbās savās

skrandās ar dzelteno zvaigzni un devās atpakaļ uz geto... Un tā katru dienu, kamēr pienāca viņa kārts. Turklāt Averbuhs neuzskatīja, ka viņš rīkotos slikti; viņš domāja, ka dara labu, jo cilvēkiem bija nepieciešams morāls atbalsts, savukārt gebītskomisārs Švunks un geto komandants Taberts priecājās, ka nav panikas...”³⁷

Par lielākajām akcijām geto vēstīts Z. Jakuba un A. Ezerģaļa darbos. Nelielas akcijas notika gandrīz katru dienu. Pat Jūdenrātes pārstāvji nevarēja justies droši. Nāves ēnā atradās visi ebreji. Visvairāk ebreju tika nogalināti Mežciemā un Zeltkalnā aiz bijušās lina rūpnīcas. L. Selicka un E. Odiņeca liecināja līdzīgi: “Agri no rīta, ap pulksten 4–5, pa Aveņu ielu no cietokšņa uz lina rūpnīcas pusi cilvēki tika dzīti uz nošaušanu. Varēja dzirdēt raudas, bet pēc kāda laika – šāvienus. Policisti Pipini (iespējams – Pipcini) palīdzēja vāciešiem, izģērbjot nelaimīgos.” V. Cikunovs: “Ebrejus veda pa A. Pumpura ielu uz Zeltkalna pusi. Apsargi – latvieši bija piedzērušies. Pa priekšu parasti gāja vācieši.” Šis pats respondents stāstīja, ka tuvākā rajona iedzīvotāji akcijas gaidījuši. Dažas stundas pēc noslepkavošanas vezumos no Zeltkalna veda nonāvēto apģērbu. Policisti, kas apsargāja vezumus, dzina prom tuvākprienākušos, draudēja nošaut. Iespējams, negribēja, lai citi iegūtu ebreju labumus, ko viņi “godīgi bija nopelnījuši”. “Izplatījās baumas par ebreju uzskatu, ka mirt ar zeltu ir grēks, tāpēc pirms nāves viņi to aprokot zemē. 25–30 gadus veci vīrieši sēdējuši piekalnē, gaidot nošaušanu. Pēc tam skrējuši turp, lai atrastu dārglietas.” L. Jevstafjevs redzēja nāvei nolemtos citā vietā un laikā. “Kolonna tika dzīta pa Šosejas ielu (tagad – 18. novembra iela), pēc tam nogriezās pa kreisi uz Ventspils ielu Zeltkalna virzienā. Parasti dzina vakarā. Kolonnā bija apmēram no 300 līdz 500 cilvēku. Ebreju gājiens aizņēma 2–3 kvartālus. Ļaudis nelaimīgajiem centās iedot maizi, policisti tos dzina projām, sita ar laidņiem.” V. Novickis atceras, ka redzējis ebrejus, kas ar mantām triekti pa Grodņas un Šosejas ielu. Viņus apsargājuši policisti ar piedurkņu apsēju Latvijas karoga krāsās. A. Plečkinai atmiņā iespiedies tas, ka ebreju kolonnas no Šosejas ielas tālāk devušās pa Valkas ielu. Cilvēki uz šo ielu stūra atstājuši savas mantas. Acīmredzot saprata, ka viņiem tās vairs nebūs nepieciešamas. I. Ņedveckai traģēdiju uztvēra citādi: “Ebrejus dzen pa A. Pumpura ielu uz Zeltkalna pusi. Divi policisti ved 15 ebrejus, to skaitā bērnus. Mēs brīnījāmies: ja vestu poļus, mēs gan cīnītos. Pēc četrām stundām vezumos ved mantas. Atceros, policisti Pipcini iet piedzērušies. Cilvēki skrēja ārā no mājām un sauca: “Ei, nomet lupatu.”” Šādu ainu aptaujātā esot vērojusi vienu vai divas reizes nedēļā. P. Karpovs piebalso I. Ņedveckai: “Gāja kā aitas uz nokaušanu. Mēs, krievi, kautos līdz pēdējam.”

Kāpēc ebreji nepretojās? Pirmkārt, psiholoģiski cilvēkam raksturīga ir cerība, ka būs labi. Otrkārt, jaunatne, kas varētu pretoties, baidījās par vecāku ļaužu dzīvību. Treškārt, šādā situācijā vajātie nespēja organizēties. Ceturtkārt, daži ticīgie to uztvēra kā sodu par visu ebreju grēkiem. (Miljoniem padomju gūstekņu, kam bija ieroči, arī nespēja or-

ganizēt pretošanos.) Antons M., kas arī redzēja nāvei nolemtos, apgalvo, ka sākumā viņi izģērbti, bet pēc tam tos dzinuši pie izraktajiem grāvjiem. Šāvuši vietējie policisti, apkārt stāvējuši vācieši, kas paņēma labākās ebreju mantas, savukārt nogalinātos apraka tuvāk dzīvojošie pilsētnieki, piemēram, no Vidzemes ielas. Pēdējais apgalvojums ir dokumentāli apliecināts: racējiem, iespējams, atkarībā no izveicības tika maksāti 15–30 padomju rubļi.³⁸

J. Narbutis un citi Vecās Forštates iedzīvotāji reiz agrā rītā tik tuvu bija pienākuši ebreju nogalināšanas vietai, ka apsargi sākuši šaut gaisā. “Cilvēki aizbēga. Pēc dažām stundām parādījās piedzērušies policisti ar šautenēm pār plecu, nesdami somas. Viņu vidū – Tartars no Ventspils ielas, vēl viens – ar iesauku “Škvarka” no Aizputes ielas. Kopumā 6–7 cilvēki. Uz ielas stāvēja pamesti bērnu ratiņi, tukšas ceļasomas. Mēs gājām uz nošaušanas vietu. Tas bija 3–4 metrus plats grāvis, zeme vēl “elpoja”. Apkārt mētājās ādas lēveri ar sirmiņiem un melniem matiņiem. Bija daudz izkaisītu fotogrāfiju. Mēs tās pētījām. Cilvēki atrada zeltu, nāca ar grābekļiem, nūjām, kurās sadzītas naglas, un ne vienu dienu vien grāba zemi.” Kurlmēmais kaimiņš Andrejs Mironovs no nošaušanas vietas mantas veda vezumiem, vēlāk apmetās tukšā ebreju dzīvoklī (L. Jevstafjeva atmiņas).

Respondenta V. Glagoļeva (dzīvojis Ventspils, Jelgavas un Jātnieku ielas krustojumā) teiktais ļāva atklāt vēl vienu iznīcināšanas vietu. Viņš autoram stāstīja, ka, atgriežoties no darba ceptuvē, netālu no mājas ieraudzījis slēgtas brezenta mašīnas, kurās bijuši ebreji. Varējās dzirdēt kliegzienus, raudas, lamas. Pēc kāda laika rītausmas miglā izskanējuši šāvieni. “Dienā kopā ar puisējiem devāmies uz nošaušanas vietu, kas bija blakus Porohovkas ezeram.³⁹ Pie svaigi aizraktiem grāvjiem mētājās saplēsta padomju nauda, piespraudes. Ebreju šaušana turpinājās apmēram mēnesi, mašīnas gar māju brauca 2 reizes nedēļā.”

Vairāk zināma masu iznīcināšanas vieta ir Mežciems (Poguļanka). I. Polovinkins redzējis, kā 1941. gada vasarā ebreji dzīti pa dambi. “Kolonnā bija 150–200 cilvēku. Tos apsargāja policisti: viens gāja aizmugurē, otrs – pa priekšu, vāciešus neredzēju. Ebreji skaitīja lūgšanas, bērni raudāja. Viņus aizdzina aiz vaļņa, tur lika atstāt čemo-dānus, ratiņus. Vācieši, kas stāvēja sardzē, taisīja ciet ausis, lai nedzirdētu baismīgos kliegzienus. Ziņkārīgie bija uzrāpušies kokos, skatījās. Mana māte, dzirdot šāvienus, raudāja un meta krustu.” Aptaujātais ebreju mocības salīdzināja ar elli, kas valdīja padomju karagūstekņu nometnē, kurā bija sastopami kanibālisma gadījumi.⁴⁰ I. Polovinkins atceras: “Katru rītu gar mūsu mājām pabrauca vezumi ar mirušajiem sarkanarmiešiem. Skats bija šausminošs. Gūstekņi, kas pavadīja vezumus līdz kapsētai, teikuši, ka viņiem nācies ēst savu nogalināto biedru aknas, sirdi.”

“Cilvēki gāja, apkārt neskatīdamies, rokās turēja sainīšus. Kolonnai ejot, ceļš kļuva slapjš. Nošaušanas dienās bija bail no akas smelt ūdeni. Noliec galvu pie akas – dzirdams, kā gaudo zeme” (N. Sultanovas atmiņas).

Māsas E. Prodiška un Č. Antāne, kas dzīvoja Poguļankā, stāstīja: “Gar mūsu mājām dzina ebrejus uz nošaušanu. Nelaimīgos izgērba kādā vasarnīcā Parka ielā 2. Pēc kāda laika bija dzirdami šāvieni. Vasarnīcā bija pamesti dokumenti un fotogrāfijas.” Laikam jau nāvei nolemtie vairāk domāja par saviem tuviniekiem nekā par zeltu. E. Prodiška: “Vairākas reizes mēs nācām pie bedrēm. Vakaros virs tām veidojās tāda kā migla. Caur zemi sūcās asinis, mētājās galvaskausu gabali.” Č. Antāne atcerējās, ka mežu ielenkuši ļaudis vācu formā. Ebrejus dzinuši pa grāvjiem, tad apstādinājuši un pēc signāla šāvuši pakausī. Pēc tam gājis cilvēks un bedrēs bēris kaut ko baltu.⁴¹

Kas ir atbildīgs par ebreju iznīcināšanu 1941. gada vasarā? Pēc tam kad 13. jūlijā no pilsētas devās prom daļa *EK 1b* komandas, tās vietā stājās komanda *EK 3*, ko vadīja oberšturmfiirers (vecākais leitnants) Joahims Hāmans. Saskaņā ar viņa atskaiti hitlerieši šais akcijās nogalinājuši 9012 cilvēku.⁴² No 22. augusta līdz 15. oktobrim lielu akciju nebija, kaut arī apšaušanas notika. Ģenerālis V. Štālekers 15. oktobra atskaitē min 8945 nogalinātos.⁴³ Skaits būtiski neatšķiras, uzrādot noziegumu apjomu un notikušā patiesumu. Šais slepkavošanās aktīvi piedalījās 240 vietējo policistu kapteiņa Pēterona un pilsētas prefekta R. Blūzmaņa vadībā. 1. policijas iecirkņa priekšnieks A. Sakarnis savā atskaitē atzīmējis, ka viņa padotie sapratuši, ka ar slepkavošanu palīdz kristiešu civilizācijai, turklāt to, kas vēlējušies piedalīties ebreju iznīcināšanā, neesot trūcis.⁴⁴

1941. gada novembrī geto vēl atradās vairāki tūkstoši ebreju.⁴⁵ 8.–10. novembrī oberšturmfiirera (vecākais leitnants) Gintera Hugo Frīdriha Taberta vadībā tika sarīkota akcija, kuras laikā dzīvību zaudēja 3000 ebreju. Pats bende norādījis, ka 9. novembrī nogalināti 1134 ebreji.⁴⁶ Šajās ļaundarbās piedalījās arī V. Arāja komanda, kas šāva cilvēkus Mežciemā. Bijusī geto ieslodzītā Brona (Braina) Majeve liecina: “Rudenī geto laukumā iebrauca autobusi zilā krāsā. Geto pārdalīja, cilvēkus sadzina autobusus un veda nošaut.” – “Rudenī, kaut kad novembrī, bija auksti. Mūsu mājai garām pabrauca autobusi zilā krāsā. Es redzēju, ka ebreji tajos tupēja uz ceļiem,” stāsta bijusī Mežciema iedzīvotāja E. Prodiška.

Sprīžot pēc datiem, 1941. gada 5. decembrī geto bija palikuši 962 cilvēki.⁴⁷ 1941. gada decembrī un 1942. gada februārī liels skaits novājināto gūstekņu dzīvību zaudēja tīfa epidēmijas dēļ. 1942. gada 1. maijā V. Arāja komanda un vietējie nacistu līdzskrējēji geto sarīkoja asinspirti. Tas notika no rīta, kad amatnieki, kas strādāja pilsētā un kam bija sarkanās apliecības, geto bija pametuši.⁴⁸ Tika nogalināti 500 ebreji, dzīvi palika 487 cilvēki.⁴⁹ Tos pārcēla uz cietoksni, kur viņi strādāja apavu un apģērbu šūšanas darbnīcās, kā arī pilsētā. Tas faktiski bija “mazais geto.”

1943. gada 28. oktobrī pēdējos geto ieslodzītos pārcēla uz Rīgu (Kaizervaldes rajons), savukārt 1944. gadā kuģos viņus nogādāja Dancigā (Polija), pēc tam izvietojot dažādās nometnēs Polijas teritorijā: Štuthofā, Bergenā-Belzenā un citur. 1943. gadā no

Salaspils nometnes pilsētā ieradās speciāla 30 ebreju komanda nometnes komandanta oberšturmfiirera Kurta Krauzes vadībā.⁵⁰ Viņi atraka bedres, vilka ārā nogalināto līķus, aplēja ar kaut kādu šķidrums un dedzināja. E. Prodiška stāsta: “Laikam pat divas nedēļas virs meža cēlās tumšpelēki dūmi, varēja sajust degušas gaļas smaku. Tā nebija izturama, to nevar aizmirst.”

Par notikumiem geto autoram stāstīja un rakstīja bijušie ieslodzītie. No vairāk nekā 15 000 ieslodzīto dzīvi palikuši apmēram divi desmiti, kas dzīvo Latvijā, Izraēlā, ASV, DĀR, Austrālijā, Vācijā, iespējams, arī citās valstīs. Latvijā tie ir četri: Braina (Brona) Majeve, Izrails Hurins, Jevgenija Borovska un Riva Locova (visi rīdzinieki). Brona Majeve (dz. Braina Viškina) geto nokļuva jau pirmajās tā izveidošanas dienās. Viņa uzskata, ka izglābusies, pateicoties P. Afanasjevam, laimīgu sagādīšanos virknei un ticībai, ka netiks nogalināta. Pirmajās nedēļās viņa aizbēga no geto, bet pie glābējiem palikt bija bīstami. Nācās atkal atgriezties geto, kur nejausi viņu ierakstīja “amatniekos”. B. Majeve pastāstīja, ka geto bijis arī iekšējais cietums. Tajā nokļuva gūstekņi, kuri mēģināja nometnē ienest produktus, saņemt sarkano apliecību, kā arī citu “pārkāpumu” dēļ. Viņa nevar aizmirst, kā Mina Geca (dzim. Gitelstone) lūgusi dabūt spilvenu. B. Majeve to atnesusi. Taču pēc dažām dienām Mina tika pakārta, jo spilvenā atrada dārglietas.⁵¹ Tika paziņots, ka ebrejiete pārkāpusi kārtības noteikumus. Cietoksnī B. Majeve nokļuva vācieša Nilesa komandā. Tās uzdevums bija braukāt pa ciemiem un rūpēties par produktiem, malkas sagatavošanu, strādāt lecektīs un dārzā. Tā viņa iepazinās ar agronomu P. Afanasjevu, kas gūstekņiem juta līdzī un solīja palīdzēt.

1943. gada oktobrī – geto likvidēšanas laikā daļa gūstekņu domāja, ka pienācis gals. B. Majeve mētelī nolēca no otrā stāva. Lēca arī viņas draudzene Mira Musina, bet iekrita mucā, kas, skaļi rībēdama, paripoja garām apjukušajam policistam. Sievietes metās bēgt, policisti dzinās pakāļ. Mira Musina policistam, kas viņu bija panācis, atdeva savu zelta pulksteni. Brīnumainā kārtā izdevās nokļūt līdz P. Afanasjevam, kura pagrabā viņas pavadīja deviņus mēnešus. Reiz pie P. Afanasjeva ieradies “322. saimniecības” priekšnieks Danzelmans, lai atzīmētu jaunā – 1943. gada atnākšanu. Viņš pamanīja, ka grīdai nav apmaļu. “Mēs tās norāvām, jo pagrabā circeņi,” atbildējis P. Afanasjevs. Vieni svinēja Jauno gadu, citi – šausmās drebēja pagrabā. 1944. gadā, kad pilsētu bombardēja, glābējs nolēma ebrejietes aizvest pie sava brāļa uz Krāslavu. Sievietes veda ratos, apsegtas ar sienu. Vezumu apstādināja vācu patruļa. Palīdzēja brīnums – sākās uzlidojums, un visi aizbēga kur kurais. Tā sievietes tika izglābtas.

Izrails Hurins sākotnēji mēģināja evakuēties, bet tika aizturēts uz Latvijas–Krievijas robežas un atgriezās Dagdā, ko jau bija okupējuši vācieši. Visi ebreji tika sadzīti kādā pagrabā. Izdevās uzpirkt apsargu un izkļūt ārā. Ceļā bojā gāja brālis. Izrails devās uz dzimto pilsētu, kur nokļuva geto. Viņš, tāpat kā B. Majeve, atceras, ka policisti ielauzās geto, paņemot cilvēkus spaidu darbos. Atpakaļ visi neatgriezās. Reiz piedzērušies policisti

I. Hurinu iedzinuši kādā šķūnī, lai nogalinātu, bet viņam izdevās atpirkties. Citreiz piedzēries esiesietis metis viņam ar šķērēm – izdevās izvairīties. 1943. gadā viņu pārveda uz Kaizervaldi, strādāja fabrikā “Lenta”. Pēc tam mocītāji I. Hurinu pārdzina uz Salaspils nometni. 1944. gadā kopā ar Rīgas gūstekņiem smacīgā kuģa kravas telpā viņš tika pārvests uz Dancigu, vēlāk ar baržu uz Štuthofu. Te ieslodzīto – nr. 95889 – satriecis skats, kā, ratos iejūgušies, gūstekņi veduši uz krematoriju mirušos. 1945. gada martā sargi gribēja sadedzināt I. Hurinu un viņa likteņa biedrus, bet ieradās Sarkanā armija. Pašas spēcīgākās sajūtas geto bijušas bailes par savu un tuvinieku dzīvību. Nāve arvien bija līdzās. Vēl pēc kara I. Hurins baidījās ēst, lai nenomirtu, baidījās no cilvēkiem miliču formās. Bijušais geto ieslodzītais uzskata, ka tagadējā paaudze visai maz interesējas par ebreju tautas traģēdiju.

Jevgenija Borovska (dzim. Libermane) dzimusi 1922. gadā Daugavpilī turīgā ārstu ģimenē. Vectēvam piederējusi Strazdu māja Vecstropos. Jau pirmajās vācu okupācijas dienās tika nošauts viņas tēvs Naums Libermans. Jaunieti kopā ar citiem radniekiem aizveda uz geto. Viņu kaimiņi geto bija Puklini. Žeņa Libermane pilsētā mazgāja kazarmas, vienmēr baidījies iet garām komandantūrai. 1942. gada 1. maijā bojā gāja viņas māte Sofija. Reiz kārtējās pārbaudes laikā Jevgenija mēģinājusi pāriet uz citu grupu, bet vācietis to apstādinājis, tā izglābjot no drošas nāves. Cietoksnī par viņas draudzenēm kļuva Riva Locova, Ella Feigina, Ita Rozenberga. 1943. gadā ieslodzītie visu laiku gaidījuši kārtējās akcijas. 28. oktobrī cietoksnis tika ielenkts. Jevgenija un Ella noslēpās kādas mājas bēniņos. Pēc divām dienām nokāpa pieliekamajā, bet tika pamanītas un uzrādītas policistiem. Gūsteknes nogādāja cietumā. Sekoja ceļš preču vagonos uz Kaizervaldi. Tur Jevgenija Borovska strādāja AEG (bijusī rūpnīca VEF). 1944. gadā kopā ar citiem tika pārvesta uz Dancigu, tad – Štuthofu. 1945. gadā gūstekņus atkal pārdzina uz citu vietu. Jevgenija un Ella atpalika no kolonnas. Viņas nejauši ieklīda pamestā mājā un pārgērbās citās drānās. Garāmejošie vācieši vairs nepievērsa viņām uzmanību. Taču negaidīti parādījās vietējie marodieri, un jaunietes bija spiestas bēgt. Viņas nonāca mežā, kur sastapa padomju izlūkus. Tagad Jevgenija Borovska dzīvo Rīgā, strādā par angļu valodas skolotāju.

Ita Bella (dzim. Rozenberga) pirms kara kopā ar vecākiem un vecvecākiem dzīvoja Imantas ielā 42. Mācījās ebreju skolā. Viņas klasesbiedri bija Margolins, Sāra Bdile, Sāra Šteimane, Riva Elcefone, Sima Gravica, Griša Rabinovičs, Dāvids Blaijers, Jaša Dobrins, Ļusja Rozenblūma, Estere Ļvova un citi. Viņi visi vēlāk tika nogalināti geto. Vācu okupācijas laikā Ita nokļuva geto, mazgāja kazarmas, veica citus darbus. 1943. gadā dažas nedēļas pavadīja Rīgas geto, tad nokļuva Kaizervaldē, kur strādāja AEG kabeļu montāžas daļā. Vācu unteroficiers Veils “sajauca” ieslodzīto sarakstus, un vairāki desmiti sieviešu tika paglābti no nāves. Ito sagaidīja daudzu gūstekņu liktenis – Danciga, Štuthofa, pēc tam – Toruņa. Viņa kopā ar citiem tika iedzīta gāzes kamerā. Viņi iegāja,

pastāvēja un – izgāja ārā pa citām durvīm. Kāpēc? Vienkārši – beidzās gāze. Astonņpadsmitgadīgajai jaunietei tika uzdāvināta dzīvība. Pēc dažām dienām gūstekņus atbrīvoja Sarkanā armija. Pēc sešdesmit gadiem bijusī ieslodzītā atkal apmeklēja savas mocību vietas. Nāves nometnes arhīvā viņa atrada kartīti, kurā norādīts Itas Rozenbergas ievēšanas datums un arī – nāves datums. Vācu ierēdnis bija jau ierakstījis gūsteknes iznīcināšanas datumu. Pašlaik Ita Rozenberga dzīvo Izraēlā, un uz viņas galda stāv minētās kartītes kopija. Pedantiskais vācu ierēdnis mazliet pasteidzās...

Leja Koltuna (dzim. Lesina) nonāca geto kopā ar pamāti Zeldu un brāli Moišeli. Viņiem paveicās – nokļuva geto tālākajā stūrī. Tie, kas atradās tuvāk vārtiem, kļuva par pirmajiem upuriem. Reiz, kad tuvojās viņu kārtā, geto ienāca "amatnieki". Leja ar ģimeni tiem piedroņās. 1941. gada 7. novembrī asiņainas akcijas laikā māsas Rahile Gorovaja un Pesja Cisa, kas strādāja par šuvējām, 15 gadus veco Leju pierakstīja savā ģimenē, tādējādi meiteni izglābjot no nāves. 1942. gada 1. maijā "lielā" geto likvidēšanas laikā viņa izkrāva vagonus, bet brālītis gāja bojā. 1943. gada 28. oktobrī pēdējās akcijas gaitā meitene mēģināja noslēpties cietokšņa sienas spraugā, taču vācu suns bērnu atrada. Sekoja aukstums, bads, mocības Kaizervaldē, pēc tam – nometne "Erredia" (Igaunija), kurā gūstekņi raka pelēko mālu. 1944. gadā L. Koltuna tika pārvesta uz Dancigu, pēc tam uz Štuthofas nometni, kur ieslodzītos ēdināja vienu reizi dienā ar nātru suslu. Pēc tam Leja tika pārvesta uz Noiengamu un Bergenu-Belzenu, kur krematorija vairs nedarbojās pārslodzes dēļ. Atkal paveicās. Plosījās tīfs. Līķus savāca kaudzē un dedzināja. Vai bija iespējams izdzīvot? Lejai Koltunai tas izdevās.

Hava Beilina (1927, dzim. Sipina) dzimusi zobārsta ģimenē. Izcietusi mocekļa ceļu no Daugavpils geto līdz Štuthofas krematorijai. Holokausta ugunīs bojā aizgāja 52 viņas radnieki. Vēstulē H. Beilina raksta, ka viņas tēvs, ko arestēja 1941. gada jūnijā, drīz vien ticis atbrīvots, tāpat arī viņa kaimiņš ārsts Rozenblūms. Viņa uzskata, ka pret ārstiem vācieši izturējušies labāk nekā pret citiem gūstekņiem, piemēram, 1941. gada novembra akcijā ārstus nošķīra atsevišķā grupā un lika mierā. Iespējams, ka nacistiem šie cilvēki bija nepieciešami. H. Beilinas atmiņas liecina, ka pirmajās nedēļās geto bija atvērts. Ebreji varēja iziet, bet vajadzēja obligāti atgriezties. Blakus geto atradās austriešu kara daļa. Austrieši palīdzēja ieslodzītajiem – apmaiņā pret dārglietām piegādāja benzīnu, kartupeļus. H. Beilina izglābusies, pateicoties austriešiem, vāciešiem, kas devuši viņai ēst, ļāvuši atpūsties, kad viņa strādājusi 322. komandā cietoksnī. Viņu glābis latvietis, noslēpjot ar malāriju slimo meiteni būdiņā. Ebrejietes Zisele un Zeide Gordones arī paglābušas pusaudzi ar apsaldētu kāju. Štuthofas nometnes ieslodzītā nr. 95451 domā, ka viņa izdzīvojusi tāpēc, ka strādājusi smagākos darbus. Pēc kara L. Koltuna, mans tēvs G. Ročko, H. Beilina un daudzi citi izdzīvojušie ne reizi vien tika izsaukti uz VDK: "Kā un kāpēc jūs palikāt dzīvi, vai sadarbojāties ar nacistiem?" L. Koltunu paglāba zobu tehniķis Ābrams Magids, kas galvoja par viņu.

Haims Pokermans (1900) bija prasmīgs automehāniķis un santehniķis. Viņš strādāja armijas garāžā, remontēja mašīnas, uzturēja kārtībā santehniku Vienības namā (Tautas nams). Bieži vien ar vāciešu atļauju viņš ņēma līdzi brāli Meieru. Reiz, atgriežoties mājās, viņš vairs nesastapa savus tuviniekus, starp tiem sievu un dēlus – Lāzaru un Jakovu. Vienas nakts laikā viņš nosirmoja. Taču viņu pašu neaiztika: vāciešiem bija nepieciešamas meistara zelta rokas. Acīmredzot 1943. gada oktobrī, kad tika likvidēts “mazais geto” cietoksnī, brāļus Pokermanus atstāja strādāt garāžā, kas atradās Daugavpils piepilsētā. Dažas dienas pirms geto likvidēšanas garāžas priekšnieks vācu virsnieks Valters Kirhs brāļiem teicis: “Pēc trim dienām lai jūs te nebūtu. Bēdziet!” – “Kāpēc jūs to darāt?” jautājis Haims. “Jūs esat ļoti labs speciālists, tādu nav daudz. Vēl – jūs esat ļoti līdzīgs manam tēvam,” negaidīti atteicis virsnieks.⁵² Daugavpilī brāļi slēpušies aviācijas bumbas izrautā bedrē. Savu patvēruma vietu viņi pārsedza ar metāla plāksni. Kaut kas palīdzēja ebrejiem sagādāt pārtiku. Bet kas? Citas ziņas liecina, ka brāļi slēpās apakšzemes komunikācijās, jo to izkārtojumu Haims ļoti labi pārzinājis. 1944. gadā novārgušos ebrejus atrada Sarkanās armijas karavīri. Hospitālī H. Pokermans pieprasīja tikšanos ar padomju virsnieku. Viņam Haims izstāstīja, ka Vienības nams ir mīnēts. Sapieri drīz vien “elles mašīnu” atrada un padarīja nekaitīgu. Tādējādi geto gūsteknis paglāba no iznīcības vienu no skaistākajām celtnēm, kas izdaiļo pilsētu.

Geto nokļuva arī veterinārārsta Bļahmana ģimene: Ābrams Bļahmans (1904), sieva Estere (1909–1988), meita Sima (12 gadu) un dēls Izja (septiņi gadi). Pirms kara Ā. Bļahmans ar izcilību absolvēja Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes Veterinārijas nodaļu. Kara sākumā vetārsts nodarbojās ar zirgu transportēšanu uz fronti, tāpēc nepaspēja evakuēties. A. Bļahmanam nācās rakt ierakumus ap pilsētu. Sieva gatavoja ēst vācu karavīriem, mazgāja veļu. 1941. gada 7.–9. novembra akcijas laikā nogalināja Simu un Izju. Ābramam un Esterai izdevās no geto izbēgt. Viņi slēpās mežos, kamēr nokļuva līdz Kalistratam Grigorjevam, kas dzīvoja Selihovkas ciemā (Daugavpils apriņķis, Biķernieku pagasts). Zemnieks nelaimīgos paslēpa šķūnī aiz siena. “Kalistrata tēvs katru rītu ņēma salmus govīm. Kad salmi beidzās, viņš ieraudzīja – ebreju pāri.”⁵³ Krievu zemnieku ģimene izglāba ebreju ģimeni. Pēc kara Ābrams Bļahmans strādāja par galveno vetārstu Daugavpils rajonā. Ģimenē piedzima meita, kurai deva vārdu par piemiņu nogalinātajiem bērniem Simai un Izjam – Maiza. Bļahmanu ģimenes dzīve rod turpinājumu bērnos un mazbērnos...

Lai rastu priekšstatu par bijušā geto ieslodzītā Ābrama Magida likteni, izmantotas gan viņa meitas Bellas Levinas atmiņas, gan vairāku aptaujāto stāstītais, gan arhīvu dokumenti, arī L. Ginzburgas romāns – eseja. Šo atšķirīgo, dažkārt pretrunīgo avotu sastatījums, kas tapuši dažādos laikposmos, uzskatāmi atklāj grūtības, ar kādām jāsastopas, cenšoties noskaidrot patiesību un pārvarot mutvārdu vēstures avotu subjektivismu.

Ābrams Magids (1893) nepaspēja evakuēties un kopā ar ģimeni tika arestēts Daugavpils aprīņa Asūnes pagastā. Apcietinātos aizveda uz Dagdu, pēc tam uz Daugavpili. Ā. Magids izdzīvoja tādēļ, ka bija kvalificēts zobu tehniķis. Gebītiskomisārs Švungs lepojās ar zelta protēzēm, kuras bija izgatavojis Ā. Magids 1941. gada augustā. Pie ieslodzītā esot braukuši vācieši pat no Rīgas. Viņam bija iespēja kaut kā dzīvot, palīdzēt ģimenei un citiem. Pēc 1942. gada 1. maija viņu pārcēla uz cietoksni. Saprzdams, ka geto drīz likvidēs, Ā. Magids darīja visu, lai izglābtos. Ar diezgan ievērojamu izpirkumu viņam izdevās izkļūt no geto un apmesties pilsētā. A. Ezergailis atzīmē, ka dermatologs Vovsi un zobārsts Ā. Magids pilsētā strādājuši pat vēl 1944. gadā.⁵⁴ Arī respondents N. Paškevičs autoram stāstīja, ka 1944. gadā ārstējies pie Vovsi.

Kad likās, ka glābiņš ir tuvu, nelaimīgos ievēroja bijusī kaimiņiene. Viņa pilnā balsī sākusi kliegt, saukt policiju. Ebrejus sagūstīja un aizdzina uz staciju, kur tika formēts ešelons uz Štuthofu. Stacijā Ā. Magidu nošķīra no ģimenes. Sieva Emma un 14 gadu vecā meita Roza tika aizvesta uz nāves nometni, kur arī gāja bojā. Ā. Magidam brīnumainā kārtā izdevās izslīdēt no pūļa un bēgt. Viņš patvērās M. Nedveckas ģimenē. Marija Nedveckā viņu nogādāja pilsētas nomalē (uz Ruģeļiem) pie Arsēnija Korņilova. Te holokausta gados glābiņu rada 11 ebreju. Ā. Magids slēpās kūtī, šķūnī. Vientuļais A. Korņilovs arī pēc kara nevienam nestāstīja par savu varoņdarbu.

Bijušajai Daugavpils Pedagoģiskā institūta pasniedzējai Z. Vozņakai un ārstei Vinogradovai ir cita brīnumainās izglābšanās versija.⁵⁵ Viņas stāsta, ka tad, kad vācieši ieradusies arestēt Ā. Magidu, viņam izdevies bēgt. Viņš paslēpies Raiņa ielas mājas drupās. Tur viņu atradusi mājas saimniece Ā. Magida paziņa zobārste Vinogradova. Viņa lūdza palīdzību Z. Vozņakas vecākiem – Sofijai un Pēterim Siliņiem. Ā. Magids kādu laiku slēpies pie viņiem bēniņos. Taču ilgi tur palikt bija bīstami. Sofija Siliņa sāka meklēt patvērumu ārpus pilsētas. Ruģeļos dzīvoja Bodendorfu ģimene – tēvs Kārlis un meita Marija ar diviem bērniem. Viņi bija ļoti nabadzīgi, mitinājās pirtī, jo māja bija nodegusi. Viņi deva patvērumu Ā. Magidam. Viņš, kā arī Trēgers ar sievu Idu slēpās šķūnī sienā. Vinogradova un Siliņu ģimene, lai arī pašiem bija grūti ar iztiku, tomēr centās palīdzēt glābējiem un ebrejiem. Tomēr arī šai vietā uzturēties nebija droši. Vācieši Bodendorfu šķūnī gribēja iekārtot darbnīcu. Marijai Bodendorfai izdevās ebrejus pārvest uz laukiem pie Paula Ašako, kas dzīvoja Lietuvā netālu no Zarasi. Tur ebreji sagaidīja atbrīvošanu. Ā. Magids un citi vajātie izglābās, pateicoties krievietei Vinogradovai, polietei Marijai Nedveckai, ukrainietei Sofijai Siliņai (1885–1952), viņas vīram latvietim Pēterim Siliņam (1885–1960), krievietei Marijai Bodendorfai (1872–1943), lietuvietim Paulam Ašako.

Pēc kara Ā. Magids apprecējās ar bijušo Daugavpils geto ieslodzīto zobārsti Miru Musinu, kuru izglāba Afanasjevi. Geto M. Musina zaudēja vīru un meitu. Visu savu pēc-kara dzīvi Ā. Magids veltīja tam, lai atrastu kolaboracionistus. Viņš izveidoja noziedznieku kartotēku, atpazīna vairākus ebreju vajātājus, piedalījās tiesas procesā pret G. Tabertu

Dortmundē, rakstīja vēstules ANO ar prasību saukt pie atbildības slepkavas. Nerimstošais cīnītājs pret nacismu bija viens no tiem, kas ierosināja izveidot pieminekli nacistu upuriem Mežciemā. L. Ginzburga raksta: “.. pilsētā viņu visi pazina, nedaudz baidījās un cienīja dažādu iemeslu dēļ. Vieniem viņš bija profesionāls protezētājs, citiem – persona, saistīta ar varas iestādēm, vēl kādam – oficiāli atzīts fašisma upuris, geto veterāns, kurš tiek sūtīts pat uz ārzemēm.”⁵⁶ Kā atceras mans tēvs, bijušais geto ieslodzītais G. Ročko, Ā. Magids bija “savējais” partijas pilsētas komitejā un vietējā sinagogā. Viņš mēģināja izveidot geto gūstekņu sarakstu. Kā liecina S. Domašovs, 50. gados Ā. Magids aktīvi piedalījās pieminekļa uzstādīšanā Dagdā bojā gājušajiem ebrejiem. Bulgārijas avīzē “Ebreju ziņas” (*“Евреўску весту”*, bulgāru valodā) un Varšavas avīzē *“Folkštyme”* (jidišā) sakarā ar šī varonīgā cilvēka nāvi tika ievietoti nekrologi. Tajos teikts, ka, pateicoties Ā. Magidam, tiesāts vairāk nekā 50 noziedznieku, kas piedalījās ebreju vajāšanā.⁵⁷

Vēstījums būtu nepilnīgs, ja stāstītu tikai par holokausta upuru ciešanām un mocībām. 1941.–1943. gadā ebreji joprojām bija pilsētas dzīves daļa. Viņi bija sastopami ielās, viņi strādāja, tikās ar neebrejiem. Arvien bija cilvēki, kuri mēģināja ebrejus izglābt vai vismaz kaut kā palīdzēt.

Sāra Zeļinkovska pirms kara apprecējās ar Cvi (Giršu) Ihlovu. 1939. gada (vai 1940. g.) 12. jūnijā viņai piedzima dēls Moše (Miša). Ebreju laime nebija ilga. Sākās karš, un jaunā ģimene nokļuva geto. Giršs Ihlovs gāja bojā ebreju šaušanas akcijā. Māte ar puisēnu geto atradās līdz 1942. gada 28. aprīlim. Šajā dienā izplatījās baumas, ka geto drīz likvidēs. Sāra Ihlova mazgāja vācu karavīru veļu mazgātavā, kas atradās Vienības namā. Ejot uz darbu, viņai izdevās bērnu noslēpt maisā un iznest no geto teritorijas. Viņai paveicās – Sāra dēlu atdeva Teklai Balodis. Tā bija vientuļa 25 gadus veca neprecēta sieviete, invalīde. Pirms kara viņa septiņus gadus bija strādājusi Ihlovu ģimenē par aukli. Tekla dzīvoja pilsētas nomalē. Viņa izraka bedri zem vistu novietnes, kur Moše varēja paslēpties dienas laikā. Tur bērns atradās līdz pat pilsētas atbrīvošanai. Zēns bija tā nobaidīts, ka pēc atbrīvošanas bijās dienasgaismas un neuzdrošinājās iziet uz ielas.⁵⁸

Ko Sāra bija pieredzējusi savos 25 gados? Vīra slepkavību, bailes un neziņu par dēla likteni. Ebrejiem geto nozīmēja ciešanas, šausmas un nāvi, savukārt slepkavām – tas bija ikdienas darbs. Taču arī geto cilvēki mīlēja, sievietes dzemdēja un rūpējās par saviem bērniem. Bijusī geto gūstekne Braina Majeve autoram stāstīja, ka kareivji ielauzās pie sievietēm, apsveica ar bērna dzimšanu, bet pēc tam ņirgājoties izmeta zīdaiņus pa logu uz ielas bruģa. Geto Sāra sastapa jaunu mīlestību – Akivu (Ābramu) Cveigorenu. 1942. gada vasarā viņa dzemdēja dēlu, kuram, pieminot pirmo vīru, tika dots vārds Giršs. Bērnam vajadzēja dot ēst, apģērbt, bet pats galvenais – to noslēpt. Puisēns izdzīvoja. Kā atceras R. Jefuna, viņa “1944. gadā satika nomocīto Sāru, kas tikko bija izkļuvusi no geto, ar zīdaiņi uz rokām, kas bija ietīts kaut kādās lupatās”⁵⁹.

Kāds bija palīdzējis izdzīvot Sārai un viņas bērnam. 1945. gada 24. janvārī smagi slimā Sāra lhlova dēlu atdeva Kalkūnu bērnamam. Attīstības kartē nr. 26 atzīmēts, ka bērns ir nervozs, bet visu saprot, izrunā dažus vārdus. Spriežot pēc zobu skaita, viņam ir 2,5 gadi.⁶⁰ Sāra aizgāja mūžībā 1945. gada nogalē, atstājot divus bāreņus – Mišu un Grišu.

Pēc kara Daugavpilī atgriezās bojā gājušā Cvi lhlova māsa Šeina lhlova. Viņa bija izcietusi moku ceļu gan Daugavpils geto (ieslodzītā nr. 031759), gan citās nāves nometnēs. Viņa apprecējās ar poļu ebreju Slovu, un abi nolēma pamest Latviju un pārcelties uz dzīvi Polijā. Šeinai izdevās atrast brāļadēlu Moši. Zēns tai laikā dzīvoja radu – Falka un Gaļinas (Hajas) Kaganu ģimenē. Protams, ka viņi negribēja bērnu atdot. Taču Šeina palika pie sava. Šeina ar vīru devās uz Poliju, pēc tam uz Franciju. Savukārt Moše pēc “Haganas” aicinājuma kā bārenis kuģī no Marseļas ieradās Izraēlā. Slovu ģimene nokļuva Austrālijā. Pagāja vairāk nekā 10 gadu, līdz Slovi atrada Moši un paņēma pie sevis Austrālijā, kur viņš dzīvo arī tagad.

Laimīgas beigas ir arī Grišas (Girša) ciešanu stāstam. Reiz 1946. gadā bērnamā kādas pastaigas laikā viņam tika iedoti cepumi... no mātes. No mātes, kura vairs nebija starp dzīvajiem. Pilsētā bija atgriezies bojā gājušā Ābrama Cveigorena brālis Mozus un viņa sieva Riva. 1947. gada 28. februārī Cveigorenu ģimene Grišu adoptēja. Tā Grigorijs Zeļinkovskis kļuva par Grigoriju Cveigorenu. Šo lēmumu pieņemt nebija tik vienkārši, jo Cveigoreni jau audzināja divus dēlus – Akivu (1943) un Mateju (1946). Nolēma mainīt Grišas dzimšanas datus un uzrādīt, ka viņš dzimis 1944. gadā. Jaunie vecāki negribēja, lai citi zinātu, ka Griša ir adoptēts. Pats Griša raksta, ka viņš “bērībā vienmēr jutis žēlsirdīgu attieksmi, ļaudis juta līdzī”. Tikai pieaudzis Griša uzzināja patiesību par savu dzimšanu. Riva Cveigorena savai draudzenei esot teikusi: “Kā es varēju pateikt Grišēnkam, ka viņš nav mans dēls? Es taču divus gadus nēsāju viņu uz rokām, kad viņš smagi slimoja. Viņam vienmēr bija pieejams viss labākais. Vai tad es neesmu viņa māte?”

Pēc daudziem gadiem Griša uzzināja, ka tālajā Austrālijā dzīvo viņa brālis Moše (jeb Maikls). Pirmo reizi viņi satikās 1988. gadā Maskavā. Tiesa gan, lai sarunātos, viņiem bija nepieciešams tulks.

Vai latviete Tekla Balodis nav pelnījusi nosaukumu *Taisnprātīgais starp tautām*? Nedrīkst aizmirst arī citus cilvēkus, kas Moši un Grišu izglāba no drošas nāves, kas palīdzēja Sārai. Iespējams, ka lasītāji var sniegt vērtīgu informāciju par glābējiem.

Ebrejus ir atbalstījuši daudzi. Var minēt Jāņa un Antoņinas Kursīšu ģimeni no Mežciema. Šie cēlsirdīgie cilvēki palīdzēja gan ebrejiem, gan citiem nelaimē nonākušajiem. Kaimiņi viņu māju sauca par “žīdu ēdnīcu”. Reiz ziemā pie mājas durvīm kāds piekļāvēja. “Pazīstams ebrejs lūdza: “Kursīša kungs, palīdziet.” Tēvs vajātajam iedeva maizi un speķi, iejūdza zirgu, kamanās iesēdināja ebreju un arī mani, kaut kur veda,

tālāk ebrejs gāja kājām,” stāsta Kursišu meita Č. Antāne. Citreiz Kursišu mājā ieradušās divas ebrejietes, kas kopušas nama pagalmu, kur dzīvojis gebītskomisāra vietnieks.⁶¹ Viņām esot pateikts, ka tiks nogalinātas. V. Novickis arī atceras šo gadījumu. Viņš piebilst, ka redzējis bēgam ebrejus, kas 1943. gada rudenī grāba lapas gebītskomisāra mājas pagalmā. Antoņina Kursīte sievietēm teikusi: “Slēpieties pirtī, kur glabājas siens!” Atbraukušie vlasovieši sākuši meklēt ebrejus siena kaudzēs. Visus izglābis vācu virsnieks, kas pārbaudīja dokumentus. Viņš esot pateicis, ka te nav ko meklēt. Nabaga ebrejietes tika slēptas gan pirtī, gan sienā, gan mājās. Kaimiņi to zināja, bet nenedeva. Vēl kādā vakarā pie Kursišiem patvērums meklēt ieradās ebrejs Zelikmans. Arī viņam neatteica un paslēpa pamestā vasarnīcā. E. Prodiška stāstīja, ka ne reizi vien uz Kursišu mājām nāca ebreji, kas netālu strādāja uz lauka. Vienmēr Jānis un Antoņina nelaimīgos paēdināja, kaut arī paši nedzīvoja pārticībā. Nereti nāca arī padomju karagūstekņi. Arī viņiem atradās maizes šķēle un patvērums. Kursišu ģimene palīdzēja jebkuram vajātajam neatkarīgi no viņa tautības.

Z. Jakubs savā darbā stāsta, kā 1943. gada oktobrī ieslodzīto grupa izbēgusi pa preču vagona logu, pārgriežot dzeloņstieples. Viņu vidū bija Roza Fridlande, Moīše Šteins, Dāvids Stoļars. “.. Stoļars paslēpās pie paziņas.”⁶² Un viss. Kas notika tālāk? Izrādījās, ka Dāvids Stoļars tiešām izlēca no vagona netālu no Kraujas stacijas (15 km no Daugavpils). Šai apvidū viņš bija dzīvojis pirms kara, strādājis dzirnavās. Naktī viņš klauvēja pie kaimiņu Jankeviču, Voitkeviču, visbeidzot, Dobkeviču mājas durvīm. Atvēra Jans Dobkevičs: “Jasenka, glāb!” J. Dobkevičs bija lūžņu vedējs, labi pārzināja ebreju valodu. Viņš ar Dāvidu bija pazīstams jau pirms kara, bija draugos ar dzirnavu saimnieku Magarammu. Dobkeviču ģimene (Jans un Katerina – Kataržina) ebreju paslēpa. Kā atceras viņu dēls Francs Dobkevičs, Dāvids ēda pie kopējā galda, bet, ja manīja kaut ko aizdomīgu, tad Donats (tā Dāvidu sauca jaunajā ģimenē) slēpās vai nu mežā, vai pagrabā, vai klētī un kūtī. Netālu dzīvoja bijušais aizsargs Zālāns, tāpat arī nāca pusdienot vācieši. Reiz atkal negaidīti ieradās nelūgtie viesi. Istabas vidū stāvēja muca ar sāli. “Kas tas ir?” – “Sāls, mēs to piejaucam sienam,” atbildējuši saimnieki. Muca bija uzlikta uz pagraba vāka, kurā slēpās Dāvids. Izpildot D. Stoļara lūgumu, J. Dobkevičs nereti iegādājās kādu vācu žurnālu vai avīzi. “Klausies, Dobkevič, tu taču neproti lasīt. Kam tev žurnāls, turklāt vēl vācu valodā?” reiz jautājis kāds karavīrs. Dobkevičs kaut ko nomurminājis, bet vairāk ar ebreja “izglītošanu” nenodarbojās. 1944. gadā Sarkanā armija nelaimīgo ebreju atbrīvoja. Pēc kara D. Stoļars atkal strādāja dzirnavās un vienmēr rūpējās par Janu. J. Dobkevičs pats savā rīcībā nesaskatīja neko īpašu, bet šī pieticīgā poļu vīra varonība nedrīkst nogrimt aizmirstībā.

“Mūsu mājā Pumpura ielā 93 dzīvoja vairāki vācu virsnieki – Oto Volfs un unteroficieris Kurts no Ņelnes. Atmiņā palicis otrs, kurš teica: “Kāpēc mums vajadzīgs karš?” Viņš man uzdāvināja krustiņu, ko glabāju joprojām,” atceras I. Ņedvecka. 1943. gada

ziemas vakarā pie viņu durvīm klauvējis zobu tehniķis Magids, kurš bija aizbēdzis no stacijas. "Es izbrīnījos, jo šķita, ka visi ebreji ir iznīcināti. Mana māte aizsmēķēja, sāka uztraukties. "Māt, mūs taču var nošaut!" Māte atbildēja: "Ej gulēt un klusē." No rīta ebrejs durvīs saskrējās ar vācu virsnieku. "Kas tas?" – "Brālēns no Lietuvas," mierīgi atteica māte." Protams, ka mājā ilgi palikt nedrīkstēja. Pēc divām dienām Magidu pārģērba sieviešu drēbēs, un I. Ņedveckas gāja viņam līdzi. Promejot ebrejs atstājis zelta pulksteni un gredzenu, piebilstot: "Es jums nepalikšu pateicību parādā." Ārstu aizveda uz Ruģeļiem, pēc tam tālāk uz laukiem.

Divas dienas un naktis slēpt ebreju mājā, kur dzīvo vācu virsnieki un kaimiņos nacistu līdzskrējēji Pipcins un Lielkausis! Vai tas nav varoņdarbs! Taču ticīgās katolietes Marijas Ņedveckas labie darbi ar to nav izsmelti. Viņas meita Irina stāstīja, ka viņa bijusi kāda ebreja ārļaulības bērns. Pirms kara viņu atdevuši audzināšanā panei Marijai. Laikam jau vecāki gāja bojā geto. Jaunā māte meiteni nokristīja, dodot tai vārdu Anna Griņeviča. Pāreja katolīcībā tādējādi meiteni izglābusi. 1946. gadā Marija viņu adoptēja, pierakstot kā Irinu Ņedvecku. Sieviete nevar aizmirst, kā māte gājusi uz geto: "Apmēram piecos vakarā māte apsēja melnu lakatu, paņēma groziņu un teica: "Lūdzies par mani, meitiņ!" Ebreji parasti par palīdzību deva naudu. Viņi gribēja, lai māte no geto paņemtu meiteni Rozu. Mazā ebrejiete uzzīmēja rozi un zīmējumu atdeva mātei. Mēs šo zīmējumu glabājam ilgi. Taču paņemt Rozu no geto neizdevās, bija bail..."

Gandrīz desmit gadus Donats Jerševskis mēģināja gūt Hajas Rozinas labvēlību un pretmīlestību. 1939. gada 26. jūlijā Svētās Annas dienā ebrejiete kristījās un, kļuvusi par Annu Halinu, apprecējās ar mīļoto. Ebreju kopiena uz šādu aiziešanu no jūdu pasaules reaģēja visai asi. Kad nomira Annas Halinas māte, meita netika ielaista kap-sētā, lai atvadītos. Raudādama viņa tikai noskatījās bērū procesijā (S. Estrina atmiņas). 1941. gadā Jerševsku mājās apmetās vācu virsnieks. Viņš acīmredzot nojauta Annas Halinas izcelsmi, vairākkārt brīdināja par briesmām. Haja slēpās dārzā. Donats sievu un dēlu aizveda uz Rīgu pie vecākā brāļa, pēc tam pie paziņām Nipāniem. Ebrejiete izglābās un pēc kara dzīvoja Krāslavā.

Diemžēl ne vienmēr pāreja kristietībā ebrejiem deva iespēju izglābties. Čiļa Dumeša (1902), kas dzīvoja Vecstropos, pārgāja katolīcībā (viņu kristīja Naujenes baznīcā) un apprecējās ar latviešu puisi Aleksandru Narbutu (1896). Vietējie ebreji jaunlaulātos apmētāja ar akmeņiem. Dažus gadus nācās pavadīt Jēkabpilī, tomēr pēc tam ģimene atgriezās Vecstropos. Kā stāsta J. Narbuta, 1941. gadā kaimiņi Čiļu uzrādīja. Viņu arestēja. Pēdējo reizi ebrejieti redzēja, pildot spaidu darbus...

Hana Gelcere (1912) no Arodu ielas 1937. gadā iemīlējās simpātiskā lietuvietī, vārdā Nikolajs Šakalis. Tuvinieki pretojās laulībām. Jaunie pārcēlās uz Rīgu. Tur Hana kristījās, apprecējās un kļuva par Annu Šakalis. Vēlāk ģimene atgriezās dzimtajā pilsētā, piedzima meita Irina. 1941. gadā kristītās ebrejietes vecāki nonāca geto, kur gāja bojā.

Anna uz geto negāja, jo uzskatīja, ka tas uz viņu neattiecas. Viņa centās vairāk uzturēties mājās. Vīra radnieki piedāvāja paslēpties laukos, bet Anna atteikusi: "Kā būs, tā būs, no likteņa neizbēgsi." 1942. gada vasarā kaimiņiene Lipa un viņas piedzīvotājs, kas strādāja drošības palīgpolicijā, nacistiem paziņoja, ka ebrejiete neatrodas geto. Pēc viņas ieradās vācietis un divi vietējie hitleriešu līdzskrējēji. "Ko slēpjat žīdieti?" Pēdējā brīdī Anna paspēja atdot meitiņu tuviniekiem. Policisti rupji sagrāba Annu, atgrūda vīru Nikolaju, kas mēģināja sievu aizstāvēt. Anna vēl paspējusi pateikt: "Sargā lru, es eju nāvē!" (E. Besakirskas atmiņas.) Arestēja arī Nikolaju, bet vēlāk viņu atbrīvoja. Ira Šakalis izglābās un dzīvoja Krāslavā.

Vai, pieņemot kristīgo ticību, radās glābiņš? Ebreju kristīšanai holokausta laikā Latgalē bija savas īpatnības. Latgales gebītskomisārs F. Švungs – fanātisks nacionāl-sociālists – neatzina kristīto ebrejiešu tiesības dzīvot ar saviem āriešu vīriem, kā tas bija citur Ostlandē. Runājot par minētajiem gadījumiem, var atzīmēt vairākas kopējas iezīmes. Šīs ebrejietes tika kristītas pirms kara. Ebreju kopiena parasti negatīvi reaģēja uz senču ticības noliegšanu. Jaunkristītās kļuva par ticīgām kristietēm un centās neuzturēt kontaktus ar ebrejiem. Kristīšanās reizēm izglāba, reizēm – ne. Daudz kas bija atkarīgs no konkrētas situācijas, notikuma dalībniekiem un viņu rīcības.

Palīdzēt ebrejiem bija bīstami, bet pat attāla līdzība ebrejam varēja izraisīt traģiskas sekas. Annu Mariju Traškovu hitleriešu rokaspuīši sagrāba uz ielas un lika piebiedroties ebreju kolonnai. Ar lielām grūtībām kaimiņiem izdevās pārliecināt, ka viņa ir kristiete (V. Petrovskas atmiņas).

Traģiskas sekas varēja būt arī, atsakoties piedalīties holokausta upuru aprakšanā. Tā, piemēram, nacisti un to līdzskrējēji sarīkoja asinspirti Višķos (Kalnavišķi), nošaujot tur Dagdas un Aglonas ebrejus.⁶³ Jevstigneja Grigorjeva mājās ieradās Kolužs ar brāli Donatu Romanovski. "Ņem lāpstu un ej aprakt ebrejus," viņi teica. "Kas šāva, tie arī lai rok." – "Mēs pavēlam." – "Kaut vai šaujiet nost, neiešu. Jūs taču nogalinājat kaimiņus." – "Vajadzēja šaut, un šāvām." Šādu sarunu atceras J. Grigorjeva meita. Tomēr tēvs neesot gājis. "To tu vēl pieminēsi," promejot teikuši nacistu līdzskrējēji. Pagāja nedēļa. Pagalmā iebraukuši trīs vīri aizsargu formā. "Ģērbies," teikuši tēvam. "Māte nokrita ceļos, mēģināja skūpstīt Pētera un Antona Kolužu zābakus – mums taču 15 ha zemes." P. Kolužs apžēlojās: "Labi, tā kā nav kam ģimeni barot, lai nāk meitas – Darja un Nastja," raudot stāsta A. Grigorjeva. 14 un 15 gadu vecās meitenes aizdzina spaidu darbos uz Vāciju. Viņas trīs gadus strādāja rūpnīcā. 1944. gadā nacisti izdeva meitenēm izziņas, ka viņas atbraukušas labprātīgi. Šie gadi sagrāva viņu veselību.

Cilvēku atmiņas par ebreju traģēdiju bieži vien ietver svarīgu informāciju. Tā, piemēram, dažkārt, balstoties uz atmiņu materiālu, iespējams konstatēt ebreju iznīcināšanas vietas. A. Gribusts atceras: "1941. gada 20. jūlijā Kaunatā tika svinēti draudzes svētki. Ap pulksten 11 no rīta mēs atradāmies krustojumā Rēzekne–Ezernieki–Kaunata. Uz

Kaunatas ezera pusi pie karjera staigāja sieviete, vākdama izmētātus apģērba gabalus. Asarām acīs viņa mums teica: "Pirms dažām dienām te nošāva Kaunatas ebrejus. Viņus apraka otrpus ceļa pie priedēm. Ejiet paskatieties paši." Mēs ieraudzījām pavirši aizraktu kapu. No smiltīm rēgojās apavi... Mēs nesapratām, kāpēc kaut kas tāds ir noticis."

Atmiņas par ebreju iznīcināšanu mēdz būt pretrunīgas, dažkārt teikto nevar pierādīt. "Grigorijs Zaičikovs aiz Grīvas [...] paslēpa Dinu Puklinu kopā ar māti," – tā raksta Z. Jakubs.⁶⁴ H. Filipenoks stāsta ko citu. Dinas Puklinas draugs V. Dunajevskis, Dina un māte nokļuvuši geto. 1941. gada jūnijā pie geto vārtiem ne reizi vien nākuši skaistules Dinas paziņas un pielūdzēji, metuši pār žogu produktus. Marjans Čiževskis nolēmis meiteni izglābt, jo viņa tam patikusi. Uzpirka apsardzi. Uzticīgais V. Dunajevskis izlikās, ka gatavojas bēgt. Viņš tika nogalināts. Dinu ar māti izveduši no geto. M. Čiževskis viņas paslēpis kādā ciemā aiz Grīvas. Taču kāds ebrejietes uzrādīja, un viņas tika nogalinātas. Marjanu arestēja. Pēc kara viņš dzīvoja Polijā, apprecējās ar polieti, kas bijusi ļoti līdzīga Dinai. Čiževskis nomira 2001. gadā Varšavā. Kur mīts, un kur patiesība?

Šis, kā arī citi piemēri liecina, ka atmiņas jāvērtē kritiski un jāsalīdzina ar citiem avotiem. Tai pašā laikā mutvārdu vēsture paver jaunas iespējas holokausta izpētē.

Ebreji geto vai ārpus tā izdzīvoja ne tikai savas vīrišķības, psiholoģiskās izturības, attapības, "zelta roku" dēļ, bet arī pateicoties kaimiņu – citas tautības cilvēku palīdzībai, retumis arī vācu armijas karavīru atbalstam. Glābēju vidū bija gan vīrieši, gan sievietes, gan ģimenes, dažādu tautību un konfesiju pārstāvji. Nacisms uz nāvi bija notiesājis ikvienu ebreju, savukārt glābēji paši sevi nolēma nāvei, glābjot citus. Tas ir viņu cildenais varoņdarbs.

Autors pateicas visiem, kas palīdzēja atrast respondentus, deva iespēju apzināt dokumentus, kā arī, protams, tiem ļaudīm, kas uzticēja autoram savus atmiņu stāstus par ebreju tragēdiju un sniedza nozīmīgu informāciju.

Atsauces un komentāri

- ¹ Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилского гетто // Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. – Даугавпилс, 1993, с. 287–382.
- ² Волкович Б. О Даугавпилском гетто: по воспоминаниям узника гетто Сиднея Айвена // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, 2003, с. 53–64.
- ³ Ezergailis, A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 309.–320. lpp.
- ⁴ Курицкий Х. Пережить и рассказать. – Иерусалим, 2003, с. 123.
- ⁵ Swain, G. Between Stalin and Hitler. Class War and Race War on the Dvina, 1940–46. – London; New York, 2004, 268 p.
- ⁶ Рочко И. Жертвы, спасенные и спасатели // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, 2003, с. 81–98.

- ⁷ Штейман Й. Евреи города до и после войны // Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. – Книга третья, ч. 2. – Даугавпилс, 2001, с. 27.
- ⁸ Смирин Г., Мелер М. Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии // Евреи в меняющемся мире. – Рига, 2002, с. 347.
- ⁹ Ezerģailis, A. Holokausts ..., 309., 310. lpp.
- ¹⁰ Anderss, E. Liepājas Holokausta memoriāls. – Liepāja, 2004. – Liepājas ebreji, kas dzīvoja Vītolu ielā, arī tika apvainoti savu māju aizdedzināšanā, lai tās nenonāktu vācu īpašumā.
- ¹¹ Ezerģailis, A. Holokausts ..., 310. lpp.
- ¹² Turpat, 312. lpp.
- ¹³ Якуб З. В те дни ..., с. 296.
- ¹⁴ Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (turpmāk – KFVA), 7021. f., 93. apr., 22. l. No A. Bļahmana liecībām. – Visus KFVA datus noskaidrojīs un darījis zināmus autoram D. Oļehnovičs.
- ¹⁵ Рочко И. Жертвы, спасенные и спасатели, с. 86, 87.
- ¹⁶ KFVA, 7021. f., 93. apr., 22. l. – Dokumentā H. Pokermans kļūdaini nosaukts par Bokermanu.
- ¹⁷ Ezerģailis, A. Holokausts ..., 326., 327. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 313. lpp. – Einzacgrupa – tulkojumā no vācu valodas nozīmē “pilnas gatavības grupa”. Viens no šīs grupas uzdevumiem bija ebreju iznīcināšana. EK 1 grupu vadīja Ēriks Erlingers.
- ¹⁹ Turpat, 311., 492. lpp.
- ²⁰ KFVA, 7021. f., 93. apr., 22. l.
- ²¹ Runa ir par Grīnhauza sinagogu, kas atradās Saules ielā 66. – Sk.: Волкович Б. Иудаизм в Даугавпилсе (1920–1940) // Латгале un Daugavpils: vēsture un kultūra. – Daugavpils, 1996, 110. lpp.
- ²² KFVA, 7021. f., 93. apr., 22. l.
- ²³ Runa ir par Piekraustes sinagogu, kas atradās Centrālās ielā 18 Gajokā. – Sk.: Волкович Б. Иудаизм в Даугавпилсе (1920–1940), 110. lpp.
- ²⁴ Bijušais Daugavpils iedzīvotājs, kas tagad mīt Izraēlā, A. Rozenko arī līdzīgi raksturojis sinagogu.
- ²⁵ Рочко И. Жертвы, спасенные и спасатели, с. 142–146.
- ²⁶ Lietuvas ebreji S. Aivens un H. Kurickis ir uzrakstījuši atmiņas par uzturēšanos Daugavpils geto.
- ²⁷ Autors pieļauj, ka geto ieslodzīto vidū bija arī Krievijas ebreji, konkrēti no Sanktpēterburgas (Ļeņingradas). Tie bija ebreji, kas īrēja vasarnīcas Lietuvā un Krāslavas rajonā (Priedainē). Aptaujātie arī apliecina šo faktu.
- ²⁸ Ezerģailis, A. Holokausts ..., 391. lpp. – Autors norāda, ka uz Daugavpils geto atvesti 40 ebreji no Valmieras apriņķa.
- ²⁹ Якуб З. В те дни ..., с. 287–382.
- ³⁰ Рочко И. Жертвы, спасенные и спасатели, с. 81–92.
- ³¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 6962. f., 15. apr., 1. l. “Latv. val. D-pils žīdu noņemne Nr. 87, 1941. g. 25. septembrī.” – M. Movšenzons parakstījis kā ebreju noņemnes komitejas saimniecisko izdevumu nodaļas vadītājs. Jāpievērš uzmanība iesnieguma numuram 87, kas liecina, ka bijuši arī citi Jūdenrātes dokumenti.
- ³² Dokumentu arhīvā atradusi Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra vadītāja Dr. hist. Irēna Saleniece.
- ³³ Ezerģailis, A. Holokausts ..., 318. lpp.
- ³⁴ M. Movšenzons un viņa sieva gāja bojā 1942. gada 1. maijā geto likvidācijas laikā.

- ³⁵ *Ezergailis, A.* Holokausts ..., 315. lpp.
- ³⁶ Runa ir par mana tēva Geršona Ročko pirmo ģimeni. Tēvs bija gan Daugavpils geto ieslodzītais, gan gūsteknis Kaizervaldes (Mežaparks) un Štuthofas nometnē. Zāra Ročko (dzim. 1908. g.), meita Haja-Duša (dzim. 1939. g.), Izraīls-Senders (dzim. 1937. g.). Mans vectēvs Boriss Ročko gāja bojā Daugavpils geto.
- ³⁷ *Гинзбург Л.* Разбилось лишь сердце мое... Роман-эссе. Избранное. – Москва, 1985, с. 368, 369.
- ³⁸ *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасатели, с. 88.
- ³⁹ Runa ir par ezeru, kas atrodas pretim bijušajai ķīmiskās šķiedras rūpnīcai.
- ⁴⁰ Šis fakts apliecināts grāmatā: *Лієпа, А.* Noklusētās lappuses. Dokumentāls romāns. – Rīga, 2004, 19. lpp.
- ⁴¹ Runa ir par hloru, ar ko tika apkaisītas nošaušanas vietas, lai sargātos no epidēmijām.
- ⁴² *Ezergailis, A.* Holokausts ..., 315. lpp.
- ⁴³ Turpat, 316. lpp.
- ⁴⁴ Muzejs "Ebreji Latvijā" (turpmāk – MEL), III-2253, 2. lpp.
- ⁴⁵ Якуб З. В те дни ..., с. 321. – Autors atsaucas uz LVVA, 1026. f., 1. apr., 3. l., 262.–264. lp.
- ⁴⁶ *Ezergailis, A.* Holokausts ..., 319., 320. lpp.
- ⁴⁷ MEL, III-2196, Daugavpils žīdu geto iedzīvotāju saraksts 1941. gada 5. decembrī.
- ⁴⁸ Sarkanās apliecības izdeva amatniekiem, kas strādāja pilsētā.
- ⁴⁹ Якуб З. В те дни ..., с. 365.
- ⁵⁰ Turpat, 328. lpp.
- ⁵¹ Turpat, 306. lpp. – Z. Jakubs norāda, ka M. Geca tikusi pakārta tādēļ, ka geto staigājusi bez dzeltenās zvaigznes.
- ⁵² *Вайнштейн Э.* Она была женой фараона. Автобиографический роман. – Тель-Авив, 1999, с. 43.
- ⁵³ Якуб З. В те дни ..., с. 346.
- ⁵⁴ *Ezergailis, A.* Holokausts ..., 320. lpp.
- ⁵⁵ Z. Vozņakas atmiņas autoram atstāstīja B. Levina (Magida). I. Ņedveckas atmiņas par ārsti Vinogradovu pierakstījis autors. Vinogradovai palīdzēja Taisija Jegorova.
- ⁵⁶ *Гинзбург Л.* Разбилось лишь сердце мое..., с. 366.
- ⁵⁷ Miris antifašistiskais cīnītājs // Ebreju Ziņas, 1967, 9. okt.; Miris cīnītājs pret fašismu // Folkštīme, 1967.
- ⁵⁸ Liecība, ko sniegusi Soņa Slova, klātesot advokātam, Melburnā (Austrālija) 1957. gada maijā.
- ⁵⁹ Uzziņa. Izsniedzis Rīgas 1. notariāta kantoris, klātesot valsts notāram R. Jefunai, 1990. gada 9. novembris.
- ⁶⁰ Uzziņa. Kalkūnu bērnu bāreņu aprūpes centrs. Attīstības karte nr. 26, 24.01.1945.
- ⁶¹ Runa ir par bijušo Mežciema sanatoriju, kur ebreji uzkopa pagalmu.
- ⁶² Якуб З. В те дни ..., с. 372. – Roza Fridlande – bijusi Daugavpils geto, Salaspils, Kaizervaldes un Štuthofas nāves nometnes ieslodzītā. Pēc kara dzīvoja Daugavpilī, mirusi 2000. gadā. Moīše Šteins gāja bojā partizānu vienībā.
- ⁶³ *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасатели, с. 122–128.
- ⁶⁴ Якуб З. В те дни ..., с. 345.

From the History of Holocaust in Daugavpils

Josifs Ročko

Summary

According to different data, from 15 000 to 20 000 Jews were murdered during the war in the Daugavpils ghetto and beyond it. It is mentioned in *Latvijas Enciklopēdija* (Latvian Encyclopaedia) that the number of victims exceeded 20 000 people. Some tens managed to survive. Special teams – “eisatsengroups”, Viktors Arājs team, as well as 240 local policemen were involved in persecution and annihilation of innocent people. These were people of different nationalities, mainly workers, of low educational qualification. But a teacher, a lawyer, a journalist, local guards, former Latvian Army officers were also found among the executors. The age of these people was from 18 to 50 years.

In 2002–2006, the author registered more than 100 memoirs of old city inhabitants – non-Jews who were witnesses of the Holocaust, as well as of almost 20 Jews, a part of whom managed to evacuate, and a part had survived in the ghetto. All this enabled to understand the relations between Jews and their neighbours, to bring out cases of anti-Semitism as well as to show how different groups of Jews reacted to the on-coming of the Soviet power.

The stories of Holocaust witnesses enabled to reveal the tragedy of Jews during the evacuation days, as well as to determine new places of execution, to understand Jews' behaviour and the psychology of their neighbours, since some of them became collaborators during these years. New cases of rescuing have been revealed as a result of analyses and comparison of oral history materials with archive documents.

Sarra Ichlova with her son Moshe, aged 2, turned to be in ghetto. On 28 April 1942, when going to work, she managed to carry out her son in a bag and hand him over to Tekla Balodis, an acquaintance of hers. She was a lonely, 25-years old single woman, an invalid. Before the war, Tekla Balodis had been working for seven years as a baby-sitter for the Ichlov family. The brave Latvian woman hid the Jewish boy. She was limp but still she managed to make an underground passage under a hen-house where Moshe was hiding during the day-time. The child stayed there until the liberation of the city. The boy was so scared that he was afraid of day light after the liberation and was afraid to go out.

In October 1943, the remaining ghetto prisoners were sent to Riga. A group of prisoners jumped out of the goods truck window having cut barbed wire.

David Stolar was among them. Before the war, he used to live and work at the mill of Lady farm, near Krauja. He knocked at Dobkevich house at night.

Jan Dobkevich opened the door. “Jasenka, please save me”, said David. Jan Dobkevich was an illiterate drayman, he understood Idish well. The Dobkevich family – Jan and Katerina (Katarzhina) – gave shelter to the Jew. David would sit at the table together with

the family but as soon as somebody appeared he would disappear in the forest, cellar or cattle-shed hiding behind cows. The heroic deed of Jan Dobkevich, modest Polish man, who did not consider his behavior as heroic, should not be forgotten.

Khaim Pokerman, a ghetto prisoner, was by profession an excellent motor-mechanic and plumber. He used to work in the army garage, repaired cars, saw to sanitary engineering at the Unity House (People's House). He would often take his brother Meyer to work, with Germans' permission. Khaim Pokerman lost his wife and two sons in the ghetto, but he was not killed because Germans needed his skillful hands.

German officer Walter Kirch, chief of the garage, allowed them to run away a few days before the ghetto liquidation.

In Daugavpils the brothers hid in a crater that was formed after an aviation bomb fall. They covered their dwelling place with a sheet of iron gradually deepening it. Somebody helped the Jews with bread and water. According to other evidence, the Pokerman brothers were hiding in underground communications as Khaim knew their layout well. In July 1944, the Red Army soldiers who liberated the city found the weakened Jews in the hole. In the hospital Khaim Pokerman was urgently asking for a meeting with a Soviet officer. Khaim told him that the People's House had been mined. Sappers soon found the "infernal machine" and neutralized it. So the ghetto prisoner managed to save one of the most beautiful buildings which is still decorating the city.

Abram Magid managed to survive not only because he was a skilful dental technician. On 28 October 1943, the ghetto prisoners were driven to the station to be taken to Riga. He managed to slip from the crowd, tear off yellow stars and run away. He found shelter with the Polish family of M. Nedvedtskaya. She transported him to Arseny Kornilov.

A number of saving attempts through christening have been determined. These Jews were christened before the war. Jewish community as a rule disapproved of the denial of their ancestors' belief. Sometimes the christening saved, sometimes it did not. Much depended on particular circumstances, participants of events and their actions.

Any Jew in the ghetto or beyond it who was lucky to survive managed it not only due to his personal courage, psychic endurance, his "skilful hands" or a number of lucky coincidences but also thanks to their neighbours' help – Polish, Latvian, Russian people, and sometimes even thanks to German Army soldiers and officers. Any Jew was sentenced to death by Nazism but savers sentenced to death themselves through saving other people. Helping and saving Jews these people put up resistance to fascism. This is the greatness of their heroism.

Josifs Ročko

Tas notika Preiļos

Preiļu holokausta upuru piemiņai

Par ebreju traģēdiju Daugavpils apriņķa nelielajā pilsētā Preiļos publicēti vairāki darbi. Vispirms jāmin piecpadsmitgadīgās Šeinas Gramas (1925–1941) dienasgrāmata, kas rakstīta no 1941. gada 22. jūnija līdz 1941. gada 8. augustam. Šis dokuments, kura autore ir traģēdijas lieciniece, atklāj gan holokausta upuru, gan slepkavu psiholoģiju.¹

Par Šeinas Gramas dienasgrāmatas izglābšanu rakstījis Izraēlas pētnieks Š. Latvinskis (Š. Preiļskis).² Dienasgrāmatas teksta analīzi veikusi Svetlana Bogojavlenska³ un Boriss Volkovičs.⁴

Tomēr par Šeinas Gramas personību, kā arī par to, kā tapusi viņas dienasgrāmata, nav daudz zināms. It kā bijuši divi dienasgrāmatas eksemplāri. “Viņa rakstīja dienasgrāmatas divos eksemplāros no 1941. gada 22. jūnija līdz 8. augustam, un tie abi eksemplāri tika atdoti dažiem cilvēkiem.”⁵ Ir skaidrs, ka vācu okupācijas apstākļos piecpadsmitgadīga meitene nevarētu to darīt. Patiesībā dienasgrāmatu atrada Šeinas kaimiņiene Ivanovska.

1944. gada 26. jūnijā Preiļi tika atbrīvoti no vācu okupantiem. Kopā ar Sarkanās armijas pulkiem pilsētā ieradās Šeinas brālis Gutmans Grams. Pēc ievainojuma viņš atradās hospitālī Preiļos. Viņam Ivanovska atdeva Šeinas Gramas dienasgrāmatu. Acīmredzot G. Grams iepazīstināja ar dienasgrāmatas saturu tos, kuri vāca materiālus par vāciešu noziegumiem okupētajā teritorijā. Pirmo reizi dienasgrāmata publicēta “Nezināmajā Melnajā grāmatā”.⁶

1944. gada septembrī G. Grams aizsūtīja dienasgrāmatu kopā ar vēstuli savai sievai Idai Cipukai, kura dzīvoja Mordvijā (Krasnoslobodskas rajonā, Krasnopoļskas ciematā). Šajā ciematā dzīvoja arī Š. Latvinskis. Pēc Š. Latvinska atmiņām, Ida Cipuka saņēma 10 × 15 centimetru lielu, dažu desmitu lappušu biezu piezīmju grāmatiņu kalikona iesējumā. Pirmajā lappusē bija rakstīts – “Šeinas Gramas dienasgrāmata”. Teksts bija jidišā, un tajā tika atspoguļoti notikumi no 1941. gada 22. jūnija līdz 8. augustam.

Dienasgrāmatas pirmais ieraksts ir datēts ar 26. jūniju 1941. gadā. Tas saistīts ar to, ka kara sākumā brāļi Abba un Gutmans Grami, kā arī Gutmana sieva Ida Cipuka aizgāja no Preiļiem un nokļuva Riebiņos. Viņiem bija tikai divi velosipēdi. Izrādījās, ka Abba ir lieks, un viņš atgriezās Preiļos. Ar viņu izrēķinājās tāpat kā ar citiem ebrejiem. Par to savā dienasgrāmatā rakstīja Š. Grama. Ida Cipuka, kura kopā ar savu vīru palika dzīva, bija netieši vainīga Abbas Grama nāvē. Lappuses no dienasgrāmatas par 22.–25. jūnija notikumiem, pēc Š. Latvinska (Š. Preiļskis) domām, Ida Cipuka izplēsusi. Mordvijas kolhozā viņa strādāja par skolotāju, bet Š. Latvinskis – par ganu. Gutmans Grams 1944. gadā gāja bojā pie Madonas un tika apglabāts brāļu kapos. 1945. gadā visi šīs drāmas dalībnieki atgriezās Rīgā. I. Cipuka visu mūžu slēpusi patiesību par dienasgrāmatu no cita Šeinas brāļa, kurš dzīvojis Dienvidāfrikas Republikā.

Bet kāda ir bijusi Šeina Grama? Šleime Kagans 2006. gada 17. maijā atrakstīja autoram. Viņš esot mācījies kopā ar Šeinu vienā klasē Preiļos ebreju skolā. Šeina bijusi viena no labākajām skolniecēm, ļoti centīga, kārtīga un piemērs citiem. Viņa vienmēr palīdzējusi vājākiem skolēniem, ļoti aktīva, labi dziedājusi ebreju dziesmas, dejojusi, vienmēr jebkuras kompānijas centrā. (No Š. Kagana vēstules 2006. g. 17. maijā.) Viņa arī rakstījusi dzejoļus. Pirms kara sākuma ebreju meitenīte pravietiski pierakstīja latviešu dzejnieka Eduarda Veidenbauma rindas:

Dzīvē daudz ir ceļu,
Katrs ceļš ir labs.
Ej pa kuru iedams,
Vienmēr priekšā kaps.

Tika aptaujāti vairāk nekā 15 pilsētas vecie iedzīvotāji. Respondenti pamatā ir apmēram 80 gadu veci cilvēki, pirms pensijas lielākoties bijuši strādnieki, visi ar pamatskolas izglītību. Daži aptaujātie ebreji, bijušie Preiļu iedzīvotāji, atzīmē, ka viņiem nav palicis atmiņā ne krievu, ne latviešu antisemitisms.

Šajā darbā izmantotas, pirmkārt, Preiļu ilggadējo iedzīvotāju atmiņas, galvenokārt krievu vecticībnieku, kuri bijuši ebreju kaimiņi pirms kara un kļuva par ebreju vajāšanas lieciniekiem kara laikā. Kara sākumā respondentiem bija 16–20 gadu. Viņu atmiņas pamatojas ne tikai uz pagātnes notikumiem, tā ir arī savdabīga reakcija uz to, kādu stāvokli sabiedrībā tie ieņem mūsdienās. Gan respondentu atmiņas, gan arī dažu ebreju atmiņas liecina, ka ebreji ir bijuši Preiļu neatņemama sociāli ekonomiska sastāvdaļa. Daži ilggadēji iedzīvotāji (pamatā latvieši) atteicās dalīties atmiņās, paskaidrojot, ka baidās aizvainot tuviniekus bijušos vācu okupantu atbalstītājus. “.. ir saglabājusies pārliecība, ka jebkuru izteiktu domu kontrolē “kompetenti orgāni”.”⁷

Otrkārt, šajā darbā izmantoti arī arhīvu materiāli, kā arī tiesu procesu dokumenti par vācu okupantu atbalstītājiem (līdzdalībniekiem).

Treškārt, izmantots M. Hagi stāsts. Vācu okupācijas gados Vladislavs Vuškāns izglāba sešus ebrejus no astoņiem, kurus viņš slēpa. Viens no izglābtajiem – M. Hagi uzrakstīja atmiņas, kas atklāj izglābto pārdzīvoto un glābēja varonību.⁸ Uz šo atmiņu bāzes tapa J. Ročko apcerējums par Preiļiem grāmatā *“Холокост в Латгалии.”*⁹ Aculiecinieku atmiņas dod iespēju uz vēsturi paskatīties no holokausta laikabiedru viedokļa. Izmantojot arhīvu materiālus un salīdzinot tos ar aculiecinieku atmiņām, varam noteikt fakta ticamību vai neticamību.

Kā liecina 1935. gada tautas skaitīšanas dati, Preiļos dzīvojuši 847 ebreji jeb 51 procents iedzīvotāju. Ļaudis atceras, ka ebreju kopiena bijusi draudzīga, daudzas ģimenes vienojušas radnieciskas saites, dažās ģimenēs bijis daudz bērnu. Pirms kara Preiļos bijušas četras sinagogas.¹⁰ Galvenā atradās Brīvības ielā 12 (Sondores iela); Zaļā – Lielajā ielā (Sinagogas iela); Jaunā – Jaunajā ielā; Aškenazi – Liepājas un Zaļās ielas stūrī. Visi cienīja rabīnus A. F. Veisbordū un L. J. Grodski. Preiļos darbojās trīs skolas: latviešu, krievu un ebreju (žīdu) pamatskola. Ebreju skolas direktors bija Simons Kilovs, visu iemīļoti skolotāji – Fruma Gurviča, Meiers Gurvičs, Leibe Nosens Zelikmans un citi (Buņas Kaganas vēstules 2004. g. 17. oktobrī). Ebreju bērni runāja gan krieviski, gan latviski, savukārt viņu vienaudži – neebreji saprata ebreju runāto. Daži ebreju bērni mācījās latviešu skolā, jo, pēc tās beigšanas stājoties ģimnāzijā, sešu eksāmenu vietā bija jākārto tikai četri. Valsts svētkos – 15. maijā (K. Ulmaņa nākšana pie varas) un 18. novembrī (Latvijas neatkarības proklamēšana) ebreju skolēni kopā ar pārējo skolu audzēkņiem ar karodziņiem rokās devās parādē un orķestra pavadījumā dziedāja valsts himnu “Dievs, svētī Latviju!”. Par godu 15. maijam ebreju bērni iestādīja bērzus Rušonas ielā.

Respondenti – gan ebreji, gan neebreji – apgalvoja, ka visi dzīvojuši draudzīgi. Kur tad radās slepkavas? (Preiļos, tāpat kā citur Latvijā, nacistiskās okupācijas laiks pārādīja, ka latentā netikums pret ebrejiem var attiecīgos apstākļos pārtapt par asiņainu genocīdu.) Ebreju meitenēm paticis krievu zēns Vaņa Kuzmins. Taču Vaņam patikusi tikai Rohale Burina, kuru piemeklēja tāds pats liktenis kā Šeinu Gramu (B. Kaganas vēstules).

30. gados pilsētā darbojās vairākas ebreju organizācijas: *“Hašomer Hacair”*, *“Borohova jaunatne”*, *“Gordonija”*, *“Hamizrahi”*, *“Agudat Israel”*, *Bunds*, *“Makkabi”*. Vairāki ebreji pārstāvēja vietējo pašpārvaldi. Par pirmo pilsētas vadītāju 1928. gadā kļuva ebrejs Elja Gurvičs. 1940. gadā, ienākot Sarkanajai armijai, Preiļos tika izveidota pagaidu izpildu komiteja, ko vadīja ebrejs Rubenis Aršs.

Respondenti ebrejus atceras kā veikalu un bodīšu īpašniekus, amatniekus, preču iznēsātājus. Taraginiem, Zilbermaniem piederēja mājas, S. Zilbermanu ģimene iepirka linus. Plagovi un Taragini, S. Hagi un L. Maiofisi, J. Potaši, Cofnas un Lahovicki bija veikalu saimnieki. Arī kalējiem Cemeliem piederēja neliels veikaliņš. Levinsona pār-

dotavā varēja nopirkt kancelejas preces. Arensburgi un Ribaki bija labi kurpnieki, Raudiņi – drēbnieki, Peress izvadāja dažādus sīkumus. Nadels bija prasmīgs fotogrāfs, Grīnmana bodītē varēja iegādāties svaigu gaļu. Zands bija ne tikai veikala īpašnieks, bet arī brīvprātīgās ebreju ugunsdzēsēju komandas saimnieks, kurā darbojās braši ugunsdzēsēji brāļi Juda un Lipa Cimani. Respondents J. Ivanovs atceras ebreju Meier-sonu, kam piederēja zemes gabals.¹¹ Pēc Ivanova teiktā, Meier-sonu, tāpat kā Taraginu ģimeni 1941. gada 14. jūnijā padomju vara represēja.¹²

Preiļu pagasta ciemu iedzīvotāji ebrejus atceras kā preču iznēsātājus, izejmateriālu gatavotājus, drēbniekus, kas apmeklēja viņu ciemus. Ebrejs Čala (acīmredzot Cals) apmeklēja Moskvinas ciemu, atveda vasku un parafīnu. “Mēs sildījām vasku un gatavojām sveces. Čala paņēma sveces, pārdeva tās pilsētā, samaksāja manam vectēvam, bet mums, bērniem, deva konfekšu kasti. Dažreiz, ņemot preces no ebrejiem, mamma pretī deva olas. Atmiņā palikuši dievbijīgie drēbnieki Haims un Biomka, kas pirms darba uzsākšanas skaitīja lūgšanas” (N. Sillionovas atmiņām).¹³ Respondents V. Hrapunovs kopā ar tēvu Mihailu ebrejiem cēla mājas un veica to apdari. Zands ne tikai samaksāja par darbu, bet jauniešiem Vasjam par labi padarīto uzdāvināja uzvalku. V. Hrapunovs atceras, ka “bodīšu īpašnieki devuši preces uz parāda, taču, ja parādnieks naudu neatdeva laikā vai apmānīja, tad kredīts vairs netika dots”¹⁴. A. Jefremova atceras: “Kad man iekoda suns, vecs ebrejs no Brīvības ielas mani ar zirgu aizveda uz slimnīcu, pēc tam – uz mājām. Pirms tam es viņu nemaz nepazinu.”¹⁵ Respondents G. Petrovs, kas pirms kara dzīvoja Kaunatas ciemā (5 km no Preiļiem), joprojām dzīvā piemiņā tur ebreju Srolīku (iespējams, Isroels), kas iedevis naudu tēva operēšanai, un tēvs izdzīvojis. Kad Petrovu ģimene apmeklēja Preiļus, arvien apmetās pie Srolīka. Šis pats respondents stāstīja par ebreju Potašu, kas braucis uz viņu ciemu ar automašīnu, iepircis linus, nekad nav atteicis aizdot naudu.¹⁶ Ebrejs V. Čurilovs stāstīja, ka viņa tēvs Nohoms Čurilovs, kas dzīvoja Zaļajā ielā, mūrēja krāsnis, cēla mājas, bet ziemā ar zirgu veda cilvēkus no Preiļiem uz Aglonu un atpakaļ. Tā bija daudzbērnu ģimene (7 bērni). V. Čurilovs pēc sešgadīgās ebreju skolas absolvēšanas strādāja gatavo apģērbu tirgotavā Brīvības ielā. Tā piederējusi viņa mātei.

Tādējādi respondentu atmiņas atklāj, ka ebreji bija Preiļu pilsētas un Preiļu pagasta sociālekonomiskās dzīves neatņemama daļa.

30. gadu beigās desmitiem ebreju pārcēlās uz Daugavpili un Rīgu. Viņu vidū bija Latvinski, Heseli un citi, kas vēlāk paspēja evakuēties uz Krieviju. Par padomju varas nodibināšanu respondents J. Ivanovs saka: “No Brīvības ielas puses piebrauca mašīna ar karavīriem. Sapulcējušos ļaudis uzrunāja latvietis Lūriņš. Pūlī bija redzami plakāti ar padomju varu slavinošiem uzrakstiem. Trešdienās uz tirgu atbrauca mašīna, no kuras uzstājās poļitruks. Viņam uzdeva jautājumus. Klausītāju vidū bija gan ebreji, gan citu tautību pārstāvji. Ebreji, īpaši jaunieši, dziedājuši “Trīs tankistus”, sveicot jauno varu.”¹⁷

Viņi cerēja, ka tā glābs no fašisma draudiem. Daļa veikalu, kas piederēja ebrejiem, tika nacionalizēta. Respondents V. Hrapunovs uzskata, ka ebreji savu īpašumu atdevuši labprātīgi. Tika slēgtas ebreju organizācijas. Daži ebreji ieņēma amatus jaunajā administrācijā.¹⁸

Kara pirmajās dienās vairāk nekā desmit ebreju ģimeņu kopā ar citiem paspēja evakuēties uz austrumiem, uz Krieviju. Viņu vidū – Rezniki, Zilbermani, Čurilovi, Arensbergi, Kaci un citi. Š. Latvinska pētījumā norādīts, ka sakarā ar pārceļšanos un evakuāciju ebreju skaits pilsētā samazinājies par gandrīz 100 cilvēkiem.¹⁹ Autora aptaujātie respondenti apliecina, ka galvenokārt evakuējās ne pārāk turīgie ebreji, bagātājiem bija grūti šķirties no saviem īpašumiem.

1941. gada 28. jūnijā Preiļos ienāca vācu karaspēks. Jauno vietējo administrāciju vadīja Šteinbergs. Jaunās valdes pavēles izpildīja bijušie aizsargi, piemēram, bijušais aizsargs Antons Dzenis sadarbojās ar padomju varu, bet līdz ar nacistu atnākšanu kļuva par kolaboracionistu. Lai slēptu sadarbību ar padomju varu, viņš ar saviem rokaspuišiem nogalināja Mariju Lietavieti, kura to zināja.²⁰ Šis cilvēks bija gatavs kalpot jebkurai varai. Tika arestēti bijušie padomju aktīvistu, vietējie iedzīvotāji, kas nebija izdarījuši pa prātam aizsargiem. V. Hrapunovu arestēja, jo bijušais aizsargs Bečs bija viņa parādnieks. “Mani sita ik pēc dienas. Miesa jau bija melna no sitieniem. Kamerā bija 20 cilvēku. Katru nakti kādu veda uz nošaušanu. Kamerā palika 8 cilvēki.”

1941. gada jūlija beigās tika izdota pavēle, ka ebrejiem obligāti jānēsā dzeltenas zvaigznes. Viņiem bija jāuzkopj jaunajai administrācijai domātās telpas, jātīra ielas. Vairākas nedēļas ebrejus dzina uz kūdras karjeru Znotiņu purvā. Vācu okupantu līdzskrējēji ielauzās ebreju mājās un atņēma vērtīgākās lietas.

“Dažreiz ebreji ar dzeltenajām zvaigznēm lūdza palīdzību vai piedāvāja savas mantas: “Labāk lai tās tiek jums,” – bet mēs baidījāmies ņemt (A. Jegorova atmiņas).²¹ “Pirms nošaušanas pie mana tēva Jakima Prokofjeva atnāca Ļahovickis: “Jakimuška, izglāb manu meitiņu Buņu.” – “Kā es viņu paņemšu, mēs taču paši baidāmies, turklāt brālis dien Sarkanajā armijā” (S. Jegorovas atmiņas).²²

1941. gada jūlija sākumā Francis Vaivods sapulcināja kopā bijušos aizsargus. Sannāsmē, kas notika Sutru skolā, piedalījās aizsargi no tuvākajiem pagastiem. F. Vaivods klātesošos aicināja iestāties “pašaizsardzībā”. Tie, kas iestājās, kļuva par okupantu pakalpiņiem. Varbūt pašaizsardzībnieki cerēja uz Latvijas neatkarības atjaunošanu. Sapulces laikā virs skolas plīvoja sarkanbaltsarkanais karogs.²³

Neilgi pirms ebreju nošaušanas pilsētā ieradās kravas automašīna ar vāciešiem no Daugavpils. Vācieši sapulcējās vietējās policijas priekšnieka Jura kabinetā.²⁴ Klāt bija arī pilsētas galva Šteinbergs. Te izšķīrās daudzu Preiļu iedzīvotāju liktenis. Pēc nelielas apspriešanās pilsētas valdes sekretārs Putniņš policijas iecirknī nogādāja sarakstu ar Preiļu pilsētas un tās apkaimes ebreju uzvārdiem. Vēlāk tiesas procesā 1968. gadā

bijušais pašaisardzībnieks A. Upenieks apliecināja, ka viņš kopā ar citiem bija minētās sapulces dalībnieks: "Policijas priekšnieks aicināja brīvprātīgos, kas grib piedalīties padomju pilsoņu nošaušanā."²⁵

1941. gada 27. jūlijā pašaisardzībnieki aplenca pilsētu, izvietojot sargposteņus uz visiem ceļiem, kas veda ārā no pilsētas, tādējādi neļaujot nevienam doties projām. Šajā briesmīgajā dienā sākās ebreju aresti. Nāvei nolemtos izdzina no mājām. Pirmos arestēja turīgos ebrejus, kas dzīvoja Daugavpils, Rušonas, Liepu ielā un citur.²⁶ Apcietināto vidū bija Zivbuļi, Koifmani, Zilbermani, Frīdbergi, Plagovi, Cimani, Cafne, Cemeli, Kopi, divi brāļi Lahovicki, Potašs, rabīns Veisbords un citi.²⁷ Pavisam arestēja 300–400 ebreju. Nelaimīgos sadzina sinagogā Brīvības ielā. Nevienam pie sinagogas pieiet neļāva.²⁸ Kā atceras R. Grišāne, ebrejus mēģināja mānīt, sakot, ka viņus vedīs uz Palestīnu.²⁹ Taču tiesu materiālos teikts, ka ebrejiem oficiāli paziņots, ka viņus sūtīsot strādāt. Kad apcietinātos sadzina vienkopus, izvēlējās 20 spēcīgākos vīriešus un konvoja pavadībā izveda no sinagogas.³⁰ Nē, šoreiz viņiem nebija jādodas uz kūdras karjeru. Viņi pārgāja tirgus laukumu, tad devās pa Daugavpils ielu un pagriezās uz ebreju kapsētas pusi. Aiz kapsētas J. Prokofjevam piederošajā pļavā lika rakt bedres. Līdz vakaram izraka 10 metru garas, 2 metrus platas un 1,5 metrus dziļas bedres. Ebreju apsardzi un kapu rakšanu vadīja A. Muncis. Ebrejus apsargāja četri bruņoti vīri. Kāpēc ebreji nebēga? Iespējams, ka nespēja noticēt, ka tās ir beigas, bailojās par saviem tuviniekiem, spēki bija izsmelti. Un kurp gan lai viņi bēgtu, ja pilsēta tika patrolēta un nebija pie kā paslēpties. Neviena no nelaimīgajiem sinagogā neatgriezās. Viņi kļuva par slepkavu pirmajiem upuriem.³¹

1941. gada 28. jūlijā notika Preiļu ebreju traģēdijas nākamais akts. No rīta pašaisardzības grupas locekļi sapulcējās tirgus laukumā – un viņiem iedeva šaujamočus ebreju nogalināšanai.³² Citi pašaisardzībnieki, saņēmuši ieročus, devās uz posteņiem, lai pilsētā nepieļautu nekārtības.³³ Varbūt baidījās? Visi jau neatbalstīja ebreju nogalināšanu, bija arī tādi, kas juta līdzi. Agri no rīta ebrejus izdzina no sinagogas. Viņu Golgatas ceļš veda pa Brīvības ielu, pāri tirgus laukumam, pa Daugavpils ielu līdz pļavai aiz ebreju kapsētas. Kolonnas priekšgalā gāja Jāzeps Vaivods, malās – citi pašaisardzībnieki ar zaļu apsēju ap piedurkni. Apmēram desmit pilsētas veco iedzīvotāju autoram stāstīja, ka vēl tagad spilgtā atmiņā šī šausmīgā aina. Viņi vērojuši notiekošo pa logiem, daži, neraugoties uz aizliegumu uzturēties uz ielas, tomēr gājiena brīdī atradās ārā. R. Grišāne savās atmiņās raksta: "Sievietes, bērni, veci ļaudis... Cilvēku straume devās pretī nāvei, kaut gan neviena patiesībā nezināja, kas viņus sagaida, taču instinktīvi jūta briesmu tuvošanos."³⁴

Pļavā nelaimīgajiem lika apstāties un pavēlēja izgērbties līdz apakšveļai, pēc tam pa 8–10 cilvēkiem veda pie bedres malas. Bandīti upuriem šāva mugurā.³⁵ Varbūt nevēlējās vai baidījās ieskatīties acīs. Tomēr kaimiņi... Zemnieki I. Prikulis, J. Litaunieks un citi

pašaizsardzībniekus uz slepkavošanas vietu atveda zirgu ratos. Tiesā viņi atcerējās, ka Zilbermana, Plagova, Pricberga, Kaufmana un Lahovicka nogalināšanas brīdī Vaivods bijis šāvēju vidū.

Lūk, ko autoram pastāstīja respondents J. Lukjanskis: "Pirmos nošāva bagātākos: Plagovus, Taraginus. Viņiem teica, ka tos vedīšot uz Palestīnu, tāpēc līdzī jāņem pats vērtīgākais. Kad viņus veda pa Daugavpils ielu, tad apsargi teikuši, ka iet uz Daugavpili, bet pēc tam taisnā ceļā uz Palestīnu. Kad pagriezās uz kapsētas pusi, ebreji visu saprata un sāka mest mantas, sākās haoss."

Kad viena bedre jau bija pilna ar nogalinātajiem, vēl dzīvos dzina pie nākamās.³⁶ Pašaizsardzībnieki ik pa brīdim mainījās – acīmredzot tādēļ, lai pielādētu ieročus. Tā turpinājās dažas stundas. Šo dienu labi atceras V. Hrapunovs: "Pēkšņi sākās tvarstīšana. Piedzērušies pašaizsardzībnieki sagrāba mūs un iebrūda kolonnā pie ebrejiem. Es, sešpadsmitgadīgs puisielis, policistam Doroškevičam rādu kaklā uzkārtu krustiņu. "Nu labi, raksi ciet." Dzina mani kopā ar ebrejiem uz nošaušanu. Bija izraktas divas bedres, ūdens līdz ceļiem, lija stiprs lietus. Mūs apstādināja pie kapsētas. Ebreji izgērbās – pa desmit cilvēkiem. Pašaizsardzībnieki atņēma auskarus, zobu protēzes... Veda pie bedrēm un šāva. Ebreji neraudāja, tikai vaidēja... Dzina klāt vēl un vēl... Blakus stāvēja rati, kuros sakrāva ebreju mantas. Es tur neredzēju nevienu vācieti. Doroškevičs saka: "Bēdziet!" Mēs skrējām prom no tās vietas."

Pēc apšaušanas viens no pašaizsardzībniekiem – Jāzepe Vaivods apstaigāja tukšos ebreju dzīvokļus, paņemtās mantas salika vezumā un aizveda mājās.³⁷ Taču tiesā viņš apgalvoja, ka ebreju mantas nopircis. Kad J. Vaivoda paziņoja: "Kur tad tu liksi tās ebreju mantas?" – viņš atbildējis: "Nekas, noderēs." J. Kraševskis, kas arī piedalījās slepkavošanā, tiesā atzina, ka viņš, būdams Patērētāju biedrības veikala vadītājs, ir pieņēmis nogalinātajiem piederošo iedzīvi.³⁸ V. Hrapunovs atceras, ka pie brāļu Gavaru mājas piebraucis pajūgs ar mantām. Piedzērušies slepkavas dalījuši nogalināto mantas, klaigājuši, ka nošaus žīdus, pēc tam arī baltos žīdus (vecticībniekus). M. G. par laupīšanām pateica īsi: "Ebreju labumus veda vezumiem."

Var tikai nojaust, ko domāja dzīvi palikušie ebreji pēc šī masu slaktiņa. Respondente N. Silionova stāstīja: "Daži ebreji savu mantu centās atdot paziņām. Uz mūsu – Moskvinas ciemu ebrejs Čala atveda trīs grozus ar mantām. Pagāja divas nedēļas. Atkal atbrauca ebrejs ar dzelteno zvaigzni pie krūtīm. Vectēvs saka: "Nu, ko tad – medaļas esi piekāris?" – "Vācietis teica, ka mūs vedīs uz Vāciju, vajag paņemt zeltu." Vectēvs atbild: "Ka tikai jūs neapmāna." Ebrejs savas mantas paņēma. Vectēvs pēc tam no aizsargiem uzzināja, ka rabīns nolemtajiem teicis: "Tas ir mūsu liktenis, pieņemsim nāvi mierīgi."

Palikušos turpināja dzīt uz Znotiņu purva kūdras karjeru pie Bernānu ciema. "Ebrejus dzina uz kūdras karjeru garām mūsu mājai. Mazos bērņus turēja pie rokas. Viena

ebrejiete ar mazuli ieskrēja pie mums. "Paņemiet bērnu, es aiziešu bojā." Viņa teica, ka bērns esot no krieva. Taču mana māte neņēma, jo baidījās, ka uzzinās kaimiņi un visus nogalinās" (H. Skrindas atmiņas).³⁹ Dažreiz ebreji nakšņoja šķūnī, kas piederēja P. Putkam. 1941. gada 5. augustā pašaizsardzības grupu pēc policijas priekšnieka Jura pavēles sanāca kūdras ražotnes kantorī. Blakus šķūnī atradās 22 ebreji.⁴⁰ No šķūņa izveda četrus cilvēkus nošaušanai. Te notika kaut kas neticams! Ebreji metās bēgt. Slepkaņas sāka šaut. Trīs cilvēkus nogalināja, viens (Kapilovs) paspēja nozest. Tad ebrejus veda ārā pa pāriem un lauka malā nošāva. Kapilovu notvēra 1942. gada ziemā.⁴¹ Kur viņš slēpās, kas viņam palīdzēja? Pašaizsardzībasnieki L. Rumps, I. Ivanāns, A. Upenieks un citi nogalinātos atstāja un aizbrauca uz Preiļiem. Pēc divām dienām vietējie zemnieki ebreju mirstīgās atliekas apbedīja.⁴²

1941. gada 9. augustā ieradās pašaizsardzībasnieku grupa no Līvāniem K. Bļodāna vadībā.⁴³ Viņi arestēja 50–100 cilvēku un nošāva tos pļavā aiz ebreju kapsētas.⁴⁴ Domājams, ka nogalināto vidū bija arī Šeina Grama. Agri no rīta šaušanas vietā ieradās vietējie pašaizsardzībasnieki, starp kuriem bija I. Aizkalns. Zemniekiem pavēlēja aprakt līķus. Starp ebreju mirstīgajām atliekām gulēja desmitgadīgs puisēns, kas vēl bija dzīvs.⁴⁵ Bērnam bija ievainota kāja, un viņš vaidēja. Pašaizsardzībasnieks lika viņu iemest bedrē, bet pēc tam to nogalināja ar šāvienu galvā. Aizkalns atgriezās policijas iecirknī. Te viņš saņēma policijas priekšnieka vietnieka Franča Saulīša rīkojumu paņemt no pilsētas slimnīcas dzemdību nodaļas ebrejieti ar jaundzimušu puiku.⁴⁶ Kopā ar Jevstafiju Arestovu viņi zirga ratos devās uz slimnīcu. Ebrejieti ar bērnu no slimnīcas iznesa uz nestuvēm un aizveda uz nošaušanas vietu. Nelaimīgie tika iemesti bedrē un nogalināti.⁴⁷

1941. gada 10. augustā vietējiem zemniekiem nācās rakt jaunas bedres. Slepkaņību scenārijs bija tāds pats kā 28. jūlijā. Zaļajā, Līvānu un Brīvības ielā dzīvojošos ebrejus pašaizsardzībasnieki izdzina no mājām.⁴⁸ 10. augustā pirms šaušanas Brīvības ielā izcēlās ugunsgrēks. Izplatījās baumas, ka ebrejus it kā sadedzina sinagogā. Miesnieks Šeils Grīnmanis aplēja savu māju ar benzīnu, nošāva sievu, bērnu, māsasmeitu, pēc tam nošāvās arī pats.⁴⁹ Tomēr, kā uzskata radnieki (konkrēti Hagi), Šeils Grīnmanis tiešām aizdedzinājis māju un tad ar cirvi uzbrucis pašaizsardzībasniekiem, kas viņu nogalinājuši.

500–600 arestēto ievietoja sinagogā Brīvības ielā. Domājams, ka ebreji saprata, kas ar viņiem notiks. Slepkaņas steidzās, vajadzēja ātrāk pabeigt netīro darbu. Palīgā ieradās pašaizsardzībasnieki no Vārkavas un Aizkalnes. Izbiedētie pilsētnieki dienā atkal redzēja drausmīgo ainu – cilvēkus, apzīmogotus ar dzeltenām zvaigznēm, dzen pretī nāvei. "Gāja noliektām galvām," atceras H. Skrinda. Pļavā atkal sākās asiņains slaktiņš. Upuri atradās 50 metru attālumā no bedrēm. Kamēr viņi izģērbās, slepkavas gatavojās darbam.⁵⁰ Atšķirībā no iepriekšējām akcijām šoreiz ebrejiem (ik pa 5–6 cilvēkiem) bija

jāgup uz ceļiem bedres malā. Ādminis Garbahs atteicās mesties ceļos. Slepka J. Kraševskis vairākas reizes pārdrošajam ebrejam iesita ar šautenes laidi pa galvu, līdz tas iekrita bedrē.⁵¹

Ebrejus šava pie vairākām bedrēm vienlaikus.⁵² Racēji aizbēra piepildītās bedres, un slepkavošana risēja tālāk. Slepka bija ģērbusies aizsargu formā un no upuriem atradās 3–5 metru attālumā.⁵³ Racēji uzturējās 300–400 metru attālumā no šaušanas vietas un gaidīja šāvēju norādījumus. Slepka (konkrēti E. Kalniņš) staigāja gar bedrēm un raidīja šāvienus uz tiem, kas vēl kustējās un izrādīja dzīvības pazīmes.⁵⁴ Pēc dažām stundām slepkavošana beidzās – pašaizsardzībasnieki savu asiņaino darbu bija paveikuši. “Mēs dzirdējām šāvienus un ebreju kliegumus.” – “Dzirdēju šāvienus ne vienu reizi vien. Reiz šajās dienās šāvienus dzirdēju četros no rīta,” stāstīja respondenti. “Mana māte Marija Lukjanska strādāja par pavāri ēdnīcā, kas atradās latviešu skolā Daugavpils ielā. Sanāca ap 60 pašaizsardzībasnieku. Vieni (6–8 cilvēki) lielījās ar saviem “varoņdarbiem”, bravūrīgi stāstīja, kā ar mietiem nodūruši ievainotos ebrejus. **Taču bija arī tādi, kas atteicās šaut,**” J. Lukjanskis atceras mātes sacīto.⁵⁵

Nākamajā dienā pēc slepkavošanas Aizkalns tika redzēts piedzēries. Viņš lielījies, ka vakar esot strādājis un labi nopelnījis, rādījis zelta kabatas pulksteni. Viņš arī piesavinājās Vārkavas pagasta Šaripovkas ciema ebreja Ābrama Lata govi un kažoku.⁵⁶ Kaimiņiene V. Kurzemiece jautājusi: “Kāpēc tu nogalināji nevainīgus cilvēkus?” Slepka atbildējis: “Vai tad ebreji un komunisti ir cilvēki?”⁵⁷ Paziņām viņš bravūrīgi klāstīja, ka piedalījies ebreju nošaušanā.

S. Jegorova atceras: “Šaušana norisinājās aiz kapsētas, uz zemes, kas piederēja manam tēvam Jakimam Prokofjevam. Lai gan mūsu māja atradās pusotra kilometra attālumā no tās vietas, kliegumi, raudas, šāvieni bija labi dzirdami. Pēc dienas mēs ar tēvu devāmies uz pļavu pļaut sienu. Gaisā bija jūtama briesmīga smaka, zirgs negribēja iet tālāk. Es redzēju vairākus svaigi aizraktas kapu kopas, kaut kādas mantas, kas bija iemestas krūmos.”

I. Trofimovs atceras, kā viņu un citus vecniecībasniekus izdzina no mājām un lika doties ebreju kapsētas virzienā. Viņam šķita, ka arī viņiem tiks šaut. “Ar ūdeni un asinīm pilnajā bedrē peldēja nošautie. Kurš apģērbts, kurš kails. Slikti apģērbtajiem, iespējams, izģērbties nelika. Šava un laupīja vieni. Mēs, krievi, rakām ciet.”⁵⁸

28. jūlijā, 9. un 10. augustā tika iznīcināts vairāk nekā 800 Preiļu un tuvākās apkaimes ebreju, kā arī ebreju bēgļi no Lietuvas.

Pēc tam ķēra nevainīgus cilvēkus, kas slēpās mežos, purvos. Respondents A. Jefremovs atceras: “Vasarā gulējām uz siena. Vakarā tēvs teica, ja sienā redzam kādu kustamies, lai nebaidoties. Tas ir Cemels.” Cits respondents stāstīja: “Reiz rudenī, auksts jau bija, noķēra vienu ebreju. Aizmiga nabaga Cemels krūmos. Sievietes ar dakšām un kāšiem viņu atdzina un nodeva policijai.”

Respondents G. Petrovs atceras vienas sinagogas izlaupišanu: "1942. gada pavasarī no sinagogas vilka ārā solus un uz trotuāra ritināja vaļā kaut kādas tapetes (pēc autors domām, runa ir par Toras tīstokļiem). Laukumā sapulcējās ļaužu pūlis." Respondente A. Jefremova atceras, ka skolā Baumots par to, ka tiks šauti krievi, poļi... Skolotāji mēģināja mierināt bērnus. Domājams, cilvēki saprata, ka ar ebreju nogalināšanu tas viss nebeigsies. Pēc ebreju nošaušanas visi bija panikā. Vecticībnieki baidījās, ka nākamie būs viņi. "Dažkārt pašaisardzības pulcējās pie mūsu mājām, šāva gaisā un priecājās. Tiesa gan, viens no viņiem, paprastījis mums nodzerties pienu, stipri raudāja. "Ak, ja es būtu zinājis, kas tas būs par darbu, ka man nāksies šaut dzīvus cilvēkus..." (S. Jegorovas atmiņas).

1944. gadā nacisti nolēma slēpt pēdas. Kapu bedres atraka, līķus aplika ar salmiem, aplēja ar benzīnu vai naftu un aizdedzināja. Vīrs pilsētas pacēlās melnu dūmu mākonis. Slepkavošanas vietu rūpīgi apsargāja. Vēlāk tur tika atrasti apdeguši kauli, dokumenti, sieviešu mati.⁵⁹ Dedzināšanā piedalījās ķēdēs iekalti cilvēki.⁶⁰ Nelaimīgos turēja šķūnī, kas piederēja R. Kokinai. Dedzināja ar speciālu aprīkojumu – kaut ko līdzīgu gaisa kompresoriem.⁶¹ Pēc sešdesmit gadiem respondents J. Lukjanskis to apraksta šādi: "Es biju gans. Mēs uzrāpāmies kokā un redzējām, ka uz žoga uzrakstīts "Achtung". Blakus stāvēja kaut kāds agregāts. Kaut kādi apauguši ļaudis gumijas zābakos vilka ārā līķus."

Tomēr vienu bedri vācu okupanti neatrada. Pēc Sarkanās armijas ierašanās netālu no Kotānu mājas (tagad Cēsu ielā) atrada ebreju kapavietu. "Tika atrasti 16 līķi. Ārā raka bijušie pašaisardzības cīnītāji. Klāt bija arī katoļu un vecticībnieku garīdznieki. Pēc mirstīgo atlieku sadedzināšanas vietējie iedzīvotāji pelnus sijāja caur sietu, cerot atrast kaut ko no zeltlietām," stāstīja J. Lukjanskis

Salīdzinājumā ar tiesu procesu materiāliem daudz pretrunīgāki, tendenciozi un ne vienmēr saprotami ir Krievijas Federālā drošības dienesta (KFDD) Centrālā arhīva dokumenti. Tā, piemēram, Latvijas PSR Valsts drošības tautas komisariāts ziņo, ka "1941. gada jūlijā aizsargu soda vienības Daugavpils apriņķa Preiļu pagasta teritorijā iznīcināja apmēram 900 padomju pilsoņu, to skaitā visus Preiļu ebreju iedzīvotājus"⁶². Savukārt 2. Baltijas frontes pretizlūkošanas pārvaldes *Смерь* priekšnieka 1944. gada 18. augusta speciālziņojumā rakstīts, ka it kā: "1942. gada maijā Režicas apriņķa Silajāņu pagasta Preiļos ar vācu pavēlniecības rīkojumu vienlaikus nošauts ap 500 ebreju, to skaitā veci cilvēki, sievietes un bērni. Nošaušanā aktīvi piedalījās bruņotu aizsargu grupas."

Pirmkārt, Preiļi nebija Režicas apriņķa sastāvā. Otrkārt, aizsargu soda vienību nekad nav bijis. Treškārt, patiesībā 1942. gada maijā Preiļos ebreju vairs nebija. Aizturētais nošaušanas līdzdalībnieks E. Varņakovičs apliecināja, ka "majā 1942. gadā no pieciem pagastiem Preiļos tika sapulcināti apmēram 2000 bruņotu aizsargu. [...]"

Apdzīvotā vieta tika aplenkta. Naktī visus ebreju iedzīvotājus sadzina vairākās mājās, ko apsargāja policija. Nākamās dienas agrā rītā [...] ieradās Režicas pilsētas vācu komandants kopā ar vācu varas pārstāvjiem. Pēc komandanta pavēles visus ebrejus [...] apmēram 500 cilvēku dzina uz mežmalu pusotra kilometra attālumā no [...] Preiļiem. Pēc kāda laika bija dzirdami šāvieni, kā arī cilvēku vaidi un bērnu kliegieni. Šis process ilga apmēram divas stundas...”⁶³ Autors apšaubā, ka Preiļos traģēdijas brīdī atradusies 2000 aizsargu, un piecos pagastos nekad nav bijis 2000 pašaisardzībnieku. Nav skaidrs, uz kuru dienu attiecas stāstītais – vai tas noticis 28. jūlijā vai 10. augustā. Taču saprotams, ka pavēle par nošaušanu nāca no vācu okupācijas varas puses Daugavpilī vai Rēzeknē.

“Ebreju” ielas Preiļos vairs nebija. “*Juden frei?*” Nē, pilsētā vēl bija palikuši astoņi ebreji: Simons un Mihļa Hagi, viņu bērni Motja un Ariks, Mihļas brālēns Faivišs Šafirs, kā arī Gakers, brāļi Manni (Manciki) un Samuils Ozbands. Astoņus cilvēkus slēpa Vladislavs Vuškāns. Simons Hagi, brāļi Ozbandi, tāpat kā citi ebreji, okupācijas pirmajās dienās raka kūdru Znotiņu purvos. Dienā viņi strādāja, vakarā dažkārt devās nakšņot uz vietējā zemnieka Putkes mājām vai atgriezās Preiļos.⁶⁴ Reiz, okupācijas pirmajās dienās, Hagi mājās ieradās Jāzeps (Jezups) Vaivods un paņēma sienas pulksteni, saimniecei pateica, ka tas viņai vairs nebūs vajadzīgs.⁶⁵ Hagi ģimene dzīvoja Liepu ielā. Atbilstoši nacistu plānam ebreji bija jāiznīcina izrēķināšanās pirmajā posmā. Ģimene pārcēlās uz māju, kurā dzīvoja Moti un Arika vecmāte un vectēvs. Vecmāmiņa Cira-Tesja un vectēvs Kasriels paspēja paslēpt savus tuviniekus bedrē, pārklājot to ar dēļiem. Ieejas durvīs jau lauzās policisti. Mihļa Hagi pat atpazīna viņu balsis. Tie bija kaimiņi, ar kuriem Hagi bija pazīstami jau sen. Vecmāti un vecotēvu aizveda uz sinagogu un vēlāk nošāva. Hagi ģimene mēģināja slēpties pie kaimiņa Ivana Cvetkova. Taču to uzzināja sagūstītais sarkanarmietis, kas strādāja pie Cvetkova. No rīta viņš paziņoja, ka bēgļus nodos. Ivans Cvetkovs ar sievu nometās viņa priekšā ceļos, lūdzot ebrejus saudzēt, un apsūtīja, ka, iestājoties tumsai, viņi aizies projām. Naktī ebreji devās uz Vladislava Vuškāna mājām. Tur slēpās Gakers, brāļi Manni (Manciki), Samuils Ozbands, Mihļas Hagi brālēns Faivišs Šafirs.

Drīz vien Gakers, neizturējis smagos apstākļus, mira. Glābējs ebrejiem atklāja, ka kāds par viņiem ziņojis, tāpēc mājās gaidāma kratīšana. Naktī ebreji pārcēlās uz sinagogas bēniņiem, kur slēpās divas diennaktis. Tiešām, Vuškāna mājā notika kratīšana, bet neko aizdomīgu neatrada. Ebreji atgriezās pie glābēja. Vladislavs Vuškāns, protams, nevarēja uzturēt septiņus cilvēkus. Simons un Mihļa Hagi nolēma naktīs doties ēdamā meklējumos uz lauku viensētām, ciemiem. Citas izejas nebija. Vecāki devās projām, bet bērni palika slēptuvē zem salmiem. Preiļu pagasta Moskvinas ciema bijusī iedzīvotāja N. Silionova atceras: “Naktī kāds piekļāvēja. Nozibēja ebreju sejas. Vecāki viņiem iedeva vārītus kartupeļus, maizi, sīpolus. Viņi lūdza speķi nedot. Reiz bija atnācis kāds

ebrejs. Mana vecmāmiņa viņam deva produktus, ziepes.” H. Skrinda no tā paša ciema piecus kilometrus no pilsētas stāsta: “Naktī kāds klauvēja. Mani vecāki iedeva viņiem produktus. No rīta vecāki teica, ka bija atnākuši ebreji.” A. Jefremova, kas dzīvoja Vinokovas ciemā pusotra kilometra no Preiļiem, atceras: “Reiz sestdienā cepām kartupeļus un kāpostus. Pieklauvēja pie loga: “Nasteņka! Varbūt ir kaut kas ēdams?” Šī ebrejiete nāca vairākas reizes.”

Ziemā V. Vuškāna māju atkal aplenca. Sākās otrā kratīšana. Ebreji sēdēja slēptuvē, apsegti ar sienu, ko policisti bakstīja ar durkļiem. Trāpīja Simonam Hagi, sagriezot ausi. Par brīnumu, ebrejiem izdevās palikt sveikā, policisti devās projām. Gāja laiks, apgērbs pārvērtās driskās. Mihļa Hagi “izgatavoja apgērbu” – kartupeļu maisos izgriezta caurumus galvai un rokām. Mazais Ariks no spēku izstikuma mira vecāku rokās. 1944. gada pavasarī ebreji pārvācās uz bēniņiem. Taču negaidīti notika nelaime. Vuškāna māsa, kas strādāja par tulku pie okupantiem, bēniņos sadzirdēja balsis un soļus. Viņa par to ziņoja komandantūrā, tur viņa satika Jāzepu Vaivodu. Kareivji aplenca Vuškāna māju. Nācās kāpt lejā no bēniņiem. Kad vācieši ieraudzīja maisos tērptos, novāļējušos un novārgušos ebrejus, viņi nolaida šauteņu stobrus. Ebreji lūdzās, lai tos atbrīvo, un šķiet, ka vācieši to būtu izdarījuši. Taču vairāk par citiem trakoja J. Vaivods. Ebrejus aizveda uz komandantūru. H. Skrinda atceras: “Ebrejus veda ratos. Es pazinu Hagi. Tās bija cilvēku ēnas.” Mihļa Hagi lūdza J. Vaivodam viņus laist vaļā. Tas atbildēja ar laidnes sitienu pa galvu, sievietē pakrita. Ebrejus aizveda uz Līksnas mežu, kur bija izvietota vācu daļa. Četras dienas ebreji bija vācu karavīru rīcībā, kas viņiem juta līdzi. Saņēmuši virsnieka pavēli ebrejus nogalināt, karavīri tos ieveda mežā. Karavīri izšāva gaisā, iedeva ebrejiem nedaudz maizes un sērkokļus un sacīja, lai tie paslēpjas. Ebreji patvērās netālu no meža rudzu laukā. Pēc diennakts viņi izdzirdēja runājam krieviski. Tas bija 1944. gada 27. jūlijs.⁶⁶

Pēc kara Preiļu pagastā nebija mierīgi. Bijušie kolaboracionisti saviem saimniekiem vairs nebija vajadzīgi. Pēc Latvijas atbrīvošanas no vācu fašistiem viņiem nekas cits neatlika kā kļūt par mežabrāļiem. “Uz Moskvinas ciemu nāca bruņoti mežabrāļi. Viņi prasīja padzerties alu, dažreiz zaga govīs, zirgus. Viņi teica, ka devušies mežā, lai cīnītos par Latvijas neatkarību, un gaidīs amerikāņus. Pēc tam reiz pie baznīcas redzēju 15 nogalinātus aizsargus, kas bija atvesti no meža” (N. Silionovas atmiņas).

Pēc kara no bēgļu gaitām atgriezās Hilu, Kacu, Čurilovu, Zilbermanu, kā arī citas ebreju ģimenes. Gāja gadi – daži pārcēlās uz Daugavpili un Rīgu, citi palika dusam ebreju kapsētā...

Seši izglābtie Preiļu ebreji neatgriezās dzimtajā pilsētā, kas tiem bija kļuvusi sveša, bet apmetās uz dzīvi Daugavpilī. Pateicoties Vladislava Vuškāna un viņa tuvinieku drosmei, seši no astoņiem slēptajiem ebrejiem palika dzīvi. 2004. gadā mūžībā aizgājušajam V. Vuškānam tika piešķirts nosaukums *Taisnprātīgais starp tautām*.

Kādu laiku tika uzskatīts, ka ebrejus glāba Vladislava Vuškāna brālis Staņislavs. 1956. gadā pēc Vladislava nāves Staņislavs Vuškāns izstāstīja savu glābšanas versiju. Viņš apgalvoja, ka kara sākumā divi ebreji slēpušies pie viņa, taču nenosauca uzvārdus. Pēc tam ebreji esot pārvesti uz Vladislava mājām. Par to it kā zinājuši daudzi (par ko autors ļoti šaubās), arī bijušais aizsargs Vingra. Reiz naktī viņš ieradies V. Vuškāna mājās un ieraudzījis ebrejieti, kas gatavojusi ēst. Ebrejiete nav samulsusi, bet teikusi, ka ir V. Vuškāna sieva. Vingra par ebrejiem neziņoja un drīz vien izstājās no Aizsargu organizācijas. Savās pretrunīgajās atmiņās Staņislavs Vuškāns neko nav minējis par Vladislava mājā notikušo. Kā stāsta Staņislavs, ebreju arestēšanas laikā vācieši nav uzdrošinājušies aizskart Vladislavu, bet pat esot jautājuši, kāpēc viņš slēpis vajātos (?). Tas atbildējis, ka viņam “esot cilvēka jūtas, mīlestība pret dzīvi”⁶⁷. Patiesībā V. Vuškāns arestēšanas laikā aizbēga no mājām un dažas dienas slēpās, kamēr ieradās Sarkanā armija. Staņislavs Vuškāns stāsta, ka V. Vuškāna mājās slēpies arī Vingra, kas ir apšaubāms. Izglābtā M. Hagi atmiņās S. Vuškāns un Vingra nav pieminēti. Autors uzskata, ka, domājams, Staņislavs palīdzēja ebrejiem un savam brālim. Staņislava Vuškāna dēls Henrihs atceras: “Dažreiz māte man iedeva saini ar ēdamo un sūtīja uz onkuļa mājām. Saini es atstāju otrajā stāvā pie istabas durvīm...” Pēc kara Hagi ģimene turpināja kontaktēties ar Vladislavu Vuškānu, palīdzēja viņam.

Ebreju glābšanā piedalījās ne tikai brāļi Vuškāni un viņu ģimenes. 1941. gada vasarā pie Ksenifonta Jegorova patvērās brāļi Manni un Samuils Ozbands. Bērzu mājās (aiz tagadējās Preiļu siera rūpnīcas teritorijas) viņi palika ne ilgāk par gadu, pēc tam bija spiesti pārcelties pie V. Vuškāna. 1943. gada ziemā atkal ieradās Bērzu mājās. Vectīcībnieks Ksenifonts Jegorovs no sirds teicis: “Kur gan lai viņi ziemā dodas?” 1943. gada pavasarī ebreji aizgāja, bet retumis nāca pēc produktiem. Šai mājā joprojām rūpīgi tiek glabāta jau apdzeltējusi papīra lapiņa, uz kuras M. Ozbands 1963. gada 19. janvārī rakstīja: “Es, Ozbands Manna Davidovičs, kas dzīvo Preiļu pilsētā [...] Kad Preiļos sākās ebreju masu slaktiņi, es kopā ar brāli aizbēgu un slēpos. Kādu laiku mēs patvērāmies pie Artēmija Jegorova tēva [runa ir par Ksenifontu Jegorovu, kuru tuvinieki sauca par Aksentiju. – J. R.], pēc tam nācām tikai pēc ēdamā. 1943. gada pavasarī tēvs un māte mums pastāstīja, ka viņu dēlu Artēmiju Jegorovu arestējuši policisti.”

Kādu atmaksu tiesā saņēma Preiļu slepkavas? 1968. gadā Latvijas PSR Augstākajā tiesā tika skatīta lieta par sešiem ebreju slepkavām. Tie bija Izidors Aizkalns, Emīls Kalniņš, Izidors Ivanāns, Jāzeps Vaivods, Jāzeps Kraševskis, Ludvigs Rumps. Nozieguma veikšanas laikā viņi bija vecumā no 22 līdz 45 gadiem. Tikai vienam bija vidējā izglītība, I. Ivanāns bija mazizglītots, bet J. Vaivods beidzis tikai divas klases. I. Aizkalns savu vainu atzina pilnībā un nožēloja izdarīto. Pārējie sevi par vainīgiem neuzskatīja un spītīgi noliedza apsūdzības slepkavošanā.⁶⁸ Viņiem pēc Latvijas PSR Kriminālkodeksa 59. panta 1. daļas piesprieda cietumsodu no 10 līdz 15 gadiem.

Šo cilvēku likteņos bija daudz kopēja. Visi bijušie aizsargi kara sākumā ietilpa paš aizsardzības grupā un piedalījās mierīgo iedzīvotāju iznīcināšanā – arī ebreju slepkavošanā. 1941. gada rudenī pēc ebreju nogalināšanas paš aizsardzības grupas iekļāva palīgpolicijas grupā "C". Kad Sarkanā armija Preiļus atbrīvoja no nacistu okupācijas, viņi slēpās, mēģinādami izvairīties no atbildības par izdarīto. Dažus notvēra 1945.–1946. gadā un notiesāja uz neilgu laiku. Tikai 1968. gadā līdz ar jaunu faktu atklāšanu tie atkal tika saukti pie atbildības.

Taču ir arī atšķirības. Bijušais aizsargs E. Kalniņš kara sākumā kļuva par paš aizsardzības grupas locekli, piedalījās ebreju nošaušanā, vēlāk bija policists. 1942. gadā viņš devās dienēt vācu armijā. 1943. gadā, saņēmis atvaļinājumu, ieradās Preiļos un stāstīja, ka viņa kara daļa atrodas Gatčinā (Leningradas apgabals).⁶⁹ 1944. gada augustā E. Kalniņu mobilizēja Sarkanajā armijā, kur bija sapieru daļas komandieris, tika kontuzēts un ievainots. Apbalvots ar piecām medaļām, to skaitā "Par Varšavas atbrīvošanu", "Par Berlīnes atbrīvošanu", "Par drosmi", kā arī ar jubilejas medaļām. Aizsargs, paš aizsardzības grupas loceklis, ebreju slepkava, policists, vācu armijas kareivis, Sarkanās armijas sapieris, kolhoznieks – tas viss viens cilvēks – E. Kalniņš. Viņš "kalpoja" un bija noderīgs visām varām.

J. Vaivods pēc ebreju noslepkavošanas un paš aizsardzības likvidēšanas pārgāja uz palīgpolicijas grupu "C". 1942. gada pavasarī kopā ar šo bataljonu devās uz Dņepropetrovsku (Ukraina), pēc tam uz Kerču. J. Vaivods bija leitnanta dieninieks. Bataljons nodrošināja ceļu būves apsargāšanu. 1944. gadā, saņēmis divu nedēļu atvaļinājumu, atbrauca uz Preiļiem. 1944. gada jūlijā no Vuškāna māsas kolaboracionists uzzināja, ka V. Vuškāns slēpj ebrejus. Pēc ebreju arestēšanas viņš tos nodeva vācu komandantūras rīcībā.⁷⁰ Jāteic gan, ka tiesā J. Vaivods apgalvoja, ka vācieši esot viņu izsaukuši šīs akcijas veikšanai. 1944. gada jūlija beigās slepkava sāka slapstīties. 1945. gadā viņš tika notverts un notiesāts uz pieciem gadiem, pēc atbrīvošanas dzīvoja Jēkabpils rajonā.

Preiļu holokausta upuri nav aizmirsti. 2004. gada 8. augustā pēc bijušā Preiļu iedzīvotāja, tagad ASV pilsoņa arhitekta Dāvida Zilbermana iniciatīvas un projekta, kā arī par viņa līdzekļiem tika atklāts memoriālais ansamblis. Tā pamatnē iemūrēta kapsula ar upuru uzvārdiem. Uz granīta postamenta atrodas akmens, kas simbolizē sāpīgu atvainojumu par bojā gājušajiem. Granīta plāksnēs iegravēti piemiņas vārdi nogalinātajiem, kā arī pateicības vārdi glābējam Vladislavam Vuškānam. Uzraksti ir gan krievu, gan latviešu, gan ebreju un angļu valodā: Mūžīga piemiņa Preiļu ebrejiem, kurus 1941. gada jūlijā un augustā noslepkavoja nacisti un viņu vietējie atbalstītāji, Мы вечно будем скорбеть о наших родителях, братьях и сестрах, погибших от рук фашистов в 1941 г. "Man acs priekšā visu noslepkavoto sejas, un liekas – viņi raud." – "Mūžīga slava un pateicība pasaules taisnajam Vladislavam Vuškānam (1887–1953), kas nacistu okupācijā izglāba 8 Preiļu

ebrejus.” Norādīts arī ansambļa autors. Šis iespaidīgais ansamblis iemūžinās holokausta upuru piemiņu. Tas aicina uz pārdomām, kāpēc bija iespējama šī tragēdija, tas glabā arī glābēja mūžīgo piemiņu. Šis ansamblis – savdabīgs katastrofas muzejs. Aizsaulē aiziet tragēdijas aculiecinieki, mirst atmiņas, taču pieminekļi paliek. No cita viedokļa memoriālais ansamblis ir arī izaicinājums tumšajiem spēkiem, kas vēsturi grib pagriezt atpakaļ. Tas glabā arī tā radītāja piemiņu. Šeina Grama pret nacismu cīnījās, rakstot dienasgrāmatu. Ebreju glābējs polis Vladislavs Vuškāns nepakļāvās nacistu okupantiem un pretdarbojās tiem. Krievs Ksenifonts Jegorovs palīdzēja nelaimīgajiem. Dāvids Zilbermans radīja pieminekli, kas arvien simbolizēs cīņu pret antisemitismu. Tie visi ir vienas ķēdes locekļi... Mūsdienās par Preiļu ebrejiem atgādina kapsēta, memoriālais ansamblis un bērzu birzs, kuru reiz stādīja ebreju bērni, un pilsētas veco iedzīvotāju atmiņas par kaimiņiem ebrejiem, kas aizgāja mūžībā 1941. gada vasarā...

* * *

Autors pateicas muzeja “Ebreji Latvijā” vadītājam M. Vestermanim par iespēju izmantot dokumentus, Dāvidam Zilbermanam (ASV) par ideju veidot apcerējumu, Š. Latvinskim (Izraēla), Hagi ģimenei (ASV) un Kaganu ģimenei (ASV) par palīdzību darba tapšanā. Liels paldies respondentiem B. Kaganai, M. Gabrānam, A. Jefremovai, J. Ivanovam, J. Lukjanskim, G. Petrovam, N. Silionovai, H. Skrindai un citiem.

Atsauces

- 1 Голос Шейны Грам. Дневник 15-ти летней девочки из местечка Прейли. 22 июня – 8 августа 1941 г. // Неизвестная Черная книга: свидетельства о катастрофе советских евреев. – Иерусалим; Москва, 1993, с. 325–332. Документ предоставлен автору Ш. Латвинским (Ш. Прейльский).
- 2 *Прейльский Ш.* Дневник Шейны Грам // Новости недели. Еврейский камертон, 1996, 18 апр.
- 3 *Вогојављенска, S.* Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība // Holokausta izpētes problēmas Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 225.–229. lpp.
- 4 *Волкович Б.* О дневнике Шейны Грам // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, 2003, с. 65–68.
- 5 Turpat, 65. lpp.
- 6 Голос Шейны Грам, с. 325–332.
- 7 *Saleniece, I.* Pagātnes bailes mūsdienu skatījumā // Sociālo Zinātņu Vēstnesis (Daugavpils Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte). – Daugavpils, 2005, 1 (2), 70. lpp.
- 8 *Хаги М.* Наше спасение // Новости недели. Еврейский камертон, 2003, 20 марта.
- 9 *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасатели // Холокост в Латгалии, с. 116–120.
- 10 Латвия. Синагоги и равнины. – Рига, 2004, с. 134.
- 11 J. Ivanova atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 27. aug. Videoieraksts. Glabājas muzejā “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” (turpmāk – MEDL) Daugavpilī.

- 12 Faktiski tika represēta Meierona ģimene (2 cilvēki), Taragina ģimene (5 cilvēki) un Marona ģimene (3 cilvēki).
- 13 MEDL, N. Selionovas atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 28. aug. Daugavpils. Videoieraksts.
- 14 Turpat, V. Hrapunova atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 27. aug. Preiļi. Videoieraksts.
- 15 Turpat, A. Jefremovas atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2004. g. 16. nov. Preiļi. Rokraksts.
- 16 Turpat, G. Petrova atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2004. g. 10. janv. Daugavpils. Rokraksts.
- 17 Turpat, J. Ivanova atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 27. aug. Preiļi. Videoieraksts.
- 18 Muzejs "Ebreji Latvijā" (turpmāk – MEL), Preiļi, B-658, 2. lpp.
- 19 No Š. Latvinska vēstules autoram 2005. gada 1. aprīlī, kurā minēti 100 ebreji, kas aizbrauca no pilsētas pēc 1935. gada.
- 20 1941.–1942. gada Preiļu notikumu atmiņu pieraksts. Atmiņas apkopojusi Preiļu 1. vidusskolas skolēni skolotājas Rozālijas Grišānes vadībā. Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs (PVLMM), 4206-PF-1; MEL, III 2671, 4. lpp.
- 21 MEDL, A. Jegorova atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2004. g. 10. janv. Preiļi. Rokraksts.
- 22 Turpat, S. Jegorovas atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 27. aug. Videoieraksts.
- 23 MEL, III 2738, 8. lpp. Apsūdzības raksts pret Aizkalnu, Kalniņu, Ivanānu, Vaivodu, Kraševski, Rumpu par piedalīšanos ebreju noslepkavošanā Preiļos 1941. gada vasarā.
- 24 Turpat, 40. lpp.
- 25 Turpat, 68. lpp.
- 26 Turpat, III 2737, 4. lpp., LPSR Augstākās tiesas spriedums krimināllietā pret Aizkalnu, Kalniņu, Ivanānu, Vaivodu, Kraševski, Rumpu, kas 1941. gada vasarā piedalījās Preiļu ebreju noslepkavošanā. 1968. g.
- 27 Turpat, III 2738, 28., 38. lpp.
- 28 Turpat, III 2738, 31. lpp.
- 29 Turpat, III 2671, 6. lpp.
- 30 Turpat, III 2738, 40. lpp.
- 31 Turpat, III 2737, 42. lpp.
- 32 Turpat, 5. lpp.
- 33 Turpat, 30. lpp.
- 34 Turpat, III 2671, 7. lpp.
- 35 Turpat, III 2738, 33. lpp.
- 36 Turpat, III 2737, 26., 27. lpp.
- 37 Turpat, 30. lpp.
- 38 Turpat, 31. lpp.
- 39 MEDL, H. Skrindas atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 26. aug. Preiļi. Videoieraksts.
- 40 Turpat, 40. lpp.
- 41 MEL, III 2738, 51. lpp.
- 42 Turpat, III 2737, 22. lpp.
- 43 Turpat, III 2738, 69. lpp.
- 44 Turpat, III 2737, 5. lpp.
- 45 Turpat, III 2738, 56. lpp.
- 46 Turpat, 53. lpp.
- 47 Turpat.

- 48 Turpat, III 2671, 7., 8. lpp.
49 Turpat, 8. lpp.
50 Turpat, III 2738, 62. lpp.
51 Turpat, III 2737, 62. lpp.
52 Turpat, III 2738, 54. lpp.
53 Turpat, 54., 56. lpp.
54 Turpat, 64. lpp.
55 MEDL, J. Lukjanska atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2004. g. 9. janv. Preiļi. Rokraksts.
56 MEL, III 2737, 8. lpp.
57 Turpat, 14. lpp.
58 MEDL, I. Trofimova atmiņas par Preiļu ebrejiem, 2005. g. 27. aug. Preiļi. Videoieraksts.
59 MEL, III 2671, 11., 12. lpp.
60 Turpat.
61 Turpat, 14. lpp.
62 <http://www.rambler.ru/db/news.html?mid=5713204> – “Кем были борцы за свободу Прибалтики”, с. 5.
63 Turpat, 6. lpp.
64 MEL, III 2738, 51. lpp.
65 Turpat, III 2737, 29. lpp.
66 Detalizētāk par ebreju izglābšanos sk.: Рочко И. Жертвы, спасенные и спасатели, с. 116–120.
67 S. Vuškāna atmiņas – “Ebreju glābšana Preiļos vācu okupācijas laikā”, 1966. g. 14. febr. Dokuments glabājas Preiļu muzejā.
68 MEL, III 2737, 44. lpp.
69 Turpat, III 2738, 80. lpp.
70 Turpat, III 2737, 29. lpp.

It Happened in Preiļi

Josifs Ročko

Summary

In memory of Holocaust victims in Preiļi

The Holocaust events in a small Latgale town of Preiļi, Daugavpils District, have been in the center of attention in a number of works. They are mainly connected with the study of a diary by a 15-years-old Jewish girl Sheyna Gram, which she kept from 22 June up to 8 August 1941. The memories of Moty Khagy – one of those saved by Vladislavs Vuškāns – have also been analyzed.

In this work, the memoirs of more than 15 old residents have been viewed. These are mainly Russian Old Believers who used to be the neighbours of Jews before the war and turned to be the witnesses of pursuits against Jews during the war. The respondents were 16–20-years-old at the beginning of the war. On the one hand, their memoirs have involved the life experience, and on the other hand, it is their particular reaction or even a protest against their current position in society.

Second, the memories of some Jews made it possible to analyze the destiny of the diary that had been kept by Sheyna Gram, to better understand the life of that girl.

Third, some old residents, mainly Latvians, refused to share their memoirs because they are afraid to insult the relatives, the former supporters of German occupants. The relatives are not guilty. Besides, the conviction has retained that any uttered word is being controlled by “competent organs”.

Fourth, the archive materials, as well as those of court trials on German occupants accomplices, have been made use of for this work.

Fifth, the story of M. Khagy really shows the heroism of the saver and the struggle for life of those persecuted.

According to the 1935 year census, 847 Jews lived in the city, or 51% of the city inhabitants. The respondents remember Jewish residents as the owners of shops and stores, craftsmen, peddlers. The Jewish population of the town reduced by more than 100 persons at the beginning of the war. These were the Jews who moved to Riga and Daugavpils as well as those who managed to escape to Russia during the first days of the war. On the other hand, there were refugees in the town from other towns of Latgale as well as the Lithuanian Jews.

On 28 June 1941, the German troops occupied Preiļi. Right away the local administration was set up as well the detachment of self guards which was joined on a voluntary basis. Jews were made to put on yellow stars at the end of July, they were sent to different jobs including peat-cutting but there were no mass executions.

A truck with Germans from Daugavpils and Rēzekne appeared in the town on the eve of executions. The fate of Jews was determined in the office of the local police chief. The chief invited volunteers willing to participate in the executions. On 27 July 1941, a group of Jews was driven to the synagogue, it was declared that they would be sent to work. On 28 July the doomed ones were executed.

On 9 August 1941, a punitive expedition led by K. Bleudance came to Preiļi from Līvāni. On the next day, the previous mass execution procedure was repeated. Executions took place simultaneously at several pits that were dug beforehand in the meadow near the Jewish cemetery. Jews were made to take off their clothes up to their underwear and lead up in small groups to the pits.

The punitive expedition members dressed in guards uniform replaced one another probably in order to re-charge their weapons.

At the third stage, the remaining Jews were executed. Jewish property was appropriated mainly by punitive expedition members as well as by neighbours. In 1944, the pits with executed Jews were opened and set on fire.

Vladislavs Vuškāns saved six out of eight Jews whom he helped to hide during the years of the Nazi occupation.

In 1968, the Supreme Court of Soviet Latvia considered the case against six murderers of Jewish people. These were: Izidors Aizkalns, Emīls Kalniņš, Izidors Ivanāns, Jāzeps Vaivods, Jāzeps Kraševskis, Ludvigs Rumps. The age of those accused varied from 22 to 45 at the moment of the crime. Only one of them had secondary education, I. Ivanāns was semi-literate, J. Vaivods had finished two classes of the elementary school. I. Aizkalns fully pleaded guilty and regretted the committed crime whereas all the rest did not plead guilty and kept denying their crimes. All of them were sentenced to 10–15-year terms of imprisonment (Part 1, Article 59 of the Criminal Code of the Latvian SSR).

They had much in common. All of them were former home-guards (aizsargi), at the beginning of war they as members of “self-defence” groups participated in executions of civil people including Jews. In autumn 1941, after execution of Jews they were incorporated in Group “C” of the auxiliary police. After the liberation of Preiļi from Nazi occupation, they went into hiding trying to avoid the amenability. Some of them were caught and in 1945–1946 they were sentenced to small terms of imprisonment. It was only in 1968 that they were called to account again due to new facts that came to light.

There is also some difference in murderers’ destinies. Former home-guard E. Kalniņš became a member of a self-defence unit at the beginning of the war, he used to participate in the execution of Jews and later he became a policeman. In 1942, Kalniņš joined the German army. In 1943, he was on leave, came to Preiļi and told that his unit was in Gatchina (Leningrad region). In August 1944, Kalniņš was summoned to the Red Army where he was a commander of the engineer company, was shell-shocked and injured. The fighter was awarded five medals. A guard, member of the self-defence unit, murderer of Jews, a policeman, a sapper of the Red Army, a farmer – all this is E. Kalniņš. He used to serve “properly” for all the powers.

J. Vaivods joined the auxiliary police of “C” group after the execution of Jews and liquidation of “self-defence” units (the members of the latter had fulfilled their bloody affair). In spring 1942, while being a member of that battalion, he moved to Ukraine, the city of Dnepropetrovsk, and then to the city of Kerch. J. Vaivods was a lieutenant batman. The battalion guarded the road-building. In 1944, the batman had a fortnight’s leave and came to Preiļi. In July 1944, the collaborator came to know from his sister that Vladislavs Vuškāns was hiding Jews. He arrested the Jews and handed them over at the German commandant disposal. Yet in the court J. Vaivods confirmed that the Nazi charged him to do the operation. At the end of July 1944, the criminal went into hiding. At the end of July 1945, he was caught and sentenced to five-year imprisonment; having been released

he used to live in Jēkabpils District. The materials of court trials show that the order on execution of Jews was given by the German occupation power but it was not the result of local collaborators' initiative.

Currently, the Preiļi victims of Holocaust are not forgotten. On 8 August 2004, a memorial monument was set up on the initiative, project and financial means of the architect David Zilberman, the former resident of Preiļi – now citizen of the USA. A capsule with the surnames of those innocent killed is bricked up at the foundation of the monument. The words of sorrow and memory are engraved on granite plates as well as the words of gratitude to the savior Vladislavs Vuškāns. The inscriptions are made in Latvian, Russian, Jewish and English. This monument is an impressive embodiment of those Jewish victims murdered.

Sheina Gram was fighting with Nazi when writing a diary. A Pole Vladislavs Vuškāns who was saving Jews put up resistance to Nazi because he was not obeying the Nazi occupation. David Zilberman has created the memorial monument which will always be a symbol of fight with anti-Semitism. All these are links of one chain... A cemetery, memorial monument and a small birch-tree wood planted by Jewish children remind us of the Jewish people of Preiļi. And good memories of the old residents of the town about their Jewish neighbours who passed to eternity in summer of 1941...

Uldis Lasmanis

Holokausts Jēkabpils pilsētā

Jēkabpils pilsētas un ebreju kopienas īsa vēsture

Pilsētas statusu apdzīvotajai vietai – slobodai – pie Salas kroga pirms lielajām Daugavas krācēm Kurzemes hercogs Jēkabs piešķīris 1670. gadā, ar nosaukumu *Jakobstadt*. Jau agrāk tur apmetušies Daugavas ūdensceļu apkalpojušie cilvēki – krāču zinātāji, preču pārkrāvēji un transportētāji pa zemesceļu līdz Frīdrihštatei – tagadējai Jaunjelgavai. Pēc hercoga nolikuma te drīkstēja dzīvot tikai krievi, poļi un lietuvieši, bet ne latvieši, ne arī ebreji.¹

Lai gan ebrejiem apmešanās tiesības šai pilsētiņā – miestā piešķīra tikai 1796. gadā, pirmā Krievijas impērijas tautas skaitīšana 1881. gadā Jēkabpilī konstatē šādu iedzīvotāju sastāvu: 2254 ebreji, 1510 krievu, 1133 latvieši, 371 vācietis, 281 polis, 48 lietuvieši, 14 čigānu.²

Šāda proporcija saglabājas līdz Pirmajam pasaules karam, un nav jābrīnās, ka 1913. gadā Krievijas 4. domes vēlēšanās par deputātu uz Sanktpēterburgu dodas Jēkabpils ārsts Jeheziēls Gurvičs. Jāpiebilst – ar vācu balsu atbalstu. Vispār no visas Krievijas 4. domē sēž tikai trīs Mozus ticīgie deputāti.

Seko Pirmais pasaules karš, un pēc visām cariskajām ebreju deportācijām, bēgļu gaitām, pilsoņu kariem 1920. gadā Jēkabpilī dzīvo 676, 1930. gadā – 796, 1935. gadā – 793 ebreji. Tas ir apmēram 15 procenti pilsētas iedzīvotāju.³

Jāuzsver, ka Jēkabpils bija viena no nedaudzām neatkarīgās Latvijas pilsētām, kur ebreju skaits, lai gan neredzams, bet tomēr palielinās.

Kādas ir ebreju saimnieciskās pozīcijas apriņķa pilsētā? No trim aptiekām viena, t.s. Lielā, pieder Iljam Freidusam, no sešiem ārstiem viens – Ilja Šērmans praktizē. Toties no četriem zobārstiem trīs ir ebreji. No 60 pārtikas veikaliem 29 pieder ebrejiem; no 10 maiznīcām – četras; no 10 gaļas tirgotavām – puse. Tad degvīna, augļu, pulksteņveikali, visi trauku veikali, drogu, manufaktūras, apģērbu, galantērijas, cepuru, apavu pārdošanas. Arī puse frizieru nāk no ebreju vidus. Ir viens labības lieltirgotājs Leiba Perls, ādu apstrādes darbnīcu īpašnieki Daniels Kaicners, Samuels Šabels. Josels Landmans

vada Jēkabpils tirgotāju krājaizdevu sabiedrību; Zalamans Levitans – labklājības biedrību *Bicur-Cheilim*; sporta biedrību *Trumpeldor* – Anna Rubaņenko.⁴

Kā redzam, tirdzniecībā vērojama ja ne dominācija, tad vismaz spēcīga konkurence.

Kā jau aprīnķa pilsētā, iznāk laikraksts “Jēkabpils Vēstnesis”. Te vērojama tautību, arī komerciālā pretstāve, kas sevišķi saasinās pirmsvēlēšanu laikā. Tā, piemēram, 1931. gada februāra rakstā “Vēlēšanām tuvojoties”, starp citu, ir šādas rindas: *[..] Mūsu pilsētā dzīvojošas minoritātes nacionālā ziņā nav tik neapzinīgas, ka ies balsot par latviešu sarakstu tikai tāpēc, ka tur uzņemts kāds viņu tautības kandidāts. Minoritātes balsos par saviem nacionāliem [..] Ir noteikti zināms, ka žīdu priekšvēlēšanu aģitācijas sapulcēs ticis aizrādīts, kā pareizi balsot.*⁵

Tā pati priekšvēlēšanu tēma ar nacionālu pieskaņu marta numurā: *[..] katram latvietim jābūt apzinīgam un jāiet pie urnas ar domu – nevienu balsi par minoritātēm un paradīzes brīnumu sludinātājiem [..] citādi saimnieki būs atkal kreisie elementi un minoritāte, kas pēc iedzīvotāju sastāva nav pareizi – jāvalda latviešu pilsoniskam vairākumam!*⁶

Saprotams, ka uzrādītā mērenā kritika vai uzbrukumi minoritātēm, šai gadījumā ebrejiem, nav vērojami pēc 1934. gada 15. maija. Ulmanis ir noslāpējis pat šādas it kā antisemitisma izpausmes. Vismaz aprīnķa laikrakstā. Nav gan arī vēlēšanu...

Latvijas brīvvalsts beigas

Līdz ar Sarkanās armijas 25. tanku brigādes no Lietuvas caur Aknīsti ienākšanu Jēkabpilī 1940. gada 17. jūnijā pulksten 8 no rīta beidzas pirmās neatkarības gadi. Tūlīt mainās aprīnķa pārvaldes struktūras, kur par izpildu komitejas priekšsēdētāju ievēl Jāni Ozoliņu. Viņš – revolucionārs, komunist ar stāžu, 1905. gada notikumu organizētājs un brīvvalsts gados Sēlpils sarkanās pagrīdes vadītājs. Par LK(b)P aprīnķa komitejas 1. sekretāru kļūst Milda Bundule (Dzērvīte), par 2. – Ernests Vaivars, par Propagandas un aģitācijas daļas vadītāju – mums visiem zināmais Otomārs Oškalns,⁷ kurš pirms pāris gadiem izpestīts no Ulmaņa cietuma, kur nokļuvis par sarkano aģitāciju Ropažu pagasta Kakciema pamatskolā. Atbrīvots tādēļ, ka šī pētījuma autora radagabals, Ropažu pagasta lielsaimnieks Ernests Neimanis, iemaksāja pamatīgu galvojuma naudu. Kā viņš pats teica – tik daudz latu, cik varētu saņemt par āboliņa divjūgu vezumiem no Kangaru stacijas līdz Rīgai... Tas gan neglāba Neimaņu ģimeni no izsūtīšanas 1949. gadā. Ernests par to sevišķi neuztraucās, jo Sibīrijā pabija no 1906. gada līdz 1918. gadam par – Ropažu muižas nosvīlināšanu!

Latvisks ir arī Jēkabpils aprīnķa čekas sastāvs. To jau kopš 1940. gada augusta – sākumā ar citu titulu – vada kadru pagrīdnieks Kuldīgas aprīnķī dzimušais Pēteris Reinholds. Viņu, astoņus gadus cietumā nosēdējušu, uz Sēlijas galvaspilsētu nosūta pats Vilis Lācis. Nedrīkst jaukt ar Sēlpils Reinholdiem, kuru ir veseli trīs un visi

sarkanpolitiski aktīvi. Reinholda labā roka aprīnķa padomiskajās represijās ir sēlpilietis Alfrēds Lodziņš, arī pagrīdnieks ar stāžu, tipogrāfijas organizētājs savā pagastā.⁸

Iepriekšējais teikts, lai parādītu, ka pirmā padomju gada represijās ebrejiem nav nekādas vadošas lomas. Partijas komitejas sastāvā gan redzams kāds Dāvids Morgens.⁹ Taču pat viņš nespēj glābt no 1941. gada deportācijām četras ebreju ģimenes – Kānus, Landmanus, divas Druku ģimenes – kopā 14 cilvēku. Ebreju izsūtīšanas dokumentus formējis pats Pēteris Reinholds, parastajam mantiskajam motivējumam pievienodams grēku par mājkalpotāju turēšanu un ziedojumu cionistiem.¹⁰

Vispār padomju represijas Jēkabpilī sākās ne ar latviešiem, ne ebrejiem, bet ar vecticībnieka krieva Pāvela Strašnova arestu vēl 1940. gadā. Par piedalīšanos Kolčaka armijā un Latvijas brīvības cīņās.

Avotu problēma

Holokausta problēmas izpēte vienmēr saistāma ar attiecīgās pilsētas, pagasta varas un policijas organizēšanos pirmajās dienās, nedēļās, mēnešos pēc vācu armijas – vērmahta ienākšanas konkrētā vietā. Jēkabpils aprīnķa gadījumā Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA) attiecīgie dokumenti glabājas 3705. fonda 1. aprakstā. Krustpils piemērā daudz kas atrodams, un 4. policijas iecirkņa tapšanas faktus plaši izmantojis savā pētījumā Dzintars Ērglis. Toties autora aplūkotajos objektos – Jaunjelgavā, šai gadījumā Jēkabpils aprīnķa 1. policijas iecirknī, nav saglabāties nekas.

Vienīgais ar aprīnķa galvaspilsētas policiju saistītais dokuments atrodams šī fonda 12. lietā, kuras virsraksts ir "Jēkabpils pilsētas valde 1940–1941. Degvīna devas izsniegšanas saraksti policijas darbiniekiem". Saraksta virsraksts – "Saraksts Jēkabpils aprīnķa priekšnieka biroja un I iecirkņa darbiniekiem, kas piedalīsies Ziemassvētku eglītes sarīkojumā". Tur ir 61 uzvārds, turklāt 20 no tiem parādās vēlāk padomju izmeklēšanas un tribunālu lietu lappusēs.¹¹

LVVA 3792. fonda 2. aprakstā glabājas Jēkabpils aprīnķa vecākā lietvedība. Tur 1941.–1943. gada darbinieku algu saraksti; sarakste ar Zemgales apgabala komisāru militāros jautājumos; izsūtīto iedzīvotāju mantu aprakstīšanas akti (ja nav pieteikušies radinieki); sarakste par aizbēgušo mantu pārņemšanu. Par policijas un, galvenais, sākotnējo paš aizsardzības spēku tapšanu un likvidāciju – tukšums.¹² Šajos dokumentos redzams, ka 1941. gada jūlijā kā aprīnķa vecākais parakstās P. Prikulis, augustā (konkrēts datums nav nosakāms) – V. Stukuls.

LVVA P-80. fonds satur vācu "Bruņoto spēku pavēlnieka Austrumzemē 1941–1942" dokumentus. Šeit galvenokārt intendantūras pavēles un akti, medicīnas un veterinārais dienests, arī ebrejiem atņemto dzīvokļu saraksts.¹³ Tas nepieciešamības gadījumā izmantojams holokausta upuru uzskaites precizēšanai.

LVVA P-82. fonds saucas "SS un policijas vadītāji Latvijā". Tas sākas tikai ar 1943. gadu un satur galvenokārt materiālus par operāciju "Ziemas burvība", t.i., operācijām pret partizāniem Baltkrievijā. Ir gan rīkojumi un noteikumi par PSRS pavalstnieku apcietināšanu, ebreju vīriešu reģistrēšanu, no darba aizbēgušo PSRS karagūstekņu saraksti. Kā jau teikts, viss attiecas uz laiku pēc holokausta.¹⁴

Interesanti, bet ne saistībā ar šo tēmu ir LVVA P-252. fonda 1. apraksta materiāli. Fonda nosaukums "Drošības policijas un SD komandieris Latvijā". Ja jau uzieti, īsumā uzskaitu: 23. lieta – apcietināto liecības par atbrīvošanu no Rīgas centrālcietuma; 26. lieta – materiāli par Pērkoņkrustu un Gustavu Celmiņu, 1943–1944; 28. lieta – SD ziņojumi par garīgi slimo nāvi.

Izdevās atrast Drošības policijas ziņojumus par noskaņojumu Jēkabpilī. Pārāk lielas nododamo produktu normas. Protesti pret miesas soda lietošanu dzelzceļa darbiniekiem par neierašanos darbā. Runas – baumas par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarības proklamēšanu. Andrieva Niedras dēls Kārlis Niedrabaumojis, ka nomainīs aprīņķa priekšnieku Rusmani. Klīst runas, ka no Itālijas un Vācijas lielā skaitā iesūtīt žīdus – nošaušanai. Daudzi izbrīnīti, ka poļi Jēkabpilī pielīdzināti žīdiem.¹⁵ Galvenais ziņotājs – Jēkabpils Drošības policijas darbinieks Bite.

Kā izrietēs no turpmāk analizētām padomju krimināllietām, Jēkabpils ebrejus iznīcinājusi t.s. Arāja komanda. Latvijas Valsts arhīvs (LVA) glabā vairākus fondus, kas satur skaudrus materiālus par šo necilvēku darbību. Pirmām kārtām tā ir 1825. fonda 4. apraksta 1. lieta "Latvijas PSR VDK sastādītais [...] drošības palīgvienības "Arāja komanda" dalībnieku uzskaites žurnāls. Sastādīts 21.07.1952.–19.04.1977.". Te kopumā ar un bez iniciāļiem, ar un bez adresēm, dzimšanas vietām fiksētas 1364 personas, no tām arestētas 344, meklēšanā atrodas 378 personas. Vairākas personas ir no Jēkabpils pilsētas, no aprīņķa pagastiem, piemēram, Bruno Miķelsons, Jānis Abarons, Juris Šumskis (visi pieraksti alfabēta secībā). Attiecīgās krimināllietas neuzrāda šo personu noziedzīgu darbību Jēkabpilī, bet gan Rīgā, Baltkrievijā.¹⁶

Jēkabpils, precīzāk – ebreju nogalināšanas fakts Kūku purvā nav atrodams arī milzīgajā Arāja komandas krimināllietā, kuras izmeklēšana un tiesāšana velkas no 1975. gada līdz 1980. gadam un aptver 11 sējumu. Te, piemēram, šāda konstatācija: *Arāja komandas vienības 1941. gada vasarā un rudenī izbrauca nogalināt uz pilsētām: Daugavpili, Ventspili, Valmieru, Talsiem, Rēzekni, Jelgavu, Saldus u.c.*¹⁷ Jēkabpils nav. Gandrīz katrā šīs lietas sējumā uzrādītas ebreju eksekūciju vietas, bez minētajām vēl Liepāja, Carnikava, Talsi, Kuldīga, Krustpils, Viļāni, Aglona, Preiļi, Gulbene. No Jēkabpils ne vēsts.¹⁸ Arāja komandas varbūtējais maršruts Kūku purva gadījumā mēģināts izskaitļot, aplūkojot konkrētas krimināllietas.

Arāja komandas dalībnieku liecības daudzos gadījumos ir pretrunīgas un nepareizas. Tā, piemēram, 1945. gada janvārī Sevišķā apspriede notiesā jēkabpilieti Ivanu Strašnovu

uz pieciem gadiem par to, ka viņš it kā piedalījies ebreju nogalināšanā (vedis, sargājis). Soda izcieš, brīnumainā kārtā paliek dzīvs pat pirmajos pēckara nometņu apstākļos. 1961. gadā Latvijas PSR Augstākā tiesa lietu pārskata un Strašnovu attaisno – aprunāts!¹⁹

Tas pats notiek ar holokausta apvainoto Arturu Domanu, kuru tāpat 1945. gada februārī notiesā uz pieciem gadiem. Pēc tam konstatē, ka nav piedalījies, tiek reabilitēts.²⁰

Vēl viens piemērs – Eduards Rošāns. Par it kā ebreju konvojēšanu un padomju aktīvistu šaušanu pie Pelītes upes 1946. gadā notiesāts uz astoņiem gadiem. Soda izcieš, un 1969. gadā viņu attaisno, jo – toreiz aprunāts.²¹

Ir vēl viena kategorija personu, kuras minētas turpmāk apskatāmajās krimināllietās Jēkabpils holokausta sakarā. Precizējot atklājas, ka šie cilvēki tiešām tiesāti, bet – ne par noziegumiem Kūku purva un ebreju sakarā. Tie ir Arturs Leja (4862. I.), Pauls Labsvīrs (4145. I.), Imants Rozenbergs-Revalds (1915. I.), Arturs Abarons (420. I.), Grigorijs Meļkovs (P-7576. I.), Nikolajs Zemītis (31797. I.), Arturs Tiltiņš (5863. I.), Rūdolfs Rubulis (21360. I.), Alberts Gromulds (6151. I.), Roberts Rubulis, Jānis Rubulis, Juris Stūrītis, Roberts Bite (7014. I.), Eduards Bruniņš (4389. I.), Jānis Dumbris, Pēteris Dumbris (12446. I.). Krimināllietu numuri no LVA 1986. fonda 1. apraksta.

Minētie piemēri liecina, cik selektīvai jābūt holokausta – un ne tikai – sakarā tiesāto liecību un atklāto faktu atklāsmei. Jebkurā gadījumā uz vienas atsevišķas personas norādi jāraugās ar noteiktu piesardzības pakāpi. Jāmeklē paralēlas, pastiprinošas liecības. To arī centīšos ievērot turpmāk pētījuma gaitā.

Pretrunas ir arī galvenajos nacistu noziegumu izmeklēšanas komisijas dokumentos, kas Jēkabpils gadījumā sakopoti LVVA P-132. fonda 26. aprakstā. Tā, piemēram, apkopotajās ziņās par upuriem Jēkabpilī uzrādīts skaitlis 559, bez konkrētas nogalināto norādes – vai tie ir ebreji vai padomju aktīvistu. Summējot šos skaitļus, tagadējās izpētes gaitā redzams, ka 1944. gada komisijai nav bijis, faktiski nav varējis būt, pareizu datu par noslepkavotajiem, aizbēgušajiem, kritušajiem armiju rindās utt.

Šis pats fonds paver arī noslēpumu plīvuru, kur varēja pazust Jēkabpils apriņķa vācu okupācijas gadu dokumenti. Tā, piemēram, izmeklēšanas komisija citē šādu dokumentu: *Jelgavas apgabala komisārs direktīvā Jēkabpils pilsētas galvam – 24.09.1941. N 46 – liek veikt stingru nošauto padomju pilsoņu mantas uzskaiti, pārdoto summu ieskaitot ģenerālkomisāra "Ostland" tekošā rēķinā.*²²

Jēkabpils pilsētas galvas fondā šāda rīkojuma kopijas nav. Tāpat kā nav 1941. gada 27. augusta Jēkabpils apriņķa apkārtraksta par policijas vadības rokādi, Drošības policijas darbinieku saraksta. Tie atradās nevis attiecīgajos dokumentu krājumos, bet – padomju gados tiesāto krimināllietās, pie tam oriģināli, nevis kopijas. Toreiz taču kopēšanas tehnikas nebija.²³

Šis un vēl citi dokumentu atrašanas analogi citos fondos pieļauj varbūtību – versiju, ka daudzi materiāli no attiecīgiem vācu okupācijas gadu krājumiem izņemti padomju

izmeklēšanas laikā un nav nodoti atpakaļ, jo kopiju gatavošana toreiz bija saistīta ar lielām grūtībām. Tam netiešs pierādījums ir arī 1943. gada 11. septembra Jēkabpils aizsargu pulka atjaunošanas pavēle, kas neatradās aprīņķa pašvaldības daļā, bet fotokopijas variantā Alberta Midera (Dignāja) krimināllietā.²⁴

Viss minētais avotu ieguves, esamības vai trūkuma iztirzājums, lai pierādītu, ka Jēkabpils holokausta izpētes gadījumā galvenokārt jāvadās no padomju izmeklēšanas un tiesu/tribunālu/sevišķo apspriežu materiāliem. Citu avotu vienkārši nav, ja neskaita dažus aculieciniekus, kas notikušo traģēdiju vērojuši tālumā bērna vecumā. Šī ir viena no smagākām holokausta, kā arī citu cilvēkzudumu izpētes problēmām. Faktiski tās ir sekas pagājušo neatkarības gadu nevērībai Latvijas novadu iedzīvotāju likteņa skaidrošanā.

Vērmahts Jēkabpilī

Vērmahta 4. tanku grupas 41. tanku korpusa 1. tanku divīzija ieņēma Jēkabpili 1941. gada 28. jūnija vakarā. Tajā pašā laikā ienāk arī 36. motorizētā divīzija. Tanku korpusu komandē ģenerālis Reinhards, motorizēto divīziju – ģenerālmajors Valters Krīgers. Viņi nav pirmie, kas mēģina iekļūt Jēkabpilī. 28. jūnija agrā rītā 800. sevišķu uzdevumu pulka *Brandenburg* specvienība, pārgērbusies padomju karavīru drēbēs, ar *gaziku* tuvojas tiltam. Viņus atmasko, un visa grupa ar lietuviešu pavadoni Rumbinu priekšgalā krīt. Tilts darbojas līdz pēcpusdienai, un tam ir svarīga loma izglābušos ebreju, arī komunistisko aktīvistu liktenī. Tomēr, kuras vācu karaspēka vienības komandieris bijis galvenais noteicējs Jēkabpilī, līdz galam noskaidrot neizdevās. Novadpētnieks Jānis Amats, atsaucoties uz vairākiem vācu izdevumiem, prognozē, ka galvenais noteicējs pilsētā sākumā bijis 1. tanku divīzijas komandieris ģenerālleitnants Frīdrihs Kirhners.²⁵

Nevienā avotā neizdevās atrast norādes par vācu komandantūru – t.s. *Oberfeldkommandantur* rīkojumiem sākt ebreju vajāšanu. Jēkabpils gadījumā autors kā versiju piemēros Viesītes pilsētas holokausta pētījuma analogu, kur krimināllietā saglabājies ieraksts: “[...] vācu divīzijas štāba priekšnieks majors Kuncce pavēl izvākt ebrejus no pilsētas” (jau 1941. gada 28. augustā – vēermahta ienākšanas pirmajā dienā).²⁶ Turpat minēts, ka par Jēkabpils vācu karalauka komandantu iecelts pulkvedis Petersens. Kurš no viņiem – kaujas ģenerāļi Reinhards, Krīgers, Kirhners vai aizmugures dienestu virsnieks Petersens – izdevis rīkojumu par pilsētas attīrīšanu no žīdiem, nav noskaidrojams. Tāpat kā nav precizējams, kurā jūlija dienā dots rīkojums par ebreju koncentrēšanu abās Jēkabpils sinagogās Akmeņu ielā. Arī Dzintars Ērglis Krustpils holokausta izpētes gaitā min trīs datumus – 4., 10. un 12. jūliju.²⁷

Kas notiek pirmajās dienās pēc vēermahta ienākšanas Jēkabpilī? To aplūkojot, nedrīkstam apiet faktus, kas notikuši aprīņķī un pilsētā pirmajā padomju gadā, it īpaši pēc Otrā pasaules kara sākuma. Aprīņķī un pilsētā 1940. gadā pārņēma varu 29 komunisti,

legalizējušies pagrīdnieki. Kā minēts, viņu vidū ir pirmais aprīnķa vecākais sēlpilietis Jānis Ozoliņš, vairāki brāļi Reinholdi, no kuriem Roberts jau 20. jūlijā organizē partijas grupas rezolūciju par pievienošanos PSRS. Pilnīgā slepenībā, neko nepaskaidrojot, līdz 1941. gada 14. jūnijam pilsētā tiek apcietinātas, faktiski pazūd bez vēsts deviņas personas. Par 14. jūnija deportācijām jau rakstīts, bet uz pilsētas nacionāli noskaņoto pārstāvju jūtām satricedošāko iespaidu atstāj avižu ziņojumi un fotoattēli, kas pēc sava traģiskuma un tiešuma pielīdzināmi Baltezera un Centrālcietuma aprakstiem un attēliem. Tur minēti sešu nošauto un kādā dīķī iemesto aprīnķa iedzīvotāju uzvārdi. Tie nogalināti 27. jūnijā, avīzes 31. jūlija sēru vēsts sākas ar vārdiem *žīdu komunisti un čekisti [...] noslepkavojuši...* Nosaukto skaitā Jēkabpils komercskolas audzēknis Jānis Strautiņš. Tūlīt pēc kara sākuma aprīnķī aktualizējas palikušie, neizsūtītie aizsargi, un uz viņu likvidāciju Viesītes virzienā izbrauc Otomāra Oškalna steigā organizēta sarkangvardu vienība. Šis automašīnas šoferis pēc tam "Jēkabpils Vēstneša" slejās stāsta, ka *latviešu un žīdu gvardi braukuši, šautenes vicinādami. Viņi, protams, negaidīja, ka jau šaipus Viesītes ieraudzīs vācu tanketi un būs jāmūk uz Pļaviņām.*²⁸

Jēkabpils atrodas Daugavas kreisajā krastā, un to cilvēku likteni, kas uzskatīja par vajadzīgu bēgt uzbrūkošā vērmahta un galvas pacēlušo latviešu nacionālistu priekšā, lielā mērā izšķīra tas, ka tilts pār upi tika uzspridzināts tikai 28. jūnijā – īsi pirms vācu ienākšanas no Viesītes puses.

Stāsta Jēkabpils komercskolas absolvente Broha Švarcogore: *Mēs, visu tautību komjaunieši, un citi aktīvie [...] sapratām, ka jābēg. Gājām pār tiltu [...] debesis melnas... uz tilta krievu kareivji taisījās spridzināt. Aizgājām līdz Zilāniem, kad abas ar Veltu Šakali izdzirdām sprādzienu, no kā zeme zem kājām salīgojās. Laikam jau tilta nāve – abas nospriedām. Domājām, vai tiešām lielītā Sarkanā armija tos vāciešus pie Daugavas neapturēs. Lai gan zaldāti soļoja, bēga kopā ar mums ...*²⁹

Kas notiek Jēkabpilī pēc Sarkanās armijas aiziešanas?

Kā visur citur Latvijā, arī Jēkabpilī sāka organizēties t.s. paš aizsardzības spēki. Pirmā organizēšanās sapulce notiek padomju izpildkomitejas telpās, un to vada un laikam arī organizē Osvalds Grabovskis – visā Latvijā pazīstamās krāsošanas un ķīmiskās tīrīšanas firmas *Danciger* Jēkabpils punkta vadītājs. Viņš iesaka organizēt paš aizsardzības vienību. Vēlāk Grabovski ieceļ par pilsētas galvu. Tā liecina tiesājamais Pēteris Ahramovičs. Nav uzrādīts, kas iecēlis.³⁰

Pēc kādas informācijas pirmos organizatoriskos pasākumus veicis Jēkabpils ģimnāzijas skolotājs K. Smuidris. Turpat norādīts, ka vēlāk paš aizsargu grupu vada kapteinis Pēteris Lakstīgala.³¹ Viņa vietnieks ir kāds Vincents Pakulis, kurš paliek par Jēkabpils pilsētas policijas priekšnieka vietnieku arī tad, kad Lakstīgalu par ebreju mantu piesa-

vināšanos atbrīvo un viņa vietā 1941. gada 27. augustā ieceļ juristu Kārli Niedru. Tas viss ar Jelgavas apgabala komisāra V. E. fon Medema rīkojumu, ko tulkotu izsludina apriņķa policijas priekšnieks pulkvežleitnants jeb apakšpulkvedis Augusts Dzenītis.³²

Citā liecībā minētais Grabovskis tiek iecelts par apriņķa priekšnieku, ko vēlāk no-maina Zasas agronoms zirgaudzētājs Vilis Stukuls.³³

Šīs ir vadošās amatpersonas Jēkabpils apriņķī un pilsētā 1941. gadā, turklāt, kā redzēsim vēlāk, Kārlis Niedra, starp citu, Andrieva dēls, un Vilis Stukuls nāk pie varas jau pēc ebreju iznīcināšanas epopejas.

No visām daudzajām padomju tribunālos tiesāto lietām secināms, ka pirmajās vācu varas dienās – 1941. gada jūnija beigās un jūlija sākumā – šie ar bijušo aizsargu šautenēm apbruņotie vīri un sarkanbaltsarkanām, citi zaļām apsaitēm uz piedurknes patrolējuši Jēkabpils ielās, pārbaudījuši dokumentus, dežurējuši pie pārceltuves pār Daugavu, tuvējos mežos izsekojuši un arestējuši izkļiedētos sarkanarmiešus. Ne par kādiem ebreju arestiem vai aizturēšanu nav bijusi runa.³⁴

Liecībās redzams, ka pašaizsargu štābs atradies Jēkabpils nesen uzbūvētajā Aizsargu namā, pašā pilsētas centrā. Pirmajā padomju gadā tas paspēts nosaukt par Sarkanās armijas namu. Kā Rīgas Latviešu biedrības māja ar Viļa Lāča svētību Rīgā...

Jēkabpils pilsētas pašaizsargu sastāvs raibu raibais, konkrētāk par to runāsim attiecīgajā nodaļā. Šeit tikai uzsvērsim, ka Krustpilī šajā apsardzes un arī izrēķināšanās organizācijā bija liels skautu īpatsvars, bet Jēkabpilī – daudz bijušo un esošo komercskolas audzēkņu. Te nu izpaudās Jāņa Strautiņa faktors, kā arī tas, ka sākotnējais organizators bija skolotājs K. Smuidris.³⁵ Vai viņi, stājoties šajā sākumā patriotisma un naida pret padomju zvērtībām iedvesmotajā organizācijā, zināja, ar ko būs jānodarbojas dažas dienas vēlāk? Domāju, ka ne...

Jēkabpils pašaizsargu vienības tapšanas dokumentēšanai maz ko dod arī šāda konstatācija: *Mārtiņš Vagulāns (SD pavēlnieka Ostlandē SS brigadefirera Dr. Valtera Štālekera iecelts par Jelgavas apgabala Drošības policijas priekšnieku) izveidoja plašu SD palīgspēku vienību ar filiālēm Jelgavas, Bauskas, Tukuma, Jēkabpils apriņķa pagastos.*³⁶ Nevienā dokumentā, ne krimināllietā Vagulāna vārds vai norāde par kādu viņa izdotu rīkojumu neparādās.

Jēkabpils ebreju moku ceļa sākums

Nevienā dokumentā – arī tiesājamo un liecinieku liecībās nav konkrēta datuma, kad īsti sāka ebreju arestēšana, koncentrēšana abās sinagogās Daugavas krastā Akmeņu ielā.³⁷ Dažās liecībās arī minēts, ka sinagogas bijušas trīs.

It kā visprecīzāk liecina ne tiesājamais, bet liecinieks A. Voškins, ka ebreju tautības pilsoņu aresti sākti vai nu jūnija beigās, vai jūlija sākumā un apmēram pēc divām

nedēļām konvojēti uz Kūku kūdras purvu.³⁸ Viņš arī pastāv uz to, ka pēc ebreju pārvietošanas abas sinagogas nodedzinātas. Te kārtējā pretruna: cits – J. Voškins liecina, ka sinagogas nodedzinātas pirmajās okupācijas dienās...³⁹

Nav sīkāku norāžu par sinagogu apsargu uzvedību, attieksmi pret ebrejiem sinagogu geto dienās. Vienīgais norādījums – apsargs Kalniņš metis pār žogu bērnu ratiņus, par ko liecina Petrova.⁴⁰

Ka pilsētas kārtības sargiem – pašaisargiem – un ne tikai viņiem sākumā nav bijis skaidrs arestēto ebreju liktenis, liecina tiesājamais Pēteris Ahramovičs, ka viņš apmēram trīs nedēļas pēc aresta no sinagogas konvojējais pulkstenveikala īpašnieku Freidusu uz viņa īpašumu, jo tas bijis uzlauzts un aplaupīts. Sastādīts pat attiecīgs akts.⁴¹

Interesantu liecību par ebreju varbūtējo likteni sniedz Jēkabpils aprīņķa policijas priekšnieks, jau minētais kādreizējais aviācijas apakšpulkvedis Dzenītis. Viņš protokolā paraksta šādu tekstu, ka Latvijas pašpārvalde (tieši šāds formulējums) iecēlusi viņu par priekšnieku 1941. gada 13. jūlijā. Bijis šai amatā līdz 9. oktobrim, kad pārcelts uz Bausku. Vēl pirms viņa stāšanās amatā ebreji bijuši ievietoti divās Jēkabpils sinagogās. Jūlija otrajā pusē pilsētā ieradusies vācu *SD* policistu grupa. Interesējusies, kā ar ebrejiem. Paskaidrojis, ka visi ievietoti sinagogās. *SD* komandieris devis padomu sinagogas uzspridzināt ar visiem arestētajiem. Dzenītis nav piekritis. Nākamais padoms – savest slimnīcās un pakāpeniski noindēt. To arī atteicies darīt. Vienojušies, ka visi ebreji, apustūkstoties cilvēku, pārvietojami uz Kūku kūdras ieguves strādnieku barakām. Tas uzdots pašaisardzības vienības komandierim kapteinim Lakstīgalam. Tur darbaspējīgos varēšot nodarbināt.⁴²

Vēl jāpiezīmē, ka protokola beigās Dzenītis labo: viņš nav bijis iecelts par policijas, bet gan par Jēkabpils aprīņķa priekšnieku. Turpat apakšpulkvedis arī paraksta, ka jūlija beigās no Rīgas ieradusies kapteiņa Arāja komanda, kas vācu *SD* virsnieku vadībā veikusi slepkavošanu. Pēc šīs eksekūcijas Dzenītis lūdzis atbraukušo fon Medemu atbrīvot viņu no aprīņķa priekšnieka amata, kam grāfs piekritis, pārvietojot viņu uz jau minēto Bausku.

To, ka vēl ebreju pārvietošanas laikā uz Kūku barakām viņu turpmākais liktenis nav bijis galīgi izlemts, liecina fakts, ka ebreju mantu pārvešanai bijuši mobilizēti daudzi desmiti pajūgu ar lielajām, kā pie mums sauca, siena un labības pārvešanai domātajām orēm.⁴³

Vēl jūlija mēnesī par ebrejiem raksta "Jēkabpils Vēstnesis", ko sāk izdot 23. jūlijā. Tur ir gan foto, ka arī *žīdiem jāsāk strādāt*, gan paziņojums, ka, sākot ar 31. jūliju, aizliegts cittautiešiem pārdot produktus – olas, gaļu, sviestu, maizi utt.⁴⁴ Sākotnēji šo datumu pieņēmu par ebreju iznīcināšanas laika galējo robežu. Tikai vēlāk, iedziļinoties krimināllietās, atklājās, ka visi Jēkabpils ebreji ap šo laiku jau ievietoti Kūku kūdras purva strādnieku barakās, kas atradās 14 kilometru uz Rēzeknes pusi. Kā viņi tur nokļuva?

Nāves ceļš uz austrumiem pa senso Kreicburgas–Režicas šoseju

Kā jau teikts iepriekš, ideja pārvietot vairākus simtus ebreju tautības Jēkabpils iedzīvotāju uz Kūku kūdras purva strādnieku barakām bija kompromisa lēmums starp vācu SD kategorisko prasību tos iznīcināt zvēriskā veidā *in situ* vai pārvietot ārpus pilsētas. Te jāpaskaidro, ka Kūku purva (agrāk tas saucās Drīksnas purvs) strādnieku apmetnes bija samērā jaunas, pat labiekārtotas kopmītnes, kas pēc tā laika normatīviem tika uzceltas Krustpils cukurfabrikas būvēšanas laikā 20. gadsimta 30. gadu beigās. Cukurfabrikas katlu tehnoloģiskā darbināšana bija paredzēta ar tikai 10–12 kilometru attālumā esošajām bagātīgajām kūdras iegulām.⁴⁵

Lai uz turieni pārceļtu pustūkstoti cilvēku, bija nepieciešami daudzi organizatoriskie pasākumi. Vispirms atļauto līdzpaņemto mantu pārvietošana. Uz sinagogu nelaimīgie pārcēlās ar vairākiem čemodāniem katrs, pie tam ir ziņas, ka atļauts iet uz dzīvokļiem un mājām vairākkārt. Tādēļ – vairāki desmiti vezumnieku.⁴⁶ Tad – pārcelšanās pār Daugavu. Tilts taču bija sagrauts, prāmis arī tikai viens, jo vērmahta karaspēka daļas savus pārcelšanās līdzekļus jau bija aizvākušas uz Krievijas upēm. Pēc tiesājamo liecībām, abos Daugavas krastos pie piestātnes bijušas speciālas sardzes vienības. Kāda liecinieka protokolā minēts, ka Krustpils pusē arestētos ebrejus sagaidījuši vācu SD karavīri.⁴⁷ Kā šajā, tā citos gadījumos autors lieto vācu karavīru protokolisku pierādības apzīmējumu, šai gadījumā “SD.”

Tālāk jau apsardze, konvojēšana 10 kilometru garajā ceļā caur Zīlānu ciemu līdz Kūku stacijai. Iesaistīti bijuši vai visi Jēkabpils pašaisargi, apmēram 80 vīru. Krimināllietās ir saglabājušās ziņas, kas tie ir bijuši, kā uzvedušies. Par to tiesāto un uzrādīto apskata beigu nodaļā, bet šeit autora vienaudžu, aculiecinieku, radnieku liecības.

Regīna Dimante, laulībā Grauziņa, toreiz 10 gadu veca. Viņas mājas atradās pie Rēzeknes ceļa apmēram 0,5 kilometri aiz Daugavpils–Krustpils dzelzceļa pārbrauktuves.

*Atceros, kā viņi gāja, pareizāk, tika dzīti divās partijās. Jauni un veci, bērni pie rokas un uz rokām. Ar saiņiem un čemodāniem, kā toreiz teica – koferiem. Neatceros, kas stāstīja, bet apm. 200 metru no mums uz Krustpils pusi dzirdēju šāvienus. Vēlāk ļaudis runāja, ka esot nošauts vecs ebrejs, kurš nevarējis paiet. Laikam turpat arī aprakts, bet te jau bijušas tik daudz pārbūves, ka vieta nav sazīmējama.*⁴⁸

Osvalds Kukurs. Toreiz 14 gadu vecs. Autors Jēkabpils ģimnāzijas skolasbiedrs. Viņa vecāku mājas atradās apmēram turpat, kur Regīnas sēta, tikai tālāk no ceļa. Nojauktas sakarā ar krāsainā metāla pārstrādes rūpnīcas būvi 70. gados.

Redzēju garu, garu cilvēku masas čūsku, kas lēnām virzījās uz Rēzeknes pusi. Arī sargus ar šautenēm elkoņos. Vai tie latvieši, vai vāci, nevaru pateikt. Liekas, bruņucepuru nebija. Atmiņā griezīgs, skaļš, nepārtraukts, daudz balsīgs kliedziens, kas atbalsojās mūsmāju, citās sienās un sava ilguma, asuma un šausmīgā skanējuma

dēļ šķita neciešams un nebeidzams. Pēc nostāstiem atceros, ka netālu aiz dzelzceļa pārbrauktuves kāds nespēcīgs ebrejs nošauts. Vāciešu pavadoni likuši turpat uz vietas aprakt. Tāpat baumoja, ka mūsu kaimiņš Arnolds Ceplītis kādus ebrejus slēpis, izglābis. Vai tā bija vai nebija, nevaru garantēt.⁴⁹

Uldis Freimanis, enerģētīks, dzīvoja Priednieku mājās 0,5 kilometrus šaipus Kūku stacijas aiz Zīlānu ciemata.

Es kolonnu ar ebrejiem neredzēju. Atmiņā pirmie vācu kareivji, kas ienāca mūsu mājās nomazgāties. Mēs taču pie pašas šosejas. Pieaugušie par žīdu likteni un šausmām nerunāja. Zinu, ka divus ebrejus netālu no mūsu mājām nošāva, turpat apraka. Apbedījuma vieta bija ilgi redzama atšķirīgās zāles krāsas dēļ. Tas no Priedniekiem uz Krustpils pusi, iepretī govju ferma. Kā tagad, nezinu, sen neesmu bijis.⁵⁰

Šo iespējamo apbedījuma vietu šaipus Priednieku mājām uz neliela uzkalniņa pa labi no šosejas atceras arī autors, lai gan par notikušo traģēdiju neko nezināju. Kad 2006. gada jūlijā automašīnā novadpētnieka Jāņa Amata pavadībā apbraucu visas ar ebreju holokaustu saistītās vietas, apstājos arī abās minētajās nāves vietās. Regīnas Grauziņas un Osvalda Kukura stāstītais absolūti neidentificējams, jo te notikusi gan apbūve, gan šosejas paplašināšana. Pie Priednieku mājām, kur neviens Freimanis vairs nedzīvo, pakalns šaipus bijušās govju fermas tā ieaudzis krūmājos, ka bez speciāliem pasākumiem nekas nav saskatāms.

Konvojējamo ebreju nogalināšanu ceļā no Krustpils līdz Kūku stacijai apstiprina arī krimināllietas. Kā šāvēji uzrādīti pašaisargi Tiltiņš Edgars un Celms Oto.⁵¹

Un tā 1941. gada nenoskaidrotā jūlija dienā, iespējams, ka pēc 20. datuma, vairāk nekā 400 Jēkabpils ebreju – jauni un veci, vīrieši un sievietes, bērni un pusaudži gājuši pa Rēzeknes lielceļu caur visu Krustpili, Zīlānu ciematu jeb sādžu līdz pārbrauktuvei pie krejotavas un Kūku stacijas. Tur nogriezti pa kreisi pāri sliedēm, tad pa labi gar pamatskolu pa šoseju apmēram kilometru no Celmiņu mājām, pusdzīvi, pārguruši, nedzēruši un neēduši sadzīti divās kūdras ieguves strādniekiem domātās kopmītnēs – barakās. Tas attēlots shēmā pēc tiesājamā dalībnieka Aleksandra Dzeņa stāsta. Uz tās pamata vieglāk veicams arī turpmākais traģēdijas apraksts.⁵²

Ceļa beigas

1941. gada augusta sākumā gandrīz visā Jēkabpils apriņķī ebreji jau bija noslepkavoti. Viesītē – 19. jūlijā, Krustpilī, Gostiņos – 1. augustā, Jaunjelgavā – 11. jūlijā un 2. augustā, pagastos – dažādos jūlija un augusta paša sākuma datumos.⁵³ Tikai novada galvaspilsētā lielā ebreju kopiena novietota liela purva malā, tur darbaspējīgie vīrieši rok kūdras cukurfabrikas tvaika katliem. Spriežot pēc daudzām liecībām, viņi tur atrodas divas nedēļas. Kādēļ tāda vilcināšanās? Vai tiešām apriņķa priekšnieks Augusts Dzenītis baidās, nav pilnvarots vai arī pretojas šāda briesmīga soļa speršanai? Katrā

Par fon Medema uzturēšanos plašajos atreferējumos par ebreju jautājumu nav ne vārda, lai gan tieši ebreju pārvietošanā, apsargāšanā un konvojēšanā pilsētas pašaisargi bija aizņemti visvairāk. Nevar apgalvot, ka tieši šīs vizītes laikā aprīnķa vadībai un vācu komandantūrai tika dots rīkojums nekavējoties *NOKĀRTOT ŽĪDU JAUTĀJUMU .. PALĪGSPĒKUS ES NODROŠINĀŠU*. Šī ir autora versija, kas neizslēdz arī apstākļu un datumu sakritību.

“Nodrošināšana” notiek neparasti ātri. Naktī no 10. uz 11. augustu Krustpils policijas iecirknī automašīnā ierodas grupa Jēkabpils policistu. Grupas vecākais Lakstīgala pavēl Krustpils vecākajam policijas uzraugam Kārlim Balodim savākt 10–15 policistu, kas būtu dienējuši armijā. Tie divās automašīnās aizbrauc līdz Kūku dzelzceļa stacijai, tad tālāk kājām līdz kūdras purvam. Policisti izkārtojas aplenkuma ķēdē netālu no Celmiņu mājām. Atved 10–15 ebrejus – vīriešus, laikam no kūdras purvā strādājošiem. Liek rakt lielu bedri. Strādā visu nakti. Jau dienasgaismā atdzen ap 400 ebreju. Pulksten 10–11 atbrauc 25–30 cilvēku liela šāvēju komanda.⁵⁵ Šie Arāja komandas nezvēri Jēkabpilī ieradusies jau 1941. gada 9. augusta vakarā zilā autobusā. Autobuss visu nakti nostāv pie Aizsargu nama, bet no rīta ar vīriem dodas uz Kūku purvu.⁵⁶

Šīs pašas lietas 139. lappusē minēts, ka šāvēji purvā bijuši maskās. To liecina nevis tiesājamais Arnis Ozoliņš, bet kūdras purva strādnieks Fjodors Cvetkovs. Viņš vērojais no netāļajām Celmiņu mājām.

Varbūt vispilnīgāko Kūku drāmas aprakstu savā liecībā sniedzis bijušais Jēkabpils pašaisargs, vēlāk policists Aleksandrs Dzenis. Trīspadsmit sējumu krimināllietā bez viņa atrodas vēl četru Jēkabpils holokaustā un citos vācu okupācijas gados noziegušos lietas. Lieta sākta 1964. gada 23. oktobrī, pabeigta 1965. gada 16. aprīlī. To izskata Latvijas PSR Augstākā tiesa 1965. gada jūnijā–jūlijā priekšsēdētāja Friča Kušnera vadībā. Saīdzinājumā ar citām krimināllietām te veikta skrupuloza izmeklēšana, konfrontācijas, vietu apskate utt. Tiesājamais Dzenis acīmredzama nāvēssoda priekšā nav melojis vai centies ko noslēpt, vai otrādi – pārspīlēt.

1941. gadā apmēram augusta mēneša sākumā, datumu neatceros, Jēkabpilī ieradās kāda soda komanda, bet, no kurienes viņa bija atbraukusi uz Jēkabpili un kurā vietā Jēkabpilī dzīvoja, es nezinu. Es šīs soda komandas dalībniekus redzēju Jēkabpils “pašaisardzības grupas” štābā. Viņi visi savā starpā sarunājās latviešu valodā [...] štābā bija sapulcējušies daudz “pašaisargu”. Grupas komandieris Pakulis mums visiem paziņoja, ka ebreju tautības padomju pilsoņi Kūku kūdras purvā tikšot nošauti, ko izdarīšot soda komanda, kura ieradusies Jēkabpilī. Pakulis reizē ar to mums paziņoja, ka arī mēs, kas vēloties, varot piedalīties [...] nošaušanā kūdras purvā. Uz purvu jābrauc, apbruņotiem ar šautenēm. Drīz aties automašīna.

Kad es ierados Kūku kūdras purvā, man kļuva zināms, ka ebreju tautības pilsoņi tiks nošauti tikai nākošās dienas rītā. Kas vēl ar mani brauca, neatceros. Naktī es tiku

V. Knāviņa lietā tiesājamais Aleksandrs Dzenis rāda apbedījumu bedri
1964./65. gada ziemā. Upuri pārāpbedīti

LVA, 1986. f., 1. apr., 45034. l., 12. sēj., 31. lp.

norīkots kopā ar citiem apsargāt vienu no Kūkas kūdras purva barakām, kur atradās arestētie ebreju tautības pilsoņi.

Nākošajā dienā agri no rīta [...] ieradās soda komandas dalībnieki, kuri jau bija ieradušies Jēkabpilī. [...] Jēkabpils “pašaizsargi”, to skaitā arī es, nostājāmies pie ieejas barakās, kurās atradās nāvei nolemtie [...] Pēc tam [...] pilsoņus, tanī skaitā pieaugušos vīriešus un sievietes, kuri paši spēja iet, speciālās soda komandas dalībnieki izdzina daļu no barakām. Mēs, Jēkabpils “pašaizsardzības” grupas dalībnieki, ielencām tos no visām pusēm. [...] Lielu ebreju tautības pilsoņu grupu aizkonvojējām apmēram 800 metru no barakām neliela meža malā, kur visus [...] noguldījām uz zemes. No minētās vietas apmēram 50 metru attālumā atradās izrakta bedre, kas šo bedri izracis, es nezinu. Pēc tam es stāvēju pie noguldītajiem uz zemes ebreju tautības pilsoņiem un apsargāju tos, lai neviens nevarētu izbēgt no nošaušanas. Soda komandas dalībnieki, kuri bija ieradušies nošaut, ņēma ebreju tautības pilsoņus grupās pa 15–20 cilvēku un veda tos pie bedres nošaušanai. Kad pie bedres tika aizvesta pirmā grupa, es izdzirdu šāvienus. Pēc tam pie bedres tika vestas nākošās ebreju tautības pilsoņu grupas. Tādā veidā tik nošauta visa apmēram 200 cilvēku grupa, kuru atkonvojējām. Pēc tam es kopā ar pārējiem Jēkabpils “pašaizsardzības” grupas dalībniekiem aizgāju pie Kūkas kūdras purva barakām, un [...] atkonvojējām otru ap 200 cilvēku [...], kurus,

tāpat kā pirmo, noguldījām uz zemes apmēram 50 metru attālumā no bedres. Arī otrā grupa tika nošauta kā pirmā. [...] Pēc pieaugušo ebreju tautības pilsoņu nošaušanas automašīnā tika atvesti no barakām jau nošauto ebreju bērni un gados vecie, kuri paši nevarēja kājām iet. Es redzēju, kā viņi tika no automašīnām izlikti netālu no bedres un visi aizdzīti pie bedres. Pēc tam dzirdēju, ka šāva no patšautenes. [...] Iespējams, ka Kūku kūdras purvā tika nošauti 418 ebreju tautības pilsoņi, kā tas norādīts lēmumā par apsūdzības celšanu. Līķu aprakšanā es nepiedalījos, automašīnā aizbraucu uz Jēkabpili.⁵⁷

Šajās skopajās rindās atklāts šausmīgās nāves plaujas skelets. To ar faktu detaļām apaudzētās citu tiesājamo liecības, dotas saīsināti. Neuzrādīšu šajās operācijās iesaistītās personas, lai nesaraibinātu tekstu daudzajos atkārtojumos. Vainīgo personifikācija ar piespriestajiem sodiem un varbūtējo atrašanās vietu tiks dota atsevišķā nodaļā.

Vīspirms nāves plauju no vietējo – jēkabpiliešu puses vadītājs Jēkabpils pašaizsargu komandieris kapteinis Lakstīgala un Krustpils analogisks priekšnieks leitnants Aleksandrs Bullītis (viņš arī Bulle-Bullītis), kurš eksekūcijas priekšvakarā no Gostiņiem atvedis trīs ebreju bērnus un ievietojis Kūku barakās. Pirms šaušanas visi izģērbti, atņemtas zeltlietas, pulksteņi. To visu stāsta šoferis Georgijs Beļevičs, kurš ar savu ugunsdzēsēju depo automašīnu piedalās slepkavu un ebreju pārvešanā.⁵⁸ Pēc visu 400 ebreju nošaušanas to mantas pajūgos aizvestas atpakaļ uz Jēkabpils Aizsargu namu.⁵⁹

Tiesājamais Arnis Ozoliņš liecina, ka arī konvojējis Kūkās uz šaušanu, nodevis ebrejus šāvēju grupai maskās; ka visas ieroču zalves pārspējušas nelaimīgo raudas, kliedzienu un vaimanas. Bērni šauti ar ložmetējiem.⁶⁰

Savukārt aprīnķa priekšnieks Augusts Dzenītis pasvītro, ka Arāja grupa – apmēram 60 cilvēku ieradusies vācu SD virsnieku pavadībā.⁶¹ Viņš gan nenorāda, kas komandējis šo slepkavu vienību Jēkabpilī, to neuzrāda arī neviens cits, un nāksies šo faktu risināt ar pieņēmumiem.

Apšaušana notikusi pie 38 × 2 metrus lielas bedres, kuras ieplaka pēc līķu ekshumācijas vēl redzama šodien. Uz katru slepkavojamo bijuši divi šāvēji. Viens, kājās stāvēdams, tēmējis upura galvā, otrs *uz ceļa*, t.i., pietupies, tēmējis krūtīs. Stāvējuši apmēram 10 metru attālumā. Pēc zalves slepkavotie paši iekrituši bedrē.⁶²

Pēc pieaugušo – apmēram 350 personu nošaušanas līķu kaudze mazliet apbērtā ar zemi. Tad automašīnās atvesti bērni un sirmgalvi, kas iegrūsti pusaizbērtajā bedrē un apšauti ar automātiskajiem ieročiem.⁶³

Bez tiesātajiem 1965. gadā Augstākās tiesas procesā liecina arī liecinieki: J. Krievars, M. Arpuns, J. Celmiņš apstiprina, ka atbraukusi speciāla komanda; ka redzēts vedam no barakām uz mežmalu divas lielas grupas.⁶⁴

Visi eksekūcijas dalībnieki – gan Arāja komandas locekļi, gan jēkabpilieši lietojuši alkoholu, tā ka praktiski bijuši piedzērušies.⁶⁵

Jēkabpils *pašaizsargu soda grupu* (tā tieši uzrādīts krimināllietā) likvidē 1941. gada 16. septembrī. Tās funkcijas pārņēma SD – Drošības policija un Jēkabpils Kārtības policija.⁶⁶

Viss minētais izlobīts no krimināllietām. Tur nav norāžu, ka ārpus konvojēšanas laikā nogalinātajiem trim un diviem atvestajiem no Gostiņu apkaimes kaut kur vēl būtu veikta ebreju slepkavošana. Taču kādā kārtējā pētījuma braucienā uz dzimto pilsētu atklāju sekošo.

Viens no daudzajiem Binderu dzimtas pārstāvjiem – Joka bijis Latvijas aizsargu vienības loceklis. Kā bijušais atbrīvošanās cīņu dalībnieks viņš saņēmis zemes platību Jēkabpils pilsētas tuvumā – tagadējās Brīvības ielas sākumā, apmēram tur, kur tagad aprīņka arhīvs, ceļu pārvalde. Kad sākusies ebreju arestēšana un koncentrēšana abās sinagogās Akmeņu un Pasta ielas krustojumā, viņš savus 13 ģimenes locekļus pārvietoja uz savu lauku īpašumu, kur bijusi uzcelta dzīvojamā māja un saimniecības ēkas. Vai nu kāds viņam solījis, ka *tevi kā aizsargu un Latvijas atbrīvotāju neviens neaiztiks*, vai arī pats tā izlēmis. Uz Kūku purva barakām viņi tiešām nav pārvietoti, it kā aizmirsti, vai arī varas instancēm nav bijis skaidrs, kā šai gadījumā rīkoties. Apmēram pēc mēneša tomēr atnākusi slepkavu komanda, kas visus 13 Binderus netālaļās Ķeikānu grantsbedrēs nošāvusi un aprakusi. Tas netālu no toreizējās Jēkabpils mazbānīša stacijas. 1945. gadā viņi, tāpat kā Kūku bedrēs apraktie, ekshumēti un pārāpbedīti Jēkabpils masu kapos. Šie Binderi tiešām uzrādīti 1944. gadā sastādītajā nošauto sarakstā. Vispār, pēc Josela Bindera stāsta, Jēkabpilī nogalināti 58 viņa dzimtas klana locekļi.⁶⁷

Cik tad īsti Kūku purva slaktiņā Jēkabpils pilsētas ebreju nogalināts? Mūsu rīcībā ir ticami skaitļi. Tie ir gūti un apkopoti ekshumācijas aktā, kas sastādīts 1945. gada pavasarī. Nošauti un kopējā kapā samesti 418 nelaimīgie – pieaugušie, sirmgalvji, bērni. Par to fiksēts ekshumācijas aktā, kas uzrādīts jau minētajā Valda Knāviņa un citu krimināllietā.⁶⁸

Papildu precizētais bojā gājušo Jēkabpils ebreju skaits un vārdiska konstatācija aplūkota nākamajā pētījumā “Holokausts Jēkabpils pilsētā”.

Arāja komandas loma

Pamatojoties uz minēto, varam nešaubīgi konstatēt, ka Jēkabpils ebreju kopiena, skaitā 400 cilvēku, noslepkavota ar Arāja komandas dalībnieku, profesionāļu, personiski Štālekera vai viņa izdresēto vācu nacistu apmācītām rokām. Slepkavošanas tehnoloģija, kas izpaužas nāves sūtītāju duetā – stāvus un no ceļa un kas atkārtojas visos citos šīs komandas precedentos, nevar būt katrā vietā izdomāta no jauna.

Tiešām, nav saprotams, kādēļ nodaļā “Avotu problēma” uzskaitītajos fondos un materiālos Jēkabpils un Kūku purva vietas apzīmējums neparādās. No daudzām krimināllietām secināms, ka šaušana notikusi augusta sākumā.

Vistuvāk Jēkabpils mīklas atrisinājumam laikam varam nokļūt, pētot Viktora Bernharda Arāja krimināllietu, ko izmeklē no 1975. gada 12. novembra līdz 1980. gada 13. martam. Šis milzu darbs 10 sējumos tiek veikts pēc Vācijas Federatīvās Republikas Hamburgas pilsētas Zemestiesas lūguma – pieprasījuma. Tieši šī tiesa izskata Vācijā palikušā Arāja lietu, un viņš tur saņem mūža ieslodzījumu. No Rietumvācijas ieradies vesels vads izmeklētāju, prokuroru, arī advokātu. Te tiek pratināts desmitiem cilvēku, arī jau padomju tribunālos notiesātie, izsaukti aculiecinieki no PSRS, daudzi nāves komandas autobusu šoferi. Bet arī šeit neparādās Jēkabpils nosaukums.

Starp daudzajiem uzvārdiem autora ievēribu izpelnījās Arāja vietnieka saimniecības lietās Edgara Jurģīša stāstītais. Viņš apgalvo, ka Latvijā ar cilvēku šaušanu nodarbojušies 300 necilvēki – divas rotas. Viņa – Jurģīša pienākums bijis apgādāt soda komandas ar produktiem. Tos, kas šāvuši Latgales zonā, komandējis leitnants Fēlikss Dībietis. Viņa nezvēriem produkti vairākkārt vesti uz Viļāniem un Rēzekni.⁶⁹

Var būt, ka tieši šis vīrs ir komandējis Kūku purva akciju, jo turpat blakus Kaķīšu purvā Krustpils un Gostiņu ebreju slaktiņā, lai arī piedalījies pats Arājs, tomēr komandējis Dībietis.⁷⁰ Šāds uzvārds Jēkabpils variantā neparādās.

Produkti vesti arī uz komandas pagaidu mītnes vietu – Rēzekni un Viļāniem, tie taču no Kūkām pusstundas autobrauciena attālumā, Jēkabpils – 40 kilometru.

Vietējie holokausta dalībnieki, kas nav rehabilitēti

Tas, ka Jēkabpils pilsētas ebreju kopienas galvenie iznīcinātāji bija daļa Arāja komandas, nedod mums tiesības izslēgt vietējo pakalpiņu lomu šai slepkavošanas akcijā. Iepriekšējās nodaļās bija aprakstīta pilsētas ebreju arestēšana, konvojēšana uz kūdras purvu, kā arī citas akcijas sastāvdaļas. Visās piedalījušies gan Jēkabpils, gan arī apkārtējo pagastu pašsargs. Diemžēl viņi nav tikai arestētāji, konvoja un apsardzes dalībnieki, bet arī šāvēji, kurus uz to aicinājuši *nogurušie arājieši*. Atskaitot krimināllietas, nekādu citu dokumentētu pierādījumu vai liecību par Jēkabpils pašsargu piedalīšanos slepkavošanā – nav. Nekādas speciāla rīkojuma vai pavēles pēdas nav atrodamas.

Kopumā šai šausmīgajā akcijā piedalījās ap 80 pašsargs, un viņu dalības un atbildības uzskaitē jāizmanto padomju tribunālu un sevišķo apspriežu krimināllietas. Vispirms par tiem, kas piedalījušies šaušanā, to vadīšanā un nav vēlāk rehabilitēti.

Daugulis, Pēteris, Krustpils pašsargs no Vīpes pagasta. Par tiešu piedalīšanos Kūku purva nonāvēšanas akcijās, arī ebreju arestos, apsargāšanā un konvojēšanā 1952. gada 15. maijā izpildīts nāvessods.⁷¹

Dumbrovskis, Eduards, Jēkabpils pašsargs. Arestējis, apsargājis, konvojējis, rīkojies ar nošauto mantām. Tieša slepkavošana nav pierādīta. Viņa adresē apsūdzība

par bērnu ratiņu atņemšanu sinagogā ieslodzītai mātei – ebrejietei un to pārmešanu pār žogu. 1948. gadā saņem 25 gadus gan par iepriekš minēto, gan arī par gūstekņu nošaušanu, tiem bēgot.⁷²

Ozoliņš, Arnis, pašaizsargs, bijušais ģimnāzists. Arestējis, konvojējis uz nošaušanas bedri, apracis noslepkavotos, vedis nošauto mantas no Kūku purva uz Jēkabpils Aizsargu namu. No 1948. gada līdz 1952. gadam nelegālis. 25 gadi nometnē.⁷³

Dzenītis, Augusts, Latvijas armijas gaisa spēku apakšpulkvedis. Jēkabpils aprinķa priekšnieks pirmajos vācu okupācijas mēnešos, t.i., ebreju apcietināšanas un izolēšanas laikā. Tiešā ebreju slepkavošanā apsūdzēts nav, inkriminēta padomju aktīvistu nogalināšana viņa vadības laikā Bauskā.⁷⁴

Stumbiņš, Jānis Alberts, pašaizsargs no Biržu un Leimaņu pagasta. Liecinieks Jēkabpils holokausta epizodēs, lai gan galvenie briesmu darbi veikti Biržos. No 1944. gada līdz 1960. gadam nelegālis. Saņem 15 gadus katorgas darbos.⁷⁵

Dābols-Klibais, Alberts. Ābeļu un Krustpils pagasta pašaizsargs. Arestējis, sargājis, konvojējis. Sarežģīta lieta, izmeklēta divas reizes – 1948. un 1952. gadā. Piespriesti 25 gadi labošanas darbu nometnē.⁷⁶

Niedra, Kārlis, jurists. Jēkabpils, t.i., 1. policijas iecirkņa priekšnieks no 1941. gada 26. augusta līdz 1942. gada 20. jūlijam. Tas ir laiks pēc ebreju iznīcināšanas, bet viņa uzvārds liecinieku protokolos parādās pirms šiem datumiem. 25 gadi.⁷⁷

Stūre, Pāvels, Krustpils pašaizsargs. Piedalījies kā Krustpils Kaķīšu purvā, tā Jēkabpils Kūku purvā ebreju tiešā slepkavošanā. 1945. gada februārī izpildīts nāvessods.⁷⁸

Dzenis, Aleksandrs, pašaizsargs, tad policists Jēkabpilī, piedalījies visās ebreju akcijās, atskaitot tiešu šaušanu. Piespriests 15 gadu.⁷⁹

Knāviņš, Valdis, pašaizsargs Jēkabpilī, beidzis ģimnāziju, piedalījies visās ebreju operācijās, 15 gadu.⁸⁰

Krāls-Zadināns, Osvalds, pašaizsargs, beidzis ģimnāziju, piedalījies visās ebreju operācijās, izņemot šaušanu. 15 gadu.⁸¹

Zvanītājs, Alfrēds, pašaizsargs, piedalījies visās ebreju operācijās, 1948. gadā notiesāts uz 25 gadiem, 1965. gadā spriedums atcelts un piespriests 15 gadu.⁸²

Līdaks, Jānis, pašaizsargs, konvojējis ebrejus, pārvedis noslepkavoto mantas. Piespriesti 25 gadi.⁸³

Ģēģeris, Alfrēds, beidzis komercskolu, konvojējis, dalījies noslepkavoto mantu, šāvis. 25 gadi.⁸⁴

Krustiņš, Jānis, pašaizsargs, konvojējis un šāvis kā Kaķīšu, tā Kūku purvā. 25 gadi.⁸⁵

Lazdiņš, Daniels, pašaizsargs. Konvojējis, apsargājis, darbojies partizānu vienībā. Izpildīts nāvessods.⁸⁶

Zvanītājs, Voldemārs, pašaizsargs, aktīvs visu ebreju akciju dalībnieks. 25 gadi labošanas darbu nometnē.⁸⁷

Visas uzrādītās, padomju instanču notiesātās un neatkarīgās Latvijas tiesvedības nereabilitētās personas atklātas, pētot cilvēkzudumus Jēkabpils apriņķī grāmatas “Ko neparedzēja hercogs Jēkabs” ietvaros. Visu šo 17 cilvēku noziegumu aktīvā ir asinsdarbi, saistīti ar tiešu civiliedzīvotāju vai gūstekņu nogalināšanu kara gados. Tie, kuri par nodarīto nav saņēmuši nāvessodu, tiesāti pa lielākai daļai tad, kad PSRS tas bija atcelts, t.i., no 1947. gada līdz 1950. gadam.

Taču šie nav vienīgie holokausta lietā iejauktie. Apsūdzēto krimināllietās un liecinieku protokolos fiksēts apmēram 80 personu. To vidū ir tādi, kurus rehabilitējušas neatkarīgās Latvijas instances, personas, kuru uzvārdi atrodami emigrācijas kartotēkās un kas – vispār pazudušas, t.i., šos cilvēkus nav atklājuši padomju izmeklēšanas orgāni, vai arī tie nav reģistrējušies Minsteres Latviešu Sarkanā Krusta dokumentos. Varbūt gājuši bojā kara virpuļos abās karojošās pusēs.

Jēkabpils holokausta sakarā tiesātie, bet rehabilitētie

Ahramovičs, Pēteris, pašaizsargs, apsargājis ebrejus sinagogās, vedis pajūgos mantas uz Kūku purva barakām. Notiesāts uz septiņiem gadiem labošanas darbu nometnēs.⁸⁸

Beļevičs, Georgijs, ugunsdzēsēju automašīnu šoferis, pēc policijas pavēles vedis pašaizsargus uz Kūku purvu, tur no barakām līdz nošaušanas bedrei vedis bērnus, sirmgalvjus. Septiņi gadi.⁸⁹

Smalkais, Arvīds, Krustpils pašaizsargs, bet piedalījies arī Jēkabpils eksekūcijās. Arestējis, apsargājis sinagogās. Notiesāts uz 25 gadiem.⁹⁰

Ostrovskis, Voldemārs, pašaizsargs, tad policists Krustpilī. Konvojējis Jēkabpils ebrejus ar prāmi pāri Daugavai, kur tos nodevis vācu SD pārstāvjiem. Piedalījies arī Kūku purva operācijās, šāvis nav. 20 gadi.⁹¹

Zvanītājs, Pāvels, pašaizsargs. Konvojējis, vedis ebreju mantas. 25 gadi.⁹²

Lapiņš, Voldemārs, pašaizsargs un policists Krustpilī. Arestējis ebrejus arī Jēkabpilī, vedis mantas. 25 gadi.⁹³

Voškins, Arhīps, cietumsargs. Piedalījies pirmajos arestos. Piespriesti astoņi gadi.⁹⁴

Cintiņš, Pēteris Alfrēds, pašaizsargs. Arestējis, apsargājis, vedis ebreju mantas. 25 gadi.⁹⁵

Eglītis, Arturs, pašaizsargs, policists, piedalījies ebreju konvojēšanā, akcijās Baltkrievijā. 25 gadi.⁹⁶

Reguts, Jānis, pašaizsargs, konvojējis, vedis ebreju mantas. Septiņi gadi.⁹⁷

Visi minētie uzskaitīti uz kriminālietu materiālu pamata. Izmeklēšanas gaitā un tiesāšanas procesā viņiem nav konstatēti tieši asinsdarbi – nogalināšana, tādēļ rehabilitēti.

Var dažādi spriest par rehabilitācijas vai tās atteikšanas pareizumu, motivāciju. Pētījuma autors atsakās polemizēt un vērtēt Latvijas Republikas tiesvedības un prokuratūras lēmumus. Pie kā noved izvērstā polemika ar Latvijas Republikas Tieslietu ministriju,

liecina divi autora pētījumi par bezvaras – *interregnum* perioda upuriem. Faktiski – par toreiz cietušo vai noslepkavoto statusu un viņu pēcnācēju tiesībām. Tieslietu ministrijas pārstāvis “atklājis” motivāciju, ka “[..] paš aizsardzības grupa nav uzskatāma par nacistiskā režīma varas orgāniem piederīgu”⁹⁸.

Bet ir personas, kurām krimināllietās atklājas piedalīšanās konvojēšanā, apsargāšanā, mantu dalīšanā, kā arī tieši asinsdarbi. Protams, izmeklēšanas stadijā citu tiesājamo liecībās, arī liecinieku parakstītos protokolos. Tie vispirms ir daži emigrējušie, reģistrējušies Vācijā, Minsteres Latviešu Sarkanā Krusta kartotēkā.

Jēkabpils pilsētas gadījumā tie ir: Šnornieks, Voldemārs, Kanādā; Zvaigzne, Pēteris, Austrālijā; Misiņš, Valērijs, Austrālijā; Ermansons, Teodors, ASV; Rēdelis, Valdis Voldemārs, Vācijā; Ermansons, Teodors, ASV; Bullītis, Aleksandrs, Vācijā; Veips, Jānis, Austrālijā; Brangulis, Pēteris, ASV; Pakulis, Vincents, Kanādā; Sulainis, Jānis, Kanādā; Kīvelītis, Fricis, Kanādā; Šķerbergs, Arnolds (viens no diviem brāļiem – it kā Vācijā).⁹⁹

Bet tiesājamo krimināllietās tikpat bieži redzami uzvārdi, kuri nav ne tiesāto, ne rehabilitācijas, ne emigrācijas sarakstos. Tā kā viņu dalība Jēkabpils holokaustā pēc padomju krimināllietām tieša un uzkrītoša, viņu nodarījumi pēc tiesājamo un liecinieku protokolētā padomju, kā arī neatkarīgās Latvijas tiesvedības manā uztverē nebūtu reabilitējami, tomēr šīs personas nosaucu. Apriori atvainojos par iespējamām kļūdām, kuras konstatējamās gan tikai tiesu procesos. Sīpolnieks, Arnolds; Lakstīgalas – tēvs un dēls, vārds zināms vienam – laikam tēvam – Pēteris; Tiltiņš, Edgars; Babris, Jānis; Pinnes – J. un Alfrēds; Pāvuliņi – Juris un Aivars; Zvaigzne, Roberts; Popovs, Anatolijs; Ozoliņš, Tāļvaldis; Kozuls – vārds nav uzrādīts.¹⁰⁰

Tātad kopumā šeit par nopietniem noziegumiem, kas fiksēti padomjgadu krimināllietās, uzskaitītas 53 personas. Kā jau teikts, lietās minēto skaits ir ap 80, un no šī skaita izslēgti, nenosaucot uzvārdus, tie, kuri minēti vienreiz, augstākais, pāris episodēs, pie tam tādās mazāk nozīmīgās kā sinagogu apsargāšana, konvojēšana no pilsētas uz Kūku purvu. Turklāt pret šīm personām nav padomju orgānu ierosinātu krimināllietu vai arī, tās izskatot tiesā, ebreju faktors spriedumos nav uzrādīts. Tas ir – padomju tiesvedība uzskatījusi, ka inkriminētais noziegums vai vaina nav pierādīta.

Versijas par Jēkabpili un Zalves pagastā izglābtajiem ebrejiem

Lietoju tieši šādu apzīmējumu – versija, jo visos trijos gadījumos, kurus uzskaitīšu, varu balstīties tikai uz liecinieku – jau sirmā vecumā esošu, toreiz vēl bērnu liecībām. Pašu izglābto vai viņu pēcteču apstiprinājuma manā rīcībā nav.

Pirmais gadījums saistāms ar pētījuma autora radu kaimiņiem un aculieciniekiem. Kad Sēlpils pagasta holokausta epizožu izpētes gaitā iztaujāju sava krusttēva Oskara

Rusāna sievu un bērnu māti Jefrosiņu, sauktu Frosju, par netālā Sēlpils Krusta kroga veikalniece Merijas Calkovičas likteni, saņēmu atbildi, ka noteikti esot jāpiemin, ka tepat netālu autora vecmāmiņas dzimto māju Pēterānu kaimiņos Rubeņos vācu gados slēpies Jēkabpils ebrejs Rotbarts.

Šo faktu apstiprināja arī viņas kaimiņiene Vilma Apsalone no Sēlpils Ādmiņu mājām. Kopumā fakti ir šādi.

Rotbarts, neatkarības gados gaļas lopu uzpircējs no Jēkabpils, bieži apmeklēja Sēlpils Staburaga gala saimniecības savas profesijas lietās. Bijis labi pazīstams un biežs viesis pie manas vecmāmiņas Annas Lasmanes, dzimušas Rusānes, brāļa Pēterānu māju saimnieka Kārļa Rusāna. Vēl biežāk viņš ciemojies pie netālo Rubeņu māju saimnieces atraitnes Lilijas Stradiņas. Pēc visām padomju gada briesmām, kad Anna nokļuva Krasnojarskā, bet Kārli nošāva Vjatkā un sākās vācu laiks, Rubeņos pēkšņi uzradies jēkabpilietis Rotbarts.

Abas liecinieces nevarēja atcerēties atbēdzēja vārdu, tikai apstiprināja, ka ziemas aukstumā izbēgušais ebrejs dienā parasti slēpies kūtī. Nakti gan pavadījis istabā siltumā. Pie tam mājas suņu mītnes pārnestas no pagalma uz iebraucamā ceļa un gājēju takas sākumu, lai suņi laikus brīdinātu par svešinieku vai ciemiņu tuvošanos. Sveši un naidīgie tā arī nav parādījušies, lai gan visu apkārtējo māju – Pēterāni, Kalna Rubeņi, Lejas Rubeņi, Auri, Lejas Auri, Spaugas, Ūbeļi – vismaz pieaugušie mītnieki zinājuši, ka Lilija pietur bīstamu palīgu mājas darbos. Tā viņš nodzīvojis labu laiku, cik ilgi, nevarēja atcerēties. Lilijai Stradiņai viņš atlīdzinājis ar to, ka paglābis no iesaukšanas Sarkanajā armijā dēlu Jāni.

Pēc kara Rotbarts strādājis Jēkabpilī par gaļas izcirtēju. Frosja zināja stāstīt, ka bijusi vairākas reizes pie viņa ciemos Jēkabpilī, Puķu ielā. Vēlāk Rotbarts emigrējis uz Izraēlu. Vēstulēs gan Lilijai, gan Frosjai rakstījis, ka nožēlojot aizbraukšanu. Karsts, neparasta vide un – bezdarbs, lai arī iztiekot labi...

Tēva Mihaila Rotbarta izglābšanās faktu neapstiprina viņa meita Haja Zilbere Jēkabpilī. Pēc viņas stāstītā tēvs ģimenei, kas patvērusies Vidusāzijā, piebiedrojis nav. Viņai toreiz tikai divi gadi, vēlāk stāstījusi māte. No vecāku sarunām atceras, ka kaut kādā pagastā pazīstami zemnieki apmainījuši tēva sarkano kreklu pret citu krāsu un pēc tam viņš patvēries Sarkanās armijas rindās. Savu meitu ieraudzījis tikai pēc kara. Apraudājies, jo meita tēvu nav pazinusi.¹⁰¹

Par varbūtējas Rotbarta slēptuves apkārtējo māju iedzīvotāju toleranci un klusēšanu nav ko brīnīties. 1945. gada vasarā ne tikai minētās mājas, bet arī Sunākstes un Seces netālo sētu iedzīvotāji zināja, ka Stangu māju tuvumā divu kilometru attālumā no Sēlpils Pēterāniem un Sunākstes Dīdāniem atrodas nacionālo partizānu "Vilkaču" bunkurs ar pārdesmit vīriem. Pats tur vedu produktus, jo vienības sastāvā bija tēvs Voldemārs Lasmanis. Bet neviens apkārtējais nekad un nekur par to nerunāja. Kad

pēc kara – drošākos gados pie klāta galda mēģināju ironizēt, ka mani radi vai kaimiņi Sēlpilī nav zinājuši par partizānu bunkuru, saņēmu smaidīgu atbildi: Nedomā, dēliņ, ka tu vienīgais uz tām Stangām brauci. Arī mēs visas tur riteņu pēdas pēc nogriešanās no šosejas ar žagariem līdzinājām...

Nākamais glābšanas fakts saistās ar Zalves pagastu, ar pazīstamā dzejnieka Imanta Auziņa dzimteni, vēl vairāk – viņa mātes māsasmeitu Brainu Šneideri, tuvinieku aprindās sauktu par Betiju. Imanta mātes uzvārds Valaka, viņas māsa precējusies ar Rīgas ebreju Šneideru.

Pusaudzi Brainu kopā ar māti – latvieti no geto atbrīvojis 1941. gada 30. novembrī kāds pazīstams latviešu ārsts un apsargs. Drošības pēc meitene pārbraukusi pie mātes tuviniekiem Zalvē, kur domājusi patverties Imanta tēva Oto Auziņa mājās. Tā kā viņš – bijušais padomju gada Zirgu un lauksaimniecības mašīnu iznomāšanas punkta vadītājs nacionālistu aprindās skaitījies politiski neuzticams, bijis jāiet uz pagasta valdi atzīmēties. Tur bezvaras jeb *interregnum* periodā pat spriests par Oto nošaušanu. Visu summējot, nolemts radinieci Betiju – Brainu izmitināt Ārītēs, mājās meža vidū pie tēva brālēna Viļa Auziņa. Tā līdz 1942. gada pavasarim, kad pretebreju vilnis noklusis, pie tam kļuvis zināms, ka jaukto laulību pēcnācēji netiks iznīcināti. Atgriezušās Rīgā pie citiem radiem. Tēvs vēl geto. It kā organizējusies bēgšana uz Zviedriju, par ko ziņojis kāds provokators. Tēvs nogalināts, meita Braina izcietusi Ķeizarmeža un citas koncentrācijas nometnes Vācijā. Atgriezusies un nu jau sirmā, dziļā vecumā.

Šī versija atšķiras no Brainas Šneiders, laulībā Sudakova, 1992. gadā iesniegtās liecības muzejam “Ebreji Latvijā”. Tur par slēpšanos lauku mājās nekas nav minēts, tikai norādīts, ka 1943. gadā Braina kopā ar māti Emīliju apcietināta par ebreju slēpšanu, un viņas izgājušas gan Salaspils, gan Zaksenhauzenes (Vācijā) koncentrācijas nometņu šausmas. Atbrīvotas 1945. gadā. Tēvs Kopelis Šneiders gājis bojā koncentrācijas nometnē Štuthofā pie Dancigas 1944. gadā.¹⁰²

Trešais ebreju glābšanas precedents Jēkabpilī, pareizāk Krustpilī, pusticams, pusneticams, radās, uzklusot ebreju iznīcināšanas epizodes autora Jēkabpils ģimnāzijas skolabiedra Osvalda Kukura atmiņas.

Esmu dzimis Zilānos, Tauriņu mājās. Tur tagad kādreiz ceļamās krāsaino metālu rūpnīcas korpusi. Es jau stāstīju, ka dzirdēju šausmīgo ebreju kolonnas atvadu kliedzienu, ejot pa Krustpils–Rēzeknes šoseju uz Kūku stacijas pusi.

Otrā ceļa malā, tur, kur tagad dzelzsbetona rūpnīca, bija Ceplīšu mājas. Tur mazā mājīnā dzīvoja Alberts vai Alfreds Ceplītis, liels balamute un joku dzinējs, bet – vienīgais Lāčplēša ordeņa kavalieris visā apkārtnē. Tad lūk, visus vācu gadus mani vecāki un citi pieaugušie kaimiņi čukstus un paslepus runāja par to, ka Ceplītis slēpjot izbēgušus ebrejus. Ne vienu vien, bet vairākus, tie pat mainoties.¹⁰³

Diemžēl nekādu apstiprinājumu šai versijai ar daudzām aptaujām, pat divreiz izbraucot uz notikuma vietām, atklāt neizdevās. Visi varbūtējie liecinieki jau viņsauslē.

Kopā par piedalīšanos ar holokaustu saistītās operācijās Jēkabpilī pēckara gados uz dažādiem termiņiem ieslodzījumā notiesāti 27 pašaizsargi, no tiem 17 nav reabilitēti, to skaitā trijiem izpildīts nāvessods. Desmit padomju instanču notiesātie reabilitēti, 13 krimināllietās uzrādītie patvērušies emigrācijā, 13 nav uzieti vispār. Pazudušo uzvārdi neparādās ne Jēkabpils apriņķa tiesāto, ne 1949. gadā izsūtīto sarakstos. Gadu intervāls ļauj secināt, ka neviens no viņiem vairs nav dzīvo vidū.

1945. gadā visu 418 ebreju mirstīgās atliekas pārāpbedītas Jēkabpils kapos. Abās vietās – Kūku purvā un Jēkabpils kapos – 1988. gadā uzstādīti pieminekļi.

Atsauces

- ¹ Latvijas pilsētas valsts 20 gados. – Rīga, 1938, 62. lpp.; Jēkabpils. – Rīga, 2002, 21. lpp.
- ² Turpat, 27. lpp.
- ³ *Levins, D.* Ebreju vēsture Latvijā: No apmešanās sākumiem līdz mūsu dienām. – [Rīga, b.g.], 27., 43. lpp.
- ⁴ Latvijas pilsētas ..., 63.–66. lpp.
- ⁵ Jēkabpils Vēstnesis, 1931, 12. febr.
- ⁶ Turpat, 1931, 26. marts.
- ⁷ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 101. f., 2. apr., 56. l., Jēkabpils apriņķa LK(b)P organizācijas sēžu protokoli. 1940. gada 19. septembra, 28. oktobra sēde; Jēkabpils ..., 46. lpp.
- ⁸ *Lasmanis, U.* Ko neparedzēja hercogs Jēkabs. – Rīga (Pašapgāds), 2005, 43.–50. lpp.
- ⁹ LVA, 101. f., 2. apr., 56. l., 1940. gada 8. decembra sēdes protokols.
- ¹⁰ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 275.–277. lpp.; *Lasmanis, U.* Ko neparedzēja ..., 47. lpp.
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3705. f., 1. apr., 12. l., 3. lp.
- ¹² Turpat, 2. apr., 11., 18., 119. l.
- ¹³ Turpat, P-80. f., 2. apr., 9. l.
- ¹⁴ Turpat, P-82. f., 1. apr., 20. l.
- ¹⁵ Turpat, P-252. f., 1. apr., 43. l., 1., 9., 17., 78., 79., 95. lp.
- ¹⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 28508., 42500., 45050. l.
- ¹⁷ Turpat, 45285. l., 7. sēj., 130., 131. lp.
- ¹⁸ Turpat, 6. sēj., 141., 152., 232., 239. lp.; 7. sēj., 257. lp.; 8. sēj., 31., 226., 332., 364., 383., 388., 394. lp.; 11. sēj., 235. lp.
- ¹⁹ Turpat, 2. apr., P-2964. l.
- ²⁰ Turpat, 1. apr., 30950. l.
- ²¹ Turpat, 2. apr., P-5038.L l.
- ²² LVVA, P-132. f., 30. apr., 16. l., 8. lp.
- ²³ LVA, 1986. f., 1. apr., 45034. l., 12. sēj., 25.–27. lp.
- ²⁴ Turpat, 21801. l.

- ²⁵ Jēkabpils, 47. lpp.; Novadpētnieka Jāņa Amata 2006. gada 5. jūlija un 2. septembra vēstules un intervija ar autoru Jēkabpilī 2006. gada 15. augustā.
- ²⁶ *Lasmanis, U.* Holokausts Viesītes mazpilsētā // Holokausts Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (turpmāk – LVKR), 18. sēj.). – Rīga, 2006, 249. lpp.
- ²⁷ *Ērglis, Dz.* Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī // Holokausta izpēte Latvijā (LVKR, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 60. lpp.
- ²⁸ *Lasmanis, U.* Ko neparedzēja ..., 45.–51. lpp.
- ²⁹ Autora intervija ar Brohu Švarcgori 2006. gada 27. aprīlī un 30. jūlijā.
- ³⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 6905. l., 14. lp., Pētera Ahramoviča krimināllieta.
- ³¹ Turpat, 45028. l., 3. sēj., 60. lp., Alberta Dābola-Klibā krimināllieta.
- ³² Turpat, 45034. l., 12. sēj., 25. lp., Valda Knāviņa u.c. krimināllieta.
- ³³ Turpat, 45. lp.
- ³⁴ Turpat, 13. sēj., 98. lp.
- ³⁵ Turpat, 45028. l., 3. sēj., 60. lp.; *Ērglis, Dz.* Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija ..., 63. lpp.
- ³⁶ *Vārpa, I.* Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga. – Rīga, 2003, 34. lpp.
- ³⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45034. l., 6. sēj., 190., 191., 246. lp.; 45028. l., 1. sēj., 72. lp.; 3. sēj., 172., 177. lp.; 14548. l., 11. lp. o.p.; 7078. l., 37. lp.
- ³⁸ Turpat, 6905. l., 4. lp.
- ³⁹ Turpat, 16. lp.
- ⁴⁰ Turpat, 2314. l., 64. lp.
- ⁴¹ Turpat, 6905. l., 40. lp.
- ⁴² Turpat, 633. l., 39.–47. lp.
- ⁴³ Turpat, 6905. l., 98. lp.
- ⁴⁴ Jēkabpils Vēstnesis, 1941, 31. jūl.
- ⁴⁵ Autora intervija ar Uldi Freimani 2005. gada 18. septembrī.
- ⁴⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 6905. l., 264. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 47. lp.
- ⁴⁸ Autora intervija ar Regīnu Dimanti 2006. gada 29. augustā.
- ⁴⁹ Autora intervija ar Osvaldu Kuku 2003. gada decembrī un 2006. gada 29. augustā.
- ⁵⁰ Autora intervija ar Uldi Freimani 2005. gada 18. septembrī un 2006. gada 29. augustā.
- ⁵¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 37005. l., 1. sēj., 10. lp.; 45028. l., 3. sēj., 61. lp.
- ⁵² Turpat, 45034. l., 12. sēj., 30. lp.
- ⁵³ *Lasmanis, U.* Nairi pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // Holokausta izpēte Latvijā (LVKR, 12. sēj.), 321. lpp.; *Ērglis, Dz.* Holokausts Krustpils pagastā 1941. gada vasarā: Piejūtu un Smanu sādža // Holokausts Latvijā (LVKR, 18. sēj.), 185.–200. lpp.; *Lasmanis, U.* Holokausts Jēkabpils apriņķa pagastos // Turpat, 273.–310. lpp.; *Lasmanis, U.* Holokausts Viesītes mazpilsētā // Turpat, 239.–270. lpp.
- ⁵⁴ Jēkabpils Vēstnesis, 1941, 14. aug.
- ⁵⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 17347. l., 25. lp., 25. lp. o.p., 26. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 21448. l., 3. lp.
- ⁵⁷ Turpat, 45034. l., 12. sēj., 98.–102. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 37005. l., 1. sēj., 10. lp., 10. lp. o.p., 11. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 2314. l., 79. lp.

- ⁶⁰ Turpat, 21448. l., 3., 33., 137. lp.
- ⁶¹ Turpat, 933. l., 45. lp.
- ⁶² Turpat, 45034. l., 12. sēj., 313., 318. lp.; 6. sēj., 194. lp.
- ⁶³ Turpat, 318. lp.
- ⁶⁴ Turpat, 319. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 249. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 12. sēj., 346. lp.; Novadpētnieka Jāņa Amata informācija 2006. gada 19. septembrī.
- ⁶⁷ Autora intervija ar Joselu Binderu Jēkabpilī 2006. gada 12. septembrī; LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 19. lp. o.p., 42., 43. pozīcija.
- ⁶⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 45034. l., 12. sēj., 28., 29. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 45285. l., 8. sēj., 148., 173. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 7. sēj., 130. lp.
- ⁷¹ Turpat, 29666. l., 230. lp.
- ⁷² Turpat, 2314. l., 2., 64., 79., 104. lp.
- ⁷³ Turpat, 21448. l., 3., 33., 100., 137. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 633. l., 44., 45. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 43879. l., 2. sēj., 413.–423. lp.
- ⁷⁶ Turpat, 45028. l., 6. sēj., 120. lp.
- ⁷⁷ Turpat, 43250. l., 60. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 40168. l., 120. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 45034. l., 12. sēj., 367.–372. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 359.–363. lp.
- ⁸¹ Turpat, 373. lp.
- ⁸² Turpat, 364. lp.
- ⁸³ Turpat, 21833. l., 264. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 2061. l., 45. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 17630. l., 123. lp.
- ⁸⁶ Turpat, 21310. l., 87. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 1220. l., 231. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 6905. l., 4. lp.; 4067. l., 127. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 37005. l., 10. lp., 10. lp. o.p., 11. lp. o.p., 12. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 7078. l., 37., 100. lp.
- ⁹¹ Turpat, 14548. l., 66. lp.
- ⁹² Turpat, 5034. l., 234. lp.
- ⁹³ Turpat, 4171. l., 137. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 2. apr., P-10389. l., 64. lp.
- ⁹⁵ Turpat, 1. apr., 5011. l., 240. lp.
- ⁹⁶ Turpat, 6281. l., 86. lp.
- ⁹⁷ Turpat, 160. l., 48. lp.
- ⁹⁸ *Lasmanis, U. Interregnum. Upurlaiks // Neatkarīgā Rīta Avīze. Pielikums "Mēs", 2005, 30. jūl.; Lasmanis, U. Interregnum. Neapzinātais upurlaiks // Kultūras Forums, 2006, 1. sept.*
- ⁹⁹ *Lasmanis, U. Ko neparedzēja ..., 58.–62. lpp.*
- ¹⁰⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 2314., 6905., 7078., 14548., 21448., 21833., 37005., 45028., 45034. l.

¹⁰¹ Autora intervija ar Jefrosinju Rusāni un Vilmu Apsaloni 2005. gada 16. jūnijā un 2006. gada 24. augustā; Telefonintervija ar Haju Rotbartu, laulībā Zilbere, 2005. gada 17. jūnijā un tieša saruna Jēkabpilī 2006. gada 12. septembrī.

¹⁰² Telefonintervija ar Imantu Auziņu 2005. gada 25. jūnijā, 2006. gada 15. septembrī un 16. oktobrī; Dokumentācijas centrs "Ebreji Latvijā", III 1351.

¹⁰³ Autora intervija ar Osvaldu Kukuru 2006. gada 15. augustā un 20. septembrī.

Holocaust in the Town of Jēkabpils

Uldis Lasmanis

Summary

Jēkabpils, a village named after Duke Jakob, acquired the status of a city in 1670. It is one of the newest cities in Latvia. Jews were allowed to inhabit it only after 1796, i.e. after the dukedom had been already annexed to the Russian Empire. The settlement of Jēkabpils always has been situated on the bank of the trading route of the River Daugava (on the upgrade of the large riffles). There cargos from the barges were moved along the river for 30 kilometers to the nearest city Jaunjelgava (former Fridrichstadt) using the horse teams. That is the reason why until opening the new railway route Riga–Orla the main occupations of the Jews living in Jēkabpils was organizing the land transport route, accommodating the rafters, and merchandizing. The latter and craftsmanship were the main professions of the Jews even until 1935 when there were 793 inhabitants of Jewish nationality. It was one of the few towns in the country where the size of the Jewish community did not decrease during the years of Latvia's first independence. That is why one can find several synagogues and a Jewish elementary school in Jēkabpils.

The beginning years of World War II were significant with the rapid approach of Wermacht and with indetermination of the fascist attitude towards the inhabitants of Jewish nationality.

The further narration of the tragic events is mainly based on the memories of the eye-witnesses and on the cases of the Soviet tribunals – no documents have been preserved of the Jēkabpils District police office.

Although Jēkabpils is situated on the western coast of Daugava – on the side of the attacking Wermacht army, approximately half of the Jewish people managed to leave the city before the army reached it. The main reason for that is the incapability of the German assault team to seize the bridge until 28 June 1941. After that everything went according to the scheme observed in other towns of Latvia.

Either the commanders of the German divisions Reinhard, Kriger, Kirhner or the director of the posterior logistics colonel Petersen gave a quick order to the not long before organized local self-defence troops to arrest all the remaining Jews and gather them in the two synagogues located on the corner of the Pasta and Akmeņu streets. This happened at the

beginning of July. According to the testimony of German-appointed police chief of the region, Augusts Dzenītis, the fascist SD officers ordered him to burn the two synagogues with all the Jews in them. When Dzenītis refused to follow the orders, the German officers told him to move them in small groups to the local hospital and kill them there by poisonous injections. However, finally the officers agreed to move all 400 imprisoned Jews 15 kilometers out of the town to the barracks of the local peat swamp (peatery) Kūkas. There the ones capable of working could be made to gather the peat. The Jews arrived at the Kūkas camp approximately on 20 June 1941, but no precise date could be obtained.

Until the beginning of August the Jews were being killed in all the towns in the Jēkabpils District, except Jēkabpils town. Maybe this is the reason why the German general commissioner of Zemgale region, fon Medem, arrived to Jēkabpils on 9 August 1941. According to the transcript of his speech in the local newspaper, he proclaimed that “the local self-defence troops would soon be able to return home.”

In the evening of the same day, the so-called Arājs Commando arrived. On the next day (10th of August), almost all the self-defence troops of Jēkabpils were sent to the camp of Kūkas. Their objective was to transport the Jews (200 at a time) from barracks to the hole in the forest 800 meters away from the camp. There the Jews were told to lie on the ground. Then the Arājs Commando, which according to some sources was commanded by SD officers, took groups of 15 people, told them to take off all their clothes and then shot them next to the hole. When the next group of 200 people was transported to the forest, Arājs Commando proposed also the officers of Jēkabpils self-defence troops to join the slaughter. Some agreed and shot either standing or on one knee.

After the execution, the members of the self-defence troops covered up the hole and spent the next day moving by cars and horses the clothes and belongings of the Jews to the operation center established in the House of Home Guards (*aizsargi*).

According to the testimonies by the officials to the court, the self-defence troops were not aware of the destiny the Jews would have, because many horse teams were ordered to move their belongings to the camp of Kūkas.

After the war, 27 officials of the self-defence troops were sentenced for different terms for taking part in the operations related to Holocaust. 17 of them have not been rehabilitated, three were sentenced to death. Nine of those sentenced by Soviet authorities have been rehabilitated. 13 of those mentioned in criminal cases have emigrated from the country. 13 were not found at all. The surnames of the disappeared ones could not be found in the lists of those sentenced by the Jēkabpils District court, nor in the lists of those deported in 1949. The time period that has passed allows concluding that none of them is alive.

All the remains of 418 Jews killed in 1941 were moved to the Jēkabpils graveyard in 1945. In 1988, memorial monuments were created in both places – in the swamp of Kūkas and in the graveyard of Jēkabpils.

Uldis Lasmanis

Holokausta upuri un izglābušies Jēkabpilī

Ievadam

Analoģiska uzskaitē veikta arī autora iepriekšējos holokausta pētījumos Jēkabpils apriņķa pagastos, Viesītes un Jaunjelgavas mazpilsētā.¹ Pats nozieguma process Jēkabpilī un holokausta dalībnieki uzskaitīti pētījumā, kas publicēts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu šajā sējumā.² Pētījuma pamatā ir 1935. gada Latvijas Ceturtās tautas skaitīšanas materiāli un Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) P-132. fonda dokumenti.³ Tautas skaitīšanas kartotēkas dati koriģēti ar 1935.–1941. gadā dzimušo un mirušo Jēkabpils ebreju uzskaiti.⁴

Dr. hist. Rudīte Vīksne nodeva autora rīcībā arī Krievijas Federācijas Valsts arhīvā iegūtos materiālus par holokausta upuriem Jēkabpils pilsētā.⁵

Bez tam upuru uzskaites konkretizācijai izskatītas Jēkabpils pilsētas zemesgrāmatas par ebreju īpašumiem 1900.–1940. gadā. Šīs ziņas precizētas, tās salīdzinot ar 20. gadsimta 90. gadu īpašumu atgūšanas dokumentiem, kas Jēkabpils pilsētas domes Nekustamo īpašumu nodaļas vadītājas Anitas Trukses rīcībā.⁶ Kopumā Jēkabpils pilsētas domē pēc 1990. gada iesniegti 25 ebreju īpašumu pieprasījumi, kas nozīmē, ka no 125 mājām un gruntsgabaliem pagājušā gadsimta vidū pieprasīti 20 procenti. Protams, šo proporciju nevar izskaidrot tikai ar holokausta faktu. Daudzi dzīvi palikušie emigrēja, nomira padomju gados, neatstājot pēcnācējus.

Šajā pētījumā autors centies iespēju robežās pildīt Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada Progresā ziņojuma prasību par holokausta upuru vārdisko uzskaiti.⁷

Dzīvos laikos un vietās, arī dokumentāli, pierakstītas liecinieku liecības par holokausta nogalinātām ģimenēm un atsevišķiem cilvēkiem, par kritušajiem karalaukā, par tiem, kas izglābās, mirušajiem.

Liecinieku uzvārdi norādīti Jēkabpils iedzīvotāju – ebreju uzskaites tabulās.

Izmantotie avoti

Kā jau teikts, galvenais informācijas avots ir Latvijas Republikas 1935. gada Ceturtās tautas skaitīšanas materiāli. Jēkabpils gadījumā kartītes sagrupētas pēc adresēm un pa ģimenēm, kas atvieglo pētnieka darbu. Pētot holokausta gaitu Jaunjelgavā, Viesītē un apriņķa pagastos, šādas kārtības nebija, dati bija sakārtoti uzskaites secībā, tas ir, kur uzskaites brīdī 1935. gada attiecīgā februāra dienā persona atradies. Jaunjelgavas iedzīvotāji uzskaitīti gan darba, gan dzīvesvietās, atsevišķos gadījumos pat vilcienu vagonā. Jēkabpilī stingra kārtība: attiecīgā adresē pierakstīta visa tur dzīvojošā ģimene, arī apakširnīki. Tādēļ dažos gadījumos pēc ģimenes uzvārda parādīsies citi uzvārdi – radīnieki vai apakširnīki.

Pētījuma gaitā nācās saskarties ar faktu, ka citos dokumentos uzrādītie jēkabpilieši nav atrodami tautas skaitīšanas kartotēkā. Dažos gadījumos to var izskaidrot ar dzīvesvietas maiņu, diemžēl iedzīvotāju pārvietošanās reģistrācijas žurnālu par periodu no 1935. gada līdz 1940. gadam arhīvu fondos atrast neizdevās.

Piemērs, kāpēc tā varēja notikt. Viena no galvenajām lieciniecēm – Brocha Švarcgora, laulībā Ladigina, liecināja, ka viņu ģimene dzīvojusi Jēkabpilī, Lutera ielā 7, sastāvējusi no pieciem ģimenes locekļiem: tēva – skolotāja, mātes un trīs bērniem. Uzskaites kartotēkā šīs ģimenes nav. Toties Jēkabpils pilsētas Zemesgrāmatu nodaļas ieraksti liecina, ka skolotājam Leizeram Švarcgoram Viestura ielā 7 piederējusi māja ar gruntsgabalu.⁸ Meita Brocha atcerējās, ka viņu ģimene 1935. gada ziemā–pavasārī uzturējusies Rīgā sakarā ar tēva smago slimību un nāvi. Tātad – uzskaitīti Rīgā.

Otrs svarīgākais avots ir Republikas Ārkārtējās komisijas vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanas un izmeklēšanas komisijas (turpmāk – Ārkārtējā komisija) sastādītais 1941. gadā nogalināto Jēkabpils ebreju saraksts. (Pirmā lapa redzama attēlā.) Virsrakstā gan nav norādes par upuru tautību, taču par to liecina uzvārdi – Kutkins, Mandelštams, Freiduss utt. Saraksts ar 97 pozīcijām nav datēts, parakstījis komisijas priekšsēdētājs, laikam M. Bundzis, un sekretārs Porietis. Galvenais šī dokumenta trūkums: nav uzskaitītas visas personas, bet tikai ģimeņu galva un nogalināto ģimenes locekļu skaits. Tātad ģimeņu sastāvs šifrējams pēc tautas skaitīšanas pierakstiem. Daudzos gadījumos sarakstā nav uzrādīts ģimenes vecākā vārds. Tas, ka ar vienādu uzvārdu tautas skaitīšanas kartītēs redzamas vairākas ģimenes, rada neizbēgamu kļūdu iespējas. Kopumā redzams, ka dokuments sastādīts pēc atmiņas, bez dokumentālas pārbaudes. Pašās beigās mulsinošs kopsavilkums: nogalināts pēc saraksta 301, bez tiem 150 nav identificēti.

Krievijas Federācijas Valsts arhīvā Dr. hist. Rudīte Vīksne ieguvusi vairākas nogalināto Jēkabpils ebreju sarakstu kopijas. Tās parakstījis kāds Jānis Varavīksne, Bronislava Ziemele, K. Cinis. Arī šie dokumenti sastādīti pēc atmiņas, ar nepilnu ģimenes locekļu

19

Список
расстрелянных евреев из гетто Якобпиле

№	Имя	возраст	дата рождения	место рождения	дата и место расстрела
1	Беренсон, Исаак	1916	1916	Бессарабия	4. v. I-50 kat - 5.06.41
2	Беренсон, Зигмунд	"	"	"	4. v. I-50 kat - 5.06.41
3	Беренсон, Исаак	"	"	"	3. v. II-50 kat - 3.06.41
4	Беренсон, Исаак	"	"	"	3. v. I-78 kat - 3.06.41
5	Беренсон, Исаак	"	"	"	1. v. I-90 kat - 1.06.41
6	Беренсон, Исаак	"	"	"	4. v. II-68 kat - 6.06.41
7	Беренсон, Исаак	"	"	"	2. v. II-68 kat - 2.06.41
8	Беренсон, Исаак	"	"	"	4. v. II-93 kat - 4.06.41
9	Беренсон, Исаак	"	"	"	1. v. I-52 kat - 1.06.41
10	Беренсон, Исаак	"	"	"	2. v. I-17 kat - 2.06.41
11	Беренсон, Исаак	"	"	"	2. v. I-15 kat - 2.06.41
12	Беренсон, Исаак	"	"	"	5. v. I-35 kat - 5.06.41
13	Беренсон, Исаак	"	"	"	1. v. I-17 kat - 1.06.41
14	Беренсон, Исаак	"	"	"	3. v. I-17 kat - 3.06.41
15	Беренсон, Исаак	"	"	"	1. v. II-66 kat - 1.06.41
16	Беренсон, Исаак	"	"	"	5. v. I-59 kat - 5.06.41
17	Беренсон, Исаак	"	"	"	4. v. I-28 kat - 4.06.41
18	Беренсон, Исаак	"	"	"	4. v. II-53 kat - 4.06.41
19	Беренсон, Исаак	"	"	"	5. v. I-44 kat - 5.06.41
20	Беренсон, Исаак	"	"	"	3. v. I-18 kat - 3.06.41
21	Беренсон, Исаак	"	"	"	2. v. I-18 kat - 2.06.41
22	Беренсон, Исаак	"	"	"	4. v. I-84 kat - 4.06.41
23	Беренсон, Исаак	"	"	"	7. v. I-65 kat - 7.06.41
24	Беренсон, Исаак	"	"	"	5. v. I-65 kat - 5.06.41

Jēkabpils holokaustu apliecināšā dokumenta pirmā lappuse.

Piezīmes latviešu valodā – autora salīdzinājumi ar 1935. gada tautas skaitīšanas Kartotēkas datiem
LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 19. lp.

vārdu uzrādi. Sākotnējais variants liecinieku pašrocīgi rakstīts latviešu valodā, pēc tam tulkots krieviski. Krievu valodā tulkotā teksta rokraksts analogisks LVVA esošajam sarakstam. Tā kā "Maskavas sarakstos" nav konkrēti norādītas "vēl 30 vai vairāk nezināmas ģimenes", var secināt, ka uz šo dokumentu pamata sastādīts kopējais nogalināto skaits Rīgas sarakstā. Tomēr, salīdzinot šeit minētos uzvārdus, atradās vairāki desmiti Rīgas variantā neuzrādītu upuru. Arī gadījumi, kur viena un tā pati ģimene uzrādīta divreiz, piemēram, Drīci.

Pēdējais dokumentētais informācijas avots – Jēkabpils pilsētas datu bāze par ebreju Tpašumu pieprasījumiem 20. gadsimta 90. gados apliecināja, ka dažas ģimenes, kas minētas nogalināto sarakstos, tomēr izglābušās, ja ne visi, tad daži.

Jēkabpilī 1941. gadā dzīvojošie ebreji sadalīti vairākās grupās.

Nogalinātie, ko apliecina kā dokumenti, tā liecinieki.

Varbūtējā nogalināšana nav noskaidrota.

Izglābušies, satikti evakuācijā Padomju Savienībā, atgriezušies.

Neietilpst nevienā minētajā grupā.

Sarkanajā armijā kritušie un padomju nometnēs bojā gājušie.

Jāpiebilst, ka visi personu vārdi un uzvārdi pierakstīti pēc Ceturtās tautas skaitīšanas kartītēm un tie var neatbilst pareizrakstības noteikumiem.

Jēkabpils ebreju 1935. gada kopienas īss raksturojums

Pētījuma sākumā minēts, ka Jēkabpils ebreju kopiena pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem sastāvējusi no 800 locekļiem.⁹ Pēc dzimšanas un miršanas reģistra no 1935. gada līdz 1941. gadam kopiena pieaugusi par 37 jaundzimušiem, šai laikā miruši 66 Jēkabpils ebreji, tātad gandrīz divreiz vairāk. Šie reģistri arī atklāj, ka tautas skaitīšanas dati nebūt nav pilnīgi precīzi. Tā, piemēram, 1935. un 1936. gadā mirst Elija un Micha Aronoviči, bet uzskaites kartotēkā viņu nav. Savukārt 1939. gadā mirst Riva Bereaštams, un 1941. gada 28. jūnijā, t.i., vācu karaspēka ienākšanas dienā, no nejaušas lodes iet bojā Rocha Goldfarbs. Arī šo uzvārdu nav tautas skaitīšanas dokumentos.

Tas pats dažos dzimšanas datos. 1937. gadā pasaulē ierodas Haims Gelfands, 1938. gadā – Hiršs Drujāns, 1940. gadā – Vaiss Basa Rosoniks. Uzskaites kartotēkā šādu uzvārdu nav. Ir arī citas neskaidrības. Tā, piemēram, lielajam Meilachu un Jakuboviču ģimenēm dzimst bērni, bet vecāku vārdi atkal nav atrodami 1935. gada kartotēkā.¹⁰

Var, protams, šo neatbilstību izskaidrot ar iedzīvotāju dzīvesvietas maiņu. Dažos gadījumos tā tas arī varētu būt, tomēr tie ir gados veci cilvēki, un diezin vai šādā vecumā būtu mainījuši dzīvesvietu.

Par Jēkabpils ebreju mantisko stāvokli pat vēsturiskā rakursā zināmu liecību dod nekustamo īpašumu reģistrs Jēkabpils pilsētas Zemesgrāmatu nodaļā. No 1200 īpašumiem, kur zemesgabali pa lielākai daļai apbūvēti, 125 piederējuši ebrejiem, tātad 10 procenti. Protams, daudzstāvu ēkas tai laikā Jēkabpilī nav būvētas, augstākās – divstāvu. Pa lielākai daļai koka. Ebreju sešgadīgā pamatskola Brīvības un Zaļās ielas stūrī gan bijusi izvietota divstāvu sarkano ķieģeļu ēkā.¹¹

Divas sinagogas Akmeņu un Pasta ielas stūrī atradās koka ēkās. Kā 2007. gada 27. janvārī autoram telefoniski paskaidroja rakstniece Lūcija Ķuzāne, tās nodedzinātas neparasti vēlu – 1943. gada rudenī. Viņa dzīvojusi Pasta ielas otrā pusē un redzējusi, kā ugunsdzēsēji sargājuši apkārtējās ēkas no uguns izplatīšanās, nav laiduši klāt ziņkārīgos.

Autora ģimnāzijas klasesbiedrene Ligita Jansone, tagad Kamzole, gan atcerējās ko citu. Viņas tēvs – Jānis Jansons, toreiz matemātikas pasniedzējs Jēkabpils vidusskolā, 1941. gada jūnijā, tūlīt pēc 14. jūnija izvešanām, bērnus paslēpis pie paziņām laukos. – *“Tur mēs pārdzīvojām vācu ienākšanu, pilsētā atgriezāmies vēlā rudenī, jo skolas sākās vēlāk. Atceros, ka Akmens un Pasta ielas stūrī rēgojās pusnodegušas drupas.”*

Varbūt šo sinagogu iznīcināšanas laika pretrunu var izskaidrot ar to, ka 1941. gada steigā abas ēkas bija palikušas pusnodegušas un 1943. gadā ugunsdzēsēji tās likvidēja pavisam. Varbūt daļējā degšana izskaidrojama ar 1941. gada bailēm, ka nenodeg vesels kvartāls, un šīs mežoniņas pārtrauktas, nodzēstas. Autors neatceras ne drupas, ne pašu ugunsgrēku. Varbūt tas noticis naktī no kādas sestdienas uz svētdienu, kad atrados mājās Sunākstē.¹²

Kādos apstākļos dzīvojušas Jēkabpils ebreju kopienas ģimenes? Uz šo jautājumu atbildi sniedz tautas skaitīšanas kartītes formulārs, kur, starp citu, norādīts, cik istabu dzīvokli aizņem uzskaitītā ģimene. Pārļapojojot vairāk nekā 800 kartīšu, skaidri redzama sociālā noslāņošana.

Tā, piemēram, četrīstabu dzīvokļos mitinās pārtikas preču veikalu īpašnieki Druki un Perlmani, apģērbu un galantērijas preču veikalu īpašnieki Moreini un Kutniki, maiznīcas turētājs Meierovics, ebreju skolas direktora Taica ģimene. Toties dzelzs preču tirgotāja Kāna sieva un divi bērni iekārtojušies vislepnāk – piecās istabās. Mājas soli atvieglo kalpone mājsaimniece. Te nav vieta aprakstīt visu Jēkabpilī dzīvojušo ebreju dzīves apstākļus, jo, piemēram, divīstabu mājokļos dzīvojušas 69, trīsīstabu – 35 ģimenes. Šai uzskaitē neietilpst virtuves, kas uzskaites kartītēs uzrādītas atsevišķi. Ēdiena gatavošanas telpas atsevišķi uzskaitītas arī galējā dzīves līmeņa apstākļos, t.i., vienīstabas dzīvokļos. Te vienā telpā vai istabiņā saspiesti seši, kā tas redzams kurpnieku Pogrebu un Kelleru, pārtikas un trauku veikaliņu īpašnieku Veinreibu un Mulleru ģimenēs. Grūti iedomāties, kādos apstākļos dzīvoja zirgu tirgotājs Frīmans – sieva, māte, brālis, četri bērni un vēl kalpone. Kopā deviņas personas!

Jēkabpils ebreju dzīvesvietas koncentrētas pilsētiņas centrā: tagadējā Brīvības, toreiz Lielā ielā no 128. līdz 136. numuram, no 148. līdz 198., no 214. līdz 248., no 147. līdz 151., 169.–181., 187.–199., 215.–231., 255.–269. Pasta ielā, “ulmaņgados” pārdēvēta par Vadoņa ielu, visa labā puse no 20. līdz 78. numuram bija ebreju apdzīvota, tāpat ka kreisā no 13. līdz 109. numuram.

Šīs abas ielas, paralēlas Daugavai, ir galvenās. Nākamā paralēlā – toreiz Smilšu, tagad Andreja Pormaļa iela arī savā laikā pa pāra un nepāra numuriem izmitinājusi 14 ebreju ģimenes. Pašā centrā perpendikulāri visām trijām paralēlajām iezīmējas Akmeņu iela, kuras abās pusēs tāpat dzīvojušas 15 ebreju saimes. Akmeņu un Pasta ielas krustojums veidoja savdabīgu ebreju dislokācijas centru Jēkabpils pilsētā. Te arī atradās abas sinagogas, kuru iznīcināšanas versiju aplūkojām. Pa diagonāli pāri diviem kvartāliem Brīvības un Zaļās ielas stūrī – ebreju sešklasīgā pamatskola. Sarkanu ķieģeļu divstāvu ēka, kas stāv joprojām.

Bez šīm adresēm ebreju ģimenes dzīvesvietas tautas skaitīšanas Kartotēkā uzrādītas vēl Jēkaba, Lutera, Katoļu, Zirgu, Krasta, Zaļā un Robežu ielā. Tās visas centrā perpendikulāri Daugavai un trim lielajām garajām ielām.

1935. gada uzskaites kartotēka atklāj arī tā laika Jēkabpils komunālā, sanitārā un higiēnas komforta pakāpi.

Krāsns apkure uzrādīta pilnīgi visos ebreju dzīvokļos; elektriskais apgaismojums – 170, petrolejas – 50 dzīvokļos. Ūdensvads uzrādīts tikai trijos dzīvokļos, ūdenssūknis sētā – arī trijos. Toties akas sētā, ar tradicionālo rokas veltni un pieķēdētu spaini – 185 mājās. Nav ūdens avota vispār – nes no kaimiņiem 13 dzīvokļi. Vienā gadījumā pavisam traki – no Daugavas.

Tualešu problēma. Trijās vietās – tur, kur ūdensvads, klozeta atejas. Sausās – 25 dzīvokļos. Pats izplatītākais dabisko vajadzību objekta veids – ateja sētā. Tās uzrādītas 175 reizes, pie tam 75 kopējas visai mājai.

Šāds labierīcību stāvoklis raksturīgs 20. gadsimta 30. gadu Jēkabpilij. To varu apstiprināt ar personisko pieredzi. 1944. un 1946. gada ziemā kā vidusskolas audzēknis dzīvoju Pasta ielā 5, no sarkaniem ķieģeļiem celtā mājā, bijušā pilsētas galvas Viesjāņa atraitnes Ellas un viņas māsas Leontīnes Libertes uzraudzībā. Māja vēl tagad atrodas pašā, pašā centrā, 50 metru no baltās, 19. gadsimta sākumā celtās aprīņķa skolas. Šādā elitārā izvietojumā elektrība gan bija, bet malku apkurei veda tēvs, to līdz krāsniem nesu es. Tualete gan dzīvoklī, bet sausā, jo leģendārā aka ar visu rulli un spaini bija turpat sētā. Ūdeni nesu ne tikai mājas un elementāras rīta tualetes vajadzībām, bet dzirdīju arī divas kaziņas, kas apgādāja mūs ar sākumā ne visai garšojošu pienu. Un tā pa visu Jēkabpili blēja gan kazas, gan iemaurojās govīs.

Forma 5.

VALSTS STATISTISKĀ PĀRVALDE.
1935. GADA TAUTAS SKAITĪŠANA.

dzīvokļa kartīte.

Aprīņķis Jēkabpils Pilsēta Jēkabpils

Skaitīšanas iecirknis Nr. — Skaitīšanas apakšiecirknis Nr. 11

Ielas nosaukums Pasta mājas Nr. 55 dzīvokļa Nr. 1

1. Dzīvokļa vertikālais novietojums (pagrabā, 1., 2., 3. un t. t. stāvā, bēniņos) 1. stāvā

2. Dzīvokļa lielums: Apdzīvoto telpu skaits: 0 virtuve, — istaba-virtuve, 1 istabas.

3. Labierīcības: a) apkurināšana (centrālā, krāsns) krāsns; b) apgaismošana (elektr., cita) elektr.; c) ūdens apgāde (ūdensvads levīkts dzīvokli, vairākiem dzīvokļiem kopīgs ūdensvads ārpus dzīvokļa tai pašā ēkā, kopīgs ūdensvads sēta, pumpis, aka, nav ūdens apgādes) — AKN; d) vannas istaba (dzīvokli, ārpus dzīvokļa, kopīga ar citiem dzīvokļiem, nav) —; e) atēja (dzīvokli, ārpus dzīvokļa tai pašā ēkā, atsevišķa, kopīga; ārpus ēkas, atsevišķa, kopīga) ārpus ēkas

4. Dzīvokļa iere mēnesi Ls. 0; piemaksa par centrālo apkurināšanu Ls. —

5. Dzīvokli skaitītās personas.

Pers. kart. Nr.	Uzvārds	Vārds	Dzimums	Dzimšanas gads	Ģimenes stāvoklis	Tiecība	Tautība	Nodarbošanās (personas kart. 17. B. jautāj.)	Attiecības pret ģimenes galvu	Piezīmes
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Bīndes	Leškols	vīr.	1881	prec.	Jēkabpils	Jēkabpils	darb.	ģm. galva	
2.	Bīndes	Haja	mei.	1890	prec.	Jēkabpils	Jēkabpils	—	ģm. galva	
3.	Bīndes	Estere	mei.	1901	prec.	Jēkabpils	Jēkabpils	—	ģm. galva	
4.	Bīndes	Enochs	vīr.	1904	prec.	Jēkabpils	Jēkabpils	—	ģm. galva	
5.	Bīndes	Levča	mei.	1913	prec.	Jēkabpils	Jēkabpils	—	ģm. galva	

Vārdiskās uzskaites pamatdokuments – 1935. gada tautas skaitīšanas dzīvokļa kartīte. Tajā atzīmēts arī to gadu komunālo un higiēnas apstākļu raksturojums

Nogalinātie Jēkabpils ebreji

Šajā sarakstā uzrādīto ebreju nāve apstiprināta gan dokumentāri, gan ar liecinieku liecībām. Tas veidots ar šādiem *rekvizītiem*: kārtas skaitlis, uzvārds, vārds, dzimšanas gads. Nāves pamatojumā uzrādīti attiecīgie arhīvu fondi un liecinieku liecības. Saīsinājumi: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, P-132. fonds, 26. apraksts, 12. lieta – P-132; Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 7021. fonds, 93. apraksts, 2400. lieta – KFVA; lieciniekiem dots iniciālis un uzvārds; Jēkabpils pilsētas domes Nekustamā īpašuma nodaļas ziņas un patlaban dzīvojošo ebreju uzskaitē no Personu datu bāzes – JD.

Tā kā personu vārds, dzimšanas gads un citi rekvizīti pilnā apmērā pieejami tikai 1935. gada Ceturtās tautas skaitīšanas Kartotēkā, uzvārdi, kuri netika atrasti tautskaites materiālos, uzrādīti bez dzimšanas gada, dažreiz bez vārda. Daudzos gadījumos noslepkavotās ģimenes locekļu sastāvs atšifrēts pēc tautskaites Kartotēkas rādītājiem.

1. Bels ? (ģimenes galva)	?	KFVA; šī ģimene nav tautskaites (turpmāk t.sk.)
2. Bels ? (sieva)	?	Kartotēkā
3. Bels ? (meita)	?	
4. Bels ? (meita)	?	
5. (Bels) ? (znots)	?	
6. (Bels) ? (mazmeita)	?	
7. Bergers Perecs	1883	KFVA; no Bergeriem 3 izglābjas
8. Bergers Riva	1885	
9. Bergers Naftalijs	1909	
10. Bergers Dvera	1914	
11. Beržanskis Meiers	1869	KFVA, P-132
12. Beržanskis Libs	1904	
13. Biksons Have	1869	P-132
14. Binders Feiga	1871	KFVA, P-132; J. Bindera informācija 2006. g. jūl.
15. Binders Hiršs	1894	KFVA, P-132; J. Binders, 2007. g. janv.: Sīmanis
16. Binders Fruma	1899	Binders izglābjas (sk. turpmāk);
17. Binders Meilachs	1927	
18. Binders Šeine-Base	1929	
19. Binders ? (meita)	1941	dvīnes, dz. 1941. gadā, nav dzimušo reģistros
20. Binders ? (meita)	1941	
21. Binders Hiršs	1903	KFVA, P-132
22. Binders Leja	1909	
23. Binders Leibe	1932	

24. Binders Jakobs	1881	KFVA, P-132
25. Binders Haja	1890	
26. Binders Estere	1921	
27. Binders Enochs	1904	
28. Binders Leiba	1913	
29. Bindmans Feja	1877	KFVA, P-132
30. Bindmans Anna	1916	
31. Binsons Hana		KFVA
32. Birers Arons	1850	KFVA
33. Birkans Jankels	1893	KFVA, P-132
34. Birkans Hanne	1902	
35. Birkans Gitele	1932	
36. Birkans Rache	1885	KFVA, P-132
37. Birkans Male	1880	
38. Birkans Mera	1924	
39. Birkans Leiba Icigs	1871	KFVA, P-132
40. Birkans Haja	1875	
41. Birkans Herne	1916	
42. Birkans Pina	1907	
43. Birkans Haims	1909	
44. Birkans Hercs	1914	
45. Birkans Jekels	1937	
46. Birzons Hiršs	1880	KFVA, P-132; J. Binders
47. Birzons Mina	1902	
48. Birzons Menuhe	1860	
49. Brachmans Golde	1901	KFVA
50. Brachmans ? (Goldes māsa)	?	
51. Brachmans ? (Goldes māsa)	?	
52. Bordo Jankels	1864	KFVA, P-132
53. Bordo Simons	1901	
54. Bordo Riva	1901	
55. Bordo Jankels	1891	KFVA, P-132
56. Bordo Heine	1896	
57. Bordo Hiršs	1916	
58. Bordo Leibs	1918	
59. Bordo Haims	1923	KFVA; J. Binders: Eta Bordo izglābjas
60. Bordo Riva	1925	
61. Blechmans Mera	1887	KFVA

62. Brandts Menass	1874	KFVA, P-132
63. Brandts Rocha	1881	
64. Brandts Jakobs	1908	
65. Brandts Sarjo	1921	
66. Brants Haims	1899	KFVA, P-132
67. Brants Rahile	1900	
68. Brants Elija Meise	1925	
69. Brants Josels	1927	
70. Brants Jeguda	1931	
71. Brants Leizers	1866	P-132
72. Brants Haja	1865	
73. Drics Meijers	1908	KFVA, P-132
74. Drics Sore	1901	
75. Drics Haire	1933	
76. Drics ? (bērns)	?	
77. Druks Šmuels	1899	KFVA, P-132
78. Druks Etele	1894	
79. Druks Haja	?	
80. Eltermans Hiršs	1870	KFVA, P-132
81. Eltermans Racha	1870	
82. Erenšteins Cille	1867	KFVA, P-132
83. Erenšteins ? (māsa)	?	
84. Faršacevška ?	?	P-132
85. Feldhūns Berls	1907	KFVA, P-132; nošauto sarakstos minēts bērns,
86. Feldhūns Mala	1876	kas nav tautskaites un pēc 1935. g. dzimušo
87. Feldhūns ?	?	sarakstos
88. Feldhūns Meiers	1899	KFVA
89. Freiduss Ilja	1888	KFVA, P-132
90. Freiduss Ita	1892	
91. Freiduss Glike	1925	
92. Šreibergs Feiga	1870	
93. Freiduss Haims	1894	
94. Freiduss Ente	1896	
95. Freiduss Sava	1918	
96. Freiduss Izraels	1924	
97. Fridmans Markus Ismails	1880	KFVA, P-132
98. Fridmans Mire	1885	
99. Fridmans Nachme	1887	

100. Frīmans Feigas Motels	1888	KFVA
101. Frīmans Feiga	1889	
102. Frīmans Meiers Leibs	1910	
103. Frīmans Bence	1926	
104. Frīmans Elija	1928	
105. Frīmans Rivka	1930	
106. Frīmans Meise	1933	
107. Furmans Bencions	1901	KFVA, P-132
108. Furmans Feiga	1898	
109. Furmans Mozes	1932	
110. Furmans Josels	1934	
111. Furmans Judels	1864	KFVA, P-132
112. Furmans Izja	1890	
113. Furmans Leja	1929	
114. Furmans Moise	?	KFVA
115. Furmans ? (sieva)	?	
116. Furmans ? (bērns)	?	
117. Furmans ? (bērns)	?	
118. Furmans ? (bērns)	?	
119. Furmans Icigs	?	
120. Galanters Sara	?	KFVA
121. Gincburgs Braine	1906	B. Švarcogore, J. Binders 2006. g. 13. nov.: mirst bēglu gaitās Kārsavā
122. Godins Mendels	1872	KFVA
123. Godins Rivka	1880	
124. Gors Haims Leibs	1863	KFVA, P-132
125. Gors Enta Leja	1871	
126. Gringuts Mendels	1878	KFVA, P-132
127. Gringuts Mere	1884	
128. Gruzins Leibs	1876	KFVA, P-132
129. Gruzins Hercs	1908	
130. Gruzins Jakobs	1903	KFVA, P-132
131. Gruzins Chana	1908	
132. Gruzins Mendels	1934	
133. Gruzins Feivs	1936	
134. Gruzins Feiga	1938	
135. Gruzins Sīmanis	1940	

136. Jakubovičs Abe	1904	KFVA, P-132
137. Jakubovičs Mīna	1903	
138. Jakubovičs Peisels	1933	
139. Jakubovičs Jegudas	1902	
140. Jakubovičs Ruvens	1935	
141. Jakubovičs Joals	1863	KFVA, P-132
142. Jankelsons Arons	1869	KFVA, P-132; J. Bindera informācija
143. Jankelsons Base	1875	2006. g. jūn.
144. Jatovičs Arons	?	KFVA, P-132; nav t.sk. Kartotēkā
145. Jatovičs ? (Arona brālis)	?	
146. Jekels Vilons	?	KFVA; nav t.sk. Kartotēkā
147. Jekels ? (sieva)	?	
148. Kacens Šmuels	1880	KFVA, P-132
149. Kacens Minna	1912	
150. Kacens Josifs	1914	
151. Kacens Hana	1920	
152. Kacens Haims	1923	
153. Kaicners Leizers	1883	KFVA, P-132
154. Kaicners Fanija	1897	
155. Kaicners Maša	1925	
156. Kaicners Mozus	1930	
157. Kaicners Daniels	1903	KFVA, P-132
158. Kaicners Minna	1903	
159. Kaicners Roza	1867	
160. Kaicners Zamuels	1925	
161. Kaicners Mozus	1928	
162. Kaicners Abe	1913	KFVA
163. Kaicners Josels	1877	KFVA
164. Kaicners Feiga	1879	
165. Kaicners Cīļa	1901	
166. Kaicners Gnese	1903	
167. Kaicners Izaks	1909	
168. Karaimskis Dāvids	1895	P-132
169. Karaimskis Leja	1898	
170. Karaimskis Berels	1923	
171. Karaimskis Mozes	1928	
172. Karaimskis Freide	1927	
173. Karaimskis Beile	1925	
174. Karaimskis Nesa	1871	
175. Karaimskis Base	1870	

176. Karasins Movše	1883	KFVA, P-132
177. Karasins Bluma	1886	
178. Karlins Leibs	1881	KFVA, P-132
179. Kāns Motels Movša	1878	KFVA, P-132
180. Kāns Dina	1896	
181. Knezovs Maša	1922	B. Švarcgores informācija
182. Koblencs Marija	1875	KFVA, P-132
183. Kotans Izraels	1894	KVFA, P-132; B. Švarcgores informācija
184. Kotans Haja	1903	2007. g. 10. janv.
185. Kotans Berile	1935	
186. Kotans Beile	1892	
187. Kotans Malka	1901	
188. Kutniks Sundels	1892	KVFA, P-132
189. Kutniks Musa	1931	
190. Kutniks Minna	1935	
191. Kutniks Josels	1935	
192. Kutniks Šeina	1882	KVFA; J. Bindera informācija 2006. g. 15. jūl.
193. Kutniks Isers	1907	
194. Kutniks Hiršs	1911	
195. Landmans Leja	1867	KFVA, P-132
196. Lermans Rebeka	1880	B. Švarcgores informācija
197. Lange Haims Elja	1880	KFVA, P-132
198. Lange Muse	1880	
199. Lange Leiba	1908	
200. Lange Icigs	1911	
201. Lani ? (vīrs)	?	KFVA; nav t.sk. Kartotēkā
202. Lani ? (sieva)	?	
203. Lani ? (bērns)	?	
204. Levitans Abels	1889	KFVA, P-132
205. Levitans Sora	1890	
206. Levitans Gercs	1928	
207. Levitans Zalamans	1892	KFVA, P-132
208. Levitans Seva	1896	
209. Makutoņins Hiršs	1887	KFVA, P-132
210. Makutoņins Glike	1893	
211. Mandelštams Bērs	1882	KFVA, P-132
212. Mandelštams Dobre	1892	
213. Mandelštams ? (bērns)	?	

214. Meijersons Morduchs	1877	KFVA, P-132
215. Meilers Meiers	1903	P-132
216. Meilers Raja	1907	
217. Meilers Ara	1930	
218. Meilers Abrams (dēls)	?	
219. Meilachs Hercs	?	KFVA, P-132; t.sk. Kartotēkā šādu Meilachu nav
220. Meilachs ? (sieva)	?	
221. Millers Jehuds	?	KFVA; t.sk. Kartotēkā šo Milleru nav
222. Millers ? (sieva)	?	
223. Millers ? (bērns)	?	
224. Millers ? (bērns)	?	
225. Millers ? (bērns)	?	
226. Millers Abrams	?	KFVA
227. Millers ? (sieva)	?	
228. Millers ? (dēls)	?	
229. Moins Pinchus	1908	P-132
230. Mozels Meiers	?	KFVA, P-132; Mozelu nav t.sk. Kartotēkā
231. Mozels ? (sieva)	?	
232. Mozels ? (bērns)	?	
233. Mozels ? (bērns)	?	
234. Mullers Josels	1893	KFVA, P-132
235. Mullers Lina	1901	
236. Mullers Ruvens	1923	
237. Mullers Motla	1927	
238. Mullers Jankels	1926	
239. Mullers Mira	1935	
240. Munics Izaks	1889	KFVA, P-132
241. Munics Izraels	1931	
242. Munics Velve	1936	
243. Munics ?	?	
244. Nadels Dāvids	1868	KFVA, P-132
245. Nadels Riva	1906	
246. Nadels Rocha	1923	
247. Nadels Motels	1924	
248. Nadels Izaks	1925	
249. Nadels Ševa	1930	
250. Nadels Leiba	1894	
251. Neiburgers Jakobs Jankels	1888	KFVA, P-132
252. Neiburgers Rachile	1903	
253. Neiburgers Mala	1865	

254. Perlmanis Leibs	1867	KFVA, P-132
255. Perlmanis Stira	1870	
256. Perlmanis Haims	1909	
257. Perlmanis Elja	1912	
258. Perlmanis Abrams	1907	
259. Perls Leiba	1893	KFVA, P-132
260. Perls Roza	1897	
261. Perls ?	bērns	
262. Pošels Ilja	?	KFVA; ģimene nav t.sk. Kartotēkā
263. Pošels ? (sieva)	?	
264. Pošels ? (bērns)	?	
265. Rambaršovs ?	?	KFVA; ģimene nav t.sk. Kartotēkā
266. Rambaršovs ?	?	
267. Rambaršovs ?	?	
268. Rambaršovs ?	?	
269. Rambaršovs ?	?	
270. Rotbarts Hiršs Zonija	1904	KFVA
271. Rotbarts Hanna	1893	
272. Rotbarts Meise	1931	
273. Rotbarts Blume	1933	
274. Rotbarts Faivišs	1935	
275. Rotbarts Eljass	1878	KFVA, P-132
276. Rotbarts Lidodeja	1879	
277. Rotbarts Abrams	1905	
278. Rotbarts Michela	1919	
279. Rotbarts Naftuls	1909	
280. Rotbarts Rachila	1891	KFVA, P-132
281. Rotbarts Riva	1924	
282. Rotbarts Koels	1922	
283. Rotbarts Motels	1922	
284. Rotbarts Gersons	1893	P-132
285. Rotbarts Raicha	1855	
286. Rotbarts Hana	1899	
287. Rotbarts Bence Motels	1931	
288. Rotbarts Rocha	1893	P-132
289. Rotbarts Josifs Cilis	1903	KFVA, P-132
290. Rotbarts Cila	1901	
291. Rotbarts Ite	1931	
292. Rotbarts Bass	1933	
293. Rotbarts Rocha	1936	
294. Rotbarts Rive	1874	
295. Rotbarts Hane	1904	

296. Silbermans Geršons	1861	KFVA, P-132
297. Silbermans ? (sieva)	?	
298. Spungurs Cilis	?	P-132; ģimene nav t.sk. Kartotēkā
299. Spungurs ?	?	
300. Spungurs ?	?	
301. Spungurs ?	?	
302. Spungurs ?	?	
303. Šabels Samuels	1879	KFVA, P-132
304. Šabels Haja	1886	
305. Šabels Jāzeps	1909	
306. Šabels Morduchs	1911	
307. Šabels Elhonoms	1915	
308. Šafels Mozus	1901	KFVA, P-132
309. Šafels Tauba	1906	
310. Šafels Zalmans	1930	
311. Šafels Sara	1930	
312. Šermans Izaks	1904	KFVA, P-132
313. Šermans Braine	1874	
314. Šermans ? (māsa)	?	
315. Šliks Fraina	?	KFVA, P-132; nav t.sk. Kartotēkā
316. Šliks ?	?	
317. Špungins Ruvins	1888	KFVA; B. Švarcgores liecība
318. Špungins Cipe	1886	
319. Špungins Meise	1924	
320. Špungins Abe	1928	
321. Švarcmane Krendele	1885	KFVA, P-132
322. Švarcmane Leja	1911	
323. Švarcmane Faive	1913	
324. Švarcгоре Feige	1892	Meitas Brochas informācija: pārtverta pie Latvijas robežas un nošauta vai nu Kārsavā, vai Daugavpilī
325. Taics Josels	1880	J. Bindera un B. Švarcgores informācija 2006. g.
326. Taics Feiga	1875	2. dec.
327. Leibovics Pirens	1911	
328. Tulbovičs Gutmans	1866	KFVA
329. Tulbovičs Feige	1890	
330. Tulbovičs Lībe	1896	

331. Veiners Simons	1883	KFVA, P-132
332. Veiners Taube	1922	
333. Veiners Trice	1924	
334. Veiners Riva	1928	
335. Veinrebs Jēkabs	1912	KFVA, P-132
336. Veinrebs Mirjama	1896	
337. Veinrebs Josips	1933	
338. Veinrebs Zlate	1935	
339. Veinrebs Zeligs Peisahs	1892	KFVA, P-132
340. Veinrebs Nechame	1885	
341. Vestermans Menochs	1887	KFVA, P-132; J. Bindera un B. Švarcgores
342. Vestermans Hava	1890	informācija 2006. g. 15. jūn.
343. Vestermans Dina	1914	
344. Vestermans Rachmails	1916	
345. Vulfs Icigs	1894	KFVA, P-132
346. Vulfs Haja	1889	
347. Zaks Alters	1916	KFVA, P-132
348. Zaks Basa	1896	
349. Zaks Idels	1935	
350. Zingerevičs Meilers	1872	KFVA, P-132
351. Zingerevičs Beile	1878	
352. Zingerevičs Arons	1909	
353. Zingerevičs Genocha	1910	
354. Meiersons Nemniha	1881	
355. Ševelovičs Elja	1879	KFVA, P-132; B. Švarcgores informācija
356. Ševelovičs Frida	1887	

Komentāri par nogalināto uzskaiti

Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas uzskaites dokuments uzrāda 301 ekshumācijā identificētu ebreju tautības pilsoni.¹³

Krievijas Federācijas Valsts arhīvs un dažas liecinieku norādes pievieno vēl 55 it kā neapstrīdamus holokausta upurus. Tie ir Belī, Brachmani, Blechmani, Frīmani, Furmani, Jekeli, Kaicneri, Lani, Milleri, Pošeli, Rambaršovi, Tulboviči.¹⁴

Kādēļ komisijas galvenajā holokausta dokumentā uzrādīts mazāks skaits, nekā sumējot visus pieejamos materiālos minētos? Varam tikai minēt. Maskavas aktos uzrādīts to sastādīšanas datums – 1944. gada 30. novembris. Jēkabpils sarakstā datuma nav.

Pētīšanas gaitā atklājās arī citas neprecizitātes. Tā, piemēram, nogalinātās Bindera Hirša ģimenes loceklis Sīmanis kā Latvijas, tā Maskavas sarakstos iekļauts nošauto sarakstos. Ka viņš izglābies, to apliecina B. Švarcгоре un J. Binders – viņa radnieks

atgriezies no Sarkanās armijas. Bez tam viņš pieprasījis arī savu Jēkabpils īpašumu Pasta ielā 68.¹⁵

Tāpat pēc B. Švarcgores liecības izglābusies Freiduse Sara, Iljas meita. Viņa gan nav iekļauta Maskavas, bet tikai Jēkabpils nogalināto uzskaitē, nav pieprasījusi īpašumus.¹⁶

Vēl lielāka kļūda konstatēta Moreina Meiera un Jakuboviča Jochila ģimenes piemērā. Moreini pēc B. Ziemeles 1944. gada liecības nogalināti, tāpat kā Jakuboviči pēc J. Mazureviča un J. Čakstena liecībām. Atkal B. Švarcgores un J. Binders pastāv uz to, ka abas ģimenes izbēgušas, satiktas Krievijā.¹⁷

Tāpat izglābjas nogalināto sarakstos iekļautie Morduchs un Nemniha Meiersoni, Ābrams Špungins, kā arī Icigs Vestermans. Turklāt A. Špungins atgūst īpašumu Pasta ielā 48.¹⁸

Interessants sižets atklājas Andreja Michalovska ģimenes piemērā. Šis 1876. gadā dzimušais ebrejs, koku pludinātājs, apprecējis luterticīgu, 1884. gadā dzimušu latvieti Matildi. Viņiem ir audzumeita, 1921. gadā dzimusī Marta Vachs, arī luterticīga. Tas 1935. gada tautas skaitīšanas Kartotēkā. Andreja nav nošauto sarakstos, par viņu nezina arī neviens liecinieks. Pēc vācu prakses kristīgie cittautieši, kaut arī ebreju ģimenes locekļi, netika nogalināti. 1921. gadā dzimusī audzumeita Marta varētu dot svarīgas liecības par to laiku.

Tomēr ne Jēkabpils telefongrāmata, ne personu datu glabātava neko neuzrāda. Sazinoties ar Ligitu Kamzoli, kā par brīnumu, viņa lieliski zināja Martu Vahs – savas māšas Veltas klasesbiedreni. Marta jau mirusi, arī viņas dēls gājis bojā, un vedekla neko nevarēja apgaismot. Vienīgi to, ka vīramāte stāstījusi: audžuvecāki bijuši vācieši un 1939. gadā emigrējuši.¹⁹

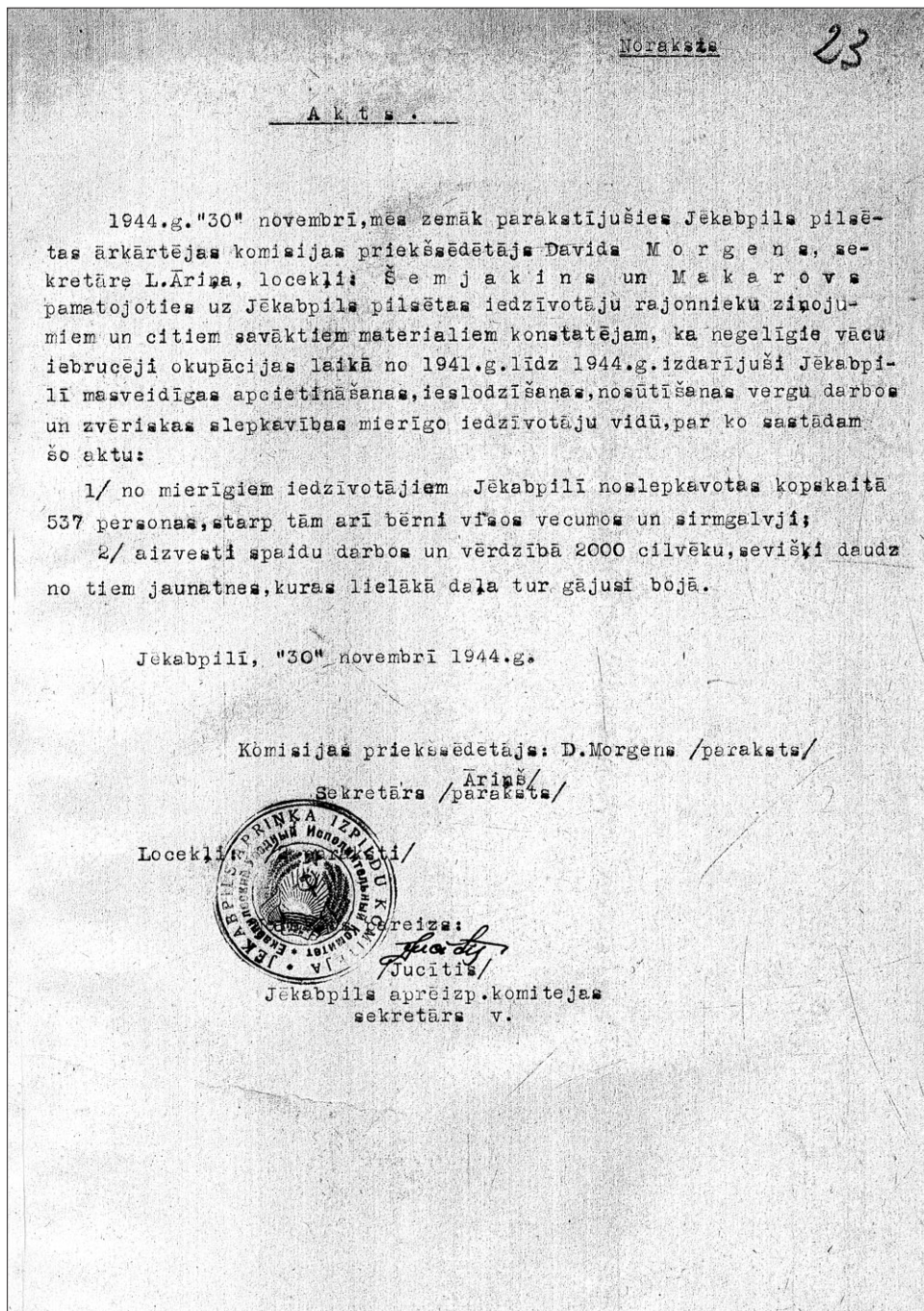
Protams, ja šādi pētījumi būtu veikti pirms piecdesmit, kaut vai piecpadsmit gadiem, kad daudzi izglābušies vēl bija dzīvi vai nebija emigrējuši, atklātos daudzas citas neatbilstības šausmīgo dokumentu saturā un liecinieku atmiņās.

Tagad precīzai izpētei daudz kas neglābjami zudis, un šobrīd jātvēr, kas vēl iespējams.

Nogalināti, taču nav dokumentāru pierādījumu

Jāņem vērā, ka 1944.–1945. gadā Ārkārtējās komisijas sastādītajā nogalināto sarakstā ir 301 apzināts upuris, neidentificēti uzrādīti 180 cilvēki, tagad šis skaitlis sarucis līdz 125, pētījuma gaitā atklāti vēl 55 noslepkavoto uzvārdi.

Šai uzskaitē no 1935. gada tautas skaitīšanas Kartotēkas saraksta atlasīti Jēkabpils ebreji, kuri pēc liecinieku atmiņām nav sastapti evakuācijā, nav atgriezušies Jēkabpilī pēc kara. Tāpat viņu uzvārdi nav parādījušies ne savstarpējā sarakstē, ne citos kontaktos. Bez tam liecinieki pamatoja, ka 1941. gada jūnijā–jūlijā uzbrūkošā vērmahta un bēgošās Sarkanās armijas juceklī praktiski nebija iespējama gados vecāku cilvēku pārvietošanās. Tādēļ sarakstā vairumā būs iekļauti gados veci, vientuļi iedzīvotāji, kuri savas mazpazīstamības dēļ nevarēja būt palikuši jaunāku – toreiz vēl bērnu atmiņā.

Akts par Jēkabpils pilsētā 1941.–1944. gadā nogalināto un deportēto iedzīvotāju skaitu

LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 23. lp.

1. Banks Arons	1860	Pēc t.sk. datiem, vientuļš skārdnieks, pēc kara nav sastapts
2. Bordo Mine	1902	Adītājas – atraitnes ģimene, dzīvojusi simt metru attālumā no J. Bindera mītnes, pēc kara nav zināma
3. Bordo Maice	1925	
4. Bordo Josels	1929	
5. Bordo Mihails	1883	Tas pats; dēls Bers mobilizēts un uzskaitīts frontē kritušo sarakstā
6. Bordo Golde	1888	
7. Birnovs Dvera	1868	B. Švarcgore neatceras ne evakuācijā, ne pēckara gados
8. Bernštams Morduchs	1898	
9. Bernštams Riva	1902	
10. Bernštams Hane	1931	
11. Binders Josels	1879	Radinieks J. Binders apliecina, lai arī nav sarakstos, – nogalināts
12. Brandmans Feiga	1857	Hana Zilbere, dzimusi Rotbarts, neatceras, ka būtu atgriezies
13. Bonks Meiers	1872	
14. Bonks Rachele	1875	
15. Buls Beila	1864	H. Zilbere, J. Binders: nav atgriezies
16. Brilovičs Jakobs	1876	H. Zilbere, J. Binders: nav zināms
17. Dreibante Leja	1887	B. Švarcgore: ģimene neaizbēga
18. Dreibante Beile	1915	
19. Dreibante Dobre	1924	
20. Erlichs Taube	1864	Nav zināma
21. Ginsburgs Leibs-Ševels	1873	B. Švarcgore: rabīna Ginsburga ģimene neaizbēga, dēls Samuils izglābās
22. Ginsburgs Haja	1873	
23. Ginsburgs Freide	1913	
24. Gors Elka Fraine	1855	Citi piederīgie nošauti (sk. nošauto sarakstu); maz ticams, ka 85 gadu vecumā sasniedza robežu
25. Gliks Zeligis	1863	Vientuļš drēbnieks, vecums
26. Goldbergs Aiziks	1904	J. Bindera liecība: pēc kara Goldbergi nav redzēti
27. Goldbergs Rieza	1908	
28. Fleišmane Haja	1897	Nošauto sarakstā uzrādīto Godinu radiniece, dzīvojusi vienā adresē
29. Geimanis Leibe	1867	J. Binders: neaizbēga, nav redzēti
30. Geimanis Frīde	1906	
31. Galanters Bence	1903	Nav zināms, tuvs J. Bindera kaimiņš

32. Grīnfelds Hoda	1866	Vecums, J. Bindera kaimiņš, pēc kara nav sastapts
33. Grīnmans Icchoks	1908	Nav zināms
34. Galanters Jēkabs	1899	B. Švarcogore: nav zināmi ne evakuācijā, ne pēckara Jēkabpilī
35. Galanters Jochavede	1894	
36. Galanters Lūļa	1922	
37. Galanters Eļa	1925	
38. Galanters Minna	1931	
39. Ichlovs Mirma	1873	Nav zināmi ne evakuācijā, ne pēckara Jēkabpilī
40. Ichlovs Gutmans	1910	
41. Jakubovičs Sore	1900	Vientuļa atraitne, nav zināma
42. Jakubovičs Elja	1916	J. Binders: nav zināmi ne evakuācijā, ne pēckara gados
43. Jakubovičs Malka	1874	
44. Jakubovičs Šloma	1912	
45. Jakubovičs Hone	1910	
46. Jakobsons Jekels	1895	
47. Jakobsons Mera	1900	B. Švarcogore, J. Binders: kā frizieri bijuši plaši pazīstami, neatceras ne evakuācijā, ne pēc kara
48. Jakobsons Elja	1880	Nav zināmi, J. Bindera kaimiņi
49. Jakobsons Sora	1878	
50. Jakobsons Tamara	1869	Nav zināmas, J. Bindera kaimiņienes
51. Jakobsons Reiza	1899	
52. Kacens Haims	1863	B. Švarcogore: pēc kara nav zināmi
53. Kacens Hinde	1899	
54. Kaicners Herce	1870	B. Švarcogore, J. Binders: nav zināmi ne evakuācijā, ne pēc kara
55. Kaicners Leja	1875	
56. Kaicners Ševa	1916	
57. Kantors Ševra	1870	Nav zināmi
58. Kantors Maksimilians	1903	
59. Kāns Lea	1908	Farmaceite, dzīvoja centrā, nav zināma
60. Kellers Base	1888	J. Bindera kaimiņi, neizglābās, nav sastapti ne evakuācijā, ne pēc kara
61. Kellers Izraels	1887	
62. Kellers Maja	1928	
63. Kellers Freide	1923	
64. Kellers Haims	1921	
65. Kellers Zelde	1926	
66. Kotans Estere	1889	
67. Arklis Ādolfs	1897	

68. Kutņiks Izaks	1872	Šīs vientuļi dzīvojušās veco ebreju ģimenes nav nogalināto sarakstos. J. Binders, viņu tuvākais kaimiņš, neatceras ne evakuācijā, ne pēc kara
69. Kutņiks Aleksandra	1891	
70. Vassermans Riva	1874	
71. Lermans Iciks	1847	
72. Lermans Sore	1857	
73. Lange Anna	1886	Hana Rotbarts: pēc kara neatceras
74. Meijersons Noas	1876	Mozus Minskars: pēc kara neatceras
75. Meilachs Estere	1898	Abas ģimenes ne evakuācijā, ne pēc kara Jēkabpilī neatceras ne H. Rotbarts, ne B. Švarcgorē
76. Meilachs Malhe	1861	
77. Meilachs Haja Riva	1872	
78. Meilachs Abrams	1901	
79. Meilachs Vulfs	1936	
80. Meierovics Sīmans	1874	Nav fiksēti ne evakuācijā, ne pēc kara sarakstē
81. Meierovics Sore	1876	
82. Koblenc Glika	1924	
83. Michalovskis Andrejs	1876	Jau minētās Martas Vachs patēvs
84. Možeštams Rachmiels	1895	Ģimene bijusi labi pazīstama Švarcgoriem, Brocha pēc kara sākuma nav ne satikusi, ne par viņiem ko dzirdējusi
85. Možeštams Miša	1895	
86. Možeštams Cchhone	1857	
87. Možeštams Ruvens	1929	
88. Možeštams Base	1931	
89. Možeštams Haja	1934	
90. Mullers Abrams	1870	Šīs padzīvojušo ebreju ģimenes ne evakuācijā, ne pēc kara neatceras neviens liecinieks
91. Moikals Abrams	1871	
92. Moikals Estere	1879	
93. Naftali Meri	1879	
94. Naftali Fruma	1889	
95. Roze Mendels	1874	Nav zināmi evakuācijā
96. Roze Mozus	1909	
97. Rotbarts Dāvids	1905	Visi Rotbarti ir J. Bindera tuvākie kaimiņi Pasta ielā. Viņus neatceras ne evakuācijā, ne pēc kara Jēkabpilī
98. Rotbarts Taube	1912	
99. Rotbarts Vulfs	1863	
100. Rotbarts Zelta	1904	
101. Rotbarts Mirjama	1880	
102. Rotbarts Iciks	1859	Rozentālus neviens neatceras ne evakuācijā, ne pēc kara
103. Rotbarts Krendela	1898	
104. Rozentāls Mendels	1873	
105. Rozentāls Minna	1892	
106. Rozentāls Riva	1921	

107. Rudovs Samuēls	1900	Pēc kara nav atgriezušies Jēkabpilī
108. Rudovs Taube	1902	
109. Redelheims Goda	1892	Jēkabpils maiznīcas īpašnieki, nav redzēti ne
110. Sandleris Mane	1901	evakuācijā, ne pēc kara Jēkabpilī
111. Fradkins Fride	1906	
112. Šifs Leibe	1851	B. Švarcgorē: šāda vecuma cilvēkiem bēgšana
113. Šifs Hanarasa	1863	nebija iespējama
114. Skuja Haja	1868	Tas pats
115. Skuja Hanna	1855	
116. Šapiro Haja	1894	Nav zināma evakuācijā
117. Vassermans Arons	1879	B. Švarcgorē: nav zināmi evakuācijā
118. Vassermans Haja	1883	
119. Vassermans Nochuma	1869	
120. Vassermans Riva	1869	
121. Veide Meise	1913	Nav zināmi evakuācijā
122. Veide Reise	1904	
123. Stulbovičs Mozus (sievastēvs)	1865	
124. Veinrebs Jefraims	1891	Ģimene dzīvojuši J. Binderam kaimiņos; nav
125. Veinrebs Faņi	1892	saticis ne evakuācijā, ne pēc kara
126. Veinrebs Rocha	1922	
127. Veinrebs Nehama	1924	
128. Veinrebs Eide	1926	
129. Veinrebs Abe Šelfe	1930	
130. Zvidgals Cipe	1854	Vientuļa atraitne, nav apzināta

Tādējādi no liecinieku atmiņām, salīdzinājumiem ar dokumentos ierakstītām nogalināto ģimenēm un upuru vecuma kritērijiem konstruēts skaitlis 130, kas gandrīz pilnīgi atbilst LVVA P-132. fondā uzrādīto upuru skaitam. Kā dokumentētajos, tā autora sastādītajos sarakstos kļūdas ir neizbēgamas, jo holokausta laikā taču nogalinātos neuzskaitīja. Tāpat nav arī materiālu par ebrejiem, kas paglābās evakuācijā. Pēc vairāk nekā pusgadsimta gaužām niecīgs arī zinošu liecinieku skaits. Turklāt daudzi emigrējuši, un arī emigrācijā gandrīz visi laikabiedri jau miruši. Šī pētījuma ietvaros un izmaksu dēļ sazināšanās gandrīz nav iespējama.

Lielāku ticamību holokausta upuru nežēlīgajiem skaitļiem piešķirs turpmākie Jēkabpils ebreju uzskaites saraksti, un sāksu ar izglābušos uzskaitījumu, kas arī sastādīts, balstoties uz liecinieku informāciju.

Jēkabpils pilsētas holokaustā izglābušos ebreju saraksts

1. Bordo Eta	1924	J. Bindera informācija
2. Binders Sīmans	1924	Atgriežas no Padomju armijas, pieprasa īpašumu
3. Binders Leizers	1902	Ģimene nav LVVA P-132. f. sarakstos; Josels –
4. Binders Badane	1906	liecinieks savas un citu ģimeņu liktenī
5. Binders Josels	1932	
6. Binders Maša	1934	
7. Bergers Feige	1917	Nav LVVA P-132. f. sarakstos; B. Švarcгоре:
8. Bergers Gutmans	1920	atgriežas no armijas
9. Epšteins Juris	1898	Nav LVVA P-132. f. sarakstos; J. Binders:
10. Epšteins Ida	1905	atgriežas no evakuācijas
11. Epšteins Leibe	1920	
12. Epšteins Nasons	1922	
13. Epšteins Haja	1926	
14. Epšteins Hana	1929	
15. Gincburgs Šloms	1875	B. Švarcгоре: kopā bēguši; sieva un māte
16. Gincburgs Izraels	1910	Braine gājusi bojā Kārsavā (sk. nogalināto
17. Gincburgs Haims	1914	sarakstu)
18. Gincburgs Abrams	1901	J. Binders: Abrama ģimene izbēgusi;
19. Gincburgs Nehema	1894	A. Trukse: 90. gados pieprasīti īpašumi
20. Gincburgs Pinhus	1931	
21. Gincburgs Aiziks	1934	
22. Gelberts Haims	1887	J. Binders: Gelbertu ģimene satikta evakuācijā
23. Gelberts Asna	1901	Vjazņikos aiz Opočkas. Vjazņiki ir Jēkabpils
24. Gelberts Zenta	1930	apr. evakuēto koncentrācijas vieta*
25. Gelberts Roche	1917	
26. Gelberts Elka	1920	
27. Gelberts Beita	1924	
28. Grundmanis Joselis	1919	B. Švarcгоре: atgriežas no Padomju armijas;
29. Grundmanis Hiršs	1921	abi A. Tulbovičas māsasdēli (sk. nošauto
		sarakstu)
30. Haļavins Roza	1907	Nav LVVA P-132. f. sarakstos; B. Švarcгоре:
31. Haļavins Machama	1902	ģimene izglābās
32. Haļavins Golda	1891	

* Sk. Meisa Beinarta atmiņas: *Lasmanis, U.* Holokausts Viesītes mazpilsētā // Holokausts Latvijā (LVKR, 18. sēj.), 254. lpp.

33. Iciksons Cīvja	1875	
34. Iciksons Abrams	1910	
35. Iciksons Feine	1909	J. Binders: abas ģimenes izglābās; nav LVVA P-132. f. sarakstos
36. Iciksons Elija Bers	1905	
37. Iciksons Cila	1908	
38. Iciksons Šmulis	1933	
39. Jakubovičs Jochils	1906	Pēc B. Švarcgores un J. Bindera liecībām šī
40. Jakubovičs Gesa	1908	Jakuboviču ģimene no Pasta ielas 36a aizbēg
41. Jakubovičs Neiša	1932	un atgriežas; pretruna ar KFVA datiem, kur
42. Špaks Musa	1906	Gesa iekļauta nošauto sarakstos
43. Jakubovičs Leibe	1930	B. Švarcgore: Leibe pēc kara atgriežas, par
		pārējiem septiņiem ģimenes locekļiem ziņu
		nav
44. Jakubovičs Leibs	1892	B. Švarcgore, J. Binders: atgriezušies no bēgļu
45. Jakubovičs Hana	1894	gaitām
46. Jakubovičs Riva	1923	
47. Koblencs Dāvids	1894	Nav LVVA P-132. f. sarakstos; bēga kopā ar
48. Koblencs Heina	1900	Švarcgoru ģimeni un atgriezās; pieprasīts
49. Koblencs Merija	1922	īpašums Brīvības ielā 95. Merija – Brochas
50. Koblencs Josifs	1924	draudzene, dzīvo Kanādā
51. Koblencs Hakels	1926	
52. Koblencs Motels	1930	
53. Kaicners Roze	1902	J. Bindera kaimiņi, izglābjas. Ģimenes galva
54. Kaicners Jēkabs	1927	Leiba krīt frontē (sk. sarakstu)
55. Kaicners Eimons	1933	
56. Mandelštams Geršons	1901	B. Švarcgore: izglābjas
57. Meiersons Mozus	1916	B. Švarcgore: atgriežas no Padomju armijas
58. Moreins Meiers	1907	B. Švarcgore: ģimene aizbēg un atgriežas
59. Moreins Tamara	1906	
60. Moreins Rasa	1931	
61. Moreins Riva	1934	
62. Moreins Fanija	1939	
63. Možeštams Abels	1891	Nav LVVA P-132. f. un KFVA nošauto
64. Možeštams Eta	1888	sarakstos; bēgšanu un atgriešanos apliecina
65. Možeštams Mozus	1917	arī B. Švarcgore un J. Binders, kuri apstiprina,
66. Russniks Leja	1912	ka dēls Jekels kritis Sarkanajā armijā (sk.
67. Russniks Meilachs	1934	sarakstu)

68. Možeštams Jēkabs	1876	Abas ģimenes aizbēg un atgriežas; nav
69. Možeštams Breina	1883	LVVA P-132. f. un KFVA nošauto sarakstos;
70. Možeštams Šoloms	1914	B. Švarcgores un J. Bindera apstiprinājums.
71. Možeštams Leja	1912	Pieprasīts Guteļa Možeštama īpašums Pasta
72. Možeštams Gutelis	1886	ielā 28
73. Možeštams Sore	1885	
74. Šarfs Leja	1911	
75. Morgens Šoloms	1875	B. Švarcgore un J. Binders: aizbēg un
76. Morgens Reize	1871	atgriežas
77. Morgens Haims	1908	
78. Morgens Dāvids	1910	
79. Morgens Kalmans	1938	
80. Rotbarts Leibs	1893	Hanas Zilberes, dz. Rotbarts, liecība: lielā
81. Rotbarts Raja	1899	ģimene kopā ar gaļas veikala pārdevēju Pasu
82. Rotbarts Zara	1923	aizbēg un atgriežas
83. Rotbarts Gita	1926	
84. Rotbarts Estere	1930	
85. Rotbarts Broche	1934	
86. Rotbarts Šeftels	1931	
87. Pass Haims	1911	
88. Rotbarts Josels	1874	Šīs ģimenes locekles Hanas, laulībā Zilbere,
89. Rotbarts Michels	1907	liecība: evakuācijā mirst māte Rachele,
90. Rotbarts Hana	1923	un Sarkanajā armijā krīt brālis Dāvids (sk.
91. Rotbarts Leja	1937	sarakstu)
92. Rotbarts Bers	1935	
93. Šliks Haja	1913	B. Švarcgore: atgriezies no Padomju armijas
94. Šubelis Ella	1916	B. Švarcgore: satikta pēc kara
95. Vestermans Icigs	1914	Lai arī atrodas KFVA nogalināto sarakstā,
		B. Švarcgore apstiprina, ka atgriezies no
		Padomju armijas
96. Rotbarts Rocha	1917	J. Binders, B. Švarcgore: atgriežas
97. Vulfs Abrams	1882	Ģimene nav LVVA P-132. f. nogalināto
98. Vulfs Blūma	1891	sarakstā; atgriešanos apliecina J. Binders un
99. Vulfs Bērs	1918	B. Švarcgore
100. Vulfs Mozes	1921	
101. Vulfs Volfs	1924	
102. Vorkels Jankovs	1894	Nav LVVA P-132. f. nogalināto sarakstos;
103. Vorkels Sore	1901	J. Binders (kaimiņš), B. Švarcgore: Vorkeli
104. Vorkels Michla	1923	bijuši evakuācijā Vjazņikos un atgriezušies
105. Vorkels Faive	1929	

106. Mozeštams Šeine	1889	B. Švarcgore: izglābjas
107. Švarcgors Nohums	1924	Viņa māšas Brochas informācija.
108. Švarcgors Brocha	1922	Šī pētījuma galvenā informatore

Īsi komentāri

Šeit uzrādīti 108 holokaustā izglābušos Jēkabpils ebreju uzvārdi. Summējot šos un iepriekšējos vairāk vai mazāk ticamus skaitļus – 356 un 130, dabūjam skaitli 594. Tas liecina, ka ārpus izpētes redzesloka palicis vairāk nekā 200 Jēkabpils ebreju, kuru liktenis nav pierādāms ne ar dokumentiem, ne aculiecinieku atmiņām.

Uzskatu, ka šos skaitļus nevar nepamatoti palielināt. Protams, liecinieku skaits ir pārāk niecīgs, lai apgalvotu, ka 1941. gada jūnija beigās Daugavu pie Jēkabpils šķērsojis tikai 100 cilvēku jeb apmēram 30 ģimeņu. Tās četras personas, uz kuru liecību pamata

Galvenais liecinieks Jēkabpils holokausta lietā Josels Binders pie savas dzimtas pārapbedīto upuru pieminēja Jēkabpils ebreju kapos

Autora 2006. gada 13. septembra foto

sastādīts šis izglābušos saraksts, gadu intervāla un atmiņas dēļ arī neapgalvo, ka atceras visus, kas evakuējušies. Pie tam haoss, elementāras organizācijas un apgādes trūkums bijis Krievijā tik liels, ka aizbēgušie Padomju Savienībā izsēti gan Eiropas, gan Āzijas teritorijā. Daudzos gadījumos cits par citu uzzinājuši tikai pēc kara beigām.

Šai problēmai maz ko var līdzēt arī no Latvijas PSR 1941. gadā evakuējušos personu kartotēka, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā. Šīs 50 000 kartītes bieži vien ir nepilnīgas, bez personu vārdiem, bez konkrētas dzīvesvietas norādes. Vēl grāmatas "Ko neparedzēja hercogs Jēkabs" tapšanas laikā pēc Vācijas Minsteres latviešu emigrācijas kartotēkas apstrādes ir mēģināts apzināt arī uz austrumiem aizbēgušos Jēkabpils iedzīvotājus. Pārliecinājos, ka darbs veltīgs. Ja Vācijas kartotēka bija izpildīta noteikta formulāra robežās, ar visiem nepieciešamajiem rekvizītiem, tad padomju evakuācijas uzskaites kartītēs ir pilnīgs haoss. Tās varbūt ir lietojamas, meklējot personas ar retiem uzvārdiem. Absolūti nebija iespējams noskaidrot, kurš ir īstais, piemēram, starp simt ozoliņiem, divsimt orloviem vai simt abramovičiem. Dzimšanas gadu, vārdu, dzīvesvietas norādes vai nepilnīgas norādes trūkums praktiski izslēdza šo dokumentu izmantošanu konkrētas personas noskaidrošanai.²⁰ Tādēļ šai pētījumā nācās paļauties tikai uz jau norādītajiem dokumentiem un cilvēku atmiņām. Lai aizpildītu vairāk nekā 200 personu trūkumu, tiks uzskaitītas pēc 1935. gada Ceturtās tautas skaitīšanas materiāliem nenoskaidrotās personas, kā arī uzrādīti noskaidrotie Otrajā pasaules karā kritušie, Krievijā mirušie un 1941. gada 14. jūnijā represētie Jēkabpils ebreji.²¹

Jēkabpils pilsētas ebreju saraksts, par kuru likteni neizdevās atrast norādes ne dokumentos, ne laikabiedru atmiņās

1. Abramovičs Rozālija	1898	
2. Abramovičs Arons	1922	
3. Abramovičs Civa	1925	Dīvaini, ka J. Binders, kaimiņš, par Abramoviču
4. Abramovičs Jozels	1905	lielo ģimeni neko nezina; kāds J. Abramovičs
5. Abramovičs Dveire	1908	reģistrēts evakuācijā Čeļabinskā; par pārējiem
6. Abramovičs Liba	1871	ģimenes locekļiem ziņu nav; arī īpašums Pasta
7. Abramovičs Roche	1912	ielā 49 nav pieprasīts
8. Abramovičs Gitele	1914	
9. Abramovičs Michels	1906	
10. Anželis Ita	1905	
11. Aršs Soro	?	Šīs ģimenes loceklis Elja uzrādīts Sarkanajā
12. Aršs Pere	1928	armijā kritušo sarakstā
13. Bordo Ita	1891	
14. Bordo Meiers	1922	
15. Bordo Šeina	1927	

16. Brilovičs Enta	1897	Īpašums Lutera ielā 14 nav pieprasīts
17. Brilovičs Dāvīds	1930	
18. Brilovičs Nochums	1931	
19. Brilovičs Henna	1935	
20. Brilovičs Sore	1874	
21. Brilovičs Kate	1918	
22. Brilovičs Leine	1921	
23. Jakobsons Haja	1864	
24. Dancigs Nisons	1890	Skolotājs, ko neatceras ne J. Binders, ne B. Švarcgore
25. Dreibants Abrams	1918	Māte un māsas uzrādītas nošauto sarakstos
26. Ekjānis Henriks	1922	
27. Eltermans Jēkabs	1901	Tēvs un māte uzrādīti nošauto sarakstos
28. Freidus Sara	1918	Citi ģimenes locekļi uzrādīti nošauto sarakstos
29. Gincburgs Samuēls	1908	Rabīna dēls, vecāki un māsa nošauti
30. Gorins Harja	1897	
31. Gorins Rafaels	1927	
32. Gorins Meiers	1930	Abas ģimenes dzīvoja netālu no J. Bindera Pasta ielā; viņš tās neatceras
33. Gelvans Muse	1885	
34. Gelvans Iciks	1924	
35. Galante Hana	1914	
36. Gruzins Tamara	1911	Tēvs Leibs un brālis Hercs nošauto sarakstā
37. Gruzins Riva	1916	
38. Gruzins Ruvēna	1923	
39. Gringuts Hiršs	1912	Tēvs Mendels un māte Mere nošauti (sk. sarakstā)
40. Gringuts Jakobs	1864	
41. Gringuts Dāvīds	1906	
42. Feldhūns Minna	1914	Tēvs Meiers nošauts (sk. sarakstā); īpašumi nav pieprasīti
43. Moreins Tamara	1915	
44. Feldhūns Riva	1927	
45. Feldhūns Raisa	1921	
46. Feldhūns Soma	1933	
47. Fogels Bencions	1895	
48. Fogels Genesse	1898	
49. Fogels Meiers	1924	
50. Fogels Taube	1925	
51. Fogels Hane	1929	
52. Fogels Minaša	1928	
53. Fogels Sulamis	1936	

54. Gelbarts Bers	1882	Īpašums Pasta ielā 55 nav pieprasīts
55. Gelbarts Šoloms	1917	
56. Gelbarts Mendels	1920	
57. Gelbarts Simons	1920	
58. Gelbarts Feige	1922	
59. Helems Beila	1897	Dēls Šlome krīt Sarkanajā armijā (sk. sarakstu)
60. Helems Riva	1922	
61. Helems Haja	1928	
62. Helmanis Elchakons	1898	
63. Helmanis Rocha	1905	
64. Helmanis Gelmans	1924	
65. Helmanis Seiels	1930	
66. Iciksons Leibs	1900	
67. Iciksons Hame	1900	
68. Iciksons Ita	1924	
69. Iciksons Bernce	1926	
70. Iciksons Hajeta	1930	
71. Kacs Abrams	1915	
72. Jakubovičs Jankels	1895	1930. gadā dzimusī meita Leibe izglābušos sarakstā (sk.)
73. Jakubovičs Rahele	1900	
74. Jakubovičs Hiršs	1931	
75. Jakubovičs Kopels	1934	
76. Jakubovičs Simons	1936	
77. Jakubovičs Meijers	1938	
78. Jakubovičs Beila	1940	
79. Jakubovičs Rafails	1905	
80. Jakubovičs Roza	1904	
81. Jakubovičs Sava	1932	
82. Jakubovičs Ella	1930	
83. Jakobsons Eliass	1922	Tēvs Jekels un māte Mera nošauti; īpašums nav pieprasīts
84. Torbe Meijers	1910	
85. Joris Meijers	1908	
86. Jankelevičs Rebeka	?	Īpašums pieprasīts
87. Jastavičs Oreļs	1878	
88. Jastavičs Menola	1882	
89. Jastavičs Feiga	1911	
90. Jastavičs Beila	1915	
91. Jastavičs Dāvīds	1913	
92. Koblencs Jorzels	1874	

93. Kacens Vulfs	1909	Pieci šīs ģimenes locekļi iekļauti nogalināto sarakstā (sk. sarakstu)
94. Kacens Nochums	1911	
95. Kaicners Hiršs	1923	Četri šīs ģimenes locekļi nošauti
96. Zilberbrants Jāzeps	1908	Divi ģimenes locekļi – tēvs Motels un māte Dina – nogalināti (sk. sarakstu); Īpašumu nepieprasa
97. Kazlinskis Mozus	1909	
98. Kāns Jēkabs	1928	
99. Kāns Jūlija	1932	Īpašums nav pieprasīts
100. Petrovskis Broņislava (mozusticīga kalpone)	1914	
101. Kleimans Abrams	1894	Īpašums nav pieprasīts
102. Kleimans Riva	1894	
103. Kleimans Zita	1919	
104. Kleimans Frana	1914	
105. Kleimans Leiba	1918	
106. Kurlands Hercs	1887	Īpašums nav pieprasīts
107. Kurlands Rodra	1893	
108. Kurlands Josels	1924	
109. Kurlands Smuels	1919	
110. Kurlands Zeliķis	1926	
111. Kutniks Rašele	1903	Māte Šeine un dēli Isers un Hiršs nošauti (sk. sarakstu)
112. Kutniks Lusa	1921	
113. Darjans Soņa	1905	
114. Kutkins Neisons	1876	Četri ģimenes locekļi nošauti (sk. sarakstu); Īpašums nav pieprasīts
115. Kutkins Ida	1892	
116. Kutkins Jāzeps	1925	
117. Lange Jāzeps	1913	Tēvs un māsa nošauti (sk. sarakstu)
118. Lange Bērs	1914	
119. Mandelštams Geršons	1901	
120. Meilachs Abrams	1901	
121. Meilachs Bluma	1901	
122. Meilachs Leizers	1923	
123. Meilachs Motke	1927	
124. Meilachs Pese	1925	
125. Meilachs Arons	1930	
126. Meilachs Leja	1931	
127. Meilachs Traine	1934	
128. Meilachs Cila Rocha	1937	
129. Meilachs Haims	1939	

130. Meierovits Aleksandrs	1922	Īpašums pieprasīts
131. Grīnblats Abrams	1908	
132. Mendelsons Šeine	1908	
133. Vassermans Riva	1906	
134. Vassermans Zara	1930	
135. Mendelsons Peisachs	1908	
136. Malevs Anna	1868	
137. Neišuls Pera	1874	
138. Niss Šeine	1871	Īpašums nav pieprasīts
139. Nizelsons Anna	1898	
140. Nizelsons Haims	1923	
141. Nizelsons Sore	1925	
142. Notkins Mendels	1905	
143. Notkins Rebeka	1890	
144. Notkins Simons	1931	
145. Pens Mendels	1882	
146. Pens Hanna	1893	
147. Portnojs Geja	1885	
148. Šlomovičs Evians	1910	
149. Koplans Leja	1892	
150. Pinans Isija	1915	
151. Pogrobs Elja	1877	
152. Pogrobs Rucha	1898	
153. Pogrobs Zlate	1923	
154. Pogrobs Leiba	1925	
155. Pogrobs Ilva	1933	
156. Pogrebs Morduchs	1890	
157. Pogrebs Dvera	1892	
158. Pogrebs Ruvims	1922	
159. Pogrebs Hena	1923	
160. Pogrebs Liba	1925	
161. Pogrebs Faivišs	1928	
162. Opencheims Rocha	1861	Īpašums nav pieprasīts
163. Ribovskis Zarachs	1891	
164. Ribovskis Marija	1892	
165. Ribovskis Aleksandrs	1919	
166. Ribovskis Heinrihs	1921	

167. Rubaņenko Gesels	1883	
168. Rubaņenko Haja	1888	
169. Rubaņenko Rasa	1918	
170. Rubaņenko Feive	1925	
171. Rubaņenko Šoloms	1885	
172. Rubīns Izaks	1896	
173. Rubīns Sore	1896	
174. Rubīns Mozus	1925	
175. Senaže-Holomejevs Olga	1913	
176. Snara Gita	1895	
177. Supers Judels	1873	
178. Supers Estere	1884	
179. Supers Elija	1905	
180. Supers Hane	1909	
181. Supers Jankels	1921	
182. Supers Brocha	1924	
183. Supers Riva	1927	
184. Šeins Tuine	1870	Īpašums nav pieprasīts
185. Šeins Roze	1910	
186. Šeins Bencions	1915	
187. Ševelovičs Ita	1915	
188. Ševelovičs Estere	1910	
189. Slovins Rafa	1932	
190. Šliks Zalamans	1880	Meita Haja uzrādīta kā izglābusies (sk. sarakstu);
191. Šliks Estere	1888	dēls Isajs – kritis (sk. sarakstu); īpašums pieprasīts.
192. Šliks Šeina	1922	Meita Ēlla izglābusies (sk. sarakstu)
193. Šubelis Rusiels	1876	
194. Šubelis Sore	1881	
195. Šneidermans Iliks	1874	
196. Šneidermans Rocha	1875	
197. Šneidermans Abrams	1905	
198. Šprungins Abrams	1921	B. Švarcgorē: atgriezies no koncentrācijas nometnes; īpašums pieprasīts
199. Vulfs Roza		

Komentārs

Kā jau teikts, padomju izmeklēšanas orgānu sastādītie Jēkabpils holokausta dokumenti nesniedz izsmeļošu atbildi par slepkavošanas apjomu. Pat speciāli sastādītā

sarakstā norādīts, ka “180 ebreju netika identificēts”²². Arī cits dokuments – 1944. gada 30. novembra akts par “vācu veikto mierīgo iedzīvotāju slepkavošanu” uzrāda 537 personas bez vārdiskas uzskaites, tikai ar piezīmi – “starp tām arī bērni visos vecumos un sirmgalvj”.²³

Šo aktu parakstījis Ārkārtējās komisijas priekšsēdētājs Davids Morgens (uzrādīts izglābušos sarakstā), komisijas sekretāre L. Āriņa, Jēkabpils apriņķa izpildu komitejas sekretārs Jucītis. Akts sastādīts 1944. gada 30. novembrī, un tas atklāj, ka ir iespējamas neprecizitātes, kas vērojamas atsevišķu noslepkavoto vai izglābušos personu identificēšanā un uzskaitē, jo šajā laikā vēl turpinājās karadarbība, no Krievijas nebija atgriezušies visi evakuētie, un komisija nevarēja dažu mēnešu laikā savākt dokumentētas ziņas par vācu nacistu iznīcinātiem iedzīvotājiem. Aktā uzrādīti “537 noslepkavotie”. Tas nav holokausta upuru skaits, bet kopējais apriņķī apzinātais nogalināto skaits, kurā bez 400 ebrejiem vairākums ir 1941. gada septembrī nošautie padomju aktīvisti.²⁴

Grāmatā “Ko neparedzēja hercogs Jēkabs” izgaismots arī tā laika Latvijas PSR vadības pastāvīgais spiediens uz apriņķa Ārkārtējo komisiju: ātrāk, ātrāk dodiet fašistu nogalināto, aizdzīto cilvēku un lopu skaitu, nodedzināto māju, sagrauto uzņēmumu daudzumu...

Tieši pirmā pēckara gada steigas, vēlākās pusgadsimta ilgās padomiskās nevērības un Latvijas Republikas otrās neatkarības pirmās desmitgades novēršanās dēļ no dramatiskā cilvēkzuduma mēs atrodamies fakta priekšā, ka vairāku simtu cilvēku liktenis definējams ar pieņēmumiem.

Tiešām, liekas dīvaini, pat nepiedodami, ka no ebreju lielākajām – Abramoviču, Meilachu un Superu – ģimenēm nav saglabājušās nekādas ziņas, ne atmiņas. Tāpat par daudziem jaunekļiem iesaukuma gados nav ziņu, kas ar viņiem noticis.

Abi galvenie liecinieki – Švarcgores kundze un Bindera kungs neko nevarēja pateikt par skolotāju Nisonu Dancigu, rabīnu Samuelu Gincburgu. Var gan viņus saprast: viss noticis bērna gados, tuvākos kaimiņus viņi atcerējās, tālākos un vientuļos, maz zināmos kopienas locekļus taču ģimenes lokā ne zināja, ne apsprieda.

Lai sīkāk raksturotu avotu un liecinieku pretrunīgo datu izklāstu, LVVA apzināju arī Jēkabpils pilsētas 20. gadsimta nekustamo īpašumu reģistru. Citās ebreju tautības kategorijās šos datus neuzrādīju, jo nogalināšanas gadījumos tas veltīgi. Ja kur bija jaušams, ka īpašnieki var būt saglabājušies, – tas tika fiksēts.²⁵

Pēc tautas skaitīšanas datiem, mirušie un frontē kritušie

1. Goldfarbs Rocha	1861	Nejauša lode nogalinājusi pie mājas 1941. g. 28. jūn. Jēkabpils pilsētas mirušo reģistrs. Vienīgais ieraksts par ebrejiem
2. Aršs Elja	1926	Novadpētnieks J. Amats: kritis Sarkanajā armijā
3. Bordo Bers	1922	B. Švarcgore: “
4. Binders Hiršs	1903	J. Amats: “
5. Bergers Zeliks	1922	B. Švarcgore: kritis pie Maskavas 1941. g.
6. Epšteins Leizers	1924	J. Amats: kritis Sarkanajā armijā
7. Kaicners Leiba	1902	J. Binders: “
8. Mozeštams Jekels	1921	J. Amats: “
9. Rotbarts Rachele	1883	H. Rotbarts: miris Krievijā
10. Rotbarts Dāvids	1918	J. Amats: kritis Sarkanajā armijā
11. Rotbarts Hiršs	1895	“ “
12. Šliks Isajs	1916	“ “
13. Kāns Josifs	1895	Mirst izsūtījumā Vjatlagā 1942. g. 7. jūn. ²⁶
14. Švarcgors Elija	1914	Māsa Brocha: kritis pie Saldus 1945. g.

Frontē kritušie, kas nav uzrādīti tautas skaitīšanas kartotēkā

15. Antokols Hersons	?	Kritis Sarkanajā armijā (Jēkabpils zonālais arhīvs, 1. apr., 1329. l., 53.–57. lp.; publicēts <i>Lasmanis, U. Ko neparedzēja hercogs Jēkabs</i>)
16. Dimenšteins Hermanis	?	“ “
17. Elcefons Hiršs	?	“ “
18. Frumermans Morduchs	?	“ “
19. Hercenbergs Lazars	?	“ “
20. Šapiro Abrams	?	“ “
21. Vestermans Semjons	?	“ “

1941. gada 14. jūnijā uz Sibīriju izsūtīto Jēkabpils ebreju saraksts²⁷

1. Kāns Elka	1889	Nav ziņu par atgriešanos
2. Landmanis Joselis Josifs	1900	Atbrīvots 1956. g.
3. Landmane Sofija	1906	“ 1956. g.
4. Landmanis Jūlijs	1934	“ 1954. g.
5. Landmane Esfīra	1936	“ 1955. g.
6. Druks Šmuels Josels	1893	“ 1960. g.
7. Druka Mina	1910	“ 1958. g.
8. Druks Izraēls	1932	“ 1954. g.
9. Druka Tirca	1935	“ 1954. g.

10. Druks Jehuda Noahs	1901	Atbrīvots 1956. g.
11. Druka Gitele	1906	“ 1956. g.
12. Druks Josels Bers	1935	“ 1954. g.
13. Druka Broha	1931	“ 1954. g.

Jēkabpils apriņķa ebreju kopienas likteņa statistika un pašreizējais stāvoklis

Jēkabpils pilsētā – apriņķa administratīvajā centrā 1935. gadā dzīvojuši 5826 iedzīvotāji, to skaitā 800 ebreji,²⁸ tātad gandrīz 14 procenti. Kopiena bijusi labi organizēta, divas sinagogas, ebreju pamatskola, pilns apbedīšanas rituāla komplekss, kas Mozus ticīgajiem ir svarīgi. Ebreji dominējuši pilsētas tirdzniecībā, arī apriņķa t.s. izbraukuma komercoperācijās. Bijusi sava krājaizdevu sabiedrība. Tas, kā arī daudz kas cits secināts, izrakstot datus no Ceturtās tautas skaitīšanas Kartotēkas formulāriem.

1941. gada 28. jūnijā Jēkabpilī sākās dramatiski notikumi, kas bija raksturīgi visā Latvijā.

Piemīņas akmens Jēkabpils ebreju 1941. gada 11. augusta noslepkavošanas vietā Kūku purva malā. Aiz tā jaušama bedre, kur upuri apglabāti

Autora 2006. gada 25. jūlija foto

Kāda ir ebreju traģēdija skaitļos un neizbēgamās sekas mūsdienās? Pamatojoties uz iepriekšējās nodaļās atklātajiem skaitļiem, rodam šādu ainu:

vairāk vai mazāk ticami holokaustā nogalināti	486
krituši Otrajā pasaules karā	19
miruši Krievijā	2
neapzinātie, kuru likteni nav iespējams noskaidrot	189
izsūtīti 1941. gada 14. jūnijā	13
izglābušies	108
Kopā	817

Tātad holokaustā Jēkabpils pilsētā nogalināti 486 ebreju kopienas locekļi jeb gandrīz 60 procenti iedzīvotāju. Salīdzinājumā ar citām apriņķa pilsētām un pagastiem tā nav totāla iznīcināšana, bet tomēr... Patlaban Jēkabpils pilsētas 1939. gada teritorijā, t.i., Daugavas kreisajā krastā, dzīvo tikai 25 ebreju tautības pilsoņi.²⁹ Pie tam jau šo skaitļu precizēšanas laikā ebreju kopienas vecākā Frīda Minskere apgalvoja, ka šis skaitlis noteikti samazināsies. Tas jau arī redzams personu kodos: 90. gados piedzimuši tikai divi bērni – 1996. un 1999. gadā. Turklāt tikai četros gadījumos ir saglabājušies uzvārdi, kas sastopami 1935. gada tautas skaitīšanas materiālos.

Lai kādi arī būtu citi iemesli – dzimstības samazināšanās, iedzīvotāju aizplūšana uz galvaspilsētu vai citiem Latvijas novadiem, emigrācija –, vienalga, galvenais Jēkabpils ebreju kopienas iznīkšanas iemesls ir – HOLOKAUSTS.

Holokaustā bojā gājušo ebreju un citi cilvēkzudumi Jēkabpils pilsētā un pagastos

	Jēkabpils pilsētā	Jaun- jelgavā ³⁰	Viesītē ³¹	Pagastos ³²	Apriņķī kopā
Pēc tautas skaitīšanas datiem, dzīvojuši 1935. g.	800	562	193	137	1692
Nogalināti holokaustā	486	509	174	156	1325
Miruši evakuācijā Padomju Savienībā	2	8	–	–	10
Krituši Sarkanajā armijā	19	25	–	1	45
Izglābušies evakuācijā	297	25	73	16	411
Atgriezušies no izsūtījuma	13	14	–	–	27
Tiesāti par piedalīšanos holokaustā					
Notiesāti par dalību holokaustā	27	47	23	22	119
T.sk. ar nāvessodu	3	5	3	–	11
Reabilitēti	10	16	8	7	41

Kā redzam no šīs sēru tabulas, Jēkabpils pilsētas ebreju kopiena bijusi vislielākā, arī izglābušos skaits un īpatsvars liels. Pētījuma autors nešaubās, ka tie divi simti, kas nav atrodamī ne nogalināto sarakstos, ne liecinieku atmiņu dzīlēs, vairākumā ir izglābušos Jēkabpils ebreju uzvārdi. Kur tad viņi varēja pazust, jo masu kapos Kūku purvā atsegti tikai 400 nelaimīgo mirstīgās atliekas.

Salīdzinot ar citu pilsētu un pagastu upuru skaitu, rodas jautājums, kādēļ Jēkabpils piemērā izglābušos īpatsvars sasniedz 40 procentus, citur – tikai dažus.

Pirmkārt, Viesīte un aprīņķa pagasti ar lielām ebreju kopienām atradās tuvāk hitleriskā vērmahta priekšējām kolonnām. Te bija svarā ne dienas, bet pat stundas. Otrkārt, informācija par vāciešu uzvedību sasniedza ieinteresētos tikai dažas stundas pirms vāciešu parādīšanās. Daudzi neticēja stāstiem par nacistu zvērisko attieksmi. Sevišķi vecākajai ebreju paaudzei bija atmiņā ķeizariskās armijas disciplinētā un korektā uzvešanās Pirmā pasaules kara laikā. Krievu cariskās armijas vadība taču apvainoja pierobežas ebrejus spiegošanā vācu labā. Autora atmiņā ir vecmāmiņas Annas Lasmanes stāsts, ka Sunākstes Jaunā kroga lopu un ādu uzpircējs, saukts par mazo Šneideriņu, centies visus pagasta centra Ārguļu māju saimniekus pārliecināt nebēgt. Tie friči un hansi esot daudz kulturālāki par bēgošajiem un rēcošajiem kazakiem...

Kad Jaunjelgavas ebreji apjauta, kas veļas līdzī vērmahta tanku kolonnām, aiz viņu muguras austrumu pusē plūda Daugava. Tur bija tikai viens pats pārceltuves kuģītis, dažas laivas, upe ar vēl nepierasto, baidošo Ūguma pacēlumu. Tādēļ tie pāris desmiti izglābušos.

Toties Jēkabpilī bija tilts – glābjošais krastu savienojums –, nesen, 1936. gada 16. novembrī, paša Kārļa Ulmaņa atklāts un pāriets.³³ Pār to tad plūda bēgļu un karaspēka straume 1941. gada 27. un 28. jūnijā līdz vēlai pēcpusdienai. To atceras šī pētījuma galvenā lieciniece Brocha Švarcgore. Šķērsojusi Daugavu 28. jūnijā ap launaglaiku, viņa kopā ar kolēģi Veltu Šakali spēcīgu sprādzienu izdzirda pēc vairāk nekā stundas gājiena aiz Krustpils Zīlānu sādžas Rēzeknes pusē. Māju logi krakšķējuši, un abas sapratušas, ka tās – glābjošā tilta beigās. Sapieri abos tilta galos steidzinājuši: ātrāk, ātrāk...

Lai gan izglābās lielāks vai mazāks skaits, šī senā Sēlijas centra aprīņķa ebreju kopienas 20. gadsimta beigās praktiski pārstājušas eksistēt. Iemesls tam viens un galvenais – šī gadsimta vidus vācu nacistu rasistiskās ideoloģijas pamatnostādne, kas formulēta daudz agrāk. Jau 1879. gadā Austrijas rakstnieks Vilhelms Marrs ieviesa apzīmējumu *antisemitisms* un nodibināja *Antisemitisma līgu* – pasaulē pirmo organizāciju, kuras nosaukumā parādās šis vārds. Tajā pašā gadā t.s. *Lincas programmā* deklarēts: likvidēt ebreju ietekmi visās sabiedriskās dzīves formās. Turpat ieviests it kā no viduslaikiem patapināts sveiciens *heil!*³⁴

Vēl nobeigumā jāuzsver, ka 1935. gadā fiksētais un ar miršanas, dzimšanas, pārvietošanās datiem koriģētais ebreju skaits Jēkabpils aprīņķa pilsētās un pagastos

nesakrīt ne ar nogalināto un izglābušos kopskaitu, ne LVVA P-132. fonda dokumentiem. Tas izskaidrojams, pirmkārt, ar to, ka pat 1935. gada tautas skaitīšanas dati nav precīzi. Katrs Latvijas iedzīvotājs, arī ebrejs, tika pierakstīts tai vietā, kur viņš atradās konkrētā februāra dienā. Otrkārt, Jēkabpils apriņķa gadījumā nogalināto skaitu ietekmēja bēgļi no Lietuvas, kuri nepaspēja sekot strauji bēgošajai Sarkanajai armijai.

Vispār precīza notikumu uzskaitē un atklāsme pēc gandrīz septiņdesmit gadiem nav iespējama, jo trūkst jebkādas holokausta laikā sastādītas dokumentācijas.

“Starp divdesmit miljoniem Otrā pasaules kara laikā bojā gājušo padomju pilsoņu divarpus miljoni bija ebreji. Pēc kara par to netika runāts.”³⁵ Šis citāts pētījuma nobeigumam, ar piebildi: pusotrs tūkstotis no šiem divarpus miljoniem bija jēkabpilieši...

Kopsavilkums

Ar pētījumu – Jēkabpils pilsētas holokaustā nogalināto un izglābušos ebreju vārdiskā uzskaitē nobeidzu astoņus gadus garo novadpētnieka darbu par drūmākā perioda – holokausta izpēti dzimtajā Jēkabpilī. Autora rīcībā nav ziņu, ka kādā no 19 Latvijas apriņķiem holokausta norise, upuri, izglābušies un holokaustā vainojamie būtu atklāti visās pilsētās un pagastos. Jēkabpils piemērā tas veikts Latvijas neatkarības gadu apriņķa robežās.

Pēdējā pētījuma daļā izdevās pamatot, ka nogalināts nedaudz vairāk par pusi Jēkabpils ebreju. Citās apriņķa pilsētās un pagastos holokausta upuru bija 90 procentu, pat vairāk, nekā tur pastāvīgi dzīvojuši. Autors uzskata, ka tam par iemeslu bijis tas, ka vērmahts Jēkabpili sasniedza 1941. gada 28. jūnija vakarā – 12 stundu vai pat 24 stundas vēlāk nekā Jaunjelgavu, Viesīti, Neretu, un šajās stundās tilts pār Daugavu bijis pārejams, tas uzspridzināts īsi pirms vācu tanku parādīšanās.

Spriežot pēc nogalināto skaita – 486, pat ar trūcīgajām liecinieku ziņām var pamatot, ka izglābušies, evakuējušies uz Krieviju 300 ebreji. Pārsvārā gados jauni, spējīgi pārvarēt desmitiem kilometru kājām, slēpties, bēgt un atrast aizsegu nacistu aviācijas nežēlīgo uzlidojumu laikā, arī izdzīvot Padomju Savienības bada un neorganizētības apstākļos. Tomēr holokausta sekas ir bijušas tik smagas, ka 2007. gada februārī Jēkabpils apriņķī apzināti tikai 25 ebreji.

Šai vācu fašistu iniciētajā un organizētajā cilvēku iznīcināšanas operācijā piedalījušās arī atsevišķas vietējo iedzīvotāju grupas. Kopumā Jēkabpils apriņķī 1944.–1970. gadā par lielāku vai mazāku līdzdalību holokaustā padomju tribunāli notiesājuši 119 personu, 11 no tām ar augstāko soda mēru – nošaušanu. Pārējiem atkarībā no nodarītā smaguma piespriests ieslodzījums no 5 līdz 25 gadiem. Tas pavadīts darba nometnēs vissmagākajos ziemeļu, pat aizpolārā loka apstākļos. Ne visi izturējuši. Padomju tribunāli un t.s. sevišķās apsūdzības, tāpat kā pirmstiesas izmeklēšanas metodes,

neatbilda demokrātiskajām tiesiskajām un cilvēktiesību prasībām. Tādēļ 40 notiesātos neatkarīgās Latvijas Prokuratūra rehabilitējusi.

Gan šī holokausta pētījuma ietvaros, gan Jēkabpils aprīņķa cilvēkzudumus apzinot, pārbaudīts 4000 krimināllietu, tādēļ varu apgalvot, ka nav rehabilitēts neviens tiesātais, kuram pierādīti tieši asinsdarbi – ebreju, padomju aktīvistu un karagūstekņu nogalināšana. Tas pamatots autora 2005. gadā izdotajā grāmatā “Ko neparedzēja hercogs Jēkabs”.

Pie viena jākonstatē, ka par detonatoru šai nežēlības un slepkavošanas virknē bija 1940.–1941. padomju gada neredzēti mežonīgais režīms un latviešiem pilnīgi nesaprotamās pilsoņu un sabiedrības labāko pārstāvju apcietināšanas, masveida izsūtīšanas akcijas. Padomju čekas atstātie nogalināto pilsoņu līķi un nacistiskā antisemītiskā propaganda kopā ar atbēdības dziņu veicināja holokausta šausmu un padomju aktīvistu nogalināšanas lavīnu.

Atsauces

- ¹ *Lasmanis, U.* Holokausts Viesītes mazpilsētā // Holokausts Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (turpmāk – LVKR), 18. sēj.). – Rīga, 2006, 239.–272. lpp.; *Lasmanis, U.* Holokausts Jēkabpils aprīņķa pagastos // Turpat, 273.–310. lpp.; *Lasmanis, U.* Nairi pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // Holokausta izpēte Latvijā (LVKR, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 278.–357. lpp.
- ² *Lasmanis, U.* Holokausts Jēkabpils pilsētā // Holokausta pētniecības problēmas Latvijā. 2006.–2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 23. sēj.). – Rīga, 2008, 260.–286. lpp.
- ³ LVVA, 1308. f., 9. apr., 10254.–10256. l.; Latvijas Republikas Jēkabpils pilsētas 1935. gada Ceturtās tautas skaitīšanas materiāli, Kartotēka. P-132. f., 26. apr., Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas materiāli.
- ⁴ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta (turpmāk – Dzimtsarakstu departaments) Arhīva nodaļas Jēkabpils pilsētas Dzimtsarakstu nodaļas 1935.–1941. gada dzimušo un mirušo reģistrs.
- ⁵ Государственный архив Российской Федерации, ф. 7021, оп. 93, д. 2400, с. 17–27, 137–266, 257–268.
- ⁶ LVVA, 7392. f., 24. apr., Jēkabpils aprīņķa Zemesgrāmatu nodaļa. Jēkabpils pilsēta. 1817.–1890.–1944. gads. Autora intervija ar Anitu Truksi 2007. gada 30. janvārī.
- ⁷ Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada Progresā ziņojums // Latvijas Vēsture, 2002, 2. nr., 2. lpp.
- ⁸ LVVA, 7392. f., 24. apr., 461. l.
- ⁹ *Levins, D.* Ebreju vēsture Latvijā: No apmešanās sākuma līdz mūsdienām. – [Rīga, b.g.], 27., 43. lpp.
- ¹⁰ Dzimtsarakstu departamenta Arhīva nodaļas Jēkabpils pilsētas Dzimtsarakstu nodaļas reģistri.
- ¹¹ LVVA, 7392. f., 24. l.
- ¹² Autora telefonintervija ar Lūciju Ķuzāni un Līgu Kamzoli 2007. gada 27. janvārī.
- ¹³ LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 19., 20. lp.
- ¹⁴ KFVA, 7021. f., 93. apr., 2400. l., 19.–27. lp., liecinieki Velta Šakale, Jānis Mazurevičs, Jānis Čakstens; 137. lp., 137. lp. o.p., lieciniece Bronislava Ziemele; 139. lp., 140. lp. o.p., liecinieks Jānis Varavīksne.
- ¹⁵ Turpat, 113., 139. lp.; LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 19. lp.; 1308. f., 9. apr., 10255. l., 18. kartīte; Jēkabpils domes Nekustamo īpašumu nodaļas vadītājas A. Trukses informācija 2007. gada 26. janvārī.

- ¹⁶ LVVA, 1308. f., 9. apr., 10254. l., 17. kartīte; B. Švarcgores liecība 2006. gada 19. novembrī.
- ¹⁷ LVVA, 1308. f., 9. apr., 10254. l., 3. un 70. kartīte; B. Švarcgores un J. Bindera liecības 2006. gada 11. septembrī.
- ¹⁸ LVVA, 1308. f., 9. apr., 10254. l., 37., 62., 60. kartīte; B. Švarcgores apstiprinājums 2007. gada 15. janvārī.
- ¹⁹ LVVA, 1308. f., 9. apr., 10254. l., 68. kartīte.
- ²⁰ LVA, 270. f., 5. apr. Kartotēka – alfabēts.
- ²¹ LVVA, 1308. f., 26. apr., 12. l., 10254.–10256. l.
- ²² Turpat, P-132. f., 26. apr., 12. l., 19. lp., 19. lp. o.p., 20. lp., 20. lp. o.p.
- ²³ Turpat, 23. lp.
- ²⁴ *Lasmanis, U.* Ko neparedzēja hercogs Jēkabs. – Rīga, 2005, 43.–79. lpp.
- ²⁵ LVVA, 7392. f., 24. apr., Jēkabpils apriņķa Zemesgrāmatu nodaļa. Jēkabpils pilsēta. 1817.–1944. gads; Jēkabpils pilsētas Nekustamo īpašumu nodaļas vadītājas Anitas Trukses 2007. gada 20. janvāra ziņas.
- ²⁶ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 275. lpp.
- ²⁷ Turpat, 275.–277. lpp.
- ²⁸ Jēkabpils. – [B.v.], 2002, 45. lpp.
- ²⁹ Jēkabpils pilsētas domes iedzīvotāju datu bāzes rādītājs 2006. gada 15. septembrī.
- ³⁰ *Lasmanis, U.* Nairi pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // Holokausts Latvijā (LVKR, 12. sēj.), 334., 348.–356. lpp.
- ³¹ *Lasmanis, U.* Holokausts Jēkabpils apriņķa pagastos // Holokausts Latvijā (LVKR, 18. sēj.), 290.–296. lpp.
- ³² Turpat, 297.–303. lpp.
- ³³ Jēkabpils, 45. lpp.
- ³⁴ *Evanss, R. Dz.* Trešā reiha tapšana. – Rīga, 2006, 55., 68. lpp.
- ³⁵ *Markū, L.* Staļina privātā dzīve. – Rīga, 2006, 198. lpp.

Victims and Survivors of Holocaust in Jēkabpils

Uldis Lasmanis

Summary

The work – naming Jews murdered and those who eluded the Holocaust in Jēkabpils town – concludes my eight-year-long regional research activities dedicated to the investigation of the horrendous period – Holocaust – in my native Jēkabpils region. At the moment I have no information at my disposal, whether in any of the 19 districts of Latvia Holocaust events, victims, survivors and culprits in all towns and rural councils, have been disclosed and published. In Jēkabpils case, research was carried out within the pre-World War II independent state boundaries, i.e. the left side of the River Daugava.

In the last part of the investigation it was successfully verbally substantiated that a little more than a half of Jēkabpils Jews were killed. In other district towns and rural councils,

Holocaust victims were 90% of the Jewish permanent population, in some rural councils even more. In the opinion of the author, the reason for such a situation was that the German army reached Jēkabpils in the evening of 28 June 1941 – 12 or even 24 hours later than Jaunjelgava, Viesīte, Nereta. During these few hours the Daugava bridge in Jēkabpils remained operational. It was dynamited moments before German tanks appeared.

Judging from the revealed numbers of the killed – 485 – even with the scanty witness information, one can establish that 300 Hebrews escaped/evacuated to Russia, predominantly the young and capable ones, to cover tens of kilometres on foot, hiding, and able to find protection during merciless fascist air raids. Also, able to overcome famine and the dreadful conditions in the USSR.

Yet the Holocaust consequences were so heavy that in February 2007 only 26 Jews were known to reside in Jēkabpils District.

In 1941, there were 1700. Of these, 1300 were killed, 400 survived. Numbers are rounded off.

In this German fascist initiated and organized operation to exterminate human beings, separate groups of local residents also participated. In all, during the years of 1944–1970, 119 persons were convicted by Soviet tribunals for being implicated to some degree in the Holocaust. Eleven of these received the highest penalty – death by firing squad, the remainder, depending on the severity of the crime, 5 to 25 years in Soviet-style imprisonment spent in labour camps, some behind the Arctic Circle, in the most rigorous conditions. Not all survived. Soviet tribunals and the so called “special conferences”, as well as pre-tribunal investigations, did not conform to democratic judicial and civil liberty requirements. Therefore, 40 of the convicts received amnesty from the independent Latvian State Prosecutor’s Office.

Within the frame of this study, as well as tracing the lost persons in Jēkabpils District, 4000 criminal proceedings have been scrutinized, allowing me to assert that of the many convicts, not one was pardoned against whom there was proof of direct participation in the massacre of Jews, Soviet activists or prisoners of war. This was substantiated in my book *Ko neparedzēja hercogs Jēkabs* (What was not foreseen by Duke Jakob), published in 2005. All inhabitants of Jēkabpils involved in the Holocaust were actually disclosed and analysed precisely during the preparation years of this book.

The above allows me to evaluate the Holocaust events in Jēkabpils District as one of the most oppressive, merciless periods in the history of this region.

At the same time, one has to state that for this ruthless killing chain, the fuse was 1940–1941 Soviet years of unseen savage regime and to Latvians a totally incomprehensive mass-scale imprisonment and deportation campaign of citizens and persons representing the best in society. Murdered bodies left behind by Soviet secret police and fascist anti-Semitic propaganda together with a drive to avenge, stimulated the Holocaust horror, also the avalanche to kill Soviet activists.

ATMINAS

MEMORIES

Jānis Britāns

Liecinieku vairs nav...

Kopš 1941. gada 18. jūlija, kad no Ilūkstes atbraukusi Oskara Baltmaņa komanda Aknīstē noslepkavoja visus tur dzīvojošos ebrejus, pagājuši sešdesmit pieci gadi un seši mēneši. Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 18. sējumā "Holokausts Latvijā" 52. lappusē izlasīju Josifa Ročko šim notikumam veltītās četrpadsmit rindiņas. Lai vieglāk būtu orientēties manās turpmāk rakstītajās lappusēs, nocitēšu tās pilnībā.

"Aknīste.

Šeit dzīvoja 199 ebreji (42 procenti ciema iedzīvotāju). Aknīste bija lielākais ciems Ilūkstes apriņķī. Viena versija ir tāda, ka Aknīstes ebrejus sadzina bijušās viesnīcas "Austrija" telpās, cita – ka daļa ebreju atradās arī Kosova mājās. Te viņi tika turēti divas dienas. Šai laikā vietējiem komjauniešiem lika rakt bedri upuriem. No rīta daļa ebreju tika nošauta pie Kosova mājas, bet pēc pusdienām – pie Susējas upītes. Pēc nozieguma šāvēji piedzērās un nošāva tos, kas vēl izrādīja dzīvības pazīmes. Vakarā tika atvests neveltzētu kaļķu vezums. Komjauniešiem pavēlēja nošautos mest bedrē un apbērt ar kaļķiem. Vecie iedzīvotāji Alberts V. un Arnolds K. stāsta, ka, tāpat kā Subatē, arī Aknīstē bijis rīkojums, ka nedrīkst iziet ārā, bet logiem jābūt aizvērtiem. Josifs Barčs atceras, ka pēc ebreju nošaušanas Aknīstē slepkavas pusdienojuši viņa mātes mājā. Saimniece teikusi: "Vai nebija baisi, viņi tomēr arī ir cilvēki." Tie atbildējuši: "Šodien bija smags darbs. Sākumā rokas mazliet drebēja, bet labi piedzērāties, un gāja kā pa sviestu." Vecie iedzīvotāji atceras arī dažu kolaboracionistu uzvārdus: Adokonis, Buiķis, Ziemeļis, Krūmiņš, Jānis Žeiže (vai Čeiče)."

1941. gada 18. jūlijā man bija nepilni 12 gadi. No agra rīta līdz vēlam vakaram ganīju lopus sava tēva mājās, kuras atradās no pārējā Aknīstes pagasta ar Lielo purvu atšķirtajā Aizporē 12 kilometru no Aknīstes ciemata. Neko pats savām acīm neredzēju, neko par holokaustu Aknīstē līdz šim neesmu lasījis. Manās rokās nav ne dokumentu, ne piezīmju. Nekas no turpmāk uzrakstītā neder kā pierādījums. Tikai pusgadsimta garumā par šo Aknīstes vēstures vistraģiskāko notikumu dzirdēts simtiem stāstu, atstāstu un pārstāstu. No tiem visa mūža garumā veidojies priekšstats, kurā pārāk daudz

nesakritību ar šīm četrpadsmit rindiņām. Laikam tagad – 78. dzīves gadā jāsāk šaubīties arī par savu atmiņu. Tomēr varbūt arī tas, kas galvā palicis, var palīdzēt vēsturniekiem noskaidrot patiesību. Tādēļ rakstu.

...Uz lieveņa auju kājas, lai dzītu lopus uz ganībām pēcpusdienas cēlienā. Pie malkas grēdām māte mazgā piena kannas. No ceļa pagalmā pie liepas iegriežas Jānis Audze savos *federratos*. Viņš no rīta aizbrauca uz Aknīsti. Māte redz, ka kaimiņš grib ko teikt, pieiet tuvāk pajūgam.

– Aknīstē žīdi nošauti, – dzirdu.

– Kuri? – jautā māte bez īpaša pārsteiguma, jo nu jau trešo nedēļu mājās ienāk vēstis par kāda pazīstama cilvēka nošaušanu Leimaņos, Susējā, Elkšņos. Pirms dažām dienām susējieši mūsu dārzam garām aizveda Grauzu Robertu, kas ievainots slēpās Līkumietes šķūnī.

– Visi, – dzirdu Audzes atbildi.

– Bērni, veči?

– Visi, visi, – nosaka mūsu viena pagalma kaimiņš un aizgriez zirgu uz sava vāgūža pusi. Māte drebošām rokām apsēstas uz lieveņa man blakus.

Nekas vairāk nav zināms arī vakarā, kad lopus sadzenu kūtī. Visu nakti murgoju, mostos un atkal grimstu briesmīgos sapņos. Tāda murgu nakts man ir tikai otrreiz mūžā. Pirmā bija 1938. gada jūlijā, kad mūsu mazpulka priekšnieks Pēteris Lemesis noslīka.

Lauku ļaudis kalendārā bieži neskatās, datumus precīzi neatceras. Bet šī diena bija īpaša, tā atmiņā iegriezās. Noklausoties desmitiem tēva un mātes sarunu ar radiem un kaimiņiem par tās vasaras trauksmainajiem notikumiem, vienmēr dzirdēju pieminam:

– Dienu pirms 18. jūlija, kad žīdus apšāva...

– Drīz pēc 18. jūlija, kad žīdus apšāva...

Pārlūkoju “Holokaustu Latvijā” un atzīmēju datumus man pazīstamākajās vietās. 18. jūlijs Aknīstē nav pieminēts. Subate: “20. jūlijā Baltmuižā notika hitleriešu rokaspuišu sanāksme, kurā nolēma, ka ebreji jānošauj.” Grīva: “Jūlija beigās Grīvas tirgus laukumā sadzina ebrejus...” Silene: “Jūlija beigās ebrejus ieslodzīja sinagogā.” Ilūkste: “Apmēram 1941. gada 20. jūlijā sākās Ilūkstes ebreju aresti.” Skrudaliena: “1941. gada augusta pirmajā sestdienā 16 Skrudalienas ebrejus izdzina no mājām. [...]” Svente: “Jūlija beigās – augusta sākumā ārsta mājā [kur dzīvoja ārsts Īzaks Lapinskis ar sievu un diviem bērniem. – J. B.] ieradās divi vietējie kolaboracionisti – brāļi Bītes.”

Viesītē lielais slaktiņš noticis 19. jūlijā.

Šiem datumiem izsekoju tāpēc, ka 18. sējumā atradu pieminētu tikai vienu ebreju masveida noslepkavošanas gadījumu līdz 18. jūlijam – 11. jūlijā Aucē nošauti 99 ebreji. Visur citur līdz tam nošauti vien daži, atsevišķa ģimene, neliela grupa. Aknīstē 1941. gada 18. jūlijā tika nošauti 158 ebreji. Tātad tur notika pirmā masveida slepkavība ārpus Rīgas.

Vācu armijai ienākot, Aknīstes ebreji nojauta, ka tiks apspiesti, vajāti. Bet līdz 18. jūlija rītam nezināja, ka tiks vienkārši iznīcināti.

Vēl par datuma precizitāti. Skaidrītes Gailītes grāmatā "Tu esi viens no mūžības" par aknīstieti Jāni Valdmani ir nodaļa "1941. gada 18. jūlijs. Ar cilpu ap kaklu". Rakstniece līdz 2000. gadam vēl paspēja iztaujāt Nīkiforu Mihailovu, Mariju Akurāteri, Valdemāru Ancīti un vairākus citus, kuru tagad zem šīs saules vairs nav. Es viņai savu versiju par 1941. gada notikumiem Aknīstē iepriekš aizsūtīju rakstiski. Tās ietekme grāmatā jūtama. Tagad pārlasu šīs vēstules kopiju. Ebreju nošaušanas datumu nebiju minējis. Tātad šo datumu ir apstiprinājuši citi avoti.

Mūsu ģimene ebreju noslepkavošanu dziļi pārdzīvoja, jo ar viņiem bija cieši un pastāvīgi kontakti. Tēvs Pēteris Britāns (1888–1962) ar savas paaudzes ebrejiem bija kopā mācījies Aknīstes pagastskolā. Māte Matilde Britāne (1900–1964) bija dzimusi Aknīstes miestīnā, ar ebrejiem uz to pašu skolu kopā gājusi, līdz 1941. gadam ar vairākām ebrejietēm uzturēja ciešus kontaktus. Arī es pie Berkovičiem agrā bērnībā tiku viesojies, ar macēm cienāts. Pie Kaciem man pēc mēra zābakus šuva, pie Rozentāla zāles pirka. Pazīstami bija visi miestīņa ebreji.

Bieži iegriezās un reizi mēnesī uz šabām palika pauninieks Berka, mūsu māju apmeklētājs vēl no cara laikiem. Kādreiz par viņu uzrakstīju garu domrakstu – par smago paunu, kuras saturu smalki pārzināju, jo zīmulji un tinte bija pašā apakšā, par melno pāturu kulīti, par melnajiem ragiem, ko viņš stundām garo lūgšanu laikā ar melnām siksnām sēja pie pieres un uz kailas rokas. Berka Beinarts ne tikai piegādāja pirmās nepieciešamības preces, bet arī pirka lupatas Līgatnes papīrfabrikai, kaulus, zirgu astrus un cūku sarus. Berka līdz nošaušanai Aknīstē naudu nerēķināja latos un santīmos, bet Latvijas rubļos, kas bija apgrozībā vēl līdz 1932. gadam. Divi santīmi viņam bija rublis. (Kāda sakritība ar tagadējo Krievijas rubli!)

Mājām, kas vēl tagad palikušas Aizporē, ir Iršuka iestikloti logi. Ar baltu zirdziņu un stikla kastēm ratos viņš apbraukāja plašas apkārtnes zemnieku mājas. Arī par viņu esmu rakstījis, plašāk par to, ka viņš vienmēr un visur rokās mīcīja ķites gabalu, kas sastāvēja no pernicas un krīta. Ratos, no mājas uz māju braucot, pie mūsu malkas grēdas, dienvidū ar aizvērtām acīm atpūšoties, vienmēr ķites gabals bija rokās. Viņa iekīvētās rūtis turējās uz mūžu. Bez ķites gabala rokās stiklinieku neatceros. Nezinu gan, kādas bija viņa rokas, kad dzina uz nošaušanu. Iršukam Aknīstē bija mājiņa Susējas upes krastā pie tilta.

Reizes četras gadā visas zemnieku mājas apbraukāja Galsmans ar ratos iebūvētu deguta mucu. Uzvārdu uzzināju tikai pēc kara, jo Aizporē visi viņu sauca par Žunduļa znotu. Viņu uz ceļa ieraudzījis, tēvs gāja pretī ar lielu koka ratu smēres spaini. Žunduļa znots no mucas izvilkā ar lupatām aptītu koka tapu un pielaida spaini pilnu, tad caurumā iebāza tapu un ar kāju aizsita ciet. Šī aina man vēl tagad acīs. Žunduļa znotu un viņa

dēlu Honu nenošāva, viņi paspēja aizbraukt uz Krieviju. Pēc kara atgriezās, Hona strādāja pastā. Visi Galsmani sen miruši.

Diezgan bieži 30. gados Aizporei cauri brauca Hiršs Krosts, izraisīdams īpašu interesi. Uldis Lasmanis viņu 18. sējuma 281. lappusē piemin kā Biržu pagasta apkārceļojošu labības tirgotāju no Līvāniem. Manā atmiņā gan viņš vairāk braukāja pa Aknīstes apkaimi, nebija labības tirgotājs, jo pirka no zemniekiem tikai auzas un sienu saviem zirgiem, jo bija vienīgais zirgu tirgotājs visā apkārtnē. Atceros viņu, tas varēja būt ap 1937. gadu, iebraukušu mūsu pagalmā. Ap lieliem ratiem, piekrautiem ar sienu un graudu maisiem, piesieti vismaz 20 zirgi, pie mūsu akas viņš tos dzirdēja. Trīs iejūgti ratos, ratu aizmugurē ar divām ķēdēm piesaistīts varens ērzelis, apkārt bēri, raudi, sirmi un balti zirgi, daudzi gluži skaisti, daži tādi kleperi, ka tikko kājas velk. Krievu gadā Krosta tirdzniecība jau bija likvidēta, kaimiņi vēlāk runāja, ka viņš nošauts Aknīstē.

Tajos gados cūkas barojām un vedām nodot uz Bekona eksporta pieņemšanas punktu Aknīstes bānīša stacijā, bet vērsēnus, jērus un ālavas govīs pa mājām iepirka Projums un Meilahs. Meilahs holokaustu pārdzīvoja, vairs neatceros, kā tas notika. Pēdējo reizi mūsu mājās viņš bija 1945. gada rudenī. Pret krietnu aitū iemainīja Amerikas zābakus, gatavotus krievu armijai. Ilgi tos valkāju, uz Zasas vidusskolu staigādams. Projums nošauts Elkšņos, Ulda Lasmaņa sarakstos gan ar uzvārdu Proims. Latviešu konversācijas vārdnīcā 15. sējumā šķirklī par Neretu nosaukta viņa lopkautuve "Projums". Aknīstē viņš bija sastopams katrā tirgus dienā.

Laikam būšu nosaucis visus ebrejus, kuri 30. gadu otrajā pusē apkalpoja Aizpori, abbraukādami sētas. Bodnieki, skārdnieki, seglinieki, kurpnieki, drēbnieki dzīvoja miestīnā.

Kā Aknīstē notika holokausts? Sāku apstrīdēt Josifu Ročko. Viņš raksta: "Viena versija ir tāda, ka Aknīstes ebrejus sadzina bijušās viesnīcas "Austrija" telpās, cita, ka daļa ebreju atradās arī Kosova mājās." Nav nekādu divu versiju, jo tas ir viens un tas pats objekts. Liels divstāvu koka nams ar barokālu tornīti stūrī. Tajā bija Antona zāle, Kosovāna viesnīca "Austrija", maizes ceptuve un krogs, dzīvokļi vecajiem Antoniem un viņa znata Kosovāna ģimenei. Tik liela ēka, ka 1950.–1956. gadā, kad Aknīste bija rajona centrs, te pietika vietas rajona kultūras namam, rajona Kultūras nodaļai, te dzīvoja kultūras nama direktors Vītols, mūzikas skolotājs un koru diriģents Mickēvičs, Leons Ancītis ar sievu un diviem dēliem, vēl daži iestāžu darbinieki. Te Kultūras nodaļas vadītājs Pļečkens mani 1950. gada 20. jūnijā pieņēma darbā par bibliotēkas vadītāju, jo tajās dienās beidzu Zasas vidusskolu. Strādājis gan netiku, jo pēc nedēļas iesauca armijā uz četriem gadiem un trim mēnešiem. Antoniem un Kosovāniem līdz 1944. gada vasarai bija arī lauku mājas – Susējas pagasta "Ataugas", taču no Aknīstes tik tālu, ka ar holokaustu nevarēja būt nekādā sakarā.

Vairākus gadu desmitus šī nama Antona zāle (tā to sauca visās afišās) bija vienīgā sarīkojumu vieta Aknīstē. Tiem laikiem liela, ar 300–400 sēdvietām, labi neatceros. Pirmo reizi tur biju pavisam mazs, ap 1936. gadu, kad Aknīstes vietējie teatrali rādīja Deglava “Veco pilsungu” ar Brūveru Mežaraupu barona lomā. Tad divus gadus pēc kārtas, kad vecākā māsa mācījās Aknīstes pamatskolā, mani ņēma līdz uz skolas Ziemassvētku eglīti. Tikai 1939. gadā, kad uzcēla jauno skolas namu, kur zāle bija lielāka, Antona zāle palika tās ēnā. Tomēr arī pēc kara te notika sarīkojumi, uz šejieni brauca Rīgas teātri, te rādīja kino.

Lūk, šinī zālē 1941. gada 17. jūlijā tika sadzīti visi Aknīstes ebreji. Visi un vienā dienā. Te viņi pārnakšņoja vienu nakti.

“Te viņi tika turēti divas dienas. Šai laikā vietējiem komjauniešiem lika rakt bedri upuriem.” Neparēzi. Līdz apšaušanai bedres netika raktas.

Vispirms jau šo cilvēku grupu nevar saukt par komjauniešiem. Bija starp viņiem arī komjaunieši, taču vairums bija dažāda vecuma padomju aktīvisti, kurus Aknīstes komandanta Jāņa Valdmaņa saorganizētie paš aizsardzībasnieki bija arestējuši un no metinājuši Indāna šķūnī. Cilvēku 18–20, varbūt pat mazāk. Ar četriem no viņiem esmu savulaik par šiem notikumiem runājis, lai gan viņiem atcerēties to bija ļoti nepatīkami. Bija nerunīgi. To gan visi apgalvoja, ka no Indāna šķūņa atdzīti 19. jūlija agrā rītā, sadalīti divās grupās rakt bedres blakus līķiem, kas vienu nakti bija gulējuši zem klajas debess un krietni apstrādāti, aizvācot apavus un pat asiņainas drēbes. Šie padomju aktīvisti drīz tika atbrīvoti un vēlāk bija pateicīgi Valdmanim, ka pasargāti no patvarībām.

Bet lielākas skaidrības dēļ vēl jāatgriežas pie nama, kur Aknīstes ebreji pavadīja savu pēdējo nakti.

Kosovāns pēc tautības bija austrietis, kas Pirmā pasaules kara laikā kalpojis vācu armijā, nokļuvis krievu gūstā, no tā izbēdzis un palicis Aknīstē, apprecējis Antonu meitu – sarkanmatainu atraktīvu dāmu, vienu no miestīņā visvairāk aprunātajām sievietēm. Antona namā ierīkojis beķereju un krogu, tad otro stāvu sadalījis numuros un nosaucis par viesnīcu “Austrija”. Par viesnīcu parastajā nozīmē to varējis saukt tikai nosacīti, jo viņš tai vedis no Rīgas un mainījis 3–4 licenzētas prostitūtas. Manas agras bērnības laikā par tām bieži smīkņāja Aizpores vecī, viens otram stāstīdami, kā skaistās meitenes tirgus dienās viņus vilinājušas krogā un viesnīcā. Zālei visu laiku palika Antona nosaukums, bet krogu, viesnīcu un maizes pārdotavu sauca Kosovāna vārdā. Latvijas pavalstniecības viņam neesot bijis, neviens nezināja, vai ar Antona meitu viņš ir salaulāts. Sievai un abiem dēliem bija Antona uzvārds. Vecākajam dēlam vārdu neatceros, viņa sieva man bija klases audzinātāja. Saglabājusies Aknīstes pamatskolas 5. klases liecība ar parakstu: S. Antone. Jaunākais dēls bija Elmārs, tika iesaukts Latviešu leģionā.

Pēdējo reizi Antona namā biju 1959. gadā, ciemodamies pie Leona Anciša. Kad nākamo reizi staigāju pa Aknīsti, nams jau bija nojaukts, blakus būvēja kaut ko citu. Arhitektūras dēļ Rīgā šāds divstāvu koka nams būtu saglabāts.

Aknīstes ebrejiem dzeltenās zvaigznes nelika piešūt. Trotuāru tad miestīnā nebija, tādēļ pa puteklainajām ielām visi staigāja kopā. Ebreju mājas gan no 1. līdz 17. jūlijam uzraudzīja. Pašaizsardzībnieki organizēja ebreju darba komandas un veda uz Lielo purvu izrakto kūdru sazaķot. Augusta beigās mūsu tēvs nopirka 100 kubikmetru pakaišu kūdras. Dienas trīs to krāvām šķūnītī, pie zaķīšiem atrazdami ebreju ēdiena paliekas.

18. sējuma 27. lappusē A. Strangas raksta "Atsaucēs un komentāros" lasu: "Labi zināms, ka nevienam latviešu paš aizsardzībniekam vai pat V. Arāja komandas loceklim ebreju iznīcināšanai netika izdalīti automāti, par sprāgstošām lodēm nemaz nerunājot." Un tomēr atkārtu pusgadsimta garumā desmitiem reižu dzirdēto: Oskara Baltmaņa vīri apšāva Aknīstes ebrejus no smagā ložmetēja ar sprāgstošām lodēm, citiem Baltmaņa komandas locekļiem ar mašīnpistolēm un Aknīstes paš aizsardzībniekiem ar šautenēm piepalīdzot.

Vācieši nedeva ieročus Jēkabpils un Ilūkstes apriņķa paš aizsardzībniekiem. Tieši otrādi – viņi vāciešiem nodeva milzīgu daudzumu ieroču.

Vispirms jāpiezīmē, ka 1940. un 1941. gadā ieroci "automāts" nepazina. Šis vārds ieviesās pēc 1944. gada. Bija mašīnpistoles – rokas ierocis ar garu patronkārbu, bija patšautenes jeb vieglie ložmetēji ar lielu, plānu un apaļu patronkārbu. Karam sākoties, krievu armijā pēc tā laika reglamenta kājnieku rotās bija ložmetējnieku vadi ar vienu Maksima tipa smago ložmetēju, kas šāva ar lentēs sastiprinātām parasto šauteņu patronām. Sarkanās armijas bruņojumā bija arī patronas ar sprāgstošām lodēm. Ar nokrāsotiem galiem.

Leišmales pagasti 26., 27. un 28. jūnijā pieplūda ar Lietuvā sabraukušām Sarkanās armijas vienībām un atsevišķi klīstošiem zaldātiem. Daudzi slēpās tukšām rokām, bet lielākās vienības stiepa līdzī visāda veida ieročus un munīcijas kastes. Nedēļas divas vīri ar sarkanbaltsarkanām lentēm uz piedurknes un šautenēm plecos viņus gūstīja ciet. Mums tuvajos Leimaņos notika asiņainas sadursmes, diezgan daudz sarkanarmiešu nošāva. Aknīstes pagastā Vilkapurvā un Briežusilā šaudījās gan, bet vairāk pabaidīšanai, jo nošauto nebija. Mūsu siena šķūnī pļavas malā grupiņu saņēma rīta agrumā guļošu. Vienu no tiem – Vaņu – tēvs paņēma uz mājām pastrādāt un paēdināt, pēc kāda mēneša viņu lika aizvest uz Daugavpils stalagu un tur paņemt citu. Aizporē sagūstītos saveda Indārēs, kādus trīsdesmit sadalīja saimniekiem. Pats savām acīm redzēju, ka atņemtie ieroci gulēja kaudzēs. Mašīnpistoles un patšautenes bija arī krūmos un grāvmalās atrodamas. 1941. gada augustā salasītie ieroci bija viens no iemesliem, kāpēc manas māsas vīrs Alfrēds Caune (1921–1995) 1951. gadā dabūja 25 gadus. Tikai 1963. gadā atgriezās no Intas raktuvēm.

Pēc paša redzētā, pārdzīvotā un citu stāstītā man nav nekādu šaubu, ka Oskaram Baltmanim līdzī bija krievu smagais Maksima tipa ložmetējs un munīcija ar sprāgstošām lodēm. Arī upuru apracēji apliecināja, ka līķi bijuši stipri saplosīti.

Aresti sākti jau 17. jūlija rītā. Visiem teikts, ka vedīs uz Daugavpili, kur tikšot ierīkots geto. Tāpēc nakts Antona zālē pagājusi mierīgi. Tāpat uzņemta arī ziņa, ka pusei transports jau pienācis un jāiet ārā. Kolonna vesta pāri Ilūkstes ielai, starp Vanaga un Ģiļa mājām uz pļavu aiz tām. Un tur sācies slaktiņš. Nav gadījies satikt cilvēku, kas bijis tam liecinieks. Tikai dzirdējuši daudzi. Ložmetēja nepārtraukta reja, mašīnpistoļu kārtas un šauteņu sprakšķi uz kopā saplūdušu kliedzienu fona. Pašaizsardzībasnieku Krišjāni Buiķi ievaino kājā, vairāki citi sāk vemt un pat zaudē samaņu, šo skatu neizturēdami.

Bet šo kaujas troksni dzird arī palikušie Antona zālē, nu viņi saprot, kas netālu notiek. Sākas nevaldāma histērija. Slepavām jāpamet aplklusī līķu kaudze – nāves briesmās cilvēki spiežas cits pie cita – un skriešus jādodas uz Antona namu. Nu jau no šiem upuriem vairs kolonna neiznāk, ar varu jāizvelk no zāles, jābīda uz klajāko vietu pie Antona nama, uz Susējas upes krastu. Soļus piecdesmit tas izdodas, ne vairāk. Kas notika tālāk – aculiecinieku nav. Tagad ložmetēja reja esot bijusi krietni ilgāka nekā pirmā.

Puse no Aknīstes mājām bija palikusi tukša. Tukša līdz brīdim, kamēr pārstāja rēkt ložmetējs. Un tad sākās... Nezinu, kas sākās, jo neredzēju, Tārpu purvā ganīju lopus. Aknīsti ieraudzīju pēc divām nedēļām, kādā no augusta pirmajām dienām.

Šo datumu precīzi neatceros. 18. sējumā izlasu, ka Zemgales apgabala komisārs standartenfīrers Valters Eberhards brīvkungs fon Medems savā mītnē Jelgavā ierodas 29. jūlijā. Nākamajā nedēļā viņš apceļo savu apgabalu. Apkārtrakstā bija izziņots, ka visiem obligāti jābrauc viņu apsveikt uz Aknīsti. Abi ar māti braucam, uz siena maisa sēdēdami. Pret Ancīšiem mūsu ratos iesēžas pagasta vecākais Eduards Mežaraups. Aknīstiešos tika par Lukstenieku saukts – pēc mājvārda, jo te Mežaraupi simtos skaitāmi. Protams, runājam par šo un to, bet par Aknīstē notikušo ne vārda. Vientuļajā priedē uz Radžupes kraujas pie Brūža kalna uzņemts pātardeķis, atvests no sinagogas. Starp citu, divas ziemas vācu laikā dzīvoju Aknīstes skolas kopmītnē. Zēnu guļamistaba bija ceturtajā stāvā, no tās durvis uz bēniņiem. Ziņkārības dēļ dažreiz tur klusi ielīdām. Pie ūdens tvertnes bija kaudze ar pergamenta tīstokļiem, šeit atvestiem no sinagogas. Nezinu, kāds bija to liktenis. Droši vien aizgāja bojā 1944. gadā, kad skolas nama jumts tika pamatīgi sabombardēts.

Aknīste tik drūma nebija redzēta ne pirms, ne pēc tam. Daļa logu aizslēgota, daļa izsista vai izrauta ar visiem rāmjiem. Pa logiem redzams, ka ārdītas krāsnis, plēstas tapetes no sienām. Lieveņi izcilāti. Visur meklētas dārglietas. No mēbelēm un istablietām ne miņas, pat agrāko bodīšu plaukti izlaukti.

Kāds desmits aknīstiešu, daži arī no Aizpores, 18. jūlijā kļuva divreiz bagātāki. Nesaukšu uzvārdus, jo viņu šai pasaulē vairs nav, bet bērni un mazbērni nav vainīgi. Varu galvot tikai to, ka mans kaimiņš Jānis Audze, todien Aknīstē būdams, pat adatu nebija paņēmis.

Pajūgu iebraucām Zālīšu pagalmā, kas arī bija uz Susējas upes stāvā krasta pavisam tuvu vietai, kur nošauta ebreju otrā grupa. Pa krasta taciņu abi ar māti uz to vietu aizgājām. Aizbērtā ne pārāk liela bedre. Visapkārt tai diezgan plašā laukumā zāle nobērtā ar baltu kaļķi. Tāpēc ne visai precīzs ir teikums: "Komjauniešiem pavēlēja nošautos mest bedrē un apbērt ar kaļķiem." Patiesībā nevis nošautie tika ar kaļķiem apbērti, bet asiņu peļķes slepkavības vietā. Balts laukums bija arī ap otro kapu pļavā aiz Vanaga mājas. To tikai pa gabalu redzēju.

Tad gājām brīvkungu fon Medemu gaidīt. Pretī skolai pāri ceļam bija uzcelti lieli goda vārti. Tieši turpat, kur pirms gada Kārlim Ulmanim, un es mazpulku ierindā stāvēju pilnā formā, ar paceltu roku. Brīvkungs fon Medems ieradās ar triju stundu nokavēšanos. Zem goda vārtiem jau bija nolikts galds, brīvkungs uzkāpa uz tā un teica runu. Viņam blakus nostājās kapteinis Jānis Valdmanis un katru teikumu tulkoja latviski. Protams, no šīs runas neatceros neko, izņemot nobeiguma vārdus: *arbeiten, arbeiten, arbeiten!* Strādāt, strādāt, strādāt! – noskaldīja Valdmanis.

Tad gājām garām Antona mājai. Pa vaļējām durvīm redzējām, ka Kosovāniete tirgo vīra ceptu baltmaizi. Par garajiem krievu červonciem. Klaipiņu nopirkām. Tajās dienās tā bija vienīgā tirdzniecības vieta Aknīstē. Vēl bija kooperatīva veikals, bet tajā visi plaukti bija piekrauti tikai ar zārku kājām, rokturiem un sudrabainiem papes izgreznojumiem. Absolūti nekā cita. Pēc iegriešanās tur braucām mājās.

Šajā braucienā pašā šosejas malā pretī Kāpostīņiem redzējām svaigi raktu zemi. Zinājām, ka tur aprakts ebreju puisis, kas bijis salīdzis uz vasaru strādāt pie viena saimnieka. Dažas dienas pēc lielās slepkavības Aknīstē todien varasvīri bija atjēgušies, ka viens ebrejs vēl dzīvs. Gājuši pakaļ, saņēmuši ciet, nošāvuši ceļmalā, lai miestīnā liels troksnis nav jātaisa. Kad rudenī mani veda uz Aknīstes skolu, lauks jau bija aparts un no puīša kapa ne zīmes.

Cik ebreju Aknīstē nošauts? "Šeit dzīvoja 199 ebreji (42 procenti ciema iedzīvotāju)" – 18. sējuma 52. lapaspusē raksta Josifs Ročko. Nekādās enciklopēdijās kopš 1928. gada par ebrejiem Aknīstē nekādu ziņu nav. Kad no 1954. gada līdz 1956. gadam strādāju Aknīstes rajona avīzītes redakcijā, bija pieņemts oficiāli uzskatīt, ka Aknīstē 1941. gadā nošauti 158 ebreji. Laikā no 1950. līdz 1954. gadam, kad dienēju armijā, upuri bija pārāpbedīti Aknīstes siliņā. Vēlāk neizdevās noskaidrot, vai ir stādīti pārāpbedīšanas protokoli, vai ir skaitīti galvaskausi. Izglābās Galsmanu ģimene, Marginieku Mērija, kas 1941. gadā bija apprecējusi milici Cālīti un reizē ar viņu aizbrauca uz Krieviju, vēl viena no Matisonu meitām, mana nelaiķa kolēģa Eidusa dzīvesbiedre. Vairāk manā

atmiņā nav. Domāju, ka šis skaits precīzi nebūs noskaidrojams, jo Aknīstē nošauti arī tādi, kam dzīvesvieta reģistrēta citur, piemēram, jau minētais Berka Beinarts, kurš bija pierakstīts Krustpilī, viņa sieva tur dzīvoja. Šaubos, vai vispār kaut kur ir reģistrēta no Lietuvas bēgošā ebrejiete, kas nošauta un aprakta virs Brūža kalna uz Radžupes pusi. Arī es par viņu neko nezinu, man tikai viens klasesbiedrs, no skolas mājup kopā ejot, rādīja šo kapavietu. Manā apziņā apmēram 158 var būt.

Tūlīt pēc 18. jūlija arī līdz Aizporei atnāca runas par Baltmaņa un Valdmaņa konfliktu ebreju apšaušanas vispār un it īpaši Leopolda Rozenkoviča dēļ, jo visi zināja, ka viņi ir draugi, abi brīvības cīņu dalībnieki. Šis konflikts aprakstīts Skaidrītes Gailītes grāmatā "Tu esi viens no mūžības". Apmēram atbilst tam, ko es zināju. Taču no šīs grāmatas pirmo reizi uzzināju, ka šajā konfliktā piedalījies kāds vācu virsnieks, kas šo operāciju koordinējis. Man neviens nekad un nekur to nav pieminējis. Es neko neapšaubu, jo nezinu. Ja tā ir patiesība, tad vācu virsnieka klātbūtne ir turēta vislielākajā slepenībā, par to zinājusi tikai Valdmaņa ģimene, no kuras Gailīte smēlusi šīs ziņas. Viss var būt.

Kas bija Oskars Baltmanis? Gailīte viņu sauc par Ilūkstes apriņķa policijas priekšnieku. Man liekas, ka tad policijas priekšnieks, ko parasti sauca par apriņķa priekšnieku, bija cits. Kad komandantūras likvidēja, Oskars Baltmanis dzīvoja Eglainē, no kurienes bija nācis. Starp citu, viņš ar Saulīša uzvārdu pavadīja mierīgas vecumdienas Kanādā, miris ne visai sen. Kapteinis Jānis Valdmanis nošauts "stūra mājas" pagrabā 1952. gada 8. februārī.

18. sējumā ir pārspridumi par to, kā tika iecelti vietējie komandanti. Jānis Valdmanis pats sevi par Aknīstes komandantu iecēla apmēram diennakti pirms vācu vienību ierašanās, iepriekš par to brīdinot izpildkomitejas priekšsēdētāju Pēteri Kiopu (paša Kiopa stāstījums autoram). Leimaņos Zommers rīkojās vēl agrāk. Susējas pašaisardzībnieki iebruka Susējas pagastmājā, nošāva Pētera Kiopa znotu un ievainoja aizporieti Grauzu Robertu, kad apmēram 100 metru attālumā pa Ilūkstes–Aknīstes ceļu vēl brauca krievu armijas automašīnas. Mans tēvs pavēlu vakarā (datuma atmiņā nav) ar maisu vezumu atgriezās no Aknīstes Straumes dzirnavām, uz Jēkabpils šosejas nevarēja tikt, tā bija pilna ar sarkanarmiešiem un Lietuvas bēgļiem, tāpēc brauca apkārt caur Gribiliškām, Mežaraupiem, Vilkapurvu, kur patrulēja Valdmaņa vīri, tēvam pazīstami. Ar vāciešiem topošie komandanti tehniski sazināties nevarēja, jo tie strauji tuvojās no Lietuvas puses...

Tādas ir manas atmiņas.

Atmiņas par Latgales ebreju bēgļu likteni 1941–1945

Līdz šim šai tēmai nav pievērsta pietiekama uzmanība. Taču bēgļu liktenis ir piemēklējis apmēram 8000 no 28 000 Latgales ebreju.¹ Ko uzskatīt par bēgļiem? Tie ir cilvēki, kas spiesti pamest savu pastāvīgo dzīvesvietu – rases, nacionālās, reliģiskās piederības, kā arī kara un ekonomisku iemeslu dēļ. Bet bijušie ebreju bēgļi sevi sauc arī par evakuētajiem. Evakuētie – tie ir cilvēki, kurus valsts iestādes izveda uz rajoniem, kur tiem nedraudēja briesmas minēto iemeslu dēļ. Juceklis šo divu terminu lietojumā acīmredzot radies 40. gados, kad PSRS tika uzskatīts, ka bēgļu nav, bet cilvēkus organizēti evakuēja no Padomju Savienības rietumu rajoniem uz valsts austrumiem. Analīze rāda, ka lielākā daļa ebreju bija bēgļi un tikai nelielu iedzīvotāju daļu var uzskatīt par evakuētajiem.

Autors ir mēģinājis izanalizēt ebreju bēgļu likteņus no dažādām Latgales pilsētām un apdzīvotām vietām, un tās ir – Daugavpils, Rēzekne, Ludza, Krāslava, Krustpils, Līvāni, Preiļi, Varakļāni, Dagda, Zilupe, Baltinava, Malta, Aglona. Šim nolūkam aptaujāts vairāk nekā 80 ebreju, kas līdz karam bija dzīvojuši Latgalē. Neliela daļa no viņiem dzīvo tajās pašās vietās, kur bija dzīvojuši līdz karam, – lielākā daļa Latvijā, kā arī Izraēlā, ASV, Vācijā. Vidējais respondentu vecums pārsniedz 80 gadus. Autors izmantojis arī bijušo bēgļu bērnu stāstus. Viņu atmiņas ietver kā personiskās, tā arī no vecākiem pārmantotās.

Šajā pētījumā minēta tikai daļa atmiņu. Atrasti virsraksturīgākie, vispusīgi attēlotie notikumi. Atmiņas analizējot, izriet šādi galvenie notikumi.

1. Neorganizēta, stihiska evakuēšanās.
2. Organizēta evakuācija ar vietējo varas iestāžu atbalstu.
3. Cēloņi, kas mudināja ebrejus pamest Latviju.
4. Latvijas iedzīvotāju nostāja pret ebreju bēgļiem.
5. Notikumi un PSRS varas orgānu attieksme pret bēgļiem uz Latvijas un Krievijas robežas.
6. Grūtības un cilvēku zaudējumi ceļā līdz vecajai Latvijas un Krievijas robežai.
7. Ziņas par Lietuvas ebreju bēgļiem, kuri cauri Latvijai centās nokļūt padomju aizmugurē.

8. Ceļš uz dziļāku padomju aizmuguri cauri “vecajām” padomju republikām (apstākļi, kas ietekmēja ceļa izvēli).
9. “Veco republiku” iedzīvotāju attieksme pret bēgļiem no Latvijas PSR.
10. Bēgļu civiliedzīvotāju zaudējumi (ceļā un uzlidojumu laikā pazudušie, no slimībām).
11. Darbs aizmugurē (darba veids, apstākļi).
12. Frontē nokļuvušo bēgļu procents.
13. Ziņas par ebreju bēgļu – vīriešu likteni karā.
14. Represijas pret bēgļiem no Latvijas (cik tika apcietināti un represēti, par ko).

Protams, ne viss saglabājies atmiņā, jo no aprakstāmajiem notikumiem pagājis vairāk nekā sešdesmit gadu. Tomēr epizodes, kas atkārtotas dažādu cilvēku liktenī, dod iespēju apstiprināt notikumu ticamību. Tomēr katra cilvēka, katras ģimenes liktenī ir kaut kas īpašs, kas to atšķir no citu bēgļu ģimenēm. Protams, autors saprot, ka nevar ebreju bēgļu likteni atraut no citu tautību cilvēku likteņa. Bēga visi kopā, bumbas meta uz visiem, un badu cieta gandrīz visi, un atgriezties dzimtajās vietās gribēja visi. Tomēr iemesli, kas lika ebrejiem bēgt, citu tautu attieksme pret viņiem piespiedu pārcelšanās laikā piedod ebreju liktenim specifisku raksturu.

Kas lika cilvēkiem dalīties savās atmiņās? Pēc autora domām, tā bija vēlēšanās iemūžināt savu ģimeņu piemiņu, pastāstīt par rūgtajiem zaudējumu gadiem, tuvinieku bojāeju. Daļa ir negatīvi noskaņota pret padomju varu un ne bez pamata, jo tās politika ir novedusi pie tuvinieku bojāejas, īpašumu zaudējuma, būtiskām izmaiņām liktenī. Cita daļa, to vidū tie, kas tika evakuēti, uzsver, ka tieši padomju vara tos izglāba no holokausta.

Kāds ir bijušo Latgales ebreju bēgļu emocionālais noskaņojums? Sievietes bieži vien raudāja, atcerējās tuviniekus, īpaši vecākus, kuri mira bada nāvē padomju aizmugurē. Liela daļa sieviešu respondentu uzskatīja, ka bads, smagu pārdzīvojumu pilnā dzīve provocējusi vecāku pāragro nāvi. Izrādās, ka sieviešu atmiņa glabā tik sīkas detaļas, ko vīrieši ir aizmirsuši. Vīriešu atmiņas nav tik emocionālas. Bet visi respondenti dziļi nožēloja, ka daļa viņu radnieku 1941. gada jūnijā nebēga un gāja bojā vācu okupētajā Latvijā.

Tagad autora aptaujātie respondenti ir pensionāri. Viņu atmiņas – tā ir reakcija uz 1941.–1945. gada notikumiem, kas radās sešdesmit gadus ilgajā dzīves pieredzē. Pētījums deva iespēju noskaidrot cēloņus, kādēļ ebreji bēga, kā arī notikumus, kas norisinājušies Latgales teritorijā, kur daži cieta no vietējo antisemītu vajāšanām. Notikumi uz Latvijas–Krievijas bijušās robežas pirmajās kara dienās uzskatāmi parāda padomju varas attieksmi pret bēgļiem. Ceļš pa Krieviju uz jaunajām pagaidu apmešanās vietām liecina par haosu, kāds valdīja 1941. gada jūnijā–jūlijā. Ebreju nodarbošanās jaunajās dzīvesvietās, vietējo iedzīvotāju attieksme pret svešiniekiem, padomju varas attieksme pret viņiem kā pret bijušās buržuāziskās Latvijas iedzīvotājiem, viņu atgriešanās Latvijā dod bagātu materiālu ebreju dzīves analīzei šajos gados.

Pirmajās kara dienās caur Latgali izgāja ebreju bēgļi no Lietuvas. Dažiem izdevās izglābties, bet vairāki tūkstoši nokļuva Daugavpils geto. Caur Latgali bēga arī ebreji no tuvējiem Zemgales un Baltkrievijas ciemiem, diemžēl noskaidrot to skaitu nav iespējams.

Daugavpils

1935. gadā Daugavpilī dzīvoja 11 106 ebreji jeb 25 procenti pilsētas iedzīvotāju. Sešos pirmskara gados, pēc autora domām, ebreju iedzīvotāju skaits būtiski neizmainījās. Daļa pārcēlās uz Rīgu, kur bija vairāk darbavietu, nedaudzi labākas dzīves meklējumos izceļoja uz ASV, Palestīnu. Tajā pašā laikā ebreji emigrēja arī no Latgales mazajām pilsētām un ciemiem. 1941. gada 14. jūnijā no Daugavpils tika deportēti 209 ebreji.

Daugavpili uzbrūkošā vācu armija ieņēma ceturtdien, 1941. gada 26. jūnijā, t.i., piektajā kara dienā. Pēc dažādiem vērtējumiem pilsētu paspēja atstāt vairāk nekā 2000 ebreju. Kā tas notika, atceras bijušie bēgļi.

Slovu ģimene dzīvoja Rīgas ielā 49, viņiem piederēja cepuru darbnīca. Darbnīcā bieži izcēlās strīdi ebreju starpā – vai Latviju skars karš? Klausījās radio, Polijas bēgļu briesmīgos nostāstus uztvēra ar neuzticību. “Maz ko runā šie poļu bēgļi! Un vai vācieši maz aizies līdz Daugavpilij.” 1941. gada 22. jūnijā ģimene brokastoja. Padomju radio klusēja. Pulksten 12 dienā atskanēja tādi dārdi, ka mājas stikli nodrebēja: uz pilsētas nokrita pirmās bumbas. 23.–24. jūnijā Aleksandrs (Abba) Slovs ievēroja, ka pagalmā, kur atradās pilsētas partijas komitejas garāža, sākas mantu iekraušana. “Automašīnās krāva mantas, spilvenus, bet blakus stāvēja pilsētas partijas komitejas darbinieku sievas. Drīz automašīnas izbrauca no pagalma. Ja reiz viņi bēg, tad tas nozīmē, ka mūs pamet, tāpat vajag bēgt,” – pazibēja zēna galvā. Pilsētu tajās dienās jau bombardēja, tomēr bēgt negribējās. Aleksandra vecākais brālis Samuils pieprasīja, lai ģimene ātrāk bēgtu. Samuils paņēma trīs albumus ar markām, slidas (Krievijā ir bargas ziemas), atlantu (vajag taču zināt, kur bēgt), pārējie ģimenes locekļi paņēma čemodānus, un visi skrēja uz staciju. Bet 200–300 metru no stacijas stāvēja cilvēki – apbruņoti ar šautenēm, uz piedurknes sarkans apsējs. “Vilcienu vairāk nebūs.” Cilvēki metās uz preču staciju, izdevās iespiesties preču vagonā. “Nobraucām 400–500 metru, kad pēkšņi ar lielu spēku atskanēja sprādziens. Kaut kur blakus bumba trāpīja cisternā ar naftu. Tūkstošiem cilvēku dūmos pa lauku metās tālāk no stacijas. Sprādzieni turpinājās, pazaudējām tēvabrāli Šolomu un viņa ģimeni. Nācās kājām iet uz Krāslavu. Pa ceļam bērni ne vienreiz vien pazuda. Par laimi, drīz parādījās zēna vecāki. Vecākais brālis Samuils iemeta slidas un albumus ar markām upē, lai ātrāk var pāriet. No Krāslavas gājām uz Dagdu.”

Nākamās dienas rītausmā caur Dagdu virzījās Sarkanās armijas tanki, sākās bombardēšana. Pa skaļruni paziņoja, ka ies karaspēks, bet civilie paliks. Aizdegās mežs, sanitārās mašīnas braukāja šurp un turp, aiz sevis atstājot asiņainas sliedes. Beidzot Slovu ģimene nokļuva līdz Latvijas–Krievijas robežai. Šķērsot to neizdevās,

sākās dokumentu pārbaude. Latvijas pases bija nodotas, jaunās vēl nebija saņemtas, to vietā bija izdotas izziņas latviešu valodā. Dažiem ebrejiem bija sinagogas izdotas dzimšanas apliecības jidišā. “Sākās kratīšana. Zaldāti aizdomīgi apskatīja apliecību, turot to, kā saka, ar kājām gaisā: “Kas tas ir?” Bet tad vēl atrada brāļa karti. “Vācu spiegi? Nošaut!” Palaimējās. Pienākušais ebreju virsnieks atņēma atlantu un ieteica aizvākties,” stāsta A. Slovs. Klīda dažādas baumas par nesaprotamo aizturēšanu uz robežas. Tūkstošiem cilvēku palika pa nakti laukā.

No rīta atkal stipri bombardēja, un, kad atļāva, cilvēku pūļi sāka plūst pāri robežai. Pirmā iepazīšanās ar Krieviju pārsteidza bēgošos. Krievi, kas dzīvoja mājās ar salmu jumtiem, teica, ka viņiem sen nav sviesta un krējuma, ka pat ar maizi ir grūtības. Neaizejot līdz Sebežai, Pustošku stacijā bēgļus un atkāpjošās Sarkanās armijas daļas bombardēja. “Bēg noskranduši zaldāti, virsnieki ar norautiem uzpleciem, šautenes pamet. Saucieni: “Gulties!” Kaut kur šauj kārtām no automātiem, uz dzelzceļa sliedēm sabombardē sastāvu ar municiju, šķembas lido uz mūsu pusi. Es sāku stipri raudāt. Mamma man uzsedza mēteli un pa virsu uzlika ridikilu. Bet mana galva katru reizi, kad bija sprādziens, palēcās kā bumba,” – atceras A. Slovs. “Brīnums, kā palikām dzīvi, aizgājām līdz Sebežai, bet pēc tam kājām aizkļuvām līdz Veļikije Lukiem. Pa ceļam glābāmies no bada, jo atkāpjošie sarkanarmieši deva maizi. Veļikije Lukos bija samērā mierīgi, bet veikali bija vai nu sagrauti, vai izlaupīti. Izdevās iekāpt preču vilcienā, kas devās uz Maskavu. Ešelons pienāca Ivanovā. Tur nevienam neļāva izkāpt no vagoniem. Beidzot vilciens devās uz Tatāriju. Neilgi padzīvojām Kukmerā, bet nebija ko ēst. Izplatījās baumas, ka jābrauc uz dienvidiem, tur ir silti, kā saka – “Taškenta – maizes pilsēta”. Pierunājām vietējo komandantu dot atļauju un devāmies uz “maizes pilsētu”. Taškentas laukumā gulēja tūkstošiem izbadējušos cilvēku. Brālis atrada jaunekli Foļu, kurš bija strādājis pie mums darbnīcā. Viņš viss bija utains un nevarēja paiet.”

No Uzbekijas galvaspilsētas viņi pārcēlās uz Serovu (Kokandas apgabals). Bet arī tur plosījās bads, ūdens trūkums, dizentērija plāva cilvēkus. Nācās dzīvot pagrabā ar klona grīdu. 1942. gada vasarā Slovu ģimene, saņēmusi atļauju, devās uz ziemeļiem – pārbrauca uz Udmurtiju, Sarapulas apgabalu, Maloturginskas rajonu, padomju saimniecību “*Urajskij*”, ciemu Rešetņikovo. Šeit māte – Gesja Slova strādāja lauka darbos, par apkopēju kantorī.

1942. gada 21. novembrī nomira Vulfs Slovs. Māte palika ar trim bērniem. Brālis piepelnījās te par pastnieku, te par pārdevēju. Tuvējo skolu, kas atradās sešus kilometrus no ciema, Aleksandrs sāka apmeklēt tikai 1944. gada ziemā. Nācās celties sešos no rīta, ziemā sals sasniedza 30–40 grādu, dažreiz uz skolu gāja ar lāpām, lai atbaidītu vilkus. Reiz NKVD darbinieki arestēja skolas direktoru un pasludināja viņu par vācu spiegu. Pat bads un trūkums nevarēja apturēt represijas. Vietējie udmurti nezināja, kas ir ebreji. Bet ebreju bērnus pārsteidza vietējo iedzīvotāju tumsonība. 1944. gada ziemā, kā atceras

A. Slovs, udmurti, ieraugot automašīnu, skrēja tai pakal; pirmo reizi redzot ceļojošo kino, taustīja ekrānu. Kinofilmas “Džulbars” seansa laikā skatītāji aiz bailēm bēga no šī suņa. Bet bija arī priecīgas ziņas: pa radio paziņoja, ka atbrīvota Daugavpils, bet pēc tam pienāca ziņa par uzvaru. 1945. gada 9. maijā Rešetnikovo tikai sāk kust sniegs.

1945. gada jūnijā cauri Udmurtijai uz austrumiem no Vācijas brauca ešeloni ar karavīriem. PSRS gatavojās karam ar Japānu. Zaldāti brauca ar akordeoniem, tepikiem, lādēm, gleznām, vējjakām... Mantas iemainīja pret degvīnu. Daži atbrīvotāji izrādījās laupītāji. 1945. gada beigās Slovu ģimene, saņēmusi izziņu, atgriezās Daugavpilī, kur cieta trūkumu. Māte uzrakstīja jidišā vēstuli brālim uz Dienvidāfriku, ar lūgumu palīdzēt. S. Slova atmiņās atspoguļota Sarkanās armijas atkāpšanās, kā arī notikumi uz Latvijas–Krievijas vecās robežas, ceļa grūtības. Ģimene vairākas reizes mainīja dzīvesvietu, tāpēc katru reizi vajadzēja no vietējās varas lūgt atļauju apmesties. Respondents salīdzina dzīves līmeni Latvijā un PSRS. Viņš vienīgais no aptaujātajiem apraksta Sarkanās armijas pārvietošanos, lai uzbruktu Japānai, un parāda, ka daži padomju karavīri bija laupītāji.

Rūgtus zaudējumus šajos gados piedzīvoja Veksleru ģimene. 1941. gadā Mihļa Gevera (1913) apprecējās ar Bunimu Veksleru. No Polijas bēgošo ebreju stāsti uz ģimeni atstāja spēcīgu iespaidu. Tikai Bunima tēvs Hloina Vekslers atteicās bēgt, jo bija vecs. Viņš gāja bojā Daugavpils geto. Veksleri gāja kājām. Apšaudē gāja bojā Bunima brālis Zalmans, Mihļas vecmāmiņa. Bunims drīz pazaudēja savu sievu Mihļu.

M. Vekslere nokļuva Saratovas apgabalā, tur dzīvoja vācieši. Viņa mācīja vācu valodu. Antisemitisma nebija, taisnība, skolas kaķeni dēvēja par “židoni”, bet citādi pret ebrejiem izturējās labi. M. Vekslerei piedzima dēls, bet bērns nomira no bada. Frontei tuvojoties, jaunā skolotāja pārcēlās uz Baškīriju un dzīvoja netālu no Ufas – Korideļas pilsētā. Šeit viņa strādāja maizes rūpnīcā, tomēr bads vienmēr mocīja. Izlīdzējās ar medu. Reiz izsauca [...] uz kara komisariātu. Kara komisārs bija domājis, ka Mihļa Vekslere ir vīrietis, kas izvairās no armijas, t.i., dezertieris. Ieraudzījis sievieti, izbrīnījās par tādu vārdu. 1944. gadā Bunims un Mihļa Veksleri atgriezās Daugavpilī. Intervija parādīja bēgļu ģimenes zaudējumus.

Par Zihermanu ģimenes tālu no dzimtajām vietām pavadītajiem gadiem autoram uzrakstīja Gita (Zelda) Greisdorfa (dzimusi Zihermane), kā arī pastāstīja viņas brālis Samuils Zihermans.

Rahmiels Zihermans (1907–1971) 1932. gadā apprecējās ar pārdevēju Zeldu Barkinu (1911–1967). G. Greisdorfa uzrakstīja par kara sākumu. “Man likās, ka tas būs interesanti, mēs sēdēsīm mājās un skatīsimies pa logu, kā uz ielas kaujas... Mamma sēdēja pie radio, klausījās Hitlera runu un raudāja, es nevarēju saprast – kāpēc... Kad nokrita bumba, mēs visi skrējām skatīties uz šo brīnumu...” Taisnība, drīz visi skrēja uz pagrabu Saules un Viestura ielas stūrī.

25. jūnijā R. Zihermans atgriezās no darba ateljē, kur strādāja par šuvēju. Viņš lielā portfeli nesa uz banku dienas ieņēmumu. Banka bija slēgta. Ko darīt? Tieši tai brīdī

viņam pretī nāca kāds ateljē darbinieks. R. Zihermans nopriecājās, atdeva viņam portfeli ar naudu un palūdza no rīta aiznest uz banku. Darbinieks – ebrejs, zinādams, ka tas vairs nekur nav jānes, ne aci nemirkšķinājis, paņēma naudu. Vai viņam tā noderēja? R. Zihermans – brīvprātīgās ugunsdzēsēju komandas biedrs – devās dežurēt uz ugunsdzēsības torni pilsētas centrā. R. Zihermana bērni stāsta: “Ugunsdzēsēju komandas priekšnieks saka: “Rahmiel, iedod pulksteni, lai zinātu, kad tevi nomainīt.” Dežurējošie ik pēc noteikta laika sasaucās. Pēc kāda laika uz Rahmiela saucienu atbildēja vien stindzinošs klusums. Pirmsausmas miglā R. Zihermans nokāpa lejā, un izrādījās, ka ne tikai pulkstenis, bet arī cilvēki pazuduši. Aizskrēja uz patvertni, kur bija daudz ebreju, un mierīgā balsī, lai neizraisītu paniku, R. Zihermans, teica: “Paņemiet ēdamo un bēdziet uz staciju.” Zihermans ieskrēja mājās, paķēra maizi, cukuru un dažus produktus.” Bet Gitas un Samuila vectēvi un vecāsmātes palika pilsētā. “Dažas dienas pirms tam mana vecmāmiņa un vecaistēvs Avroms un Malka Barkini apkampa mūs un visus noskūpstīja, bet es nejutu, ka tā bija pēdējā reize” – rakstīja G. Greisdorfa. No pilsētas neaizgāja arī viņas tēva vecāki – Avroms un Ļuba Zihermani, domādami, ka vecos cilvēkus neaiztikš...

Viņi skrēja uz staciju, bet kāds paziņa teica, ka tie jau skrienot no stacijas, – “tur nodevība”. Viņi metās uz preču staciju. Pēc sešdesmit pieciem gadiem G. Greisdorfa rakstīs autoram: “Vēl šodien manā acu priekšā stāv šī tukšās pilsētas aina. Paretam kāds kaut kur skrien; viss ceļš un trotuārs ar izmētātām mantām, pamestām, lai atvieglotu nesamo: apakšbikses, jakas, krūšturi, zeķes, vispār viss, kas vajadzīgs cilvēkiem, bet panest grūti. Tas izskatījās briesmīgi, un es sāku saprast, kāpēc mana mamma bija raudājusi. Preču stacijā stāvēja viens preču vilciens, kas jau bija pilns ar cilvēkiem. Iegājām vagonā, bet R. Zihermans aizskrēja meklēt lokomotīves vadītāju. Par laimi, vagonu tuvumā gadījās leitnants, un Rahmielam izdevās viņu pierunāt atrast lokomotīves vadītāju. Divatā viņi atrada mašīnistu, kas atteicās vadīt lokomotīvi. Leitnants draudēja ar pistoli, mašīnists piekrita, un vilciens sakustējās. Tā leitnants un R. Zihermans pēc kārtas sargāja viņu, lai tas neaizbēgtu. Protams, var saprast arī dzelzceļnieku: aizbraukt no Latvijas nozīmēja to, ka atgriezties dzimtenē tik drīz nebūs iespējams. Preču vagonā cilvēki gulēja rindā uz grīdas, bija ļoti karsts, es biju ģērbta siltā flanelā kleitā, jo pagrabā, kur mēs bijām sēdējuši, bija auksts, bet mani pārģērbt nebija laika, un es ļoti cietu.” Vilciens brauca vairāk nekā nedēļu un pastāvīgi tika apšaudīts. Bombardēšanas laikā visi lēca ārā, metās zemē, bet pēc tam ar grūtībām rāpās augstajos preču vagonos. Pirmajās bēgšanas dienās bēgļiem neko nedeļa. Gitas un Samuila māte – Zelta Zihermane bērniem deva maizes gabaliņus un cukuru un vēl kaut ko deva vecītim, kurš gulēja blakus. “Vecītis apšaudes laikā lūdza Dievu, trīcēja no bailēm. Reiz no rīta es pamodos un redzēju, ka vecītis nekustas, man kļuva baisi. Kārtējās apšaudes laikā, kad visi izlēca no vagoniem, vecītis iznesa. Viņu atstāja dzelzceļa malā, jo laika apbedīšanai nebija. Citas apšaudes laikā mūsu ešelons apstājās blakus pilnīgi sabombardētam

sastāvam. Visapkārt mētājās rokas, kājas, ķermeņi, bija tik daudz asiņu, un tas izskatījās tik briesmīgi, ka es visa drebēju” – raksta G. Greisdorfa. Šīs pašas briesmīgās ainas iespiedušās atmiņā arī viņas jaunākajam brālim S. Zihermanam. “Bieži bija uzlidojumi, bija arī ievainotie, aizkļuvām līdz Orlai, pilsēta dega.”

“Jo tālāk braucām, jo mazāk bombardēja, bet dzelzceļa stacijās cilvēki nesa bēgļiem maizi, ēdamo, ūdeni. Visās stacijās bija dzeramais ūdens, vagonos nesa spaiņus, kur bija zupa ar gaļu. Nokļuvām līdz Kuibiševas apgabalam (tagad Samaras apgabals), Pestravkas rajons, Marjevkas ciems. Šeit dzīvoja trūcīgi, bet cilvēki nesa bēgļiem – kas karoti, kas bļodiņu, kas lakatiņu. Bet bija nelaime – nebija tīra dzeramā ūdens, ūdeni ņēma no upītes, kur cilvēki mazgājās un mazgāja veļu. Gita saslima ar dizentēriju un gandrīz nomira, ilgi gulēja slimnīcā. Ar dizentēriju slimoja arī Samuils. Māte zelta gredzenu iemainīja pret rīsiem un izdziedināja dēlu.”

R. Zihermans Pestravkas ciemā, kas atrodas 20 kilometru no Marjevkas, organizēja darbnīcu, kur šuva siltās jakas fronteī. Pieredzējušo šuvēju mobilizēja, taču pēc dažām dienām atsūtīja atpakaļ: ražošana bez šuvēja bija apstājusies. Ģimene dzīvoja Marjevkā, bet cehs atradās Pestravkā, tāpēc reizi nedēļā Rahmiels nāca uz mājām. Reiz uzbrucis vilks, šuvējs tik tikko atkāpies.

Kolhozs bēgļu ģimenei iedalīja dzīvokli, zemi sakņu dārzam, atmatu kartupeļu un prosas stādīšanai, bet septiņus kilometrus no ciema arī lauku arbūzu un meloņu stādīšanai. Pestravkā modīgais ebreju šuvējs Rahmiels Zihermans apšuva vietējo priekšniecību. 1942. gadā pie Zihermaniem atbrauca radu Rudaševsku ģimene. 1945. gada augustā visi atgriezās mājās.

Dzimtais nams izrādījās vesels, tur dzīvoja sveši ļaudis, kas bijušos saimniekus neielaida. Reiz R. Zihermans maza veikaliņa durvīs satika fotogrāfu Blajeru, kura ģimene arī dzīvoja Pestravkā. Fotogrāfs teica, ka gulēt varot pie viņa uz grīdas fotoateljē, jo naktī cilvēki nefotografējoties. “Mēs bijām laimīgi! Mums bija divi spilveni un viena sega, bet tas ir labāk kā nekas pēc tāda ceļa.” Vēlāk viņi dzīvoja pie pazīstamiem, pie radiem caurstaigājamā istabā, kur mitinājās deviņi cilvēki. Ģimenes stihisko evakuāciju aprakstījuši divi šīs ģimenes locekļi. Daudzi notikumi sakrīt, tikai daži momenti palikuši atmiņā vienam no šīs ģimenes.

Apcerējuma autora mātes – Bergermanu ģimeni arī skāra rūgtais bēgļu liktenis. Mans vectēvs un vecāmāte šuvēji Ice-Morduhs Bergermans un Liza Bergermane (Gla-zomicka) dzīvoja Viestura ielā. Ģimenē auga trīs bērni: Frīda, Dveira (Vera) un Dāvids. Visi mācījās un nodarbojās ar šūšanu.

Pirmās kara dienas satrauca ģimeni. Frīda vēl turpināja strādāt. Kā viņa atceras, padomju radio ziņoja, ka ienaidnieks apturēts, panikai nav pamata. Lidmašīna virs pilsētas izmeta lapiņas ar aicinājumu saglabāt mieru, jo ienaidnieks, protams, tiks sakauts. Bet trešajā kara dienā, kad mana mamma nāca no darba, sākās bombardēšana. Viņa

atradās “Tareločkā” (parks – tagad nosaukts Andreja Pumpura vārdā) un aiz bailēm no sprāgstošajiem lādiņiem slēpās zem kokiem. Kļuva skaidrs, ka ir jābēg. Bēga ar to, kas bija mugurā, tiesa, paņēra dokumentus, atslēgas. “Mājās palika tik daudz auduma, cik daudz vēl bija iespējams pašūt kostīmu un mēteļu,” – man par brīnumu, ar rūgtu nožēlu atcerējās mamma. Gājām kājām, sandales nodilušas, kājas pietūkušas, pēdas asinīs, kleita saplīsusi. Nokļuvām līdz Zilupei. Vācu aviācijas uzlidojums. Lidmašīnas lidoja tik zemu, ka varēja atšķirt lidotāju sejas. Vilcienā bija ļoti smacīgi. Atvērsi logu, izbāzīsi galvu – ložmetēju kārtā. Vilciens apstājās. Mēs skrējām uz mežu. Sprādzieni, dārdoņa. Uguns, cilvēku kliegzieni. Kad atjēdzos, mežmalā gulēja sakropļoti cilvēku ķermeņi, mētājās pamesti čemodāni, cilvēki skraidīja, kļiedza, meklēja tuviniekus.

Aizbrauca līdz Jaroslavļai. Bads, baumas, neziņa, kur tālāk. Dāvids Bergermans nolēma doties armijā kā brīvprātīgais: “Tur vismaz pabaros.” Viņu sagūstīja hitlerieši. Ģimene brauca tālāk. Nonāca Sverdlovskas apgabālā (Alapajevskas rajons, Berezovskas raktuves, kolhozs Ušjančiki).

Vectēvs un vecmāte šuva, tas paglāba no bada. Māsas Frīda un Dveira strādāja kolhozā, pārļasot kolhoza kartupeļus, dažreiz silto jaku piedurknēs ieliekot dažus bumbulus. Saņēma zemi. Izaudzēja kartupeļus, labākos atstāja stādīšanai un ziemai. Vietējie iedzīvotāji, uzzinājuši, ka viņi ir ebreji, brīnījās, ka viņiem nav ragu. Vietējais zirgkopējs uz nepaklausīgu ērzeli kļiedza: “Žīda ģīmis!” Kaimiņš pirmajos kara gados, satiekot manu vectēvu, priecīgs stāstīja: “Klau, Īzak, atkal mūsējie atstājuši tādu un tādu pilsētu.” Kad Sarkanā armija sāka dzīt nacistus uz rietumiem, tad jaunumus vairs neziņoja. 1941. gada decembrī no frontes pienāca ziņa, ka Latvijas strēlnieku divīzijas ierindnieks Dāvids Bergermans kaujā pie Maskavas (pie Narofominskas) ievainots un nosūtīts uz hospitāli. Hospitālis nokļuva ielenkumā, sakarus ar viņu nodibināt neizdevās. 1945. gadā Bergermanu ģimene atgriezās dzimtajā pilsētā.

Mājas, kur viņi dzīvoja līdz karam, nebija, bija palikuši tikai pamati un kāpnītes. Dzīvoja kopmītnē, pēc tam saņēma dzīvokli. Īzaks un Liza Bergermani strādāja šuvēju darbnīcā. Vecmāte Liza visu laiku gaidīja dēlu, neticēja, ka viņš gājis bojā. Rakstīja, atbilde bija viena: pazudis bez vēsts. Gadījās, ka 1955. gadā, stāvot veikalā rindā, viņu apzaga. Pazuda arī vienīgā dēla Dāvida fotogrāfija. Vecmāte saslima un nomira. Sešdesmitajos gados mana mamma Frīda Ročko aizgāja uz Kara komisariātu kaut ko uzzināt par brāļa likteni. “Brālis pazudis bez vēsts” – teica mamma. “Bet velns viņu zina, kur viņš ir, varbūt aizgājis līdz vāciešiem” – atbildējis kara komisārs. Mamma to atcerējās ar rūgtumu, nespēdama iedomāties, ka ebrejs varētu aiziet līdz vāciešiem. Šīs atmiņas, manuprāt, ir vērtīgas, parāda dzīvi padomju aizmugurē, kā arī pēckara varas attieksmi pret bezvēsts pazudušajiem. Tiesa, bēgļi, kuriem bija specialitāte, amata prasme, varēja izdzīvot.

Laiks no 1941. gada līdz 1945. gadam Padomju Savienībai bija briesmīgs, bet represijas turpinājās. Par traģēdiju, ko piedzīvoja Peles ģimene, kas līdz karam dzīvoja

Miera ielā 53, pastāstīja Mihails (Hackeļš;1925). Bez Hackeļa ģimenē auga vēl divi brāļi un divas māsas. Māsa Basja apprecējās ar Moiseju Goldbergu. Ģimene lepojās ar skaistuli Basju, kas Daugavpilī bija atzīta par 1937. gada *mis*.

1941. gada 26. jūnijā agri no rīta Peles ģimene metās bēgt. Aizgāja līdz Stropu ezeram. Pēkšņi pavisam zemu, ar briesmīgu rēkoņu pārlidoja vācu lidmašīnas, bēgļi šausmās izklīda. Basjai no bailēm sākās priekšlaicīgas dzemdības. Vācu lidmašīnu dobjais troksnis nenoslāpēja ebreju zēna pirmo kliedzienu. Basja ar vīru nolēma [...] griezties atpakaļ. Kopā ar viņiem atgriezās arī daļa Peles ģimenes. Vēlāk viņi visi gāja bojā Daugavpils geto.

Bet brāļi Ābrams un Hackeļš Peles neatgriezās mājās. Viņi aizkļuva līdz Krāslavai, pēc tam līdz Indrai. Tur izdevās iekāpt vilcienā. Likās, ka glābiņš ir jau tuvu, taču negaidot vilciens devās atpakaļ – uz Daugavpili. Kas tas bija – sajukums vai kaitniecība? Ar kopējām pūlēm vilcienu izdevās apturēt lauka vidū, izkāpt un aizkļūt līdz Dagdai, bet pēc tam līdz Veļikije Lukiem. Ešelonu ar cilvēkiem sabombardēja, un tajā bija bēgļi. Brāļiem laimējās, iekāpa citā ešelonā, kas viņus aizveda līdz Šahuņas stacijai (Gorkijas apgabals). Šeit 16 un 18 gadu vecie pusaudži ilgi neuzkavējās. Atcerējās, ka Kirovā dzīvo tēvamāsa.

Kirovā pēc arodskolas beigšanas brāļi Hackeļš (Miša) un Leiba strādāja par virpotājiem kara rūpnīcā – virpoja detaļas aeroragavām. 1943. gada 23. septembrī brāļus un vēl trīs poļu ebrejus, kas strādāja nakts maiņā, aizveda uz kantori uz nopratināšanu un arestēja. Kamēr veica izmeklēšanu, brāļi viens par otru neko nezināja. 1944. gada 14. janvārī notika tiesa. Brāļi dabūja pa sešiem gadiem cietumā un trīs gadus ar tiesību ierobežojumiem (nebija tiesību sarakstīties, dzīvot lielās pilsētās, vajadzēja atzīmēties vietējā milicijas nodaļā). “Noziedznieki” tika notiesāti par pretpadomju propagandu un sabotāžu saskaņā ar PSRS KK 58. pantu. Izrādījās, ka Hackeļš meistaram bija pastāstījis, ka līdz karam Latvijā bija labi dzīvojuši, ebrejiem bija savi klubi un skolas. Meistars bija ziņojis, ka strādnieki slavina buržuāzisko Latviju. Karš, bet ellišķīgās represijas turpināja darboties, laužot cilvēku dzīvi.

Nācās būvēt ceļu Komi APSR, būvēt dzelzceļu uz Karskas vārtiem Salehardas virzienā. 1944. gadā Ābrams neizturēja necilvēciskos apstākļus un nomira. Karš beidzās, taču “tautas ienaidnieki” palika nometnēs. 1948. gada pavasarī 17 cilvēku liela ieslodzīto grupa izbēga, iepriekš nogalinot nometnes priekšnieku un atbruņojot konvoju. Kā stāsta H. Peles, izbēgušos noķēra, mērdēja badā. Viņš bijis arī citas bēgšanas liecinieks. Uz izbēgušajiem atklāja uguni no lidmašīnām, bombardēja. Priekšniecība atklāti teica: “Dzīvus neņemt.” Pēc šiem notikumiem nometni izformēja. Hackeļš Peles tika nosūtīts uz specnometni (*osoblagu*) Taišetas pilsētā (Irkutskas apgabals) pie Angaras upes, bet vēlāk uz Krasnojarskas novadu meža ciršanas darbos. Tur ebrejs no Latgales apprecējās ar vietējo vecticībnieci Jevgēņiju Kardināli (pat 58. pants neatturēja mīlēt). Un, lai gan visi termiņi bija pagājuši, nācās vēl septiņus gadus nostrādāt novadā, kur ziemā sals sasniedza 50 grādus. 1956. gada oktobrī pienāca paziņojums par rehabilitāciju.

Samuils Glezerovs (1920) pirms kara absolvēja dzelzceļnieku tehnikumu. S. Glezerovs bija cionists. 1941. gadā viņš nokļuva Kazahstānā un strādāja par tehniķi dīzeļelektrostacijā Saras–Ozekas dzelzceļa stacijā. 1941. gada decembrī arestēja viņa vecākus. Māti drīz vien atbrīvoja, bet tēvu Josifu Glezerovu, bijušo veikalu īpašnieku, tiesāja pēc bēdīgi slavenā PSRS KK 58. panta – kā tautas ienaidniekam viņam piesprieda 10 gadus cietumsoda. 1942. gadā cietumā viņš gāja bojā.

S. Glezerovs stacijā nostrādāja līdz 1944. gada 2. februārim. Šai dienā viņš pēkšņi tika apcietināts un nosūtīts uz Alma-Atu. Tā paša gada aprīlī viņu tiesāja pēc 58. panta 2. daļas – par pretpadomju aģitāciju un propagandu, piespriežot 10 gadus cietumā. S. Glezerovs līdz pat šim brīdim nezina, par ko īsti tika tiesāts. Vai iemesls bija denunciacija vai arī tas, ka viņš stāstīja par dzīvi pirmskara Latvijā, vai arī noteicošā bija viņa cionistiskā pagātne un tautas ienaidnieka dēla statuss. Atbildes nav. Tā ebreju bēglis no Latvijas, tāpat kā miljoniem padomju cilvēku, kļuva par tautas ienaidnieku. Soda nācās izciest Solikamskas nometnēs, cērtot mežu, kā arī Vorkutas šahtās. Nometnēs politiskie ieslodzītie atradās daudz sliktākā situācijā nekā kriminālnoziedznieki. Pārtikas deva bija 400 gramu maizes, šķīvis balandas zupas un pāra karošu auzu pārslu biezputras. Politiskie ieslodzītie strādāja katru dienu, turklāt zagļi viņiem atņēma ēdienu un apģērbu.

Meža cirsma atradās 4–6 kilometrus no barakām, kurās mitinājās ieslodzītie. Katru rītu konvoja pavadībā viņi devās turp. Ceļa stīga līdz cirsmam bija izlikta ar baļķiem. Pārvietojās pa divi, rokas liekot pāriniekam uz pleca. Iet pa šādu “ceļu” bija ļoti grūti. Kājās bija “zeķes” – autoriepu gabali, aptīti ar stiepli, kas slīdēja uz mitrajiem baļķiem. Pirms darba nelaimīgos brīdināja: “Vologodskas konvojs jokus nesaprot – solis pa labi, solis pa kreisi, lēciens – tas tiek uzskatīts par bēgšanu – šauj bez brīdinājuma.” Nejausī paslīdot vai pakļūpot, cilvēku varēja nogalināt it kā par mēģinājumu bēgt.

Ziemās bija jāpārcieš 40 grādu sals, savukārt vasarās mocīja odi un mūdži. Darba norma bija 3–4 baļķi, kurus vajadzēja nozāgēt, apstrādāt, iecelt ratos, lai pārvestu uz noliktavu. Trūka pārtikas, ieslodzītie pārmeklēja atkritumu tvertnes, cerot atrast kaut ko ēdamu, ko izmetuši kriminālnoziedznieki.

Ieslodzītie mira, tos apglabāja kopējā bedrē, vietā atsūtīja citus. Represīvais mehānisms darbojās perfekti. Karš to neietekmēja. Dažreiz ieslodzītie sev nocirta pirkstus, lai nevajadzētu strādāt. Ja tas tika izdarīts apzināti, par to saņēma papildu sodu.

Samuils Glezerovs meža cirmās pavadīja piecus gadus. Izdzīvot palīdzēja mātes sūtiņumi un spēcīgais fiziskais rūdījums. Par labu uzvedību pēc puses soda izciešanas viņš tika atbrīvots no konvoja, tas ir, S. Glezerovam bija tiesības dzīvot un strādāt ārpus zonas. Divus gadus viņš strādāja par elektriķi elektrostacijā, pēc tam tika pārcelts uz Vorkutu uz atsevišķu nometnes punktu 26. šahtā. Te ieslodzītais iepazinās ar trim zagļu pasaules pamatkategorijām: *воры в законе* – noziedznieku pasaules elite, *сученные воры* – tie, kas pārkāpuši noziedznieku pasaules likumus, *беспредельщики* – tie, kas neievēro

nekādus likumus un noteikumus. Viņi uzbruka cits citam, un ložmetējnieki no sargtorņiem atklāja uguni. Reti kad iztika bez asinsizliešanas. S. Glezerovam paveicās. Viņš strādāja ārpus zonas par zirgkopi dārzeņu noliktavā. Šai noliktavā glabāja dārzeņus vairākiem tūkstošiem šahtu strādnieku. S. Glezerova pēdējais darbs bija bedru rakšana telegrāfa stabiem tundrā netālu no Vorkutas. Ziemā sniega segas biezums pārsniedza metru, salsušo zemi nācās skaldīt ar cērti. Naktīs kurināja ugunsroku, lai zeme nedaudz sasiltu.

1953. gada 14. jūlijā Samuīlu Glezerovu negaidīti atbrīvoja. Viņš atgriezās Daugavpilī. Sodāmību atcēla tikai 1958. gadā, bet 1965. gada 6. martā viņš tika rehabilitēts. Bija nepieciešami 10 gadi ieslodzījumā, 10 gadi – pilni aizdomu un šaubu, lai cilvēks tiktu attaisnots. Kāpēc? Totalitārā sistēma uz šādiem jautājumiem atbildes nesniedz. Abi respondenti M. Peles un S. Glezerovs atklāja bēgļu ciešanas kara gados.

Citādi izveidojās liktenis tiem ebreju bēgļiem no Latgales, padomju un partijas darbiniekiem, kuri tika organizēti izvesti aiz republikas robežām. Tos var saukt par evakuētajiem, kaut arī viņi pieredzēja ne mazums grūtību un ciešanu, tāpat kā bēgļi.

Jefunu ģimene, vīrs un sieva, bija komunisti. Giršs Jefuns (1908.–7.01.1942.) līdz 1940. gadam strādāja pagrīdē, bet 1940. gadā kļuva par pilsētas partijas komitejas locekli. Viņa sieva Rahele Jefuna (dzim. Frīdmane; 1906–1998) bija no nabadzīgas daudz bērnu ģimenes.

1941. gada 23. jūnijā R. Jefuna aizgāja pie pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāra un jautāja, vai nevajag evakuēties. “Tu ko, Jefuna, līdz Daugavpilij viņus neielaidīs” – pārliecināti atbildējis sekretārs. Taisnība, nākamajā dienā tika piešķirta automašīna – un partijas darbinieku bērnus un sievas nosūtīja uz Zilupes pusi. Uz robežas automašīnu apturēja, bet, noskaidrojuši, kas brauc, atlaida. Aizbrauca līdz Pleskavai, no turienes ar vilcienu līdz Kirovai. Pa ceļam piedzīvoja nežēlīgu badu. Kādā dzelzceļa pieturā stāvēja vilciens no Ņeņingradas. Lūdza kaut vienu maisu ar sausiņiem, citādi bērni mira no bada. Rahele Jefuna bija ar pusgadu veco meitu Ņenu. Mātei nebija piena, likās, ka nāve ir neizbēgama. Izdevās aizkļūt līdz Ufai. Vienā vagonā brauca komunistu sievas – Gesja Frīdmane, Berta Gandlere, Gesja Averbuha, Tamāra Šalmane.

“Ufas dzelzceļa stacijā mamma izkāpa no vagona. Nejausi ieraudzīja ebrejieti – kara ārsti, kas strādāja kara hospitālī: “Lūdzu, glābiet bērnu!”” – atcerējās R. Jefunas meita Ņena Soldatova. Tā R. Jefuna sāka strādāt hospitālī, Ņenu aprūpēja, un meitenīte izdzīvoja. Pēc tam Rahele strādāja milicijas rajona nodaļā. Saņēma velteņus, jo bija atbraukusi kurpītēs. Vēlāk pārcēlās uz kolhozu.

Giršs Jefuns ar partijas pilsētas komitejas darbiniekiem sekmīgi evakuējās, izgāja sagatavošanu Gorohovecas nometnēs un kļuva par strēlnieku rotas politdarbinieku. Viņam piedāvāja strādāt frontes avīzē, taču komunisti rāvās uz priekšējām līnijām. 1942. gada 7. janvārī viņš krita pie Borovskas (kaujā pie Maskavas).

Gesja Frīdmane (R. Jefunas māsa) arī bija ešelonā ar evakuētajiem. Kirovā viņa sāka strādāt par grāmatvedi stikla fabrikā. Viņas dēliņš Valdi bieži slimoja, nebija neviena, kas viņu pieskatītu. G. Frīdmane gribēja aizbraukt uz Ufu, bet direktors nelaida, jo viņa grāmatvedībā bija ievedusi priekšzīmīgu kārtību. Visu atrisināja partijas sapulce, kurā Berta Gandlere teica: “Ja bērns nomirs, tas būs uz jūsu sirdsapziņas.” Atlaida. Ufā bija bads, un viņa nolēma braukt uz kolhozu, izrādījās, ka arī tur plosījās bads. Viņa dzīvoja Ufas apgabalā, Budzjaksas rajonā, Šitirakas ciemā. Izrādījās, ka tur galvenokārt dzīvo tatāri.

G. Frīdmane atkal sāka strādāt par grāmatvedi, bet R. Jefuna – par uzskaitvedi. Mitinājās tatāru mājā, kur dzīvoja vīrs ar sievu un divpadsmit bērnu. Tatāriem nebija priekšstata, kas ir ebreji. Iedeva zemes gabalu, kur iestādīja kartupeļus, un izdzīvoja, stāstīja Ļ. Soldatova.

1944. gadā sāka organizēt operatīvās vienības, kas kopā ar Sarkanās armijas karavīriem devās uz atbrīvotajām pilsētām. Protams, šajās vienībās ņēma komunistus, kas līdz karam bija strādājuši šajās pilsētās. R. Jefuna bija tajā vienībā, kura iegāja Daugavpilī. Viņa atstāja meitiņu draudzenei kolhozā un devās uz Latviju. J. Soldatova pastāstīja, ka, pēc mātes atmiņām, pilsēta degusi, daļa māju bijusi mīnēta, vākti gruveši. Tikai 1944. gada septembrī Daugavpilī atgriezies Ļena Soldatova. R. Jefuna strādāja par Latvijas KP Daugavpils pilsētas komitejas uzskaites sektora vadītāju, bet 1963. gadā pārcēlās uz Rīgu.

Kurpnieks Grubins Kasriels (1908–1996) ir pazīstams kā cilvēks, kura mājā līdz karam atradās pagrīdes tipogrāfija, viņš bija komjaunatnes biedrs, bet 1933. gadā iestājās Latvijas kompartijā.

Kā atceras viņa meita Frīda Kaplāne (dzim. Grubina; 1932), pirmajās kara dienās komunisti K. Grubins dežurējis pilsētas partijas komitejā. Reiz pie viņu mājas piebraukusi automašīna ar tēvu, un ģimeni bez panikas aizveda uz staciju. Uz robežas pārbaudīja evakuējamo ģimenes locekļu sarakstu. Ap Sebežu pārgāja upītei. Pēc tam ar autobusu nogādāja pie preču vilciena, kur bija ievainotie, un aizbrauca līdz Kirovskas apgabalam. K. Grubins kā brīvprātīgais iestājās strēlnieku divīzijā. Ģimene izlēma braukt uz Taškentu. Pa ceļam evakuētos apzaga, tāpēc aizbrauca līdz Kazaņai, kur dzīvoja tēva radi. Beidzot nokļuva kolhozā (Arskas rajons, Janasala ciems). Nebija ko ēst, K. Grubina sieva Roha (dzim. Zuboviča; 1909–1981) no bada uztūka. Pieci bērni – no 3 līdz 13 gadu veci – tika aizsūtīti uz tuvējo bērnu namu Mengeri. Tur, kā atceras Frīda Kaplāne, bijis samērā daudz bērnu no Latvijas, ieskaitot arī ebrejus. Šeit viņi ne tikai mācījās, bet arī apguva šūšanu un adīšanu. Borja Grubins (1930–1988) ganīja zirgus, ara, lai palīdzētu ģimenei. Bērni centās vākt ēdamo, lai nodotu mātei slimnīcā. Brīnums, ka viņa izdzīvoja. 1944. gadā K. Grubins atgriezās no frontes pēc smaga ievainojuma, paņēma bērnus līdzīgi uz Kazaņu. Grubinu ģimene atgriezās Daugavpilī.

Par saviem vecākiem Falku Kaganu (1903–1986) un Haju Kagani (dzim. Ihlova; 1906–1975) autoram pastāstīja viņu dēls Pinhuss Kagans. Viņa tēvs un māte dzimuši

Daugavpilī. Falks Kagans līdz karam strādāja Latvijas elektro- un radiotehnikas rūpniecībā, piedalījās pagrīdes kustībā, bet 1940. gadā vadīja sporta biedrību "Spartaks" Daugavpilī. Gaļa neilgi pirms kara pabeidza ebreju skolotāju institūtu, ieguva tiesības strādāt skolā. 1940. gadā jaunie apprecējās.

Pirmajās kara dienās F. Kagans griezās pie pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāra: "Ko darīt?" Viņš atbildēja: "Mēs gatavojam automašīnu aizbraukšanai, steidzīgi skrieniet šurp." Jaunie paguva iesēties pilsētas komitejas automašīnā un aizbraukt. Kuru katru brīdi Gaļai vajadzēja dzemdēt. Pa ceļam majors, kas stāvēja stacijā, kur notika iekāpšana vilcienā, "palīdzēja" viņiem – nozaga čemodānu, kurā bija personiskās mantas, fotogrāfijas un dokumenti.

Tā ar piedzīvojumiem viņi nokļuva līdz Kuibiševas apgabalam (Kaldibanskas rajons, Kaldibaņas ciems). F. Kagans kā brīvprātīgais aizgāja armijā. Apguva militārās zināšanas Gorkijas apgabala Gorohovecas nometnē. Viņš cīnījās pie Maskavas, pie Narofominskas. 1942. gadā pēc diviem ievainojumiem tika komisionēts. Līdz 1944. gadam viņš strādāja par Gorkijas autorūpnīcas degvielas saimniecības priekšnieku. 1944. gada 30. jūlijā F. Kagans operatīvās vienības sastāvā iegāja Daugavpilī. Tā bija trešā diena pēc Daugavpils atbrīvošanas. Ebreji uzreiz sāka meklēt tuviniekus, mēģināja pat atrakt kapus. Drīz F. Kaganam izdevās atrast brīnumainā kārtā izglābto radu dēlu Moiši Ihlovu, kurš vēlāk dzīvoja Falka un Gaļas Kaganu ģimenē.

Gaļai Gorkijas apgabalā bija piedzimuši dvīņi – meitenītes, taču tās neizdzīvoja, nebija piena, mocīja bads. F. Kagans no frontes rakstīja sievai: "Nepārdzīvo, mēs vēl esam jauni, galvenais, sakaut fašistus." Evakuācijā G. Kagane strādāja par krievu valodas skolotāju, bet 1945. gadā atgriezās dzimtajā pilsētā.

Padomju un partijas darbinieku ģimeņu atmiņas pierāda, ka viņu evakuācija bija arī organizēta, vietējās varas atbalstīta.

Rēzekne

1935. gadā Rēzeknē dzīvoja 3342 ebreji jeb 25 procenti pilsētas iedzīvotāju. Rēzekni nacisti okupēja 1941. gada 3. jūlijā. Tā atrodas 90 kilometrus uz ziemeļiem no Daugavpils, un okupanti šeit ieradās gandrīz nedēļu vēlāk nekā Daugavpilī. Tātad izredzes izglābties bija vairāk, taču...

Isaja Kukļa (1910) un Etas Kukļa (dzim. Izraelita; 1911) ģimenē auga divas meitas – Rašela un Ļuba. Ģimenes galvam Kunsta mājā Brīvības ielā piederēja neliela motociklu un velosipēdu remonta darbnīca. I. Kukļa bija aktīvs komunist, bet E. Kukļa rāja vīru, ka "nolādētā" komunistu dēļ viņiem nāksies bēgt. Brauca ratos, aizkļuva līdz robežai. Viņus nelaida pāri robežai, sākās bombardēšana, nācās slēpties bunkurā. Bet pēc tam deviņi cilvēki pajūgā tomēr šķērsoja nelaimīgo robežu. Izdevās aizkļūt līdz Tverai (Kaļiņina). Ar kuģi pa Volgu aizpeldēja līdz Astrahaņai. Šeit bērni pirmo reizi redzēja

arbūzus, vīnogas, kamieļus. Taču iepazīšanās ar eksotiskajiem augļiem bērniem beidzās ar dizentēriju. Atkal ar kuģi pa Volgu un Kamu aizbrauca līdz Pieurāliem, kur apmetās Udmurtijā (Sarapulas apgabals, Karakumas rajons, Čegoņdinskas ciema padome, kolhozs “Zarja”). Šeit I. Kukļa sāka strādāt par kalēju, bet pēc tam kā brīvprātīgais devās uz fronti, kur 1942. gada 8. februārī pie Rževskas krita.

Ģimene pārbrauca uz citu ciemu – Barabanovskoje. Tas bija neliels ciems, kur *Zagotzerne* šķīroja graudus. Kā atcerējās R. Kukļa, vectēvs Haims-Leibs Izraelits, īstens ticīgais, nedrīkstēja ēst pārtiku, kas nav košers. Kļuva nespēcīgs, saslima un nomira no bada 1942./1943. gada ziemā, taču ticības tradīcijas nepārkāpa. Viņu apglabāja kalnā pie Kamas. Rašela sāka iet skolā, bet visu laiku smagi slimoja, viņai atzina gan tuberkulozi, gan malāriju. Viņu mocīja stiprs klepus. Skolotāja palūdza slimo bērnu no skolas izņemt. Drīzumā Kukļa ģimeni nosūtīja uz Markovkas ciemu. Cieta badu. “Pavasārī lasījām sasalušos kartupeļus, ēdām zaļu zāli, savvaļas ķiplokus, balandas, zaķkāpostus, zirgskābenes” – autoram stāstīja R. Kukļa. Viņa iemācījās lasīt un rakstīt. Rakstīja uz izplēstām lūgšanu grāmatu lapām, kas bija paņemtas no tuvējās baznīcas. Tās izdalīja pa skolām. Nu ko – baznīca bija atdalīta no valsts, bet skola – no visa, kas svēts. Māte – Eta Kukļa strādāja par sargu kolhozā – ar šauteni sargāja maizes klēti.

Jau 1944. gada vasarā Kukļu ģimene saņēma atļauju atgriezties. Ar kuģi atkal nokļuva līdz Gorkijai. Bet pēc tam “ieraudzīja sagrautās pilsētas, nebija dzelzceļa staciju. Visapkārt Staraja Rusai nebija māju, vienīgi dūmeņi, no kuriem cēlās dūmi” – pastāstīja R. Kukļa. Viņi nokļuva līdz Latgalei, ļoti gribējās uzzināt, kā klājas tuviniekiem. Kara laikā par ebreju tautas katastrofu nerunāja. Jau Pitalovā kāds vīrs izbrīnījies iesaucās: “Jūs uz kurieni, šeit visus ebrejus izkāva.”

Rēzeknē viņi atrada savu māju, bet tajā dzīvoja sveši ļaudis, koki dārzā bija sazāģēti malkā, no mantām atrada šujmašīnu un vara miezeri. Kukļas bija pirmā ģimene, kas atgriezās no Krievijas. Atgriezušies ebreji apstājās mājīnā, kuru apdzīvoja šī ģimene. Dažreiz tur saspiedās līdz 15 cilvēkiem. Šajā mājīnā arī lūdza Dievu, jo sinagogas bija sagrautas, bet palikušās ebrejiem neatdeva. Tagad Rašela Kukļa ir pilsētas ebreju kopienas vadītāja.

Ja ģimenes bija saistītas ar radniecības saitēm, tad arī bēga kopā. Kunstu un Pitemu ģimenes vienoja ne tikai radniecības saites, bet arī kopējs liktenis. Morduha un Taņas Kunstu ģimenē bija trīs bērni – Zalmans (Zjama), Dāvids un Roza. Moišes un Lejas Pitemu ģimenē bija divi bērni – Bencions un Dāvids. Kara sākumā Zjama Kunsts viesojās pie vecāsmātes un vectēva Viļakā. Kad Rēzekne tika bombardēta, Kunstu ģimene nolēma doties uz Viļaku: “Tur nogaidīsim.” Gāja kājām. Ceļu apšaudīja un bombardēja pikējoši bumbvedēji. Mežos parādījās vācu desantnieki, kuriem palīdzēja latviešu nacionālisti. Nācās atgriezties Rēzeknē. Nolēma bēgt kopā ar Pitemu ģimeni.

Morduhs Kunsts par solīdu cenu nopirka zirgu (pārējo apsolīja pielikt pēc kara). Bēgļu liktenis sarežģījās ar to, ka Leja Pitema bija stāvoklī un kuru katru brīdi viņai

bija jādzemdē. L. Pitema ar 2–3 gadus vecajiem bērniem sēdēja ratos kopā ar Rožu Kunstu, pārējie gāja kājām. “1941. gada vasara bija karsta..., tilti bija sagrauti. Upes nācās pārvarēt brišus, bet dažreiz bēgļi tās pārvarēja peldus” – raksta Dāvids Kunsts. Vairākas dienas nelaida pāri robežai. Beidzot atļāva doties pāri Staraja Rusas–Novgorodas virzienā. Ceļā Lejai Pitemai sākās dzemdības. Dzemdības pieņēma viņas māsiņa Taņa Kunsta. Piedzima zēns, kurš pēc trīs dienām nomira. Dzīve un nāve vienmēr iet blakus. Bēdu sagrauztie vecāki nolēma bērnu apbedīt Staraja Rusā, līdz kurai vairs nebija tālu. Uz naktsguļu iekārtojās kādā sādžā. Gulēja šķūnī uz siena, bet nomirušo zēnu ielika skaistā čemodānā. No rīta atklājās, ka čemodāns – ir nozagts. Var vienīgi iedomāties, kā jutās ticīgie vecāki, kas savu bērnu pat nevarēja apglabāt. Nogājuši vairākus kilometrus, ebrejus apturēja divi apbruņoti vīri civilajā: “Jūs tiekat apcietināti, jūs vaino bērna slepkavībā ar iepriekšēju nodomu.” Bērnu anatomēja, noskaidroja, ka miris dabiskā nāvē. Bēglus atlaida, pat paēdināja. Nokļuva līdz Staraja Rusai, kur sīvs vācu aviācijas uzlidojums apdraudēja arī bēgļu ešelonu no Ļeņingradas – visapkārt kritušie un ievainotie. Ešelonu pārformēja un nosūtīja uz valsts vidieni. Ceļā saslima Dāvids Pitems, un ģimene izkāpa Koteļņičas pilsētā, kur nodzīvoja līdz kara beigām. Moīše Pitems tika iesaukts karā, kur viņu smagi ievainoja, atgriezās kā invalīds. Pēc kara Pitemu ģimene dzīvoja Daugavpilī. Moīše Pitems strādāja par šoihetu sinagogā, sieva viņam palīdzēja.

Kunstu ģimene ar šo ešelonu aizbrauca līdz Kirovskas apgabalam (Peskovas ciems). Tur nodzīvoja līdz 1944. gada janvārim. Atgriezās Rēzeknē, kad vēl turpinājās karš. Uzzināja, ka Zjama Kunsts, kurš bija palicis Viļākā, ir nogalināts kopā ar citiem ebrejiem. Dāvids Kunsts, tagadējais Izraēlas iedzīvotājs, kad atbrauc uz Viļaku, noteikti apmeklē pieminekli nošautajiem ebrejiem, kur atdusas viņa brāļa Zjamas pīšļi. “Es šo vietu atcerēšos visu atlikušo mūžu,” raksta D. Kunsts.

Ludza

1935. gadā Ludzā dzīvoja 1518 ebreju jeb 27 procenti pilsētas iedzīvotāju. Vācu kara spēks Ludzu okupēja 1941. gada 3. jūlijā.

Līdz karam Zolotuhini dzīvoja Ventspils (Majakovska, Rekašova) ielā. Leiba Zolotuhins (1881–1929) bija turīgs zirgu tirgotājs. Viņa sieva, Musja Zolotuhina (dzim. Svetļicina) bija mājsaimniece, audzināja divus dēlus un septiņas meitas. Pūru meitām glabāja uz bēniņiem, bet zeltu un dārglietas – pudelēs kūtī.

1941. gada jūnijā pilsētā parādījās bēgļi – lietuviešu ebreji, viņi ieteica doties projām. Māte un māsas aizskrēja uz rajona izpildkomiteju, kas bija netālu no mājām. Paveicās, ģimeni iesēdināja kravas automašīnā un aizveda līdz robežai. Pāri nelaida, tur nācās gaidīt, bet pēc tam izdevās robežu pāriet. Gāja kājām cauri sādžām, cieta badu. Aizgāja līdz Holmas stacijai (Kaļiņinas apgabals). Tur iesēdās preču vilcienā un aizkļuva līdz Volgodai. Kā atcerējās viena no māsām – Ida Dubovska (dzim. Zolotuhina; 1928), tur nācās

strādāt pie koku pludināšanas – ar ķekšiem virzīja kokus pa straumi. Par šo darbu saņēma maizes kartīti. Drīzumā aizbrauca ar baržu, pēc tam ar vilcienu līdz Aktjubinskai, bet no turienes uz Taškentu, Buhāru un, visbeidzot, līdz Kaganai, A. Babajeva vārdā nosauktajam kolhozam. I. Dubovska vēl aizvien nevar aizmirst, kā Kaganas pilsētas stacijā ģimene sēdēja un ar suku tīrīja no sevis utis, bet apkārt cilvēki pietūka un mira no bada. Kolhozā nestrādāja, dzīvoja kibitkā, labsirdīgie uzbeki nesa tēju un plācenīšus. Viena no māsām saņēma paziņojumu par vīra nāvi un sāka saņemt uztura devu. Pesjai no dizentērijas nomira bērns. Nomocījās septiņus mēnešus, atbrauca māsa Frīda. Pēc tam pārcēlās uz Sverdlovskas apgabalu (Ačickas rajons, kolhozs *Soglasije*), bet arī šeit darba dienu nebija iespējams izturēt. Beigu beigās atrada darbu tā paša apgabala Ufimkas stacijā. Šeit četrpadsmitgadīgā Ida strādāja *Zagotzerno* – stiepa četrdesmit kilogramu smagus maisus. Staigāja vīzēs. Ar maizes kartīti saņēma 600 gramu maizes, bet apgādībā esošie – 400 gramu. Pēdējo gadu Zolotuhini dzīvoja Čeboksaros (Čuvašija) un strādāja ceptuvē. 1944. gada oktobrī māte Ida, Šēra, Beila un Goda atgriezās Ludzā. Izrādījās, ka pēc Zolotuhinu bēgšanas viņu kūti bija pārrakuši divu metru dziļumā, meklējuši zeltu...

Iosifs Moisejevs Šmeļeva dēls (1899) 1922. gadā apprecējās ar Reilzu Superu Mendeļeva meitu (1898). Ģimenē piedzima trīs bērni – Jaša, Roha un Sāra.

Sākās karš. Kaimiņš, pilsētā populārs ārsts Rekašovs, kurš bija mācījies kopā ar krievu rakstnieku ārstu A. Čehovu, sacīja: “Kur jūs, Moisejeva kungs, atnāks vācieši, un viss būs labi.” Lietuviešu ebreji ieteica bēgt. Turīgu ebreju grupa aizgāja, bet pēc tam atgriezās, žēl bija pamest īpašumu, un vispār – “ienaidnieks apturēts”. Ģimene kājām aizgāja līdz Boliševas stacijai pie Latvijas–Krievijas robežas. Pārnakšņoja skolā, bet sešos no rīta atvēra robežu. Prasīja, vai nav ieroči. Izgāja cauri purvam, bet pēc tam pazīstams ebrejs iedeva zirgu, un viņi nonāca līdz Opočkai. No turienes ar vilcienu devās Lugas virzienā (Ļeņingradas apgabals), bet tad vilciens negaidīti pagriezās uz Ivanovu. Šajā pilsētā viņi izgāja sanitāro apstrādi. Beidzot iedeva ēst. Pēc tam pārveda uz Vjazņikiem (Ivanovas apgabals, tagadējais Vladimiras apgabals). Šeit sāka strādāt un saņēma maizes kartītes.

Roha strādāja par vērpēju “Parkomūnas” (Parīzes komūna) rūpnīcas artelī *Smička* (acīmredzot ar šo nosaukumu bija domāta Ļeņiniskās pilsētas un lauku saplūšana). Viņa atceras, ka pilsētā ieradīs Latvijas valdības pārstāvis. Tika organizēta Darba rezervju arodskola, arī grupa, kurā bija cilvēki no Latvijas. Arodskolā iemācījās pārtīt rotorus. Gāja uz hospitāļiem, uzstājās ievainoto priekšā, dziedāja:

Latviet's biju, latviet's būšu,
Latviet's mūžam palikšu...

Tāpat kā citi audzēkņi, Roha kļuva par donoru. Donori papildus saņēma maizes paciņas un 200 rubļu. Latvijas grupa pa kara gadiem nodeva 60 litru asiņu, arodskolā tā bija labākā.

Nācās dzīvot pa sešiem vienā istabā, gulēja uz saliekamajām gultām. Roha valkāja brāļa Jakova (1923), kuru iesauca armijā, zābakus. Botēs papēžu vietā lika kartupeļus. Kaimiņi interesējās, kas ir ebreji, kāpēc viņus nemīt. Ebreji savā starpā runāja jidišā, bet vietējie iedzīvotāji to uzskatīja par latviešu valodu. Pēc kara Roha atbrauca uz Rīgu, bet viņu vilka uz dzimto Ludzu, kur viņa 33 gadus nostrādāja par frizieri.

Moiseja Edelšteina (1897–1942) un Deboras Edelšteinas ģimene dzīvoja Baznīcas ielā 16. Kā stāstīja viņu meita Hanna Raizberga (dzim. Edelšteina; 1927), kad atnāca padomju vara, Edelšteinu piecistabu mājīnā iemitināja virsnienu Krjučkovu. “Viņš stāstīja, ka viņa māte dzīvo Urālos, ceļas 5 no rīta, lai dabūtu pienu!” – “Kā, nav piena?” – man, divpadsmitgadīgai meitenei, tas nebija saprotams. Cita virsnieka sieva, kuras dzimta bija no Gorlovkas (Ukraina), nopirka skaistu naktskreklu un, domādama, ka tā ir svētku kleita, aizgāja tajā uz dejām. “Bija skandāls” – atceras H. Raisberga.

1941. gada vasarā bija jūtama kara tuvošanās. Cilvēki grāba sērkokociņus, sāli, kā saka, “juku laiki”. Bēgļi no Lietuvas uzstājīgi ieteica aizbraukt. Dzelzceļš nedarbojās, bet partijas darbinieki ar automašīnām aizbēga no pilsētas. Atkāpjoties Sarkanās armijas zaldāti vietējiem ebrejiem prasīja ūdeni, jo izplatījās baumas, ka citi viņus varot noindēt. Bet vietējais rabīns, visu cienītais Bencions Gons-Ihje, kura senči šeit bija kalpojuši vairāk nekā 100 gadu, ebrejiem teica: “Ebreji, kur jūs bēgāt?” Pēdējais rabīns smagi kļūdījās. Vairākas turīgas ebreju ģimenes (aptiekāri) atgriezās atpakaļ cerībā [...] uz īpašumu atdošanu, kurus padomju vara bija ekspropriējusi. Īpašumus viņiem neatdeva, bet dzīvību gan paņēma.

Edelšteini aizslēdza dzīvokli un kājām devās uz Goliševas pusi, bet uz robežas viņus divas dienas nelaida pāri. Hanna ar tēvu Moiseju Edelšteinu atgriezās mājās, lai paņemtu kaut kādus dokumentus, fotogrāfijas un meitas skolas liecības. Vēlreiz aizgāja līdz Goliševai. (Ja tā bija evakuācija, tad kāpēc nelaida pāri?) Vara skaidri redzami bremzēja nāvei nolemtu bēgļu izglābšanos. Kājām aizkļuva līdz Krasnoje ciemam (Pleskavas apgabals), pēc tam kājām līdz Opočkai. H. Raisberga atceras: “Gājām kājām, karstums, mežā mētājas mantas. Kādā sādžā apstājāties atpūsties. Sākās bombardēšana: nogalinātas govīs, kliez cilvēki, novārdzināti sarkanarmieši bez formas blūzēm. Neviens nezināja, kur ir vācieši.” Bet, lūk, Lokņas stacijā norisinājušos notikumu apraksts: “Parkā zālē sēdēja bēgļi, beidzot tie sakāpa uz akmeņogļu platformām. Uzlidojums, bombardēšana. Es aizskrēju un paslēpos mucā. Aiz bailēm nespēju parunāt. Blakus atradās pulvera noliktava. Pazuda Taube Edelšteina, tēvamāsa. Viņa kaut kur devās pēc tējas. Vairāk mēs viņu neredzējām. Lidmašīnas lidoja pļaujošā lidojumā, bija daudz nogalināto.” Tātad redzēja, ka tie ir civiliedzīvotāji, bet, vienalga, bombardēja!

Dienu vēlāk viņi atbrauca līdz Veļikije Lukiem, un beidzot Gorkijas apgabals (Inkas ciema padome, Pogiblovkas ciems). Šajā ciemā bija piecas ebreju ģimenes. Bēgļus izmitināja pa mājām. M. Edelšteins gaišā uzvalkā un baltā kreklā dabūja pirmo darbu –

aprakt zirgu. Deva miltus, un krāsnī cepa maizi. H.-D. Edelšteina no auduma gabaliņiem šuva skaistas stepētas segas. Vakariem krievu meitenes dziedāja častuškas. Vietējie iedzīvotāji pret bēgļiem izturējās labi.

1941. gada oktobrī ciemā parādījās vācu skrejlapas ar uzsaukumu – sist žīdus un komunistus. 1941. gada ziemā Edelšteini ieradās “siltajās zemēs”. Brauca mēnesi, cieta badu. Aizbrauca līdz Uzbekistānai, apmetās kādā kišlakā Andižanas rajonā, Baitokas stacijā. Četrpadsmitgadīgo Hanu Edelšteinu pārsteidza sievietes parandžās, liels bēgļu skaits. Bija silts, un bija bads. Ēda magones, puvušus plāceņus, bet darbs bija viens – nest mēslojumu. Moisejam Edelšteinam bija pilnīgs spēku izsīkums. Ko darīt? Uzzināja, ka Andižanā dzīvo Kacu ģimene no Ludzas. Nolēma pārceļties uz turieni. Viņi palīdzēja Edelšteinu izdzīvot. Dzīvoja pagalmā. Reiz, no rīta pamodušies, atklāja, ka mantas nozagtas, bet galvenais – Hannai bija pazudušas brezenta auduma kurpes. Beigu beigās dzīves apstākļi “uzlabojās” – viņi iemitinājās kibitkā, kur gulēja uz zemes. 1942. gada maijā, no rīta pamodušies, atklāja, ka Moisejs Edelšteins ir miris – nomiris no spēku izsīkuma. Kaut kāds Buharas ebrejs piekrita palīdzēt viņu apbedīt kapsētā. Līķi pārveda uz ēzelīša. Ģimene par piemiņu paņēma sev līdzīgu maisiņus ar zemi.

Kokvilnas novākšanas laikā Hanna saslima ar tīfu, sacēlās temperatūra līdz 40 grādiem. Viņu stipri kratīja drudzis. Ārstēja ar hinīnu, izdzīvoja. Nācās strādāt par vērpēju, bet māte zaldātiem adīja dūraiņus, kaut arī bija gandrīz akla. Par darbu saņēma maizes kartītes – kara laika dzīvības kartītes. Kāda sievietei norāva brillēs. Viņa, nabadzīte, nevarēja strādāt, viņai prasīja izpirkšanas maksu – maizes kartīti. Hanna strādāja zīda vērpšanas rūpnīcā – zīdtārpiņu mātītes vajadzēja atdalīt no tēviņiem. Par dzīves apstākļiem H. Raisberga atceras ar šausmām un asarām: “Cilvēki uztūka, mira, uz ielas gulēja mirstošie, pa Andižanu ejot, viņiem kāpa pāri un gāja tālāk. Ēdām lopbarības raušus. Uzbeki nerunāja krieviski. Bet es zināju tikai ebreju valodu. Nācās bloknotā pierakstīt uzbeku valodas vārdus. Bagāti skaitījās uzbeki, kam bija segas un tepiki. Dažreiz viņi cienāja ar plovu, bet dakšiņas nedeļa, nācās ēst ar rokām. Pārsteidza, kā uzbeku sievietes parandžās uz galvas nesa krūkas ar skābu pienu. Mēs ar skābo pienu mazgājām galvu un pinām bizītes. Reiz bija zemestrīce: pēkšņi kļuva tumšs, ūdens ariķos kļuva tumšs, kibitka sagāzās, zeme pāršķēlās.”

Šādos apstākļos Hannai atvērās trofiskā čūla. Paldies Dievam, atradās Taube Edelšteina. Atļāva aiziet no darba un braukt pie viņas uz Urāliem. Braucot pa maršrutu Andižana–Taškenta–Sverdlovskā–Tavda (Sverdlovskas apgabals, Tavdinskas rajons, Taboru ciems), mēneša laikā viņi nokļuva līdz jaunajai vietai. Tur cilvēki nebadojās. Atkal redzēja, ka cilvēki ēd no šķīvjiem. Hanna iekārtojās par uzskaitvedes mācekli zivju rūpnīcā, iemācījās krievu valodu. Ātri “uztaisīja” karjeru – no uzskaitvedes kļuva par galveno grāmatvedi. Kā algu saņēma 4,5 kilogramus miltu mēnesī, gremzdus (sīrupu), zivju eļļu. No miltiem un sīrupa zivju eļļā cepa pankūkas. Piešķīra gabaliņu zemes,

stādīja kartupeļus. Māte adīja, ciema ļaudis maksāja ar produktiem. Kara beigās tika savākti visi Latvijas bēgļi, kas dzīvoja šajā rajonā, un Latvijas PSR Augstākās padomes vārdā viņiem izdeva atļauju atgriezties Latvijā. Aizrakstīja uz Ludzu, lai uzzinātu, kas noticis ar tuviniekiem. Saņēma atbildi: adresāts izbraucis. Pat iedomāties nevarēja, ka visi tuvinieki izdzīvojuši. 1945. gada vasarā ieradās Ludzā, dzimtajā mājā dzīvoja sveši cilvēki. Gandrīz katru dienu pilsētā ieradās bijušie bēgļi – ebreji.

Ludzas respondentu atmiņās attēloti notikumi uz Latvijas–Krievijas vecās robežas. Izbrīnu izraisa, ka daļa ebreju bēgšanas laikā centās atgriezties atpakaļ. Respondenti mūs iepazīstina ar dzīvesveidu “vecajās republikās”, kas bija atšķirīgs no dzīvesveida Latvijā.

Krustpils

1935. gadā Krustpilī dzīvoja 1043 ebreji jeb 28,5 procenti pilsētas iedzīvotāju. Vācu armija Krustpili okupēja 1941. gada 28. jūnijā. Bēgļi, kuru galveno masu veidoja ebreji, virzījās uz austrumiem pa ceļu uz Varakļāniem. Cauri pilsētai bēga arī Jēkabpils, Zemgales un lietuviešu ebreji, kas paspēja pāriet tiltu, kurš savienoja Jēkabpili ar Krustpili. Galvenais iemesls, kas lika cilvēkiem bēgt, bija bailes, ko izraisīja bombardēšana. Lielākā tiesa bēgļu uzskatīja, ka pilsētu viņi pamet uz neilgu laiku.

Hona-Bers (Boriss) Francers (1910–1983) visu dzīvi, izņemot kara gadus, nodzīvoja Krustpilī. Strādāja par miesnieku. Atvēra gaļas veikalu, kur varēja nopirkt košerģaļu – arī uz vekseļa. Braukāja pa ciemiem, lieliski vadīja zirgus, iepirka gaļu. Gaļu glabāja leduspagrabos, bet ledu ražoja vietējie zemnieki – latvieši. Viņus sauca par *aizenhakeriem* (ledus cirtējiem). Gāja labi, 1937. gadā ar brāli uz kredīta nopirka kravas automašīnu *Reno*, lai gaļu vestu uz Rīgu.

1940. gadā jaunā vara konfiscēja motociklu ar blakusvāģi, un daudz netrūka, ka ģimene būtu nonākusi Sibīrijā. Atnāca izmērīt mājas platību. Tikai mazliet pietrūka līdz “Sibīrijas normai”. Nu ko, dažreiz ebreju laime tiek mērīta ar līdz galam neuzceltās mājas kvadrātmetriem.

Pirmajās kara dienās no Rīgas atbrauca Hona-Bera māsa Mērija. Viņa satraukta sacīja: “Jābēg, citādi būs slikti.” Hona-Bers, viņa tēvs Meišls, draugi, bērni ierausās ratos. Tikai šoreiz Hona-Bers uzkāpa nevis uz zirga, bet uz velosipēda. Vairāki desmiti ratu un velosipēdu brauca pa glābšanās ceļu uz Varakļāniem. Pati pēdējā aiz pajūgu rindas gāja kāda trūcīga sieviete un dīvainā Havele, ko sauca par Haveli – skrējēju. Pa ceļam pajūgus jau apšaudīja, tāpēc centās braukt naktīs, bet pa dienu apstājās mežā. Acīmredzot jau aiz Varakļāniem kādās krustcelēs ebreji apstājās. Kur braukt – pa labi vai pa kreisi. Nolēma pagriezties pa kreisi. Pēkšņi parādījās vācieši, virsnieks teica: “*Judn, farn zi in rehts* (Ebreji, brauciet pa labi).” Grūti noticēt, bet tas izglāba Krustpils ebreju grupas dzīvību. Vēlāk izrādījās, ka ceļu, pa kuru viņi taisījās braukt, bija pārņēmis vācu desants. Tik tiešām, ja iesi pa kreisi – nāvi atradīsi, ja iesi pa labi – Krievijā nokļūsi.

B. Francers nevar aizmirst epizodi, kuru tēvs viņam ne vienu reizi vien stāstījis. (Autors no citiem respondentiem saņēmis tam apstiprinājumu.) Kādos ratos veduši ticīgajiem ebrejiem pašu dārgāko – Toras tīstokli. Tas bija paslēpts Šoloma un Frīdas Lotkinu ratos, kuros sēdēja viņu bērni. Jau esot Krievijas teritorijā, kādā purvā zirgs iestīga. Tikai Hona-Bers paguva pārbraukt, kad ebreji sāka kliegt: “Jāglābj bērni un Tora!” Vecais Meišls Francers teica savam vecākajam dēlam Hona-Beram: “Izjūdz zirgu.” Zirgs tika izjūgts no grimstošajiem ratiem, bet ratus izvilkt neizdevās. Hona-Bers un Icka Šifs nomainīja zirgu, taču nekas neiznāca, rati grima purvā. Pēkšņi sākās vācu aviācijas uzlidojums – ebreju kliegzieni, ložmetēju kārtā. Lode caursāva zirgam lūpu, tas no neciešamām sāpēm rāvās uz priekšu un no purva izrāva ratus, kuros bija bērni un Tora. Vācu lode izglāba tīstokli un ebreju bērnus. Kā saka, brīnumi notiek.

Viņi aizkļuva līdz Gorkijas apgabalam, kur bija spiesti atstāt zirgu – glābēju. Brauca pa upi, nokļuva līdz Staļingradai. 1941. gadā Hona-Bers Francers aizgāja armijā, drošsirdīgais artilērists tika četrreiz ievainots. Meišls Francers neizturēja badu un tabakas trūkumu. Smēķēja paštaisītus smēķus no lauru lapām. 1943. gadā nomira no bada.

Pēc kara H.-B. Francers atgriezās dzimtajā pilsētā, strādāja par miesnieku, tāpat kā citi ebreji, lūdza Dievu dažādās mājās (sinagogu neatvēra) un atcerējās par Toras izglābšanu. Tīstokli saglabāja arī Krievijā, tas atgriezās savā pilsētā, tika glabāts dažādās ģimenēs, bet 90. gadu sākumā kāds no savējiem izveda to uz Vāciju. No nacistiem izglāba, bet savējie nozaga. Krustpils respondents savās atmiņās pastāstīja, ka pat ekstremālās situācijās ebreji centās glābt Toras tīstokļus.

Varakļāni

1935. gadā Varakļānos – Rēzeknes apriņķa pilsētā (tagadējā Madonas rajonā) dzīvoja 952 ebreji, kas ir vairāk nekā 57 procenti Varakļānu iedzīvotāju. Tas ir visaugstākais ebreju īpatsvars ne tikai starp Latgales pilsētām, bet arī visā Latvijā.

Caur pilsētu gāja bēgļi no Lietuvas, Jēkabpils, Krustpils, Vidzemes. “Pa galveno ceļu uz austrumiem tagad iet bezgalīgas sarkanarmiešu masas. Kopā ar viņiem milzums kravas automašīnu, kas bāztin piebāztas ar bēgļiem: sievietēm, bērniem, vīriešiem. Visi bēg. Traucas nepārtraukta ļaužu plūsma. Es dažiem jautāju, no kurienes un uz kuriem viņi brauc. Neviens neko sakarīgu nesaka, visi izvairās no tiešas atbildes... Bet šajā brīdī pie mums pienāk kaut kāda ebreju meitene un saka, ka braukusi ar vilcienu un jau bijusi pie robežas Zilupes tuvumā, bet pāri robežai neviens nav laists, nevienam no lielās masas nav ļauts aizbraukt uz Krieviju. Tad viņa arī atgriezusies Varakļānos. Mēs nezīnām, ko darīt.”² Tā cilvēku stāvokli apraksta Frīda Mihelone (1906–1986).

Moišes Dimanta un Hannas Dimantas (dzim. Teseļe) ģimene dzīvoja ļoti pieticīgi. Moiše Dimants nomira 1934. gadā, bet ģimenē auga trīs bērni.

Pirmajās kara dienās pilsētā nebija droši. H. Dimanta teica saviem bērniem: “Bēgt vajag nevis no Hitlera, bet no bijušajiem aizsargiem.” Un tiešām, kaimiņš, bijušais aizsargs, pieprasīja, lai Dimantu ģimene viņam dod maizi bez maksas. Ebreji atteikušies. “Es tev atriebšos,” tā kaimiņš. Pirmajās kara dienās (26.–27. jūnijā) pie Dimantiem ar ģimeni pajūgā atbrauca vectēva Boruh-Ice dēls no Krustpils. H. Dimanta iznesa ceļasomu, bet nebija kur to nolikt. Blūma meita paņēma tikai slidas. Gāja kājām. Sešos pajūgos ebreju grupa virzījās uz austrumiem. “Nakšņojām mežā, pienāca sestdiena. Gribējām pat griezties atpakaļ. Par laimi, satikām vecenīti ar tukšiem spaiņiem. Nolēmām neatgriezties, kaut arī mežā jau šāva. Vēl vienu nakti pavadījām mežā. Izplatījās baumas, ka robežai pāri netaisīti” – stāstīja Blūma Florence (dzim. Dimanta; 1927). “Negaidot uz ceļa parādījās vācu motociklists: “Jūs neesat komunisti, varat atgriezties, mēs citus neaiztiekam.” Ceļu bombardēja, bija nogalinātie. Pa ceļu nepārtrauktā plūsmā devās karavīri, cilvēki, lopi, automašīnas. Māte kājas noberza līdz asinīm. Reizēm karavīri bēgļiem deva sausiņus. Redzējām, kā tika nomests izpletņlēcēju desants” – stāstīja B. Florence. “Izdevās kājām aizkļūt līdz Maksatīhas (Krievija) stacijai. Iekāpām vilcienā, braucām uz vaļējām platformām. Pēc tam pārsēdāmies preču vilcienā, pabraucām garām degošajai Orlai. Kur braukt? Kādiem bija radi Alma-Atā, nolēma braukt uz Kazahiju, tur taču silti. Aizkļuva līdz Kazaņai, pēc tam ar kuģi pa Volgu un atkal preču vagonos uz austrumiem.” Pa ceļam, kā atcerējās B. Florence, ar šarlaku saslimusi jaunākā māsa Feiga. Māte Hanna Dimanta palika Buinskas stacijā, bet ģimene brauca tālāk. Feiga gulēja slimnīcā, bet māte stacijā stāpīja mantas, lai nenomirtu badā. Aizbrauca līdz Ataras stacijai (150 km no Alma-Atas). Blūma ar vecāko māsu Hasju, gaidot mātes atbraukšanu, dzīvoja dažādās ģimenēs pie radiem. Sagaidīja māti un Feigu un nolēma doties uz kolhozu. Ebrejus uzsēdināja uz kamieļiem, un karavāna sāka stiepties uz kolhoza pusi. Pa ceļam kamieļi mina čūskas. Ebreji sāka kliegt, karavānai nācās griezties atpakaļ. “Kazahi dzīvoja māla mājās. Mēs strādājām palīgdarbos, dzīvojām kibitkās, gulējām uz siena, bija auksti, kibitkās pūta iekšā sniegu. Sedzāmies ar saimnieku zirgsegu. Mamma strādāja stacijas bufetē, un mēs ēdām atliekas, ja kaut kas palika. Audzējām arbūzus, arikos zagām ūdeni, lai laistītu tos zemes gabalus, kurus apstrādājām. Arbūzus numurēja, bet mēs dažreiz apēdām gatavos un numuru pārlikām citam arbūzam” – ar rūgtumu bada gadus atcerējās B. Florence. Bēgļus pārveda uz Buinskas staciju Kazaņas tuvumā. 1945. gada 9. maiju viņi sagaidīja jau Maskavā. Atgriezās Varakļānos. Ebreju nošaušanas vietā B. Florence ieraudzīja bedri, apkārt mētājās zobi. Drīz Blūma pārcēlās uz Rīgu, uz visiem laikiem pametot kādreiz visebrejiskāko Latvijas pilsētu.

Samuila Dondes (1887–1950) un Sāras Dondes (dzim. Joffe; 1888–1941) ģimene, tāpat kā daudzi varakļānieši, nezināja, ko darīt. Ģimene juta līdzīgu padomju varai. Šmuels Donde izdzirdēja, ka kaimiņiene – latviete sacīja, ka Dondi vajagot nogalināt, jo visi ebreji – komunisti. 1941. gada 27. jūnijā, saliekot mantas ratos, Dondes ar trim

bērniem izbrauca uz austrumiem. Hackels brauca ar velosipēdu. Domāja, ka drīz atgriezīsies. Š. Donde palūdza pazīstamu zemnieku Cakuli saglabāt viņu īpašumu, bet cits kaimiņš – Salinieks par to paziņoja vietējai policijai. Cakuli vācu vara arestēja, nosūtīja uz Daugavpili un turēja arestā divas nedēļas “par ebrejam Dondem piederošā kustamā īpašuma, kas sastāvēja no 2 velosipēdiem, sienas pulksteņa, šujmašīnas, tējkannas tējas uzliešanai un govš – ar kopējo vērtību 3700 rubļu, piesavināšanos. Šim īpašumam jāpāriet valsts īpašumā.”³

Jau pa ceļam uz Abreni bēgļus apšaudīja. Izplatījās baumas, ka pāri robežai nelaidīs, jo bijušajiem Latvijas pilsoņiem vēl nebija padomju pases. Citas baumas bija, ka nelaidīs bagātos. Abrenē bombardēja, Ciļa Movele (dzim. Donde, 1926) no bailēm palīda zem veltņa. Lode trāpīja Sārai Dondei mētelī, tas sāka gruzdēt. Ratos viņi nokļuva līdz Staraja Rusai. Šeit armijas vajadzībām ratus un velosipēdu konfiscēja, izdodot izziņu, ka pēc kara īpašums tiks atdots! Pēc kārtējās bombardēšanas Staraja Rusā izdevās iesēties pasažieru vilcienā. Māti vilcienā ienesa uz nestuvēm. Zem uzlidojumiem izbrauca līdz Vologdai. Pēc tam ar prāmi nokļuva līdz Vologdas apgabala Totmas sādžai. Aukstums, bads, krievu valodas nezināšana, jo ebreji zināja vienīgi jidišu un latviešu valodu. Vēl joprojām C. Movele uzskata, ka šajā nomaļajā sādžā ebrejus gaidīja bada nāve. Logi mājā bija augsti, lāči nāca pie logiem un kauca.

Donde ar prāmi caur Suhoņu atgriezās Vologdā, bet pēc tam apmetās Turandai ciemā. Hackels sāka strādāt par šoferi *Љонстроја* evakuācijas punktā, bet Bencians – kuģu remonta rūpnīcā Vologdā. Viņi sāka saņemt maizes talonus, brāļus paņēma armijā. 1941. gada 31. septembrī, neizturējusi ciešanas, nomira Sāra Donde.

Nolēma braukt uz Čuvašiju, kur dzīvoja mātesbrālis Leibs Hackela dēls Joffe, Varakļānu skolas direktors. Papildu visām nelaimēm Ciļa saslima ar izsitumu tīfu.

Čuvašijā viņi dzīvoja Pervomaiskas rajonā, Balabaš-Bašijevas ciemā. Strādāja lauka darbos kolhozā, saņēma darbadienas. C. Movele ar rūgtu humoru tās sauc par “grūtām dienām”. Ziemā šķiroja zirņus, pa kluso tos ēda. 1944. gada 2. augustā Varakļānus atbrīvoja no vāciešiem. 1944. gada rudenī Šmuels Donde saņēma izsaukumu no Latvijas valdības ar tiesībām atgriezties un 120 rubļu ceļa izdevumiem. Uz ēzeļa Ciļa un Šmuels Donde devās līdz Kanašas stacijai. Pēc tam ar vilcienu līdz Piemaskavai, kur viņus apzaga. 1944. gada 13. oktobrī viņi bija Maskavā, kur notika salūts par godu Rīgas atbrīvošanai. 1944. gada oktobrī Donde atgriezās Varakļānos. Dzimtās mājas vietā rēgojās bedre. Apmetās pie Donāta Cakuļa, atrada savu govī. Sākās jauna dzīve. Ciļa šodien smejas: “*Jom kipur* mēs nepārkāpām, jo arī tāpat nebija ko ēst. Bet Pashā svētkos maizes nebija, ēdām kartupeļus – tā visa bija košerpārtika!”⁴

Respondente no Varakļāniem pastāstīja par ceļa grūtībām, kā arī par bēgļiem, kuri daudzkreiz mainīja dzīvesvietu, cenšoties izdzīvot jaunajos apstākļos.

Preiļi

1935. gadā šeit dzīvoja 847 ebreji jeb 51 procents pilsētas iedzīvotāju. Pirmajās kara dienās caur Preiļiem izgāja ne tikai bēgļi no dažādām Latvijas pilsētām, bet arī no Lietuvas.

Solomona Zilbermana (1888–1973) un Minnas Zilbermanes (dzim. Barona; 1902) ģimene pilsētā bija pazīstama un cienīta. Un nav brīnums, jo Zilbermani jau piecas paaudzes dzīvoja Preiļos. Ģimenes galva S. Zilbermans pieņēma linus, šķiroja un sūtīja uz Angliju.

1940. gadā jaunā vara nacionalizēja Zilbermanu ģimenes rūpalu, taču pašu neaiztīka, jo viņš palīdzēja komunistiem. Viņš kļuva par vienkāršu darbinieku savā kādreizējā uzņēmumā. S. Zilbermans bija beidzis ģimnāziju, klausījās radio un bija informēts, kas notiek Polijā. “Pirmajās kara dienās starp vecākiem izraisījās strīdi, viņi pat lamājās. Māte bija pretī, bet tēvs gribēja bēgt un kļiedza: “Es negulšos zem naža” – autoram stāstīja Dāvids Zilbermans (1934), jaunākais dēls ģimenē. Tad, par laimi, ar ratiem no Daugavpils atbrauca mātesmāsa Mera Segāla ar vīru: “Dvinsku bombardē, vajag kaut ko darīt” – atceras Dāvids. Viņš saslīma ar plaušu karsoni, taču teica, ka jābrauc. Turpretim citi ebreji uzskatīja: “Ak, nogaidīsim Preiļos, citādi Krievijā nomirsim badā.” Tomēr nolēma braukt, bet tikai ne sestdienā.

Dāvida brālis Ābrams un māsa Hanna (Aņa) ar velosipēdiem, bet pārējie ratos devās ceļā. Ceļā salūza ratu ass. Ratus salaboja, samaksājot ar karakula kažoku, vēlāk nācās nomainīt zirgu.

Brauca pa Preiļu–Riebiņu–Dagdas ceļu. Ceļā satika tos, kas atgriezās, jo robežai pāri nelaida. Sestdienā, 28. jūnijā, viņi bija Riebiņos. Dievbijīgie ebreji Riebiņos atpūtās, lūdza Dievu, viss bija mierīgi. “Kas noticis, kur jūs bēgat?” Ebreji bēga no nāves, bet nelielajā Riebiņu pagastā cilvēki nebija informēti un par to samaksāja ar dzīvību. Šaudījās, nācās gaidīt uz robežas, kur bija salasījies liels ļaužu pūlis, kuram uzbruka no gaisa. Kājām aizkļuva līdz Veļikije Lukiem. Tur uzkāpa uz vaļējas platformas un brauca pa maršrutu Kazana–Bugulma–Almetjevskā (Tatārija).

S. Zilbermans strādāja kolhozā, nodarbojās ar linu un kaņepju audzēšanu, savākšanu un pārstrādi. Daudz nācās braukāt apkārt. Kolhozā lauka darbos strādāja arī M. Zilbermane. Viņi saņēma zemes gabalu, stādīja kartupeļus. Bērni mācījās skolā. D. Zilbermans pastāstīja, ka tatāri pret ebrejiem neizturējās slikti, bet, lūk, bēgļi no Krievijas rietumu rajoniem cieta no antisemitisma, ne reizi vien skaidrojot Dāvidam, ka viņš ir žīds. 1945. gada 5. maijā Zilbermani atgriezās Preiļos un uzzināja, kas šeit noticis ar ebrejiem. Kaimiņiene pastāstīja, ka viens no Zilbermana algotajiem darbiniekiem bija rūgti “vilies”, ka viņi aizbēguši, bija taču Dāvidu nēsājis uz rokām. Patiesi, otra dvēselē ieskatīties nevar.

D. Zilbermans atmiņās īsi apraksta savas ģimenes dzīvi līdz 1940. gadam, par izmaiņām, kādas notika padomju varas gados, kā arī motīviem, kāpēc ģimene atstāja Latviju.

Dagda

Pēc tautas skaitīšanas datiem 1935. gadā, Dagdas apriņķī dzīvoja 618 ebreju jeb 56 procenti apriņķa iedzīvotāju. Caur pilsētu izgāja ne tikai bēgļi no Daugavpils, bet arī no Lietuvas. Daļa bēgļu bija spiesta griezties atpakaļ tāpēc, ka viņus nelaida pāri robežai. Tie, kas atgriezās, tika iznīcināti, bet daļu aizdzina uz Daugavpils pusi.

Haima Šteina (1896–1957) un Revekas Šteinas (Falkova) (1896–1942) ģimene dzīvoja Z. Meierovica (tagadējā Alejas) ielā. Viņu ģimenē bija seši bērni. Šteina Rahila (1923) autoram pastāstīja, ka pusdienlaikā iegājusi pie kaimiņa, kas tikko kā pa radio bija uzziņājis, ka sācies karš. Reveka Šteina piezvanījusi uz Rīgu brālim Vulfam, lai tas atgriežas Dagdā. Pirmajās kara dienās ciematā parādījās bēgļi. 1941. gada 26. jūnijā Vulfs Šteins iesēdināja ģimeni autobusā, kas gāja līdz Pasienei. Divu dienu mēģinājumi pāriet robežu izrādījās neveiksmīgi. Nācās atgriezties mājās. Šeit jau atradās bēgļi. Izsalkušos bēgļus Šteinu ģimene paēdināja. Viņi negribēja doties prom. 27. (28.) jūlijā Šteinu ģimene pēc brāļa neatlaidīga lūguma no jauna aizgāja no mājām, pusdienas atstājot uz galda. Lija lietus, bet viņu satiktais rabīns Smargons iesaucies: “Ebreji, kur jūs skrienat no vilka uz lāci!” Nu ko, 1941. gada jūnijā krievu lācis bija vienīgais ebreju glābējs no nacistiskā vilka.

Vulfs mazo māsiņu uzsēdināja uz pleciem, un ģimene sāka virzīties uz Zilupes pusi. Pa ceļam sarkanarmieši vairākas reizes palīdzēja bēgļiem. Sebežā viņi iekāpa vilciņā, aizbrauca līdz Nēvelei. Vilciens brauca visu nakti, bet no rīta viņi atkal bija Nēvelē. Un tomēr viņi nokļuva līdz Jaroslavljam. Pa ceļam Haims Šteins kādā pieturā aizgāja pēc cigaretēm un atpalika no vilciena, bet pēc tam ģimene viņu atrada. Rahila saslima, un Ivanovā viņu no vilciena noņēma, saslima brālis, viņu no vilciena noņēma Kovrovā. Beidzot ģimene satikās Kazaņā.

No Kazaņas Šteini ieradās Elabugā. Šajā pilsētā nebija darba, un arī fronte tuvojās. Kāds ieteica braukt uz dienvidiem – uz Taškentu, tur bija silts. Viņi ieradās Uzbekijā Katakurgānas pilsētā (Samarkandas apgabals, Kaganoviča vārdā nosauktais kolhozs, vēlākā Ašhabadas dzelzceļa padomju saimniecība). Tēvs nodarbojās ar zirgiem, bērni un māte smagi slimoja ar plaušu karsoni un dizentēriju. 1942. gada 3. novembrī Reveka Šteina nomira. Haimu Šteinu paņēma armijā, bet vistas akluma un sirdslēkmes dēļ viņam atļāva dienēt darba armijā. Viņš strādāja meža ciršanas darbos Arhangeļskas apgabalā. Rahila strādāja ar kombainu. Vulfs Šteins aizgāja uz fronti un neatgriezās, viņš krita pie Staraja Rusas.

1943. gadā Taškentā izveidoja amatniecības arodskolu (RU-5). Tās organizēšanu Latvijas PSR valdības uzdevumā vadīja P. Deglavs. Trīs māsiņas Šteinas pārcēlās uz turieni un kļuva par RU-5 audzēknēm. R. Šteina strādāja artelī “Rekords”, vēla velteņus. 1945. gadā ģimene atgriezās Dagdā, no kaimiņiem uzzināja, ka māja nodegusi, kā arī to, kas šeit noticis kara gados.

Atmiņās no Dagdas, tāpat kā arī no Ludzas, parādīta dažu rabīnu attieksme pret evakuācijas problēmu, politiskās situācijas neizpratne.

Zilupe

1935. gadā Zilupē dzīvoja 471 ebrejs jeb 30 procenti pilsētas iedzīvotāju. Šī Ludzas apriņķa pilsēta atrodas valsts galējos austrumos, tāpēc bija liela varbūtība, ka iedzīvotāji varēs aiziet no pilsētas un izglābties. Tādu laimīgo salasījās 110 cilvēku. Svētdienā, 1941. gada 22. jūnija pēcpusdienā, zemu pār pilsētu laidās lidmašīna ar melnu krustu. Iedzīvotāji brīnījās, retais zināja, ka sācies karš, radio bija retums. 23. jūnijā pilsēta nosvinēja Līgo svētkus. Tikai kara sestajā dienā – 27. jūnijā pilsēta piedzīvoja pirmo smago bombardēšanu. Bombardēja dzelzceļa staciju, kur bija salasījušies vairāki ešeloni kā ar zaldātiem, kas brauca uz fronti, tā arī ar bēgļiem no Lietuvas un Latvijas, kuri bēga uz austrumiem.

Izglābušos Zilupes ebreju vidū bija arī Rīva Dubrovskā (dzim. Bauma; 1926). Dubrovsku 12 cilvēku ģimene (ieskaitot arī četrus bērnus) dzīvoja Marijas (tagadējā Sēlijas) ielā. Vecāki bija bezdarbnieki, tāpēc ģimenei bija trūcīga rocība.

1941. gada 27. jūnijā bombardēšanas laikā Bauma metās skriet pa Dzirnavu ielu. Mājas dega, panika, cilvēku straume centās iziet no pilsētas, bija dzirdami sprādzieni. Tie bija ešeloni, kas stacijā uzsprāga. “Pēc kāda laika es atskatījos – neviena no savējiem līdzās nav, laikam atpalikuši vai atgriezušies mājās” – atcerējās R. Dubrovskā. Piecpadsmitgadīgā meitene mēģināja atgriezties mājās, bet zaldāti nelaida cauri. “Es biju apjukusi, neko nesapratu un lēni vilkos pūlim pakaļ. Tajā brīdī es pat iedomāties nevarēju, ka nevienu no savas ģimenes tā arī vairs nekad neredzēšu...”

Milzīgs bēgļu pūlis salasījās nelielajā Zavoruiskas stacijā aiz Sebežas. Vācu aviācijas uzlidojums; lidmašīna nometa bumbu ļaužu drūzmā. Simtiem cilvēku tika aprakts vienā brāļu kapā. Nākamajā dienā izdzīvojušos nosūtīja uz Krievijas vidieni. Rīva Bauma nokļuva vienā no Urālu kolhoziem. Nozāģētajiem kokiem cirta zarus, par to saņēma šķidru nātru zupu ar diviem pilieniem zivju eļļas.

1941./1942. gada ziemā vientuļos bērnus nosūtīja uz amatniecības arodskolu, kur pusaudze pusgada laikā apguva metinātāja profesiju. Pēc tam strādāja rūpnīcā, kur ražoja automašīnas ZIS. Kara beigās Rīva uzrakstīja vēstuli uz mājām cerībā, ka kāds no tuviniekiem ir dzīvs. Pazīstama pasta darbiniece atbildēja, ka “tavējo šeit vairs nav”. Kad beidzās karš, vēl mēnesi nācās pūlēties, lai saņemtu atļauju atgriezties. Atbraukusi uz Zilupi, meitene atrada savu māju tukšu. Nebija ne mēbeļu, ne šujmašīnas, ne govus. Kaimiņi teica, ka zinot, kur atrodas ebreju īpašums. Pie norādītās mājas Rīva ieraudzīja pazīstamo govī, uz āķa karājās krustmātes mētelis, pie sienas stāvēja šujmašīna. Saimnieki teica, ka mantas esot pirktas, neko nezinot. Pēc kara ebreju meitene apprecējās ar krievu zaldātu, viņai piedzima dēls, bet viņa tā arī nesaņēmās aizbraukt uz Krieviju, jo viņa uzskatīja, ka Zilupe ir pati skaistākā pilsēta pasaulē.

Intervija parādīja, ka mazo Latgales pilsētiņu iedzīvotāji nevarēja iedomāties par draudošajām briesmām. Viņi gatavojās Līgo svētkiem. Respondente, tajā laikā piecpadsmitgadīga meitene, pazaudēja savus vecākus, izdzīvoja un atgriezās mājās.

Baltinava

1935. gadā Baltinavas ciemā (Jaunlatgales, vēlāk Abrenes apriņķis) no 478 iedzīvotājiem bija 164 ebreji jeb 34 procenti. Ciems atradās netālu no Latvijas–Krievijas robežas, un likās, ka izglābties nebūs grūtību, taču...

Par Moiseja un Rīvas Aizikoviču ģimenes un viņu piecu bērnu – Neplas, Dāvida, Mihļas, Iljas un Civas (no 2 līdz 12 gadiem), un vecāsmātes likteni pastāstīja viņu meita Mihļa Press (dzim. Aizikoviča). Bija pagājusi nedēļa no kara sākuma, bet Baltinavas ebreji uzskatīja, ka nekas briesmīgs nenotiek. Pie Aizikovičiem atbrauca radnieki no Rīgas un Daugavpils. Acīmredzot ietekmēja informēto tuvinieku stāsti, turklāt Moisejs Aizikovičs bija komunisti, tāpēc viņi nolēma pamest dzimtās vietas. Ģimene ratos devās Pleskavas virzienā. Līdz ar viņiem aizbrauca Milneru divi brāļi ar ģimenēm, Davidoviči un Šneideri. Pārējie neticēja un nezināja, ko ebrejiem atnesīs nacisms. Kļūda par dzīvības cenu! Noguruši un izsalkuši, nepārtrauktu bombardēšanu pavadīta, ebreju vezumu rinda nokļuva līdz robežai. Vēstulē autoram M. Press raksta: “Uzlidojumu parasti veica lidmašīnu četriteks, dzinās pakaļ burtiski katram cilvēkam. Pēc katras bombardēšanas uz ceļa un tam blakus palika desmitiem nogalināto un liels daudzums ievainoto. Pēc lietus pa ceļu plūda straumītes, sarkanas no asinīm. Tēvam nācās atbīdīt līķus, lai pabrauktu garām. Ievainotajiem faktiski palīdzību nesniedzām (nebija, ar ko un nebija kam). Starp nogalinātajiem pārsvarā bija sievietes un bērni. Briesmīgā aina līdz šim brīdim stāv manā acu priekšā.”

Jau Krievijas teritorijā ebreji iegāja zemnieka mājā. Saimniece, padzīvojusi sievieti, teica, ka viņi iet prom, un iesaka bēgļiem neuzkavēties, jo vācieši drīz būs šeit. Līdz nāvei noguruši, bērni tūlīt nokrita gulēt. Drīzumā ienāca kāds cilvēks, teica, ka esot saimnieces dēls, paņēma velosipēdu un piedāvāja Aizikovičiem braukt kopā ar viņu, jo vācieši esot izsēdinājuši desantu un pa ceļu iet esot bīstami. Viņi ātri savācās un devās pakaļ negaidītajam glābējam. Gāja pa kaut kādām meža takām, bet drīz mežā izdzirdēja nepazīstamu valodu, un pēc satrauktajām sejm bērni saprata, ka tie ir vācieši. Moisejs Aizikovičs un nepazīstamais uz rokām pārnesa bērnus pāri upei, izejot uz lauku ceļu. Ceļu aizšķērsoja vairāki vācu ložmetējnieki. Ebreji sāka atvadīties no dzīves. “Bet ložmetējnieki ar žestu mums rādīja, ka mēs varam iet tālāk, un... palaida garām! Vēl kādu laiku no dažādām pusēm varēja dzirdēt nepazīstamo valodu.” Neticami, jo vācieši varēja apšaut bēgļus, bet iespējams, ka izpletņlēcēju desantam bija citi uzdevumi. Var tikai iedomāties, kā ebreji jutās. Tā arī viņi vilkās, līdz izgāja uz dzelzceļu. Zirga nebija, jo Moisejs Aizikovičs to iemainīja pret – papirosu paciņu un klaipiņu maizes. “Līdzvērtīga” maiņa, bet tas palīdzēja izdzīvot. Izsalkuši, noguruši, izmirkuši lietū, bēgļi nokļuva līdz Astaškovas stacijai Kaļiņinas apgabalā, kur iesēdās vilcienā.

Vilciens gāja uz dienvidiem. Pa ceļam M. Aizikovičs ar vecākajiem bērniem stacijās izkāpa pēc vārīta ūdens un ēdamā un – atpalika. Rīva, vecāmāte, bērni raudāja, viņus apraudāja – laikam vairs tuviniekus neredzēsīm. Izkāpa no vilciena Taškentā un uzkāpa

uz stāvošas vaļējas platformas svilinošajā uzbeku saulē. Sagaidīja! Tēvs atveda lielu klaipu maizes. “Visi bērni sēdēja apkārt un ēda šo maizi, bet māte raudāja no prieka.” Nākamais vilciens aizveda līdz Araļskai, no turienes uz kuģa klāja zem neciešami karstās saules aizpeldēja līdz Muinakai (Karakalpakijas APSR, Uzbekija). Tur arī dzīvoja vienā istabā, strādāja. Moiseju Aizikoviču iesauca armijā, bet 1945. gada janvārī viņš krita. Pēc kara izdzīvojušie atgriezās Baltinavā. Dzīvot nebija droši, vēl gadiem turpinājās karš ar “meža brāļiem”.

Intervija parādīja, pirmkārt, daudzus bēgļu upurus, otrkārt, izbrīna tas, ka pārvietojoties vācu armijas daļas neaizskāra ebrejus. Tas sakrīt ar Krustpils respondenta stāstu.

Somerseta (Aglona)

1935. gadā Daugavpils apriņķa ciematā no 282 iedzīvotājiem 57 (20%) bija ebreji. Aglonas iedzīvotāja Buņa Kagane (1921) atrakstīja autoram par savām smagajām atmiņām. 1941. gada 22. jūnijā virs ciema bija dzirdama stipra lidmašīnu dunoņa. Kas noticis? Tūlīt arī radio pārraidīja, ka ir sācies karš. Otrajā dienā parādījās lietuviešu bēgļi, ļoti noguruši un iebiedēti. Viņiem iedeva padzerties, paēdināja, mēģināja palīdzēt un nomierināt. Pa dzelzceļu visu laiku uz fronti gāja ešeloni ar munīciju. Pie Antikoliem atbrauca tēva draugi no Daugavpils un skaidroja, ka jāiet prom. “Ejiet prom no mājām, jums jauna meita. Hitlers briesmīgi nīrgājas par ebreju tautu.” Aglonas stacijā līdz karam dzīvoja četras ebreju ģimenes: Motls (Marks) un Hanna Antokoli, Leiba Reznīks un Nehama Reznīks, un Zalmans Reznīks ar ģimenēm, kā arī vientuļais Ceitlins. M. Antokols aizskrēja pie Reznīkiem. Ko darīt? Nolēma bēgt. Ceitlins atteicās. Neesot komunisti, neaiztiks. (Ak, un kā vēl viņu aiztika!) Antokoliem un Reznīkiem bija zirgi.

Cerēdami aizbraukt līdz Sebežai, ceturtajā kara dienā ebreji sāka virzīties uz Rēzeknes pusi. Buņa gandrīz neko līdzī nēpaņēma, jo domāja, ka karš drīz beigsies. “Pa ceļam mētājās somas, čemodāni, un cilvēki visu pameta, lai būtu vieglāk iet. Lija stiprs lietus, slēpāmies mežā, slapji, netīri. Lodes uz mums krita no augšas. Dārdēja artilērija. Mākoņos bija stipri dūmi, acīmredzot dega ciemi. Mēs bijām tik noguruši, ka nolēmām braukt atpakaļ, un... pagriezāmies atpakaļ. Zaldāti, to ieraugot, sāka kliegt, ka šaus, un mēs atkal pagriezāmies uz priekšu. Šie zaldāti izglāba mums dzīvību” – par savām atmiņām raksta B. Kagane. Viņi nokļuva līdz Sebežai. Uz robežas tecēja neliela upīte, pār kuru nebija tilta. Bēgļu pūlis arvien pieauga. Parādījās karavīri, uzlika pagaidu tiltu, un bēgļi pamazām pameta Latvijas teritoriju. Aizbrauca līdz Veļikije Lukiem, visu laiku piebarojot zirgus. Šeit zirgus konfiscēja. Uzlidojums! Gaisa trauksme! Karavīri un bēgļi slēpās bumbu patvertnē. Pēc trauksmes atsaukuma bēgļi saņēma dzeramo ūdeni, gabalu maizes. Viņiem parādīja, kur stāv preču vagoni, kuros viņi arī brauca. Vagonos solu nebija, grīdu klāja salmi. Bēgļi bija ļoti nomocīti, īpaši smagi klājās padzīvojušiem cilvēkiem. Ceļā nācās pavadīt ļoti ilgu laiku. Dažās stacijās vilciena sastāvs stāvēja

veselām dienām, jo uz fronti gāja ešeloni ar munīciju. Kādā stacijā redzēja uzrakstu “Novosibirska”. Vispirms bēgļus nomazgāja pirtī, dezinficēja drēbes, paēdināja. Pārveda uz Jurgas staciju, kur bēgļus gaidīja kolhozu pārstāvji, starp kuriem sadalīja jaunatbraucējus. Antokolu un Reznīku ģimene nokļuva Bežļinovas ciemā kolhozā *Iskra*. Katru dienu viņus veda lauka darbos, solīja maksāt darbadienas. Māsas – Frīda un Poļa Reznīkas kļuva par slaucējām. Turpat strādāja arī brāļi Leibs un Zalmans Reznīki. Šeit viņi strādāja līdz kara beigām.

Pēc vairākiem mēnešiem Antokolu ģimene saņēma vēstuli no radnieces ar lūgumu atbraukt pie viņas. Tur, Kazahijā, esot silti. Antokoli apsolīja Reznīkiem, ka, ja izdzīvos, atbrauks uz Aglonas staciju. (Starp citu, tā arī bija, draudzība turpinās vairāk nekā pusgadsimtu, tagad draudzējas arī viņu bērni.) Ar lielām grūtībām viņi izkļuva no Sibīrijas un atbrauca uz Alma-Atas apgabalu, Kaskeļena ciemu. Dzīvoja pagrabā ar klona grīdu no maziem lodziņiem, laipnā saimniece iedeva dēļus guļamlāvām. Strādāja, maizi saņēma uz kartītēm, dārzā audzēja kukurūzu, badā, kā saka, nemira. 1944. gada decembrī atgriezās dzimtajā Rušonā (Aglonas stacija), apmetās pie pazīstamas latviešu ģimenes. Nevienu no tuviniekiem neatrada, visi bija gājuši bojā no vietējo kolaboracionistu rokām... “Šodien no mūsu evakuēto komandas esmu palikusi viena, kas raksta šīs atmiņas, lai nekad neatkārtotos holokausts, lai būtu mierīgas debesis, lai mūsu bērni un mazbērni gulētu mierīgi. Ar cieņu, Buņa Kagane (dzim. Antokola).”

B. Kaganes intervija ir raksturīgs stāsts par neorganizētu evakuāciju. Viņa izteica cerību, ka šāda veida notikumi vairs neatkārtosies.

No Latgales mēģināja bēgt 8000 ebreju. Izglābušos Latgales ebreju skaitu nosaka to dzīvesvietu ģeogrāfiskais stāvoklis: tuvums Latvijas–Krievijas robežai. Turklāt, jo apdzīvotā vieta vairāk uz ziemeļiem, jo lielākas bija izredzes izglābties. Zemgales un Kurzemes ebrejiem bija daudz mazākas izredzes izdzīvot. Šā pētījuma autors apjautāja 80 cilvēku. Viņi pastāstīja par savu likteni, savas ģimenes locekļiem. Tādējādi šis darbs faktiski aptver vairāk nekā 300 cilvēku likteni. Tāpēc autoram ir grūti minētās statistiskās ziņas attiecināt uz visiem 8000 ebreju bēgļiem no Latgales. Autora aprēķini ir attiecināti tikai uz respondentiem. Bet tomēr...

Cik ebreju no Latgales bēgļu gaitās pazaudēja tuviniekus vēl Latvijā, nomira no bada, aukstuma, neizturamiem dzīves apstākļiem 1941.–1945. gadā PSRS? 20 procenti aptaujāto paziņoja, ka viņu ģimenes pazaudēja tuviniekus vēl Latvijas teritorijā bombardēšanas, panikas, sacēlušās jezgas dēļ pirmajās evakuācijas dienās. Apmēram tikpat respondentu (18%) stāstīja par tām pašām nelaimēm, bet jau Krievijas teritorijā. Daļa pazudušo vēlāk atradās. Gandrīz visi izdzīvojušie atgriezās atpakaļ. Tikai divi apprecējās un palika Krievijā. Tikpat respondentu paziņoja, ka viņi apprecējās evakuācijā, bet pēc tam atgriezās dzimtenē.

Dažādās Latgales pilsētās, apriņķos un pagastos dzīvojošo ebreju atmiņu analīze deva iespēju atklāt zināmu likumsakarību. No tiem ebrejiem, kas pameta Latgali 1941. gada vasarā, vairākums (92%) bija bēgļi. Valsts nesniedza viņiem nekādu palīdzību. Bēgšanai bija haotisks raksturs, vācu aviācijas bombardēšana, bet dažreiz arī vietējo kolaboracionistu apšaušana. Bez tā uz Latvijas–Krievijas vecās robežas atradās aizsprosta nodaļas, kas bēgļus nelaida Krievijā. Protams, tie nebija vācu diversanti, bet, pēc respondentu atmiņām, NKVD karavīri izpildīja noteiktu pavēli. Kas to noteica? Iespējams, ka Krievija baidījās no vācu spiegu iekļūšanas; iespējams, mēģināja vietējiem iedzīvotājiem iedvest, ka “ienaidnieks apturēts, viss ir mierīgi, var atgriezties mājās”. Vairāk nekā 75 procenti respondentu paziņoja, ka viņus nelaida pāri Latvijas–Krievijas robežai. Šāda politika noveda pie tā, ka daļa bēgļu, to skaitā ebreji, atgriezās nāves skavās. Jebkurā gadījumā nenoteiktības apstākļos tāda politika noveda pie panikas, neticamu baumu izplatīšanās, nelaiž pāri, jo vēl nav padomju pases, bet Latvijas pases vairs nav derīgas. Daudzi respondenti uzskata, ka Padomju Krievija negribēja, lai Latvijas bēgļi iepazītos ar tās dzīves apstākļiem, kas ievērojami atšķirās no Latvijas. Notikumi uz robežas skaidri rāda, ka masveida evakuācijas nebija. Pie evakuētajiem var pieskaitīt tikai nelielu cilvēku grupu (8%), kas bija partijas un padomju darbinieki, viņu ģimenes locekļi, par kuriem varas iestādes parūpējās. Taču abu šo grupu ciešanas maz atšķirās. Mazāk nekā 10 procentu bēgļu minēja, ka viņi atceras bēgļu apšaudīšanu Latvijas teritorijā. Bet pieci respondenti izbrīnīja autoru, paziņojot, ka sadūrās ar uzbrukušajām vācu armijas daļām, kuras viņiem ļaunu nenodarīja.

Vien tad, kad Latvijas bēgļi nokļuva Krievijas teritorijā, var atzīmēt organizētas evakuācijas mēģinājumus. Tas notika Veļikije Luku rajonā, kur bēgļiem iedalīja preču vagonus, vaļējas platformas. Šie ešeloni tukši jau atgriezās no frontes. Sprotams, ka valsts pirmām kārtām domāja par munīcijas un cilvēku piegādi frontei. Par civiliedzīvotājiem ne domāja, ne arī gatavojās to evakuācijai.

Respondentu atmiņas atklāja iemeslus, kas lika viņiem bēgt. Tā bija vācu aviācijas bombardēšana, lietuviešu bēgļu – ebreju stāsti par nacistu zvērbām, kaimiņu attieksme pret ebrejiem. Nedaudzi ebreji, kuriem bija radio, kas lasīja avīzes, bija informēti par ebreju stāvokli Vācijā un Polijā, bet ebreju vairākums maz vai nemaz nezināja par notikumiem Polijā un par tām nāves briesmām, ko viņiem nesa nacisti. No vairākām apdzīvotām vietām (piemēram, Riebiņi, Kaunata) reti kāds mēģināja bēgt. Interesanti, ka 5 procenti respondentu intervijās min par bēgļiem no Polijas. 11 procenti intervijas satur ziņas par ebreju bēgļiem no Lietuvas. To stāsti mudināja bēgt arī dažus Latgales ebrejus.

Neapšaubāmi, uz Baltijas iedzīvotāju noskaņojumu ietekmi atstāja Molotova–Ribentropa pakts un Vācijas un PSRS draudzības līgums. Iespējams, ka šie līgumi aizkavēja karu starp PSRS un Vāciju, bet iedzīvotāju vidū radīja ilūziju par abu valstu mierīgu līdzāspastāvēšanu. Tūkstošiem ebreju par to samaksāja ar savu dzīvību. Protams, neviens negaidīja, ka vācu karaspēks tik ātri ieņems Latviju. Glābt tieši ebrejus neviens netaisījās. Tajā pašā laikā partijas darbinieki tika evakuēti.

Latgales ebreju bēgļu izvietošanai bija gadījuma raksturs. Lielākā daļa bēgļu apstājās Pievolgas republikās – Tatārijā, Čuvašijā, Mordvijā, Gorkijas, kā arī Kirovas, Novosibirskas apgabalā un Vidusāzijā, galvenokārt Uzbekijā un Kazahijā. Daudzi bēgļi 1941.–1945. gadā mainīja savu apmešanās vietu, uzskatīdami, ka dienvidos ir siltāk, viņi tiecās uz dienvidiem (“Taškenta – maizes pilsēta”). Tomēr dzīves apstākļi tur izrādījās briesmīgāki nekā Padomju Savienības vidējā joslā.

Bēgļu galvenais lāsts bija bads. Badu cieta gan Pievolgas apgabalos un Vidusāzijā, gan Sibīrijā, pilsētās un ciemos. 32 procenti aptaujāto paziņoja, ka vismaz viens viņu ģimenes loceklis, atrodoties evakuācijā, miris no bada, slimībām, neciešamajiem darba apstākļiem. Tas atstāja pēdas Latvijas iedzīvotāju apziņā.

Protams, lauku apvidos bija vieglāk izdzīvot. Pilsētās ne vienmēr bija darbs. Tas nozīmēja, ka nebija maizes kartīšu. Bet ebreji no Latgales pilsētām nebija pielāgojušies lauka darbiem. Īpaši smagi bija pirmajā gadā un bargajā 1941./1942. gada ziemā. Drīzumā ebreji pierada pie jaunajiem dzīves apstākļiem. 52 procenti bēgļu pastāstīja, ka viņi vai viņu ģimenes locekļi evakuācijā strādāja rūpnīcās, 47 procenti – lauksaimniecībā, tikai 1 procents – apkalpojošā sfērā (piemēram, skolotāji, medicīnas māsas, pastnieki, pārdevēji).

Kur bēgt? Deportēja uz Krieviju, bet kas tur sagaida? Atzīmēsim, ka 1941. gada 14. jūnijā desmitiem preču vilcienu lopu pārvadāšanai ar cilvēkiem devās uz austrumiem un tos nevarēja izmantot cilvēku glābšanai. Ja tie būtu bijuši tajā laikā Latvijā, tūkstošiem bēgļu liktenis būtu citāds. Tagad bēgļi izrādījās Staļina un Hitlera politikas ķīlnieki. Latvieši, lietuvieši, igauņi, krievi, kuri nepaspēja aizbēgt, būtu izdzīvojuši vācu okupētajā teritorijā, ja vien nebūtu bijuši komunisti vai padomju darbinieki. Ebreji, kuri nepaspēja aizbēgt, bija nolemti drošai nāvei. Viņi atradās starp divām ugunīm, starp diviem dzirnakermeņiem. Kā tēlaini atzīmēja rabīns no Dagdas: “No vilka bēgot, nonāksit lāča ķepās.” Ebreji, it īpaši turīgi, kuri cieta no padomju varas, bija izvēles priekšā. Valsts, kas atņēma Latvijai neatkarību, bet ebrejiem – īpašumus, tuviniekus, izrādījās vienīgā valsts, kas glāba tos no bojāejas, no holokausta.

Darba un sadzīves apstākļi katrā rajonā bija atšķirīgi, un tos noteica šīs vietas specifika. Daudz kas bija atkarīgs no attiecībām ar vietējiem iedzīvotājiem. Daudzos gadījumos Krievijas atsevišķu rajonu iedzīvotājiem bija miglains priekšstats par ebrejiem, bet citos tie bija viduslaiku priekšstati – ebrejiem meklēja ragus, viņus uzskatīja par kaut ko no cilvēkiem atšķirīgu. Tajā pašā laikā samērā bieži bēgļi no Krievijas rietumu rajoniem un Ukrainas vietējos iedzīvotājos veicināja antisemitismu, stāstīdami, ka ebreji ir slikti cilvēki.

9 procentos atmiņu var atrast ziņas par palīdzību, ko sniedza bēgļiem Latvijas valdības pārstāvji Kirovā. Palīdzēja ar pārtikas produktiem, siltu apģērbu, kā arī ar profesionāli tehnisko skolu un bērnunamu organizāciju.

Vairāk nekā puse (54%) respondentu minēja, ka ģimenes vīrieši devušies uz fronti. Tiesa, grūti noteikt, cik ebreju vīriešu bija brīvprātīgie un cik mobilizēja armijā. Jāņem vērā, ka kara sākumā Latvijas iedzīvotājus neiesauca dienestā, acīmredzot uzskatot

viņus par neuzticamiem. Pēc pētījumu rezultātiem, kara laikā gāja bojā apmēram 16 procenti, ievainoja apmēram 13 procentus iesaukto, daļa pazuda bez vēsts. Bezvēsts pazudušos var pieskaitīt pie bojā gājušajiem. Daudzi krita pie Narofominskas, Staraja Rusas.

Citas jūtas, kas nepameta bēglus, kā stāsta respondenti, bija trauksme par Latvijā palikušajiem tuviniekiem. Kas ar viņiem noticis, kā klājas? Lielākā daļa neko nebija dzirdējusi par ebreju totālo iznīcināšanu nacistu uz laiku okupētajā teritorijā. Tikai kara beigās sāka parādīties precīzākas ziņas par Vācijas – nesenā PSRS drauga – karaspēka zvērbām. Laukos ne visur bija radio, avīzes. Bēgļiem tas bija trieciens, kad, atgriezušies Latvijā, uzzināja par tuvinieku likteni. Satrieca tas, ka ebreju brutālo iznīcināšanu nereti veikuši viņu agrākie kaimiņi. “Nu kā tas var būt? Mēs ar viņiem tā draudzējāmies, palīdzējām” – teica autoram respondenti. Kāpēc tā notika?

7,5 procenti ebreju bēgļu no Latgales Padomju Savienībā tika pakļauti represijām. Par dažiem patiesiem vārdiem par dzīvi “buržuāziskajā Latvijā” cilvēkus notiesāja pēc KPFSR KK 58. panta, turklāt ar smagiem sodiem – atņēma elementāras tiesības, izsūtīja “uz pasaules malu”. Pat apstākļos, kad valsts atradās uz sabrukuma robežas, represijas turpinājās. Acīmredzot totalitārā sistēma vienmēr ir “jāieeļļo” ar represiju upuriem. Represētie bēgļi mājās atgriezās tikai “atkušņa” gados.

Bēgļu atgriešanās dzimtajā zemē nebija vienkārša. Bija vajadzīgs izsaukums, uzaiicinājums, izziņas, kas pierādīja, ka viņi ir no Latvijas. Tāpēc bēgļu atgriešanās ievilkās daudzus mēnešus, daži cilvēki atgriezās vēl 1946. gadā. Parasti īpašums bija iznīcināts, izlaupīts, kaimiņu izlietots. Nereti ebreju mājokļos jau dzīvoja citi ļaudis. Kaut ko atgūt un pierādīt nebija iespējams.

Protams, Krievijā pavadītie gadi bija zaudējumu, sāpju un ciešanu gadi, taču tie bija arī glābiņa gadi. Ebreji nereti zināja tikai savu pilsētu, miestu vai pagastu, tagad ieguva milzīgu sociālu pieredzi. Viņi iepazinās ar dažādu nacionālo minoritāšu sadzīvi, ieguva iespēju salīdzināt dzīves līmeni Krievijā un Latvijā. Daudzus pārsteidza tumsonība un atpalcība Krievijas un Vidusāzijas rajonos. “Komunistiskā paradīze”, par ko tik daudz tika runāts un sapņots, izrādījās, nav nemaz pievilcīga.

Darbs ar bijušo bēgļu atmiņām deva iespēju labāk izjust padomju propagandas radīto mītu par evakuāciju. Bet ebrejiem vienmēr der atcerēties, ka bēgšana uz austrumiem daudzus izglāba no nāves.

Publicēšanai sagatavojis *Josifs Ročko*

Atsauces

- 1 *Ezergailis, A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 308. lpp.
- 2 *Михельсон Ф.* Я пережила Румбулу. – Рига, 2005, с. 19.
- 3 *Рочко И.* Жертвы, спасённые и спасатели // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, 2003, с. 114.
- 4 *Jom kipur* – ebreju gavēnis. Pashā svētki – Lieldienas, kuru laikā ebrejiem ir noteikts ēst macu, bet aizliegts ēst maizi.

Memories about the Fate of Latgale Jewish Refugees in 1941–1945

Summary

How many Jews have managed to leave Latgale? Before the war, in Latgale there lived around 28 000 Jews. Fascists killed 20 000 Jews of Latgale, which means that only 8000 Jews managed to leave Latgale. The number of rescued Jews in Latgale is affected by its geographical position: proximity to the Latvian–Russian border. The more to the north the location of the settlement, the better chances they had to be rescued. Jews from Zemgale and Kurzeme had much less chances to survive. Jews from Riga and Vidzeme managed to escape to the northeast of Latvia. At the same time a lot of Jewish refugees were killed because of constant bombardments. It is difficult to establish how many Jews of Latgale died from starvation, cold or intolerable conditions of life in 1941–1945 in Russia. Almost all who survived have returned back, only a few married and stayed in Russia. All the mentioned factors have defined the amount of rescued Jews.

Analysis of the memoirs of Latgale's Jews from various cities, districts, *volosts* have revealed a certain consistency. The overwhelming majority of the Jews who left Latgale in the summer of 1941 were refugees.

Government could not assist them. The escape had a chaotic character and it took place under constant bombardments of German aircrafts, sometimes under attacks by German saboteurs as well as local anti-Semites. The old Latvian and Russian border was protected by troops which did not let refugees into Russia. Certainly these were no German troops and in the memoirs of respondents it was an army for Commissariat of Internal Affairs fulfilling their orders. What was the reason for these orders? It is possible that they were afraid to be penetrated by German spies and at the same time tried to inspire the local population and bring a sense of security – “the enemy is stopped, everything is fine”. As a result of this policy a part of refugees including Jews returned to embrace their death. In any case such a policy in the conditions of uncertainty led to panic and gossip: they would not be let through, because they did not have Soviet passports and Latvian passports were already void. A number of respondents think that the Soviets did not want Latvian refugees to get acquainted with their conditions of life, which considerably differed from Latvian. Organized evacuation only affected a small group of refugees, including Jews who were members of the party, Soviet workers and their families whom the authorities had taken care of.

Only when the Latvian refugees arrived in Russia the attempts were made of organized evacuation, which happened in the area of Velikie Luki where the commodity wagons and open platform carts were provided for the refugees. Actually, these echelons returned empty from the front and it was clear that priority was given to the delivery of ammunition

and people to the front. No one thought of civilians and their evacuation. In fact it was considered that the war will be on the enemy's territory.

Memoirs of respondents revealed the reasons that had forced them to flee. These were bombings by German aircraft, stories by Polish and Lithuanian Jewish refugees about the Nazi's atrocities, the attitude of neighbours to Jews. At the same time not all Jews were well-informed on the actual events in Poland, Germany, Lithuania and about the fatal threat posed by fascism. There were a number of settlements in which there were even no attempts to leave at all.

Undoubtedly, the mood of the Baltic citizens was affected by the friendship treaty between Germany and the USSR and the Molotov–Ribbentrop Pact. These agreements delayed the war between USSR and Germany, but they also created an illusion within the population about friendship between the countries. Thousands of Jews paid with their lives for this. Certainly nobody expected that the German army would invade Latvia so quickly.

Placement of the Jewish refugees from Latgale had casual character. The majority of them settled in republics of the Volga region: Tataria, Chuvashiya, Mordovia, Gorki, Kirov, Novosibirsk region, and also in the republics of Central Asia mainly in Uzbekistan and Kazakhstan. A number of refugees between 1941 and 1945 repeatedly changed their place of residence. With the desire that the south would be warmer they hurried to the south ("Tashkent – the city of grain"), however in reality the life conditions appeared tougher than those in a mid strip of Russia. The main problem for the refugees was starvation. People were suffering from starvation in the republics of Volga region, Central Asia, Siberia, cities and villages. At times it was easier to survive in the countryside. In the cities the refugees found it hard to find work which meant that they could not get "bread cards" to receive bread. Jews from the cities of Latgale were not prepared for agricultural work and found it especially tough in the first year, with the severe winter of 1941/42. Later, however, Jews adapted to the new conditions of life. Many families lost members during those years from starvation, illnesses or too tough life conditions. This left a painful mark in the consciousness of the Latvian civilians including Jews.

It is necessary to note that the deportation of Jews on 14 June 1941 to Russia also generated caution and worry in some deportees. "What would await us there?" On 14 June 1941, dozens of commodity echelons normally used for the transportation of cattle were used to dispatch people to the east. Therefore, they could not be aid in the rescue of people in Latgale. Be they on the territory of Latvia the destiny of thousands of refugees would be different. Refugees appeared to be hostages of Stalin's policy. Latvians, Lithuanians, Estonians, Russians who had no time to escape were able to survive on the occupied territory in case they were not communists or the Soviet workers. The Jews who had no time to escape were doomed to death. In fact, Jews were stuck "between two fires". As a rabbi from Dagda figuratively noted, "from a wolf to a bear". Jews who severely suffered from the Soviet authority faced a choice: to stay or run? But the same country which deprived Latvia

from its independence and the Jewish people of their individuality, properties and relatives was the same country that rescued them from a total destruction and from the Holocaust.

Work and life conditions were various and were defined by the specificity of the place. Much depended on mutual relations with the local population. In many cases the Russian population had vague representations about Jews, even medieval ones: they considered Jews as something distinct from other people. At the same time, often the local residents assisted refugees. Their help and kind attitude happened to rescue Jews from starvation. An overwhelming part of Jewish men – refugees of military age – were summoned to the Red Army. Many were lost and killed in battles near Narofominsk and Staraya Russa.

The constant feelings that the refugees experienced were worries about their relatives left behind in Latvia. “What has happened to them? How are they?” The majority were not informed about the total annihilation of Jews on the territories temporarily occupied by the Nazis. Only at the end of the war, information about the atrocities of fascist armies (recent friends of the USSR) appeared. Not all the villages had radio or newspapers. It is hard even to imagine the shock that the former refugees experienced after coming back to Latvia and learning about the fate of their families, relatives and friends. Everyone was shocked that horrible annihilations of Jews had been frequently carried out by their neighbours. “How could this be? We were friends to them, helped them” – this is from the memories of an eye-witness.

Not only Jewish refugees from Latgale were exposed to reprisals. For speaking out the truth about “bourgeois Latvia” people were sentenced under the Soviet Criminal Code, section 58, and sent to Siberia. In the situation when the country was on the edge of destruction the repressive machine continued to work smoothly. Probably, the totalitarian system always requires victims of reprisals. The people subjected to repression came back home only during the political “thaw”.

Returning home was complicated for the refugees. Documents were required proving that they were from Latvia. Therefore, the return some times was delayed for months and some people came back in 1946. In most cases their properties were destroyed, robbed or/and used by neighbours. It was impossible to get something back or prove their ownership.

Certainly the years spent in Russia were years of loss, pain and suffering. But on the other hand, they were years of salvation. Jews sometimes only had known their town, district or state, and now they had received enormous social experience. They had got acquainted with the lives of various national minorities and had an opportunity to compare the standards of living in Russia and Latvia. Many were amazed about the wildness and backwardness in a number of areas in Russia and the republics of Central Asia. Communist paradise so much spoken and dreamed of appeared to be not at all attractive.

Working with the memoirs of the former refugees has allowed me to discredit a myth about an organized evacuation created by the Soviet propaganda. But Jewish people should always remember that the escape to the East saved many of them from death.

Prepared for publication by *Josifs Ročko*

KRĀJUMA RAKSTU AUTORI

Anderss, Edvards (*Anders, Edward*), PhD, Čikāgas Universitātes emeritētais ķīmijas profesors, ASV Nacionālās Zinātņu akadēmijas loceklis (ASV, Kalifornija, Burlingame)

Britāns, Jānis, pensionēts žurnālists (Latvija, Rīga)

Ezergailis, Andrievs, prof., PhD, Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis (ASV, Itaka)

Kangeris, Kārlis, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieks, Stokholmas Universitātes Baltijas studiju katedras pētnieks (Latvija, Rīga)

Kotts, Metjū (Matīss) (*Kott, Matthew*), Dr. hist., Holokausta un dzīves uzskatu minoritāšu studiju centra (*HL-senteret*) pētnieks (Norvēģija, Oslo)

Lasmanis, Uldis, publicists (Latvija, Rīga)

Margoliss, Rebeka (*Margolis, Rebecca*), PhD, Otavas Universitātes Kanādas studiju institūta Veredu ebreju studiju programmas asociētā profesore (Kanāda, Otava)

Novikovs, Sergejs (*Novikov, Sergey*), vēstures zinātņu kandidāts, Minskas Valsts Lingvistiskās Universitātes Vēstures un baltkrievu pētniecības katedras vadītājs (Baltkrievija, Minska)

Ročko, Josifs, Daugavpils 4. speciālās pamatskolas vēstures skolotājs (Latvija, Daugavpils)

Stranga, Aivars, prof., Dr. habil. hist., Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas vēstures katedras vadītājs (Latvija, Rīga)

Urtāns, Aigars, Bauskas novadpētniecības un mākslas muzeja vēstures nodaļas vadītājs (Latvija, Bauska)

Symposium of the Commission of the Historians of Latvia
Volume 23
PROBLEMS OF THE HOLOCAUST RESEARCH
IN LATVIA

Institute of the History of Latvia Publishers
Rīga 2008

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1-1202, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecības nr. 40008064387.
Iespiesta un iesieta SIA "Jelgavas tipogrāfija"

Holokausta pētniecības problēmas Latvijā: 2006.–2007. gada pētījumi
Ho 330 par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli,
2007. gada 6.–7. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta ap-
gāds, 2008. – 375 lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 23. sēj.).
ISBN 978-9984-824-05-5 UDK 94(474.3)